MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ – ZALĂU

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

istorie – etnografie

XLII
2020

ZALĂU
EDITURA POROLISSUM

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

XLII

ISTORIE – ETNOGRAFIE

ZALĂU
2020

https://biblioteca-digitala.ro

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Horea Pop – redactor-şef
Valer Simion Cosma – responsabil număr curent
Andrei Herța – secretar de redacție
Ábran Ágota – membru
Marin Pop – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeş, România
Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania
Conf. univ. dr. Gelu FLOREA – Departament Istorie Antică şi Arheologie, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş Bolyai", Cluj-Napoca (România)
Cercet. şt. I dr. Coriolan H. OPREANU – Institutul de Arheologie şi Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Cercet. şt. II dr. Ioan STANCIU – Institutul de Arheologie şi Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Sorin MITU – Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş Bolyai", Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Adrian IVAN – Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş Bolyai", Cluj-Napoca, România
Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timişoara, România
Dr. Cornel Ban, profesor asociat de Economie Politică Internațională, Copenhagen Business School, Danemarca
Dr. Daniela Gabor, profesoară de Economie și Macro-finanțe, University of the West of England, Bristol, UK
Lect. univ. Dr. Vlad Popovici, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, România
Lect. univ. Dr. Sorin Gog, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai, România
Prof. Dr. Manuela Boatcă, profesoară de Sociologie și directoare a Programului de Studii Globale, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Germania
Dr. Magda Matache, Harvard T.H. Chan School of Public Health, USA
Dr. Irina Marin, profesoară asistentă în Istorie Politică, Utrecht University, Olanda.
Conf. univ. Dr. Edit Szegedi, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, România
Asist. univ. Dr. Ștefan Baghiu, Facultatea de Litere, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu, România

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări şi calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

Imagine copertă: Arhiva Clement Ștefan.

ACTA MVSEI POROLISSENSIS
Anuarul Muzeului Județean de Istorie şi Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDETEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN
ISSN 1016–2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

IONUȚ MUSCA. *IN HONOREM* 7
MARIN POP

PERIFERII LOCALE, PERIFERII IMPERIALE

TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES. MANUELA BOATCĂ AND ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWED BY ÁGOTA ÁBRÁN 11
TRANSILVANIA DINCOLO DE IMPERII. MANUELA BOATCĂ ȘI ANCA PÂRVULESCU INTERVIEVATE DE ÁGOTA ÁBRÁN

ORGANIZING ECONOMIC GROWTH: ROMANIA AND TRANSYLVANIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR 15
CORNEL BAN
ORGANIZAREA CREȘTERII ECONOMICE: ROMÂNIA ȘI TRANSILVANIA ÎN AJUNUL MARELUI RĂZBOI

GRUPURI DE PECENEGI PE VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI 31
ADRIAN NICOLAE ȘOVREA
GROUPS OF PECHENEGS IN THE MIDDLE VALLEY OF TÂRNAVA MARE

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” CRUCIADA DIN ANUL 1514 ȘI ASPECTELE PRIVIND LUPTELE DE LA SOMEȘENI 43
ERICH NORIS SZAKÁCS
„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” THE 1514 CRUSADE AND THE ASPECTS REGARDING THE SOMEȘENI BATTLES

EXTRAGERE, TRANSFORMARE ȘI COMODIFICARE A NATURII ÎN CONTEXT IMPERIAL ȘI POST-IMPERIAL. INCURSIUNI PRELIMINARE ÎN ISTORIA CĂII FERATE SALVA-VIȘEU..53
ANDREI HERȚA, VALER-SIMION COSMA
EXTRACTION, TRANSFORMATION AND COMODIFICATION OF NATURE IN AN IMPERIAL AND POST-IMPERIAL CONTEXT. PRELIMINARY EXPLORATIONS IN THE HISTORY OF THE SALVA-VIȘEU RAILROAD

ORADEA, IMPORTANT NOD DE CALE FERATĂ PE RELAȚIA VEST-EST, LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX-XX 67
LUCIA MANOLICĂ
ORADEA, AN IMPORTANT RAILWAY JUNCTION BETWEN WESTERN AND EASTERN EUROPE, AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

https://biblioteca-digitala.ro

ANY NEWS ABOUT THE WAR? ROMANIAN MAP CONSUMPTION DURING THE FIRST WORLD WAR....73
SILVIU ANGHEL
VREO ȘTIRE DESPRE RĂZBOI? CONSUMUL DE HARTĂ ÎN ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

OCTAVIAN TĂSLĂUANU ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. CAMPANIA DIN GALIȚIA.... 83
PETRE DIN
OCTAVIAN TĂSLĂUANU AND THE FIRST WORLD WAR. THE MILITARY CAMPAIGN IN GALICIA

ASPECTE PRIVIND PRELUAREA TRIBUNALULUI SATU MARE ÎN ANUL 1919.... 95
SĂLCEANU MIHAELA
ASPECTS REGARDING THE TAKING OVER THE SATU MARE COURT IN 1919

ÎNCERCĂRI DE MODERNIZARE A RURALULUI SĂLĂJEAN ÎN ULTIMUL DECENIU AL PERIOADEI INTERBELICE....123
MARIN POP
ATTEMPTS TO MODERNIZE THE RURAL AREA IN SALAJ IN THE LAST DECADE OF THE WAR PERIOD

RACISM IN INTERWAR ROMANIAN PRESS. DISSEMINATORS AND INFLUENCES IN *SOCIETATEA DE MÂINE*: A CASE STUDY.... 151
FLAVIA CRAIOVEANU
RASISMUL ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. PROPAGATORI ȘI INFLUENȚE ÎN S*OCIETATEA DE MÂINE*: STUDIU DE CAZ

FEMEI SUB JURĂMÂNTUL LUI HIPOCRATE. DOCTORIȚELE SĂLAJULUI INTERBELIC 173
MIHAELA SABOU
WOMEN UNDER THE OATH OF HYPOCRATES. THE DOCTORS OF THE INTERWAR SALAJ

PERIFERII SIMBOLICE: LOCALISM, DEZ-IDEOLOGIZARE ȘI DE-NAȚIONALIZARE ÎN CLUJUL ROMÂNESC CONTEMPORAN....179
SORIN MITU
SIMBOLIC PERIPHERIES: LOCALISM, DE-IDEOLOGIZATION AND DENATIONALIZATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN CLUJ

ETNOGRAFIE, NUMISMATICĂ ȘI ISTORII LOCALE

TEZAURUL MONETAR DE LA ȘIMLEU SILVANIEI, SECOLUL XVIII-XIX....189
EMANOIL PRIPON
THE MONETARY HOARD OF ŞIMLEU SILVANIEI, 18TH–19TH CENTURY

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ PE VALEA TÂRNAVEI MARI ÎN TRANSCRIEREA FONETICĂ REALIZATĂ DE MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF CEL BĂTRÂN (1773).... 207
ELA COSMA
ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN ON THE TARNAVA MARE VALLEY IN THE PHONETIC TRANSCRIPT MADE BY MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF THE YOUNGER (1773)

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE DEMOGRAFICE DIN ȚARA OAȘULUI LA FINALUL SECOLULUI AL XVIII-LEA 221
PAULA VIRAG
DEMOGRAFIC ASPECT OF THE OAS REGION AT THE END OF THE 18TH CENTURY

VALORI DE PATRIMONIU TEHNIC LA ORADEA – FRAGMENTE DIN ISTORIA CELOR DOUĂ OROLOGII UNICE ALE BISERICII REFORMATE „ORAȘUL NOU" 231
HOCHHAUSER RONALD
VALUES OF TEHNICAL HERITAGE IN ORADEA – CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE TWO UNIQUE CLOCKS OF THE REFORMED CHURCH „ORAȘUL NOU"

NUMĂRUL ȘI MĂRIMEA DEMOGRAFICĂ A LOCALITĂȚILOR DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1850–1941) 237
AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA
NUMBER AND DEMOGRAPHIC SIZE OF THE CEHU SILVANIEI REGIONS' LOCALITIES 1850–1941

PROTOPOPIATULUI ORTODOX UNGURAŞ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. STRUCTURI PAROHIALE, CREDINCIOȘI, PROTOPOPI ȘI PREOȚI 245
COSMIN-CĂTĂLIN LAZAR
THE UNGURAŞ ORTHODOX ARCHDIOCESE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. PARISH STRUCTURES, BELIEVERS, DEANS AND PRIESTS

NOUL URBAN E VECHIUL RURAL. CAZUL ARHITECTURII ȚĂRĂNEȘTI „MODERNE" 257
CAMELIA BURGHELE
THE NEW URBAN IS THE OLD RURAL. THE CASE OF "MODERN" PEASANT ARCHITECTURE

COMUNITĂȚILE RURALE DE PE VALEA ALMAŞULUI – IDENTITĂȚI ETNICE..................... 271
OLIMPIA MUREŞAN
THE RURAL COMMUNITIES FROM VALEA ALMAȘULUI – ETHNIC IDENTITIES

VARIA

RELAȚII CULTURALE DE BUNĂ VECINĂTATE LA FRONTIERA DE NORD-VEST A ROMÂNIEI CU CEHOSLOVACIA. TURNEUL CULTURAL AL CORULUI SMETANA DIN UJGOROD ÎN ROMÂNIA (APRILIE-MAI 1938) 285
CLAUDIU PORUMBĂCEAN
GOOD NEIGHBORLY CULTURAL RELATIONS AT THE NORTHWEST BORDER OF ROMANIA WITH CZECHOSLOVAKIA. THE CULTURAL TOUR OF SMETANA CHOIR FROM UJGOROD IN ROMANIA (APRIL-MAY 1938)

THE HISTORY ALIENATION IN ROMANIA IN '60-'80 OF THE 20TH CENTURY.................. 293
GABRIEL MOISA, LIVIA BUCUR
ALIENAREA ISTORIEI ÎN ROMÂNIA ANILOR 60–80 AI SECOLULUI XX

https://biblioteca-digitala.ro

RECENZII

PETRE DIN, PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. *VIAȚĂ COTIDIANĂ ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE,* EDITURA NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2019 301
FAZAKAS LASZLO

JASON HICKEL, DIVIZIUNEA. *SCURT GHID DESPRE INEGALITATEA GLOBALĂ ȘI SOLUȚIILE SALE,* EDITURA IDEA DESIGN & PRINT, CLUJ, 2019, 287 P. 305
VALER-SIMION COSMA

https://biblioteca-digitala.ro

IONUȚ MUSCA.
IN HONOREM

MARIN POP

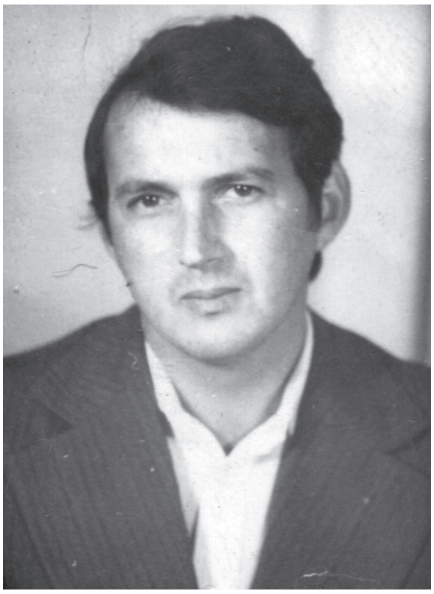

Ioan Musca s-a născut la 17 iulie 1950, în localitatea Rus, la vremea respectivă în județul Someș, care avea reședința la Dej. După reînființarea județelor, în anul 1968, fostele plăși Ileanda și Gârbou au trecut la județul Sălaj.

A urmat cursurile Facultății de Istorie-Filozofie, secția istorie, la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, în perioada 1969–1973. A absolvit studiile superioare având ca temă a tezei de licență viața și activitatea fruntașului național-român Amos Frâncu, coordonată de reputatul profesor universitar Liviu Maior.

După terminarea facultății a urmat câțiva ani cariera didactică, având și funcția de director educativ și apoi diriginte, la Școala Generală cu clasele I-VIII din satul Jac, comuna Creaca. Din anul 1980, până la pensionare (2007), a fost angajat al Muzeului Județean de Istorie și Artă-Zalău, în funcția de muzeograf. În perioada 1980–1984 a urmat cursuri de Bazele muzeologiei și conservarea patrimoniului, obținând atestatul în muzeografie. Până în anul 1985 a avut specializarea etnografie, efectuând un amplu studiu despre procedeele tradiționale de pescuit pe Valea Someșului, iar din 1985 istorie modernă. A valorificat, apoi, documentele existente la arhivele Astrei din Sibiu privitoare la activitatea despărțămintelor sălăjene ale Astrei. De asemenea, a celorlalte asociații culturale sălăjene care s-au înființat și au activat în Sălaj. A efectuat documentare în teren pentru valorificarea științifică a datelor și pentru achiziționarea de piese în vederea completării colecțiilor. A efectuat deplasări pentru documentare și în Republica Moldova, la

https://biblioteca-digitala.ro

Soroca, după 1989. A organizat expoziția permanentă a secției de istorie modernă din cadrul muzeului nostru și a expoziției pemanente de la Centrul Cultural „Simion Bărnuțiu” din Bocșa. De asemenea, a colaborat la realizarea expozițiilor permanente de la Centrul Cultural „Șincai-Coposu” din Bobota și de la Muzeul din Buciumi, Sălaj.

Preocuparea sa științifică de căpătâi, desfășurată pe parcursul mai multor ani, a fost aceea de a oferi un instrument util cercetătorilor și tuturor celor care doresc să aprofundeze activitatea deosebită a asociațiilor culturale sălăjene, în special a despărțămintelor sălăjene ale Astrei. În acest sens, a valorificat, în paginile revistei muzeului, toate documentele studiate și fotocopiate la arhivele din Sibiu, Iași și Zalău.

Ca editor de documente a publicat următoarele articole: *Documente privind activitatea despărțământului Jibou al ASTREI (1912–1918)*, AMP, XIX, 1995; *Documente privind activitatea ASTREI din Sălaj (1865–1878)*, AMP, XX, 1996; *Fonduri documentare ieșene despre activitatea lui Simion Bărnuțiu*, AMP, XII, 1998; *Documente privind activitatea Despărțământului sălăjean al Astrei (1879–1891)*, AMP, XXIII/2, 2000; *Documente privind activitatea Despărțământului sălăjean al Astrei (1892–1900)*, AMP, XXIV, 2002; *Documente privind activitatea Despărțământului sălăjean al Astrei (1901–1905)*, AMP, XXV, 2003; *Documente privind activitatea Despărțământului sălăjean al Astrei (1905–1907)*, AMP, XXVII, 2005; *Documente privind activitatea Despărțământului sălăjean al Astrei (1908–1910)*, XXVII, 2005; *Documente privind activitatea despărțământului sălăjean al Astrei (1912–1918)*, AMP, XXVIII-XXIX, 2007; *Documente privind activitatea Astrei în Sălaj. Despărțământul Băsești (1908–1921)*, AMP, XXVIII-XXIX, 2007. De asemenea, tot în paginile revistei muzeului nostru a publicat o serie de articole științifice și studii: *Procedee tradiționale de pescuit cu unelte din plasă pe cursul sălăjean al Someșului*, AMP, VII, 1983; *Procedee și unelte tradiționale de pescuit pe cursul sălăjean al Someșului (II)*, AMP, VIII, 1984; *Activitatea Reuniunii Femeilor Române Sălăjene între anii 1881–1918*, AMP, X, 1986; *Adunarea Generală anuală a ASTREI de la Șimleul Silvaniei (4–5 august 1878)*, AMP, XII, 1988; *Membrii sălăjeni ai Astrei: 1861–1918*, AMP, XVI, 1992; *Despărțământul Șimleu al Astrei: 1870–1918*, AMP, XVIII, 1994; *O poveste legendară maramureșeană regăsită în periodicul sălăjean „Gazeta de Duminecă”*, AMP, XXIII/2, 2000 (în colab.); Înființarea G.A.C. în comuna Rus (jud. Sălaj), XXV, 2003; *Societăți cultural-naționale sălăjene în epoca modernă*, AMP, XXXX, 2018.

Din păcate, în anul 2007, pe când se afla în plină forță creatoare, a fost nevoit să se pensioneze, pe caz de boală, reîntorcându-se în satul său natal, pe Valea Someșului, de care a rămas foarte atașat chiar și atunci când locuia în Zalău.

Pentru noi, foștii săi colegi mai tineri, rămâne același *Ionuț*, care își desfășura munca cu atâta acribie încât la realizarea unor expoziții calcula cu exactitate, la milimetru, poziționarea diferitelor exponate pe panouri, ducându-i uneori la exasperare pe unii colegi mai puțin răbdători. În semn de respect și prețuire, îi dedicăm acest număr al revistei noastre, la împlinirea celor șapte decenii de viață, urându-i, totodată, multă sănătate, că-i mai bună decât toate!

https://biblioteca-digitala.ro

PERIFERII LOCALE, PERIFERII IMPERIALE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES. MANUELA BOATCĂ AND ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWED BY ÁGOTA ÁBRÁN

TRANSILVANIA DINCOLO DE IMPERII. MANUELA BOATCĂ ȘI ANCA PÂRVULESCU INTERVIEVATE DE ÁGOTA ÁBRÁN

ÁÁ: The articles that came out of your research project entitled *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* are absolutely fascinating especially from a methodological point of view. Could you explain what inter-imperiality means and how you use Rebreanu's novel Ion to showcase Transylvanian rurality as a place where imperial and peripheral dynamics play out?

AP: We use a transdisciplinary positionality—one of us is in the humanities and one in the social sciences—to analyze Transylvania's unique historical predicament at the intersection of a number of empires (Habsburg, Ottoman, Austro-Hungarian, Russian). Methodologically, the gesture of locating a region "across empires," as we do with Transylvania, offers an alternative to the "ethnic lens" of methodological nationalism. For us, Transylvania is an exemplary multi-ethnic, multi-lingual and multi-confessional region of the world, a condition stemming from its exemplary inter-imperial positioning. In dialogue with the work of Laura Doyle (her book just came out from Duke), we think of inter-imperiality as the condition of being located between multiple, conflicting empires vying for power in a region. We argue that the unequal agencies of various subjects in such region are placed into sharp relief when traced through the prism of a negotiation across empires.

MB: We also employ the methodological lens of reading "across empires," empirically anchored in Transylvania's history, in order to bridge two otherwise disconnected theoretical fields. Textbook knowledge of postcolonial theory typically posits the emergence of postcolonialism as both a descriptive term and an academic field of study as occurring in parallel to the creation of the Third World at the end of World War II. The newly independent states that resulted from the administrative decolonization of European empires in Asia and Africa formed the object of what would later become postcolonial studies. This conceptualization has tended to neglect an array of world regions that—for very different reasons—did not correspond either to the category of the Third World or to the conventional postcolonial timeline. Among them were regions that had achieved independence long before the end of World War such as Latin America, areas that continue to function as colonies today, such as Puerto Rico, the British Virgin Islands, and the French Antilles, but also European regions with a pronounced inter-imperial history, such as Transylvania.

ÁÁ: Not long ago I was asked to write about my perspective on what it means to be a Hungarian minority in Romania, and I refused, because I always felt that, when talking about it I reinforce some kind of nationalistic concept of Hungarianness, or else the term 'minority' reinforces already an idea of nation-state (where other ethnics are 'minorities'), while the whole discussion often leaves out much

https://biblioteca-digitala.ro

more vulnerable groups, be it ethnic, racial or class. So I found Pârvulescu's work on racial triangulation and your project's focus on the relationship between ethnicities as a whole, eye opening, because it could tackle the question of the diversity of Transylvania from a very empathetic (but not romantic) and careful point of view, where the understanding and performance of the different ethnicities all depend on one another as well as on the economic and political (imperial) context. And obviously, while this means a relational methodology, it also shows how privileges are built upon and against each other. For those who did not read your articles I wonder if you could summarise this dynamic both within a larger European and a Transylvanian context?

AP: As you know, the historiography of Transylvania largely revolves around a Romanian/ Hungarian tension, often framed—as a function of methodological nationalism—as a majority/ minority problem. On the Romanian side, the focus is often on the Hungarian state's oppression of the Romanian population of Transylvania, which it sometimes triangulates with the German minority. Such approaches rarely consider the larger ethnic and racial field formed by Hungarians, Romanians, Germans, Roms, Jews, and Armenians. This means that the category of race is most often subsumed under discussions of nationalism and therefore not theorized as such. Rebreanu's Romani characters, however, radically trouble the narrative of Romanian oppression at the hands of the Hungarian state. As you know, we use Liviu Rebrenu's highly canonical novel *Ion* (1920) as an extended case study for our project. One of the chapters of our book shows that, however oppressed Rebreanu's main character Ion is, he can be violent, physically and verbally, to the Romani characters in the novel. We have been told again and again that Romanian nationalism of the nineteenth century was premised on the linguistic, cultural, political, economic and religious contact between Romanian-speaking populations across the Carpathians. What historians of nationalism rarely acknowledge is that racial prejudice stemming from the history of enslavement also traveled. Our reframing of the discussion reveals the notion of freedom developed in the context of Romanian Transylvanian nationalism to be profoundly racialized.

MB: This reframing also helps us distinguish processes that cut across nation-state borders, past and present. On the one hand, we engage the constant tension between Habsburg, Ottoman, Austro-Hungarian and Russian empires as inter-imperial rivalry. On the other, we argue that empires not only interact with each other *as* state formations, but that connections, exchange and mobilization *across* empires as well as *below* the state level take place simultaneously. In distinguishing between *inter-imperial rivalries* and *trans-imperial processes*, we build on Kristin Hoganson and Jay Sexton's recent work on trans-imperial connections. We are thus able to disentangle the fact that the different ethnic groups engaged in anti-imperial struggles in Transylvania negotiated their claims inter-imperially, that is, between empires, but they also navigated existing imperial and colonial hierarchies of race, gender and class so as to advance their own interests, that is, they acted *trans-imperially*.

ÁÁ: Your project has mainly an historical perspective. How do you see inter-imperiality and ethnic and racial dynamics play out in Transylvania today?

MB: We cannot understand the role played by nationalisms in the region today without a *longue durée* perspective on how it emerged inter- and trans-imperially. Revisiting "old" questions is thus a way of excavating their present relevance. Today's policies of ethnicization are anchored in many of the inter-imperial conflicts we address. Viktor Orbán offered Ukraine to introduce dual citizenship for Hungarians in Transcarpathia to "remedy Trianon" in 2017. A few years earlier, a survey revealed that 94% of the Romanian respondents believed that Romanian citizenship should be revoked to the ethnic Roms who commit crimes abroad. Some of today's politicians still refer to the novel themselves. When

https://biblioteca-digitala.ro

Ion and Ana's real-life daughter turned 95 in 2019, the vice president of the Social-Democratic Party in Bistrița county paid her a visit, which he described with the words: "Today, I went to pay homage to the living symbol of the Transylvanian village as it was described by Liviu Rebreanu in *Ion*. And granny Saveta from Prislop, Ion and Ana's daughter, is here to testify to 95 years of life in Transylvania!". The politician's framing of his visit clearly serves a political function and at the same time makes a territorial claim to Năsăud County, the inter-imperial border region, for a national project whose centenary had just been celebrated the year before, in 2018.

AP: Rebreanu's novel is arguably the most canonical text in the Romanian language. Generations of students have read it as mandatory reading. Even if they have not read it, its canonicity assures the widespread recognition of its plot and characters. Cultural documents like *Ion* have, in a sense, formed us. I'll give you three examples of contemporary resonances of our project. In one of our chapters, we discuss the gendered dynamics of the struggle over land in Transylvania, resulting is violence again women (the character of Ana is repeatedly beaten by her father and her husband). This problem has sadly retained its urgency to its day. Second, we write about the complex multilingualism in Transylvania and its politics. We believe our account resonates with contemporary debates about the use of language in the public sphere, which it attempts to shift. Third, we know that in time racialization sediments into stereotypes and idiomatic language. Unfortunately, racialized language has very much remained operative in contemporary media and the larger cultural field. These are just three examples of how a historical account focused in the year 1920 simultaneous functions as a history of the present.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ORGANIZING ECONOMIC GROWTH: ROMANIA AND TRANSYLVANIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR

CORNEL BAN*

ORGANIZAREA CREȘTERII ECONOMICE: ROMÂNIA ȘI TRANSILVANIA ÎN AJUNUL MARELUI RĂZBOI

ABSTRACT: *How big was the economic gap between the Old Romanian Kingdom and Transylvania on the eve of the Great War and how did Transylvania and other Habsburg lands rank in the economy of the Austro-Hungarian Empire? This paper makes three related claims in this regard. First, while the gap between old Romania and Transylvania appears to be rather small according to older datasets, revised long series data published more recently by Maddison and the Romanian central bank show a gap that in 2019 per capita GDP would look like the gap between Romania and Italy. If these newer datasets built with up-to-date methodologies are correct, then the conclusion is that between December 1, 1918 and the Trianon Treaty of 1920 Romania received territories that were much better situated economically and whose growth trajectory before the Great War showed a strong convergence with Italy and Spain. While the gap between Romania and Hungary endured for most of the 20th century, for some time during state socialism after joining the EU the gap between Romania and Hungary's GDP per capita as a share of the European average shrunk considerably, pointing at dynamics of convergence that reflect on both slower growth Hungary and stronger growth in Romania. Second, while Transylvania was at the bottom of the ranking of regions of Austro-Hungary, its gap with imperial Hungary in terms of per capita GDP was not extremely large (13 percent) and Transylvania was one of the fastest growing regions of the Empire. Third, while the gap with the Austrian average was significant, it was not dramatic and there was strong convergence with the Austrian "core" thanks to Transylvania being part of the more dynamic Hungarian economy of the turn of the century. Indeed, the paper challenges the folk*

REZUMAT: *Cât de mare era decalajul economic dintre Vechiul Regat Român și Transilvania în ajunul Marelui Război și cum s-au clasat Transilvania și alte țări habsburgice în economia Imperiului Austro-Ungar? Acest articol face trei afirmații conexe în acest sens. În primul rând, în timp ce diferența dintre vechea Românie și Transilvania pare să fie destul de mică în conformitate cu seturile de date mai vechi, datele revizuite din seria lungă publicate mai recent de Maddison și Banca Națională a României arată un decalaj la nivel de PIB pe cap de locuitor care, la nivelul anului 2019, ar arăta ca diferența dintre România și Italia. Dacă aceste seturi de date mai noi construite cu metodologii actualizate sunt corecte, atunci concluzia este că între 1 decembrie 1918 și Tratatul Trianon din 1920 România a primit teritorii care erau mult mai bine situate economic și a căror traiectorie de creștere înainte de Marele Război a arătat o convergență puternică cu Italia și Spania. În timp ce decalajul dintre România și Ungaria a rezistat în cea mai mare parte a secolului al XX-lea, inclusiv în timpul socialismului de stat, după aderarea la UE, decalajul dintre PIB-ul pe cap de locuitor al României și Ungariei, ca pondere a mediei europene, s-a redus considerabil, indicând dinamica convergenței care reflectă creșterea mai lentă a Ungariei și creșterea mai puternică în România. În al doilea rând, în timp ce Transilvania se afla în partea de jos a clasamentului regiunilor Austro-Ungariei, decalajul său față de Ungaria imperială în ceea ce privește PIB-ul pe cap de locuitor nu era extrem de mare (13%), Transilvania fiind una dintre regiunile cu cea mai rapidă creștere a Imperiului. În al treilea rând, în timp ce decalajul cu media austriacă a fost semnificativ, nu a fost dramatic și a existat o puternică convergență cu „nucleul" austriac, datorită faptului că Transilvania făcea parte din*

* Associate professor of International Political Economy at Copenhagen Business School.

https://biblioteca-digitala.ro

theory that Vienna was a better economic manager of its peripheries than Budapest by showing that Bukowina and all the other peripheral regions ruled by Vienna had much lower growth rates than Transylvania and Hungary did. Indeed, it is in the Austrian provinces that the pessimism of the internal colonialism thesis applies better in GDP per capita terms.

KEYWORDS: *Transylvania, gap, economy, statistics, post-imperialism*

economia maghiară mai dinamică la începutul secolului al XX-lea. Într-adevăr, lucrarea contestă teoria populară conform căreia Viena era un manager economic mai bun al periferiilor sale decât Budapesta, arătând că Bucovina și toate celelalte regiuni periferice guvernate de Viena au avut rate de creștere mult mai mici decât au avut Transilvania și Ungaria. Într-adevăr, în provinciile austriece pesimismul tezei colonialismului intern se aplică mai bine în termeni de PIB pe cap de locuitor.

CUVINTE CHEIE: *Transilvania, decalaj, economie, statistică, post-imperialism*

REVISITING AUSTRIA-HUNGARY

The centennial of the union between Transylvania and the Romanian Kingdom in 1918 took place against the background of much anxiety about the accomplishments of a century of these two parts of the European periphery cohabiting under the same sovereign roof. Recent scholarly work[1] and statistical excurses published on the eve of the centennial[2] had already debunked long-entrenched illusions about the country's socio-economic past and highlighted the mediocre economic performance of modern Romania during the 19th and early 20th centuries. The importance of the union and the fact that the old Romanian Kingdom's economy was extensively enriched by the addition of Austro-Hungarian territories were not lost on these accounts. However, they did not undertake a systematic comparison of the exact size of the socio-economic gaps between the two old Romanian Kingdom and the former Habsburg lands. This paper aims to fill in this gap with a first descriptive cut into the matter.

The paper also addresses an older literature on the capitalist transformation of Transylvania as "internal colonialism," a form of economic governance whereby dominant groups in the core superimpose their economic interests over and acquire fortuitous advantages from the periphery via discriminatory stratification systems. For Verdery, in Transylvania:

> "By the late 19th century we clearly have most of the characteristics of internal colonialism that Hechter lists: complete political integration and high administrative integration, external determination of prices and terms of labor, high monopoly of commercial prospects and capital investment by non-indigenes, careful manipulation of trade and licensing regulation and tariffs to undercut Transylvanian manufactures competitive with outside interests; high exports of primary products and lack of social services"[3].

Verdery carefully specifies that internal colonialism did not translate into neat ethnic outcomes and suggests that it benefited some local subordinate groups (the price of rural labor was raised by industrial investment as well as by public works). But overall, if her thesis would lead one to expect sluggish economic growth in Transylvania relative to the center of power in Budapest. At any rate, given the data limitations of the late 1970s, Verdery could not have estimated the actual output effects of internal colonialism (the matter is not addressed in her 1983 book for the same technical reason). Today, the methodological breakthroughs made in the 1990s and 2000s[4] enable us to carry out this estimation work. This paper aims to do precisely that among others.

This short statistical excursus matters not only for bringing a more comparative perspective in the state of the art specific to Romanian economic history. Indeed, it also aims to address various

1 Ban 2014; Murgescu 2010
2 Axenciuc and Georgescu 2017; Axenciuc 2018; Voinea et al 2018.
3 Verdery 1979, p. 390.
4 e.g. Good 1994; Good and Ma 1999; Schultze 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

unstated assumptions made in outside academia about this neglected issue. One can, for example, note the implicit assumption in public debates that before 1918 Transylvania had a far superior ("European") socio-economic situation when compared to the Romanian Kingdom, an assumption strengthened by the state of urbanization in Transylvania before 1914 or the extremely brutal facets of the latifundia system in the old Romanian Kingdom that climaxed in the massacres of 1907. One also often encounters the bolder folk assumption that since Transylvania belonged to one of the core states of European economic modernity while the Romanian Kingdom was a recently decolonized territory of the Ottoman Empire, a decaying rural periphery of that modernity, on the eve of WW1 Transylvania was essentially a Western economy, a "Switzerland of the East" as the folk trope goes.

Unfortunately while there is a very rich literature on Romanian and Transylvanian economic history before 1918 and shortly afterwards,[5] such assumptions cannot be explicitly tested because there is little and multi historical work on the political economy of capitalist development on the two sides of the Carpathians. This paper then also aims to fill in this gap in public discourse by examining key markers of economic development using newly available statistical data as well as secondary literature relevant for what Eric Hobsbawm (2010) termed the "age of empire"[6] (1875–1914).

The main argument of the paper is that using older datasets leads one to find on average a small to medium gap in GDP per capita between Transylvania and the old Romanian Kingdom on the eve of the Great War. However, contemporary datasets produced by Maddison (2020) and Voinea et al (2018) and analyzed via regional data by Schultze (2007) confirm and map out much more significant gaps between the two, with Transylvania appearing much more economically developed, at least judging in terms of GDP adjusted per capita. If these newer datasets built with up-to-date methodologies are correct, then the conclusion is that between December 1, 1918 and the Trianon Treaty of 1920 Romania received territories that were much better situated economically and whose growth trajectory before the Great War was suggestive of a strong convergence with the more developed parts of Southern Europe. Furthermore, the paper does not find evidence for the hypothesis that "internal colonialism" necessarily led to economic mediocrity in Transylvania. Indeed, it turns out that the difference between Transylvania and the Hungarian average economy was not dramatic and that it was only the regions ruled by Vienna that performed in line with the internal colonialism thesis. Of course, the findings should be interpreted carefully, as they hinge on shifts in the economic methodology employed to calculate historical GDP figures. Finally, GDP per capita is ultimately a crude measure of economic development and more comprehensive analyses should factor in a wide array of social and economic statistics.

The paper is organized as follows: the first part undertakes GDP per capita analyses comparing Transylvania with other parts of the Empire and the old Romanian Kingdom using different datasets. Next, the paper delves into social development aspects with a quick statistical look at educational and health data. The final section concludes.

METHODOLOGY

The Maddison 2020 data was criticized internally by Jutta Bolt and Jan Luiten van Zanden.[7] In a methodological note, Maddison himself acknowledged this and inserted the following caveat:

> "We now offer a new 2020 update of the Maddison Project database, which uses a different methodology compared to the 2018 update. The approach of the 2018 update is identical to that of Penn World Tables,

---

5 see Verdery 1979; 1983; Hunyadi 2004; Murgescu 2010; Nagy 2011; Schultze and Wolf 2012; Kurti 2014; Rigo 2017; Kofman 2019; Axenciuc and Georgescu 2017; Axenciuc 2018 for data and overviews of the relevant work.

6 Hobsbawm 2010.

7 https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf

https://biblioteca-digitala.ro

> and consistent with recent economic and statistical research in this field. However, applying this approach systematically results in historical outcomes that are not consistent with current insights by economic historians."[8]

Based on these reservations, I sought alternative data using different GDP per capita calculations. First, I calibrated the Maddison data with the GDP per capita figures for Romania produced by Voinea et al (2019) at the Romanian central bank. The Maddison Project does not have sub-national data but fortunately historians[9] have calculated that for Austria-Hungary using a variety of proxies so we can tell how well did the parts of Austria-Hungary that became part the Romanian state in 1918. The proxy approach is useful because it allows estimates of subnational/regional income levels where standard national income measures cannot be computed for lack of essential data. For example, regional GDP is calculated as a function of sectoral wages and sectoral employment, calibrated by data from income tax returns to account for the non-wage income component of GDP. Schultze, for example, calculates regional GDPs by estimating regional shares in sectoral output in farming, manufacturing trade etc. at the national level and then aggregating across sectors (or industry branches) for each region.[10]

These proxies yield different dollar terms for GDP per capita and none of the regional data on Austria-Hungary contains references to Romanian GDP per capita. Thus, Schultze uses 1990 G-K international dollars, while Maddison 2020, who has Romanian data, uses 2011 US dollars. This presents problems of comparability. To overcome this problem, I calculated relative positions using a fixed reference point (Hungarian GDP per capita in the regional data for the Austro-Hungarian Empire) and then applied those percentages to the Maddison country data. This calculus can enable one to estimate the GDP per capita in the Romanian Kingdom in 1910–1912 relative to the Austro-Hungarian territories that became part of Romania as a result of the events that took place between 1918 and 1920. Another strategy was to use Maddison's data expressed in 1990 G-K dollars.

CONTEXT: AUSTRIA-HUNGARY AS A LATE DEVELOPER

If terms of a composite index of convergence during the industrial era, overall Austria-Hungary lagged behind countries with whom it shared a similar profile on the eve of the industrial revolution (France and Germany). Figure 1 below shows this very clearly, albeit with the caveat that the Empire managed to avert the fate of Russia's extremely poor performance. Much of this sluggish performance marked by spurts has a Gerschenkronian reason behind it: the uneven pace of industrialization.[11] For broader context, Bairoch (1982) estimated that between 1830 and 1913, world manufacturing output increased by a factor of 5 but in Austria-Hungary and Spain that number was half. Famously, Gerschenkron argued that in Austria-Hungary on the eve of the industrial revolution

> "economic progress began to be viewed with great suspicion and the railroads came to be regarded, not as welcome carriers of goods and persons, but as carriers of the dreaded revolution. Then, the State clearly became an obstacle to the economic development of the country."[12]

John Komlos (1981) also showed that the industrial revolution in Austria began at about the same time as in Britain, yet the rate of industrialization's spread was much slower by the late nineteenth century. Yet subsequent work nuanced this view. The North-Western parts of the Empire (roughly contemporary

8 https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database–2020?lang=en
9 Good 1994; Good and Ma 1998; Schultze 2007.
10 Schultze 2007, pp. 4–6.
11 Gerchenkron 2015.
12 Gerschenkron 1970 apud. Acemoglu and Robinson 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

Austria and the Czech Republic) had West European-style industrialization experiences for much of the 19th century, an economic experience that ended rather abruptly into a prolonged stagnation in the 1870s and the 1880s that was trigged by the brutal financial crisis of 1873. That said, as early as 1870, many parts of the Empire had GDP per capita similar to that of Germany, France or Denmark.[13]

Figure 1: Economic convergence relative to the UK (=100)

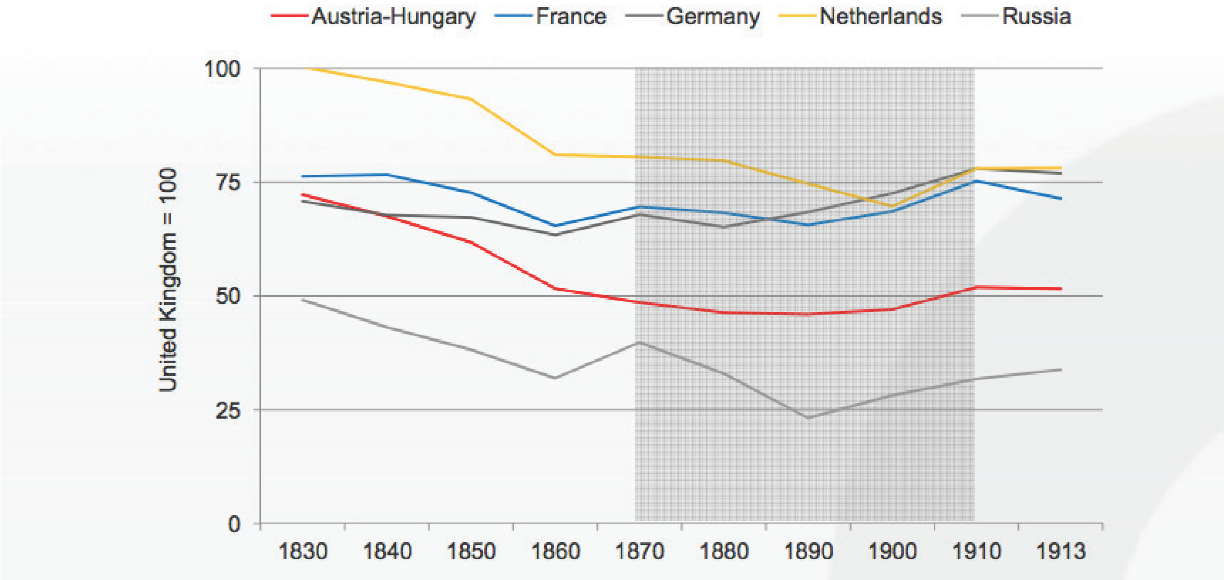

Source: Stöllinger 2016

Yet the importance of industrialization in output growth may be overstated. Some of the most spectacular growth stories were based around cattle (Argentina), fishing (Iceland, Norway) and timber (Finland). Austria is no exception, with its per capita GDP growth equivalent to that achieved in advanced economies such as Britain and Belgium, which had per capita incomes about twice the level of imperial Austria, albeit below that of other European countries with roughly comparable levels of per capita GDP in 1870 (Italy, Norway, Spain). In contrast, Hungary grew at a much faster rate that placed it slightly the middle of the European growth performance during the belle epoque/age of empire. Even so, the most advanced part of the Habsburg Empire failed to keep pace with the expansion achieved in countries with similar GDP per capita in 1870 (Denmark, France and Germany).[14] This was reflected in the level of railway infrastructure, whose density in the Empire by 1910 was half the French levels and nearly a fourth of German levels.[15]

How did this translate in income terms? Doing international comparison of GDP per capita is tricky and, in this analysis, I tried to mitigate that risk by looking at different estimates made by different authors. The picture below uses data from the 2020 version of Maddison Project shows that if we express GDP per inhabitant in 2011 dollars, in 1910 the Hungarian half of the Empire (3,188 dollars) was not far removed from a core economy like France (4,726) yet was barely a third of the star core performer, the United States (9,637). In the same year, Romanian GDP per capita was 784 dollars, that is more than four times smaller than Hungary's.[16]

The 2018 version of the Maddison data offers a less stark, but still yawning gap. Figure 2 shows that Romania had come a long way since its extremely destitute peripheral status of 1859 and got to do better

13 Schultze 2000; Judson 2016.
14 Schultze 2000, p. 323.
15 Caruana-Galizia and Martí-Henneberg 2013, p. 180.
16 https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database–2020

https://biblioteca-digitala.ro

than Brazil, a wealthier place in 1859. Yet its per capita GDP in 2011 dollars (1,527) was 38 percent of Hungary's (4,878). Indeed, if Hungary's GDP in 1910 was 72 percent of German GDP, Romania's was 22 percent. In short, on the eve of WW1, Romania was a clear case of very low-income peripheral development, much like Turkey or Brazil (black line), while Hungary rose to be on the upper end of semi-peripheral income, together with Spain. Hungary started from a similar income point in the 1860s with Greece and Spain, yet its subsequent performance was remarkable, rising above Mediterranean Europe, albeit less impressive than Sweden's rise over the same period from a similar position with Hungary in 1870. All along, Austria was close to the rich core, in the same league as France. But as the section below shows, this data clashes with earlier datasets where the gap between Romania and Hungary appears to be smaller.

Figure 2: GDP per capita in 2011 dollars (1848–1910)

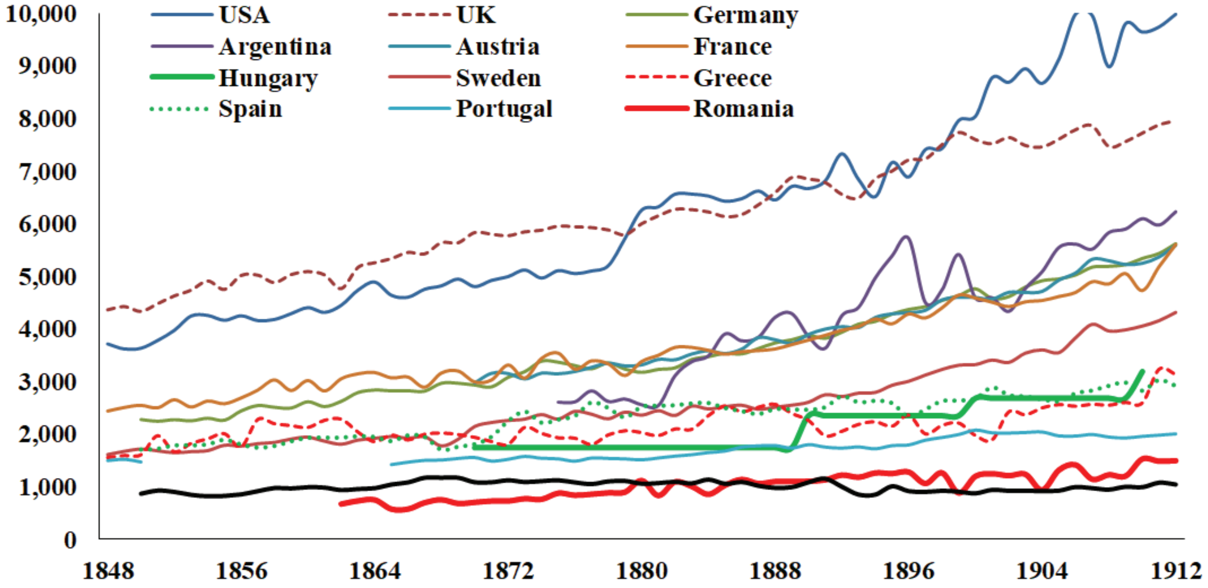

Romania and Transylvania on the eve of the Great War: The first generation of GDP per capita estimates

The Bairoch data (1997) (see table 2) adjusted as a share of average European GDP (=1) shows a significant gap between the old Romanian Kingdom in 1913 (0.67) and Austria Hungary (0.93). Given that Transylvania's GDP per capita ranged between 0.67 and 0.73 of the average for Austria-Hungary, the gap between Transylvania and Romania relative to the European average remains significant (0.67 for Romania versus 0.78 for Transylvania). Expressed in contemporary terms GDP per capita PPS) relative to the EU–27 average, the distance between the Romanian economy in 1913 and the European average was comparable to the gap between Greece (0.68) and the EU–27 average in 2019 while for Transylvania the contemporary equivalent would be Portugal's share of the EU average (0.79).

Table 2: GDP per capita as a share of European average

	1870	1890	1900	1913
Old Romania	0.64	0.66	0.65	0.67
Austria-Hungary	0.89	0.92	0.91	0.93

Source: Bairoch (1997)

Next, I looked at the Broadberry and Klein (2011) data based on 1990 dollars is summarized in table 3. These authors find less dramatic gaps in 1913, with the Austro-Hungarian average slightly below Sweden's, well below France's and slightly above Norway and Finland. In this comparison, Romania's GDP per capita (1,705) is 66 percent of the Austro-Hungarian average (2,576), exactly as

https://biblioteca-digitala.ro

the gap between Romania and Portugal in 2007 using GDP PPP from Eurostat. The Schultze regional data reveals that Transylvania had 73 percent of the Austro-Hungarian average in 1910, thus making it wealthier than Romania in relative terms but by a much lower margin (1,705 for Romania and 1,932 for Transylvania, a 12 percent gap) than in the Maddison and Voinea data.

Table 3: GDP per capita in 1990 dollars

Country & region	1870	1890	1913
Belgium	2,722	3,443	4,263
Denmark	1,929	2,428	3,768
Netherlands	1,290	1,503	2,288
Norway	2,417	2,786	3,539
Sweden	1,370	1,714	2,454
United Kingdom	1,247	1,500	2,806
Northwestern Europe	**3,328**	**4,055**	**5,030**
France	1,746	2,212	4,406
Greece	986	1,009	1,455
Italy	1,838	2,007	2,721
Portugal	1,023	1,165	1,257
Spain	1,189	1,634	2,057
Turkey	952		1,407
Southern Europe	**1,545**		**2,534**
Austria-Hungary	*1,584*	*1,922*	*2,576*
Bulgaria	809	1,087	1,450
Germany	2,006	2,767	4,181
Transylvania *Romania*	 *1,143*	 *1,395*	***1,992*** ***1,705***
Russia	1,097	944	1,551
Serbia	599	843	1,060
Switzerland	2,098	3,183	4,270
Central & Eastern Europe	**1,437**	**1,589**	**2,322**
Total Europe	**1,686**		**2,677**
USA	2,454	3,392	5,301
Europe/USA (%) σ (N = 20)	68.7 0.432		50.5 0.471

Source: Broadberry and Klein (2011).

Finally, in 2003 Angus Maddison came up with a new dataset using G-K 1990 dollars. Table 4 shows that if we look at the last year of peace as a reference (1913) Romania had a GDP per capita of 1,741 dollars, Hungary 2,098. If we apply the Schultze ratios (Transylvania was 87 percent of the Hungarian average), Transylvania's GDP per capita is 1,825, leaving a very small gap of 5 percent between Romania and Transylvania. But as the next sections show, the gaps are much larger in newer estimates.

REVISITING THE TRANSYLVANIA-ROMANIA GAP WITH NEW DATA

The Voinea at al (1918) data using the same 2011 dollars used by Maddison for 1910 yielded 1,527 dollars GDP per capita in Romania, that is half of Hungary's GDP per capita for that year (3,188 dollars at 2011 prices). Figure 3 shows that between 1870 and 1910 Romania struggled to close the income gap with Hungary (figure 3). Later, when Romania united with Transylvania (87 percent of Hungary's GDP per capita) in 1918, both countries had economies were battered by war. Romania's economy was nevertheless much more devastated by war than Hungary's (Transylvania's metropolitan center), having lost 31 percent of GDP according to Maddison and 41.9% according to the Voinea et al. In contrast, Hungary lost 18.8 percent. If 1910 is a reliable benchmark for peacetime economic comparisons, then the second

https://biblioteca-digitala.ro

pattern that emerges from the data is that in 1918 the Romanian Kingdom took over a much more developed territory, at least according to this GDP per capita data produced over the past few years.

Figure 3: GDP per capita in Romania and Hungary

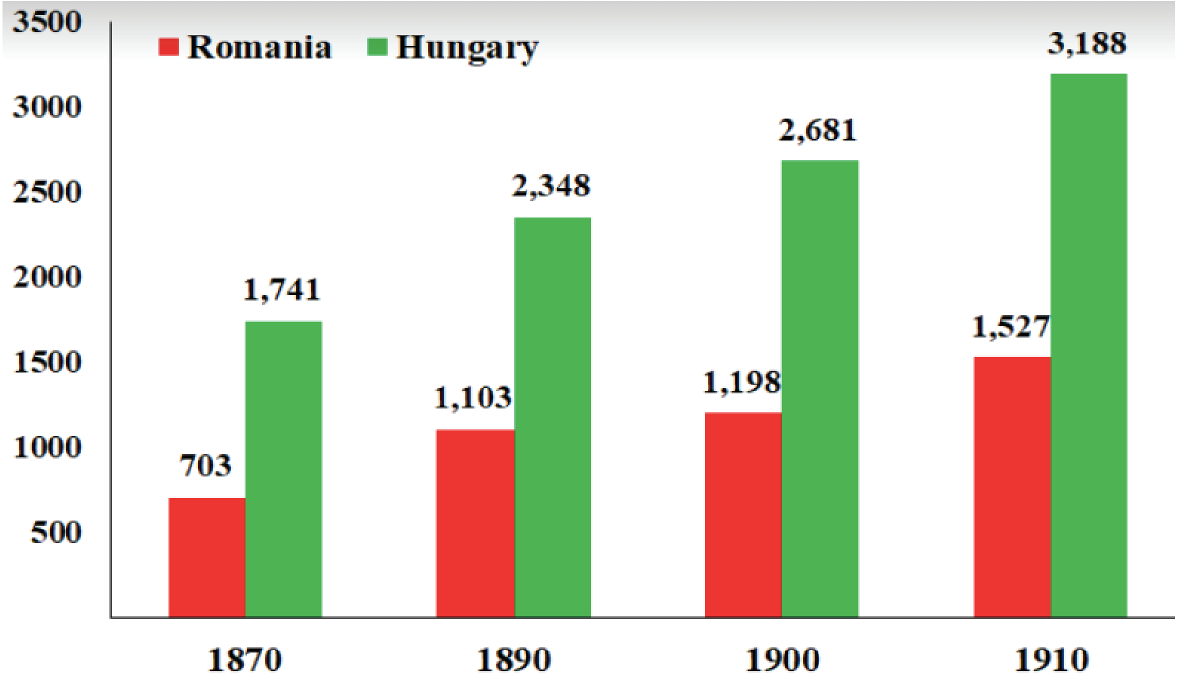

Source: Author's calculations using Maddison (2020) for Hungary and Voinea et al (2018) for Romania.

Based on the synthesis of the Voinea et al's data (2018) for Romania, Maddison's (2020) data for Hungary and Schultze's (2007) data for Austro-Hungary's regions, Romania's GDP per capita in 1910 (1,527 in 2011 US dollars) was 55.7 percent of Transylvanian GDP per capita in the same year (86 % of the Hungarian GDP of 3,188=2,741). In the contemporary GDP PPS terms used by Eurostat, this percentage difference is roughly the same as that between Romania in Belgium in 2011.[17] This is a striking difference, indeed. However, even if we replace the Maddison 2011 dollars measure for GDP per capita and use instead 1990 dollars in a back to back comparison of GDP per capita expressed in 1990 dollars by both Schulze (2007) for Austria-Hungary and Voinea et al (2019) for Romania, the difference between Romania and Transylvania remains quite large (Romania was 71 percent of Transylvanian GDP per capita) although its magnitude of the gap is seriously diminished to the difference in 2019 GDP PPP terms between Romania and Italy.

After the war, the comparison between Greater Romania's GDP per capita (as reported by Voinea et al, 2019) and interwar Hungary (as reported by Maddison, 2020) paints a more complicated figure: Romania grew stronger at first but while Hungary recovered from the Great Depression Romania did not. Thus, Romania had strong growth during the 1920s (GDP per capita grew by 54 percent between 1919 and 1929, compared to 41.2 percent in Hungary) yet came to an abrupt halt in 1929, with GDP actually contracting between 1929 and 1939 by 0.07 percent. In contrast, during the same 1929–1939 period Hungarian GDP per capita experienced a 66 percent increase in Hungary. The war was comparably devastating for these Axis members: Romanian GDP per capita to lose 46.1 percent between 1940 and 1945 and Hungary lost 34 percent. All of this did not have strong path-dependent effects in the long term. Today, the gap between these countries and the EU average GDP per capita in PPP terms very small (69 percent of the EU average for Romania and 73 for Hungary), while the gap in euros unadjusted

[17] Romania (69) Belgium (117) https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00114/default/table?lang=en

https://biblioteca-digitala.ro

by purchase power remains significant (Romania's 9,120 euros in GDP per capita PPP in 2019 were 68.7 percent of Hungary's 13,260).

The gap remains large in the Maddison data for the interwar years and well until 1950 (table 4), although Hungarian growth in the 1930s is much smaller. What is particularly striking in the Maddison (2003) data is that on the eve of communism, Romania's GDP per capita was close to Albania and had shrunk to 47 percent of Hungarian GDP (compare to it being 82 % of Hungarian GDP in 1913).

Table 4: GDP per capita 1990 G-K dollars

Country	*1913*	*1928*	*1938*	*1950*
Albania	811	926	?	1,001
Bulgaria	1,534	1,219	1,595	1,651
Czechoslovakia	2,096	2,977	2,882	3,501
Hungary	2,098	2,415	2,655	2,480
Poland	1,739	2,117	2,182	2,447
Romania	1,741	1,225	1,242	1,182
Yugoslavia	1,057	1,314	1,356	1,551

Source: Angus Maddison, *The World Economy: Historical Statistics* (Paris: Development Centre of the OECD, 2003) 100–101.

Internal colonialism and GDP per capita: Transylvania's position in the economy of Austria-Hungary

The tables below show that, indeed, as much of the literature established, Austria-Hungary was highly uneven in terms of economic development, with the richest region (Lower Austria) more than three times wealthier than the poorest (Dalmatia). As established, Transylvania, Banat and Bukowina were amongst the poorer, predominantly rural ones, in contrast to some of the areas inherited by other successor states such as Czechoslovakia (Bohemia) or Poland (Silesia), whose income levels were close to the richest parts of Austria. But how much poorer was Transylvania and Bukowina relative to the Austrian and Hungarian average and how did they compare to the Romanian average?

The answer to these questions varies with the data sources yet overall it shows several patterns. First, table 3 based on the Schultze data (which is not far off from the previous Good and Ma 1998 data) shows that the gap between Transylvania and the Hungarian average GDP per capita was not wide, in contrast to the richest parts of the empire and core West European countries.

Specifically, as shown in tables 5 and 6 show, in 1910, Transylvanian GDP per capita was 86 percent of Hungarian GDP per capita. Bukowina's figure was more modest, at 69 percent. Using the 2018 Maddison Project measurements, this percentage would put Transylvania's GDP per capita in 1910 at 4,128 dollars (86 percent of 4,800). The internal imperial gaps grew wider the further West one goes: Transylvania was 73 percent of Austria but only 42.4 percent of the wealthiest Austrian region and at 58 percent of German GDP per capita and in that year.

Table 5: GDP per capita 1990 G-K dollars

	1870	**1880**	**1890**	**1900**	**1910**
Lower Austria	2578	2453	2656	3071	3343
Austria	1449	1450	1627	1858	2130
Austria-Hungary	1238	1285	1464	1627	1921
Hungary	961	1051	1240	1399	1636
Transylvania	843	933	1087	1189	1419

https://biblioteca-digitala.ro

Galicia	858	875	1016	1010	1205
Bukowina	865	843	940	1007	1132
Dalmatia	758	834	847	867	932

Source: Schultze (2007) for Austria-Hungary

Table 6: Relative position of GDP per capita (1910)

	Percentage of Hungary	**Percentage of Empire**
Lower Austria	204	106
Austria	130	110
Austria-Hungary	**117**	**100**
Hungary	100	85
Transylvania	86	73
Galicia	73	62
Bukowina	69	58
Dalmatia	56	48

Source: author's calculations based on Schultze (2007) for Austria-Hungary

Good (1994) estimated the gap between all territories of Austria-Hungary that became part of Romania and other countries for the same 1970–1910 period. This time the unit is 1980 international dollars and as a result the figures look lower than estimates with dollars from 1990 and 2011. Again, table 7 shows that on average they are both amongst the poorer parts of the Empire but also some of the most economically dynamic as measured by the average growth rate for the period. Importantly, however, Romania received from Austria-Hungary territories that were wealthier per capita than the territories received by contemporary Croatia and Poland.

Table 7: GDP per capita in successor territories of Austria-Hungary

Successor State/Unit	**1870**	**1880**	**1890**	**1900**	**1910**	**Growth Rate**
Austria[a]	1,045	1,161	1,334	1,623	1,813	1.44
Czechoslovakia[a]	803	913	1,077	1,296	1,491	1.59
Czech Republic[a]	896	1,018	1,187	1,429	1,634	1.54
Slovakia[a]	503	572	721	866	1,030	1.85
Hungary[a]	532	661	789	1,022	1,253	2.15
Italy[b]	694	797	934	1,150	1,448	1.84
Poland[b]	420	477	575	665	763	1.53
Yugoslavia[b]	432	510	587	695	885	1.74
Slovenia[a]	584	683	785	913	1,137	1.62
Croatia[a]	377	446	506	595	786	1.76
Serbia[b]	444	528	626	764	923	1.83
Ukraine[b]	393	442	535	625	722	1.56
Romania[b]	382	480	558	650	827	1.85

Source: Good (1994: 882).

[a] Indicates that the entire teritory of the present-day state fell completely within the boundaries of the Habsburg Empire.

[b] Indicates that only part of the territory of the present-day state the boundaries of the Habsburg Empire. The GDP per capita levels and the growth rates are for the Habsburg portion only. For Greater Romania this means portions of imperial Hungary such as Tisza Left Bank, portions of Tisza-Maros, Transylvania, and from imperial Austria portions of Bukowina and portions of Galicia.

The Good (1994) data also enables a reader-friendly comparison of all territories of Austria-Hungary that became part of Romania with national European data as a share of the Swedish GDP per

https://biblioteca-digitala.ro

capita, a solid measure given that Sweden was one of Europe's most dynamic economies in the late 19th and then throughout the 20th century. Table 8 shows that in the Europe of year 1910, these territories that, as we saw, were themselves very unequal, with Bukowina on one end and Transylvania at the other end, were, at 48 percent of the Swedish GDP per capita of the time, wealthier than the economies of Portugal and Greece, but quite far from other late developers such as Spain, Italy or Finland.

Table 8: GDP per capita in Europe (post–1989 boundaries; Sweden = 100)

	1870	1890	1910	Growth Rate % 1870–1910	1950	1987
Country						
NORTHWEST						
United Kingdom	207.6	207.1	166.7	1.00	107.5	89.2
Belgium	160.2	163.6	135.8	1.03	80.4	83.5
Netherlands	162.4	161.1	130.2	0.90	91.8	86.9
France	119.8	118.0	101.7	1.09	78.4	90.9
Germany	99.1	104.4	102.0	1.63	64.6	94.6
Switzerland	134.8	136.0	121.5	1.18	118.5	98.4
NORTH						
Denmark	126.1	126.6	130.2	1.55	100.5	95.4
Finland	73.0	70.5	68.1	1.40	67.5	90.4
Norway	93.8	92.8	82.5	1.11	88.7	112.4
Sweden	100.0	100.0	100.0	1.49	100.0	100.0
MEDITERRANEAN						
Italy	95.4	83.8	83.3	1.00	54.3	85.9
Greece	-	-	43.2	-	25.1	44.8
Portugal	73.3	-	46.0	030	35.0	54.9
Spain	88.9	-	85.7	1.37	43.4	61.0
CENTRAL AND EAST						
Imperial Austria	79.0	81.2	78.3	1.48	-	-
Imperial Hungary	46.9	54.5	58.8	2.00	-	-
Habsburg Empire	66.9	71.2	70.8	1.63	-	-
Austria[a]	108.9	110.8	105.4	1.44	54.8	83.0
Czechoslovakia[a]	83.7	89.4	86.7	1.59	67.0	59.3
Czech Republic[a]	90.5	98.6	95.0	1.54	-	-
Slovakia[a]	52.4	59.8	59.9	1.85	-	-
Hungary[a]	55.4	65.5	72.9	2.15	58.5	57.1
Italy[b]	72.3	77.6	84.2	1.84	-	-
Poland[b]	43.7	47.7	44.3	1.53	47.2	38.7
Yugoslavia[b]	45.0	48.8	51.4	1.74	25.0	38.9
Slovenia[a]	60.8	65.2	66.1	1.62	-	-
Croatia [a]	39.3	42.0	45.7	1.76	-	-
Serbia[b]	46.3	52.0	53.7	1.83	-	-
Ukraine[b]	41.0	44.5	42.0	1.56	-	-
Romania[b]	39.8	46.3	48.1	1.85	23.1	37.1
Russia (Soviet Union)	70.6	-	54.2	0.72	58.5	56.6

Source: Good (1994: 886).

[a] Indicates that the entire teritory of the present-day state fell completely within the boundaries of the Habsburg Empire.

[b] Indicates that only part of the territory of the present-day state the boundaries of the Habsburg Empire. The GDP per capita levels and the growth rates are for the Habsburg portion only.

https://biblioteca-digitala.ro

Internal colonialism and growth

On the eve of the Great War Transylvania remained part of the poorer side of the Empire (it was the 18th of the 22 regions of the Dual Monarchy). At the same time, its convergence was remarkable. In terms of growth rate, table 9 shows that contrary to conventional wisdom, rule by Budapest seems to have been better than rule by Vienna because the latter had had sluggish growth by the standards of other late industrializers while imperial Hungary ranked about mid-range in the European growth comparison.[18] The reasons for superior Hungarian growth are complex but economic historians are inclined to emphasize the contrast between Vienna's erratic fiscal policy forced by addressing myriad ethic demands, particularly from the Czechs[19] and Hungary's combination of a more purposive, expansionary and a less dogged by horse-trading kind of policy (there was less need for that because Vienna was less inclined to give in to minorities' agendas than Vienna was) and luck (the expansion came following a catastrophic financial crisis in 1975 Vienna that incentivized Austrian capital to move where the state stimulated investments).[20]

Both Hungary and Transylvania outperformed Austria and the imperial average, with Transylvania closely shadowing the average Hungarian growth rate, close to the most developed Hungarian regions (Right-Bank Danube) and higher than most Hungarian regions overall. Indeed, Transylvania, Croatia-Slavonia, Silesia and the Budapest area were the fastest growing parts of the Empire by a wide margin. In other words, Verdery's internal colonialism did not keep Transylvania down. On the contrary, in the broader context of the political economy of the Empire it pulled it into the orbit of the much more dynamic Hungarian economy. In contrast, Bukovina was kept down by the lower growth rate of the Austrian half and so was Galicia, whose GDP per capita in 1870 was similar to Transylvania but which then lagged far behind Transylvania.

To better probe the reach of the internal colonialism thesis it would be ideal to have granular sectoral data for Transylvania to see which sectors (primary, secondary, tertiary) accelerated or decelerated the most over what period. For example, we know that in Hungary the largest annual growth between 1895 and 1913 was in manufacturing followed by mining and that the same was true in Austria, except that the rates of growth in these two sectors were lower in Austria.[21] If Verdery was right, then Transylvanian growth should be lower relative to Hungary in manufacturing and higher in agriculture and mining.

Table 9: Yearly growth rate 1870–1910

Region & country	Growth
Lower Austria	0.65%
Upper Austria	0.73%
Salzburg	0.80%
Styria	1.17%
Carinthia	1.23%
Carniola	1.29%
Littoral	1.02%
Tyrol & Vorarlberg	0.95%
Bohemia	1.10%
Moravia	1.07%
Silezia	1.32%
Galicia	0.85%
Bukovina	0.67%

18 Schultze 2000.
19 Eddie 1989.
20 Komlom 1981, pp. 147–205; Schultze 2000, pp. 324–327.
21 Schultze 2000, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

Region & country	**Growth**
Dalmatia	0.52%
Left Bank Danube	1.18%
Right Bank Danube	**1.39%**
Danube Tisza Basin	1.35%
Right Bank Tisza	1.26%
Left Bank Tisza	1.24%
Tisza Maros Basin	1.28%
Transylvania	**1.31%**
Croatia-Slovenia	1.36%
Austria	0.97%
Hungary	1.34%
Habsburg Empire	1.10%

Source: Schultze (2007).

Figure 4: Growth rates in select regions of Austria-Hungary

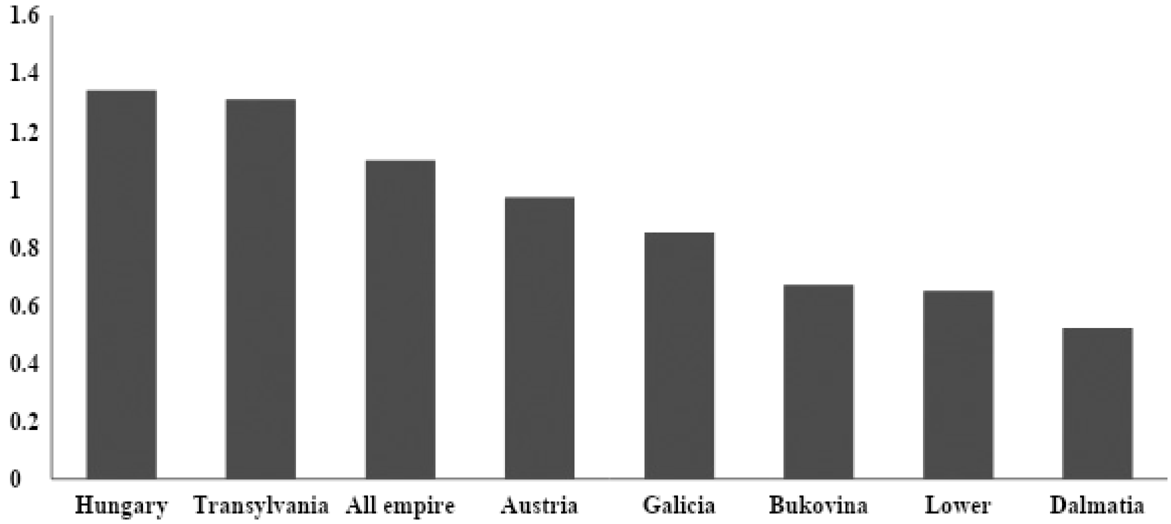

Source: Author's calculations based on Schultze (2007).

Adjusted output figures are indicative yet highly imperfect metrics of development as long as they are not combined with measurements of income and wealth distribution. Much work remains to be done here. The Schultze (2007) data from tax records can be combined with future work on tax records from the old Romanian Kingdom to generate comparative data on distribution. Given the high dependence on agriculture on both sides of the Carpathians, inequality of land ownership can be thrown in as a useful complement. When combined with comparative figures on infrastructure, urbanization or industrialization we could obtain a more comprehensive picture of the differences between the territorial units merged in 1918 into Greater Romania. Meanwhile, we can gauge some of the social differences expressed in terms of key health and education metrics. It is to this task that the analysis turns to in the next sections.

CONCLUSIONS

This paper makes three main contributions. First, it shows that using older datasets leads one to find on average a small to medium gap in GDP per capita between Transylvania and the old Romanian Kingdom on the eve of the Great War. However, contemporary datasets produced by Maddison (2020) and Voinea et al (2018) and analyzed via regional data by Schultze (2007) confirm and map out much more significant gaps between the two, with Transylvania appearing much more economically developed,

https://biblioteca-digitala.ro

at least judging in terms of GDP adjusted per capita. If these newer datasets built with up-to-date methodologies are correct, then the conclusion is that between December 1, 1918 and the Trianon Treaty of 1920 Romania received territories that were much better situated economically and whose growth trajectory before the Great War was suggestive of a strong convergence with the more developed parts of Southern Europe. Of course, these numbers are averages and have little to say about the enormous inequalities between the regions of Transylvania. Thus, while Southern Transylvania was economically and educationally (literacy rates were over 80 percent by the 1920s already) closer to the wealthier parts of the Empire and Western Europe in general, vast rural parts of the Transylvanian Plains (currently in Mures, Cluj, Salaj) and the Western Carpathian mountains had levels of poverty and latifundia system land concentration that made them more similar to the situation of rural areas in the Old Romanian Kingdom's great plains in Wallachia and Moldova. Such variations within Transylvania weaken the strong dualist framework entertained by some regionalists.

Second, the paper puts a wrinkle on (rather than actually challenge) the pessimism of the internal colonialism thesis advanced by Katherine Verdery when it comes to output growth. Certainly, Transylvania was part of the less developed parts of the Empire. But it is also true that rather than Dualism being bent to lead to economic mediocrity in Transylvania, it turns out that the difference between Transylvania and the Hungarian average was far from being dramatic and, indeed, their growth rates were roughly similar, with few Hungarian regions growing as fast as Transylvania did in the 1870–1910 period. Similarly, while the gap with the Austrian average was significant, it was not dramatic and there was strong convergence with Austria largely thanks to Transylvania being part of the more dynamic Hungarian economy of the turn of the century. Indeed, the paper also challenges the folk theory that Vienna was a better economic manager of its peripheries than Budapest by showing that Bukovina and all the other peripheral regions ruled by Vienna had much lower growth rates than Transylvania did. Indeed, it is in the Austrian provinces that the pessimism of the internal colonialism thesis applies better in GDP per capita terms. This inter-imperial variation needs to be better studied in the future.

The comparative approach to the economic history of contemporary Romania's different regions is its infancy. Scholars generally shy away from studying the economic history of Transylvania in direct comparison with that of the old Romanian Kingdom and from my brief experience with this paper I have the sense that competitive research on this topic cannot be done without the rigorous study of sources in both Hungarian and Romanian and using seriously cooperative platforms between Romanian and Hungarian research institutions. This shift can advance not just the state of the art in scholarship but, perhaps more importantly, elevate the dismal level of the public discourse touching on these issues.

BIBLIOGRAPHY

Abrudan 2012 – Abrudan, Mircea Gheorghe. "The Confessional Identity of the Transylvanian Saxons (1848–1920)." *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Historia* 57, no. Special (2012): 97–123.

Acemoglu and Robinson 2002 – Acemoglu, Daron, and James A. Robinson. *Economic Backwardness in Political Perspective*. No. w8831. National bureau of economic research, 2002.

Andor 2014 – Andor, Alexandra. "Romanian Confessional Education during the Second Half of the 19th Century-Case Study on the Greek-Catholic Deanery of Oas Country." *Res. & Sci. Today* 7 (2014): 6.

Axenciuc 2018 – Axenciuc, V. "Progresul economic al României. Serii statistice seculare 1860–2010, Vol. I Agricultura, Poziția Agr. 3." Academiei Române, București, 2018.

Axenciuc 2018 – Axenciuc, Victor, and George Georgescu. "Gross Domestic Product–National Income of Romania 1862–2010. Secular Statistical Series and Methodological Foundations," Editura Academiei Române, București mpra.ub.uni-muenchen.de 2017.

Ban 2014 – Ban, Cornel, traducător Ciprian Șiulea. *Dependență si dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc*. Tact, 2014.

Beller 2018 – Beller, Steven. *The Habsburg Monarchy 1815–1918*. Vol. 55. Cambridge University Press, 2018.

Bottoni 2013 – Bottoni, Stefano. "National Projects, Regional Identities, Everyday Compromises. Szeklerland in Greater

https://biblioteca-digitala.ro

Romania (1919–1940)." *The Hungarian Historical Review: New Series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2, no. 3 (2013): 477–511.

———. *Stalin's Legacy in Romania: The Hungarian Autonomous Region, 1952–1960*. Lexington Books, 2018.

Brubaker 2002 – Brubaker, Rogers, and Margit Feischmidt. "1848 in 1998: The Politics of Commemoration in Hungary, Romania, and Slovakia." *Comparative Studies in Society and History* 44, no. 4 (2002): 700–744.

Caruana-Galizia and Martí-Henneberg 2013 – Caruana-Galizia, Paul, and Jordi Martí-Henneberg. "European regional railways and real income, 1870–1910: a preliminary report." *Scandinavian Economic History Review* 61.2 (2013): 167–196.

D'Arcy and Nistotskaya 2016 – D'Arcy, Michelle, and Marina Nistotskaya. "State First, Then Democracy: Using Cadastral Records to Explain Governmental Performance in Public Goods Provision: State First, Then Democracy." *Governance* 30 (May 1, 2016). https://doi.org/10.1111/gove.12206.

Gerschenkron 2015 – Gerschenkron, Alexander. *An economic spurt that failed: four lectures in Austrian history*. Princeton University Press, 2015.

Good 1994 – Good, David F. "The economic lag of Central and Eastern Europe: income estimates for the Habsburg successor States, 1870–1910." *Journal of Economic History* (1994): 869–891.

Good and Ma 1999 – Good, David F., and Tongshu Ma. "The economic growth of Central and Eastern Europe in comparative perspective, 1870–1989." European Review of Economic History 3.2 (1999): 103–137.

Hitchins 2012 – Hitchins, Keith. "Autonomies in Interwar Romania: Hungarians, Saxons, And Jews." *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane» Gheorghe Șincai «al Academiei Române*, no. 15 (2012): 160–183.

Hobsbawm 2010 – Hobsbawm, Eric. *Age of Empire: 1875–1914*. Hachette UK, 2010.

Hunyadi 2004 – Hunyadi, Attila. "Economic Nationalism in Transylvania." *Regio-Minorities, Politics, Society-English Edition* 7, no. 1 (2004): 172–193.

Judson 2014 – Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press, 2016.

Komlos 2014 – Komlos, John. *The Habsburg Monarchy as a customs union: economic development in Austria-Hungary in the nineteenth century*. Princeton University Press, 2014.

Kurti 2014 – Kurti, Laszlo. *Remote Borderland, The: Transylvania in the Hungarian Imagination*. SUNY Press, 2014.

Kwan 2012 – Kwan, Jonathan. "Transylvanian Saxon Politics, Hungarian State Building and the Case of the Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–82)." *The English Historical Review* 127, no. 526 (2012): 592–624.

Lange 2006 – Lange, Matthew, James Mahoney, and Matthias Vom Hau. "Colonialism and Development: A Comparative Analysis of Spanish and British Colonies." *American Journal of Sociology* 111, no. 5 (2006): 1412–1462.

Livezeanu 2003 – Livezeanu, Irina. *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, 1995.

Maddison 2003 – Maddison. Angus, *Études du Centre de développement L'économie mondiale statistiques historiques: statistiques historiques*. OECD publishing, 2003.

Mahoney 2003 – Mahoney, James. "Long-Run Development and the Legacy of Colonialism in Spanish America." *American Journal of Sociology* 109, no. 1 (2003): 50–106.

McArthur 1975 – McArthur, Marilyn. "The Saxon Germans: Political Fate of an Ethnic Identity." *Dialectical Anthropology* 1, no. 1–4 (1975): 349.

Murgescu 2010 – Murgescu, Bogdan. "România și Europa–Acumularea decalajelor economice (1500–2010)." *Editura Polirom, București*, 2010.

Nastasă-Kovács, Lucian. "Preludii ale Holocaustului. Congresele studențești antisemite din anii'20." *Revista de Istorie a Evreilor Din Romania*, no. 1 (16–17) (2016): 209–240.

Pițurcă, Aurel. "Romanian Education System and National Minorities in the Interwar Period." *Revista de Științe Politice. Revue Des Sciences Politiques*, no. 21+22 (2009): 7–15.

Preston, Samuel H. "The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development." *Population Studies* 29, no. 2 (July 1, 1975): 231–48. https://doi.org/10.1080/00324728.1975.10410201.

Puttkamer, Joachim von. "Framework of Modernization: Government Legislation and Regulations on Schooling in Transylvania (1780–1914)." *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950)*, 2008, 15–23.

Rigó, Máté. "The Long First World War and the survival of business elites in East-Central Europe: Transylvania's industrial boom and the enrichment of economic elites." *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 24.2 (2017): 250–272.

Ruthner, Clemens. "Habsburg's Only Colony? Bosnia-Herzegovina and Austria-Hungary, 1878–1918." *SEEU Review* 13, no. 1 (December 1, 2018): 2–14. https://doi.org/10.2478/seeur–2018-0002.

Schulze, Max-Stephan. "Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Hapsburg Empire," Economic History Working Papers (106/07). Department of Economic History, London School of Economics and Political Science, London, UK. 2007.

Schulze, Max-Stephan, and Nikolaus Wolf. "Economic Nationalism and Economic Integration: The Austro-Hungarian Emp

https://biblioteca-digitala.ro

Schulze, Max-Stephan. "Patterns of growth and stagnation in the late nineteenth century Habsburg economy." *European Review of Economic History* 4.3 (2000): 311–340.

ire in the Late Nineteenth Century 1." *The Economic History Review* 65, no. 2 (2012): 652–673.

Stöllinger, Stöllinger, Roman. "Economic Growth in the Habsburg Monarchy 1870–1910: Convergence, Catching-up, Confusion," n.d., 14.

Verdery 1979 – Verdery, Katherine. "Internal Colonialism in Austria-Hungary." *Ethnic and Racial Studies* 2, no. 3 (1979): 378–399.

Verdery 1983 – Verdery, Katherine. *Transylvanian villagers: three centuries of political, economic, and ethnic change*. Univ of California Press, 1983.

Vogler 2019 – Vogler, Jan P. "Imperial Rule, the Imposition of Bureaucratic Institutions, and Their Long-Term Legacies." *World Politics* 71, no. 4 (October 2019): 806–63. https://doi.org/10.1017/S004388711900008X.

Voinea et. al 2018 – Voinea, Liviu, Alexandra Cojocaru, Brîndușa Costache, Veaceslav Grigoraș, Horațiu Lovin, Camelia Neagu, David Orțan, and Andrei Tănase, *Un Veac de sinceritate: Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918–2018*." București: Editura Publica.

https://biblioteca-digitala.ro

GRUPURI DE PECENEGI PE VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI

ADRIAN NICOLAE ȘOVREA*

GROUPS OF PECHENEGS IN THE MIDDLE VALLEY OF TÂRNAVA MARE

ABSTRACT: *After the disappearance of the Pechenegs in the extracarpathian space following the defeat of Lebunion in 1091, until the beginning of the 13th century, the Hungarian kings will gradually bring under control the entire intracarpathian space. At each advance, fortifications are build and defended by border populations such as Szeklers and Pechenegs, but also Romanian populations and German settlers. The documents are incomplete regarding the presence of the Pechenegs in Transylvania, but studying the toponymy, we have three groups of Pechenegs in Transylvania: 1. The hungarianized Pechenegs – the Bissenians; 2. Extracarpathian Pechenegs (marked with the toponym of "pagans" and Turkish origins toponyms in southern Transylvania – Făgăraș area); 3. Members of some Pecheneg tribes, namely Tolmács (Tălmaciu, Sibiu County), Külbey (Culpiu – Kölpény, Mureș County) and Baj (Boiu in Alba County, Hunedoara, Mureș, etc.). On the middle valley of Târnava Mare we have reported groups of Pechenegs based on toponymy at Beșa (today Stejărenii, Mureș County) and Boiu (Mureș County). The Hungarian name of Târnava is Kükülló, a name of Turkish origin most likely inherited from the Pechenegs by the Hungarians.*

KEYWORDS: *Târnava Mare valley, Pechenegs, Szeklers, toponymy, Beșa, Boiu, Apa family, bisseni.*

REZUMAT: *După dispariția puterii pecenege din spațiul extracarpatic în urma înfrângerii din 1091 de la Lebunion, până la începutul secolului al XIII-lea regalitatea maghiară va aduce treptat sub control întreg spațiul intracarpatic. La fiecare înaintare sunt ridicate prisăci, linii defensive fortificate, apărate de populații grănicere precum secuii și pecenegii, dar și români și coloniști germani. Documentele sunt lacunare cu privire la prezența pecenegilor în Transilvania. Studiind toponimia distingem trei grupuri de pecenegi prezenți în Transilvania: 1. Pecenegii „maghiarizați" – bissenii; 2. Pecenegii extracarpatici (semnalați cu toponimul de „păgâni" și cu alte toponime turanice în sudul Transilvaniei zona Făgăraș); 3. Membrii ai unor triburi de pecenegi: Tolmács (Tălmaciu, jud. Sibiu), Külbey (Culpiu – Kölpény, jud. Mureș) și Baj (Boiu în jud. Alba, Hunedoara, Mureș etc.). Pe valea mijlocie a Târnavei Mari avem semnalate grupuri de pecenegi, pe bază toponimică, la Beșa (azi Stejărenii, jud. Mureș), Boiu (jud. Mureș) și Țopa (jud. Mureș). Numele în maghiară a Târnavei este Kükülló, denumire cu origine turanică cel mai probabil moștenit de la pecenegi de către maghiari.*

CUVINTE cheie: *Valea Târnavei Mari, pecenegi, secui, toponimie, Beșa, Boiu, familia Apa, bisseni*

1. INTRODUCERE

Pecenegii fac parte din neamul türcilor (turanicilor), fiind originari din Asia centrală și au format, după modelul tuturor popoarelor türcice, o confederație care a ajuns în secolele X-XI să domine stepele europene de la Dunăre la Don.

În secolul al X-lea Constantin Porfirogenetul ne spune că pecenegii erau organizați în 8 triburi, fiecare cu un ținut al său, iar în jurul anului 948 ocupau un teritoriul întins de la Dunăre la Don. În „Geografia persană anonimă" sunt semnalate pentru anul 982 două mari grupuri de pecenegi: pecenegii-türci și

* Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu, e-mail: sovrea_adrian@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

pecenegi-khazari; primii ocupau stepele pontice și erau parte a unei confederații proprii, în timp ce ultimii se aflau sub dominația confederației chazare și vor dispărea din istorie după invazia uzilor. De la Ioannes Skylites aflăm că pe parcursul secolului al XI-lea, împinși de uzi spre vest, pecenegii erau organizați în 13 triburi.

Cercetătorul Victor Spinei consideră că pecenegii ocupau teritorii începând din nordul Dunării de Jos, din câmpia munteană de pe malul opus Silistrei, până la Nipru. La mijlocul secolului al XI-lea pecenegii ocupau un teritoriul mai puțin întins, între Dunăre și Nistru, dincolo de Nistru fiind uzii[1].

Știm de la Constantin Porfirogenetul că patru din cele opt triburi locuiau dincoace de fluviul Nipru spre apus: tribul Yazi-Qapan (Kapan) se învecina cu Bulgaria, tribul Gyla (Jula) se învecina cu țara turcilor (ungurilor), tribul Haravoe (Baj) se mărginea cu principatul Rus', iar ținutul Iabdiertim (Érdem) se învecina cu regiunile tributare rus' anume derblenii, lentzenii și cu ceilalți slavi[2].

Același Constantin Porfirogenetul ne spune că: „țara pecenegilor se află la o depărtare de cinci zile de drum de Uzia și Chazaria, de șase zile de drum de Alania, de zece zile de drum de Mordia, de o zi de drum de Rusia, de patru zile de drum de țara turcilor (ungurilor n.m.) și de jumătate de zi de drum de Bulgaria. Ea e foarte aproape de Cherson, însă ceva mai departe de Bosfor (strâmtoarea Kerci n.m.)"[3]. Această informație lasă loc de interpretare: care e țara pecenegilor? Se referă doar la centrul de putere din apropierea Chersonului? Sau la tot teritoriul descris, de la Dunărea de Jos la Nipru? Dacă doar centrul de putere este văzut ca „țara pecenegilor" și se afla la nord de Cherson, atunci triburile ocupau teritorii limitrofe centrului de putere, iar tribul Gyla domina politic și peste Transilvania învecinându-se astfel cu Tourkia (teritoriul ungurilor din Pannonia).

Pecenegii aveau un mod de viață nomad specific populațiilor stepelor și erau organizați într-o confederație de triburi conduse de căpetenii (hani). În momente cruciale ale existenței lor aveau un khagan, care conducea peste toți ceilalți, însă a lipsit centralizarea politică. Triburile pecenege **nu** erau unitare, adesea luptându-se între ele[4].

Cele 8 triburi pecenege conform bizantinilor sunt Cuartizitur (Kuartizitzur), Scyrucalpei (Syrukalpei), Borotalmat, Bulatzopon, Giazihopon (Giazi-chopon), Gyla de Jos (Kato Gyla/ Habuxigyla), Haravoe (Charaboi) și Iabdiertim (Iavdierti)[5]. Forma turanică a numelor a fost propusă în felul următor: Kűerči-Čur, Suru Kűl Bey, Boru Tolmač, Bula-Čopon, Yazi-Qapan, (Qabuqšin)-Yula, Qara Bay și Yavdi ertim[6]. Numele triburilor pecenege sunt întâlnite și la arabul Mas'udi sub forma următoare: Čur, Kulpej, Talmač, Čopon, Chopon, Jyla, Charawoj și Ärtim[7]. Constantin Porfirogenetul ne spune că trei dintre triburi erau de origine kangară: Iavdierti (Iabdiertim), Kuartzitzur (Cuartizitur) și Habuxigyla (Gyla de Jos/Kato Gyla)[8] (vezi tabel 1).

2. COLONIZAREA PECENEGILOR ÎN TRANSILVANIA

La mijlocul secolului al X-lea pe timpul ducilor maghiari Zoltan și Geza grupuri de pecenegi se stabilesc în Ungaria, iar documentele și cronicile maghiare îi numesc **bisseni (bessenyő)**. Grupuri de astfel de pecenegi sunt colonizați spre sfârșitul secolului al XI-lea în Transilvania cel puțin acolo unde avem

1 Spinei 1999, p. 100.
2 Porfirogenetul 1970, p. 665–667.
3 Porfirogenetul 1970, p. 665–667.
4 Spinei 1999, p. 100–101.
5 Pentru forma propusă de FHDR (cu o transcriere mai românizată) vezi numele triburilor care **nu** sunt între paranteze, iar forma propusă de Victor Spinei (cu o transcriere grecizată) vezi forma dintre paranteze. Porfirogenetul 1970, p. 665–667; Spinei 1999, p. 99.
6 Kurat 1937, p. 52–53; Györffy 1972, p. 289; Golden 1991, p. 266; Spinei 1999, p. 99.
7 Spinei 1999, p. 99.
8 Porfirogenetul 1970, p. 667.

https://biblioteca-digitala.ro

toponime care amintesc de pecenegi precum cele derivate din *bessenyő*, din nume de triburi pecenege sau care arată orientarea religioasă (păgâni).

În secolul al XI-lea, până la bătălia de la Chiraleș din 1068, o mare parte a Transilvaniei de est și de sud erau controlate militar de **pecenegii extracarpatici**. La sud de Olt în Transilvania, în ținutul Făgărașului, avem toponime cu origine turanică precum Arpaş, Avrig, Baraolt, Bățani, Biborțeni, Bögöz (azi Mugeni), Borcea, Brașov, Racoş[9] (vezi harta) adoptate de populația săsească, ceea ce arată că aici a existat o comunitate turanică importantă, dinainte de venirea coloniștilor germani și a cumanilor, iar aceștia sunt pecenegii și uzii. Regiunile din sudul Transilvaniei până în jurul anului 1150 erau controlate de pecenegii extracarpatici.

După evenimentele de la 1068 alte grupuri de pecenegi vor intra sub autoritatea maghiară, aceștia formând așezările ce poartă numele de „Heidendorf", adică „satul păgânilor" sau „cetatea păgânilor" (vezi harta), cum sunt localitățile de azi Secășel (jud. Alba), Benești (jud. Sibiu), Viișoara (jud. Bistrița-Năsăud) ș.a.

Ofensiva regelui István/Ștefan I al Ungariei (1001–1038) în Transilvania s-a oprit pe valea mijlocie a Mureșului. Reluarea ofensivei și a acțiunilor de expansiune teritorială are loc sub regele Ladislau I (1077–1095) și continuată de succesorii săi. Ofensiva maghiară din a doua jumătate a secolului al XI-lea se integrează în contextul expansiunii și înfrângerii pecenegilor conduși de Osul în punctul Chiraleș de către regele Solomon (1063–1074) în apropierea cetății Șirioara la 1068, cetatea fiind distrusă cu această ocazie.

Ocuparea ținuturilor din centrul Transilvaniei se petrece pe timpul regelui Ladislau I când sunt extinse prisăcile pe Târnava Mare[10]. Așadar, perioada regilor Ladislau I și Coloman I este marcată de ridicarea de linii de fortificații de tip prisăci în Transilvania și așezarea la frontieră a unor populații grănicere cu rolul de a supraveghea aceste prisăci. Populații cu rol grăniceresc sunt secuii, pecenegii (bissenii), dar și românii (blachii) și coloniștii germani. Descoperirile de monedă din timpul lui Ladislau I și Coloman I arată ocuparea treptată de către secui a regiunilor de pe Someșul Mare, Târnava Mare și Hârtibaciu[11].

Avem trei momente ale așezărilor secuilor în sudul Transilvaniei. Un prim moment se petrece în cursul secolului al XI-lea când secuii din Bihor au fost colonizați în zona de confluență a Târnavei cu Mureșul[12]. În Podișul Secașelor avem de asemenea toponime pecenege: Secășel (numele vechi Beşinău), jud. Alba.

O dată cu expansiunea pe valea Târnavei Mari marcăm o a doua etapă a deplasărilor secuilor, care cândva la mijlocul secolului al XII-lea sunt așezați între valea Hârtibaciului și cea a Târnavei Mari. O comunitate importantă se formează la Saschiz (Kézd). Toponime pecenege avem la Stejăreni (mai demult Beşeneu, jud. Mureş), Boiu (de la tribul Baj, jud. Mureş).

În final secuii sunt mutați în sud-estul Transilvaniei, iar comunitățile de Orbó (Gârbova) și Kézd (Saschiz) vor forma viitoarele scaune Orbai și Kézdi din Terra Siculorum[13]. Toponime pecenege din sud-estul Transilvaniei sunt la Eşeneu (azi ține de satul Remetea, numele vechi fiind Beşineu, jud. Covasna), Pădureni (Beşeneu, Beşineu; jud. Covasna) ş.a.

Așadar, dispariția pecenegilor extracarpatici ca putere militară a dat posibilitatea regatului maghiar să se extindă în Transilvania, dar în spațiul extracarpatic se ridică o nouă putere militară, cea a cumanilor. Prin urmare apărarea granițelor estice și sud-estice din Transilvania devin o prioritate, iar liniile de prisăci și populațiile grănicere joacă un rol important[14].

---

9 Busuioc-von Hasselbach 2001, I, p. 253–259; II, p. 51; Ţiplic 2004, p. 71; Madgearu 2005, p. 114.

10 Ţiplic 2004, p. 70–71.

11 Velter 2002, p. 163–185.

12 Ţiplic 2004, p. 69–71.

13 Ţiplic 2004, p. 70.

14 Madgearu 2005, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro

Sursele bizantine arată că începând cu 1086 la Dunărea de Jos au loc convulsii militare. Cumanii îi atacă pe pecenegii de la nord de Dunăre, iar aceştia cer să fie primiţi în Imperiu. Alexios I Comnenul îi primeşte, însă au loc revolte ce vor duce la un nou război pecenego-bizantin. Acest conflict se încheie cu **bătălia de la Lebunion** de la 29 aprilie 1091 și marchează momentul decisiv a conflictelor militare și a relațiilor militare și politice dintre bizantini și pecenegi[15].

Confruntarea decisivă de la Lebunion este considerată ca o „ieșire definitivă de pe scena politică a pecenegilor"[16] și punctul final al „supremației militare a pecenegilor din sud-estul Europei"[17]. În urma acestei victorii thema Paristrion-Paradunavon reintră sub stăpânirea Bizanțului cu Distra centrul acesteia. Înlăturarea pecenegilor atât din regiunile bizantine, cât și de la nordul Dunării, a readus Imperiul la hotarele de la Dunăre.

Supremația militară a pecenegilor la Dunărea de Jos încetează la sfârșitul secolului al XI-lea. În timpul regilor maghiari Ladislau I (1077–1095), Coloman I (1095–1116), Ștefan al II-lea (1116–1131), Bela al II-lea (1131–1141), Geza al II-lea (1141–1162) Transilvania este adusă sub administrația maghiară, ca sub Andrei al II-lea (1205–1235) regatul Ungariei să atingă linia Carpaților de Curbură și să emită pretenții dincolo de munții Carpați.

Documentele medievale cu privire la prezența și la localizarea pecenegilor în Transilvania sunt rare și incoerente. Două documente din 1210 și 1224 îi atestă pe pecenegi în Transilvania. În cel din 1210 se afirmă că Ioachim, comitele de Sibiu, avea în componența armatei pe care o conducea români și pecenegi. În Documentul din 1224 (diploma andreană)[18] se precizează că oaspeții germani au dreptul să folosească „pădurea românilor și a pecenegilor, dimpreună cu apele, ca să le folosească împreună cu susnumiții români și pecenegi"[19] („silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus"). Stelian Brezeanu explică sensul cuvântului *silva*: „arată o regiune care nu era desțelenită, adică sălbatică"[20]. Această *silva* nu era organizată administrativ.

În privința localizării acestei „Silva Blacorum et Bissenorum" au fost avansate mai multe ipoteze: a) regiunea dintre valea Secașului și podișul Cibin[21].; b) zona Bârsei sau a Făgărașului[22]; c) zona munților Perșani[23]; d) între munții Făgăraș și Valea Oltului[24]; e) între cumpăna apelor dintre valea Târnavei Mari și Valea Hârtibaciului[25]; f) la sud de zona așezărilor săsești de pe Târnava Mare în regiunea numită de sași „Unter dem Wald"[26]; g) pe toată lungimea de sud a Transilvaniei până în Banat, cuprinzând și Țara Hațegului[27].

Alte documente, mai târzii, din 1324, arată prezența unor grupuri de pecenegi, în două localități din sud-estul Transilvaniei, la Valea Seacă şi la Turia din jud. Covasna. Documentele menţionează că aceştia erau liberi[28].

Dintre izvoarele istorice, **toponimia** este cea care ne arată prezenţa pecenegilor în Transilvania. Localităţi cu astfel de toponime sunt în judeţele Hunedoara, Mureş, Bistriţa-Năsăud, Covasna, Harghita,

---

15 Mărculeț 2012, p. 74.

16 Brezeanu 2005, p. 216; Brezeanu 2007, p. 260; Mărculeț 2012, p. 80.

17 Mărculeț 2012, p. 82.

18 DIR C, 1951, p. 208–210.

19 DIR C, 1951, p. 208–210.

20 Brezeanu 1999, p. 209- 219; Madgearu 2005, p. 118.

21 Horedt 1958, p. 127.

22 Madgearu 2005, p. 115.

23 G. Ferenczi 1989–1993 (1994), p. 297–298 (nota 90).

24 Busuioc-von Hasselbach 2001, I, p. 253–259; II, p. 51.

25 Baltag 2000, p. 230.

26 Papacostea 1993, p. 79.

27 Popa 1988, p. 188; Ţiplic-Ţiplic, 2016, p. 11.

28 DIR C, 1951, p. 104–105; DIR C, 1951, p. 109–110; Szekély 1985–1986, p. 197–199.

https://biblioteca-digitala.ro

Brașov, Alba și Sibiu (vezi harta). Acestea sunt: Bejan (Besen, jud. Hunedoara), Bejan-Târnăvița (jud. Hunedoara), Benești (Pegendorf, jud. Sibiu), Bese-Remetea (numele vechi Beșa, jud. Mureș), Culpiu (Kolpeny – Külbej, nume de trib peceneg; jud. Mureș), Eșeneu (azi ține de satul Remetea, numele vechi Beșineu, jud. Covasna), Lăzărești (doc. din 1365 spune că anterior acest sat fusese locuit de către pecenegi; jud. Harghita), Pădureni (nume vechi Beșeneu, Beșineu, jud. Covasna), Olteț (nume vechi Beșimbac, jud. Brașov), Secășel (nume vechi Beșinău, Beșineu, jud. Alba), Stejărenii (nume vechi Beșa, jud. Mureș), Tălmaciu, Tălmăcel (ambele derivate din numele tribului peceneg Tolmács; jud. Sibiu), Valea Izvoarelor (nume vechi Beșeneu, Besânău, Beșineu, jud. Mureș), Viișoara (nume vechi Beșineu, jud. Bistrița-Năsăud) (vezi tabel 2).

În spațiul extracarpatic vestic românesc sunt de asemenea toponime ce amintesc de prezența pecenegilor[29]. Cele din județele Timiș (ex. localitățile Dudeștii Noi și Dudeștii Vechi, cu denumirile în magh. Újbesenyő, respectiv Óbesenyő) și Satu Mare (ex. Dindeștiul Mic, în magh. Kisbesenyő) poartă denumirea maghiară derivată din „bessenyő". Dudeștii se numeau în limba română Beșenova-Nouă și Beșenova-Veche, până la schimbarea denumirii actuale. În Banatul montan pe valea Cernei avem oiconimul Pecinișca.

În spațiul extracarpatic estic și sudic românesc avem de asemenea denumiri ce amintesc de pecenegi care derivă din greaca Imperiului bizantin precum Pecineaga (în jud. Buzău și Constanța) și Peceneaga (în jud. Tulcea). În munții Făgăraș există vârful și barajul de acumulare Pecineagu (ce ține de jud. Argeș).

3. GRUPURI DE PECENEGI PE VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI

Toponimele care amintesc de prezența pecenegilor pe valea Târnavei Mari sunt hidronimul Küküllő (Târnava Mare), oiconimele Beșa (azi Stejărenii), Boiu și Țopa (și oronim).

Hidronimul Târnava are origini slave fiind „T'rŭnava" și unde „târn/trŭnŭ" înseamnă „floare cu spini" și „ava" fiind „apă"[30]. Numele de „târn" vine de la o arbust cu spini care produce un fruct de culoare neagră-vineție și de mărimea măceșelor (Porumbac) din care se putea produce un soi de vin roșu. „Târnava" în limba maghiară este „Küküllő", are aceeași însemnătate ca și Târnava și, etimologic, Küküllő are origini turanice pătrunzând printre denumirile maghiare datorită prezenței pecenegilor în această parte a Transilvaniei[31].

Pe valea mijlocie a Târnavei Mari este localitatea Stejărenii (mai demult Beșa) unde, după toponimie, a fost adus un grup de pecenegi între sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. Prima menționare a localității Stejărenii (Beșa) din jud. Mureș este târzie. În documentul emis la 15 aprilie 1305[32] de către capitlul bisericii Arhanghelul Mihail din Transilvania se spune, sintetizând, că fiii lui Apa, **Grigore comitele** și **Iacob,** și **Grigore** fiul lui Nicolae, fratele lor, probabil vitreg, au ajuns la o înțelegere privind moșiile lor. Astfel pământurile sau moșiile Mălâncrav, Nou Săsesc (azi ambele în jud. Sibiu) și *Beșa* (azi Stejăreni, jud. Mureș) trec la **Grigore fiul lui Nicolae**. Alte moșii Beclean, Figa, Mălin (Malin), Totesdi, Ujfalu (Corvinești), aflate toate azi în jud. Bistrița-Năsăud, Vorumloc (Valea Viilor) și Ighișu-Nou aflate în jud. Sibiu, *Criș* și Felța (Florești) aflate azi în jud. Mureș, trec la **comitele Grigore fiul lui Apa**. În timp ce **Iacob fiul lui Apa**, rămâne cu Frâua (Axente Sever, jud. Sibiu), Chețiu, Beud, Babus, Mușeni (Nușeni), Karatsontelke, Moltsed, Bidu (Bidiu), Bretea toate aflate în jud. Bistrița-Năsăud.

Stejărenii avea vechea denumire de **Beșa**, care este o pronunțare românească a latinescului Besse

29 Oța 2004, p. 489–519; Crișan 2011, p. 97–111.
30 Baltag 2000, p. 248; Frățilă 2002, p. 159; Frățilă 2011, p. 215.
31 Baltag 2000, p. 249.
32 DIR C, 1951, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind forma prescurtată a denumirii „bessenyő" și face referire la pecenegi, populație de neam turanic[33]. În latina cancelariei maghiare localitatea este amintită cu numele de „Villa Besse". Documentele amintesc pe lângă vechea denumire românească de Beșa următoarele forme: în magh. Bese, Besse; în săsească Peschenderf; în germ. Peschendorf, Beschendorf; în lat. Villa Besse, Peschdorp, Pezendorf[34].

Pecenegii în sursele documentare apar sub diverse nume: Besenyö/Bečenök la unguri; Pačanak-i la georgeni; Pacinnak la armeni; Patzinakitai/Patzinakoi la greci; Pecenegi/Pecenezi la slavii răsăriteni; Pieczyngowie/Piecinigi la polonezi; Pizenaci, Bisseni, Bessi în textele latine[35]. În Transilvania în limba română s-au păstrat variante după cel maghiar: Beșa, Beșineu, Beșeneu, Beșimbac, Beșinău, Besânău.

Cercetările arheologice de teren au arătat că la Stejărenii în punctul „În Poieni" aflat la sud de actualul sat a existat o așezare unde fragmentele ceramice culese aveau o pastă nisipoasă și erau lucrate la roata rapidă fiind datate între secolele XI-XII[36]. La sud de punctul „În Poieni" se află o fortificație în punctul numit „Poarta Fânației" (Haltsken), necercetată, ce bara drumul spre nord pe valea Besei până la Târnava Mare dinspre valea Hârtibaciului[37].

În privința documentelor se mai spune că la 1309 în Beșa este amintit preotul Herric de Beșa (Passchendorp) care ținea de capitlul Criș[38]. În 1322 Iacob fiul lui Apa și comite de Târnava voia să ia de la Gyegus, fiul lui Nicolae, și frate după mamă cu Iacob, moșiile Mălâncrav, Criș, Beșa, Felța, Noul Săsesc și Roandola și să le lipească la comitatul Târnava. Însă afacerea nu are loc întrucât se opun episcopul Transilvaniei, conducătorii capitlurilor, dar și reprezentanții nobililor, secuilor și sașilor. Astfel localitățile menționate rămân în comitatul Alba așa cum au ținut încă de la ridicarea bisericii arhanghelul Mihail din Transilvania[39]. Documentul din 1340 confirmă că moșiile Mălâncrav, Noul, Roandola, Criș, Felța și Beșa aparțin fiilor lui Iacob și lui Jegus și fiilor săi. Fiii lui Iacob se numesc Andrei, Iacob, Ivan și Denus. Aceste posesii țin de neamul lor de pe vremea lui Apa bunicul lor[40].

În discuție aduc și localitatea **Criș**. Aceasta este pe o vale paralelă cu valea Beșei. Formele vechi ale numelui localității sunt în magh. Keresd, în săsească Kreisch, în germ. Kreisch, în lat. Crys, Kreis, Keresdh, Krisch[41]. Sunt două variante cu privire la originea numelui satului, anume că derivă din termenul slav „križ", care înseamnă „cruce"[42] sau din *keres* (körös=keres=criș), care se referă la „aur" (cum e la Baia de Criș adică „mina de aur")[43]. Numele vechi a localității nu face trimitere la pecenegi, ci mai degrabă arată prezența unei populații slavo-române. Documentul din 1305 ne spune că localitatea **a aparținut familiei Apa** de mai timpuriu decât documentul în cauză, iar familia Apa se trage din neam peceneg. Aceasta ar fi singura deducție cu privire la prezența pecenegilor la Criș.

Așadar, ambele localități au aparținut neamului Apa, din care se trage familiile Apafi și Bethlen de Beclean. Crișul va trece în posesia familiei Bethlen de Beclean în secolul al XV-lea, iar de aici se va dezvolta ramura Bethlen de Criș.

Potrivit cercetărilor maghiari **familia Bethlen** este o familie aristocrată cu origini pecenege[44]. Astfel pe lângă numele direct a localității Beșa (azi Stejărenii), care face referire directă la prezența unei comunități de pecenegi, numele familiilor Apafi și Bethlen, indirect, trimit către pecenegi. Apa și Bethlen

33 Kisch 1929, p. 161 (193).
34 Wagner 1977, p. 290; Șovrea 2019, p. 7–30.
35 Spinei 1999, p. 88.
36 Baltag 2000, p. 239.
37 Baltag-Amlacher 1987–1988, p. 106.
38 DIR C, 1951, p. 94.
39 DIR C, 1951, p. 37.
40 DIR C, 1951, p. 528.
41 Wagner 1977, p. 286
42 Kisch 1929, p. 51 (83), 275 (307); Baltag 2000, p. 247; Buza-Mărculeț 2010, p. 254.
43 Kisch 1929, p. 51 (83); Baltag 2000, p. 247.
44 Belitzky 2004, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro

țin de ginta **Becsegergely**. Această gintă își avea posesiile originale între Dunăre și Tisa în comitatul Csongrád. Unul dintre membrii acestei ginți, anume Apa a cumpărat proprietatea Décse din comitatul Solnoc, iar urmașii lui au obținut noi proprietăți în comitatele Solnoc, Dăbâca, Crasna, dar și altele[45].

În aceeași situație este localitatea **Boiu**, jud. Mureş, aflată la aproximativ 30 km NE de localitățile Criş și Stejăreni. Boiu nu este la sud de Târnava Mare, ci la nord pe celălalt mal. Prima menționare e la 1301, iar documentul[46] arată că voievodul Ladislau Kan a făcut un schimb de moșii cu comitele de Târnava, Nicolae fiul lui Dees. Primele menţiuni a localităţii sunt sub numele de „Bun" și „Bwn" (pronunţat „boin"). Originea numelui este türcică. Numele aşezării arată prezenţa unui conducător cu origini turanice[47]. În limba turcă există cuvântul *boy* (pronunţat *boj*), adoptat în limba română sub forma *boi* și conform DEX se referă la „înfățișare/arătare". Localități cu acest nume mai sunt în județele Alba, Bihor, Hunedoara și Maramureş (vezi tabel 3). **Numele în maghiară** a tribului peceneg Haravoe (Charaboi)/ Qara Bay /Charawoj este de **Baj**[48] (pronunţat „Boi").

Mai târziu, în jurul anului 1500 ramura Balasz-Blasius a familiei Bethlen intră în posesia Boiului. În 1498 Miklós Bethlen se judeca cu Sighișoara pentru moșie, iar în 1503 este menționată în posesia sa, iar din 1506 devine moșia lui Gergely Bethlen. Această ramura a familiei Bethlen va da pe Farkas Bethlen căpitan de Gherla și comite de Târnava, pe Janos Bethlen cancelar al Transilvaniei și pe Miklós Bethlen scriitor și cancelar al Transilvaniei[49].

Lângă Boiu este localitatea Țopa menționată târziu în documente în 1672, sub numele de Also-Bun și abia din 1808 sub forma „Zopa", iar pe harta Josefină din 1769–1773 apare oronimul „Facazopy" (adică „fața Țopii"). Astfel localitatea își are numele după un toponim geografic. Satul de dezvoltă inițial din locuințele slujbașilor de la castelul Bethlen întinzându-se până la toponimul Zopa. Etimologia numelui nu este clară. Există două variante privind forma „Zopa": una albanezo-italiană cu origini iliro-trace și cealaltă turcică. E vorba de cuvântul albanez „copë" (pronunţat tsopă) și cuvântul din dialectul venețian „zopa" (pronunţat tsopa), care înseamnă „brazdă/bulgăre de pământ"; se consideră că „zopa" are origine ilirico-tracă și poate însemna „bucată, fragment, parte, frântură". Variantă cu origine turcică se referă la „çöp" (adică „bucată de ceva")[50]. Consider că la Boiu a fost colonizat un grup de pecenegi de către regatul Ungariei, cu rol de grăniceri ca și secuii. Pecenegii sunt turanici ca origine. Prin urmare toponimia locală a păstrat mai degrabă variantă turcică a cuvântului.

CONCLUZII

Până la conflictul dintre maghiari și pecenegi din 1068 sudul, centrul și estul Transilvaniei erau încă regiuni controlate de pecenegii extracarpatici. Pe timpul regilor maghiari Ladislau I și Coloman I are loc expansiunea regatului Ungariei înspre centrul și sud-vestul Transilvaniei. Astfel, la sfârșitul secolului al XI-lea secuii sunt colonizați în ținuturile Secașelor și Sebeșului având rolul de grăniceri. Până la mijlocul secolului al XII-lea este ocupată și regiunea dintre râurile Hârtibaciu și Târnava Mare. În această perioadă se încetățenesc hidronimele Kükülló (Târnava), Hârtibaciu și Homorod. Dacă Kükülló este un hidronim cu origine turanică adoptat de maghiari/secui de la pecenegi, hidronimele Hârtibaciu și Homorod sunt de origine maghiară având variante omonime pe lângă Bihor și în același timp arată regiunea de origine a secuilor înainte de a fi dislocați în Transilvania. Același hidronim Târnava arată o

45 Kristó 2004, p. 327.
46 DIR C, 1951, p. 10–11.
47 Drăganu 1928, p. 133.
48 Fehér 2004, p. 129.
49 Sârbu 2010, p. 28–36.
50 Boerescu 2008, p. 118–119 și 124. Pârvu Boerescu, *Note, completări și comentarii etimologice (2)*, în LR, LVII, nr. 2, București, 2008, p. 118–119 și 124.

https://biblioteca-digitala.ro

prezență pe această vale a unei alte populații, cea slavo-românească deoarece denumirea de „Târnava" are origini etimologice slavo-române.

Sistemul defensiv folosit de regatul Ungariei era format din ridicarea de linii de prisăci (gyepü/presacă) cu porți de intrare întărite cu palisade (kapu) și apărate de populații grănicere. Identificarea acestor porți se face pe baza toponimiei. În podișul Secașelor toponimele Straja și Presaca arată existența unor astfel de porți de intrare, pe valea mijlocie a Târnavei Mari avem toponimele Copșa Mică și Copșa Mare, iar pe valea superioară dealul Gyepes și localitatea Ghipeş. În final până la începutul secolului al XIII-lea secuii sunt așezați în sud-estul Transilvaniei.

Pecenegii extracarpatici sunt înfrânți în 1091 la Lebunion de către bizantini. În urma acestei victorii pecenegii pierd superioritatea militară și politică la Dunărea de Jos, bizantinii revin pe linia Dunării, iar dinspre est înaintează cumanii. În spațiul intracarpatic regalitatea maghiară înaintează până la Carpați. O dată cu această înaintare sunt colonizați cu rol grăniceresc secuii și o dată cu aceștia pecenegii aflați în slujba Regatului Ungariei încă din timpul ducilor Zoltan și Geza, fiind numiți în latina medievală de către cancelaria maghiară *bisseni*, iar în maghiară *bessenyő*. Prezența lor în Transilvania este relevată de toponime derivate din maghiarul *bessenyő* sau din latinescul *bisseni* precum la Bejan (Villa Besen, jud. Hunedoara), Beșineu (azi Eșeneu, jud. Covasna), Beșa (azi Bese-Remetea, jud. Mureş, dar și Stejăreni, jud. Mureș), Beșeneu (azi Pădureni, în magh. Besenyő, jud. Covasna), Beșinău (azi Secășel, jud. Alba), Beșimbac (azi Olteț, jud. Brașov) ș.a.

Toponimia arată prezența pecenegilor în Transilvania sub trei grupuri: 1. Pecenegii maghiarizați – bissenii; 2. Pecenegii extracarpatici (semnalați cu numele de „păgâni" și cu toponime turanice în sudul Transilvaniei zona Făgăraș); 3. Membrii ai unor triburi de pecenegi anume Tolmács (Tălmaciu, jud. Sibiu), Külbey (Culpiu – Kölpény, jud. Mureș) și Baj (Boiu în jud. Alba, Hunedoara, Mureș etc.).

Prezența unor grupuri de populații turanice pe valea Târnavei Mari este consemnată prin toponime (Beșa-Stejăreni, Boiu, Țopa) și hidronime (Kükülő). Informațiile documentare lipsesc. Localitatea Beșa (azi Stejărenii, jud. Mureș) este singurul toponim care face trimitere directă la pecenegi purtând în documente numele de „villa Besse". Indirect avem toponime care arată prezența unei populații cu origini turanice pe valea Târnavei Mari precum hidronimul „Kükülő" (Târnava). Dacă originea numelui Târnava este clar de origine slavo-română, varianta în maghiară „Kükülő" este de origine turanică și se referă în ambele variante la o plantă cu spini și cu fructe de dimensiuni mici de culoare vineție numită Porumbar (Prunus spinosa). Administrația maghiară a adoptat numele turanic pe care-l foloseau pecenegii în timp ce populația locală a folosit-o pe cea veche, slavo-română.

Localitatea Boiu în documente apare cu numele de „Bun" și „Bwn" fiind de origine turanică. Atât la Boiu cât și la Criș avem nobili cu origini pecenege (Apa, Bethlen), dar mențiunările sunt târzii în secolele XIV-XV. La Boiu pare a fi improbabil să se așezat cumani, ca de la ei să rămână numele cu origine turanică. Localități cu numele de Boiu mai sunt în Transilvania, iar un trib peceneg în maghiară este numit Baj (pronunțat „Boi"). De asemenea oronimul și oiconimul Țopa are origini turanice provenind din „Zopa", care înseamnă „bucată de pământ".

Documentele cancelariei maghiare medievale nu ne dezvăluie prezența pecenegilor pe râul Târnava Mare și de asemenea arheologia nu ne vine în ajutor nefiind cercetate situri care să arate o așezare turanică. Prin urmare doar toponimia și faptul că avem două familii cu origini pecenege, Apa și Bethlen, stăpâne peste aceste moșii, induc prezența unei populații pecenege în zonă cu rol grăniceresc.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE:

DIR C Transilvania (1075–1250), 1951.

Baltag 2000 – Gh. Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara,* Cluj-Napoca, 2000.

Baltag-Amlacher 1987–1988 – Gh. Baltag, E. Amlacher, *Contribuții la problema continuității în zona Târnavelor*, AIIA, 28, 1987–1988, p. 106.

Belitzky 2004 – Belitzky János, *Besenyő települések magyarföldön*, în Fehér M. Jenő, *Besenyő őstörténet*, Budapesta, 2004.

Boerescu 2008 – Pârvu Boerescu, *Note, completări și comentarii etimologice (2),* în LR, LVII, nr. 2, București, 2008.

Brezeanu 1999 – Stelian Brezeanu, *Romanitatea orientală în evul mediu. De la cetățenii romani la națiunea medievală*, București, 1999.

Brezeanu 2005 – Stelian Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, 2005.

Brezeanu 2007 – Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, 2007.

Busuioc-von Hasselbach – Dan Nicolae Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, vol. I și II, Cluj-Napoca, 2001.

Buza-Mărculeț 2010 – Mircea Buza, Ioan Mărculeț, *Originea toponimiei văii Târnavei Mari între Mediaș și Blaj*, în Lykeion, Mediaș, anul II, nr. 2, 2010.

Crișan 2011- Ioan Crișan, *Considerații cu privire la prezența pecenegilor în Crișana*, în *Crisia*, XLI, 2011, p. 97–111.

Drăganu 1928 – Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928.

Fehér 2004 – Fehér M. Jenő, *Besenyő őstörténet*, Budapesta, 2004.

Ferenczi 1989–1993 (1994) – G. Ferenczi, *Contribuții la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare și considerații asupra originii scrisului runic maghiar*, în AMN, I/1, 26–30, 1989–1993 (1994).

Frățilă 2002 – Vasile Frățilă, *Studii de toponimie și dialectologie*, Editura Excelsion Art, Timișoara, 2002.

Frățilă 2011 – Vasile Frățilă, *Studii de toponimie*, Editura Dacia XXI, 2011.

Golden 1991 – P. B. Golden, *Aspects of the Nomadic Factor in the Economic Development of Kieven Rus'*, în *Ukrainian Economic History. Interpretive Essays*, ed. I. S. Koropeckyj, Cambridge, Mass., 1991.

Györffy 1972 – Gy. Györffy, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV, 1–3, 1972.

Horedt 1958 – Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XIII*, București, 1958.

Kisch 1929 – Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, 1929.

Kristó 2004 – Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895–1324)*, Szeged, 2004.

Kurat 1937 – A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, Istanbul, 1937.

Madgearu 2005 – Alexandru Madgearu, *Români și pecenegi în sudul Transilvaniei*, în *Relații interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*, coord. Zeno K. Pinter, Ioan M. Țiplic, Maria E. Țiplic, București, 2005.

Mărculeț 2012 – Vasile Mărculeț, *Campanii și confruntări militare în secolele IV-XV. Studii de istorie militară*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2012.

Mărculeț 2013 – Vasile Mărculeț, *Bizantini și barbari la Dunărea de Jos (secolele IV-XII)*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2013.

Oța 2004 – Silviu Oța, *Populații nomade de stepă din Banat (secolele XI-XIV). I. Pecenegii și cumanii*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 489–519.

Papacostea 1993 – Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea: între cruciată și Imperiul mongol*, 1993.

Popa 1988 – Radu Popa, *La începutul evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

Porfirogenetul 1970 – Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, în FHDR, *Izvoarele istoriei României*, 197, vol. 2.

Sârbu 2010 – Ion Eugen Sârbu, *Monografia localității Boiu*, Târgu-Mureș, 2010.

Spinei 1999 – Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Institutul European, Iași, 1999.

Șovrea 2019 – Adrian N. Șovrea, *Considerații asupra evoluției istorice a bazinului Târnavei Mari în secolele X-XIII din perspectivă toponimică și arheologică (I)*, în Alt-Schaessburg, Sighișoara, 12, 2019.

Szekély 1985–1986 – Zoltan Szekély, *Pecenegii în sud-estul Transilvaniei*, în Aluta, 1985–1986.

Țiplic 2004 – Ioan Marian Țiplic, *Contribuția pecenegilor, secuilor și sașilor la constituirea frontierei de sud a Transilvaniei (sec. XI-XIII)*, în Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historia, I, 2004..

Țiplic-Țiplic 2016 – I. M. Țiplic, Maria Țiplic, *Sudul Transilvaniei în secolul al XIII-lea, o graniță între spațiul catolic și spațiul non-catolic*, în Transilvania, Sibiu, 10/2016.

Velter 2002- Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII*, București, 2002.

Wagner 1977 – Ernst Wagner, *Historisch-statistisches ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE:

Tabel 1. Numele triburilor pecenege

Nr. crt.	Numele grecizat	Numele turanic	Numele în arabă	Numele în maghiară	Origine
1.	Cuartizitur (Kuartizitzur)	Kűerči-Čur	Čur	Csur	Kangară
2.	Scyrucalpei (Syrukal-pei)	Suru Kűl Bey	Kulpej	Külbej	Pecenegă
3.	Borotalmat	Boru Tolmač	Talmač	Tolmács	Pecenegă
4.	Bulatzopon	Bula-Čopon	Čopon	Csobán	Pecenegă
5.	Giazihopon (Giazi – chopon)	Yazi-Qapan	Chopon	Kapan	Pecenegă
6.	Gyla de Jos (Kato Gyla, Habuxigyla)	(Qabuqšin)-Yula	Jyla	Jula	Kangară
7.	Haravoe (Charaboi)	Qara Bay	Charawoj	Baj	Pecenegă
8.	Iabdiertim (Iavdierti)	Yavdi ertim	Ärtim	Érdem	Kangară

Tabel 2. Oiconime pecenege din Transilvania

Nr. crt.	Azi	Nume vechi	Jud.	În maghiară	În germană	În documentele latine	Observații
1.	Bejan	-	Hunedoara	Bezsán	-	Villa Besen (1330)	Depresiunea Deva, la nord de Mureș.
2.	Bejan-Târnă-vița	-	Hunedoara	Bezsántelep	-	Poss. Besen (1434)	Depresiunea Deva, la nord de Mureș. Azi cătun al localității Târnăvița.
3.	Benești	Bendorf	Sibiu	Bendorf	Bägendorf	Pegendorf	Valea Hârtibaciu.
4.	Bese – Remetea	Beșa	Mureș	Bese	-	?	Înglobat în satul Sâncraiul de Mureș.
5.	Chiraleș	-	Bistrița-Năsăud	Kerlés	Kirieleis	Kelemenechs (1292), Kyrileys (1345)	Locul unde s-a bătă-lia din 1068.
6.	Culpiu	Culpiul de Câmpie	Mureș	Mezőkölpény	-	sacerdos de Kul-pen (1332)	Kolpeny nume de trib peceneg.
7.	Eșeneu, azi ține de satul Remetea	Beșineu, Șineu	Covasna	Eszenyő	-	-	Depresiunea Gheorgheni
8.	Lăzărești	Lazarfalău	Harghita	Csiklázárfalva, Lázárfalva	-	Lazarfalwa (1365)	Doc. din 1365, spune că anterior acest sat fusese lo-cuit de către pecenegi.
9.	Pădureni	Beșeneu, Beșineu	Covasna	Besenyő	–	Besenczsed (1332), Besenzd (1334)	În apropiere de Sf. Gheorghe.
10.	Olteț	Beșimbac	Brașov	Besimbák	Beschenbach	Bezenbach (1529), Bessebbak (1534), Bessenbach (1556)	Valea Oltului, munții Făgăraș.
11.	Secășel	Beșinău, Beșineu	Alba	Besenyő, Székásbesenyő	Heidendorf	Bezenew (1509), Oláhbesenió (1620)	Podișul Secașelor.
12.	Stejărenii	Beșa	Mureș	Bese	Peschendorf	Besse (1305)	La sud de valea Târnavei
13.	Tălmaciu	-	Sibiu	Nagytalmács	Talmesch	Tholmach (1318)	În sud-vestul depre-siunii Sibiului. La intrarea pe valea Oltului.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Azi	Nume vechi	Jud.	În maghiară	În germană	În documentele latine	Observații
14.	Tălmăcel	-	Sibiu	Kistamács	Kleintalmesch	Kleyn Talmacz (1488)	În sud-vestul depresiunii Sibiului. La intrarea pe valea Oltului.
15.	Valea Izvoare-lor	Beşeneu, Besânău, Beşineu	Mureş	Buzás-bessenyő	-	Beseneu (1349), Bessenew (1414)	La sud de râul Mureş între Tg. Mureş şi Luduş.
16.	Viişoara	Beşineu	Bistriţa-Năsăud	Besenyő	Heidendorf	Villa Paganika (1332)	Lângă Bistriţa

Tabel 3. Oiconime de tip „Boiu" din jud. Bihor şi din judeţe din Transilvania

Nr. crt.	Numele localităţii în prezent	Vechea denumire	Forma primei menţionări	Judeţul
1.	Boiu	Boiumb	Terra Boy (1232)	Bihor
2.	Boiu	-	Villa volahalis Boamfalua (1418) sau Bwn (1506)	Hunedoara
3.	Boiu	Boiul Mare	Terra Bwn (1301)	Mureş
4.	Boiul de Jos	-	Alsobuan (1485)	Hunedoara
5.	Boiul de Sus	-	Felsewbuan (1485)	Hunedoara
6.	Boiul Mare	-	Boon (1405), Nagy-Bwn (1566)	Maramureş
7.	Bozeni	Boj, Boş	Boos (1566)	Mureş
8.	Boia-Bârzii	Boiabârz	Boya (1386)	Hunedoara
9.	Boş (azi cartier al oraşului Hunedoara)	Boz, Boju	Bosy (1358)	Hunedoara

https://biblioteca-digitala.ro

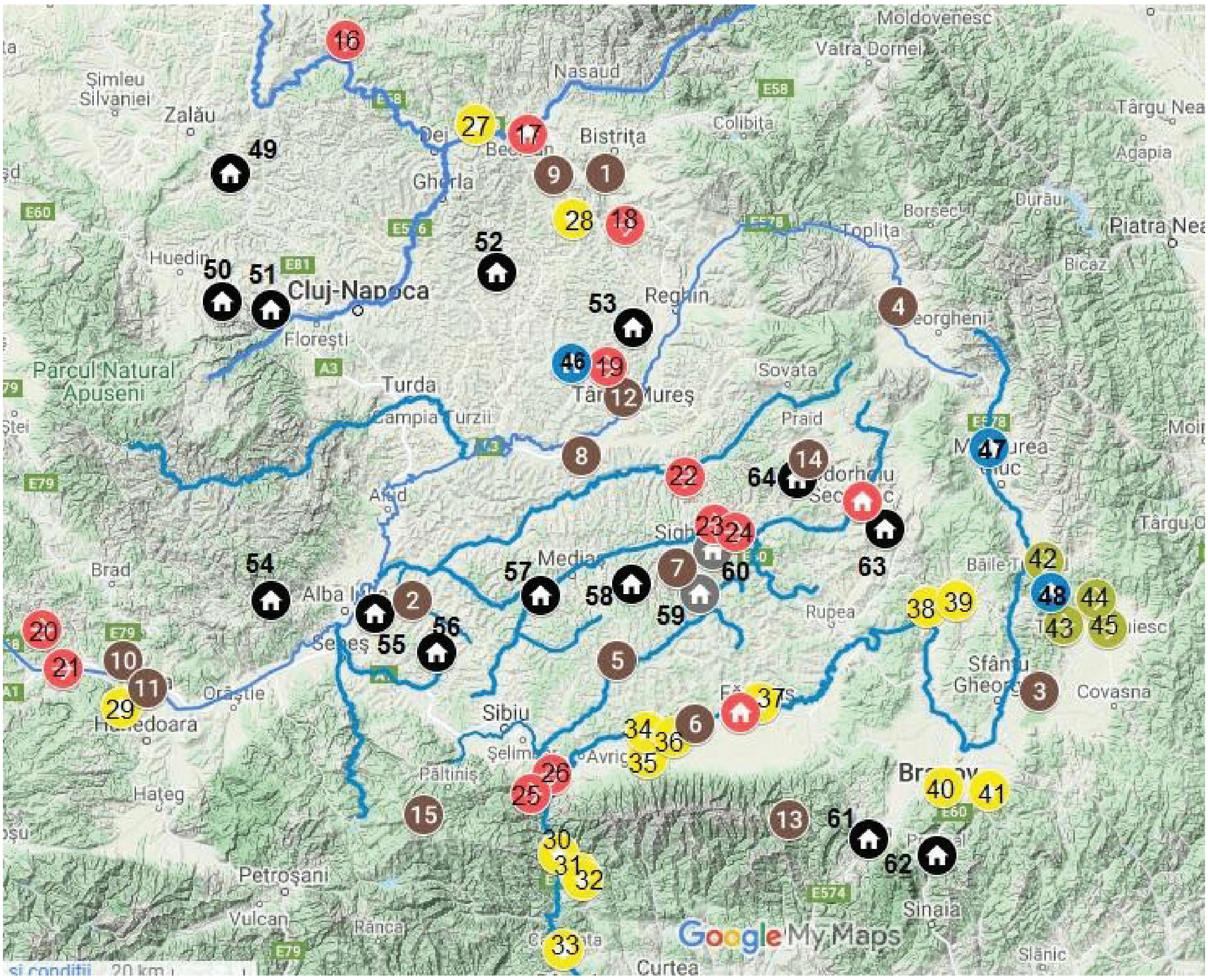

Harta 1. Toponime cu origini pecenege din Transilvania

Toponime derivate din „Bisseni" sau „Bessenyő": 1. Viișoara (Beșineu); 2. Secășel (Bessenijo); 3. Pădureni (Bessenyo); 4. Eșeneu (Beșineu); 5. Benești (?); 6. Olteț (Beșimbac); 7. Stejărenii (Beșa); 8. Valea Izvoarelor (Beșineu); 9. Chiraleș; 10. Bejan (Villa Besse); 11. Bejan-Târnăvița; 12. Remetea-Bese; 13. Vârgul Pecineagul; 14. Firtușu (Bessenyo-falva); 15. Vârful Beșineu.

Toponime cu origine pecenegă după nume de triburi: 16. Boiul Mare (tribul Boy); 17. Beclean (neamul Bethlen); 19. Culpiu (Külbej); 20. Boiul de Sus; 21. Boiul de Jos; 22. Chendu (neamul Kend); 23. Boiu; 24. Boiu-Țopa; 25. Tâlmăcel; 26. Tâlmaciu.

Toponime cu origine turanică (pecenegă): 27. Braniștea (Arpașteu); 28 și 18 Galații Bistriței; 29. Cozia (Hunedoara); 30. Câineni; 31. Găujani; 32. Boișoara; 33. Cozia; 34. Arpașu de Jos; 35. Arpașu de Sus; 36. Ucea; 37. Galați; 38. Racoșul de sus; 39. Biborțeni; 40. Brașov (?); 41. Tărlungeni.

Toponime care în documente amintesc de prezența pecenegilor: 42. Lăzărești; 43. Turia; 44. Valea Seacă; 45. Sânzieni.

Cetăți ale păgânilor: 46. Șincai; 47. Racu; 48. Bálványos.

Prisăci: 49. Poarta Sălajului (Vaskapu); 50. Căpușul Mic (Kis Kapus); 51. Căpușul Mare (Nagy Kapus); 52. Geaca (Gyeke); 53. Poarta (Kortekapu); 54. Presaca Ampoiului (Ompolugyepu); 55. Straja (Oregyhaz); 56. Presaca (Szekasgyepu); 57. Copșa Mică (Kis Kapus); 58. Copșa Mare (Nagy Kapus); 59. Stejărenii (Poarta Fânaței); 60. Sighișoara (?); 61. Predeluț (Predial); 62. Predeal; 63. Ghipeș (Gyepes); 64. Gyepes-hegy.

https://biblioteca-digitala.ro

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM" CRUCIADA DIN ANUL 1514 ȘI ASPECTELE PRIVIND LUPTELE DE LA SOMEȘENI

ERICH NORIS SZAKÁCS*

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM" THE 1514 CRUSADE AND THE ASPECTS REGARDING THE SOMEȘENI BATTLES

ABSTRACT: *Through the main targets of the study is to analyze the evolution of the crusade from 1514 in Transylvania, better known in historiography as a peasant revolt. In order to achieve this objective, the study analyzes the main routes the crusade army followed in order to gain more military and economic resources. Nonetheless, another target is to underline the efforts of the noble troops to organize the defensive of the strategic fortresses in Transylvania, in order to stop the seditious tendencies. For this type of analysis we questioned internal and external sources, historical mentions which provide implicit or explicit military or strategic information and also numeral/exact amounts or relative details on the event from 1514.*

KEYWORDS: *Cluj, crusade leader, noble, peasant, voivode, king of Hungary.*

REZUMAT: *Printre principalele obiective ale studiului de față se numără analiza evoluției cruciadei din anul 1514, în Transilvania, cunoscută mai degrabă în istoriografie sub denumirea de revoltă țărănească. Pentru aceasta, ne-am propus să analizăm principalele rute urmate de armata cruciată pentru a consolida mișcarea cu resurse militare sau economice. În aceeași ordine de idei, ne-am propus să analizăm și modul în care trupele nobiliare au organizat defensiva în cadrul punctelor strategice din Transilvania, pentru stingerea focarelor sedițioase. În acest sens, am consultat izvoare interne și externe, mențiuni care ne-au livrat informații strategice implicite sau explicite, dar și detalii privind situația numerică a trupelor implicate în conflict.*

CUVINTE CHEIE: *Cluj, lideri cruciați, nobili, țărani/iobagi, voievod, regele Ungariei.*

Evenimentul din anul 1514 este cunoscut în istoriografie sub denumirea de război țărănesc sau revoltă împotriva nobililor, mișcare condusă de Gheorghe Doja. De fapt, mișcarea din 1514 reprezintă un eveniment mult mai complex, care cunoaște într-un moment cert turnuri de tip sedițios, însă debutează ca o manifestare cruciată. Instituția cruciată, care moștenește tradiția medievală a cruciadelor, păstrând eidetic misiunea recuperării și includerii ariilor geografice specifice istoriei sacre, dar și mutațiile cismarine de după secolul al XIII-lea, adică teritoriile care nu se aflau sub jurisdicția Bisericii Romane, cunoaște și numeroase metamorfoze în debutul secolului al XVI-lea, dar și mai devreme. Unul dintre acestea este reprezentat de prezența Imperiului Otoman, care avansa progresiv și constant în Balcani, devenind un actor imposibil de ignorat atât de către puterile regionale, cât și de către Sfântul Scaun. Așadar, în 3 septembrie 1513, papa Leon al X-lea emite bula de cruciadă *Sacerdotum non solum princeps*, care va proclama cruciada amintită, din anul 1514. Misiunea de *legatus a latere* sau legat din coasta papei,

* Doctorand al Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, la Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură".

https://biblioteca-digitala.ro

îi revenea arhiepiscopului primat al Regatului Ungariei, cardinalul Bakócz Tamás, care avea misiunea să proclame cruciada, să numească liderii militari ai acesteia și să asigure aportul spiritual și material al ecleziasticilor și laicilor. Gheorghe Doja, căruia adesea istoriografia îi consacră rolul de lider al mișcării, era de fapt unul dintre liderii laici ai mișcării, jucând un rol important în conducerea trupelor cruciate către o mișcare cu final sedițios. După suspendarea cruciadei de către amintitul cardinal și dezavuarea mișcării de către regele Ungariei, Vladislav al II-lea, trupele lui Gheorghe Doja vor continua marșul cruciat, îndreptându-l împotriva nobilimii din Regatul Ungariei, care era considerată principala responsabilă pentru întreruperea cruciadei.

Intrarea trupelor lui Gheorghe Doja în Transilvania, precum și ciocnirile din acest spațiu sunt foarte importante pentru creionarea unei viziuni de ansamblu asupra întregii mișcări. Mai mult, evenimentul din anul 1514 a fost unul de mare amploare, care a afectat un teritoriu întins din Regatul Ungariei. Un număr mare de cetăți și așezări din preajma acestora au fost asediate și cucerite, fie s-au predat trupelor lui Gheorghe Doja. Trebuie să fim conștienți și de faptul că entuziasmul pentru cruciadă a fost în mare parte influențat și de conștientizarea pericolului otoman, Imperiu care recidiva prin cuceriri progresive ale teritoriilor din Balcani.

Pe lista cetăților afectate de conflictul dintre trupele cruciate ale lui Gheorghe Doja și nobilii care încercau să oprească întreaga mișcare, se află și Clujul. Una dintre sursele care fac referire la episodul clujean este lucrarea lui Stephan Stieröchel, cunoscut sub forma latinizată a numelui, Stephanus (în maghiară István) Taurinus, sub titlul *Stauromachia, idest Cruciatorum Servile Bellum. Quod anno ab orbe redempto post sesquimillesimum quartodecimo et Pannoniam et Collimitaneas provincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summatim digestum. Ejusdem Index eorum, quae in hoc opere visa sunt annotatu digniora*. În lucrarea sa, care a cunoscut prima ediție în anul 1519, Taurinus creionează imaginea lui Gheorghe Doja, pe care îl depreciază pentru egoism și grandoare, denunțând alterarea cruciadei din aceste pricini, însă critică și metodele brutale prin care nobilii au intervenit împotriva armatei cruciate și felul în care cruciații au fost executați. Taurinus condamnă orgoliile personale implicate într-un context în care era necesară o atmosferă de altruism și sacrificiu care, dacă nu erau normate de modelul *caritas*-ului, specific cruciadelor clasice, trebuiau impuse măcar de pericolul extern reprezentat de Imperiul Otoman, care era în plină expansiune și care reprezenta nu doar un pericol politic și strategic, ci și un pericol privind unitatea și viabilitatea Creștinătății.

Pentru episodul clujean, importanța majoră a operei, care de altfel aduce în scenă desfășurarea dramatică a luptelor, este dată de lista de nume ale nobililor care au participat la luptă. Pe lângă aceste nume, izvorul are particularitatea de a menționa pentru prima oară prezența și implicarea multiplelor elemente etnice la mișcarea din anul 1514. Așadar, sunt amintiți sașii, a secuii și românii din Transilvania, pe lângă rolul jucat de maghiari; menționate sunt și sacrificiile pe care acestea le-au înfăptuit. Redăm pe această cale versurile autorului:

Hactenus ancipitis discrimina tristia belli
Pendebant dubiisque volansvictoria pennis
Castra Colosbarios vastantia lustrat agellos,
Septima surgebant turgentis cornua lunae
Quando oriens virgo pisces descendere aquosos
Despicit et latas equo libramine lances
Submover et sului protrudit protrudit terga leonis,
En Leonardus adest vice Regulus inclyta gentis
Gloria Barlabasciacae siculosque rapaces
Attrahit in bellum nec inexpectatus in armis
Saxo venit sua per tentoria castra tuentur

https://biblioteca-digitala.ro

Ruricolae atque omnes uno ore arma arma tona
Iam pugnae sua figna canunt pugnatur utrisque
Fortiter et prime robusti Saxones Alae
Permixti Vlaccis fato cessere cruento.

Diues opus genere excellens re et corpe magnus
Stans Draphius Ianus Iano cum compare Bamphio,
Faxineam validis crispabat viribus hastam,
Qua laterum cratem et Dorfi internodia fregit.

En ait en adsum procerum sevissimus ultor
Non mihi te velox Sonipes non castra nec arma
Credibus cripient propriae plebs prodiga vitae.[1]

Informațiile legate de evenimentele petrecute la Cluj sunt relativ lacunare. Totuși, câteva informații *post factum* sunt semnificative pentru ilustrarea felului în care răsculații au reușit să intre între zidurile cetății. Printre altele aflăm dintr-un document datat în 14 mai 1515, la Bratislava, că la cetatea Clujului a ajuns o armată de cruciați, căreia judele Kalmán András i-a refuzat intrarea. Cruciații au produs multe victime și în hinterlandul Clujului, făcând pagube de mai multe mii de florini. Scrisoarea a fost trimisă de regele Vladislav al II-lea către voievodul Transivaniei, Ioan Szapolya, și urmărea ilustrarea comportamentului exemplar al judelui, precum și relatarea întâmplărilor[2]. Judele era apreciat de rege pentru faptul că nu a permis intrarea trupelor în Cluj. Mai mult, o căpetenie cruciată a fost capturată și executată împreună cu alți 22 de supuși, prin supliciu public[3].

Tot în acest context este amintit și preotul Laurențiu, unul dintre căpeteniile cruciate, încă de la debutul mișcării, care a plecat cu cruciații dinspre Cluj, înspre Oradea, dar a fost prins și executat, iar răsculații care se aflau cu el au fost dispersați brutal. În acest sens, informațiile sunt vagi. Cunoaștem faptul că preotul a fost prezent lângă Cluj cu trupele, dar este imposibilă localizarea și cronologia exactă. De pildă, cunoaștem momentul exact în care acesta a plecat înspre Oradea. Cert este că, printr-o scrisoare din 24 iulie 1514, regele Vladislav îl înștiința pe legatul împăratului Maximilian I, Kövendi Székely Miklos, despre victoria lui Szapolya de la Timișoara, execuția lui Doja și campania împotriva preotului Laurențiu[4]. Pe de

1 Olomucensis *1519* fol. 34–35; lucrarea a fost tradusă și în limba maghiară de Geréb László, sursă online: http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm#7, data: 09.01.2018, ora: 13:08.

2 Expositum extitit maiestati nostre in personis fidelium nostrorum prudentum et circumspectorum Andree Kalmar iudicis anni proxime preteriti ceterorumque universorum civium et incolarum civitatis nostro Koloswariensis, quod quum estate proxime preterita rustici et plebe condicionis hominess ubique ferme per totum hoc regnum nostrum sub nomine cruciate contra nos et hoc ipsum regnum et ad delendam universam nobilitatem insurrexissent plurima et horrenda mala hinc inde exercentes et perpetrantes, nonnulli tandem capitanei ipsorum rusticorum, qui versus Transsilvaniam insurrexant, cum ingenti copia suorum complicum prope civitatem ipsam nostrum Koloswariensem castra metati fuerant… visum eis fuerat capitaneum eorundem cruciferorum cum exigua comitiva ad ipsam civitatem intromittere, qui quum ingress fuissent, temeritate sumpta extitataque sedicione tandem certa bona nobelium, queiidem metu periculi intolerant, ab hys, apud quorum manus reposita errant et locata, vi extorsissent et depredate fuissent et inter se se sortiti; Monumenta rusticorum 1979, 335.

3 Verum paucis post diebus refrigerato et sedate aliquantisper furore ipso populari quesitaque aliqua occasione et oportunitate eosdem cruciferos puta principaliorem capitaneum eorum cum viginti duobus servitoribus ipsius captivari fecit, quos tandem ad manus vestras tradidit public supplicio exterminandos, qui mox merita eciam morte perempti esse dicuntur; Monumenta rusticorum 1979, 335.

4 Quamvis autem caput huius sedicionis concussum iam sit, ipsa tamen sedicio nondum omnio extinct est. Supersunt enim adhuc multe reliquie, presertim circa Waradinum, ubi tumultuatur adhuc quidam Laurencius presbyter homo flagiciosissimus cum magna turba rusticorum, ad quos dispergendos prefatus waywoda iam profectus est et quantum coniicere

https://biblioteca-digitala.ro

altă parte, același Laurențiu apare ca înfrânt al trupelor conduse de către Telegdi István, fostul trezorier al regatului, care îl ucide pe preot[5].

Prezența răsculaților în apropierea localității Someșeni, precum și ciocnirile violente care au dus la vărsare de sânge au fost amintite în mai multe izvoare. Unul dintre acestea este un anuar de la Biblioteca Batthyaneum, din Alba Iulia, în care se află mai multe evenimente referitoare la prima parte a secolului al XVI-lea. Ultimul dintre acestea este chiar anul 1514, cu referire la mișcarea răsculaților, mai precis la evenimentele din 13 iulie. Trupele cruciate sunt amintite ca fiind așezate lângă Someșeni. Ele întâmpină armata nobililor, împotriva căreia încep lupta pe malul Arieșului, mai precis la Oprișani[6]. În urma conflictului, au fost pierdute multe vieți de ambele părți, victimele însumând aproximativ 2000 de oameni[7]. Aceleași informații legate de apropierea răsculaților de Cluj sunt oferite și de relatările judelui Kalmár András, amintite într-o scrisoare a regelui Vladislav al II-lea către voievodul Transilvaniei, Ioan Szapolya, din 14 mai 1515[8].

Cât privește drumul cruciaților din această regiune, având tabăra așezată în vecinătatea Șomeșeniului și a Clujului, adică pe malul drept al Someșului Mic, este destul de greu de crezut faptul că cruciații au venit dinspre Oradea, căci Clujul ar fi închis calea acestora. Mai degrabă, am fi tentați să credem că aceștia ar fi venit din părțile sălăjene, din jurul Zalăului. De aici ar fi fost două căi posibile către Someșeni. Primul drum, care ar fi fost cel mai scurt, presupunea parcurgerea văii Nadășului[9], apoi un viraj la nord-est de Cluj, către Apahida, iar apoi traversarea Someșului Mic. Această cale era cea optimă, însumând aproximativ 100 de km. Pe de altă parte, mai era o cale prin care se putea ajunge la Someșeni, anume trecerea de la Zalău către Jibou, apoi către Dej. De aici, se putea ajunge pe malul stâng direct la Apahida, apoi la Someșeni. Această rută era însă mai lungă, având aproximativ 140 km[10]. Deși am fi tentați să credem că ruta cea mai scurtă a fost și cea mai probabilă pentru răsculați, indiciile par să ne indice folosirea celui de al doilea drum. Desigur, simplul calcul de lungime al drumului în contextul nostru poate fi influențat de evoluția evenimentelor și de oportunitățile limitate de deplasare de care beneficiau atât răsculații, cât și armata nobililor. Astfel, printr-o scrisoare din 15 decembrie 1514, emisă la Buda, voievodul Ioan Szapolya se adresează tuturor celor care au facilitat extincția mișcării răsculate din Dej[11]. Considerăm că aceste mențiuni pot fi referitoare la luptele din iulie, amintite în același an. În aceeași ordine de idei, amintim și prădarea casei familiei ce avea în posesiune satul Codor[12]. Mai mult,

possumus tentata cum illis quoque iam res est aut hoc bidou tentabitur, de quo quidem waywode contra illos progressu bene speramus; Monumenta rusticorum 1979, 176.

5 Neumann 2015, 134.

6 Keresztesmező (magh.).

7 Anno Domini MCCCCCXIIII surexerunt crucigeri in Ungaria et multa mala fecerunt inter Christianos et intraverunt Transilvaniam in festo sancte Margarete et castra metati sunt in Zamosfalva, exinde advenerunt ad campum Kereztes, hinc reverse sunt iterum ad prenominatum locum et fecerunt pro elium magnum cum nobilibus et multi ac excellentissimi eorum et ex nobilibus et de… nobilibus et plus quam duo milia interfecti in campo…; Monumenta rusticorum 1979, 162.

8 ...nonnulli tandem capitanei ipsorum rusticorum, qui versus Transilvaniam insurrexerant, cum ingenti copia suorum complicum prope civitatem ipsam nostram Koloswariensem castra metati fuerant; Monumenta rusticorum 1979, 335.

9 Nádas völgy (magh.).

10 Neumann 2015, 135.

11 ...scilicet exorte sedicionis per cruciatos una cum aliis cruciatis contra statuta rei publice enormiter se erigentes certas sediciones excitare facereque veriti non fuissent...; Monumenta rusticorum, p. 300; mai departe în același document, voievodul se adresează: Quocirca vobis vicewaywodis nostris parcium ipsarum regni Transsilvanarum necnon castellanis, vicecastellanis, comitibus, vel vicecomitibus et iudicibus nobilium quorumcumque comitatuum, item iudicibus ceterisque iuratis civibus civitatum oppidorumque et villarum cunctisque aliis cuiusvis status et condicionis hominibus in ambitu parcium regni Transsilvanarum...presentibus memoratos cives et hospites prefati oppidi Dees racione premissorum criminum et delictorum hac vice qualitercumque patratorum et commissorum contra formam huius modi gracie nostre in personis aut rebus ipsorum quovis modo turbare molestareque seu dampnificare nullatenus presummatis nec sitis ausi modo aliquali presentibus perlectis exhibenti restitutis!; Monumenta rusticorum 1979, 301.

12 Kodor (magh.).

https://biblioteca-digitala.ro

se pare că răsculații au distrus și bunurile familiei Temeshelyi Dési, din satul Iclod[13]. În acest sens, regele Vladislav al II-lea cere conventului de Cluj-Mănăștur să rescrie documentele care cuprind posesiunile familiei lui Ioan Dési de Temeshely, într-o scrisoare datată în 24 noiembrie 1514 (*profesto beate Catherine virginis et martiris*), la Buda[14]. În 9 decembrie 1514, la Buda, este emis un alt document de către același rege Vladislav, care îi scrie voievodului Transilvaniei, căruia îi cere *libertates oppidorum Des et Torda vocatorum illaesas conservet, qui enim eas tempore insurrectionis amissas regia ex gratia recuperaverunt*[15]. Amintite fiind aceste izvoare, este clar că printre țintele răsculaților s-au aflat Dej, Cluj și Turda, unde au și avut loc ciocniri violente. Chiar dacă lipsesc izvoarele considerate oficiale, însemnând cele emise de vreo cancelarie din Regatul Ungariei sau de vreo instituție sau așezământ ecleziastic, ne parvin câteva descrieri care implică un nivel crescut de subiectivitate, dar și o cantitate rezonabilă de documente referitoare la politica de restituire a proprietăților încălcate abuziv de către răsculați, inclusiv mărturiile celor care cereau restituirile posesiunilor și bunurilor prădate de cruciați. Aceste izvoare au un aport important în privința refacerii drumului cruciaților, fie el și într-o manieră relativă.

Astfel, trebuie subliniat faptul că trupele răsculate au parcurs în termen de câteva zile diferență distanța dintre Dej, Cluj și Turda. Dacă informația din documente este acurată și răsculații se aflau în data de 13 iulie lângă Cluj, atunci este foarte probabil ca până în data de 10 iulie ei să fi fost prezenți la Dej, care se afla la doar 52 de km de Cluj, iar dacă nu s-au odihnit la Someșeni, atunci foarte probabil la 15 iulie ei erau deja la Turda, adică la 43 km distanță de Cluj[16].

Dacă ținem cont de faptul că preotul Laurențiu a fost unul dintre viceconducătorii lui Gheorghe Doja, atunci trebuie să facem o corelare cu întreaga mișcare cruciată și cu drumul parcurs de grosul trupelor lui Doja. Astfel, asediul Nădlacului de către trupele lui Doja, iar în același timp, așezarea taberei de cruciați lângă Oradea și apoi asediul și ocuparea acesteia, au funcționat într-o stratagemă premeditată de către cei care conduceau cruciada. Ne este greu să ne imaginăm că răsculații nu au așteptat un răspuns din partea nobililor, iar cel al cărui răspuns era cel mai previzibil în această situație era voievodul Transilvaniei. Astfel, pentru a putea rezista trupelor sale, era necesară o strategie cu mai multe puncte de atac, pentru a-l obliga pe Szapolya să își împartă trupele, fapt care putea să scadă din șocul și eficiența intervenției. Acest lucru s-a și întâmplat, voievodul lăsând o parte din trupe la Deva, pentru a putea ține piept unui eventual atac din partea trupelor de pe valea Mureșului, conduse de Gheorghe Doja, iar cealaltă parte a fost convocată la Aiud. Referitor la distribuirea trupelor lui Doja, ne-a parvenit un document emis la cetatea Szentlőrinc, în 16 iunie 1514, în care sunt precizate cele două rute de atac, pregătite de acesta, plus o mai lungă listă de comitate care au fost afectate de răscoală, inclusiv prădarea târgului Hatvan. Scrisoarea este semnată de către *Universitas nobilium Newgradiensis, Honthensis, Pesthiensis et Hewesiensis comitatuum*, fiind adresată nobililor din comitatul Abaúj. Nobilii refugiați la Szentlőrinc cereau ajutorul celor din Abaújvár, denunțând ferocitatea trupelor cruciate și abuzurile acestora. Gravitatea situației și disperarea nobililor amintiți este surprinsă în rândurile scrisorii, prin interogarea retorică *Putantne dominaciones vestre se se salvos permanere, si nos periclitabimur*? Aceeași nobili continuă exclamând: *Quod Deus avertat*! Astfel, nobililor din Abaúj le este înfățișată prin această scrisoare situația devastatoare din comitate

13 Nagyiklód (magh.).

14 Printre posesiuni sunt amintite: Waskapw, Posa et Erdegkwth in de Doboka necnon totalium porcionum possessionarium in possessionibus Iklod, Poklosthelke, Losad, Olnak, Budya, Hydalmas, Zenthgyergh, Chebernye et Warmezew in eodem de Doboka, item Zenthiwan, Pynthek et Gyrolt in de Zolnok Interiori et Ewr vocatis in de Colos comitatibus parcium regni...; mai departe în același document: quibus gens rusticana per hoc ipsum regnum...insurgens varia maleficia, enormitates et alia multiplicia malorum genera patraret, per ipsam eandem gentem rusticam partim conflagrata, partim vero dilacerata vel aliter disperdita dicuntur...nove donacionis titulo introducatur; Monumenta rusticorum 1979, 289.

15 Expositum est maiestati nostre pro parte et in personis fidelium nostrorum universorum civium et inhabitatorum oppidorum nostrorum Dees et Thordensis gravi cum querela...quod scilicet rusticis, qui in partibus illis Transsilvanensibus nuper insurexerant, adhesissent, nam et his quoque diebus proxime preteritis; Monumenta rusticorum 1979, 299.

16 Neumann 2015, 136.

https://biblioteca-digitala.ro

precum Bihor, Békés, Zarand, Arad, Cenad sau Timiş, fiind avertizaţi că trupele cruciate au incendiat și comitatele Heves, Solnocul Exterior sau Pest. Așadar, tuturor celor cărora se adresează scrisoarea li se cere să mobilizeze cât mai repede trupe, pentru a putea da un răspuns cruciaților, rugăminte surprinsă și în sintagma *Pro Deo igitur dominaciones vestre festinent, ne pereamus, nam periculum est in mora*![17]. Toate aceste rugăminți trimise de către nobilii comitatelor amintite către cei din Abaúj, dar și către ceilalți nobili ai regatului au fost încoronate de vorbele poetului Horațiu, citit și citat de către nobilii refugiați la Szentlőrinc. Mai precis, aceştia enunță: *Et quia secundum poeticum verbum: „tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet"*[18]. Deși documentul păstrează doar descrierea *secundum poeticum verbum*, fără a pomeni numele poetului roman, acestea sunt de fapt cuvintele adresate de poet amicului său, Maximus Lollius, cuprinse în cartea I, epistola 18, în care îi subliniază acestuia, printre altele, esența conceptului de *aurea mediocritas*[19].

Revenind, preotul Laurențiu trebuia să își conducă trupele către nordul Transilvaniei, prin Sălaj, de unde începea să atace mai multe cetăți, îndreptându-se înspre Cluj, prin Pasul Craiului[20]. Nu știm dacă Laurențiu avea informații privind defensiva organizată de nobili privind apărarea cetăților din Transilvania. Probabil se aştepta la o oarecare rezistență, dar ne scapă detaliile legate de dispunerea trupelor, în sensul responsabilității strategice generată de un calcul exact. Márki Sándor, oferă o estimare în jurul numărului de 3000–3500 de oameni conduși de Laurențiu[21]. Nu cunoaștem nici felul în care s-a organizat defensiva, dar ne este greu să ne gândim că nu au avut loc măcar încercări de stăvilire a trupelor preotului. Cunoaștem, de pildă, faptul că Telegdi István a fost implicat în luptele din vecinătatea Clujului, însă nu știm exact împrejurarea. În schimb, cunoaştem faptul că în drumul preotului Laurențiu a căzut și

[17] Rusticana enim servicia sub nomine cruciate vel – ut reccius dican – cruciatorum ductu illius Georgii Zekel publici predonis et tanti mali capitis adeo efferbuit, ut ultra Ticiam a flumine Morosii usque Waradinum et Debreczen omnes fere nobiles exterminavit et hoc idem eciam de nobis factum fuisset, nisi miserator et misericors Dominus nostre miserie compaciens cruento certamine de illis victoriam nobis et triumphum iam pridem ante oppidum Pazoth prestitisset...ut terram inter Danubium et Ticiam existentem a Zegedino usque superiores regni partes pacatam esse existimabamus nec aliquid adversum nos per rusticos iam moliri audiebamus. În același document mai sunt amintite:... ad oppidum Hatwan venire et inde adversus hostium nostrorum cuneos et castra progredi illorumque rabiem et furorem favente nobis altissimo Deo reprimere dissipareque et eos eradicare queamus, aliter enim brevi actum erit de nobis et omnibus vobis, flamma namque incendii hujusnobiles Byhoriensis, Bekes, Zarand, Orodiensis, Chanadiensis et Themesiensis comitatuum iam absumpsit, que et in Hewesiensi, Zolnok Exteriori ac Pestiensi comitatibus pariter ardere hac ebdomanda cepit et si istos quoque absumpserit, nullum penitus dubium, quin vestrum quoque comitatum propediem succendet et simili incendio peruret; Monumenta rusticorum 1979, 116–117.

[18] Aceste citate nu reprezintă un exemplu izolat pentru vremea supusă atenției noastre. De pildă, papa Leon al X-lea, așa cum am arătat în capitolele anterioare, alege ca text introductiv pentru bula de cruciadă din 3 septembrie 1513, un fragment din textele numite scholia, ale lui Origen din Alexandria, mai precis dintr-un text intitulat De indumentis pontificis et sacerdotum. Alegerea ar putea fi considerată neobișnuită în contextul cruciadelor clasice, ale căror bule de proclamare păstrează fragmente introductive din Vechiul și Noul Testament sau din Sfinții Părinți ai Bisericii. Totuși, aflându-ne într-un context cultural și artistic marcat puternic de trăsăturile specifice Umanismului și Renașterii, studiul textelor antice sau a celor din primele secole creștine nu trebuie să surprindă; Stone 2005, 119; Sintagma era celebră și în perioada cunoscutului medic francez, Guy Patin, decan al Facultății de Medicină din Paris, între anii 1650–1652. Acesta utilizează sintagma, menționând totuși că nu aparține poetului Ovidiu, așa cum probabil circula greșit în perioada amintită, ci poetului Horațiu; a se vedea scrisorile editate de medicul Joseph Henri Réveillé Paris, membru al Academiei Franceze, Gui Patin 1846, 372; Vapereau 1876, 1554.

[19] A nu se înțelege prin această sintagmă mediocritatea de aur. Termenul latin de mediocritas nu împărtășește sensul de astăzi din limba română a cuvântului mediocritate, folosit exclusiv cu sens peiorativ sau depreciativ. În limba latină din perioada în care activa poetul Horațiu, termenul se referă la o stare intermediară, care îl ferește pe om de extreme, la moderație. Termenul aurea nu reflectă sensul de metal prețios, nici nu are legătură cu sensul de apogeu, de maxim posibil, ci se înțelege sensul de optim, dorit;

[20] Király-hágó (magh.). Mai este cunoscut și sub denumirea populară de *Erdély kapuja*, adică Poarta Transilvaniei.

[21] Singura sursă care face referire la vreun număr al oamenilor adunați de preot, care s-au alăturat grosului armatei lui Doja este: Interim venit unus sacerdos Laurencius nomine cum magna caterua (plus) quam duo milia hominum; Szerémi 1857, 31, p. 61; În afara acesteia, nu beneficiem de vreun bilanț numeric care să ne fi parvenit. Nu știm nici dacă toți acești oameni au rămas alături de preot, nici dacă i s-au mai alăturat, sau câți i s-au mai alăturat.

https://biblioteca-digitala.ro

Tileagdul[22], posesiune a lui Telegdi István. Opinăm că defensiva în aceste spații să fi fost organizată chiar de Telegdi István, care a fost într-un final ucis de către răsculați[23].

Trupele lui Laurențiu au înaintat la început dinspre Oradea către Săcueni[24], care se află la aproximativ 40 de km nord-est, așezare pe care au reușit să o ocupe. După Săcueni, aceștia au pornit către actualul teritoriu al Sălajului, unde au ocupat și distrus mai multe proprietăți[25]. În privința daunelor produse, răsculații au atacat mai multe sate de pe lângă Zalău, dar nu numai; acestea nu ne-ar permite să trasăm o linie dreaptă în privința modului de deplasare al răsculaților. Mai degrabă, liniile parcurse de aceştia par a fi dispersate, fără o logică de orientare clară, reunificându-se după mici asedii și jafuri. Acest fapt ne duce cu gândul la divizarea efectivelor în grupuri mai mici, care au plecat în direcții diferite[26]. Acestea fiind spuse, este foarte probabil ca răsculații să fi format mai multe grupuri, care s-au despărțit după Săcueni și s-au reîntâlnit în apropierea Zalăului. Desigur, toate aceste aspecte sunt deducții *post factum*, nefiind vorba despre vreun izvor scris de vreun participant direct la cruciadă, care să menționeze modul în care preotul și-a condus trupele. Putem însă deduce un aspect important din urmărirea drumului parcurs de cruciați. Acesta se leagă de modul în care cruciații acționau în teren, anume dispersarea trupelor, care acopereau astfel un spațiu geografic mai mare, în ciuda scăderii forței de impact. În contextul în care cruciații nu au întâmpinat o rezistență serios închegată, dispersările și reunificările ramurilor de trupe cruciate nu au lăsat descoperite trupele amintitului preot. Lipsa organizării unei defensive minime în unele regiuni, au asigurat o libertate mai mare de mişcare trupelor cruciate.

Pe parcursul întregii mişcări conduse de preotul Laurențiu, cei mai importanți nobili care au participat la defensivă au fost Telegdi István, Somlyói Bátori István și Drágfi Sándor. Primul avea proprietăți în Bihor, al doilea în Crasna, iar al treilea este amintit ca apărând Clujul de răsculați. Organizând defensiva, aceștia au ales să nu se înfrunte cu tabăra lui Laurențiu în apropierea Pasului Craiului, ci s-au retras către Cluj, fiind probabil în inferioritate numerică. Astfel, nu erau avantajați în cazul unui conflict deschis, ci mai degrabă căutau elemente strategice auxiliare, cum ar fi cele geografice sau arhitectonice. În plus, numărul cruciaților nu era cunoscut exact, ci prin intermediul unor aproximări, deci riscul unei intervenții directe era ridicat. Retragerea a avut loc către posesiunile familiei Bánffy, unde s-ar fi putut instala într-un loc favorabil organizării defensivei. În acest caz, s-ar explica și alegerea drumului mai lung către Cluj, care mergea de la Zalău către Dej. Probabil evitarea conflictului cu armatele nobiliare au decis alegerea rutei trupelor lui Laurențiu, susținută și de izvoarele amintite mai sus, care surprind pagube făcute de armata preotului în localități dispuse pe ruta amintită.

Ajunși la Dej, cruciații lui Laurențiu au intrat în oraș, de unde li s-a alăturat, din poziția de lider al participanților dejeni, Ioan Nagy, care a fost înainte jude al orașului. Prezența și aderența la mișcare a acestuia o aflăm chiar de la voievodul Transilvaniei, care anunță de la Buda, 15 decembrie 1514, că iartă implicarea dejenilor în mișcare, anulând orice pedeapsă pentru locuitori. Iertarea nu se aplica însă lui Ioan Nagy, unul dintre căpeteniile mișcării, regele ordonând arestarea lui[27]. După plecarea din Dej,

22 Mezőtelegd (magh.).

23 În aces sens, vezi și Neumann 2015, 138.

24 Székelyhid (magh.), mai demult denumit și Podul Săcuilor.

25 Pentru episodul sălăjan: Rusu 1983, 199–204.

26 Pentru aceasta, vezi plângerile și mărturiile depuse după încheierea mișcării, care localizează daunele în localități precum Tășnad, Cig (Csőg), Moiad (Mojád), Doba Mică (Kisdoba), Nușfalău (Nagyfalu), Sub Cetate (Valkóváralja); Neumann 2015, 138.

27 Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus ac universis hospitibus et celeristis oppidi Deesiensis capitibus rebusque et bonis ipsorum universis de et super illis illicitis et ineptis actibus, quibus iidem novissimis hys diebus tempore scilicet exorte sedicionis per cruciatos una cum aliis cruciatis contra statuta rei publice enormiter se erigentes certas sediciones excitare facereque veriti non fuissent, excepto tamen Iohanne Nagh, civi consimiliter eiusdem oppidi Dees, qui inter ceteros in excitandis huiuscemodi malis insignior et quasi omnium scelerum per eos perpetratorum caput fuisse reputatur et dinoscitur, quem serie presentium ubique inventum detineri et detentum nobis reservari iubemus...; Monumenta rusticorum 1979, 300–301; Neumann 2012, 358.

https://biblioteca-digitala.ro

ținta sigură a trupelor a devenit Clujul, dar până la Cluj, răsculații au prădat localitățile dispuse pe ruta aleasă de ei. În cazul în care se alăturau mișcării, daunele erau minore, fiind vorba despre furturi sau fapte legate de problemele de disciplină. În cazul refuzului de aderare la mișcare, deținătorii de posesiuni erau ori executați, ori jefuiți, iar controlul asupra orașului era impus cu forța. Odată ajunși la Someșeni, prima intenție a răsculaților a fost să înceapă negocierile cu Clujul. Acest fapt se datora și stării precare de potențial defensiv pe care îl ridicau zidurile orașului. Negocierile au avut loc în sensul în care se urmărea atașarea conducerii orașului la întreaga mișcare, sau în cazul în care nu se ajungea la acest rezultat, măcar ameliorarea daunelor pe care locuitorii aveau să le sufere în cazul asediului. Episodul nu a rămas fără urmări, orașul fiind păgubit de cruciați cu câteva mii de florini și cu furtul a câtorva cirezi și turme[28], care aparțineau locuitorilor, însă vărsarea sângelui nu a ajuns la nivelul altor localități devastate.

În timpul desfășurării evenimentelor de la Cluj, tabăra militară a nobililor era așezată undeva în jurul Aiudului. Voievodul nu se afla însă printre aceștia, căci plecase deja către Timișoara, unde avea să îl înfrunte pe Gheorghe Doja. La fel a făcut și episcopul Transilvaniei, Várdai Ferenc, care pornise în urma voievodului către Timișoara. Episcopul i-a scris însă o scrisoare, în 12 iulie 1514, lui Végedi Imre, *numit provisori curie nostre*, pentru a-i ordona să strângă cât mai mulți iobagi sub arme, din Gilău[29], Cetatea de la Tăuți[30] și Alba Iulia, pe care să îi unească *cum aliis nostris* și să îi conducă înspre Drágfi János, care urma să preia conducerea lor[31]. Astfel, episcopul a pornit pe valea Mureșului către vest, ajungând în data de 20 iulie înaintea Aradului, la Frumușeni[32]. Din corespondența lui Várdai reiese faptul că majoritatea oamenilor săi au rămas la Végedi, iar o mică parte dintre călăreți au plecat pentru a-l escorta către Timișoara. Nu știm însă unde erau așezate exact trupele nobililor din zona Sălajului, dar presupunem că nu erau foarte departe de Cluj. Ceea ce cunoaștem este faptul că trupele adunate la Aiud au pornit către Turda, care se afla la nord, știind că tabăra cruciată se afla la Someșeni. În jurul zilelor de 15–17 iulie, armata cruciată, sau cel puțin o parte din aceasta, ajunge la Oprișani, unde la aflarea veștii că înspre ei se îndreaptă trupele adunate la Aiud, se întoarce către Cluj, apoi pornește către Someșeni, unde se reunește cu toate forțele pe care le avea atunci la dispoziție. Armata nobililor se unifică undeva la sud de Cluj cu trupele venite din Sălaj. Stephanus Taurinus menționează și numele celui care conducea armata nobililor, anume vicevoievodul Barlabási Lénárt, sub formula:

En Leonardus adest vice Regulus inclyta gentis
Gloria Barlabasciacae siculosque rapaces

Mai departe, acesta menționează și numele lui Bánffy János sau Drágfi János:

Diues opus genere excellens re et corpe magnus
Stans Draphius Ianus Iano cum compare Bamphio[33].

[28] Documentul din 14 mai 1514: ...tempore tumultationis rusticorum magna et incredibilia...dampna maxime in abactione omnium pecorum et armentorum suorum in valore aliquot forte milium florenorum perceperunt; Monumenta rusticorum 1979, 336.

[29] Gyalu (magh.).

[30] Szentmihálykő (magh.); cetate numită și Stânca Sfântului Mihail.

[31] Committimus tibi firmisissime, quod quanto plures poteris ex colonis nostris et de pertinenciis Albe, Zenthmihalkewe et de Gyalw levare debeas: cum eis et cum tuis omnibus famulis ad magnificum dominum Ioannem Dragfy fratrem nostrum in persona tua tu ipse vadas et cum eo sis personaluter una cum aliis nostris tamdiu, donec ipse voluerit, eique in omnibus pareas et obedias; Monumenta rusticorum 1979, 156.

[32] Localitatea Sződi nu mai există, dar pe locul ei astăzi se află satul Frumușeni (Szépfalu); Monumenta rusticorum 1979, 171.

[33] Taurinus: http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm#7, data: 19.01.2018, ora: 14:13.

https://biblioteca-digitala.ro

Printre căpeteniile armatei nobiliare se număra cu siguranță și Telegdi István, care conform unui izvor scris în Viena, a fost ucis chiar de către preotul Laurențiu în luptele de la Someșeni[34]. În acest moment avem și prima mențiune referitoare la numărul trupelor lui Laurențiu, care conform știrilor ajunse la Nürnberg prin intermediul foilor volante ale vremii (Flugblätter), a adunat 4500[35] de cruciați sub arme, cu care se pregătea să înfrunte armata nobililor. O altă sursă venețiană precizează post-factum că numărul trupelor s-a ridicat la 16.000[36].Numărul celor căzuți de ambele părți se ridică conform acelorași surse undeva în jurul a 2000. În ciuda victoriei armatelor nobiliare, sursele amintesc pierderi ale unor nume importante în rândul nobililor, printre care îl amintim pe Telegdi István, dar și pe Bánffy János[37]. Nu cunoaștem data exactă în care s-au petrecut ciocnirile, însă opinăm că desfășurarea lor înainte de 20 iulie se prezintă aparent problematic[38]. Victoria a aparținut taberei nobiliare, într-o manieră decisivă, dar nu fără sacrificii semnificative. Este greu de crezut că informațiile legate de o ciocnire destul de importantă, inclusiv din punct de vedere al numărului trupelor implicate, nu ar fi fost înregistrată de niciun izvor imediat după finalizarea acesteia. În momentul intervenției, singura armată autorizată de către rege era cea a nobililor, iar rezultatele sau informațiile de natură logistică erau transmise destul de repede. Este adevărat că trebuie să acordăm atenție și factorilor care ar fi putut împiedica buna circulație a informațiilor, printre care enumerăm contextul general de haos și incertitudine, care a determinat, de exemplu, chiar și circulația lentă a bulei pontificale privind cruciada în Transilvania. În 31 iulie, de pildă, avem corespondență care oferă informații despre revoltă, dar care nu înregistrează nicio mențiune referitoare la luptele de la Someșeni[39]. Despre lupte, despre victoria nobililor și despre capturarea în viață a preotului Laurențiu, care urmează să fie pedepsit pentru faptele sale, relatează Niccoló de Zuanne, transmițând noutăți despre evenimente către Veneția[40].

După ce lupta de la Someșeni s-a încheiat cu înfrângerea cruciaților, Clujul și-a deschis porțile, primind armata nobililor. Reprezentantul voievodului, Tornaljai János a fost însărcinat cu judecarea cruciaților capturați pe front[41]. După finalizarea luptei, care a fost succedată de cruzimi privind execuția câtorva cruciați, a început o vânătoare a celor care au condus cruciada. Astfel, conform celor expuse de Barta Gábor, preotul Laurențiu s-ar fi refugiat după înfrângere către partea apuseană a Transilvaniei, pornind către Oradea și ajungând în această parte undeva în jurul datei de 24 iulie[42]. Neumann Tibor subliniază faptul că pista conform căreia Laurențiu ar fi pornit către Oradea este eronată, defapt acesta întorcându-se pe drumul pe care a venit cu trupele către Cluj, adică în părțile sălăjene[43]. Pista deplasării lui Laurențiu către Zalău este susținută și de cronicarul Szerémi György, care susține că acesta a reușit să scape împreună cu câțiva cruciați[44]. Cert este faptul că aceleași știri care ajuns în Germania, la Nürnberg,

34 Cunoscut și sub denumirea de „anonimul din Viena"; Neumann 2015, 141.

35 Borsa 1991–1993, 343.

36 Ancora el se trova da un'altra banda un prete se chiama Lorenzo Pop, el qual é capo de zercha 16.000 de sti villain; Monumenta rusticorum 1979, 193.

37 *Etlich trefflich Herren*; Borsa 1991–1993, 342.

38 Distanța dintre Cluj și Buda era aproximativ de 420 km. Ținând cont de aceasta și de viteza cu care circula informația în perioada respectivă, mai ales dacă era vorba despre relatări strategice de urgență, probabil că intervalul în care ar fi putut ajunge știrile era de 8–9 zile. Astfel, dacă dăm crezare ideii conform căreia luptele au avut loc înainte de 20 iulie, constatăm în urma analizei documentare că informațiile au circulat cu o întârziere nefirească, care nu va fi susținută nici de alte documente contemporane. Vezi și Neumann 2015, 142.

39 Borsa 1991–1993, 343.

40 Monumenta rusticorum 1979, 193.

41 Omnes illos, qui de ipsorum partes medio partes ipsorum tumultuancium sequti participesque scelerum eorum reperti fuissent, captos ad manus egregii Ioannis Thornallyay puniendos et meritis penis mulctandos tradiderint plerosque eciam nobiles de rusticorum captivitate eliberaverint…; Monumenta rusticorum 1979, 401.

42 Barta, Fekete 1973, 191; Barta, 1977, *passim*.

43 Neumann 2015, 142.

44 Laurencius pap fugam dedit ad Zilah; inde quidem crucigeros omnes ad terram prostrauerunt. Hic, lector, fides jam destructa est Hungarorum...Et sic admodum captum deduxerunt ad vaiuodam Transiluaniensem, et graciam obtinuerunt.

https://biblioteca-digitala.ro

amintesc în 2 septembrie 1514 faptul că Laurențiu a fost capturat undeva la frontiera cu Moldova, mai precis pe lângă Reghin[45] și a fost întors către Cluj[46], unde a fost executat.

Conchidem că episodul din jurul cetății Clujului a reprezentat un moment foarte important în evoluția mișcării din anul 1514, fiind una dintre cele mai importante ciocniri între trupele cruciate și cele nobiliare. Cifrele la care se ridică pierderile de ambele părți sunt substanțiale. Deși victoria a aparținut trupelor nobiliare, costurile se ridicau la mii de morți în tabăra învingătorilor și pagube materiale care vor fi amintite de documente, în privința întregului teritoriu transilvănean, până și în jurul anului 1520, în cadrul unor procese de despăgubire și confiscare a posesiunilor, ca urmare a evenimentului din 1514.

Înfrângerea trupelor cruciate a însemnat un pas cheie în vederea stingerii focarelor sediţioase, cruciații pierzând pe unul dintre cei mai activi lideri ai mișcării, anume pe preotul Laurențiu. De asemenea, luptele de la Someșeni au marcat apusul mișcărilor sediţioase din anul 1514, trupele răsculate fiind tot mai izolate și dezorganizate după acest episod. Declinul cruciadei sediţioase a devenit tot mai evident după victoria trupelor nobiliare, fiind recuperate mai multe cetăți importante, precum Oradea sau Timișoara. La scurt timp după episodul de la Someșeni și recuperarea cetății Clujului, însuși capul mișcării sediţioase, Gheorghe Doja, a fost capturat și executat, iar mare parte dintre răsculații care au supraviețuit, s-au predat. În acest context, legatul pontifical, cardinalul Bakócz Tamás a pierdut din popularitate și influență în Regatul Ungariei, dar și la curia pontificală, de unde nu i-au mai fost încredințate misiuni legatare de amploarea celei cruciate. Pe acest fond a crescut considerabil puterea și influența lui Ioan Szapolya, voievodul Transilvaniei și principalul oponent al trupelor lui Doja. Deși focarele răsculate au fost stinse într-un ritm alert, anul 1514 a anunțat declinul Regatului Ungariei, care în 1526, marcat profund de probleme interne, s-a prăbușit în urma înfrângerii de la Mohács.

BIBLIOGRAFIE:

Barta, Gábor, Fekete Nagy, Antal. 1973. *Parasztháború 1514-ben*. Budapest: Gondolat.

Barta, Gábor. 1977. *Keresztesek* áldott *népe*. Budapest: Móra.

Borsa, Gedeon. 1991–1993. „Korabeli tudósitások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról". *Országos Széchényi Könyvtár* Évkönyve.

Fekete Nagy, Antal, Kenéz, Victor, Solymosi, László. 1979. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium MDXIV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gui Patin, Lettres de. 1846. *Nouvelle* Édition *Augmentée de Lettres Inédites*, Tome Troisiéme, Paris: J. B. Bailliére, Libraire de l'Académie Royale de Médecine.

Neumann, Tibor (ed.). 2012. *A Szapolyalyai család oklevéltára, vol. I, Levelek* és *oklevelek (1458- 1526)*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet.

Neumann, Tibor. *Bulgária – Erdély – Temesvár*. Tóth, Norbert, Neumann, Tibor (szerk.). 2015. *Keresztesekből lázadok, Tanulmányok 1514 Magyarországáról*. Budapest: MTA Bölcsészettudomány Kutatóközpont Történettudomány Intézet.

Olomucensis, Stephani Taurini. 1519. *Stauromachia, idest Cruciatorum Servile Bellum. Quod anno ab orbe redempto post sesquimillesimum quartodecimo et Pannoniam et Collimitaneas provincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summatim digestum. Ejusdem Index eorum, quae in hoc opere visa sunt annotatu digniora*. Viena: Ioanem Singrenium.

Rusu, Adrian Andrei. 1983. „Răscoala din 1514 în părțile sălăjene." *Acta Musei Porrolisensis* nr. 7.

Stone, Jon. R. 2005. *The Routledge Dictionary of Latin Quotations*. New York and London: Routledge.

Szerémi, György. 1857. *Emlékirata Magyarország romlásáról, 1484–1543*, Eggenberger Ferdinánd Akademiai, Úgy Geibel, Hartleben, Kilián Egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Pfeifer Pesti. Pest: Haas Bécsi Könyvárusoknál.

Vapereau, Gustave. 1876. *Dictionnaire Universel des Littératures*, Paris: Hachette.

Sitografie:

http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm#7

Et Laurencium exuerunt, et corpus diuinum aput se reperissent, et cum hoc damnauerunt ad mortem; Szerémi 1857, 69–70.

45 Szászregén (magh.).

46 Borsa 1991–1993, 343.

https://biblioteca-digitala.ro

EXTRAGERE, TRANSFORMARE ȘI COMODIFICARE A NATURII ÎN CONTEXT IMPERIAL ȘI POST-IMPERIAL. INCURSIUNI PRELIMINARE ÎN ISTORIA CĂII FERATE SALVA-VIȘEU

ANDREI HERȚA, VALER-SIMION COSMA*

EXTRACTION, TRANSFORMATION AND COMODIFICATION OF NATURE IN AN IMPERIAL AND POST-IMPERIAL CONTEXT. PRELIMINARY EXPLORATIONS IN THE HISTORY OF THE SALVA-VIȘEU RAILROAD

ABSTRACT: *This article explores the history of the development of the Salva-Vişeu railway and its impact on the rural communities of Sălăuței Valley. The context highlights the efforts to consolidate the Romanian statehood in which the region was incorporated with the collapse of the Austro-Hungarian Empire. Because the history of this railway cannot be separated from the extractivist reasons behind its design and construction, the article also explores the region's history from the perspective of natural resource exploitation (wood in particular) and the importance of transport to maximize production and profits. We will focus especially on the last stage of the construction of this railway, in 1948–1949 by examining a series of documents from the Bistrița-Năsăud County Archives, a collection of photographs from the site, made by the engineer Clement Ștefan, and a series of oral history interviews conducted mostly within the Salva-Vişeu 1949: Then and Now project, initiated and coordinated by Olga Ștefan during 2020. As can be seen from the text, this article does not represent the final concretization of a specific research, but solely the first stage through which a new horizon of research and analysis can be opened in view of a future more comprehensive article.*

KEYWORDS: *Salva-Vişeu, railway, Austro-Hungary, interwar, communist period*

REZUMAT: *Acest articol explorează istoria dezvoltării căii ferate Salva-Vişeu şi impactul acesteia asupra comunităților rurale de pe Valea Sălăuței, în contextul eforturilor de consolidare a statalității românești în care a fost încorporată regiunea odată cu prăbușirea Imperiului Austro-Ungar. Fiindcă istoria acestei căi ferate nu poate fi dezlipită de rațiunile de ordin extractivist care au stat la baza proiectării și realizării ei, articolul explorează și istoricul regiunii din perspectiva exploatării resurselor naturale (lemnul, în special) și a importanței transportului pentru maximizarea producției și a profiturilor. Ne vom concentra atenția în special asupra ultimei etape a construirii acestei căi ferate, în anii 1948–1949, examinând o serie de documente din Arhivele Județene Bistrița-Năsăud, o colecție de fotografii de pe șantier, realizate de inginerul Clement Ștefan și o serie de interviuri de istorie orală realizate în cea mai mare parte în cadrul proiectului Salva-Vişeu 1949: Atunci și Acum/Then and Now, inițiat și coordonat de Olga Ștefan în cursul anului 2020. După cum se poate observa din parcurgerea textului, articolul de față nu reprezintă concretizarea finală a unei cercetări, ci un material de etapă prin care se deschide un front de cercetare și analiză în vederea unui viitor articol mai amplu.*

CUVINTE CHEIE: *Salva-Vişeu, cale ferată, Austro-Ungaria, interbelic, perioada comunistă*

Accesul la halta Romuli se face din strada principală, pe un drum abrupt și șerpuitor pentru a face accesibilă parcurgerea distanței de 200 metri (în linie dreaptă) la o diferență de nivel de 50 de metri. După 100 de metri în care Drumul Gării trece relativ plan și drept pe lângă curtea școlii, sala de sport și

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, andrei.herta@yahoo.com; valer.simion.cosma@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

bazinul de înot, începe urcarea, cu fiecare curbă deschizându-se în spate o perspectivă tot mai largă asupra satului. Pentru mine acest drum este familiar și straniu în același timp. Familiar pentru că l-am văzut în fiecare zi, ca elev în clasele I-VIII, din curtea școlii, l-am coborât cu sania și schiurile de o mulțime de ori iarna în copilărie și de o mulțime de ori, ca student, plecând sau venind cu trenul, l-am urcat sau coborât pe jos, tăind însă curbele pe o cărare abruptă în linie dreaptă pe care din loc în loc se mai găseau urmele unor trepte înguste din beton, iar în alte locuri acestea erau deja dispărute, dar pământul era modelat în trepte de pașii călătorilor și navetiștilor care preferau cărarea scurtă și abruptă drumului mai ușor dar mai lung și plin de noroi în zilele ploioase. Dar acum, asfaltul proaspăt și neted, indicatoarele rutiere, marginile drumului consolidate sau protejate cu parapete, făcând mult prea dificilă tăierea curbelor, înstrăinează acest loc. Într-adevăr, drumul nu mai este practicabil cu sania sau schiurile și este mai puțin prietenos mersului pe jos și destinat în primul rând mașinilor. Dar de ce ar urca cineva cu mașina până la gară? Ce să facă acolo?

În capătul drumului familiar și straniu în același timp, imaginea e și mai frapantă. În trecut am putut să observ degradarea continuă a gării, de la clădire ce conținea sală de așteptare, birou de mișcare și casierie, birou al șefului de gară și locuință de serviciu, până la abandonarea sa completă. Perimetrul din jurul gării era în trecut ordonat și îngrijit, cu trei linii de cale ferată, ghivece mari cu flori, parc cu plante ornamentale, stâlpi de iluminat, arțari altoiți globular și izvor de apă amenajat. Ansamblul Drumul Gării – gară s-a degradat unitar, odată cu erodarea treptelor și deteriorarea drumului a fost dezafectată o linie, apoi încă una, florile din ghivece au fost sufocate de iarbă, gardul viu și arțarii au început să crească dezordonat, alături de tufișuri sălbatice, izvorul a secat, iar pereții gării au început să poarte mesaje zgâriate ale călătorilor privind preocupările lor imediate, cum ar fi AMR-ul soldaților în termen sau disponibilitatea pentru relații sexuale și modalitatea de contact. Acum, odată obișnuit cu estetica pragmatică, modernă și minimalistă a spațiului de trecere dintre strada principală și halta feroviară, așadar refamiliarizat cu Drumul Gării, starea actuală a gării îmi apare ca un șoc puternic. În afară de zona în care cândva era amenajat parcul verde, acum sufocată de o vegetație densă și sălbatică în care cu greu pot aprecia dacă mai pot fi găsite urme ale gardului viu, domină goliciunea. În locul liniilor dezafectate, din fundația clădirii și printre dalele de beton ale peronului crește o iarbă deasă, dar scurtă și subțire, indicând tăierea sa constantă de către un personal al căilor ferate, copleșit într-o luptă cu vegetația, pe care nu o mai poate controla, nu o mai poate dirija după modelele sale estetice, nu o mai poate conține, doar întreprinde un război de uzură. Clădirea parcă iese goală din pământ, de nerecunoscut fără accesoriile care o particularizau, bănci, geamuri, mobilier, aparatură veche. Are în plus pânze de păianjen. Acestea, ușoare și nu atât vizibile, cât intuite datorită prafului gros pe care l-au reținut, îmbogățesc imaginea lipsei de elemente din peisaj și pierderii caracterului funcțional al construcției antropice, contribuind la etichetarea clădirii ca ruină. Pereții poartă graffitiuri colorate reprezentând o frunză de canabis, o stea a lui David și un mesaj pentru legalizarea marijuanei. În interiorul clădirii, pe jos sunt împrăștiate câteva hârtii vechi, vreascuri, doze goale de bere și cărămizi. Mai multe cărămizi dislocate dintr-un perete interior stau într-o grămadă, sub gaura imensă din perete. Prin orificiile exterioare rectangulare, fostele ferestre, iese un fum alb. În mijlocul clădirii arde un foc mocnit care mănâncă încet din parchetul în os de pește. Clădirea pare că se va termina în curând.

V. lucrează în mentenanța căilor ferate. Și-a cumpărat o fostă locuință de serviciu a CFR-ului, lângă calea ferată, la 300 de metri de gară și face naveta în fiecare zi cu trenul. A aruncat apă pe foc dintr-o găleată de 5 litri și o găleată de 15 litri pentru mop, după care umplem din nou, împreună, gălețile din pârâul din spatele turnului de apă și le aducem și vărsăm pe foc, stingându-l probabil complet de data asta. Apoi speculăm asupra posibilelor cauze ale izbucnirii incendiului și contemplăm starea în care se află gara, care se degradează pe zi ce trece. V. mai taie iarba uneori, mai strânge gunoaie, îi mai spune uneori soției să strângă gunoaie. De nenumărate ori a alungat persoane străine fără adăpost care făceau foc în jurul gării pentru a se încălzi noaptea. Viața socială din jurul gării a devenit proprie persoanelor periferice

https://biblioteca-digitala.ro

societății, la fel cum în România căile ferate au devenit periferice căilor de comunicație. Atenția disproporționat de mare de care se bucură drumurile în raport cu căile ferate face ca drumul de acces la gară să fie de departe mai bine întreținut decât însăși gara și calea ferată.

În România ultimelor decenii pare că trăim sfârșitul epocii transportului feroviar, cu o infrastructură aflată într-o constantă și accelerată degradare, cu kilometri întregi de cale ferată scoasă din uz și re-acaparată de natură, cu viaducte și poduri dezafectate și aflate în plin proces de transformare în ruine. Trenurile, tot mai rare și mai lente, cândva simbol al modernității, al transformărilor radicale și al triumfului omenirii în efortul de îmblânzire a distanțelor și a naturii,

sunt percepute adesea de generațiile recente ca relicve ale unei lumi învechite și depășite, simbol al unei modernități timpurii și încete, a bunicilor și străbunicilor. E nevoie de un efort de imaginație și documentare pentru a pricepe impactul asupra peisajului și societății pe care l-a avut dezvoltarea transportului feroviar, cu rețeaua de cale ferată aferentă. Așa cum sublinia istoricul britanic Tony Judt într-un eseu despre impactul transportului feroviar, „niciun alt mijloc de transport, nici o altă industrie nu a produs sau facilitat schimbarea într-o măsură

https://biblioteca-digitala.ro

atât de mare precum inventarea și utilizarea trenului. (...) Lumea de dinainte de căile ferate arăta extrem de diferit de ceea ce avea să urmeze și de ceea ce știm astăzi, iar trenul a făcut mai mult decât să faciliteze călătoria și să schimbe astfel, modul în care lumea era văzută și descrisă. Trenul a transformat peisajul. (...) Mai mult decât orice invenție tehnică sau instituție socială, trenul reprezintă modernitatea."[1] Însă, așa cum subliniază și istoricul menționat, trenul este simbolul unei modernități incluzive, în care transportul public devine accesibil tot mai multor oameni, indiferent de clasa lor socială, spre deosebire de imaginarul modernității neoliberale în care trăim, care pune în centru un individ baricadat nu doar în mașina personală, ci și în spatele propriilor fantezii egocentrice și a unor dinamici competitive legate de o iluzorie posibilitate de alegere.

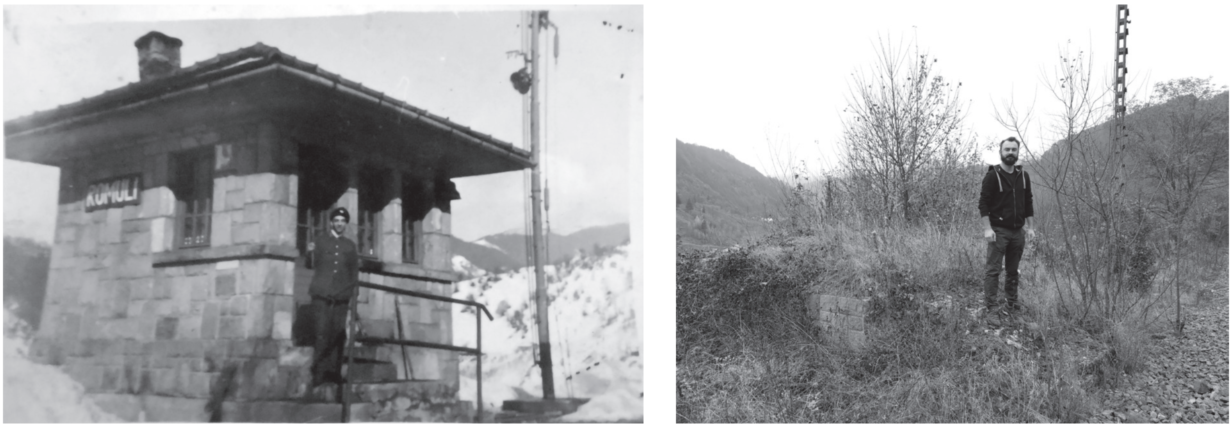

Cabină de acari în mai 1969 și noiembrie 2020. Bunic și nepot. Acar în timpul serviciului și antropolog pe teren

Degradarea fizică a infrastructurii și dezintegrarea relațiilor sociale, politice și economice din jurul căilor ferate sunt procese în plină desfășurare. Astfel, ruinele produse de aceste transformări nu produc atât „scenarii de contemplare a ruinelor imperiale – adică scene în care subiectul imperial contemplă metropola unui imperiu puternic în ruină în timp ce se gândește la viitorul propriului imperiu,"[2] cât scene în care subiectul observă distrugerea în desfășurare a unor structuri încă proaspete în memorie, la care se gândește cu nostalgie și dintr-o perspectivă din care viitorul este încă incert. Totuși, aceste amprente în peisaj sunt urme ale unor relații istorice imperiale. La un prim nivel de analiză, în acord cu Harvey,[3] prin imperialism înțelegem aici atât „«politicile statului și ale imperiului» (imperialismul ca proiect politic distinctiv, «jucat» de actori a căror putere este bazată pe dominația asupra unui teritoriu și pe capacitatea de a-și mobiliza resursele umane și naturale către un țel politic, economic și militar bine definit)," cât și „procesele moleculare de acumulare de capital în spațiu și timp." Ne vom focaliza astfel atenția atât asupra strategiilor politice, diplomatice și militare ale statelor, cât și asupra „moduril[or] în care puterea economică se desfășoară de-a lungul unui anumit spațiu, către sau dinspre anumite entități teritoriale (...), prin intermediul practicilor curente de producție, comerț, desfacere de capital, transferuri de bani, migrațiune a forței de muncă, transfer de tehnologie, speculații valutare, schimburi de informații, schimburi culturale, etc." La un al doilea nivel de analiză, privim relațiile inter- și intra-imperiale ca relații spațiale în care spațiile periferice nu se află în afara economiei mondiale și a modernității, încercând să recupereze un decalaj, ci sunt o parte constitutivă a acestora, chestionându-le și poziționându-se față de ele în funcție de propriile interese și viziuni.

Discuțiile purtate de-a lungul timpului și interviurile[4] realizate cu vârstnici care au prins construcția căii ferate Salva-Vișeu și perioada de început a transportului feroviar în zonă, evidențiază amploarea

[1] Judt, 2017, p. 293.
[2] Hell, 2010, p. 170.
[3] Harvey, 2004, p. 35.
[4] Majoritatea interviurilor care stau la baza acestui articol au fost realizate de Valer Simion Cosma și Gabriela Elena Herța

https://biblioteca-digitala.ro

transformărilor produse asupra comunităților de pe Valea Sălăuței și efortul impresionant depus pentru finalizarea legăturii feroviare cu Maramureșul.[5] Construcția căii ferate Salva-Vișeu s-a desfășurat în mai multe etape, sub mai multe regimuri politice și administrații statale, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Dezvoltarea rețelei feroviare, atât în perioada monarhiei austro-ungare, cât și ulterior, sub administrația românească din perioada interbelică și de după cel de-al doilea război mondial are la bază mai multe rațiuni de ordin economic și statal. Majoritatea proiectelor feroviare din zonă s-au fundamentat, în primul rând, pe rațiuni de ordin extractivist – accelerarea exploatării și valorificării resurselor naturale – și în subsidiar pe rațiuni de ordin politic, de unificare națională și de consolidare a prezenței în teritoriu a statului. Foarte importante au fost și imperativele de ordin comercial, dezvoltarea unei rețele feroviare scurtând semnificativ durata transportului diverselor produse din zonă, care înainte se făcea cu căruța, ceea ce implica durate lungi și costuri aferente ridicate. Însă, dincolo de rațiunile principale care au stat la baza proiectelor de extindere a rețelei feroviare, căile ferate și trenurile care le circulau au avut numeroase „consecințe asupra mobilității umane și sociale, asupra dinamicii localităților și regiunilor, asupra economiei".[6] Pentru administrația comunistă instaurată după cel de-al doilea război mondial, finalizarea căii ferate Salva-Vișeu, la fel ca și alte proiecte feroviare asemănătoare, a avut în plus față de rațiunile de ordin economic și politic menționate, o evidentă componentă socială, în fond legată de intenția accelerării unificării teritoriale a națiunii și de consolidare a regimului.

Împăratul habsburg Carol al VI-lea (1711–1740), ultimul urmaș de parte bărbătească pe linia sa, a utilizat toate căile diplomatice disponibile pentru a amâna un război inevitabil pentru succesiune, timp în care a pregătit condiţiile diplomatice în care acesta se va desfășura, condiții legitimatoare pentru fiica sa, Maria Theresa de a deveni succesoarea sa. A anulat Pactul Mutual de Succesiune (1703) prin Edictul Sanctio Pragmatica (1713) care îi asigura fiicei sale „ereditatea" posesiunilor habsburgice și și-a petrecut restul vieţii asigurându-se de recunoașterea sa internă (Ungaria, Croația) și a puterilor vecine (Franța, Spania, Marea Britanie, Republica Olandeză, Prusia). Acest efort l-a costat pierderi financiare și teritoriale. Carol și-a folosit întreaga capacitate pentru a pregăti Europa pentru o femeie conducător și deloc pentru a o pregăti pe Maria Theresa pentru acest rol.[7] La moartea sa în 1740, Maria Theresa devine moștenitoarea Austriei, dar fără bani, fără încredere din partea aliaților, fără armată, fără experiență și cunoaștere politică, nefiind educată și inițiată în afacerile statului[8]. Dar în noile condiții diplomatice revoluționare, experiența și cunoașterea politică tradițională nu ofereau capacitatea de a face față situației, de vreme ce niciun consilier al Mariei Theresa nu avea o idee de acțiune și fiecare aștepta ca lucrurile să se dezvolte într-un fel sau altul pentru a înțelege mai bine situația.[9] Inevitabilul s-a produs și a început Războiul pentru succesiunea Austriei.

Angrenată în războaiele din Europa, Maria Theresa a decis să-și întărească frontiera cu Imperiul Otoman cu soldați stabili, prevăzuți cu pământ. Au fost create astfel de structuri la frontierele Dalmației, Croației, Slavoniei și Banatului timișan. Următorul cordon militar s-a instituit pe frontiera Transilvaniei, astfel: un regiment românesc de la Poarta de fier până la Brașov, două regimente secuiești peste scaunele Ciuc, Gurghiu, Cașin și Trei Scaune și încă un regiment românesc în districtul Rodnei, pe Valea Someșului, vecină cu Marmația, Polonia și Bucovina.[10] Pe lângă consolidarea militară a frontierelor, Maria Theresa a pus la punct o rețea puternică de extragere a resurselor naturale și transport a acestora spre centrul imperiului, extinsă pentru prima dată până marginile acestuia. În acest context, a fost curățat

în cadrul proiectului *Salva-Vișeu 1948: Atunci și Acum/Then and Now* coordonat de Olga Ștefan. (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

5 Ştefan, 2020

6 Mârza, 2020, p. 19.

7 Browning, 1994.

8 Morris, 1937, p. 23.

9 Arneth, 1863–1879, IV, p. 7, apud Mahan, 1932, p. 169.

10 Bichigean, 1925, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

Someșul unit, umplut de grinzi și nisip, și l-a reamenajat pentru transportul sării, precum și a plutelor venite pe Someșul Mare cu lemne și minereuri din Munții Rodnei.[11]

Amenajarea Someșului Mare pentru plutărit s-a făcut cu grija lui Carol baron de Enzenberg, comandantul regimentului grăniceresc de pe Valea Someșului. Sub coordonarea sa s-a regularizat râul, s-au construit poduri, s-au aliniat casele de-a lungul apei și uliței centrale prin munca grănicerilor sub îndrumarea ofițerilor și inginerilor imperiali. Acest efort de modernizare și raționalizare a fost într-adevăr un efort de supunere și capitalizare a naturii, cum se poate citi și din oda închinată lui Carol baron de Enzenberg:

> „În partea, în care Dacia apucă spre miazănoapte, un șir lung de munți formați din stânci prăpăstioase și acoperiți pe culmi cu păduri întunecate, își înalță în văzduh creștetele înalte. Pe aceștia natura înțeleaptă i-a așezat drept hotar și zid de apărare între împărății dușmane. Aici securea încă n-a îndrăsnit să se atingă de coroana arborilor; nici picior de muritor n-a lăsat urme prin aceste locuri călcate numai de fiarele sălbatice.
> [...]
> Carol văzu că vârfurile munților sunt acoperite din greu cu păduri de brad, și înțelese că pinul nemișcat din loc nu are nici o valoare. Deci pe dată se apucă de deprinderi neobicinuite aci: taie drumuri prin locuri necunoscute, își construi plute, cu cari să treacă peste vadurile necunoscute și ne mai încercate până acum ale Someșului și astfel caută să sporească venitele poporului și ale regelui.
> Urmașii lui Marte încep a tăia cu securea pădurile înalte de pin; soldatul prefăcut în plutaș, unește laolaltă cu legături puternice trunchii de brad, din cari se vor construi case și aplică la plute vâsle sprintene. Zinele de apă privesc înmărmurite această lucrare îndrăsneață; stă încremenit însuș râul și hărlănit e nevoit să-și plece gâtul slobod subt jugul neobișnuit. Printre țărmurii râului înaintează plutele încărcate cu sare din patrie și luciul apelor scos din liniștea seculară freamătă subt povara purtată."

Un secol mai târziu, avea să aibă loc o revoluție în acest proces la nivelul întregii Europe de extragere și comodificare a naturii prin introducerea transportului feroviar care treptat va înlocui plutăritul. Imperiul Austro-Ungar s-a aflat în avangarda acestei tendințe în Europa, fiind printre primele state care au introdus căile ferate pe teritoriul său, precum și printre cele mai avansate tehnologic infrastructuri, chiar dacă nu a dezvoltat o rețea de transport feroviar la fel de densă ca în vestul Europei.

PRIMA ETAPĂ: PERIOADA INTERBELICĂ

> *Că aicea, de mult-de mult, în timpul României-ceialalte, cam în treizeci și ceva, s-o mai făcut ceva. De la Salva, cum zicem noi, până aicea-încoace, la Apa ce-i Rece. (...) Nu știu cum să vă spun. N-o pus încă linia. Da', știți? Ei tot și-o imaginat, și-aicea, la Apa Rece, îi așa ca un părete (perete, n.a.). Cumva... s-ar fi vinit că până acoalea (acolo, n.a.) .și-ar fi constatat că ar putea tre' (trece, n.a.), adică, că s-ar putea trece.* (Nastasia Rus, născută Moț, 92 ani, comuna Romuli)[12]

Miza principală a extinderii rețelei de cale ferată pe Valea Sălăuței, ca și în alte zone montane ale Transilvaniei, a fost exploatarea pădurilor și a altor resurse naturale.[13] În acest sens, la finalul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, administrațiile maghiară și apoi română au construit în multe zone montane linii de cale ferată îngustă, inclusiv pe Valea Sălăuței (Telciu-Tranzbordare-Fiad; Telciu Romuli și Telciu-Valea Seacă, ultima construită de „popa Grigore", un întreprinzător privat).[14] Unele dintre aceste căi ferate înguste au rezistat câteva decenii, fiind folosite în contextul exploatărilor

11 Turnock, 1990.

12 Interviu realizat de Gabriela Elena Herța în cadrul proiectului *Salva-Vișeu 1948:Atunci și Acum/Then and Now*, coordonat de Olga Ștefan (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

13 Turnock, 1990.

14 *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, 1999, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro

forestiere sau miniere inclusiv în primele două decenii ale perioadei comuniste, după cum este cazul celei construite de „popa Grigore" între Telciu și Valea Seacă. Persoanele mai în vârstă din comuna Telciu, care au prins în uz calea ferată îngustă, povestesc despre funcționarea și traseul acesteia, invizibil în prezent, precum și despre figura cu iz legendar a părintelui întreprinzător.

În ultimele trei decenii ale monarhiei Austro-Ungare și în cele două decenii interbelice de administrație regală românească, pe teritoriul de astăzi al județului Bistrița-Năsăud s-au proiectat și construit mai multe căi ferate normale, conectând Rodna, Ilva-Mică, Bistrița, Năsăud și alte localități de pe rute la rețeaua feroviară imperială (și mai apoi post-imperială) și la circuitul economic aferent. În contextul lucrărilor de extindere a rețelei feroviare imperiale au fost propuse și proiecte de construire a unei căi ferate spre Maramureș, prin Valea Sălăuței, însă concretizarea acestui șantier avea să se petreacă abia în a doua jumătate a anilor 30, sub administrație românească regală, când miza strategică a unei astfel de legături dublează într-un mod decisiv miza economică. Traversarea munților Carpați cu linii feroviare și conectarea vechii rețele feroviare imperiale cu cea din regat ține și de concretizarea materială a unirii de la sfârșitul primului război mondial și de facilitarea prezenței militare și statale a noii administrații, cum probează și continuarea proiectului feroviar Ilva Mică-Vatra Dornei, planificat de inginerii habsburgi încă din 1898.[15] Astfel de proiecte ambițioase de dezvoltare a rețelei de transporturi erau foarte răspândite în Europa de Est începând cu 1860, fiind văzute de către inițiatorii lor atât sub aspect economic și politic, cât și cultural, ca parte esențială a procesului modernizării și civilizării țărilor și societăților răsăritene.[16]

Administrația românească interbelică a demarat în 1937 șantierul care viza construirea căii ferate Salva-Vișeu, în vederea realizării unei legături feroviare cu Maramureșul, mai vechea rută care implica un ocol Cluj-Halmeu-Câmpulung pe Tisa, implica un ocol prin Cehoslovacia.[17] Prin Decretul lege nr. 3466/18 octombrie 1937 „pentru autorizarea lucrărilor liniei ferate Salva Vișeu se stabilea că RA-CFR este autorizată să încheie un contract cu Societatea Anonimă Română de Construcții UNIREA din București, pentru executarea de terasamente, lucrări de artă, apărări și consolidări, clădiri și tunele până la 600 m lungime, de pe linia Salva-Vișeu, în limita sumei de 400 milioane lei, în conformitate cu proiectul de contract anexat la prezentul decret."[18] În consecință, la 1 iulie 1937 se înființează la Năsăud *Inspecția de construcții a căii ferate Salva-Vișeu*, care va începe construirea căii ferate Salva-Vișeul de Jos, în regim de urgență, din ambele capete. Lucrările s-au oprit după trei ani, în 30 august 1940, ca urmare a ocupării Transilvaniei de Nord de către Ungaria horthystă în contextul dictatului de la Viena. În trei ani s-au executat integral 20 km dinspre Salva, dintre care 15 km până la Telciu, fiind dați în exploatare la 3 octombrie 1939. Cea mai importantă lucrare din această porțiune a fost podul peste Telcișor, în comuna Telciu. S-a realizat și o legătură provizorie cu Maramureșul, de la km 20 al liniei continue, până la Valea Izei. În mai 1939 s-a început executarea unei linii înguste de 0.76 mm ecartament, pentru a lega stația Telciu Transbordare de la km 15, cu stația Moisei. Linia a fost terminată în iunie 1940, executându-se în regie, cu detașamente militare,[19] nu cu muncitori salariați.

Eforturile de investigare prin interviuri de istorie orală a acestei etape din istoria șantierului feroviar Salva-Vișeu au scos la iveală informații mai degrabă de ordin general, „auzite de la alții", care au prins lucrările propriu-zise, amintirile referitoare la construcția căii ferate concentrându-se cu precădere asupra ultimei etape, cea din debutul regimului comunist, care a vizat și cea mai dificilă porțiune a traseului și care a implicat un efort logistic și uman de o amplitudine fără precedent. Dar, deși relatările descriu cu precădere lucrările și atmosfera din perioada 1948–1949 a șantierului, se

15 Pentru o discuție detaliată despre rațiunile de ordin economic și strategic care au fasonat dezvoltarea rețelei feroviare în perioada interbelică, vezi Turnock, 2004.

16 Janos, 2000, p. 83

17 Turnock, 2004, p.20; *Căile de comunicație …*,1999, p. 321.

18 *Căile de comunicație…*, 1999, pp. 321–322; Turnock, 2004, p.20.

19 *Căile de comunicație…*, 1999, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro

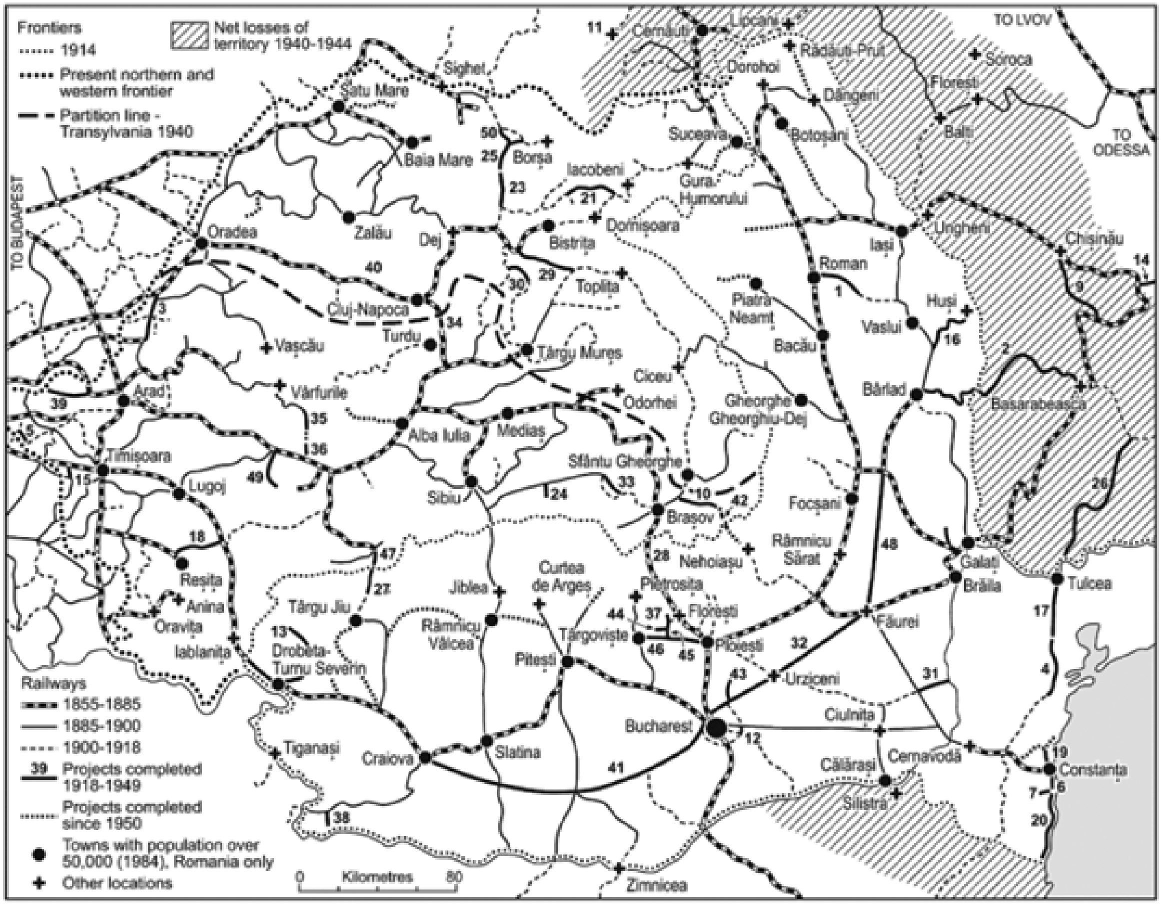

Sistemul de căi ferate a României cu accent pe proiectele finalizate între 1918 și 1949. Sursa: Turnock, 2004.

menționează de fiecare dată că lucrările începuseră în anii treizeci, fiind întrerupte de cel de-al doilea război mondial și reluate la trei ani de la încheierea acestuia, în contextul marilor șantiere naționale care au marcat instaurarea regimului comunist.

DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL. REGIMUL COMUNIST

Când s-o început proiectu' aicea, era și bunică-me'. Nu știu, avea vreo 80 de ani atunci. No', și zice: „Uite, mă, și băieții aceia umblă pin (prin, n.a.) pădure, pe-acolo... Ce dracu fac ăia acolo?" Îi răspundeam: „Mamă-bună, ai grijă că ăia măsură (măsoară, n.a.) să facă linia, de la Telciu (că până-n Telciu era făcută) și până-n Vișău."/ „Du-te, mă, și vezî-ți de treabă! A trece trenu' pe-acolo?" N-am putut-o convinge. Nicicum n-o vrut să creadă asta: „Cine să treacă, mă, pe hotroapele (hârtoapele, n.a.) ăstea? Că nu poți mere-n picioare, d'apoi să mai îmble și trenu'?"/„Ei, lasă că sapă-acolo și fac așa, o cărare și trece trenu'." (Ganea Dumitru, 81 de ani, Romuli)[20]

Sfârșitul celui de-al doilea război mondial aduce România într-o altă configurație geopolitică și cu o schimbare radicală de regim, iar legătura feroviară cu Maramureșul redevine o prioritate, cu atât mai mult cu cât reprezenta și o cale de conexiune cu Uniunea Sovietică, în a cărei componență a fost inclusă și Ucraina. Importanța acestei conexiuni cu Uniunea Sovietică are la bază deopotrivă rațiuni de ordin militar – facilitarea accesului armatei sovietice în partea de vest a României – cât și de ordin economic, nevoia unei rute pentru transportul lemnului și a altor resurse naturale exploatate în regiune. Astfel că, repararea infrastructurii feroviare distruse în timpul războiului și extinderea acesteia a fost una dintre

[20] Interviu realizat de Gabriela Elena Herța în cadrul proiectului *Salva-Vișeu 1948:Atunci și Acum/Then and Now*, coordonat de Olga Ștefan (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

https://biblioteca-digitala.ro

urgențele majore ale noului regim, însă extinderea a presupus, în cele mai multe cazuri, abandonarea proiectelor de dezvoltare a rețelei feroviare moștenite din perioada interbelică.[21]

În acest context, în 1948 se reia munca de construcție a căii ferate Salva-Vișeu, la pachet cu alte două rute foarte dificile din perspectiva reliefului – Bumbești-Livezeni și Deva-Brad.[22] Importanța acestei rute este evidențiată și într-un document al CIA, desecretizat în 2001, unde, pe lângă o foarte scurtă prezentare a istoricului proiectului și descriere a modului în care este organizat „Șantierul Național Vasile Luca", se vorbește despre miza economică a exploatării pădurilor, cea mai importantă resursă naturală a zonei.[23] Se poate constata astfel, că indiferent de regimul politic și administrația statală, acest proiect feroviar a fost fundamentat în primul rând pe rațiuni de ordin extractivist, exploatarea pădurilor fiind și în prezent una dintre principalele activități economice din Maramureș și nordul județului Bistrița-Năsăud.

Pentru regimul comunist recent instalat, miza acestui șantier nu se limita doar la aspectele de ordin economic și geopolitic, având o importanță sporită și din perspectiva consolidării regimului și popularizării ideologiei socialiste în rândul populației. Ca și în cazul altor proiecte ambițioase demarate în epocă, șantierul Salva-Vișeu a avut o importantă componentă pedagogică și propagandistică, fiind organizat ca un fel școală în care s-au format numeroase cadre ale noului regim și prin care s-au putut reabilita foști opozanți ai regimului sau persoane care făceau parte din categoriile considerate indezirabile de noua putere politică.[24] Faimoșii „brigadieri" au ajuns în Valea Sălăuței din toate colțurile țării, presa vremii publicând periodic materiale despre mobilizarea tineretului și efortul colectiv care reunea tineri școliți, țărani, muncitori, ingineri etc. într-un fel de poveste de succes a epocii. După cum formulează Olga Ștefan într-un text de prezentare a proiectului *Salva-Vișeu 1948: Atunci și Acum/Then and Now*:

> „regimul comunist a creat un spirit de entuziasm deosebit în mijlocul brigadierilor, cum erau numiți acești voluntari. Tineretul, în primul rând, era cel care, așa cum proclamau publicațiile oficiale ale partidului, se angaja în procesul de reconstrucție necesar ridicării socialismului după distrugerile suferite sub regimul fascist și cele cauzate de război. Tineretul era întruchiparea „omului nou" ideal pentru o „nouă societate". Mulți dintre ei și-au pus speranțele într-un viitor mai bun și au venit aici ca să contribuie la concretizarea lor. În pofida propagandei expansive produse în jurul faptelor mărețe ale brigadierilor de către partid și aparatul său ideologic, și chiar în pofida succesului în creștere al șantierelor naționale, realitatea era mult mai sumbră și mai întotdeauna ascunsă."[25]

Dincolo de accentele propagandistice specifice materialelor de presă sau a celor publicate de diverși scriitori care au vizitat șantierul în cei doi ani, finalizarea căii ferate Salva-Vișeu a implicat un efort și o mobilizare impresionant, porțiunile rămase de construit fiind cele mai dificile, în special ridicarea viaductelor și realizarea celor 5 tuneluri, dintre care cel mai lung, de la Dealul Ștefăniței la Săcel, cu o lungime de aproximativ 2.400 metri. Pentru a termina și da în uz cât mai repede calea ferată, s-a lucrat

---

21 Turnock, 2005, p. 32.

22 Preda, 2006, p. 46.

23 CIA- RDP82-00457R007300220009–2, 1951.

24 „Șantierele naționale, cum erau numite, au fost proiecte importante de infrastructură începute de nou-instalatul regim comunist în 1947, moment în care România, ca multe alte țări din Europa postbelică, depășea foametea devastatoare din 1946–47, provocată de o serie de factori. Pe lângă faimoasa secetă, unul dintre factorii determinanți au fost despăgubirile de război stabilite prin semnarea armistițiului din septembrie 1944, pe care România le-a avut de plătit Uniunii Sovietice datorita alierii cu Germania Nazistă ca partener al Puterilor Axei. În pofida acestor condiții, muncitorilor li s-au oferit mese decente pe șantierele naționale și mulți țărani și muncitori din fabrici care ar fi suferit altfel din cauza foametei s-au oferit să lucreze voluntar în schimburi de două sau trei luni, organizați în brigăzi prin intermediul secțiilor locale ale UTM (Uniunea Tineretului Muncitoresc). Prin UTM au fost recrutați și studenți care au lucrat voluntar pe durata vacanței de vară. Pe lângă acești voluntari, erau și localnici retribuiți. Pe șantier au fost inițiate centre de alfabetizare unde, pe lângă scriere și citire, era predată și doctrina comunistă." în Olga Ștefan, 2020. (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

25 http://salvaviseu1948-acum.ro/

https://biblioteca-digitala.ro

de multe ori cu tehnică rudimentară, în condiții aspre și într-un ritm alert, după cum se poate observa și din fotografiile cuprinse în această carte. „Aproape totul manual s-a făcut”, își amintește Ilie Ivan din Romuli, fost asistent medical născut în 1939.[26] „Am lucrat cu caii. Scoteam pământ din tunel afară. (...) Cu roaba s-a făcut,”[27] completează descrierea muncilor Gavrilă Cilean din Dealul Ștefăniței, născut în 1936 și angajat din 1960 la CFR ca revizor.

Condițiile grele de muncă, tehnica rudimentară și mobilizarea impresionantă de efective umane este foarte bine reflectată în colecția de fotografii a familiei Ștefan, urmașii lui Clement Ștefan, fost inginer-șef al lotului 1 pe perioada lucrărilor, acestea putând fi consultate în cartea-album *Salva-Vișeu 1948:Atunci și Acum/Then and Now* și pe site-ul proiectului cu același nume.[28] După cum rezumă Olga Ștefan, curatoarea proiectului și cea care gestionează colecția de fotografii a bunicului său:

> „Cele o sută treizeci de fotografii selectate în această carte prezintă portretul unui loc în proces de transformare. Vedem cum sunt construite viaducte, tuneluri, enorme pile, poduri extinzându-se cu fiecare pagină și, odată cu schimbarea anotimpurilor, cum se instalează frigul și peisajul e acoperit de zăpadă tristă și cenușie. Vedem imagini ale muncitorilor, îmbrăcați modest, reușind cu unelte rudimentare precum târnăcoape, lopeți și sape să cioplească tuneluri în stânca impenetrabilă și să dea formă unui teren neîmblânzit. (...) Câteva dintre fotografii documentează condițiile de trai ale muncitorilor, barăcile construite aproape peste noapte pentru a găzdui miile de lucrători de pe șantier.”[29]

Sursa: Arhiva Clement Ștefan, http://salvaviseu1948-acum.ro/

Pe lângă tehnica rudimentară și condițiile grele de muncă, echipamentele defectuoase, lipsa echipamentelor specializate, erorile de planificare sau chiar cazurile de sabotaj din motivații politice au dus la accidente mortale. Astfel că, așa cum consemnează documentele din arhive,[30] presa

[26] Interviu realizat de Gabriela Elena Herța în cadrul proiectului *Salva-Vișeu 1948:Atunci și Acum/Then and Now*, coordonat de Olga Ștefan (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

[27] Interviu realizat de Valer Simion Cosma în cadrul proiectului *Salva-Vișeu 1948:Atunci și Acum/Then and Now*, coordonat de Olga Ștefan (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

[28] Proiectul „Salva-Vișeu 1948: Atunci și Acum” e bazat pe o arhivă de fotografii făcute în 1948 de Clement Ștefan, inginer șef al lotului 1 la linia Salva-Vișeu, unul din cele mai importante șantiere naționale de după război. Această arhivă inedită conține vreo 230 de poze tipărite și multe altele rămase nedevelopate care documentează construcția liniei și viața de zi cu zi a muncitorilor de pe șantier. Proiectul constă dintr-o carte cu aceasta documentație foto de multe ori artistică, texte despre istoria liniei, dar și istoriile orale a unor foști muncitori la șantier care descriu condițiile de muncă, impactul liniei asupra regiunii și efectul decăderii ei, și importanța liniilor ferate în general. Un website cu fotografii, interviuri filmate, documente de arhivă, cântece ale brigadierilor, și multe alte resurse va fi lansat în câteva săptămâni. Curator, editor, cercetător: Olga Ștefan; Texte: Olga Ștefan și Valer Simion Cosma; Interviuri de: Gabriela Elena Herța și Valer Simion Cosma; Fotografii și video: Gabriela Elena Herța și Patricia Marina Tomas; Imagine și montaj video: Patricia Marina Tomas; Manager de proiect: Oana Hodade/Asociația Reciproca; Partener: Muzeul Județean de Istorie și Artă – Zalău; Un proiect co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național. (http://salvaviseu1948-acum.ro/)

[29] http://salvaviseu1948-acum.ro/

[30] ANBN, Fond Comitetul Județean BN al PCR, nr. Inventar 635 (1945–1950); ANBN – Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, Fond Comitetul Județean BN al PCR, nr. Inventar 812 (1949–1950).

https://biblioteca-digitala.ro

și literatura vremii, precum și memoria localnicilor, au fost numeroase accidente de muncă, în unele cazuri soldate cu decese. Despre un astfel de accident aflăm din volumul *Romanticii. Epopeea bluzelor albastre*, de Augustin V. Pop, despre zelul tinerilor brigadieri angrenați în marile șantiere și proiecte de infrastructură din primul deceniu al regimului comunist:

Sursa: Arhiva Clement Ștefan, http://salvaviseu1948-acum.ro/

„O astfel de alunecare de pământ pe noi ne-a costat mult într-o zi. Cîțiva brigadieri, parcă mai tineri decît toți ceilalți, au fost luați de valurile de pămînt, făcuți una cu ele și împinși spre albia unui rîu ce-și merita din plin numele de „al morții". A fost o moarte care i-a înspăimântat pe destui. Tinerele trupuri frînte au fost culese cu grijă, pregătite pentru ultimul drum. Au venit familiile. Cum să le poți uita lacrimile?" (Pop, 1983: 111)

Sursa: Arhiva Clement Ștefan, http://salvaviseu1948-acum.ro/

Demarat în 1 aprilie 1948, șantierul Salva-Vișeu a durat aproximativ un an și jumătate, pe 28 decembrie 1949 Vasile Luca, ministru de finanțe la vremea aceea, tăind panglica la momentul inaugurării. Despre momentul inaugurării, își mai amintesc unii din bătrânii de pe Valea Sălăuței:

„Am făcut, noi, inaugurarea tunelului, la Dealu Ștefăniței. ...No, și o făcut aicea, în Dealu Ștefăniții o țără de prezentare cu ăștia-ni: Vasile Lupu, Ana Pauker, Petru Groza. Și, restu' s-o dus în Săcel. Acolo o fo' mare moloceag. La ieșîrea din tunel, acolo, în Săcel. Cred c-o tăiet și panglică, da', acolo, în Săcel." (Dumitru Ganea, 81 de ani, Romuli)

„O trecut primul tren în care o fost Petru Groza. Mare miștocan, Petru Groza! Era și Vasile-„Lucu"... Șantierul s-o chemat Șantierul Național „Vasile Luca". Vasile Luca, membru la C.C. (Comitetul Central, n.a.) Mare „căpățână". Un ungur. Lászlo Lukacsi (Luka, n.a.), pe ungurește. Noi l-am romanizat, no', să nu zică nimeni că... Da' vorbea foarte rău românește.

Și-a doua zi, când o sosit trenul în Dealu Ștefăniței, ne-o dus să serbăm, acolo unde-i depozitul lui Dumitru Moldovan, plin de lemne, acuma. O făcut o scenă mare, mare, mare. Acolo o fost oficialitățile și romulenii pe lângă, nu știu ce... acolo...

https://biblioteca-digitala.ro

Vasile Luca, Petru Groza, Ana Pauker. O' mai fost fi careva, da' eu nu i-am reținut. Nu am reținut numa' o femeie, deci o fost Ana Pauker. Și Petru Groza… " (Ilie Ivan, 79 de ani, Romuli)

Realizarea într-un timp atât de scurt și într-un mediu natural dificil a unui proiect atât de complex, este impresionantă nu doar din perspectiva populației locale din acele vremuri, ci și prin raportare la durata în prezent a proiectelor de infrastructură feroviară și rutieră, în pofida avansului tehnologic mai mult decât semnificativ. Ceea ce face cu atât mai de înțeles tristețea și frustrarea localnicilor din generațiile contemporane cu desfășurarea lucrărilor și cu primele decenii de funcționare a căii ferate, față de situația prezentă a infrastructurii feroviare și față de ritmul lent în care se desfășoară în prezent majoritatea șantierelor de infrastructură publică.

Pentru noul regim, șantierul a reprezentat și o modalitate de a-și consolida prezența în zonă și de a atrage, într-o mare măsură, suportul populației locale, impresionată de avântul dezvoltării infrastructurii și economiei locale. Locurile de muncă generate de acest șantier și ulterior de tot ceea ce a însemnat funcționarea și întreținerea căii ferate, au avut o importanță deloc neglijabilă pentru comunitățile din zonă, funcționând ca un ascensor social pentru multe familii și persoane, după cum reiese și din interviurile de istorie orală realizate: *„Ne-o civilizat, ne-o mai scos din... Eu am văzut. O copiat și femeile, și bărbații una-alta (câte ceva, n.a.). Și un număr mare de brațe de muncă și pensionari sunt de la CFR. Acuma scade număru', da' după IFET (întreprinderea de exploatare forestieră) o fost al doilea grup de pensionari. O găsit de lucru la oameni."* (Ilie Ivan, 79 de ani, Romuli).

Efectele de multiplicare ale acestui proiect de infrastructură publică – dinamizarea vieții economice prin demararea unor ample șantiere de exploatare forestieră și conectarea comunităților cu orașele din zonă și cu restul țării – au fost resimțite de către populație ca un mare salt pe calea dezvoltării, în pofida numeroaselor neajunsuri ale regimului și a reținerii față de excesele propagandei acestuia. Pentru cea mai mare parte a populației, noua cale ferată a însemnat acces la locuri de muncă mai bune, atât în zonă, cât și în alte părți ale țării, precum și ieșirea dintr-o relativă izolare, datorită importanței acestei rute care leagă Maramureșul și nordul județului Bistrița-Năsăud cu Bucureștiul, Clujul, Timișoara, Constanța și multe alte orașe importante sub aspect economic și educațional.

Un alt aspect important reflectat atât de interviuri, cât și în documentele de arhivă păstrate la Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, ține de dinamica vieții cultural-educaționale în rândul muncitorilor angrenați în acest șantier. Periodic erau organizate evenimente culturale și acțiuni educaționale pentru muncitori, de la spectacole de muzică populară, la concursuri de șah și proiecții de filme, aceste acțiuni având, evident, și o puternică componentă politică, în sensul educării participanților în spiritul doctrinei marxist-leniniste. Memoria colectivă reține, deopotrivă, amintirea amplului efort și a muncilor grele, precum și acțiunile culturale organizate pentru muncitori și localnici.

Degradarea acestei linii ferate în special în ultimele două decenii este resimțită și deplânsă mai ales de cei care au beneficiat din plin de binefacerile transportului feroviar, atât în calitate de navetiști sau călători de ocazie, cât mai ca muncitori sezonieri la pădure, în construcții sau agricultură, prin alte regiuni ale țării. Lipsa investițiilor în lucrări de reparație și îmbunătățire a infrastructurii feroviare, la pachet cu mutarea accentului dinspre transportul feroviar, înspre cel rutier și cu succesivele măsuri de reorganizare și „eficientizare" a CFR-ului au adus calea ferată Salva-Vișeu într-o prelungită stare de „restricție de viteză" (de mai bine de douăzeci de ani) și cu un număr de trenuri mult mai mic decât în perioada comunistă. „E o mare rușine ce s-a întâmplat cu calea asta ferată, în ce hal a ajuns. Dacă o iei la pas să vezi cum arată acum, te ia groaza." concluzionează unul dintre pensionarii intervievați cu referire la calea ferată Salva-Vișeu, după ce ne-a povestit despre ultima zvâcnire de rezistență a populației locale, la finalul anilor 90, când au ocupat gara din Telciu și au blocat un tren în gară, revoltați de intenția „ălor de sus" de a desființa gara din comună, în contextul unor planuri mai ample de reorganizare a CFR-ului. Starea precară a liniei ferate, ruinarea unora dintre gările de pe rută (Romuli, Fiad), vagonul care ruginește

https://biblioteca-digitala.ro

lângă calea ferată undeva în Transbordare, deraiat de pe linie acum câțiva ani, viteza de maxim 30 km/h și orarul de circulație a unora dintre trenuri, parcă pus în răspăr cu nevoile navetiștilor, sunt mai mult decât semnele nepăsării față de infrastructura feroviară și față de ideea unui transport public accesibil populației și mult mai puțin poluant decât transportul public rutier. Sunt roadele unei viziuni politice și economice care fetișizează profitul și individualismul în detrimentul bunurilor publice comune, a interesului colectiv, comunitar și a protejării mediului.

Pentru cei intervievați și pentru mulți vârstnici care au prins construirea și decăderea acestei linii ferate, ca parte mai amplă a proiectului de construire și decădere a socialismului, ceea ce s-a întâmplat în anii tranziției a avut o dimensiune traumatizantă, o formă cât se poate de concretă și vizibilă de distrugere a lumii la a cărei construcție au luat parte, convinși sau neconvinși de idealurile clamate în epocă.

BIBLIOGRAFIE:

ANBN – Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, Fond Comitetul Județean BN al PCR, nr. Inventar 635 (1945–1950).

ANBN – Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, Fond Comitetul Județean BN al PCR, nr. Inventar 812 (1949–1950).

Arneth, 1863–1879 – A. von Arneth, Ges*chichte Maria Theresia*, Viena, Braumüller, 1863–1879.

Bichigean, 1925 – V. Bichigean, Poëmation de secunda legione Valachica, în *Arhiva Someșană*, Nr. 3/1925, pp. 39–65.

Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud, editura Mesagerul, Bistrița, 1999.

CIA- RDP82-00457R007300220009–2, din 12 aprilie 1951, desecretizat în 2001/03/05.

Janos, Andrew C. 2000 – *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford University Press.

Judt, Tony. *Când lucrurile se schimbă. Eseuri 1995–2010*, Editura Litera, 2017.

Harvey, 2004 – D. Harvey, *Noul Imperialism*, trad. Gabriel Tudor, București, BIC ALL, 2004.

Hell, 2010 – J. Hell, Imperial Ruin Gazers, or Why did Scipio Weep?, în J. Hell și A. Schönle (editori), *Ruins of Modernity*, Durham și Londra, Duke University Press, 2010.

Mahan, 1932 – J. A. Mahan, *Maria Theresa Of Austria*, New York, Thomas Y. Crowell Company, 1932.

Morris, 1937 – C. L. Morris, Maria Theresa. The Last Conservative, New York, Londra, Alfred A Knopf, 1937.

Pop, Augustin, V.. „De la Salva la Vișeu" în vol. *Romanticii. Epopeea bluzelor albastre*, Editura Albatros, București, 1983.

Preda, Gavriil. "Considerations on the Status of the Romanian Railways during the First Years after World War II", în *Buletinul Universității Petrol-Gaze Ploiești*, vol. LVIII, Nr. 1/2006, pp. 47–52.

Turnock, D.. "Transport for Romania's Carpathian Forests: Improved Accessibility through Technological Change", *GeoJournal*, Vol. 22, No.4 (December 1990), pp. 409–428).

Turnock, David, 2004 – "Railway Network Development in Inter-War Romania: Economic and Strategic Motives", in *Geographica Pannonica* No. 8, pp. 16–24.

Turnock, David. 2008 – "Drive for Modernisation in Inter-War Eastern Europe: Changes in Rurality in the Carpathian Mountains 1918–1945", in *Geographica Pannonica* Vol. 12, Issue 1, 12–38.

Turnock, David. 2005 – "Romania's Railway Development 1950–1989: Changing Priorities for Socialist Construction" in *Geographica Pannonica* No. 9, pp. 32–43.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ORADEA, IMPORTANT NOD DE CALE FERATĂ PE RELAȚIA VEST-EST, LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX-XX

LUCIA MANOLICĂ*

ORADEA, AN IMPORTANT RAILWAY JUNCTION BETWEN WESTERN AND EASTERN EUROPE, AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

ABSTRACT: *The article emphasizes the importance of Oradea within the Austro-Hungarian Empire at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century as a railway junction between the western and the eastern parts of Europe. Due to its strategic position Oradea became a pole of interest for the economic development of the Empire toward Eastern Europe. The integration of Oradea in the railway network of the empire meant the economic and social development of the city, mostly visible in industrial and civil architecture.*

KEYWORDS: *railway junction, strategic position, economic development, industrial and civil architecture*

REZUMAT: *Articolul de față își propune să sublinieze importanța orașului Oradea în cadrul Imperiului Austro-ungar, ca nod de cale ferată între Europa de Vest și Europa de Est la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Datorită poziției sale strategice, Oradea a devenit un punct de interes în dezvoltarea economică a imperiului către estul Europei. Integrarea orașului Oradea în rețeaua de căi ferate a imperiului, a generat o dezvoltare economică și socială a acestuia, vizibilă cu precădere în arhitectura civilă și industrială.*

CUVINTE CHEIE: *cale ferată, joncțiune, poziție strategică, dezvoltare economică, arhitectură industrială și civilă*

Dezvoltarea economică a orașului Oradea la sfârșitul secolului al XIX-lea, vizibilă în arhitectura industrială și civilă a fost influențată de legăturile feroviare cu *Imperiul Austro-ungar*. Având o poziție geografică strategică, orașul Oradea a facilitat legăturile comerciale între zona de vest și zona de est a Europei, devenind el însuși un pol de interes. Acest fapt a impulsionat atragerea forței de muncă, a investițiilor străine, migrarea populației din zona rurală, toate acestea contribuind la avântul economic și social al orașului.

În evoluția economică a unei țări, un rol foarte important este jucat de rețelele de căi ferate, esenţiale în transportul de mărfuri și în cel de călători. În România, căile feroviare au cunoscut un avânt de la mijlocul secolului al XIX-lea, atât în Regatul României, cât și în zonele de provincie ce se găseau temporar sub ocupație străină[1].

Orașul Oradea, aflat sub administrație habsburgică, a făcut încă de la mijlocul secolului al XIX-lea obiectul unor discuții privind integrarea sa pe ruta feroviară din imperiu[2]. Lesne de înțeles, la baza acestei decizii au stat motive de ordin politic. Astfel, Oradea a fost inclusă într-un plan de extindere a rețelei feroviare, printr-o lege din 14 septembrie 1854, care prevedea posibilitatea constituirii unor societăți private de căi ferate[3]. Această lege a survenit în urma unei crize financiare, care a determinat vânzarea *Căilor Ferate Maghiare Centrale*, cumpărate de administrația *Imperiului Habsburgic* la 7 martie 1850[4].

* Doctorand la Universitatea din Oradea; conducător științific: prof. univ. Mihai Drecin; art_lu_design@yahoo.com

[1] Hochhauser 2010, p. 111

[2] Fleisz 2007, p. 36

[3] Hochhauser 2010, p. 112

[4] Miklós 1937, p. 149

https://biblioteca-digitala.ro

În perioada dualistă au existat două etape de construire a rețelei feroviare. Prima s-a desfășurat pe un parcurs mai îndelungat, între anii 1867–1900, la începutul căreia investițiile erau asigurate din surse private. A doua perioadă, cuprinsă între anii 1901–1914, s-a desfășurat până la declanșarea Primului Război Mondial[5].

Una din primele căi ferate construite a fost Oradea-Cluj-Brașov, prin legea aferentă *Căii Ferate din Est*, adoptată de împăratul Francisc Iosif I în data de 6 decembrie 1868. Lucrările, începute în paralel, pe tronsonul Oradea-Cluj și Cluj-Brașov, au întâmpinat încă de la început dificultăți tehnice[6]. Potrivit publicației de limbă maghiară *Nagyváradi Lapok* din 8 mai 1869, aceste dificultăți erau generate în special de lipsa unor tehnologii și utilaje moderne, a forței de muncă specializate și de relieful accidentat, mai ales în zona montană.

La începutul primei etape de construire a căilor ferate, acestea au fost atribuite *Societății Privilegiate Cezaro-Crăiești de Căi Ferate din Regiunea Tisei*, cu sediul în Viena[7]. În acea perioadă, pe teritoriul din imediata apropiere a orașului exista doar o linie de cale ferată, din direcția Püspökladány (azi în Ungaria), cu o lungime totală de 68,631 km, inițiată de guvernul austriac[8]. Din cauza crizei financiare apărute în cadrul imperiului, la jumatatea secolului al XIX-lea, *Ministerul Imperial și Regal al Comerțului,* a concesionat lucrările de construcție și întreținere contelui Andrádssy György, în baza unui act semnat la 28 septembrie 1856, care consta într-o autorizație de funcționare a *Societății de Căi Ferate din Regiunea Tisei*[9].

Conform ziarului de limbă maghiară *Nagyváradi Lapok* din 14 august 1869, linia ferată Püspökladány-Oradea nu satisfăcea nevoile de transport ale locuitorilor orașului, dat fiind faptul că singurul tren care circula, deservea nu doar persoane, ci și cantități însemnate de cornute spre Viena. Argumentul *Societății de Căi Ferate din Regiunea Tisei* a fost unul de natură financiară, anume, nu se justifica introducerea unui alte curse, din cauza numărului redus de persoane care utiliza trenul aflat în mers. Acest răspuns a fost publicat și în numărul din 4 septembrie 1869 al aceluiași cotidian.

Tronsonul Oradea-Cluj, cu o lungime de 152 km, aparținând *Căii Ferate de Est*, a fost inaugurat în anul 1870. Trei ani mai târziu s-a finalizat și tronsonul până la Brașov[10]. Conform unei publicații de limbă maghiară din Cluj, pe ruta Oradea-Cluj circulau inclusiv trenuri de turiști întâmpinați festiv cu ocazia primei curse. Trenul special avea în compunere 16 vagoane[11].

Fiind un punct de legatură pe direcția vest-est, orașul Oradea a beneficiat, începând cu anul 1872 de o serie de curse feroviare. Spre est erau trenurile care făceau legătura cu Cluj, iar spre vest existau două trasee importante, spre Budapesta și Viena și cea spre Salonta-Békéscsaba (Bichișciaba, azi în Ungaria)-Szeged (Seghedin, azi în Ungaria)-Eszék (Osijek, azi în Croația)[12].

După o perioadă de stagnare a construirii de căi ferate, parțial datorită crizei economice din anul 1873, atenția asupra acestora a fost reluată după anul 1880. Legile speciale intrate în vigoare în anii 1880 și 1888 au încurajat construirea de căi ferate de interes local pe tot teritoriul țării. În comitatul Bihor au fost construite vicinalele Oradea-Beiuș-Vașcău și Oradea-Biharia – a doua linie ca importanță din cadrul comitatului. La sfârșitul anului 1887 a fost inaugurată linia Oradea-Ioșia-Kót (Ioșia Sud)[13].

În 2 iulie 1887, orașul Oradea este legat de Satu Mare, prin Carei și Valea lui Mihai. Menționăm aici că orașul Satu Mare a reprezentat încă de la mijlocul secolului al XIX-lea un punct de legătură între Transilvania și vestul Europei, prin căile ferate ce traversau defileul Someșului. De asemenea,

[5] Fleisz 2007, p. 37
[6] *Ibidem*
[7] Popescu 1987, p. 65; Miklós 1937, p. 267
[8] Hochhauser 2010, p. 112
[9] Borovszky 1901, p.271
[10] Fleisz 2007, p.39
[11] Egyed 1981, p.165
[12] NN 1872, pp. 32–33
[13] K. Nagy 1876, p. 62

https://biblioteca-digitala.ro

Maramureşul era considerat de administraţia austro-ungară o sursă importantă de exploatare a zăcămintelor de minereuri auro-argentifere, cuprifere, precum şi minereuri complexe de plumb şi zinc (de exemplu: la Baia Sprie şi la Cavnic)[14].

Oradea a devenit în anul 1888 un important nod feroviar, de aici pornind șase trasee: spre Püspökladány, spre Brașov, spre Fiume (azi Rijeka, oraș în Croația), spre Vașcău, spre Valea lui Mihai și spre Komádi (azi în Ungaria)[15].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost finalizată construcția gării Velența, începută în anul 1882, destinată, în principal, transportului și tranzitului de mărfuri. În acest fel, a evoluat transportul feroviar ce deservea orașul inclusiv printr-o rețea feroviară intraurbană, unde s-au înființat mai multe firme în acest sector[16].

O atenție deosebită trebuie acordată transportului de călători cu trenul, care, în termeni statistici, la începutul secolului al XX-lea, a depășit mai marile orașe din proximitatea Oradiei, respectiv Cluj, Arad și Timișoara. Specificăm că din anul 1899 până în anul 1908 numărul de călători sosiți și plecați s-a triplat, Oradea fiind depășită doar de Budapesta și Bratislava (azi în Slovacia) la nivelul imperiului. Totodată, transportul de mărfuri a înregistrat un veritabil succes în anul 1908, fapt care a determinat creşterea numărului de muncitori, prin urmare, o dezvoltare economică accentuată în industria transporturilor.

Mulțumită faptului că în anul 1910, în comitatul Bihor exista o însemnată rețea de căi ferate, cu o lungime totală de 618 km, au existat cereri privind înființarea unei societăți feroviare. Potrivit *Monitorului Oficial al Municipiului Oradea Mare* din 8 februarie 1911, Oradea era considerată o punte de legatură către est, o confluență a liniilor Budapesta-Predeal și Predeal- Fiume ca și printre primele orașe din imperiu în ceea ce privește transportul de persoane. Din acest motiv, crearea unei direcţii feroviare era imperios necesară, în vederea realizării unui profit financiar[17].

O însemnată contribuţie în dezvoltarea transportului feroviar a avut-o stația de cale ferată din Oradea, a cărei construcţie a debutat la 27 mai 1857, la inaugurare fiind invitat însuși împăratul Francisc Iosif I și soția sa, regina Elisabeta (cunoscută și sub numele de Sissi). Amplasamentul ales pentru construcția edificiului a fost la baza Dealului Viilor, un loc ușor nepotrivit pentru o posibilă dezvoltare ulterioară, din cauza reliefului accidentat[18]. Cu toate acestea, clădirea prezenta avantajul de a fi poziționată paralel cu liniile ferate și pe malul drept al Crișului Repede, fără a mai fi necesară realizarea unui pod pentru traversarea râului, precum s-ar fi impus la o eventuală stabilire a stației în Ioșia[19]. Prima extindere a stației a avut loc în 1871, când a fost amenajată o nouă sală de așteptare pentru călătorii traseului operat de *Societatea de Căi Ferate Câmpia Tisei-Fiume (Alföld-Fiumei Vasút)*. Mai vechea sală de așteptare se adresa în continuare călătorilor de pe *liniile Societății de Căi Ferate din Regiunea Tisei* și ale *Căilor Ferate de Est (Keleti Vasút)*[20]. Deși, într-o primă etapă, imobilul stației a fost realizat la dimensiuni reduse, în anul 1885 acesta era descris drept o clădire spațioasă, elegantă cu un peron acoperit generos. Edificiul dispunea de o priveliște plăcută spre dealurile orașului, fiind decorată cu plante ornamentale[21].

De-a lungul timpului, clădirea a fost extinsă grație creșterii numărului de călători și în funcție de necesitățile curente[22]. În anul 1900 au demarat lucrări în vederea extinderii corpurilor de clădire, fiind realizate adăugiri la extremitățile acestora, iar în 1901, clădirea inițială a fost supusă modificărilor (**Fig.1**)[23].

14 Bellu 1997, p.162
15 Fleisz 2007, p. 40
16 *Ibidem*
17 NHK 1911
18 Fleisz 1997, p.36; Fleisz 2005, p.42
19 Fleisz 2007, p.37
20 N 1871, p.3
21 K. Nagy 2008, p.8; Borcea 2003, p.87
22 N 1894, p.7
23 Colecția M.Ț.C – ilustrate, inv. 260/62

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a face față tranzitului intens de călători, a fost amenjat un restaurant, două săli de așteptare, holul central fiind dotat cu ghișee pentru bilete. Conform publicațiilor de limbă maghiară ale vremii, restaurantul gării (în limbaj specific „resti") a devenit un loc de întâlnire pentru mai marii industriași și comercianți ai orașului, cu o ofertă de preparate de calitate[24]. Lucrările de extindere și modernizare au fost finalizate în anul 1902. De atunci au fost executate lucrări de restaurare la fațada principală, clădirea stației fiind inclusă în *Lista Monumentelor Istorice* din România[25].

În anul 1912, transportul de călători cu trenul a înregistrat un real succes, Oradea situându-se pe locul al doilea după Budapesta, subclasând orașul Debrecen (azi în Ungaria). Acest fapt indica dezvoltarea economică prosperă a orașului în perioada respectivă[26].

Datorită poziției geografice dificile a stației de cale ferată principale, care nu permitea o extindere excesivă, așa cum am arătat anterior, în paralel, s-au dezvoltat și celelalte gări, respectiv Gara Velența (de Est), Gara Ioșia (de Vest) și Gara Episcopia Bihor. Transportul feroviar de mărfuri era asigurat în mare parte de gara din Velența, iar extinderea gării din Ioșia și construirea celei din Episcopia Bihor au facilitat și susținut traficul din stația principală. Modernizarea acesteia a însemnat înlocuirea vechilor depozite de primire și expediere a mărfurilor, considerate neconforme din punct de vedere al protecției la foc, cu unele noi, realizate din beton cu armătură. În decurs de doi ani, au fost ridicate două magazii moderne, care au necesitat sume mari de bani (**Fig. 2**). Acestea au fost edificate conform noilor tehnologii constructive, fiind prevăzute cu luminatoare zenitale la nivelul acoperișului. Cele două depozite au fost inaugurate în 18 ianuarie 1914, fiind legate cu clădirea stației principale prin linii ferate auxiliare[27].

Fig. 1. Clădirea stației de cale ferată Oradea, la începutul secolului al XX-lea

Fig. 2. Clădirea celor două depozite din proximitatea stației de cale ferată Oradea, în 2012.

Construirea de căi ferate și transportul feroviar au avut un impact economic și social deosebit asupra orașului Oradea. Acestea au propulsat economia orașului prin dezvoltarea industriei, comerțului și atragerea forței de muncă. Pentru întreținerea căilor ferate, în Oradea au existat importante ateliere de reparații, care au determinat extinderea pieței forței de muncă[28]. Transportul feroviar a încurajat migrarea populației din zonele rurale în oraș, fapt ce a generat avântul industriei orădene din perioada respectivă. Totodată, prin transportul feroviar s-a dezvoltat turismul de vilegiatură fie și spre Băile Felix, Băile Episcopale (azi, Băile 1 Mai), Stâna de Vale sau Vadu Crișului, dar și contactul cu alte regiuni. Odată cu creșterea vitezei de deplasare, s-au redus în timp, distanțele dintre localități și a crescut mobilitatea turiștilor, în anul 1908 fiind înregistrate 20.000 de zile petrecute de străini în Oradea[29].

Până în preziua Primului Război Mondial,

[24] Hochhauser 2010, p. 113
[25] Péter 2003, p. 64
[26] Hochhauser 2010, p. 113
[27] *Ibidem*, p.114
[28] Fleisz 2007, p.43
[29] *Ibidem*, p.42

https://biblioteca-digitala.ro

orașul Oradea a devenit un important nod de cale ferată sau stație de legătură pe relația vest-est, din cadrul imperiului și nu numai. Asemenea multor alte domenii de dezvoltare, Marele Război a domolit și transporturile feroviare, fără a distruge vechile linii de cale ferată de care s-a folosit în scopuri strategice.

În consecință, dezvoltarea transportului feroviar interurban dar și intraurban a dus la integrarea orașului Oradea în circuitul orașelor europene.

Clădirile industriale și depozitele de mărfuri comandate sau ridicate de industriași și comercianți, facilitate de rețeaua de căi ferate și de materiile prime din zonă, au devenit familiare în arhitectura orașului. Pe lângă utilitatea lor, ele aveau și o estetică interesantă, care, alături de construcțiile civile (imobile de raport cu apartamente de locuit, hoteluri și restaurante, cafenele, magazine) și ateliere pentru produse mondene și de lux, au dat o notă de modernitate, de tip vest-european orașului de pe Crișul Repede.

Aflat într-o zonă de confluență geografică și politică, orașul Oradea, alintat și Micul Paris, a reprezentat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea un punct de interes pentru *Imperiul Austro-ungar*. Extindrea rețelei feroviare către estul Europei a reprezentat o preocupare importantă pentru dezvoltarea imperiului, Oradea fiind un punct de interes strategic în această ecuație. Integrarea orașului ca și nod de cale ferată i-a adus numeroase beneficii vizibile și în prezent în clădirile care mobilează țesutul urban central al orașului. Atât stația de cale ferată principală a orașului cât și numeroase alte clădiri industriale și civile au fost edificate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, mulțumită interesului activ manifestat de către industriașii și comercianții evrei locali sau naturalizați la Oradea, care au considerat orașul un punct de interes pe harta geografică și politică a Europei.

BIBLIOGRAFIE:

Bellu 1997 – R. Bellu, *Mică monografie a căilor ferate din Romania*, Editura Filaret, 1997

Borcea 2003 – L. Borcea, *Memoria caselor*, Oradea, Editura Arca, 2003

Borovszky 1901 – S. Borovszky (coordonator), *Magyarország vármegyéi* és *városai. Bihar vármegye* és *Nagyvárad enciklopédiája (Comitatele* și *orașele Ungariei. Enciclopedia comitatului Bihor* și *orașului Oradea)*, Budapest, Apollo Irodalmi Társaság (Editura Societatea literară Apollo), 1901

Egyed 1981 – Á. Egyed, *Falu, város, civilizáció, (Sat, oraș, civilizație)*, București, 1981

Fleisz 1997 – J. Fleisz, *Város kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában (Orașul nepereche. Oradea* în *perioada dualismului)*, Nagyvárad, Charta Könyvkiadó, 1997

Fleisz 2005 – J. Fleisz, *Váradi hétköznapok (Zile lucrătoare la Oradea)*, Nagyvárad, 2005

Fleisz 2007 – J. Fleisz, *Metamorfoza unui oraș Oradea 1850–1940*, Oradea, Editura Fundația Sapietia Varadiensis și Editura Europrint, 2007

Hochhauser 2010 – R. Hochhauser, *Contribuție la o istorie a industriei de fabrică la Oradea* în *perioada 1848 –1948*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2010

K. Nagy 1876 – S. K. Nagy: *Biharmegye földrajza Nagyvárad város leírásával (Geografia comitatului Bihor cu descrierea orașului Oradea)*, Nv., 1876

K. Nagy 2008 – K. NAGY, Sándor, *Biharország. Utirajzok (Țara Bihorului. Schițe de călătorie)*, Nagyvárad, Nyomtatott Hügel Ottó könyvnyomdájában, 1885, ediție reprint, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2008

Miklós 1937 – I. Miklós, *A magyar vasutasság oknyomozó történelme. Legelső vasúttól – napjainkig (Istoria pragmatică a căilor ferate maghiare. De la prima cale ferată, până* în *zilele noastre)*, Vác, A szerző kiadása, 1937

Péter 2003 – Z. Péter I., *3 secole de arhitectură orădeană*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2003

Popescu 1987 – I. Popescu, *Mici Enciclopedii* și *dicționare ilustrate: Căi ferate* și *transporturi clasice moderne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987

Colecția M.Ț.C-ilustrate, Colecția Muzeului Țării Crișurilor Oradea de vederi din epocă, Secția de Istorie, inv. 260/62

N 1871 – *Nagyvárad,* 1871, nr. 229

N 1894 – *Nagyvárad,* 1894, nr. 104

NHK 1911 – *Nagyvárad város Hivatalos Közlönye (Monitorul Oficial al Municipiului Oradea Mare),* 8 februarie 1911

NN 1872 – *Nagyváradi Naptár,* (Calendar de Oradea Mare pe anul bisect 1872) 1872-iki szökőévre, Nv., 1872

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ANY NEWS ABOUT THE WAR? ROMANIAN MAP CONSUMPTION DURING THE FIRST WORLD WAR

SILVIU ANGHEL*

VREO ȘTIRE DESPRE RĂZBOI? CONSUMUL DE HARTĂ ÎN ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

ABSTRACT: *The present article focuses on appearance of news map consumption in Romanian society. It argues that although news maps started to appear in the Russian-Turkish War of 1877–1878, mass consumption of news maps happened during and because of the First World War. The article presents three previously unpublished maps which have been printed in Romania during the war. These show a level of cartographic sophistication in Romanian society which only a decade earlier was inconceivable.*

KEYWORDS: *news maps, map consumption, cartography and war*

REZUMAT: *Articolul de față are ca subiect hărțile de știri și apariția consumului de masă de hărți de știri în România. Articolul argumentează că deși hărți apar pentru prima oară în presă în timpul războiului ruso-turc din 1877–1878, consumul de masă de hărți de știri poate fi observat abia în timpul și din cauza primului război mondial. Articolul publică trei hărți, până acum inedite, ce au fost tipărite în România în timpul războiului. Acestea arată un nivel ridicat de cunoaștere cartografică care ar fi fost de neconceput cu doar o decadă mai devreme.*

CUVINTE CHEIE: *hărți de știri, consum de hărți, cartografie și război*

Today news maps are ubiquitous. We can hardly open any news channel without seeing a map. Yet this is a very recent phenomenon, especially in the case of Romania. How news became so dependent on maps and how modern society became a mass consumer of maps is the topic of the present article. We will argue that maps became popular because of war and in particular for Romania because of the First World War. In that war access to news was limited and whatever existed was heavily filtered through official military censorship. Maps were used as a means to enhance and better understand the limited amount of news available in Romanian society during the conflict.

Today, whenever local wars break out, in Africa, the Middle East or the Caucasus, the media is flooded with maps of the conflict area, the military operations and the gains or losses of the combatants. This is perhaps inevitable, as these conflicts take place in distant, far away regions about which the public has scant geographic knowledge. But it is also true that we have become addicted to maps and that it would be inconceivable to understand news without maps, especially news about conflict and war.

Maps are fundamental in the way we understand war, they are an influential geographic educator[1]. On another level the military use maps to publicize their version of events, to spread news of their

* National Museum of Old Maps and Books, Bucharest, silviuanghel2011@yahoo.com.

[1] Studies of news maps are relatively few. See above all Monmonier, M., "The Rise of Map Use by Elite Newspapers in England, Canada, and the United States" *Imago Mundi* 38 (1), 1986, 46–60. Idem, *Maps with the News*, 1989, Chicago, IL: Chicago University Press; Vujakovic, P., "Cartography and the News", in J. Kent and P. Vujakovic, eds., *The Routledge Handbook of Mapping and Cartography*, 2018, London, Routledge.

https://biblioteca-digitala.ro

achievements and to show proof of competence and activity. A map of a site to be bombed shows that the generals have done their homework and are bombing a legitimate military target. Nothing shows progress in war better than a map showing conquered ground. On another level, the public has become more and more dependent on the usage of maps to understand war. Maps allow us to quickly understand a multitude of geographic knowledge about areas not usually in the spotlight. They also allow the public to connect with the conflict. Maps make the world smaller and help us create a coherent image of a global world in which we live. We live in a ,map immersed world', to use the term coined by Denis Wood in 1992[2] and this is especially true when it comes to war.

War maps or maps depicting conflicts, wars or battles only became popular in the 17th and 18th centuries. Before that not even generals used maps. The Roman army for example, used itineraries to get soldiers to move from one place to another. Napoleon more than once remarks that famous generals did not know how to use maps[3]. This gradually changed in the 17th and 18th centuries as the production of maps became widespread. Just as generals were starting to use maps, so was the public. For example, shortly after the battle of Neerwinden in Flanders in 1693 both sides (the French on one side and the Dutch and British on the other) produced maps to proclaim their perceived victory in the battle. These were propaganda maps but they were also news maps, designed to fulfill the public's desire for knowledge of the battle[4].

As time passed, the public's desire to read war maps became greater and greater. The generals too were ever more eager to encourage people to read maps as these proved eminently suited to describing their military exploits. Accomplished war heroes used maps to increase their prestige, to argue for further military exploits and to receive more and more resources. At first only the rich and highly cultivated could afford maps. Many maps in the 17th and 18th centuries were created for this audience, dedicated to rich and often aristocratic *maecenas* of cartography. Their interest was primarily in following recent wars. When a new conflict took place, officers and travelers accompanied armies with the designed purpose of recording military movements and battles[5]. These fulfilled not only the role of news but also of propaganda. In passing they recorded the terrain and would themselves or through intermediaries drew maps that illustrated said theater of war. Gradually maps became an integral part of these military chronicles and created, in the minds of the readers, a cartographic habit. Stendhal's *Noire et Rouge* describes this *new* cartographic habit. His hero, Julien is an enthusiast for the exploits of *La Grande Armée* and travels on horseback to visit the places of the great battles. He gets information from local peasants and from the superb map which adorns *(orne)* the memoirs of St. Cyr. For Stendhal the map was not part of the book of St. Cyr, but an attachment. Maps are still illustrations like the illuminations of medieval manuscripts, but they are gaining their place in early 19th century culture.

It was in the age of Napoleon that this habit started spreading from the elites to the masses. Napoleon was well aware of the value of military news as propaganda and as news, two things which we will see are often combined. He published a regular news bulletin, *Le Bulletin de la Grande Armée,* which presented the military situation in almost real time. Unlike previous military chronicles, which often took a long time to appear and which were available in small numbers, Napoleon's bulletin was available in a few days and was made available for everyone. It was posted in public places and read aloud to those

2 Wood, D., *The Power of Maps,* 1992, London, Routledge.

3 See for example the cases of Murat (his own general) or Charles XII of Sweden. Colson, B., *Napoleon on war,* 2015, Oxford, Oxford University Press, 52 and 163. These were, in Napoleon's opinion, good generals, whom Napoleon took seriously. It seems that even during the Napoleonic times there were enough generals who did not use maps.

4 Luijk, R.B. van, "Maps of Battles, Battle of Maps: News Cartography of the Battle at Neerwinden, Flanders, 1693" *Imago Mundi* 60 (2), 2008, 211–220.

5 *Black, Jeremy, «A Revolution in Military Cartography?: Europe 1650–1815», Journal of Military History, 73 (January 2009), 49–68.*

https://biblioteca-digitala.ro

who could not read it themselves. Sometimes it's reading was mandatory. Alfred de Vigny describes his childhood under Napoleon:

The teachers themselves constantly read the Bulletins of the Grande Armée to us, and our cries of 'Vive l'empereur!' interrupted Tacitus and Plato. Our tutors looked like heralds in arms, our study rooms like barracks, our recreation like maneuvers, and our exams like reviews[6].

The bulletin was news but it was also propaganda. In a world ravenous for news from distant conflicts, whoever provided the news first also presented their own interpretation of events. It is striking how strong the emotional impact of the Bulletin was on children, who were being transformed into proto-soldiers. If the classroom was the virtual barracks, the map and the bulletin were the virtual military campaign.

The Bulletin did not contain maps. Yet there is evidence that it was read with maps on the side as well. One of these sources is Ida Saint Elme, known as *the Contemporary.* Her work of fiction, described in detail the atmosphere of how the Bulletin was read, when talking about the sister of Napoleon:

> Dès qu'une campagne s'ouvrait, et que l'aigle impériale reprenait son vol impétueux, la soeur du grand Napoléon assistait en quelque sorte à la marche de nos phalanges victorieuses. On sentait en elle je ne sais quel regret d'être femme ...Alors, des cartes, des plans, des lavis de terrain étaient toujours étalés sous ses yeux; et c'était un curieux contraste que la toilette d'une princesse, composée des parures de la mode et des travaux de la topographie. Elle recevait directement les dépêches de l'armée; elle attendait les bulletins avec l'impatience...

> As soon as a campaign started and the imperial eagle regained its impetuous flight, the sister of the great Napoleon *took part* in some way at the march of our victorious phalanxes. One felt in her a certain regret for being a woman...So maps, plans, drawings were always laid out under her eyes and it was a curious thing that the toilette of a princess was composed of elements of fashion and of works of topography. She received at once the news of the army and waited for the bulletins with impatience[7].

Ida Saint Elme captures a key element. Maps had a powerful, emotional, almost druglike effect. They allowed the reader *to take part* in campaigns as if they were there. Essentially news maps fulfill the same role today. It is also interesting that Ida Saint Elme does not say that ‚maps were read'. The term was not yet in general use. Maps were still being looked at, they were ‚under her eyes'.

Essentially things have not changed since Napoleon's time. In 1947 S.W. Boggs, the Official Geographer of the Department of State of the United States spoke at length about ‚cartohypnosis', the condition where ‚a map user or the audience exhibits a high degreee of suggestibility in respect to stimuli aroused by the map and its explanatory text'. For Boggs maps had become more important than the news[8].

By the turn of the 20th century, the processes that had begun in Western Europe in the 17th century were beginning to take place in Romania as well. In this Balkan country map reading was not yet widespread among the public. Most people had not yet had any occasion to read maps. Very few people had access to books with maps. The usage of maps in administration, with a few exceptions, had not yet taken root. There were property maps for large estates, but these were invariably printed in very small numbers. Most geography schoolbooks did not yet have maps[9]. Map reading became part of school curricula only in the last quarter of the 19th century.

---

6 Vigny, A. de, *Servitude et grandeur militaires,* Paris, Garnier frères, 1965, 13–14.

7 Ida Saint-Elme, Elzelina av Aylde Jonghe (La Contemporaine), *Souvenirs d'une femme sur les principaux personnages de la République, du Consulat, de l'Empire, etc...,* 1828, Paris, Ladvocat, vol. 4, 81–82.

8 Boggs, S.W., "Cartohypnosis" in *Scientific Monthly,* June 1947, 469–476.

9 A history of Romanian school cartography remains to be written. For geography in Romanian schools on a more general

https://biblioteca-digitala.ro

It was in the same period that maps started to appear in the press. In the second half of the 19th century photographic engraving of line drawings became mainstream in printing. Line drawings made by sketchers could be quickly turned into a negative by engravers; these were then exposed to a zinc plate. What would have taken before, in the age of wood engraving days, now took but a few hours. The sudden decrease in mapmaking costs, provided by this new technology, supplemented the lack funds and of mapmakers in Romanian society. Romanian press was also aided by the habit of copying maps from Western newspapers. Perpetually short of funds, newspapers could not afford to pay correspondents into distant theaters of war but they could, much more cheaply, redraw maps already printed Western newspapers a few days before. One did not need professional cartographers but more readily available graphic artists.

The first maps in Romanian newspapers were those published in the newspaper *Resboiul*, during the 1877–8 Russo-Turkish war. These were sketches drawn by the numerous foreign correspondents that accompanied the armies to the battlefield. Plans published in foreign languages were copied wholesale in *Resboiul* together with a brief description of the military events. As will be the case for some time these maps appeared with toponyms in German or French. Yet in this period maps were very few and still not available to a widespread public. After the 1877–78 war many of the chronicles of that conflict contained no or only a few maps.

Things would change in the next big war. When the World War started in 1914, Romanian press continued started printing maps again. The weekly *Săptămâna Războiului* would often have small inset maps to accompany descriptions of military operations (Figure 1). Typically these maps were copied wholesale from foreign newspapers and were intended to accompany articles about that area. As *Săptămâna Războiului* was strongly pro-Antante, but as the maps were often based on Austrian or German sources, this often led to discrepancies between the map and the text.

Figure 1 *Galicia and Bukovina*. from *Săptămâna Războiului,* 15.03.1915. The caption reads: "This illustration represents a sketch of the geographic position of (unreadable) Prszemysl". The hatched area to the West is the area still under Austro-Hungarian control. This region was particularly significant to Romanian readers as it contained Bukovina so it is one of the rare maps in which the editors of *Săptămâna Războiului* redrew and relabeled the map. Yet the contours of Bukovina as well as its toponyms are quite basic. Scan from digibuc.ro, free of copyright.

level see Caramelea, R., "A school subject serving the nation. Geography textbooks in Romania (1864–1945)", in *History of Education & Children's Literature*, X/1 2015, 155–176.

https://biblioteca-digitala.ro

As it happened in Western societies the number and quality of newspaper printed maps would continue to rise[10]. At the same time, other media began to use maps.

One of the most widespread medium for the propagation of news was that of postcards. In the First World War the warring powers printed maps of military operations on postcards. This was especially true of the Central Powers of Germany and Austro-Hungary. Having such postcards involved a well-developed printing system in which postcards constantly kept pace with military operations. Map postcards showed loved ones back home where soldiers were and so helped to reassure them of the freshness and veracity of news. They were also liked by military authorities because, unlike postcards of beautiful lakes or buildings, it gave them room for war propaganda. Here is one example (Figure 2) of a postcard sent by Emilian Rebreanu, brother of Liviu Rebreanu, to a girl in Naszód (today Năsăud). Besides the destination of Naszód the postcard mentions no other toponym, as soldiers were forbidden to disclose their location or movements. Naturally, the recipients wondered where the soldier actually was and for this reason they would have to turn to the map. The map is labelled Galizien – Lublin – Warshau, places most people associated with Poland or the Austro-Hungarian monarchy. The editors have added the name Russland in the center of the map. By emphasizing the name Russia, the authorities tried to promote a rather optimistic view of the war, which was taking place, according to them, on Russian territory and so in Austro-Hungary's favor.

Figure 2 Postcard sent by Emilian Rebreanu to his girfriend, 27th of July 1916. From the collection of the Museum of Romanian Literature, no. 5935, printed with permission.

10 Monmonier, M., "The Rise of Map Use by Elite Newspapers in England, Canada, and the United States" *Imago Mundi* 38 (1), 1986, 53–54.

https://biblioteca-digitala.ro

The first Romanian map on a postcard was printed, as far as we can ascertain, in 1916, shortly after Romania entered the First World War (Figure 3). Designed by a school teacher called Ioan Brătilă it showed a *dorobanț* (i.e. infantryman) in the traditional uniform of the last war (1877), blowing his trumpet. Besides this figure calling to arms Brătilă drew a map showing the territory of Romania in 1916 and all Austro-Hungarian territories East of the river Tissa. The title of the postcard, „The Map of the Romanian Nation" presented Romania's entry into the war as an ethnic conflict.

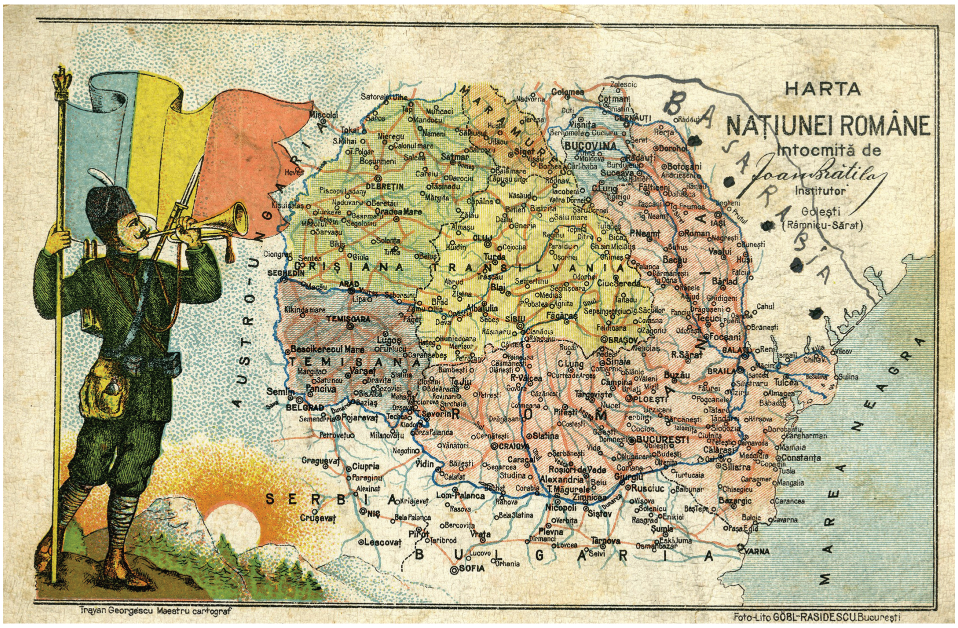

Figure 3 *The Map of the Romanian Nation*, by Ioan Brătilă, 1916. This postcard was designed shortly after Romania's entry into the War. The reverse contains the name of the sender: Vasile Hâncu, captain, 5th Exploration Battalion. Private collection of the author.

Yet the postcard does not present the map of the ideal ‚Romanian Nation', as this would have included Bessarabia, at the time part of the Russian Empire. Rather, the postcard depicted the part of the Romanian Nation for which we are fighting this war'. It could accurately be described as the map of ‚ Romania's goal aims'. The postcard was designed as a news bulletin, informing soldiers for what they are fighting, combined with a patriotic emotional appeal to the heroism of last war.

https://biblioteca-digitala.ro

The afterlife of this postcard is also very interesting. It was not used until Easter 1918 when a captain wrote back to his family lived Botoșani, a town close to Romania's Eastern border. He identifies himself as Vasile Hâncu, *registrator* (archivist) of the 5th Exploration Battalion stationed in Siretu, Suceava county. The postmark is April 21st 1918. On the back of the postcard the soldier stated that he wanted to be with his family for Easter, but that had not been possible. He was extremely worried about his parents, who were in a 'humiliating position'.

The back of the postcard shows no interest in anything but personal matters. Yet on the front of the postcard he added Bessarabia to the ‚Map of the Romanian Nation'. Bessarabia had just been occupied by the Romanian army in March 1918, following the dissolution of the Tsarist Empire. In April 1918 the union of Bessarabia and Romania was the news par excellence.

One of the unique aspects of the map is cartographic attention given to the name ‚Bessarabia'. The captain attempted to write the name so it occupied the entire space of the province. As a marker he dotted the available space with six dots, one for each syllable. This shows a certain familiarity and appreciation of cartographic conventions. The postcard speaks of a level of cartographic literacy which one would not have suspected possible before the war.

As the war progressed Romania's military fortunes shifted dramatically. The capital was occupied together with most printing presses and the number of publications of all kinds decreased dramatically. A postcard called 'Eliberarea Popoarelor de Eghemonie. Cum va fi împărțită Europa după război. Alternativa: înfrângerea statelor centrale' or 'The Liberation of the Peoples from Hegemony. How Europe will be Divided after the War. The Alternative: the Defeat of the Central Powers' was probably printed in Iași as well (Figure 4) in 1917. As Russia is still intact and the postcard makes no mention to Bessarabia, the postcard was probably printed before 1918 which serves as a *terminus ante quem*.

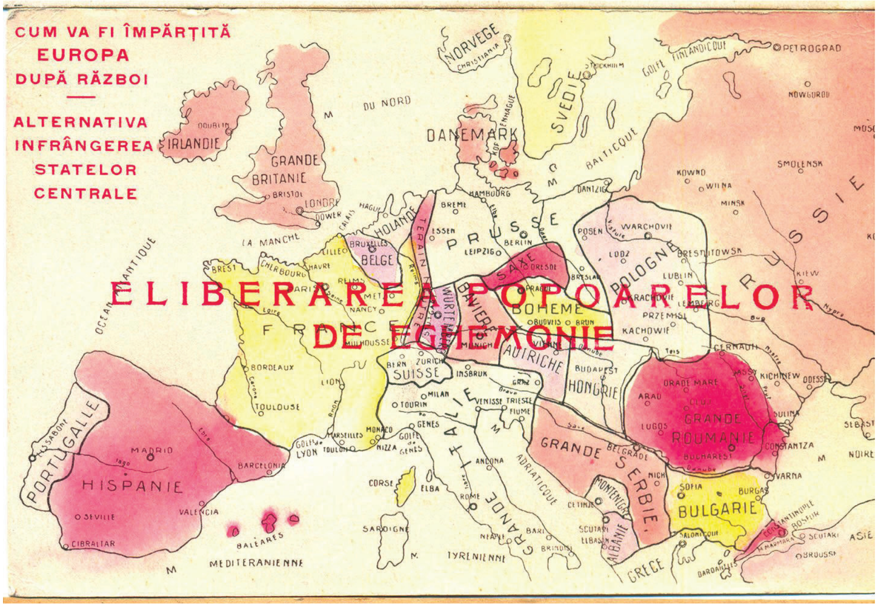

Figure 4 *The Liberation of the Peoples from Hegemony. How Europe will be divided after the War. The Alternative: the Defeat of the Central Powers*, postcard probably printed in Iași in 1917. Private collection Teodor Hanțea, printed with permission.

The map itself is copied directly from a French original. Several of these maps appeared during the war, showing what is to be gained from victory. Both sides also captured or claimed to have captured such maps from their adversary and republished them, to show what is to be lost in defeat. This version is particularly harsh with Germany which would have to be divided in no fewer than five states. Not by chance the unknown Romanian editors of this map chose a version which gave Romania most territory, all the way to the Tissa.

https://biblioteca-digitala.ro

For Romania these types of maps were particularly useful as since late 1916, her fate depended mostly on the success of her allies. The fact that her allies were fighting on her behalf was more encouraging than any good news about her own much smaller army. This pessimistic outlook is visible from the title. Victory in the war was called an alternative, implicitly a more distant prospect. This postcard shows a dramatic change from the previous one and reflects somberly on the grave mode in Romanian society after the defeats of 1916.

Yet it is first significant that postcards with maps continued to be printed in the dire situation in Iași in which government army and general public printed needs had to compete bitterly for publication. It shows that news maps were given particular importance and that they enjoyed success with Romanian public.

The third map printed during the war is perhaps the most sophisticated. Called "Europa. Harta specială pentru a urmări Răsboiul" or „Europe. A Special Map to Follow the War", it is a political and railway map of Europe on a scale of 1:4.000.000 (Figure 5). Originally drawn before 1914 (notice for example St. Petersbourg instead of Petrograd), the map was reprinted in Romania after the country's entry into the war in 1916. Since Greece is counted among the warring powers, the map dates sometime after June 1917 a date which constitutes a *terminus post quem*. Since the map is not in the collection of the Romanian Academy, it seems probable that the map was printed when Bucharest was occupied by the Germans and the Academy was closed down. We do not know for certain where the map was printed. There are two main possibilities, Bucharest or Iași. The latter seems the stronger option not only because of the absence of the map from the Romanian Academy, but also because the map is based on a French original.

Very little efforts are made to adapt the original map to a new language and format. Some names are cut off by the margins of the map, others are left in the original language (for example *Asie Mineure*). So is the name *Portugal*. The name *Anglia* (*England*), shorter than the original *Grande Bretagne* is awkwardly placed in a corner of the British Isles. The Romanian editor seems to have been in some confusion as to how to translate French names. The most awkward hesitation is the name of Romania itself, written *Romania* in the legend but *Romaniea* on the map (from *Roumanie*). This is not an isolated case – *Bulgariea* or *Russia* (in the legend correctly spelled *Rusia*) show similar hesitations.

The poor quality of the ink and printing errors also seems to suggest that the map was printed in wartime.

The map contains two legends, one showing the flags of the belligerents and another detailing the symbols for capital cities and major and minor railways. The reduction of details to a minimum and the poor quality of the printing show that the map was designed for a wide consumption.

Despite its limitations and poor quality, we can easily see why the map was printed. After the disastrous defeats of 1916 many newspapers in Bucharest had to close, including many that used to print maps, such as *Săptămâna Războiului.* Even worse, foreign newspapers no longer arrived regularly and those that did arrive did so after considerable delays. The availability of Western maps showing what was happening in the war was no longer an option for Romanian press.

News about wars continued to be printed, but they took the form of the daily bulletins issued by the belligerent armies. Often Romanian readers would have access to both sides, as newspapers printed in Bucharest filtered into Iași and were normally read and discussed by local society[11]. What was needed was a general map that allowed the reader a way to locate and understand the toponyms present in military bulletins.

If one therefore studied the map and the military bulletins on a regular basis, it was easy to

[11] Such is the testimony of most collections of daily notes written during the war. See for example the daily notes of Marghiloman or Nicolae Iorga. It is also clear from these sources that military bulletins of both sides were daily the subject of conversation.

https://biblioteca-digitala.ro

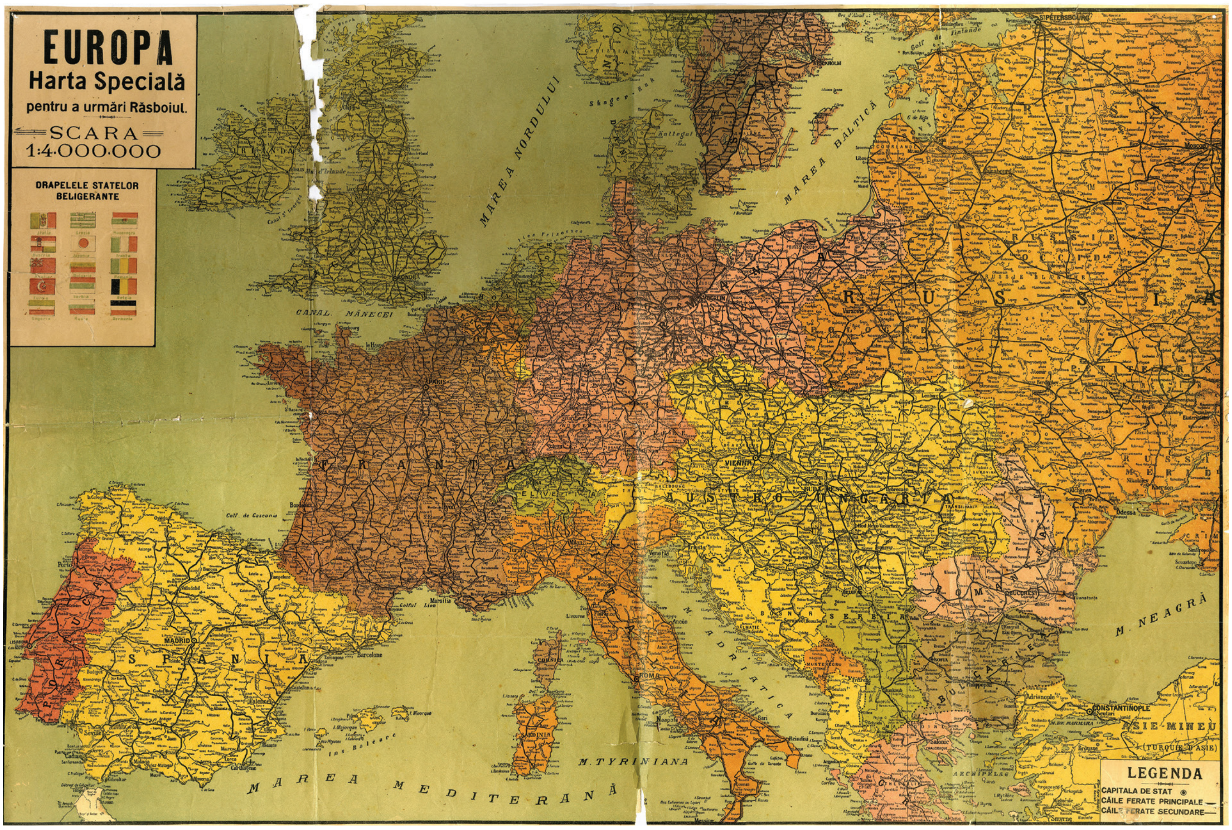

Figure 5. Special Map to Follow the War. 1:4.000.000. Private collection of the author.

understand how the war was going. On could notice in which direction hostilities were moving and to a keener eye one could match recent conquest to railway infrastructure. This map is therefore a poignant testimony to the avid hunger for news in wartime Romania.

Army bulletins were both limited and heavily censored. The public was largely aware of this situation. Memoirs reveal that army bulletins were not taken at face value during the war. It was naturally assumed that the bulletin was presenting the army's point of view so they were never taken at face value. It was also widely believed that bulletins were more accurate in victory and more elusive in defeat. For this reason everyone tried to read bulletins from both sides and omissions were just as important as statements. ‚The Germans *are stating* that their troops entered Sofia in cheers. The sobranie (parlament) „was postponed"', noted Iorga on the 20th of September 1918. He was suggesting that the "acclamations" were an euphemism for a German occupation of the Bulgarian parliament designed to keep Bulgaria in the war. Indeed nine days later Bulgaria would sue for peace. In the same day (20th of September) Iorga noted that „the Turks are no longer printing a bulletin. Their army in Palestine is destroyed"[12].

Reading army bulletins was therefore a skill. It also yielded limited useful information. Public opinion felt both starved of information and also continually weary of reading too much of too little. What was needed was a way to fact-check army bulletins and maps provided it. If German bulletins had been speaking of victories in Amiens two weeks ago but now of victories in Arras, the map would show that the Germans had retreated a considerable distance. It was in this environment that maps became an integral part of the news, an apparently objective way of understanding the news, a mode of circumvoluting censorship.

It was during the First World War that, in our view, maps began to be consumed on a large scale in Romanian society. The relatively high level of sophistication shown in understanding map news in

[12] Iorga, N., *Memorii. Însemnări zilnice maiu 1917 – martie 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică,* Bucharest, Editura Națională S. Ciornei, 68–9.

https://biblioteca-digitala.ro

Romanian sources shows that the public had already been accustomed to consuming news maps, most probably from Western sources. The level of map consumption would continue to grow, especially during the Peace Conference in Paris in 1919.

BIBLIOGRAPHY:

Black, J., "A Revolution in Military Cartography?: Europe 1650–1815", *Journal of Military History*, 73 (January 2009), 49–68;

Boggs, S.W., "Cartohypnosis" in *Scientific Monthly,* June 1947, 469–476;

Caramelea, R., "A school subject serving the nation. Geography textbooks in Romania (1864- 1945)", in *History of Education & Children's Literature*, X/1 2015, 155–176;

Colson, B., *Napoleon on war,* 2015, Oxford, Oxford University Press;

Ida Saint-Elme, Elzelina av Aylde Jonghe (La Contemporaine), *Souvenirs d'une femme sur les principaux personnages de la République, du Consulat, de l'Empire, etc...*, 1828, Paris, Ladvocat;

Iorga, N., *Memorii. Însemnări zilnice maiu 1917 – martie 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică,* 1930?, Bucharest, Editura Națională S. Ciornei, 68–9;

Luijk, R.B. van, "Maps of Battles, Battle of Maps: News Cartography of the Battle at Neerwinden, Flanders, 1693" *Imago Mundi* 60 (2), 2008, 211–220;

Marghiloman, Al., *Note Politice,* vol. 1–5, 1993, București, ed. Machiaveli;

Monmonier, M., "The Rise of Map Use by Elite Newspapers in England, Canada, and the United States" *Imago Mundi* 38 (1), 1986, 46–60;

Idem, *Maps with the News,* 1989, Chicago, IL: Chicago University Press;

Vigny, Alfred de, *Servitude et grandeur militaires,* Paris, Garnier frères, 1965.

Vujakovic, P., "Cartography and the News", in J. Kent and P. Vujakovic, eds., *The Routledge Handbook of Mapping and Cartography*, 2018, London, Routledge;

Wood, D., *The Power of Maps,* 1992, London, Routledge.

https://biblioteca-digitala.ro

OCTAVIAN TĂSLĂUANU ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. CAMPANIA DIN GALIȚIA

PETRE DIN*

OCTAVIAN TĂSLĂUANU AND THE FIRST WORLD WAR. THE MILITARY CAMPAIGN IN GALICIA

ABSTRACT: *Octavian Tăslăuanu represents the paradigm of the Transylvanian intellectual who didn't show attachment to the myth of "the good emperor", that the imperial court in Vienna insistently promoted, but spoke in favor of the national ideal of the union between Transylvania and Romania. As an Austro- Hungarian citizen he was mobilized in the Austro- Hungarian army and distributed on the Galician front against the Russian opponent. The itinerary of troops under his command emphasizes an almost continuous defensive. The long and tiring marches under the impact of cold climate of the autumn, the pursuit of the Russian enemy, the infernal noise of the artillery and the grenades, the injured' screams are constant concerns of his presence on the battle field.*

He makes sociological observations while describing the crisis of conscience of the Romanian soldier. He confesses the fact that he didn't meet any Romanian warrior to be enthusiastic about the cause they had to fight in any battlefield. They simply conformed with the court's order to mobilize and move on the front, because of the imperial command. The brutalized Romanian soldier faces two serious threats. The duty and the imperial command send him to death, while the sense of self-preservation leads him to survive the war, but the fear of death penalty of not fulfilling the commandment threatens the precarious balance. His involvement in the Galician Campaign has a happy ending because in 29th November 1914, he leaves the battlefield with the consent of the officials and the doctor's advice, after a three month period of sufferings and deprivations. Returning back home to his loved ones, he decided to stop fighting under the banner of the Habsburg Empire and takes refuge in Romania.

KEYWORDS: *Octavian Tăslăuanu, the Habsburg Empire, Galicia, Transylvanian, „the good emperor”*

REZUMAT: *Octavian Tăslăuanu este paradigma intelectualului transilvănean care nu a manifestat atașament față de mitul „bunului împărat”, promovat cu insistență de Curtea Vieneză și s-a pronunțat în favoarea idealului național de unire a Transilvaniei cu România. În ipostaza de cetățean austro-ungar a fost mobilizat în armata austro-ungară și repartizat pe frontul din Galiția împotriva adversarului rus. Itinerarul trupelor de sub comanda sa reliefează o defensivă aproape continuă. Marșurile lungi și obositoare sub impactul climei reci de toamnă, urmărirea inamicului rus, zgomotul infernal al artileriei, al grenadelor, gemetele răniților sunt aspecte constante ale prezenței sale pe front.*

Observații de natură sociologică întreprinde Octavian Tăslăuanu prin descrierea problemelor de conștiință ale soldatului român. Mărturisește faptul că pe orice câmp de luptă nu a întâlnit soldați români care să fi fost entuziasmați de cauza pe care o susțin. Soldații s-au conformat ordinului de mobilizare și deplasare pe front datorită poruncii imperiale. Soldatul român abrutizat pe câmpul de luptă se confruntă cu două amenințări. Datoria și porunca imperială îl trimit la moarte, iar instinctul de conservare îi dictează să supraviețuiască războiului, dar teama de pedeapsa cu moartea pentru neîmplinirea poruncii îi amenință fragilul echilibru.

Implicarea sa în Campania din Galiția are un deznodământ fericit deoarece în data de 29 noiembrie 1914, cu acordul oficialităților și cu avizul medicului părăsește câmpul de luptă, după trei luni de suferințe și privațiuni. Revenit printre cei dragi acasă decide să nu mai lupte sub flamura habsburgică și se refugiază în România.

CUVINTE CHEIE: *Octavian Tăslăuanu, Imperiul Habsburgic, Galiția, Transilvănean, mitul „bunului împărat”.*

* Prof. dr., Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr” Avrig; email: petre_din@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Octavian Tăslăuanu este modelul intelectualului transilvănean care nu a aderat la structura mitologică a „bunului împărat"[1] promovat cu insistență de Curtea Vieneză, ci a militat în favoarea idealului național. În viziunea Simonei Nicoară, „bunul împărat" era perceput ca o instituție pământească supremă care însemna iluzia îndeplinirii tuturor doleanțelor naționale și sociale ale românilor transilvăneni. Ipostaza sa de persoană excepțională dotată cu posibilități de a face dreptate celor nemulțumiți, de a alunga adversarii poporului și de a-i îndestula pe cei flămânzi i-au oferit împăratului habsburgic o credibilitate incontestabilă[2].

Printre intelectualii transilvăneni, Ioan Slavici a fost exponentul concepției care accentua aspectul benefic al civilizației habsburgice asupra dezvoltării românilor transilvăneni. Perseverent în convingerile sale regretă prăbușirea monarhiei habsburgice și constituirea statelor slave în anul 1918, pe arealul politic și teritorial al fostului imperiu austro-ungar. Consecvent ideilor sale, el susține că statele slave reprezintă ca prieten un pericol mai mare decât monarhia habsburgică ar fi putut să semnifice în ipostaza de dușman. Sinceritatea sa îl determină să gratuleze impactul benefic al disciplinei intelectuale, morale și economice germane asupra românilor transilvăneni, valorizând că existența alături de sași, șvabi le-a impus românilor o mai mare sobrietate și un progres în dezvoltarea culturală[3].

Pledoaria pentru modelul habsburgic relevă o constanță în opera sa. Prin comparație cu realitățile din România, viața culturală a românilor din monarhia habsburgică este superioară celei din Vechiul Regat. În ceea ce privește cultura economică, în România, boierii exploatează pământul și pe muncitorii lui, iar țara este în paragină. Vestimentația, croită după cele mai noi jurnale, automobilele, palatele construite fără rafinament estetic nu sunt elemente de cultură economică superioare românilor din monarhia habsburgică[4].

În calitatea de cetățean austro-ungar, Octavian Tăslăuanu, personalitate remarcabilă a culturii române interbelice a fost mobilizat în armata imperială și repartizat pe frontul din Galiția. Îmbrăcat în uniforma de sublocontenent, în fruntea unei companii de soldați încadrați în regimentul 23 de glotași cu sediul la Sibiu, a luptat timp de trei luni pe frontul din Galiția, împotriva adversarului rus[5].

Trupele numite gloate erau formate din cetățenii Ungariei care au servit ca soldați, fie la infanteria comună, fie la honvezi și au vârsta cuprinsă între 32- 42 de ani. Regimentele de glotași nu aveau cadre militare active, ci se formează numai în situații de mobilizare generală, putând fi întrebuințați doar pentru apărarea Ungariei, dar nu și a Austriei. În afara teritoriului țării ei nu puteau fi transportați la luptă. Între timp autoritățile au modificat legislația privind rolul trupelor formate din honvezi și din gloate, permițându-le implicarea acestora în oprațiuni militare în afara teritoriului Ungariei. În ciuda acestor noi instrucțiuni soldații glotași sperau că vor face numai serviciul de siguranță pe câmpul de luptă[6].

Războiul, cu toate grozăviile sale, nu este doar un spațiu al confruntărilor permanente ci oferă și momente de viață cotidiană în perioadele de acalmie a frontului. Viață cotidiană semnifică activitățile organizate de soldați în timpul liber, alimentația, habitatul pe fundalul dificultăților războiului. În viziunea lui Fernand Braudel *„recompunerea acestor imagini este un joc distractiv* și *eu nu-l socotesc inutil"*[7]. În fapt afirmațiile sale teoretizează conceptul de istorie totală care să includă aspectele vieții materiale, sociale, culturale, politice, dar și introspecții asupra vieții mentale și cotidiene. Experiențele traumatizante, unde moartea este o prezență tulburătoare sunt substituite prin episoade de trăire intensă a vieții descrise în

1 Pentru sintagma mitul „bunului împărat" vezi Nicoară 1997, pp. 339–396; Din 2003, pp. 7–21; Andrei 2001, p. 221.
2 Nicoară 1999, pp. 209–210.
3 Slavici 1996, p. 214–215.
4 Slavici 1996, pp. 19–20.
5 Tăslăuanu 1916, p. 7.
6 Tăslăuanu 1916, p. 41.
7 Braudel 1984, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

mod detaliat de Octavian Tăslăuanu. Instalați într-o casă țărănească ofițerii au mâncat friptură de rață, cu cartofi, cu purcel, compot și câte o cupă de vin. Soldații au primit pâine, pesmeți, a doua conservă, tutun și o porție de vin.

În aceeași seară de 7 octombrie 1914, atmosfera de deconectare de la frământările războiului se continuă prin primirea unor pachete de acasă de către sublocontenentul trasilvănean și camaradul Weindl. Scrisorile, ca și pachetele primte vin să consolideze relația dintre cei aflați pe front și cei din spatele său estompată de distanțele care-i separă pe cei dragi. De asemenea, pachetele primite de soldați reactualizează fidelitatea familiei față de aceştia, fie în calitatea de soţ, tată sau fiu, sperând într-un grabnic sfârșit al războiului și reîntregirea familiei.

Existența în comuniune cu camarazii săi, alături de un vin, ceaiuri, cină îmbelșugată, ţigări şi povești este una din soluțiile vitale pentru supraviețuirea pe front și aceasta este reliefată cu acribie de Octavian Tăslăuanu. *„M-am bucurat ca un copil, uitându-mă mereu la lucrurile primite* și învârtindu-*le ca pe niște ființe vii, ce veneau din Ardeal* și *care* știau *desigur multe noutăți, fără să ni le poată spune.......Iarăși ne furase farmecul clipei, a cărei filosofie am predicat-o adeseori fără să fi crezut că am să ajung vreodată să mă bucur așa de intensiv de mrejele* țesute *din fire de funigei"*[8].

Regulamentul militar austriac, așa cum reiese din descrierea lui Octavian Tăslăuanu, era riguros și impunea o disciplină severă în toate registrele vieții militare. Soldații care se vor deplasa în urma coloanei vor fi pedepsiți prin împușcare sau spânzurare și tot aceeași pedeapsă era acordată celor care se prefac că sunt bolnavi. S-a constatat că din 2000 de pretinși bolnavi de holeră, doar 20% sufereau de această boală[9]. De asemenea, era interzisă jefuirea populației locale și orice reclamații ale acesteia trebuiau să fie cercetate și soluționate de ofițerii imperiali. Un exemplu în acest sens este cazul unui evreu rutean care reclama dispariția unei perechi de cizme, pentru care solicită 20 de coroane. Octavian Tăslăuanu a percheziționat soldații din compania pe care o conducea și nu a identificat presupusul furt[10]. Astfel de comportament reliefează competențele sale militare, trăsăturile de caracter și cele morale care exemplifică și disponibilitatea sa de justițiar incontestabil.

Orice conflict este însoțit în manieră inevitabilă și de sentimentul de insecuritate. Jean Delumeau consideră că istoricul nu trebuie să întreprindă prea multe cercetări pentru a-i identifica existența în comportamentele oamenilor. El își face simțită prezența în cele mai diverse sectoare ale vieții cotidiene, atât în antichitate cât și în societățile contemporane[11]. Un argument în acest sens este starea de spirit a sublocontenentului român în seara zilei de 9–10 octombrie 1914. Acesta este înfricoșat de ideea că nu va supraviețui prin pustiurile Galiției în condițiile unei nopți cu zăpadă și ploaie rece. Conștiința unor asemenea dificultăți îi imprimă un moral deprimant, iar o cucuvea îi prevestește zile dureroase. Fumează neîntrerupt pentru a evita receptarea situației disperată în care era constrâns să trăiască și mizeriile pe care trebuia să le suporte[12].

Itinerariul militar al trupelor de glotași reflectă o defensivă fără echivoc. Marşurile lungi şi obositoare sub impactul climei reci de toamnă, urmărirea inamicului rus, zgomotul infernal al artileriei, al grenadelor și gemetele răniților sunt note definitorii ale prezenței sale pe front. În această situație, subliniază Antonella Astorri și Patrizia Salvadori, pentru statele implicate în conflict asigurarea coeziunii interne are un rol major. Propaganda devine principalul instrument inserat în război, fiind chemat să asigure unitatea națională în jurul obiectivului vital de obținere a victoriei[13]. O dovadă a utilizării propagandei pe frontul din Galiția este faptul că o ruteancă i-a comunicat lui Octavian Tăslăuanu că militari ruși se

8 Tăslăuanu 1916, p. 169.
9 Tăslăuanu 1916, p. 171.
10 Tăslăuanu 1916, p. 171.
11 Delumeau, 1986, p. 22.
12 Tăslăuanu 1916, p. 176.
13 Astorri, Salvadori 2005, pp. 83–84.

https://biblioteca-digitala.ro

comportă disciplinat cu sătenii, i-a asigurat că țarul le va împărți pământul boierilor polonezi și îi va dota cu mașini pentru a-l lucra[14].

Panorama războiului este tot mai înfricoșătoare. Precizia artileriei rusești este cutremurătoare și orice proiectil care lovea tranșeele românilor producea multe victime. Cu resemnare Octavian Tăslăuanu menționează faptul că groaza războiului a fost învinsă de indignare. Clima tot mai rece, asociată cu oboselile tot mai intense ale războiului își pune ampreenta asupra moralului soldaților. În ciuda acestor stări de spirit responsabilitatea ce-i incumbă asupra sa generează un sentiment de mândrie națională manifestat prin imperativul de a demonstra străinilor că și românii sunt soldați excelenți și că nu sunt inferiori față de aceștia[15].

Interesante reflecții de natură sociologică realizează ofițerul român prin descrierea diagramei sufletești a soldatului român mobilizat în armata austro-ungară. Cu toată francheţea mărturiseşte că pe orice câmp de luptă nu a întâlnit un român care să fi fost în mod sincer entuziasmat față de cauza pentru care militează. Toți s-au implicat în război motivați fiind de porunca imperială. Cultura sa filosofică, elanul spre altruism îl determină reflecteze pe tema condiției umane. În concepția sa soldatul este o ființă foarte interesantă prin faptul înzestrării în egală măsură, atât cu instinctul de conservare al vieții, dar și cu sublima jertfă morală pentru împlinirea unui ideal, a unei datorii. Din această perspectivă războiul este cea mai înaltă școală a individului pentru dezvoltarea sa morală supremă. Un organism social copleșit de rafinamentul civilizației și de scepticismul culturii fără credință are posibilitatea de a renaște și a se revigora prin război[16].

Sintetizând cele afirmate până în prezent, Liviu Maior afirmă că deplasarea soldaților pe front s-a desfășurat într-un climat bizar, amestec de veselie și teamă. Deoarece cei mai mulți dintre cei mobilizați erau țărani, în mentalitatea lor era dificil să includă ideea prăbușirii imperiului. În mod proporțional cu prelungirea războiului românii ardeleni mobilizați în armata imperială își reconfirmau atitudinea față de conflict prin fenomenul trecerii la adversar, dezertarea sau prizonieratul, după anul 1916[17].

Revenind la discuția privind caracterul românilor transilvăneni Octavian Tăslăuanu menționează că munca, suferința și lupta dificilă pentru asigurarea celor necesare traiului au fost componentele sufletului românesc. În contextul civilizației europene de la începutul secolului XX nu am avut nici bogății care să ne favorizeze luxul oboselii și al alienării sufletești. În ciuda acestei situații românii ardeleni au fost primii ajunși pe câmpul de luptă din Galiția deoarece s-au conformat poruncii imperiale. În manieră asemănătoare au procedat și cehii și croații, popoare dotate cu o cultură superioară românilor transilvăneni din Monarhia austro-ungară[18].

Soldatul român mobilizat pe câmpul de luptă era confruntat cu două amenințări. Datoria și porunca imperială îl trimitea la moarte, iar instinctul de conservare îi dicta să supraviețuiască războiului, dar teama de pedeapsa cu moartea pentru neîmplinirea poruncii îi amenința fragilul echilibru existențial. Când situația îi permitea încerca să evite pericolul, dar niciodată nu și-a neglijat complet datoria. Când contextul nu-l mai favoriza, se expunea pericolului morții cu o îndrăzneală demnă de admirat. Soldatul român, când conştientiza că trebuie să lupte pentru o cauză superioară, nu-şi îndeplinea numai datoria, ci dovedea și virtuți reale de ostaş. Estompa destinul care l-a determinat să lupte pentru o cauză străină cu mari primejdii și se implica motivat în obținerea succesului militar.

Cu o sinceritate dezarmantă, Octavian Tăslăuanu admite că luptând pentru o cauză străină soldații români au recurs la soluții ingenioase pentru a-și salva viața. Din categoria acestor strategii includea și împușcăturile prin mână. Pentru a nu fi identificați așezau pâinea între țeava puștii și mână și astfel își

14 Tăslăuanu 1916, p. 182.
15 Tăslăuanu 1916, p. 198.
16 Tăslăuanu 1916, p. 198.
17 Maior 2006, pp. 129–130.
18 Tăslăuanu 1916, p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro

produceau răni, dar care nu generau suspiciuni. Intelectualul transilvănean nu este surprins că românii recurg la asemenea subterfugii deoarece erau lipsiți de o motivație națională, dar același fapt îl surprinde cu stupoare și la soldații sași și unguri, chiar și la ofițeri. În concepția sa subterfugiile acestora se pot explica și justifica prin lașitatea umană, mult mai familiară naturii umane decât vitejia[19].

Confruntat cu sentimentul general al insecurității, determinat și de presimțirea unei zile dificile, a îngenunchiat pentru prima și ultima dată în timpul acestei campanii în fața icoanei sfinte din locuința unui țăran și a rostit cu evlavie rugăciunile învățate din perioada copilăriei. Sentimentul religios la care a recurs ofițerul român a fost descris de Neagu Djuvara, care a argumentat ideea că religiozitatea românilor nu era zgomotoasă, ci statornică, lipsită de fanatism și intoleranță. Viața cotidiană a românului se caracteriza prin smerenie, căci își făcea rugăciunile când se trezea, se închina înainte de a începe o activitate și-și făcea rugăciunile când se culca[20]. Acestei discuții teoretice se inserează și relatarea lui Octavian Tăslăuanu, din 13 octombrie 1914, din care se desprinde recursul acestuia la sprijinul credinței în favoarea derulării operațiunilor militare de pe front. *„Mă cuprinsese un sentiment religios, care nu se potrivea cu întreaga mea fire și cu tot sufletul meu de răzvrătit, dar mă lăsam furat și legănat de iluzia credinței. Îmi cădea bine. Eram ca un naufragiat în mijlocul furtunii ce se agață de o luntre neputincioasă. Nu mă rugam, eu scepticul, ci strămoșii din mine, cele cinci generații de preoți, care s-au închinat pentru turma lor credincioasă din creștetul Carpaților. De-ar fi trebuit să intru singur în primejdie aș fi făcut-o fără nici o părere de rău și fără nici o închinare, dar aveam răspunderea pentru atâția părinți de familie și parcă vedeam pe toți copilașii lor cum îi așteaptă să se întoarcă acasă. Nu aveam nici o putere să-i ajut și să-i apăr de aceea m-am rugat lui Dumnezeu pentru ei”*[21].

Citatul ilustrează cu siguranță o propensiune a lui Octavian Tăslăuanu față de stările de spirit tensionate induse de operațiunile militare. Perceput ca o instanță de reconciliere și securizare a intereselor soldaților sensibilitatea sa marcată de speranța supraviețuirii invoca și apelul la credință. Rezultatul pozitiv al demersului său urmărea inocularea unei atitudini optimiste soldaților și întoarcerea în siguranță acasă, în mijlocul propriilor familii.

Conținutul textului amintește și de nevoia imperioasă a Salvatorului. Acesta exaltă omnipotența intelectualului transilvănean investit cu posibilitatea de a aduce soluții terapeutice în fața amenințărilor cotidiene. Fascinați de credința, aproape mitologică, în calitățile strategice ale sale soldații își manifestă încrederea în depășirea dificultăților războiului, imagine pe care o sesizăm în majoritatea acțiunilor militare în campania din Galiția.

Așa cum recunoaște cu modestie Octavian Tăslăuanu nu este militar de profesie. Prin urmare nu a avut intenția de a descrie campania din Galiția din perspectivă militară, fiindcă nu deținea abilitățile necesare unui asemenea demers[22]. Cu toate acestea, remarcă faptul că înfrângerea trupelor de glotași români din data de 14 octombrie 1914 s-a datorat lipsei de unitate în coordonarea activităților militare. Atacul asupra tranșeelor inamicului trebuia să fie însoțit și de sprijinul Regimentului 23 infanterie, care în realitate se afla în zi de odihnă cu acceptul comandanților militari. Batalionul II de la Regimentul 23 de glotași a deschis focul asupra trupelor rusești până în momentul când și-au consumat muniția și s-au predat. O companie a batalionului I Regimentul de glotași condusă de maiorul ungur Glosz a început să declanșeze focul asupra rușilor, dar în realitate gloanțele îi loveau pe români. În localitatea Grodek întreaga armată austriacă s-a împrăștiat, tunarii și-au părăsit tunurile, iar infanteria fugea în dezordine[23].

Informațiile prezentate cu acuratețe de Octavian Tăslăuanu se inserează acelorași preocupări ale lui Ioan Cârja, Dan Lucian Vaida, Loránd Mádly, Dan Prahase în restituirea unei pagini de istorie locală

19 Tăslăuanu 1916, pp. 198–199.
20 Djuvara 2007, p. 164.
21 Tăslăuanu 1916, pp. 205–206.
22 Tăslăuanu 1916, p. 5.
23 Tăslăuanu 1916, pp. 222–226.

https://biblioteca-digitala.ro

și regională, mai puțin cunoscută, implicarea lui Albert Porkoláb în Primul Război Mondial. Cu rigoarea și erudiția ce-i caracterizează, acești istorici, bazându-se pe fotografiile și corespondența lui Albert Porkoláb, ne relevă un climat uman de sorginte multiculturală, în care oamenii interferau în relații interumane, în derularea vieții cotidiene, fără a ține seama de delimitările inserate de factorul ideologic[24].

În continuare, relatările lui Octavian Tăslăuanu prezintă scene de luptă care alternează în mod fericit cu cele de acalmie pe frontul din Galiția. Un exemplu în acest sens este data de duminică 18 octombrie 1914, când adversarul rus o sărbătorește cu focuri de pușcă, de mitraliere și de obuze lansate de artilerie. Pe acest fundal soldații au citit Acatistul Visul Maicii Domnului sau Octoihul, s-au spălat, despăduchiat și s-au odihnit în adăposturi căptușite cu paie. Toți ofițerii, în frunte cu comandantul regimentului, se aflau în subteran și discutau în mod ridicol despre victorii militare austro-ungare fictive. Alt subiect de conversație se referea la lipsa de idealuri ale românilor mobilizați. Maiorul Hettinger era scandalizat de faptul că românii nu erau însuflețiți de idealul eliberării fraților din Basarabia, idee care l-a determinat pe Octavian Tăslăuanu să remarce că niciodată armata austriacă nu a fost mai caraghioasă ca în acel moment. Este revoltat de faptul că ofițerii imperiali nu înțeleg că între soldații tăcuți sunt suflete mult mai bogate ca ale lor și dotate cu o inteligență sclipitoare. Confruntat cu asemenea situație avea posibilitatea de a se revolta fără însă a obține un alt rezultat, dar el era preocupat mai mult să le cunoască opinia lor sinceră și sentimentele pe care le nutreau față de români[25].

Spiritul său reflexiv, introspecția profundă asupra cauzelor acestui conflict sunt notele definitorii ale însemnărilor sale din 19 octombrie 1914. Textul literar al sublocontenentului român oferă informații memorialistice utile istoricului prin reliefarea mentalității soldaților, stările de spirit pe care le nutresc militarii mobilizați pe front, fapt care facilitează o descriere veridică a campaniei din Galiția. *„Mă gândesc* în *subteran, fumând* țigare *după* țigare*, mă uit la soarele senin al toamnei ce strălucește afară* și *mă* întreb*: de ce se luptă atâtea milioane de oameni* și *de ce trebuie să rabde atâtea mizerii? Oare va fi* știind *cineva adevăratele cauze ale acestui război european? Idealurile popoarelor* și *interesele lor de viață de ce nu se pot* împlini *prin alte mijloace* în *acest veac al culturii? De ce trebuie să decadă omenirea* în *starea primitivă a sălbăticiei, spre a face un pas* înainte*, spre progres"*[26].

Formația sa intelectuală, curiozitatea științifică au reprezentat elemente caracteristice ale vieții sale de pe câmpul de luptă. Războiul nu a fost un impediment în direcția informării sale, el fiind la curent, prin intermediul presei, asupra evenimentelor importante care se derulau în societatea românească. Astfel, în 20 octombrie 1914, ziarul Tageblatt din Sibiu anunța decesul regelui Carol I al României, care în viziunea sa a fost cel mai important eveniment din perioada mobilizării sale în Galiția. Personalitatea sa puternică, demersurile întreprinse pentru obținerea independenței naționale, dezvoltarea științei și artei, coagularea energiilor naționale, a conștiinței naționale sunt elogiate în textul notelor din carnetul lui Octavian Tăslăuanu. Inteligența regală, prudența, seriozitatea, energia și bunăvoința sa au fost caracteristici ale regelui Carol I, calități care au fost percepute prin contactul direct în 1905 când a înmânat regelui, în castelul Peleș din Sinaia numărul din revista Luceafărul dedicat personalității sale[27].

Moartea sa a însemnat și dispariția principalului factor de influență al Triplei Alianțe la gurile Dunării. În percepția sa regele Carol I primește imaginile hiperbolizante într-o manieră fără ecivoc. „Înțeleptul *Balcanilor a* închis *ochii pentru vecie"*[28].

Dispariția lui Carol I naște o întrebare legitimă: moștenitorul tronului va avea calitățile necesare să guverneze în mod eficient România și să-i asigure împlinirea aspirațiilor naționale? Contextul, subliniază

24 Cârja et al 2016, p. 8.
25 Tăslăuanu 1916, pp. 228–230.
26 Tăslăuanu 1916, p. 231.
27 Tăslăuanu 1916, pp. 236–237.
28 Tăslăuanu 1916, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro

Octavian Tăslăuanu, este favorabil corupților și trădătorilor, iar fanariotismul și bizantinismul se mai regăsesc în viața publică a României[29].

Un aspect reliefat în mod constant de Octavian Tăslăuanu îl reprezintă tratamentul discriminatoriu impus de ofițerii străini soldaților români. Atribuirea de imagini peiorative românilor transilvăneni este o practică care a început să fie scandaloasă abia în timpul domniei lui Iosif al II-lea, așa cum subliniază Klaus Heitmann. Din structurile imperiale, odată cu noua etică și pedagogie statală emană treptat înțelegerea faptului că anumite trăsături negative din comportamentul românilor este rezultatul oprimării lor și că această realitate necesită reforme profunde[30]. În ciuda acestei noi mentalități românii au continuat să fie percepuți negativ chiar și la începutul secolului XX, fapt exprimat și de Octavian Tăslăuanu. Ofițerii străini critică comportamentul românilor pe câmpul de luptă și susțin că au avut așteptări mai mari de la aceștia. Ca atare, au reacții brutale și barbare la adresa românilor. Un soldat pentru că a utilizat toaleta ofițerilor a fost aspru pedepsit, alt soldat pentru că a refuzat să-i ofere apă de băut unui sergent sas a fost lovit în piept cu piciorul. Alt soldat a fost depistat că a luat cartofi cruzi fiind bătut și arestat. Ofițerul transilvănean a constatat că ofițerii străini manifestă o ură disprețuitoare și umilitoare față de români, iar el în mod paradoxal se află în ipostaza de a lupta cu românii pentru triumful cauzei lor militare[31].

Frecvența acestor argumentări selectate dintr-o multitudine de exemple reiterează fără echivoc existența reflecțiilor negative ale ofițerilor străini față de români în timpul campaniei din Galiția. Fiind informați că România se pregătește militar pentru intervenția în Transilvania ofițerii unguri își defulau resentimentele pe soldați. Aceștia erau loviți cu vine de bou și seara opresorii se lăudau cu maltratările soldaților. Legatul la stâlp, înfometarea, serviciul permanent de sentinelă reprezentau pedepsele cele mai ușoare care se aplicau soldaților. În acest context mai mulți soldați l-au informat că în prima confruntare îi vor împușca pe ofițerii violenți. În situația unei încercări de răscoală a românilor oprimați fizic și psihic regimentul ar fi fost decimat și desființat. În pofida repetatelor sale proteste față de aceste comportamente inumane singurul rezultat a fost acela că în pozițiile cele mai primejdioase ale frontului era trimisă să lupte campania a II-a condusă de Octavian Tăslăuanu[32].

Interesante reflecții realizează Octavian Tăslăuanu la 1 noiembrie 1914, dată care semnifică trei luni de campanie sub flamură habsburgică. Un sumar bilanț îl determină să nu aibă regrete, căci a conviețuit cu soldații țărani pe care îi consideră superiori altor popoare. Înțelepciunea țăranului și instinctul lui de conservare l-a impresionat și are ferma convingerea că poporul român alcătuit din țărani va domina Carpații și Balcanii și vor deveni francezii Orientului în cultură[33]. Simptomatice pentru starea sa de spirit sunt afirmațiile privind rolul mesianic al țărănimii în devenirea istorică a României. *„Tot* țărănimea *asta cuminte, cumpătată* și *cu mult simț de omenie va izbuti să curețe pălămida păturii de sus, care a* învățat și *adoptat toate blestemățiile Apusului* și *ale Răsăritului. Ea va crea o nouă viață națională, pe cea curată a neamului românesc"*[34].

Primul Război Mondial aduce schimbări fundamentale nu doar în relațiile internaționale ci și în sensibilitatea fiecărui participant pe câmpul de luptă. Cu o sinceritate dezarmantă Octavian Tăslăuanu recunoaște că războiul i-a modificat concepțiile despre lume și viață, iar sufletul său este mai bun și mai curat. Este convins că numai munca ordonată, fără nicio pretenție de răsplată este singurul scop serios al vieții. Toate privațiunile și pericolele de pe câmpul de luptă le-a înfruntat cu eroism, nu din plăcerea pentru război și mai puțin pentru cauza pe care o servește, ci pentru a-și dovedi potențialul de jertfă în

---

29 Tăslăuanu 1916, p. 238.
30 Heitmann 2014, pp. 240–241.
31 Tăslăuanu 1916, p. 254.
32 Tăslăuanu 1916, pp. 257–258.
33 Tăslăuanu 1916, pp. 258–259.
34 Tăslăuanu 1916, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro

favoarea camarazilor săi de suferință. Războiul i-a oferit posibilitatea de a cunoaște în profunzime sufletul omenesc și secolele de ură și dezbinare dintre popoare[35].

Operațiunile militare continuă în ritm alert în Galiția. Suferințele răniților, sentimentul general de insecuritate, privațiunile ce însoțesc un război, alcătuiesc un tablou livresc asemănător celui din Infernul descris Vergilius și Dante. Deschiderea focului la întâmplare îl determină să afirme că a împușcat și în trupele proprii, fiind lipsiți de o orientare corectă în teren. Octavian Tăslăuanu nu cunoștea precis unde sunt localizate trupele rusești și nici trupele austro-ungare. În aceste condiții mărturisește că ființa umană se abrutizează și este dominată doar de instinctul de conservare. Acest ultim raționament îl conectează la filosofia lui Arthur Schopenhauer, care susține că suntem niște marionete, ale forței vitale din univers. Avântul vital, „l′ ėlan vital", numit astfel de Henri Berson, este cel mai mult reliefat într-un context tensionat. Fiecare fibră a organismului confruntat cu războiul este guvernată de principiul supraviețuirii și în direcția perpetuării umane își focalizează toate energiile pozitive ale individului[36]. Exemplar în acest sens sunt afirmațiile sale care denotă preluarea conceptelor lui Schopenhauer și Bergson și promovarea lor în timpul campaniei din Galiția. *„Eu să scap, căci eu sunt mai isteț, mai tare, mai bine* înzestrat și *deci mai chemat să perpetuez spața omenească – așa mi se părea că argumentează fiecare suflet"*[37].

Iminenta sosire a iernii amplifică dificultățile și privațiunile soldaților de pe front. Precaritatea condițiilor minimale de igienă personală se reflectă prin faptul că ei nu se mai spălau, nu mai mâncau, nu mai dormeau, iar uniformele erau rupte, murdare și pline de păduchi. Începând cu 20 noiembrie 1914 compania sa a intrat într-un program de refacere în colibele din pădure, unde au primit pâini, conserve, bocanci și uniforme de iarnă. Octavian Tăslăuanu a remarcat busturi omenești impregnate de răni, carne vie și mâncate de păduchi. Era revoltat de mizeria în care ajunseseră militari din companie sa, convins că supraviețuiau în cea mai înspăimântătoare treaptă a vieții omenești. *„Starea noastră era mai rea* și *mai de plâns, ca a celui mai ticălos dobitoc de pe fața pământului. De la asemenea ființe omenești sălbăticite* și *decăzute, ce mai poți aștepta? Mă miram că mai trăiesc* și *că mai vorbesc"*[38].

În viziunea lui Toader Nicoară, psihologia unei mulțimi este caracterizată în general prin hipersensibilitate, influențabilitate, subestimarea forței adversarului, aptitudinea de a trece rapid de la oroare la entuziasm și de la aclamații la amenințări cu moartea și huiduieli. Aceste componente ale psihologiei unei mulțimi generează în situații conflictuale, precum revolte, răzmerițe ca cei mai pașnici indivizi să se asocieze la comportamente violente, implicându-se în jafuri, incendieri, fără a avea sentimentul culpabilității[39].

Reflecții asemănătoare realizează și Octavian Tăslăuanu atunci când susține că instinctul de conservare al vieții este mai puternic decât disciplina militară. Caracterele indivizilor sunt, însă, deosebite căci cei mai mulți sunt lași, iar alții au simțul datoriei, comportându-se demn pe câmpul de luptă. Violența născută de intenția de distrugere a adversarului excită nervii, subordonează sentimentul fricii și al rațiunii și devine rezultatul impulsurilor voinței. Capacitatea de sugestie joacă și ea un rol decisiv în momentele periculoase. Un individ viteaz imprimă aceeași stare de spirit și celorlalți. Această înclinație spre vitejie este generată de o stare excepțională a conștiinței umane. Ea poate asigura succesul, dar și insuccesul pe câmpul de luptă. Fără a avea abilități militare deosebite, Octavian Tăslăuanu, consideră că valoarea individuală și educația soldatului sunt importante pe câmpul de luptă. Conștiința națională și mobilizarea pentru o cauză reprezintă factori primordiali care îi facilitează soldatului un comportament eroic în război. Acești factori au lipsit majorității armatei austro-ungare[40].

---

35 Tăslăuanu 1916, p. 259.
36 Tăslăuanu 1916, pp. 296–297.
37 Tăslăuanu 1916, p. 297.
38 Tăslăuanu 1916, p. 308.
39 Nicoară 2002, p. 18.
40 Tăslăuanu 1916, pp. 320–321.

https://biblioteca-digitala.ro

Informații interesante ne oferă Octavian Tăslăuanu referitoare și la comportamentul evreilor din armata imperială. Percepția sa este că evreii reprezintă un element demoralizator pe front şi că acest raționament nu este dictat de un sentiment de ură sau dispreţ faţă de aceştia. Este o simplă constatare verificată în repetate rânduri pe câmpul de luptă. Un exemplu în acest sens este faptul că în tren evreii făceau cele mai revoltătoare acte de comerţ, iar în ipostaza de doctori sunt cei mai coruptibili şi mai puţin conştiincioşi. Opinia sa este că evreii nu erau destinaţi serviciului militar pentru că nu sunt înzestraţi cu sentimentul datoriei împlinite. Excepțiile de la această raționament nu-i pot modifica percepția, pentru că este sedimentată pe fapte reale[41].

Implicarea sa în Campania din Galiția are un deznodământ fericit, deoarece în 29 noiembrie 1914 decide să se retragă de pe câmpul de luptă. Dificultățile frontului, starea precară de sănătate, acordul autorităților militare și avizul favorabil al medicilor sunt explicațiile evacuării sale din Galiția și trimiterea la Sibiu. Era ultimul ofițer al batalionului de la Făgăraș care părăsea câmpul de luptă și dintre toți camarazii săi a mai rămas pe front doar doctorul Schuller[42].

Cu mari regrete, dar și cu sentimentul datoriei împlinite, Octavian Tăslăuanu realizează o statistică a numărului soldaților plecați pe front și cei rămași în viață. *„Din* întreg *regimentul de peste 3 500 de oameni, am lăsat astăzi,* în *Havaj, 170 de inși. Din compania a II-a plecată de la Făgăraș, din 267 de soldați au rămas numai 5, eu fusesem al* șaselea*, iar Murărescu, ordonanța, al 7-lea. A vrut Dumnezeu să scap cu zile*!"[43].

Revenirea printre cei dragi acasă îi oferă posibilitatea contactului cu lucrurile dragi: cărțile, florile și tablourile din camera sa. După trei luni de absență a unei băi încălzite, a unui pat curat și a unui dormitor cald, prezența acestora îi conferă sentimentul fericirii generale. Referindu-se la patriotismul ofițerilor din armata austro-ungară Octavian Tăslăuanu a manifestat întotdeauna rezerve. Observând numărul mare de ofițeri simulanți în Sibiu a fost convins că o armată dotată cu asemenea ofițeri este destinată eșecului. Acesti ofițeri simulau diferite afecțiuni și făceau curte femeilor. A fost indignat și de faptul că a întâlnit prin cancelarii peste 20 de ofițeri, avansați în grade militare care nu au luptat niciodată pe front. Aceștia îi compătimeau pe ofițerii care și-au asumat riscurile de a lupta sub flamura habsburgică și erau de etnie unguri, evrei și armeni. Revolta sa a fost amplificată și de faptul că în prima linie a frontului se aflau ofițerii de rezervă, în timp ce ofițerii activi serveau patria prin cafenelele Sibiului[44].

Confruntat cu aceste realități Octavian Tăslăuanu a decis să refuze implicarea în armata imperială care leza aspirațiile naționale și așteaptă informații despre posibila implicare militară a României în Transilvania. În acest sens, remarcă faptul că toți românii, mai ales țăranii, așteptau ziua sfântă a mântuirii. Așteptau în tăcere sosirea primului dorobanț în Transilvania, pe pământul viitoarei Românii Mari. Din această perspectivă nu înțelege strategia oamenilor politici din Vechiul Regat care au ratat multe momente favorabile înrolării tuturor românilor sub flamurile tricolore[45].

Intelectualul transilvănean susține că dacă România ar fi intrat cu trupele în Transilvania, românii s-ar fi mobilizat cu topoarele și coasele ca în Revoluția de la 1848. Dar au trecut și sărbătorile Paştelui şi România îndelung aşteptată și-a menținut neutralitatea, spre disperarea românilor transilvăneni. Devine tot mai mult convins că suferințele și sacrificiile din Ardeal nu mai pot fi suportate și obține un concediu medical de cinci săptămâni pentru băile de la Mehadia, unde își construiește un plan de a trece frontiera prin aceea zonă în România[46].

Trecerea frontierei în România a avut un impact dureros asupra sensibilității sale. Incertitudinea de a-și mai revedea Ardealul, suferința de a dezerta cu medalia împăratului pe piept, despărțirea de Ardeal

41 Tăslăuanu 1916, p. 338.
42 Tăslăuanu 1916, pp. 338–342.
43 Tăslăuanu 1916, p. 342.
44 Tăslăuanu 1916, pp. 341–345.
45 Tăslăuanu 1916, pp. 345–346.
46 Tăslăuanu 1916, pp. 350–351.

https://biblioteca-digitala.ro

au fost factorii care i-au alimentat sentimentul general de insecuritate. *„Cu lacrimi* în *ochi, m-am dus mai bine de un Km tot pe linia de frontieră, până am zărit un sat* și *am găsit o potecă....Mă opream mereu* și *mă* întorceam *spre frontieră, spre pământul românesc bătut de Dumnezeu. La pichetul din satul Podeni m-am predat grănicerilor, care m-au excortat prin Turnu-Severin la București.....Sunt* în țara *românească, dar trăiesc cu sufletul tot* în *Ardeal,* și *aștept ....aștept mereu să aud goarnele sunând* și *să mă* întorc*, viu sau mort, acasă* în *România mare....*”[47].

La finalul acestui studiu, consider că se impune formularea următoarelor concluzii:

Octavian Tăslăuanu este paradigma intelectualului transilvănean care nu a manifestat atașament față de mitul „bunului împărat", promovat cu insistență de Curtea Vieneză și s-a pronunțat în favoarea idealului național de unire a Transilvaniei cu România. În ipostaza de cetățean austro-ungar a fost mobilizat în armata austro-ungară și repartizat pe frontul din Galiția împotriva adversarului rus. Itinerarul trupelor de sub comanda sa reliefează o defensivă aproape continuă. Marșurile lungi și obositoare sub impactul climei reci de toamnă, urmărirea inamicului rus, zgomotul infernal al artileriei, al grenadelor, gemetele răniților sunt aspecte constante ale prezenței sale pe front.

Observații de natură sociologică întreprinde Octavian Tăslăuanu prin descrierea problemelor de conștiință ale soldatului român. Mărturisește faptul că pe orice câmp de luptă nu a întâlnit soldați români care să fi fost entuziasmați de cauza pe care o susțin. Soldații s-au conformat ordinului de mobilizare și deplasare pe front datorită poruncii imperiale. Soldatul român abrutizat pe câmpul de luptă se confruntă cu două amenințări. Datoria și porunca imperială îl trimit la moarte, iar instinctul de conservare îi dictează să supraviețuiască războiului, dar teama de pedeapsa cu moartea pentru neîmplinirea poruncii îi amenință fragilul echilibru.

Implicarea sa în Campania din Galiția are un deznodământ fericit, deoarece în data de 29 noiembrie 1914, cu acordul oficialităților și cu avizul medicului, părăsește câmpul de luptă, după trei luni de suferințe și privațiuni. Revenit printre cei dragi, acasă, decide să nu mai lupte sub flamura habsburgică și se refugiază în România.

BIBLIOGRAFIE:

Astorri, Salvadori 2005 – Antonella Astorri, Patrizia Salvadori, *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, trad. de Ilieș Câmpeanu, Editura Enciclopedică RAO, București, 2005.

Braudel 1984 – Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul* și *imposibilul*, vol. I, București, 1984.

Delumeau 1986 – Jean Delumeau, *Frica* în *Occident (secolele XIV- XVIII). O cetate asediată*, Editura Meridiane, București, 1986.

Djuvara 2007 – Neagu Djuvara, Între *Orient* și *Occident.* Țările *Române la* începuturile *epocii moderne (1800–1848)*, Editura Humanitas, București, 2007.

Tăslăuanu 1916 – Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer* în *armata austro-ungară, care a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*, Editura Librăriei Școalelor, București, 1916.

Slavici 1996 – Ioan Slavici, Închisorile *mele*, Editura ALFA, București, 1996.

Nicoară 1997 – Toader Nicoară, *Transilvania la* începuturile *timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală* și *mentalități colective,* P.U.C., Cluj-Napoca, 1997.

Nicoară 2002 – Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate* în *societatea românească la* începuturile *timpurilor moderne (1600–1830),* Editura Accent și Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

Nicoară 1999 – Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste române. Istorie* și *imaginar*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Maior 2006 – Liviu Maior, *Habsburgi* și *români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006.

Andrei 2001 – Mirela Andrei, *Românii ardeleni și împăratul austriac. Avatarurile mitului „bunului împărat" de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la perioada pașoptistă*, în Revista Bistriței, XV, Cluj-Napoca, 2001.

Din 2003 – Petre Din, *Mitul bunului* împărat în *sensibilitatea colectivă a românilor transilvăneni* în *secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2003.

[47] Tăslăuanu 1916, pp. 355–356.

https://biblioteca-digitala.ro

Heitmann 2014 – Klaus Heitmann, *Imaginea românilor* în *spațiul lingvistic german 1775- 1918. Un studiu imagologic*, Ediția a II-a, traducere și introducere de Dumitru Hîncu, Editura Polirom, Iași, 2014.
Cârja et al 2016 – Ioan Cârja, Dan Lucian Vaida, Loránd L. Mádly, Dan Prahase, *Un ardelean* în *Marele Război, Albert Porkoláb (1880–1920)*, Editura Argonaut și Mega, Cluj-Napoca, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE PRIVIND PRELUAREA TRIBUNALULUI SATU MARE ÎN ANUL 1919

SĂLCEANU MIHAELA*

ASPECTS REGARDING THE TAKING OVER THE SATU MARE COURT IN 1919

ABSTRACT: *The process of overtaking the Hungarian administrative rule has begun by the Board of Governors (Consiliul Dirigent) in 1919, this undertaking has caused many problems in several cities and localities in Transylvania. On the 23rd of April 1919, almost every last one of the judges, prosecutors and clerks (131 persons) from the Satu Mare Law Court, has sworn allegiance and has signed a list of declaration in which they acknowledged to become clerks of the Romanian Kingdom; however, some eventually have changed their minds despite their initial decision. When the moment has come to take an oath, many of the clerks have refused. This comes as no surprise it was a period of chaos and widespread misinformation's filled with false news, and rumors, it was a transitory period for many and a hostile environment which inherently, has led to the resignation from the initial idea of taking an oath to serve for the Romanian Kingdom, to accept the rule of the Board of Governors and to consequently serve under the ruling of king Ferdinand. Many of the Hungarian elites, have considered these administrative entities and bodies as outright illegal organs on their territory at the time. In Satu Mare therefore, 15 judges and one chief clerk from the Law Court have refused to accept the new reality and to take an oath in this regard to serve the new regime. They were threatened therefore with expulsion from the city of Satu Mare. In the end, despite all the initial hostility and opposition from the existing clerks from the local institute of justice, the newly installed authorities despite facing challenges, have managed to function and serve justice for the people of the city during those difficult times.*

KEYWORDS: *Satu Mare, Law Court, Romanian Board of Governors, Oath, justice institute, local history, legal-administration, 1919*

REZUMAT: *Procesul de preluare al administrației maghiare de către Consiliul Dirigent, la început anului 1919, nu a fost lipsit de probleme în multe localități din Transilvania. Deși în 23 aprilie 1919, aproape toți judecătorii, procurorii și funcționarii (131 persoane) Tribunalului Satu Mare au semnat o listă prin care declarau că sunt gata să fie funcționari ai Regatului Român, o parte dintre aceștia s-au răzgândit. În momentul în care au ajuns să depună jurământul, mulți funcționari au refuzat. Realitatea este că într-o atmosferă viciată de știri și zvonuri contradictorii au existat nenumărate cazuri de opunere în fața depunerii jurământului de credință față de Regele Ferdinand și mai ales față de Consiliul Dirigent, considerat de marea majoritate a elitei maghiare transilvănene ca un organism nelegal. La Satu Mare, 15 judecători și un grefier principal de la Tribunal care au refuzat depunerea jurământului au fost amenințați cu expulzarea din orașul Satu Mare. Cu toată opoziția feroce a celor din justiția sătmăreană, noile autorități au reușit să asigure funcționarea instituțiilor și totodată să asigure desfășurarea unor evenimente importante din viața județului și a orașului.*

CUVINTE CHEIE: *Satu Mare, tribunal, Consiliul Dirigent, 1919, jurământ*

* Muzeograf Muzeul Județean de Istorie Satu Mare; email: ela_1975@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Problema preluării administrației maghiare de către Consiliul Dirigent Român în primele șase luni ale funcționării acestui organism eminamente românesc s-a bucurat de atenția multor istorici români și maghiari. Vom aminti aici doar pe istoricul Gheorghe Iancu care, într-o lucrare de referință apărută în anul 1985, dezbătea cu mare acuratețe procesul de preluare a administrației maghiare de către românii transilvăneni[1]. El a reluat ideea aducând date noi în această problemă, într-o altă lucrare apărută în anul 1995 în limba engleză[2].

Pentru zona noastră voi cita doar lucrarea domului dr. Viorel Ciubotă, apărută în anul 2004, care a dezbătut problemele preluării administrației maghiare de către românii sătmăreni în anul 1919[3]. Trebuie să menționăm că în partea de nord-vest a României procesul de preluare a fost mult întârziat, datorită mai multor hotărâri ale Marilor Puteri învingătoare în Primul Război Mondial, care au oprit înaintarea armatei române la est de Munții Codrului și astfel că asistăm la situația paradoxală că circa 30% din județul Satu Mare a fost eliberat încă la începutul anului 1919, iar restul de 70% a rămas sub administrația maghiară, trecând prin toate transformările prin care a trecut și Ungaria între anii 1918–1919, inclusiv prin regimul comunist a lui Béla Kun.

Excesele regimului comunist au făcut, după cum afirma dr. Viorel Ciubotă în anul 2004, ca integrarea județului în structurile create de Consiliul Dirigent în cele 6 luni de activitate să se desfășoare „relativ ușor, fără problemele ivite în alte județe ale Transilvaniei"[4]. Toată lumea era mulțumită că datorită armatei române scăpaseră de regimul comunist. Vom cita doar două opinii ale unor juriști maghiari sătmăreni, așa cum reies dintr-un interviu acordat ziarului „Patria" din Cluj, la începutul lunii mai 1919. Dr. Keresztszeghy Lajos, președintele Baroului Satu Mare, declara că „Tot orașul a ieșit întru întâmpinarea lor (soldaților români n.n.). Strigătele entuziaste nu mai conteneau. Oamenii au fost într-un extaz de bucurie."[5] Dr. Papolczy Gyula, președintele Tribunalului județean Satu Mare, declara că „Am fost cuprinși de o nemărginită bucurie știindu-ne salvați de armata română. Eu cred că maghiarii vor trăi în bună frăție cu românii în România Mare."[6]

Documentele descoperite recent aduc noi informații privind românizarea instituțiilor, cel puțin într-unul dintre domeniile de mare importanță ale societății și anume în domeniul justiției.

Aceste documente au fost necunoscute și pentru istoricul clujean, Gheorghe Iancu care, în anul 2006 publica o carte consacrată justiției românești din Transilvania și semnala preluarea Tribunalului în Satu Mare, fără probleme, de către români, în 23 aprilie 1919[7]. Atunci aproape toți judecătorii, procurorii și funcționarii (131 persoane) au semnat o listă prin care declarau că: „Toți participanții acestei ședințe plenare declară că cele de mai sus le servesc spre cunoștință și se pronunță, că sunt gata a funcționa mai departe ca funcționarii regatului român, drept dovadă semnează acest proces-verbal[8].

După cum aminteam, actul este semnat de 131 de persoane și este contrasemnat de Ioan Savanyu, președintele Consiliului Național Român Comitatens Satu Mare („Spre cunoștință și aprobat / Consiliul Național Român Comitatenz / I. Savanyu prezident) și aprobat de Generalul Alexandru Constantinidi[9]. Demn de remarcat este faptul că în fruntea listei se semnează dr. Papolczy Gyula, președintele Tribunalului județean Satu Mare și dr. Ioan Șuta în calitate de notar al adunării și probabil translator pentru cei care nu cunoșteau limba maghiară. Urmează apoi o lungă listă de semnături pe care am reușit să le descifrăm

[1] Iancu 1985.
[2] Iancu 1995.
[3] Ciubotă 2004.
[4] Ciubotă 2004, p. 277.
[5] Ciubotă 2004, p. 277.
[6] Ciubotă 2004, p. 277.
[7] Iancu 2006, pp. 54–55.
[8] SJANMM, FCNRBM, act. nr. 971/23 aprilie 1919, f. 4.
[9] „Sentințele sunt a se aduce în numele Majestății sale a regelui și, considerând că trăim în Regatul român, sub rege se înțelege Majestatea sa regele Ferdinand I cf. Ciubotă 1989, p. 524.

https://biblioteca-digitala.ro

parțial: Hunyör Ődön, Balogh József, Hegedüs Gyula, Inancsy János, Roszgonyi Viktor, Knoll Béla,?, Leitner Emil, dr. Paál Istvan, Jeney Sándor, dr. Visky Sándor, Aczel Gyula, Reidl Gyula, Székely Eduárd, dr. Félegyházy Kalman, Erdöss?, dr. Nemethy?, Morvay Károly,?, Füzessy Árpád, Hatvány Kálmán, dr. Bihary Kálmán, dr. Tyapyay Ede, **járás birok (judecători de ocol)**, dr. Szabo Zoltan, dr. Silviu Popp procuror, dr. Virag Geza, dr. Toth Janos, **procurori**, dr. Ditller Lipót, **halmii járásbiró** (judecători de ocol la Halmeu);

birosági jegyzék (grefieri de judecătorie):

Schell?, Fr. Kovacs, dr. Károly,?, dr. Török József, dr. Nagy Gyula, dr. Déry Pál, Unger Béla, dr. Ioan Șuta, dr. Békéssy István, dr. Burger Janos, dr. Ignațiu Mikle, Bomérg Gyula, Bajnocz Árpad;

kezelö **tisztvisel**ök**, szolgak és** örök **(aprozi, servitori și paznici):**

Borisórk Antal, Szenek Armin, Panczél Endre,?,?, Bene Károly, Somogyi Balint, Pincok Luiza, Vishnany?, Fanta Sándor, Resebaum Gyula, Szabó József, Balas Béla, Persenszky,?, Gyuró Sándor, Botta Sebestyen, Lellinger Jenő, Bukk Ignácz,?, Adaméсz,?, Tamassy,?, Bodnár Lajos,?, Lázár, Tóth Samuel, Wagner József, Andor József, Terge Margit,? Kondor?, Leváy Piróska,?, Sándor, id. Czimer Dezsö, övz. Becaty Györgyné, Munkhárty Mária,?,?, Balog?,?, Tar József Ankas,?, Csápó Sándor, Szümeg?,?, ifj. Czimer Dezső, Butean Jánоs, Pintje János,? Lajos, Tyukodi Margit, Kádár Bóldizsár, Kocsis Mikle, Sarkady József, Székely Miklós, Saleczki András, Vajda Ambrus, Nagy György, Bodi Zsigmond, Ștefan András, Kovács Mihály, Dobos József, Bódizs Árpad, Dolhay Sándor,?, Kelecseny Pál, Szigeti Mihály, Repekas Demeter, Veres Janos, Sarkadi Gedeon, Vinkler Erzsébét, Recze Dániel, Orosz Miklós, Gaborvigy József,?, Rákas Bálint, Szaniszló Pál, Mezö Károly, Szekeres Dániel, Sindella Kornél, Fagosi János, Nagy József, Papp András, Bugyi Lajos, Varga Joszef[10].

Vrem să subliniem încă odată că actul din 23 aprilie este bilingv, româno-maghiar, astfel toți participanții au știut ce semnează, înțelegând pe deplin textul prezentat. În 26 aprilie 1919 dr. Silviu Pop, tribun (împuternicit) al Consiliului Național Român Comitatens Județean Satu Mare, prezenta într-o ședință a consiliului procesul verbal al adunării din 23 aprilie subliniind că „judecătorii, procurorii și amploiații se declară, că fiind Satu Mare teritorialmente parte aparținătoare a Regatului Român se supun cu toată plăcerea tuturor legilor, dispozițiunilor și ordinelor Țării Românești și se declară, că doresc să rămână în serviciul Regatului Român și cu toată năzuința lor vor continua activitatea lor oficioasă ca impiegați ai acestui stat."[11]

În drumul spre instalarea unei justiții românești de o mare importanță a fost adoptarea în 8 februarie 1919 a Ordonanței 121, în care se prevedea desfășurarea procesului de preluare a judecătoriilor, precum și depunerea unui jurământ de credință față de regele Ferdinand și Consiliul Dirigent: „Eu, … jur că voi fi credincios lui Ferdinand I, regele României și Consiliului Dirigent, că voi păstra legile și ordinațiunile țării, că voi asculta de superiorii oficiului meu, că datorințele împreunate cu oficiul meu le voi împlini cu conștiinciozitate ….că voi promova binele țării și al cetățenilor și că voi păstra secretul oficios. Așa să-mi ajute Dumnezeu"[12].

Vom mai menționa că prima instituție preluată și în care s-a depus jurământul a fost Tribunalul județean din Sibiu, în 4 martie 1919.[13] Rând pe rând au fost preluate toate instanțele judecătorești din Transilvania, județul Satu Mare rămânând printre ultimele unde s-a întâmplat acest proces. Au existat o multitudine de situații, de la acceptarea de către salariații judecătoriilor să depună jurământul legal, până la refuzul categoric de a presta acest jurământ, deși urmările erau dure pentru cei care se opuneau: darea afară din justiție, pierderea dreptului la pensie, și chiar deportarea judecătorilor în locurile natale, sau chiar deportarea din România. Întrebarea firească care se naște este ce a provocat această opoziție

10 SJANMM, FCNRBM, act nr. 971/1919, f. 2 v–4.
11 SJANMM, FCNRBM, act nr. 971/1919, f. 527.
12 Iancu 2006„ p. 26.
13 Iancu 2006, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

feroce a multora dintre judecătorii maghiari din Transilvania? După părerea noastră principalul vinovat al acestei opoziții feroce a fost statul maghiar care, printr-o multitudine de mijloace insidioase, a reușit să creeze în Transilvania o multitudine de probleme grave, care au urmărit să slăbească forța Consiliului Dirigent care, după 1 decembrie 1918, și-a asumat efectiv guvernarea. Vom aminti aici grevele minerilor și ceferiștilor din anul 1919, propaganda care se ducea prin presa maghiară din Transilvania împotriva guvernării românești, acțiunile duse de dr. Apáthy din Cluj-Napoca, care urmăreau subminarea regimului românesc etc.

Menționăm că în rândul populației maghiare din Transilvania circulau tot felul de zvonuri și în primul rând că județul Satu Mare „va fi unguresc și nu se va ținea subt imperiul român".[14] Circulau tot felul de vești fanteziste că armata română a fost înfrântă pe Tisa și se află în retragere, jefuind populația pașnică. Sigur că într-o epocă în care informația ajungea greu la populația obișnuită, aceste zvonuri provocau temeri și mai ales erau crezute. Așa se explică apariția în 24 iunie 1919 a unui „Apel către populația județului Satu Mare" în care conducerea județului dezmințea categoric zvonurile, cerând populației să fie liniștită și să fie cu toată încrederea „în armata noastră pentru că azi aceea e una dintre cele mai puternice din lume și este în stare să vă asigure averea, liniștea și viața".[15] Notăm că armata română se afla în apărare pe Tisa, așteptând clipa pornirii la atac împotriva armatei regimului lui Béla Kun. Nota bene, apelul era adresat și populației române în rândul căreia se manifesta teama revenirii vechii stăpâniri și a răzbunărilor de care tocmai scăpase în luna aprilie 1919!

Într-o adresă, nr. 565–1919 din 11iunie 1919, semnată de maiorul Munteanu, comandantul Companiei de jandarmi și adresată prefectului județului Satu Mare și Ugocea, informa că ziarele maghiare locale scriu împotriva regimului românesc, afirmând că județul și orașul Satu Mare vor aparține Ungariei. Există și o rezoluție a subprefectului județului, dr. I.C. Barbul, prin care atenționa ziarele „că de mai comunică interviurile primite false și tendențios o [să] sistăm dreptul de apariție"[16].

Situația aceasta a persistat și în anul 1920 așa cum aflăm dintr-o adresă a subprefectului I. C. Barbul, trimisă președintelui Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, în care se arăta că „Mulți dau crezământ zvonurilor false aduse din Ungaria... Poporul maghiar de pe sate nu ne dușmănos, numai oficianții cari n-au depus jurământ."[17]

Așa că nu este de mirare că într-o atmosferă viciată de știri și zvonuri contradictorii au existat nenumărate cazuri de opunere în fața depunerii jurământului de credință față de regele Ferdinand și mai ales față de Consiliul Dirigent, considerat de marea majoritate a elitei maghiare transilvănene ca un organism nelegal. Se păstrează procesul verbal al preluării Tribunalului județean Satu Mare prin înlocuirea dr. Papolczi Gyula cu dr. Silviu Pop. Acțiunea s-a desfășurat în 25 iunie 1919 când la Tribunal s-au prezentat dr. Alexandru Racoți Filep, prefectul județului, împreună cu dr. Silviu Pop, noul președinte. Prefectul a citit dr. Papolczi decretul nr. 2644–1919 pres<idial> justiție a Consiliului Dirigent prin care dr Silviu Pop era numit președinte al Tribunalului, acesta depunând imediat jurământul de credință. Iuliu Papolczi „a protestat contra predării oficiului, spune că e încă oficiantul Ungariei, din care parte încă nu a primit nici un ordin spre a preda oficiul. Spune că el, în ședința plenară a Parchetului ținută în 23 aprilie 1919, deja a recunoscut dreptul Regatului Român și și-a declarat că rămâne în serviciul Regatului Român. Roagă ca declarația aceasta de mai sus să fie considerată ca și cum ar fi depus jurământul oficios. Oficiul Tribunalului la provocarea prefectului, îl predă noului prezident."[18]

Evenimentul era consemnat și de ziarul local maghiar care anunța laconic că au fost numiți de

[14] *Szamos*, 11 iunie 1919, p. 3.

[15] Ciubotă 1989, p. 286.

[16] AJSZ-SZ-B, FPJSM, IV-B–751, Actele comitelui suprem al Comitatului Satu Mare și al municipiului Satu Mare, adresa nr. 6/13 iunie 1919.

[17] AICB, FCDSSGPJ, dosar. 3/1920, f. 303.

[18] Iancu 2006, pp. 352–353.

https://biblioteca-digitala.ro

către Consiliul Dirigent dr. Silviu Pop, ca președinte al Tribunalului și dr. Erdöss Francisc, fost judecător de tribunal, ca șef al Parchetului județean, amândoi cu clasa 7 de salarizare, gradul 3.[19]

Noul președinte, prin adresa nr.1.2.A.1/1919, informa Consiliul Dirigent că deși în 23 aprilie 1919 angajații Tribunalului și-au declarat dorința de a rămâne în serviciul statului român „În decursul vremii s-au schimbat părerile susnumiților referitor la depunerea jurământului. Am observat că judecătorii și procurorii nu numai nu vor depune jurământul oficios, ci nu vor recunoaște dreptul Consiliului Dirigent de a dispune în chestiile justiției, drept aceea ca să nu fie întreruptă jurisdicțiunea pe teritoriul județului acestuia, propun să binevoiți a înrola pe advocații români pe teritoriul acesta, la judecătoriile de aici." Întreabă dacă și notarii trebuiau să depună jurământul la fel ca avocații, cerând lămuriri unde trebuiau să fie făcute apelurile la sentințele Tribunalului.[20] Vom observa, ca o dovadă a proastei circulații a informațiilor, că încă din data de 18 iunie 1919 Consiliul Dirigent, prin ordonanța nr. 1200 scotea tribunalele din Arad, Bihor, Sătmar și Maramureș de sub jurisdicția Curții de apel din Debrecen, punându-le în subordinea Curții de Apel din Oradea, nou creată.[21]

Se păstrează mai multe note ale judecătoriilor sătmărene ca răspuns la cererea de a se depune jurământul de fidelitate. De la judecătoria din Ardud, judecătorul Sándor Lajos, conducătorul judecătoriei de ocol și Fazakas János, judecător de ocol, au depus jurământul prescris. În schimb funcționarii, în număr de 7 (condicar funciar, cancelarist, manipulant, diurnist, executor, suboficiant), au refuzat depunerea jurământului, deși aveau la cunoștință urmările grele ale gestului lor.[22]

La Judecătoria de ocol Baia Mare 10 funcționari, mai puțin unul, au depus jurământul de fidelitate. În schimb, cei cinci judecători de ocol au refuzat depunerea jurământului, deși se află între cei care au semnat actul din 23 aprilie 1919: Daniel Sándor (era și consilier la Curtea de Casație), Csics Lajos, dr. Serly Jenő, dr. Vámos Albin, dr. Bodoky Zoltán.[23]

Judecătorii și funcționarii Judecătoriei de ocol din Seini au depus în cea mai mare parte jurământul cerut, așa cum reiese dintr-un proces verbal din 30 octombrie 1919 prin care avocatul Cornel Curtițiu a depus jurământul în fața președintelui judecătoriei, Gaál István (păstrat în funcție) iar dintr-o notă, nr. XIV.L.17–18–1919 Prez. reiese că Gaál și încă 15 persoane (notar, suboficianți, cancelariști, diurniști, executor) au prestat jurământul cerut. Judecătorul Szekeres Ferencz a refuzat depunerea jurământului[24].

Prin adresa nr.XXV.L 17–18/1919 din 19 septembrie, Tribunalul Satu Mare informa Consiliul Dirigent că dr. Weisz Árpád, notar la Judecătoria de ocol Halmeu, provocat în 9 august să depună jurământul de credință a refuzat. A fost imediat demis și i s-a oprit salariul. Dintr-o notă a Judecătoriei Halmeu, nr. XIV.L.17.18–1919 aflăm că judecătorii Csöpey János, președintele judecătoriei și dr. Dittler Lipót au depus jurământul cerut prin ordonanța nr. 121/1919. La fel și notarii dr. Polnik Kornél și Majtényi Gyula, la care s-au alăturat și ceilalți 13 funcționari ai judecătoriei. Singurul care a refuzat depunerea jurământului a fost judecătorul Igaz Gusztáv[25].

Fără probleme s-a făcut preluarea Judecătoriei de ocol Șomcuta Mare în 1 septembrie 1919, așa cum reiese din adresa nr. XXV.L 17–18/1919 din 9 septembrie 1919, de către noul președinte al judecătoriei dr. Sever Pop[26].

Problemele cele mai mari s-au ivit la preluarea Judecătoriei de ocol Satu Mare, un număr mare de judecători refuzând depunerea jurământului. Conform notei nr. XIV.L. 17–18–1919.Prez. următorii judecători au refuzat depunerea jurământului: Morvay Károly, judecător, consilier la Curtea de Casație,

---

19 *Szatmármegyei közlöny*, nr. 21/1919, p. 3.
20 Iancu 2006, pp. 353–354.
21 Ciubotă 1989, p. 280.
22 Iancu 2006, p. 415.
23 Iancu 2006, pp. 414–415.
24 Iancu 2006, pp. 413–414.
25 Iancu 2006, pp. 405–406.
26 Iancu 2006, p. 411.

https://biblioteca-digitala.ro

Koós György, Füzessy Árpád, Hatvany Kálmán, dr. Bihary Kálmán, dr Tyopay Ede. Nota mai pomenește și de două persoane care au depus jurământul și care „până acum au fost împiedecați în acest sens", fără a detalia cine și cum le-a pus piedeci. Pentru posteritate notăm cele două nume, demne de o respectuoasă pomenire: Farkas Sándor, executor și Koszor László, servitor, zilier[27].

Printr-un noroc extraordinar am descoperit contestațiile celor 15 judecători și a unui grefier principal de la Tribunalul Satu Mare care au refuzat depunerea jurământului de credință și care în lunile octombrie-noiembrie 1919 erau amenințați cu expulzarea din orașul Satu Mare. Documentele se află într-o colecție particulară, în posesia noastră aflându-se copiile acestor documente valoroase.

Primul în ordine alfabetică este Aczél Gyula, fost judecător la Tribunal, care cere anularea măsurii de expulzare deoarece este dispus acum să depună jurământul cerut, mai ales că între timp se căsătorise cu o învățătoare române greco-catolică care la rândul ei depusese jurământul de credință. Pe cerere este o rezoluție a președintelui Tribunalului județean prin care adeverește că Aczél s-a prezentat în fața lui pentru depunerea jurământului iar cererea lui a înaintat-o Consiliului Dirigent. Rezoluția poartă data de 21 octombrie 1919[28].

Al doilea în ordine alfabetică este Balázs János, născut la Sighetu Marmației care locuia în Satu Mare din anul 1907 în calitate de judecător al Tribunalului județean, bolnav și internat la spitalul din Sighetu Marmației încă din august 1919. El explică că nu a depus jurământul cerut, înainte de hotărârea Conferinței de Pace, dar declara că „voi depune jurământul ca cetățean al României Mari, dacă prin hotărârea Conferinței, orașul Satu Mare va aparține glorioasei Românii Mari."[29] Din Certificatul oficial eliberat de primăria orașului Satu Mare reiese că dobândise dreptul de reședință în oraș din 1 decembrie 1907[30].

Félegyházy Kálmán, judecător la Tribunalul județean, născut la Odorheiu Secuiesc avea drept de reședință în orașul Satu Mare din 27 mai 1907. Cere revocarea măsurii de expulzare datorită faptului că soția sa a fost operată și era netransportabilă.[31] Din certificatul oficial emis de primărie reiese că el a dobândit dreptul de reședință în orașul Satu Mare începând cu data de 27 mai 1907[32]. I se dă și adresa din Satu Mare: Banyai ut 23.

Următorul este Füzessy Árpád, judecător de tribunal, născut în Törökszentmiklos (oraș în Ungaria, județul Jász-Nagykun-Szolnok), stabilit la Satu Mare din anul 1907. I s-a recunoscut dreptul de rezidență în oraș din anul 1916. Își motivează cererea pentru anularea hotărârii de expulzare atât prin dreptul lui de reședință în Satu Mare, cât și pe situația lui familială: „Am o familie numeroasă, cel mai tânăr copil este de 4 luni, am și un copil de 4 ani, cu care în timp de iarnă prin expulzarea în lumea mare ar fi egală cu nimicirea, iar școlarizarea celor patru copii nu s-ar putea efectua, abstrăgând și de pagubele materiale pe care le-aș suferi"[33].

Hatvany Kálmán, judecător la Judecătoria de ocol Satu Mare, născut în Ladanócz[34], și-a dobândit dreptul de reședință în Satu Mare începând cu data de 15 octombrie 1907[35]. Memoriul care contestă cererea de expulzare este extrem de interesant. El credea că „îndepărtarea dintr-un oraș sau comună, poate fi efectuată numai în cazul dacă cel îndepărtat nu dispune de încredere și nu corespunde politic, precum nici nu dispune de dreptul de ședere în localitate, și nu corespunde politic, precum nici nu dispune de dreptul de ședere în localitate, situație în care ar fi expus să pribegească, de ici-colo, în lumea

[27] Iancu, p. 412.
[28] Documentul nr. 1
[29] Documentul nr. 3
[30] Documentul nr. 5
[31] Documentul nr. 7
[32] Documentul nr. 8
[33] Documentele 10 și 11
[34] Azi Ladmovce în Slovacia.
[35] Documentul nr.14

https://biblioteca-digitala.ro

mare, precum o cometă care străbate universul de mii de ani... Nu sunt nici tâlhar, nici criminal, nici vagabond fără loc de muncă, ci o persoană care am avere privată, nu sunt nevoit să apelez pentru ajutor la nimeni, am fost numit în funcția de judecător de statul maghiar, misiune pe care am îndeplinit-o cu loialitate. În toate privințele mi-am îndeplinit serviciul cu cea mai bună știință, nefăcând discriminare față de nici o naționalitate. Am acționat în mod egal față de toate persoanele. Chiar dacă este o treabă minoră consider că nu este o crimă ca să fiu fiu de încredere al patriei mele și vreau să și rămân".[36] Măcar acest judecător afirmă clar convingerile lui patriotice față de patria lui, Ungaria! El locuia pe str Békéssy Károly nr. 21 (azi str. Mărăști).

Hegedüs Gyula, judecător de tribunal, născut în Hajdubözörmény (Ungaria), era stabilit la Satu Mare din 14 septembrie 1905 când a și obținut dreptul de reședință. Aduce ca argument în favoarea sa faptul că de 48 de ani locuiește pe teritoriul Transilvaniei, administrat astăzi de Consiliul Dirigent de la Sibiu. Și-a construit deasemenea casă în orașul Satu Mare.[37]

Hunyör Ödön, judecător la tribunal, a fost numit în funcție în data de 22 aprilie 1903. A funcționat ca președinte de complet de judecată până în data de 31 august 1919, când a fost destituit „datorită faptului că nu am depus jurământul..." Avea avere în imobile și capital în valoare de 60.000 de coroane. Menționa de asemenea, că trăia „complet retras, nu mă ocup de politică și nici nu mă voi ocupa, și în această situație aștept hotărârea Conferinței de Pace, de care depinde ce hotărâri voi lua pentru mine și familia mea."[38]

Următorul judecător de tribunal Knoll Béla, era născut la Várpalota în comitatul Veszprem și și-a dobândit dreptul de reședință la Satu Mare din data de 30 decembrie 1907[39]. El nu depuse jurământul datorită faptului că „După cunoștințe sigure guvernul Karolyi m-a numit judecător la Curtea de Apel din Szepes[40]. Sper că guvernul actual va menține această numire. Din acest motiv am ezitat să depun jurământul de credință solicitat de Consiliul Dirigent din Sibiu"[41]. El de fapt după destituirea din funcție, obține un post la Banca de Industrie și Economie, cu un salar de 300 coroane lunar[42].

Judecătorul de tribunal Leitner Emil era născut la Carei și era domiciliat în Satu Mare din data de 27 septembrie 1904.[43]

Morvay Károly a fost numit judecător la tribunal din 6 septembrie 1900 când a dobândit și dreptul de reședință în orașul Satu Mare. Din 16 septembrie 1913 a fost numit la Judecătoria Satu Mare, primind și titlul de judecător de curte[44].

Pál Istvan, judecător la tribunal, locuia în Satu Mare de mai bine de 15 ani, dobândind dreptul de reședință în oraș, din data de 21 octombrie 1901[45].

Grefierul șef de la Tribunal, Polonkay Pál, locuia în Satu Mare din data de 1 decembrie 1907. El era născut în Mihalydi, o mică localitate din nordul Ungariei[46].

Judecătorul Riedl Gyula era născut la Košice, în Slovacia de azi. Era judecător de tribunal din anul 1912, iar prin hotărârea nr. 10.138/1919 a Consiliului orașului Satu Mare i s-a recunoscut dreptul de reședință în oraș. El nota în plângerea sa că dispune „de atâta avere mobilă și venituri, cu care pot asigura pe termen mai lung existența mea și a familiei mele. Fără modestie mai pot accentua că nu se pot face

36 Documentul nr. 13
37 Documentele nr. 16 și 17
38 Documentul nr. 19.
39 Documentul nr. 23.
40 Szepes era comitat în nordul Ungariei care în urma tratatului de la Trianon a rămas în componența Cehoslovaciei.
41 Documentul nr. 21.
42 Documentul nr. 22.
43 Documentul nr. 25 și 26.
44 Documentul nr. 28.
45 Documentele nr. 30 și 31.
46 Documentele nr. 33 și 34.

https://biblioteca-digitala.ro

obiecții privind viața mea morală și politică. Aș deveni pribeag împreună cu copii mei de 4, respectiv de 7 ani, dacă s-ar pune în aplicare hotărârea"[47].

Judecătorul de tribunal Rozgonyi Viktor era născut în comuna Pui, din județul Hunedoara, la 26 martie 1895 și locuia în Satu Mare din 14 ianuarie 1908, dobândindu-și și dreptul de reședință în oraș.[48]

Certificatul oficios al Primăriei era eliberat din 8 aprilie 1910 pentru a-i servi fiului său Viktor pentru înscrierea la Școala militară[49].

Szabó Istvan, judecător de tribunal, era născut la Odorheiu Secuiesc și invoca în sprijinul contestației sale împotriva expulzării că „După cunoștința mea conform hotărârii Consiliului Dirigent cei care s-au născut pe teritoriul consiliului nu cad sub incidența expulzării"[50].

Ultimul este Tóth János, născut în Carei, locuia în Satu Mare din 23 ianuarie 1913, când a dobândit dreptul de rezidență, după cum rezultă din certificatul eliberat de primărie. El apelează la argumentul că ordinul nr. 8.272 din 18 iulie 1919 al Consiliului Dirigent nu a fost cunoscut în orașul Satu Mare și mai ales la faptul că ordinul se referă la verificarea și luarea în evidență a străinilor, „dar eu potrivit acestei hotărâri nu pot fi socotit străin deoarece mi s-a recunoscut dreptul de rezidență prin actul nr. 10.135/1919. Eu care m-am născut în Carei, deci pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent Român, în baza acestui ordin nu pot fi socotit străin"[51].

La dosar se păstrează și o adresă a primarului orașului Satu Mare adresată prefectului județului Satu Mare în care îi cere să soluționeze cele 16 plângeri ale judecătorilor care urmau să fie expulzați din oraș ca urmare a hotărârii nr. 11.786/1919 a Căpitanului de Poliție Satu Mare deoarece „domnia voastră v-ați rezervat dreptul de soluționare a contestațiilor privind expulzările. El îi atrage atenția prefectului că cei mai mulți dintre aceștia și-au dobândit dreptul de rezidență în orașul Satu Mare și astfel „în posesia acestui drept civil nu poate fi executată expulzarea"[52].

Am prezentat cazurile celor 15 judecători și un grefier de la tribunal destul de amănunțit pentru a arăta că în afară de unul care și-a asumat cu bărbăție motivul principal pentru care nu a depus jurământul de credință față de regele Ferdinand și Consiliul Dirigent, restul au căutat tot felul de motive reale sau închipuite pentru a-și justifica refuzul.

Odiseea judecătorilor sătmăreni nu s-a oprit aici. Cu toată opoziția feroce a celor din justiția sătmăreană, noile autorități au reușit să asigure funcționarea instituțiilor și totodată să asigure desfășurarea unor evenimente importante din viața județului și a orașului. Se păstrează procesul verbal al adunării municipalității orașului Satu Mare, desfășurată în sala de ședințe a primăriei în care s-a stabilit lista persoanelor care urmau să facă parte din comisiile de alegere care trebuiau să asigure buna desfășurare a alegerilor pentru primul Parlament al României Mari (începutul lui noiembrie 1919). Orașul Satu Mare a fost împărțit în 8 cercuri electorale.

Președintele primului cerc electoral a fost ales Francisc Erdöss, procuror șef adjunct. Înlocuitor era dr. Keresztszeghy Sándor, avocat și președintele Baroului. Secretar era Ignațiu Micle, funcționar la tribunal.

La cercul al III-lea președinte era dr. Șuta Ioan, judecător de tribunal, adjunct era dr. Borgida Lajos, avocat.

La al IV-lea cerc electoral adjunctul secretarului era Filip Ioan, funcționar la tribunal. La al V-lea cerc, secretarul comisiei era Bota Sebestyen, procuror la tribunal[53]. Deci, se reușise la Tribunalul județean

47 Documentele nr. 36 și 37.
48 Documentele nr. 38 și 39.
49 Documentul nr. 39.
50 Documentul nr. 41.
51 Documentele nr. 43 și 44.
52 Documentul nr. 46.
53 AICB, FCDAG, dosar 31–1919, ff. 557–558.

https://biblioteca-digitala.ro

ca într-un timp scurt să se acopere deficitul de personal și mai mult să participe din plin la desfășurarea alegerilor parlamentare.

Nici cei 15 judecători demiși nu au persistat toți în opoziția lor față de România Mare. Din presa vremii am extras două informații care vin în sprijinul afirmației de mai sus. Astfel, la sfârșitul anului președintele judecătoriei locale Satu Mare, dr. Dittler Lipót, unul dintre cei care depuseră jurământul a fost transferat la judecătoria locală Halmeu tot ca şef de judecătorie. Aczél Gyula, judecător de ocol a fost strămutat în oraşul Satu Mare ca preşedinte al judecătoriei Satu Mare[54]. Acesta fusese unul dintre cei 15 judecători amenințați cu expulzarea la 1 noiembrie 1919.

Un alt judecător aflat în anul 1919 pe lista celor ce urmau să fie expulzați a revenit la sentimente mai bune față de statul român.

Leitner Emil, judecător de instrucție și soția sa Toth Margit, sufereau la 1 noiembrie 1919 o pierdere grea prin moartea fiului lor Lászó care moare într-un spital din Budapesta suferind de encefalopatie. În primăvară tânărul obținuse bacalaureatul cu excelență la gimnaziul romano-catolic din Satu Mare. S-a îmbolnăvit când era voluntar în Divizia de secui. Părinții lui au ajuns la el la spital doar cu câteva zile înainte să moară. I-au adus trupul acasă și l-au înmormântat la Satu Mare[55]. Deci, încă un judecător care nu a fost expulzat din oraș și și-a continuat viața aici.

Oricum trebuie să remarcăm că atitudinea judecătorilor din justiția sătmăreană a îngreunat mult desfășurarea în bune condițiuni al actului de justiție. Este și faptul pe care îl remarcă prefectul județului Satu Mare dr. Alexandru Racoți Filip care în raportul pe care îl trimite Consiliului Dirigent la începutul anului 1920 scria că „justiția afară de câțiva magistrați unguri care au depus jurământul e compusă din români... personalul însă e insuficient[56]. Deci se reușise într-o perioadă scurtă de timp înlocuirea cu români (mai ales avocați) a magistraților unguri care refuzaseră să depună jurământul de credință față de regele Ferdinand și Consiliul Dirigent.

Despre soarta celor 15 judecători maghiari care ar fi trebuit să fie expulzați la 1 noiembrie 1919 deocamdată nu putem spune nimic. Poate cercetările viitoare vor descoperi noi date și documente care să ne ajute să completăm informațiile referitoare la această problemă.

[54] *Szatmármegyei K*özlöny, nr. 3/1920, p. 3.
[55] *Nagybanyai Hirlap*, nr. 46/1919, p. 3.
[56] AICB, FCDSSGPJ, dosar 3/1920, ff. 304–305.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE:

Documentul 1

1919 octombrie 21, Satu Mare. Aczel Gyula declară că este dispus să depună jurământul de credință pentru regele Ferdinand și Consiliul Dirigent pentru că s-a căsătorit între timp cu o învățătoare româncă care a depus deja jurământul.

Stimate domnule comandant!

În baza hotărârii emise de domnul comandant sub nr. 11786/1919 până la data de 1 noiembrie 1919 trebuie să părăsesc orașul Satu Mare împreună cu familia.

Având în vedere că în data de astăzi am introdus cererea președintelui Tribunalului din Satu Mare pentru depunerea jurământului, precum și faptul că între timp m-am căsătorit cu o învățătoare de naționalitate română care a fost numită în funcție de Consiliul Național Român, care a și depus deja jurământul cerut, respectuos vă rog domnule comandant să înlăturați executarea hotărârii în privința mea și a familiei mele.

Cu onoare Aczél Gyula, fost judecător de Tribunal

1919 X 14 L. 17–18/70 pres<idial>

Adeveresc că domnul Iuliu Aczel sub numărul de mai sus s-a prezentat pentru depunerea jurământului și cererea lui se va susterne Consiliului Dirigent.

Satu Mare 21 octombrie1919 S. Pop, preș<edinte>

<f.1 v:>

Onoratul domn comandant al Poliției Satu Mare

<Ștampilă cu inscripția:>

Oficiul Căpitănatului de Poliție al orașului Satu Mare
Intrat în 21 octombrie 1919 Nr. 12.902
<Ștampilă cu inscripția:>
Municipalitatea orașului liber Satu Mare Nr. 10.501/1919.

Documentul 2

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere Consiliului orășenesc să rezolve cu precădere cererea lui Aczél Gyula, fost judecător, deoarece termenul de expulzare a acestuia este 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.902/1919 Comandantul poliției

Prea stimat Consiliu!

Vă înaintez cererea introdusă în termenul hotărârii de expulzare nr. 11786/1919 cu rugămintea să binevoiți a o soluționa cu precădere, deoarece data expulzării expiră la 1 noiembrie, anul curent.

Satu Mare, 30 octombrie 1919

Comandant de poliție

<f.1 verso:>

Ștampilă cu inscripția: Consiliul orașului liber Satu Mare. Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10.501.

Documentul 3

1919 octombrie 23, Satu Mare. Balázs János fost judecător la Tribunalul Satu Mare declară că va depune jurământul de credință regelui Ferdinand în funcție de hotărârile Conferinței de Pace.

Prea stimat oficiu al Căpitănatului de Poliție

Împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919 comunicată subsemnatului la data de 17 octombrie introduc prezenta plângere, respectiv cererea de reexaminare împotriva acesteia cu rugămintea să aveți onoarea să înaintați cererea autorității competente pe care o rog ca în privința mea să anuleze, respectiv să abroge această hotărâre.

În motivarea cererii mele invoc faptul că locuiesc din 1907 în orașul Satu Mare în calitate de judecător al Tribunalului Satu Mare și de atunci sunt locuitor pașnic al orașului respectând ordinea legală, fiind un cetățean

https://biblioteca-digitala.ro

care îmi achit impozitele, contribuind la toate obligațiile publice și până în prezent dobândindu-mi și dreptul de reședință și astfel nu pot fi supus expulzării chiar dacă nu am depus jurământul de cetățenie în calitate de funcționar public înainte de hotărârea Conferinței de Pace, dar declar că voi depune jurământul ca cetățean al României Mari, dacă prin hotărârea Conferinței orașul Satu Mare va aparține glorioasei Românii Mari. Această hotărâre va interveni în scurt timp ca pe timp de iarnă să se aducă expulzarea mea nu este omenesc și echitabil.

Cu respect amintesc că dispun de proprietate privată și chiar dacă nu voi primi salariul nu va fi necesar să fiu întreținut de oraș. Am avere privată în Sighetu Marmației, iar în Satu Mare depozit bancar. Pe lângă asta în Satu Mare am o proprietate mică care este suficientă pentru asigurarea existenței mele. Mai reamintesc că nici înainte de ocuparea orașului, nici după, nu s-au ivit împotriva mea reclamații din motive politice și sociale, ba chiar în interesul public și social am desfășurat activitate dezinteresată și neobosită în calitate de președinte al Comisiei locative a orașului.

Din august anul curent sunt bolnav și astfel sunt absent legal de la activitate și din oraș. În prezent sunt bolnav și sub tratament medical la Sighetu Marmației. Astfel, în starea mea de boală hotărârea de expulzare nu poate fi eficientă. În baza acestor motive repetând cererea de mai sus rămân cu onoare.

Balázs János, judecător de Tribunal

P.S. Susțin plângerea mea introdusă la acest obiect.
<f.1 v:>
ad 12875 intrat 23 octombrie 1919
Onorate d-le comandant al Poliției Satu Mare
Balázs János judecător fiscal regal, acum locuitor în Sighetu Marmației str. Timar nr. 69.
<ștampilă cu inscripția:> Municipalitatea orașului liber Satu Mare. Nr. 10.515/1919

Documentul 4

1919 octombrie 21, Satu Mare. Balázs János invocă motivul împotriva expulzării sale faptul că este bolnav și nu poate să-și transporte bunurile.

Onorat D-le comandant!

Plângerea introdusă împotriva hotărârii nr. 11.786/1919 și o susțin în fața autorității superioare și rog să o înlăturați pentru următoarele motive:

Din 31 decembrie 1907 locuiesc în calitate de judecător numit. De peste 14 ani am dobândit dreptul de rezidență ce o dovedesc cu actul anexat.

În prezent zac bolnav în Sighetu Marmației (str. Timár, nr. 69), vindecarea mea mai durează câteva luni, ce voi dovedi cu act medical, astfel nu mă pot îngriji de transportarea mobilierului meu.

Cu respect, Balázs János, judecător de Tribunal

Documentul 5

1919 octombrie 20, Satu Mare. Consiliul orașului liber regal Satu Mare adeverește că Balázs János, fost judecător de tribunal este locuitor al orașului din 1 decembrie 1907 și astfel și-a dobândit dreptul de rezidență și nu poate fii expulzat.

Nr. 10.140/1919
Certificat oficial

Consiliul orașului liber regal Satu Mare în baza cercetării adeverește că Balázs János, născut în Sighetu Marmației, din 1 decembrie 1907 locuiește în Satu Mare, este judecător de tribunal și în baza legii 22, art. 10 din 1886 și hotărârea administrativă 1702/1907 și-a dobândit reședința în orașul liber Satu Mare.

Drept pentru care am eliberat prezentul certificat oficial spre a-i folosi ca anexă la plângerea împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919 a comandantului poliției Satu Mare și a fost eliberat după achitarea taxei de timbru și celelalte taxe. Eliberat în baza hotărârii Consiliului orășenesc.
Satu Mare la 20 octombrie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro

Secretar Primar, Ferenţiu Augustin

<f.1 verso:>
Ştampilă cu inscripţia: Consiliul oraşului liber Satu Mare
Nr. 10515/1919

Documentul 6

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliţiei Satu Mare înaintează cererea lui Balázs János privind soluţionarea cu precădere a expulzării sale.

Nr.12875/1919

Stimat Consiliu!

Întrucât Balázs János,judecător la tribunal a introdus în termen contestaţia împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919 vă înaintez cererea pentru soluţionare de gradul doi (instanţa a doua) şi vă rog să o soluţionaţi cu precădere deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare, 30 octombrie 1919

Şeful Poliţei

<f.1 verso:>
Ştampilă cu inscripţia: Consiliul oraşului liber Satu Mare, intrat în 30 octombrie 1919, nr. 10.515.

Documentul 7

1919 octombrie 21, Satu Mare.Félegyházy Kálmár, fost judecător la tribunal invocă motive medicale grave ale soţiei sale împotriva expulzării sale.

Stimate domnule comandant!

Referitor la hotărârea definitivă 11.786/1919 anexez certificatul oficial din care rezultă că dispun de şedere în oraşul Satu Mare, deci nu pot fi expulzat de aici.

La anexa 2 depun certificatul medical din care rezultă că soţia mea a suferit o operaţie grea, astfel că expulzarea este imposibilă.

Cu respect vă rog să retrageţi această hotărâre definitivă faţă de mine.

Satu Mare, 21 octombrie 1919

dr. Félegyházy Kálmár

Documentul 8

1919 octombrie 20, Satu Mare. Consiliul oraşului Satu Mare îi eliberează lui Félegyházy Kálmár, fost judecător la tribunal, un atestat oficios din care rezultă că este judecător la Satu Mare din 27 mai 1907 când a dobândit şi dreptul de rezidenţă şi astfel că nu poate fii expulzat.

10102/919

Certificat oficios

În urma cercetărilor efectuate de Consiliul oraşului liber regal Satu Mare, certificăm că dr. Félegyházy Kálmár, născut în Odorheiul secuiesc şi-a dobândit dreptul de reşedinţă în Satu Mare în 27 mai 1907, în baza legii XXII/1886, paragraful 6 şi 10 şi respective hotărârea administrativă nr. 1.707/1907. S-a eliberat prezentul certificat pentru a-i servi la plângerea împotriva hotărârii definitive 11.786/1919, prevăzut cu ştampilă oficială după achitarea taxei de timbru şi a celorlalte taxe.

Dat la 20 octombrie 1919 în şedinţa consiliului.

Secretar Primar,
Ferenţiu <Augustin>

<f.1 verso:> sigiliu cu inscripţia:
Municipalitatea oraşului liber Satu Mare
Nr. 10504/1919

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul 9

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului orașului soluționarea cu precădere a cererii lui Félegyházy Kálmár, deoarece termenul de expulzare este 1 noiembrie 1919

Nr. 12914/1919
Stimat Consiliu!

Întrucât dr. Félegyházy Kálmár, judecător de tribunal a introdus plângere împotriva hotărârii definitive nr. 11768/1919 a Comandamentului Poliției, vă înaintez cererea pentru soluționare cu precădere întru-cât termenul de expulazare este 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919
Comandantul Poliției
<f.1 verso:>
Consiliul orașului liber Satu Mare
Intrat 30 octombrie 1919 Nr. 10.504

Documentul 10

1919 octombrie 22, Satu Mare. Füzessy Árpád, fost judecător de plasă, invocă motive umane privind expulzarea sa, precum și faptul că de la începutul anului 1916 a dobândit drept de rezidență în orașul Satu Mare .

Domnule comandant al poliției!

Fac plângere împotriva hotărârii definitive 11.786 /1919 și vă rog să înaintați plângerea împreună cu anexele autorității supreme.

Hotărârea dumneavoastră este jignitoare, păgubitoare deoarece din certificatul oficial anexat prezentei mi s-a recunoscut dreptul de reședință în orașul Satu Mare, la începutul anului 1916, deci sunt cetățean al orașului Satu Mare, care nu a săvârșit vreo infracțiune politică sau de drept comun, nu sunt cerșetor, am ocupație pe teritoriul orașului Satu Mare, astfel față de mine nu se pot aplica regulile de escortare.

Am o familie numeroasă, cel mai tânăr copil este de 4 luni, am și un copil de 4 ani, cu care pe timp de iarnă prin expulzarea în lumea mare ar fi egală cu nimicirea, iar școlarizarea celor 4 copii nu s-ar putea efectua, abstrăgând și de pagubele materiale pe care le-aș putea suferi.

Rog deci pe d-nul comandant să suspendați această hotărâre definitivă.

Cu respect,
Füzessy Árpád, judecător de ocol

<f.1 verso:>
D-lui comandant al Poliției Satu Mare
Plângerea lui Füzessy Árpád locuitor în Satu Mare, judecător de ocol împotriva hotărârii nr. 11.786/1919
<Ștampilă cu inscripția: >
Oficiul comandantului de poliție al orașului liber Satu Mare. Intrat la 22 octombrie 1919 Nr. 12929
<Ștampilă cu inscripția: >
Municipalitea orașului liber Satu Mare
Nr. 10512/1919

Documentul 11

1919 octombrie 21, Satu Mare. Consiliul orașului liber regal Satu Mare adeverește că Füzessy Árpád, fost judecător de ocol, are drept de reședință în Satu Mare din anul 1907 și astfel că nu poate fi expulzat.

Nr. 10186/1919
Certificat oficial

În baza cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare adeverim că Füzessy Árpád, născut în Törökszentmiklos[57], locuitor în Satu Mare din anul 1907, judecător de tribunal în Satu Mare din anul 1907,

[57] Oraș în Ungaria, în județul Jász-Nagykun-Szolnok.

https://biblioteca-digitala.ro

în baza legii XXII/1886, paragraful 10 și a hotărârii administrative 1702/1907, precum și a hotărârii consiliului orașului din 5 februarie1916 și 1763/916 a dobândit drept de reședință.

S-a eliberat prezentul certificat oficial pentru a-i servi ca justificare la contestația introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11786/1919, aplicându-se ștampila oficială după încasarea taxei de timbru și a taxelor.

Ținută în ședința consiliului Satu Mare 21 octombrie 1919

Secretar Primar
Ferențiu <Augustin >

<f.1 verso:>
<Ștampilă cu inscripția:>
Municipalitatea (Autoritatea legală) orașului liber Satu Mare.
Nr. 10512/1919

Documentul 12
1919 octombrie 30, Satu Mare. Cerere a comandantului poliției orașului Satu Mare către consiliul orașului de soluționare cu precădere a hotărârii de expulzare a lui Füzessy Árpád.

Nr. 12929/1919
Onorat Consiliu!

Vă înaintez cererea formulată de Füzessy Árpád, judecător de ocol, împotriva hotărârii de expulzare nr. 11786/1919 a comandantului poliției, pe care o înaintez cu rugămintea de a fi soluționată cu precădere deoarece la 1 noiembrie anul curent expiră hotărârea de expulzare.

Satu Mare 30 octombrie 1919

Comandantul Poliției

<f.1 verso:>
<Ștampilă cu inscripția:>
Consiliul orașului Satu Mare, intrat în 30 0ctombrie 1919 Nr. 10512.

Documentul 13
1919 octombrie 21, Satu Mare. Hátvány Kálmán, fost judecător de ocol, introduce plângere împotriva hotărârii de epulzare nr. 11786/1919 a comandantului poliției, deoarece a dobândit drept de rezidență în oraș din anul 1907.

Stimate domnule comandant al Poliției Satu Mare

În baza hotărârii definitive 11786/1919 al Căpitănatului de Poliție Satu mare mi s-a adus la cunoștință de către președintele tribunalului că până la data de 1 noiembrie trebuie să părăsesc orașul cu întreaga familie, în caz contrar mi se vor aplica dispozițiile regulilor de escortare împotriva mea. Iau la cunoștință că această hotărâre este definitivă, astfel nu poate fi atacată cu apel.

Întru-cât nu mă pot folosi de apel, nu pot formula obiecții juridice, astfel formulez prezenta plângere și rog ca aceasta să fie înaintată organului competent.

După umila mea părere îndepărtarea dintr-un oraș sau comună acum în secolul al XX-lea cu forța publică, poate fi efectuată numai în cazul dacă cel îndepărtat nu dispune de încredere și nu corespunde politic, precum nici nu dispune de dreptul de ședere în localitate, situație în care ar fi expus să pribegească, de ici-colo, în lumea mare, precum o cometă care străbate universul de mii de ani. Dar eu locuiesc în Satu Mare din noiembrie 1907, deci de 12 ani fără întrerupere. Am dobândit dreptul de ședere și dreptul de rezidență, la locul meu natal nu este posibil, pierzând acest drept de mai mulți ani. Faptul că locuiesc de la data arătată mai sus, deci de mulți ani, în Satu Mare, lucru cunoscut de președintele Tribunalului și de comandantul de poliție, dar dacă este necesar acest lucru îl voi dovedi și în mod oficial. Este neîndoielnic că este cunoscut dreptul meu de ședere și de către comandamentul poliției precum și faptul că acest drept câștigat are temelie ca orice drept câștigat și respectat de orice stat civilizat atât în trecut cât și în prezent.

Sper că nu încape îndoială că nu sunt o persoană lipsită de încredere. Nu sunt nici tâlhar, nici criminal, nici

https://biblioteca-digitala.ro

vagabond fără loc de muncă, ci o persoană care am avere privată, nu sunt nevoit să apelez pentru ajutor la nimeni, am fost numit în funcție de judecător de statul maghiar, misiune pe care am îndeplinit-o cu loialitate. În toate privințele mi-am îndeplinit serviciul cu cea mai bună știință, nefăcând discriminare față de nici o naționalitate. Am acționat în mod egal față de toate persoanele.

Chiar dacă este o treabă minoră, consider că nu este o crimă ca să fiu un fiu de încredere al patriei mele și așa vreau să și rămân. Mă consider un om tot așa de cinstit ca oricare cetățean al unui stat de 20.000.000. Ce motiv ar fi cauzat ca să fiu expulzat?

Sunt destul de multe persoane care în timpul războiului au ajuns aici, sunt lipsite de încredere și care desfășoară activități comerciale care au cauzat scumpirea și criza de locuințe. Ori eu sunt mai prejos decât aceștia?

Executarea acestei măsuri pe timpul acesta este incompatibilă cu sentimentele umane și în aceste vremuri cu condiții de trai foarte grele aș fi nevoit să mă leapăd de bunurile mele pe care nu le-aș mai putea redobândi datorită scumpirii.

Rog deci ca prezenta plângere să fie înaintată autorității competente.

Rămân cu respect 21 octombrie 1919

Hátvány Kálmán, judecător de ocol (plasă)

<f.1 verso:>
Stimatului domn comandant al Poliției Satu Mare
Plângerea lui Hátvány Kálmán judecător de ocol din Satu Mare(Békesessy Károlz utca) împotriva hotărârii 11.786/1919
<Ștampilă cu inscripția:> Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare
intrat 21 octombrie 1919 Nr. 12916
<Ștampilă cu inscripția:>
Municipalitatea orașului liber Satu Mare Nr. 10513/1919

Documentul 14
1919 octombrie 21, Satu Mare. Certificat oficial al Consiliului orașului Satu Mare din care rezultă că Hátvány Kálmán, judecător de ocol și-a dobândit dreptul de reședință încă din anul 1907 și prin urmare nu poate fi expulzat.

Nr. 10.144/1919
Certificat oficial

În urma cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare, certificăm că Hátvány Kálmán, judecător de ocol, născut la Ladanócz, și-a dobândit dreptul de reședință la data de 15 octombrie 1907, în baza legii XXII din 1886, paragraful 10, respectiv hotărârea administrativă 1707/1907. S-a eliberat prezentul certificat după încasarea taxei de timbru și taxelor pentru a-i servi la plângerea introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919 emisă de comandamentul de poliție.

Dat la 21 octombrie 1919 în ședința Consiliului orașului liber regal Satu Mare.

Secretar Primar

<f.1 verso:>
<Ștampilă cu inscripția:>
Municipalitatea a orașului liber Satu Mare Nr. 10513/1919

Documentul 15
1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare înaintează consiliului cererea depusă de Hátvány Kálmán împotriva expulzării pentru a fii soluționată cu precădere.

Nr. 12916 Căpitănatul de poliție
Stimate consiliu!

Întrucât Hátvány Kálmán, judecător de ocol, a introdus plângere împotriva hotărârii definitive de expulzare nr. 11.786/1919 emisă de Comandamentul de Poliție Satu Mare, vă înaintez această plângere cu rugămintea să fie soluționată cu precădere, deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

https://biblioteca-digitala.ro

Satu Mare 30 oct. 1919

Comandant de poliție

<f.1 verso:>
<Ștampilă cu inscripția:> Consiliul orașului liber Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10513

Documentul 16

1919 octombrie 21, Satu Mare. Plângere împotriva hotărârii de expulzare a lui Hegedüs Gyula, judecător locuia de 48 de ani pe teritoriul Transilvaniei iar din anul 1905 a dobândit drept de rezidență în orașul Satu Mare.

Stimate domnule comandant al poliției!

Fac prezenta plângere împotriva hotărârii nr. 11786/1919 pentru următoarele motive. Am ocupat funcția de judecător numit la Tribunalul din localitate la data de 14 septembrie 1905. Soția în anul 1906 a cumpătat un loc pe care am construi o casă și în calitate de proprietar suport taxele comune și impozitul, astfel dobândind dreptul de rezidență. Acest lucru îl dovedesc cu certificatul oficios anexat.

De 48 de ani locuiesc pe teritoriul administrat (azi n.n.) de Consiliul Dirigent de la Sibiu.Casa de locuit a fost construită din averea proprie a soției, creând astfel bază de impozitare. Nu ocupăm locuință cu chirie din fața altora. Pentru cele expuse mai sus solicităm cu respect ca autoritatea supremă să desființeze hotărârea privind expulzarea.

Cu tot respectul,

Hegedüs Gyula
judecător de curte

<f.1 verso:>
Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare, intrat 21 octombrie 1919 Nr. 12877
Plângere împotriva hotărârii definitive 11.768/1919 a comandamentului Poliției Satu Mare a lui, Hegedüs Gyula, judecător de curte, locuitor în Satu Mare.
<Ștampilă cu inscripția:> Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare
intrat 21 octombrie 1919 Nr. 12877
<Ștampilă cu inscripția:> Municipalitatea orașului liber Satu Mare Nr. 10505/1919

Documentul 17

1919 octombrie 21, Satu Mare. Consiliul orașului liber regal Satu Mare adeverește că Hegedüs Gyula, fost judecător, și-a dobândit dreptul de rezidență în oraș din 14 septembrie 1905 și astfel nu poate fii expulzat.

Nr. 10135/919
Certificat oficios!

În urma cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare, certificăm că Hegedüs Gyula, născut la Hajduböszeményi[58], și-a dobândit dreptul de reședință în Satu Mare în 14 septembrie 1905, în baza legii XXII/1886, paragraful 10 și hotărârea administrativă nr. 1702/1907.

S-a eliberat prezentul certificat oficial după încasarea taxei de timbru și taxelor pentru a-i servi la plângerea introdusă împotriva hotărârii administrative nr. 11786/1919 emisă de Comandantul Poliției.

Satu Mare în ședința consiliului din 21 octombrie 1919

Secretar primar
Ferențiu <Augustin>

<f.1 verso:>
Municipalitatea orașului liber Satu Mare. Nr. 10.505/1919

[58] Localitate în Ungaria, județul Hajdu-Bihár.

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul 18

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului să soluționeze cu precădere cererea lui Hegedüs Gyula, fost judecător, deoarece termenul de expulzare este 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.887/1919 Comandantul Poliției
Onorat Consiliu!

Întrucât Hegedüs Gyula, judecător la curte a introdus plângere împotriva hotărârii definitive de expulzare nr. 11.786/1919 a Comandamentului Poliției, vă înaintez plângerea, ca instanță de gradul al II-lea, cu precădere, deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919

Căpitan de Poliție

<f.1 verso:>
Consiliul orașului Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10505

Documentul 19

1919 octombrie 20, Satu Mare. Hunyör Ődön, în 31 august 1919 a fost eliberat din funcție pentru că nu a depus jurământul de fidelitate. El pomenește că așteaptă hotărârea Conferinței de Pace pentru a lua o hotărâre privind familia sa.

Onorat domn Căpitan de Poliție!

Împotriva hotărârii nr. 11.786/1919 privind expulzarea judecătorilor de tribunal care nu au depus jurământul introduc prezenta plângere, motivată cu următoarele. Am fost numit judecător la Tribunalul regal din Satu Mare la 22 aprilie1903. Am ocupat acest post la data de 30 mai, dată de la care am funcționat fără întrerupere până în data de 12 martie 1908, având gradația 8. De la această dată până în 4 aprilie 1915 având gradația 7 și în sfârșit de la această dată am funcționat în calitate de președinte de complet până la 31 august când datorită faptului că nu am depus jurământul am fost eliberat din funcție.

Potrivit celor de mai sus am locuit fără întrerupere și am îndeplinit funcții publice timp de 16 ani și jumătate, dobândind dreptul de reședință în oraș. Aceste fapte sunt de notorietate publică care pot fi verificate în tabloul de funcții de la tribunal, respectiv prin actele originale de numire pe care le prezint.

Dovedesc astfel că locuiesc în acest oraș fără întrerupere de mai mult de 15 ani în calitate de judecător de tribunal și președinte de complet.

Astfel, solicit prin cererea mea înaintată Comandantului de Poliție în baza competenței sale să înlăture măsura (de expulzare n.n.). Menționezcă am o avere în imobile și capital în valoare de 60.000 coroane, la cerere pot dovedi că am funcție renumerată la societatea de pădure astfel mă pot întreține atât pe mine, cât și pe familie, fără ajutor.

Menționez în sfârșit, că trăiesc total retras, nu mă ocup de politică și nici nu mă voi ocupa și în această situație aștept hotărârea Conferinței de Pace, de care depinde ce hotărâri voi lua pentru mine și familia mea.

Cu deosebit respect,
Hunyör Ődön, judecător de tribunal

<f. 2 verso: >
Onoratului domn Traian Puticiu, comandantul Poliției Satu Mare
Plângerea lui Hunör Ődön, președinte și locuitor al orașului Satu Mare, împotriva hotărârii 11.786/1919 de expulzare.
<Ștampilă cu inscripția:>Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare. Intrat în 20 octombrie 1919, Nr. 12846.
<Ștampilă cu inscripția:>Municipalitatea orașului liber Satu Mare, Nr. 10514/1919

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul 20

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere Consiliului soluționarea cu precădere a plângerii lui Hunyör Ődön împotriva expulzării deoarece termenul este 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.846/1919 Comandantul poliției

Stimat Consiliu!

Vă înaintez cererea formulată de Hunyör Ődön, președinte de complet, împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919, a comandantului poliției, pentru a fi soluționată de instanța de gradul II, cu mențiunea să fie soluționată cu precădere, deoarece la 1 noiembrie anul current expiră hotărârea de expulzare.

Nu pot anexa actele anexate ale hotărârii de bază deoarece în lipsa comandantului actele sunt închise.

Satu Mare, 30 octombrie 1919

Căpitănatul de poliție

Documentul 21

1919 octombrie 21, Satu Mare. Plângerea lui Knoll Béla împotriva expulzării din Satu Mare este susținută prin faptul că are drept de rezidență în oraș din 30 decembrie 1907, precum și un serviciu permanent și venituri necesare pentru a se întreține.

Magnifice Domnule Căpitan al poliției!

Introduc plângere împotriva hotărârii nr. 11786/1919 pentru următoarele motive:

Din actul atașat rezultă că 30 decembrie 1907 locuiesc în orașul Satu Mare, în calitate de judecător numit, plătesc impozite, astfel am dobândit dreptul de reședință.Din actul anexat rezultă că am ocupație permanentă din care am venituri și mă pot întreține împreună cu familia din veniturile mobile de care dispun.

Locuiesc în locuința soacrei mele, deci nu ocup o locuință din fața nimănui. După cunoștințe sigure guvernul Károlyi m-a numit judecător la Curtea de Apel din Szepes[59]. Sper că guvernul actual va menține această numire. Din acest motiv am ezitat să depun jurământul de credință solicitat de Consiliul Dirigent din Sibiu.

Cu respect vă rog să înaintați plângerea mea autorităților superioare, unde solicit desființarea hotărârii de expulzare.

Cu respect, Knoll Béla judecător de tribunal

<f.2 verso: >

Căpitanul de Poliție a orașului regal liber Satu Mare

Plângerea lui Knoll Béla, locuitor în Satu Mare, judecător de tribunal împotriva hotărârii nr. 11786/1919.

Ștampilă cu inscripția: Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare. Intrat în 21 octombrie 1919, Nr. 12876.

Ștampilă cu inscripția: Municipalitatea orașului liber Satu Mare, Nr. 10514/1919

Documentul 22

1919 septembrie 10, Satu Mare. Conducerea Băncii de Industrie și Comerț din Satu Mare certifică faptul că Knoll Béla este angajatul ei cu un salariu de 300 de coronae pentru o perioadă de probă de șase săptămâni.

Stimate domn Knoll Béla, Satu Mare

La oferta dumneavoastră Direcțiunea noastră cu plăcere vă asigură însușirea politicii bancare, deocamdată vă angajăm pentru timp de probă cu un salariu de 300 coroane iar după șase săptămâni direcțiunea va decide în ce calitate veți funcționa și va fi stabilit și salariul.

Vă rugăm să vă prezentați la domnul director Asztalos la data de 15 a lunii curente de la care veți primi sarcinile de serviciu.

Cu tot respectul,

Banca de industrie și comerț

[59] Un mic comitat din nordul Ungariei care în urma tratatului de la Trianon va intra în componența Cehoslovaciei, așa că judecătorul își făcea speranțe degeaba!

https://biblioteca-digitala.ro

<f.1 verso: >
Ștampilă cu inscripția: Municipalitatea orașului liber Satu Mare, Nr. 10514/1919

Documentul 23
1919 octombrie?, Satu Mare. Certificat oficial al consiliului orașului prin care se atestă că Knoll Béla este judecător la tribunal din 30 decembrie 1907, dobândindu-și dreptul de rezidență și astfel că nu poate fii expulzat.

Nr. 10.142/1919
Certificat oficios

În urma cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare, certificăm că Knoll Béla, născut în Varpalota[60] și-a dobândit dreptul de reședință în Satu Mare, în data de 30 decembrie 1907, ca judecător la tribunal, ca urmare a legii nr. XXII/1886, paragraful 10, respectiv hotărârea administrativă nr. 1707/1907.

S-a eliberat prezentul certificat oficios, după încasarea taxei de timbre și taxelor, pentru a-i servi la plângerea introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919, emisă de comandantul de poliție.

Secretar Primar,
Ferențiu<Augustin >

<f.1 verso: >
Municipalitatea orașului liber Satu Mare, Nr. 10.514/1919

Documentul 24
1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului rezolvarea cu precădere a cererii lui Knoll Béla, fost judecător, pentru că termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.876/1919 Comandantul Poliției
Onorat Consiliu!

Întrucât Knoll Béla, judecător de tribunal, a introdus plângere împotriva hotărârii definitive de expulzare nr. 11.786/1919, vă înaintez această plângere cu rugămintea să hotărâți cu precădere pentru că termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919.

Comandant de Poliție

<f.1 verso: >
Ștampilă cu inscripția: Consiliul orașului liber Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10514

Documentul 25
1919 octombrie 20, Satu Mare. Consiliul Orașului Liber Satu Mare certifică faptul că Leitner Emil a obținut dreptul de rezidență în Satu Mare încă din 27 septembrie 1904 și astfel nu poate fii expulzat din oraș.

Nr. 10.141/1919
Certificat Oficial

În baza cercetărilor efectuate de Consiliul Orașului Liber Satu Mare adeverim că Leitner Emil, născut în Carei, domiciliat în Satu Mare din 27 septembrie 1904, judecător de tribunal, și în baza Legii XXII, paragraful 10 din 1886 și hotărârii administrative 1.702/1907 și-a dobândit dreptul de rezidență individual.

S-a eliberat prezentul certificat oficial pe seama acestuia pentru a-i servi ca justificare la contestația introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919, aplicându-se ștampila oficială după încasarea taxei de timbru și taxelor.

Dat în baza ședinței Consiliului orașului Satu Mare la 20 octombrie 1919.

Secretar Primar, Ferențiu

[60] Oraș în Ungaria, județul Veszprém.

https://biblioteca-digitala.ro

<f.1 v:> ștampilă cu inscripția „Consiliul orașului liber Satu Mare. Nr. 10508/1919.

Documentul 26
1919 octombrie 21, Satu Mare. Judecătorul Leitner Emil înaintează comandantului poliției Satu Mare, certificatul oficial al Consiliului orașului Satu Mare din care rezultă că are drept de rezidență în oraș de mai bine de 15 ani și astfel nu poate fii expulzat.

Domnului comandant de Poliție
În urma hotărârii definitive nr. 11786/1919, vă prezint certificatul eliberat de autoritatea din Satu Mare din care rezultă că în calitate de angajat la Tribunalul din Satu Mare, locuiesc în acest oraș de mai bine de 15 ani, dobândind drept de reședință.
Vă rog să luați la cunoștință această adeverință.
<f.2:>
Ștampilă cu inscripția: Biroul Comandatului Poliției al Orașului Liber Satu Mare
Intrat 21 octombrie 1919, Nr. 12888
Stimate d-le Puticiu Traian, comandant al Poliției Satu Mare,
Plângerea lui Leitner Emil, locuitor al orașului Satu Mare
Ștampilă cu inscripție
Consiliul Orașului liber Satu Mare
Nr. 10.508/1919

Documentul 27
1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere Consiliului să ia o hotărâre cu precădere în ceea ce privește cauza expulzării judecătorului Leitner Emil.

Nr. 12888/1919 Comandantul de Poliție
Stimate Consiliu!
Întrucât Leitner Emil, judecător de instrucție, a introdus cerere împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919, pe care o înaintez cu rugămintea să hotărâți asupra acesteia cu precădere, deoarece data expulzării expiră la 1 noiembrie anul curent.
Satu Mare, 30 octombrie 1919
<f.1.v:>
Consiliul Orașului liber Satu Mare
Intrat 30 octombrie 1919 Nr. 10508

Documentul 28
1919 octombrie 20, Satu Mare. Morvay Károly judecător din data de 6 septembrie 1900 la Tribunalul Satu Mare dovedește cu acte faptul că este angajat de peste 15 ani, având drept de rezidență în oraș, are avere, nu face politică și poate să își întrețină familia.

Stimate domnule Comandant de Poliție
Îndeplinind invitația formulată prin hotărârea definitivă nr. 11786/1919, dovedesc cu actul anexat, cu certitudine, că locuiesc în orașul Satu Mare de mai bine de 15 ani și sunt angajat la Tribunal și Judecătorie. Am fost numit judecător la data de 6 septembrie 1900 la Tribunalul Satu Mare și în această calitate am depus jurământul la data de 30 septembrie 1900, de la care dată locuiesc și funcționez în orașul Satu Mare.
La data de 16 septembrie 1913 am fost numit judecător la Judecătoria Satu Mare și tot la acea dată am primit titlul de judecător de curte. De la acea dată am fost conducătorul judecătoriei locale.
Potrivit acestora, de mai bine de 15 ani locuiesc în orașul Satu Mare și sunt în serviciu la Tribunalul și Judecătoria Satu Mare. Cele prezentate de mine sunt de notorietate publică.

https://biblioteca-digitala.ro

Consiliul orășenesc de mai multe ori a emis act oficial că sunt rezident în orașul Satu Mare. Actele prezentate de mine și datele pe care le cuprind dovedesc cu certitudine realitatea celor susținute.

În caz de dubiu, realitatea celor susținute de mine pot fi confirmate de statul de funcții de la Tribunalul Satu Mare, precum și din actele prezidențiale.

Totodată, reamintesc că nu sunt o povară a orașului, dispun de avere mobilă și imobiliară și sume de bani din care pot să-mi întrețin familia. Trăiesc absolut retras. Îmi educ copiii. Nu mă amestec în nici o treabă publică.

Vă rog să dispuneți revocarea hotărârii nr. 11.786/1919 în ce mă privește pe mine.

Judecător de curte, Morvay Károly

<f.2 verso:>
Onorate domn Traian Puticiu, comandant al Poliției Satu Mare,
Cererea lui Morvay Károly, judecător de curte locuitor în Satu Mare împotriva hotărârii definitive nr. 11786/1919
<Ștampilă cu inscripție>
Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare Intrat 20 octombrie 1919 Nr. 12847
Ștampilă cu inscripția
Municipalitatea orașului liber Satu Mare
Nr. 10502/1919

Documentul 29
1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului să rezolve cu precădere plângerea lui Morvay Károly împotriva hotărârii de expulzare care intra în vigoare la 1 noiembrie 1919.

Nr. 12847/1919 Comandantul Poliției
Stimate Consiliu!

Întru-cât Morvay Károly, judecător de curte, a introdus plângere împotriva hotărârii definitive de expulzare nr. 11786/1919 emisă de Comandantul Poliției, vă înaintez cererea pentru a fi soluționată de forul al II-lea, cu mențiunea că nu pot atașa anexele deoarece acestea sunt închise de comandantul poliției.

Vă rog să soluționați cu precădere această cerere deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare, 30 octombrie 1919

Căpitan de Poliție
<f.1 verso:>
Consiliul orașului liber Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10502

Documentul 30
1919 octombrie 21, Satu Mare. Judecătorul Pál István cere ca hotărârea de expulzare luată împotriva lui de către poliție să fie revocată deorece din certificatul emis de orașul Satu Mare reiese că a dobândit drept de rezidență în municipiu de mai bine de 15 ani.

Stimate Comandant de poliție!

Vă prezint certificatul oficial emis de municipalitatea orașului Satu Mare din care rezultă indiscutabil că locuiesc de mai bine de 15 ani în acest oraș, angajat la tribunal și dispun de drept de rezidență, ca anexă la plângerea împotriva hotărârii de expulzare definitivă 12.786/1919.

Pe această cale vă rog să aveți în vedere acest certificat.

Cu onoare,
Dr. Pál István

<f. 2 verso:>
Ștampilă cu inscripție:
Oficiul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare
Intrat 21 octombrie 1919. Nr. 12887

https://biblioteca-digitala.ro

Onorate domn Traian Puticiu, comandant al Poliției Satu Mare
Cererea dr. Pál István, locuitor al orașului Satu Mare împotriva hotărârii nr. 11.786/1919
Ștampilă cu inscripția:
Municipalitatea orașului liber Satu Mare
Nr. 10507/1919

Documentul 31
1919 octombrie 20, Satu Mare.

Nr. 10139/1919
Certificat oficial

În urma cercetării efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare, certificăm că dr. Pál István, judecător de tribunal, născut în Șumuleu (Vardotfalva)[61], din data de 21 octombrie 1901 locuiește în Satu Mare și în baza legii XXII/1888 paragraful 10 și hotărârea administrativă 1702/1907 și-a dobândit drept de rezidență în acest oraș.

S-a eliberat prezenta după încasarea taxei de timbru și taxelor spre a-i servi la plângerea formulată împotriva hotărârii definitive de expluzare nr. 11.786/1919 emisă de Comandantul Poliției Satu Mare.

Dată în ședința Consiliului orașului Satu Mare din 20 octombrie 1919.

Secretar Primar,
Ferențiu <Augustin>

<f.1 verso:>
Ștampilă cu inscripția
Municipalitatea orașului liber Satu Mare
Nr. 10507/1919

Documentul 32
1919 octombrie 30, Satu Mare. Cerere a comandantului poliției Satu Mare adresată consililui de soluționare cu precădere a plângerii lui Pál István, judecător întrucât hotărârea de expulzare a lui intra în vigoare la 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.887/1919 Căpitanatul de Poliție
Onorat Consiliu!

Întrucât dr. Pál István, judecător la tribunal, a introdus plângere împotriva hotărârii definitive de expluzare nr. 11.786/1919 emisă de Comandamentul de Poliție Satu Mare, vă înaintez această plângere cu rugămintea să fie soluționată cu precădere, deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare la 30 octombrie 1919

Comandant de Poliție

<f.1 verso:>
Consiliul orașului Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10507

Documentul 33
1919 octombrie 23, Satu Mare. Cererea a lui Polonkay Pál, grefier șef, locuitor în Satu Mare de a se anula hotărârea de expulzare care intra în vigoare la 1 noiembrie, deorece avea drept de rezidență în oraș.

Prea stimate d-le comandant al Poliției

Anexez la plângerea mea înregistrată sub nr. 12.719/1919 certificatul eliberat de Căpitanul orașului liber regal Satu Mare sub nr. 10.2882/1919 din care rezultă că pe seama mea am dobândit dreptul de rezidență.

---

[61] Localitate situată în județul Harghita.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, cu onoare vă rog ca în baza acesteia la soluționarea definitivă a hotărârii de expulzare în privința mea și să o înlăturați.

Satu Mare, 23 octombrie 1919

<f.2 verso:>

Domnului Căpitan șef al Poliției din Satu Mare

Plângerea lui Polonkay Pál grefier principal la tribunal, locuitor în Satu Mare

<ștampilă cu inscripția:>

Oficiul Căpitănatului șef al Poliției Satu Mare, inițiată la 25 octombrie Nr. 13.074

<ștampilă cu inscripția:>

Consiliul orașului liber Satu Mare Nr. 10.510/1919

Documentul nr. 34

1919 octombrie 23, Satu Mare. Certificatul lui Polonkay Pál, grefier șef, eliberat de consiliul orașului Satu Mare, din care rezultă că avea drept de rezidență în Satu Mare din anul 1907.

Nr. 10.282/1919

Certificat oficios!

În urma cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare adeverim că Polonkay Pál născut în Mihálydi, în data de 1 decembrie 1907, în baza articolului din Legea XXII/1886, respectiv hotărârea instanței administrative nr. 1702/1907 și-a dobândit drepturi cetățenești în orașul Satu Mare.

Eliberăm această adeverință pentru a-i servi în fața autorităților atestată de ștampila orașului în urma achitării taxelor de timbru și a taxei de eliberare.

Satu Mare, din ședința Consiliului din 23 octombrie 1919

Secretar, Primar,

<f.1 verso:>

Municipalitatea orașului liber Satu Mare Nr. 10.510/1919

Documentul nr. 35

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare înaintează consiliului contestația introdusă de Polonkay Pál împotriva hotărârii de expulzare care intra în vigoare la 1 noiembrie.

Nr. 13. 074/1919 Comandantul Poliției

Onorat Consiliu

Vă înaintez contestația introdusă de Polonkay Pál, grefier șef la tribunal, împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919 pe care vă rugăm să o soluționați de urgență deoarece expiră dreptul de expulzare la data de 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919

<f. 2 verso:>

Consiliul orașului liber Satu Mare, Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10.510

Documentul 36

1919 octombrie 19, Satu Mare. Riedl Gyula, judecător, introduce plângerea la consiliul orașului, împotriva hotărârii comandantului poliției nr. 11786/1919 prin care era expulzat din oraș din 1 noiembrie 1919.

Stimate Consiliu Orășenesc!

Introduc plângerea împotriva hotărârii definitive 11.786/1919 emisă de Căpitănatul de Poliție Satu Mare. Solicit în baza acestei plângeri să schimbați hotărârea atacată și să stabiliți că nu pot fi expulzat din orașul liber regal Satu Mare și nici de pe teritoriile ocupate.

Motivele plângerii mele sunt următoarele:

Consiliul orășenesc prin hotărârea 10.138/1919 mi-a stabilit dreptul de reședință, hotărâre atașată.

https://biblioteca-digitala.ro

Abstragând de asta, nu am antecedente penale, nu s-au formulat obiecții în privința vieții mele și pot dovedi că dispun de atâta avere mobilă și venituri cu care pot asigura pe termen mai lung existența mea și a familiei mele. Fără modestie, mai pot accentua că nu se pot face obiecții privind viața mea morală și politică. Aș deveni pribeag împreună cu copii mei, de 4, respectiv 7 ani, dacă s-ar pune în aplicare hotărârea.

Cu tot respectul, Riedl Gyula

<f.2 verso:>
Onorat Consiliu orășenesc Satu Mare!
Plângere a lui Riedl Gyula, fost judecător de tribunal, locuitor în Satu Mare.
<ștampilă cu inscripția:>
Biroul Comandantului Poliției orașului liber Satu Mare
Intrat 19 octombrie nr. 12932
<ștampilă cu inscripția:>
Municipiul orașului liber Satu Mare Nr. 10.511/1919

Documentul nr. 37
1919 octombrie 21, Satu Mare. Certificat oficial emis de consiliul orașului Satu Mare prin care se adeverește că Riedl Gyula și-a dobândit drept de reședință în oraș din anul 1907.

Nr. 10.138/1919
Certificat oficial

În baza cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber regal Satu Mare, adeverim că Riedl Gyula născut la Košice, judecător de tribunal din anul 1912, domiciliat în Satu Mare, în baza legii XXII/1886, paragraful 10 și hotărârii administrative 702 din 1907 și-a dobândit dreptul de rezidență individual.

S-a eliberat prezentul certificat oficial pe seama acestuia pentru a-i servi ca justificare la contestație introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919, aplicându-se ștampila oficială după încasarea taxei de timbru și a taxelor.

Dat în ședința consiliului din 21 octombrie 1919.

Secretar, Primar,
<Augustin> Ferențiu

<ștampilă cu inscripția:>
Municipiul orașului liber Satu Mare Nr. 10.511/1919.

Documentul 38
1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului orașului să soluționeze cu precădere cerere lui Riedl Gyula, judecător, întrucât hotărârea lui de expulzare intra în vigoare la 1 noiembrie 1919.

Nr. 12888/1919 Căpitănatul de Poliție
Stimat Consiliu!

Întrucât Riedl Gyula, judecător de tribunal, a introdus cerere împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919, pe care o înaintez cu rugămintea să hotărâți asupra acesteia cu precădere, deoarece data expulzării expiră la 1 noiembrie anul curent.

Comandant de poliție

<f.1 verso:>
Consiliul orașului liber Satu Mare, intrat în 30 octombrie. Nr. 10.511.

Documentul 39
1919 octombrie 20, Satu Mare. Rozgonyi Viktór cere comandantului poliției revizuirea hotărârii de expulzare a lui din oraș, deoarece din anul 1908 și-a dobândit drept de rezidență în municipiul Satu Mare.

Stimat d-le comandant!

Prin hotărârea definitivă nr. 11.786/1919 la 14 octombrie 1919 mi s-a adus la cunoștință să părăsesc

https://biblioteca-digitala.ro

domiciliul actual și să plec la domiciliul de reședință. Dar domiciliul meu este și reședința oficială deoarece după ocuparea funcției de judecător la Tribunalul din Satu Mare pentru dobândirea reședinței în baza paragrafelor 8, 9, 11, din legea XXII din 1886 m-am adresat Consiliului orașului liber Satu Mare ca să fiu primit în comunitate și după achitarea taxelor prezentate de paragraful 14, am fost primit în comunitate, astfel reședința mea anterioară a încetat. Acest lucru este dovedit cu certificatul oficial anexat.

Întru-cât domnul comandant nu a avut cunoștință de acest lucru m-a invitat să părăsesc localitatea Satu Mare. Astfel, solicit ca în baza certificatului oficial anexat să revedeți hotărârea definitivă în privința mea, astfel ca cererea mea să fie socotită ca plângere împotriva hotărârii și să fie înaintată autorității superioare, unde solicit revocarea acesteia.

Rozgonyi Viktór

<f.2 verso:>
Orașul liber regal Satu Mare
Onorat domnule comandant al Poliției Satu Mare
Plângere a lui Rozgonyi Viktór din Satu Mare
<ștampilă cu inscripția:>
Oficiul Căpitănatului de Poliție al orașului liber Satu Mare, Intrat în 20 octombrie Nr. 12.831.
<ștampilă cu inscripția:>
Municipalitatea orașului liber Satu Mare Nr. 10.509/1919

Documentul 40

1919 octombrie 30, Satu Mare. Certificat emis de consiliul orașului Satu Mare prin care se adeverește că Rozgonyi Viktór a dobândit drept de rezidență în municipiu din anul1908.

Nr. 4.109/1910
Certificat oficios!

În baza cercetărilor efectuate de consiliul orașului liber Satu Mare adeverește că prezentul Rozsganyi Viktór, judecător de tribunal, locuiește din 14 ianuarie 1908 în acest oraș împreună cu fiul său, născut în comuna Pui, județul Hunedoara, la data de 26 martie 1895, astfel în baza legii XXII din 1886, paragraful 8, 9 și 11 are reședință în Satu Mare.

Drept pentru care i s-a eliberat acest certificat la cererea petentului pentru a-l folosi la înscrierea la școala militară a fiului său Viktor.

Satu Mare, în baza ședinței Consiliului din 8 aprilie 1910.

Primar,

<f.2 verso:>
Ștampilă cu inscripția: Municipalitatea orașului liber Satu Mare. Nr. 10.509/1919.

Documentul 41

1919 octombrie 30, Satu Mare. Cererea depusă de Rozsganyi Viktór împotriva expulzării din Satu Mare.

Nr. 12.831/1919. Căpitănatul de Poliție
Stimate Consiliu!

Vă înaintez cererea introdusă de Rozsganyi Viktór, judecător de tribunal, împotriva hotărârii 11.786/1919 privind expulzarea sa și vă rog să o soluționați cu precădere deoarece termenul de expulzare expiră la 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919

Căpitan șef

<f.1 verso:>
<ștampilă cu inscripția:>
Consiliul orașului liber Satu Mare, intrat în 30 octombrie, nr. 10.509.

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul 42
1919 octombrie 21, Satu Mare. Contestație introdusă de Szabó István, judecător de tribunal, împotriva hotărârii de expulzare nr. 11786/1919.

Stimate d-le comandant!

În baza hotărârii definitive nr. 11.786/1919 a Consiliului Dirigent la data de 15 octombrie anul curent am fost invitat să părăsesc localitatea de reședință. După cunoștința mea conform hotărârii Consiliului Dirigent cei care s-au născut pe teritoriul administrat de acesta nu cad sub incidența expulzării. Întrucât eu m-am născut la Odorheiu Secuiesc și domiciliul meu se află pe teritoriul Consiliului Dirigent, introduc contestație împotriva hotărârii definitive și rog respectuos autoritatea supremă să-mi permită să rămân la reședința mea din Satu Mare.

Satu Mare 21 octombrie

Szabó István,judecător de tribunal

<f.2 verso:>
Domnului comandant al Poliției Satu Mare
Cererea lui Szabó István, judecător împotriva hotărârii definitive 11.186/1919 al Consiliului Dirigent
<ștampilă cu inscripția:>
Oficiul Căpitănatului șef al orașului liber Satu Mare, intrat în 21 octombrie 1919 nr. 12.915
<ștampilă cu inscripția:>
Consiliul orașului liber Satu Mare, Nr. 10.500/1919

Documentul 43
1919 octombrie 30 1919. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului soluționarea cu precădere a plângerii lui Szabó István, fost judecător, împotriva hotărârii de expulzare care trebuia să intre în vigoare la 1 noiembrie 1919.

Nr. 12.915/1919 Comandantul de Poliție
Prea stimate Consiliu!

Întrucât judecătorul Szabó István, a introdus în termen cererea pentru reexaminarea hotărârii 11.786/1919 vă înaintez cererea și vă rog să o soluționați cu precădere deoarece expiră termenul de expulzare la data de 1 noiembrie anul curent.

Satu Mare 30 octombrie 1919

<f.1 verso:>
<ștampilă cu inscripția:>
Consiliul orașului liber Satu Mare
Intrat în 30 octombrie 1919 Nr. 10.500

Documentul 44
1919 octombrie 30, Satu Mare. Cerere a lui Tóth János, fost judecător, adresată comandantului poliției, de a se anula hotărârea de expulzare luată împotriva lui deoarece este născut la Carei, oraș care cădea în sfera de administrație a Consiliului Dirigent.

Loco

Stimate Domnule Comandant

Formulez prezenta plângere împotriva hotărârii 11.786/1919 comunicată mie prin înmânare la data de 14 octombrie 1919, ora 9.30 cu rugămintea să fie înaintată autorității superioare.

Hotărârea nr. 11.786/1919 suferă de lipsă de formă deoarece se face referire la emiterea sa, la ordinul nr. 8272 din 18 iulie 1919 emis de Consiliul Dirigent din Sibiu, care nu a fost făcut public în acest oraș pe cale obișnuită. Nu s-au luat în evidență persoanele străine. Nu s-au emis autorizațiile de ședere. Astfel a fost emisă hotărârea nr. 11.786/1919 în mod neașteptat. Pentru aceasta solicit ca actul definitiv să fie anulat și să se dispună Comandantului de Poliție să emită o nouă hotărâre cu respectarea hotărârii emise de Consiliul Dirigent.

https://biblioteca-digitala.ro

În principiu fac plângere împotriva hotărârii 11.786/1919 pentru următoarele motive:

Hotărârea emisă sub numărul 8.272 la 18 iulie 1919 de Consiliul Dirigent se referă la verificarea și luarea în evidență a străinilor, dar eu potrivit acestei hotărâri nu pot fi socotit străin deoarece mi s-a recunoscut dreptul de reședință prin actul de sub nr. 10136/1919, dar abstrăgând de asta potrivit punctului I b din hotărârea 8.172/1919 sunt considerați străini toți funcționarii publici care nu au drept de rezidență în baza locului de naștere pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent și nu au depus jurământul la data preluării administrației. Eu care m-am năsut în Carei, deci pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent Român, în baza acestui ordin nu pot fi socotit străin.

După cunoștințele mele în baza aplicării acestei hotărâri, dr. Csenger János, profesor universitar a rămas la Cluj Napoca deoarece s-a constatat că s-a născut la Satu Mare, teritoriu care precum și Clujul, aparțin de teritoriul administrat de Consiliul Dirigent Român, pentru care acesta nu a fost declarat străin. Deși aceste motive justifică cererea mea, dar știu foarte bine că scopul Consiliului Dirigent nu este ca să se ducă în mizerie cetățenii săi pe timp de iarnă, ce este dovedit și cu declarația domnului Iuliu Maniu, director la interne, publicată în ziarul „Szamós", nr. 224.

Repet cererea formulată de mine prin care solicit anularea hotărârii 11786/1919 respectiv să se stabilească că eu care m-am născut la Carei, teritoriu care aparține de Consiliul Dirigent din Sibiu, nu pot fi privit ca străin, respectiv să constatați că față de mine să fie ineficientă hotărârea 11.786/1919. Dacă nu a-ți interpretat astfel ordinul chiar acum solicit să aveți în vedere punctul VIII, alineatul 2 al hotărârii 8272/1919 în baza căruia să mi se stabilească dreptul de ședere provizorie.

Rămân cu speranța că cererea mea va fi privită cu bunăvoință.

Satu Mare 20 octombrie 1919

dr. Tóth János

Documentul 45

1919 octombrie 30, Satu Mare. Certificat oficial emis de consiliul orașului Satu Mare din care reiese că procurorul Tóth János și-a dobândit drept de rezidență în oraș din anul 1907.

Nr. 10.136/1919
Certificat oficial

În baza cercetărilor efectuate de Consiliul orașului liber Satu Mare, adeverim că dr. Tóth János, procuror născut la Carei, locuitor în Satu Mare din 23 ianuarie 1913 și în baza legii XXII/1886, paragraful 10, și a hotărârii administrative 17921/1907 și-a dobândit dreptul de rezidență individual.

S-a eliberat prezentul certificat oficial pentru a-i servi ca justificare la contestația introdusă împotriva hotărârii definitive nr. 11.786/1919, aplicându-se ștampila oficială după încasarea taxei de timbru și a taxelor.

Dat în ședința de consiliu din 30 octombrie 1919.

Secretar Primar

<Augustin> Ferențiu
<f.1 verso:>
<ștampilă cu inscripția:>
Consiliul orașului liber Satu Mare
Nr. 10.506/1919

Documentul 46

1919 octombrie 30, Satu Mare. Comandantul poliției Satu Mare cere consiliului rezolvarea cu precădere a petiției lui Tóth János, fost procuror regal, împotriva hotărârii de expulzare nr. 11786/1919.

Nr. 12.881/1919 Căpitănatul de Poliție
Onorat Consiliu!

Întrucât dr. Tóth János, procuror regal, a introdus cererea împotriva hotărârii de expulzare nr. 11.786/1919, pe care o înaintez cu rugămintea să hotărâți asupra acesteia, cu precădere, deoarece data expulzării expiră la 1 noiembrie anul curent.

https://biblioteca-digitala.ro

Satu Mare 30 octombrie 1919

Căpitan şef de Poliţie

<f.1 verso:>
<Ştampilă cu inscripţia:>
Consiliul oraşului liber Satu Mare
intrat 30 octombrie 1919 Nr. 10506

Documentul 47
1919 octombrie 31, Satu Mare. Adresă a primarului Augustin Ferenţiu trimisă prefectului judeţului Satu Mare prin care îi cere să rezolve petiţiile celor 14 judecători împotriva hotărării de expulzare nr 11786/1919.

Nr. 10500
Prea stimate d-le prefect!

Alăturat vă înaintăm plângerea şi apelul depus la noi împreună cu actele anexate împotriva hotărârii nr. 11.786/1919 emise de Căpitănatul de Poliţie Satu Mare prin care următorii Szabó István, Aczél Gyula, Mornay Károly, Hungör Ödön, dr. Félegyházy Kálmán, Hegedüs Gyula, dr. Tóth János, dr. Pál István, Leitner Emil, Rozgonyi Viktor, Ridl Gyula, Füzesgy Árpad, Hatman Kálmán, Knoll Béla, Balázs Janos, judecători şi Polonkay Pal, grefier şef al Tribunalului au fost expulzaţi din oraşul Satu Mare, pentru soluţionare, deoarece domnia voastră v-aţi rezervat dreptul de soluţionare a contestaţiilor privind expulzarea.

Avem curajul să vă reamintim că expiră data de expulzare la 1 noiembrie 1919 în cele mai multe cazuri.

Vă mai atragem atenţia că cei mai mulţi dintre aceştia în baza dispoziţiilor art. XXII al legii din 1886 majoritatea şi-au dobândit dreptul de rezidenţă, astfel în posesia acestui drept civil nu poate fi executată expulzarea.

Cu ocazia soluţionării vă rugăm să aveţi în vedere împrejurările invocate în aceste cereri.

Din şedinţa Consiliului oraşului liber regal Satu Mare din 31 octombrie 1919

Primar <Augustin> Ferenţiu

<f.1 verso:>[62]
Ştampilă cu inscipţia:
Prefectura judeţului şi oraşului Satu Mare
Nr. 2045/31X1919
De la 10.500 la 10.515/1919
Stimate Domnule Prefect

BIBLIOGRAFIE:

AICB, FCDSSGPJ – Arhiva Istorică Centrală Bucureşti, Fond Consiliul Dirigent. Secţia Siguranţei Generale, Poliţiei şi Jandarmeriei
AICB, FCDAG – *Arhiva* istorică Centrală Bucureşti, fond Consiliul Dirigent I Administraţia Generală
AJSZ-SZ-B, FPJSM – Arhiva judeţului Szabolcs-Szatmár-Bereg, Fond Prefectura Judeţului Satu Mare
SJANMM, FCNRBM – Serviciul Judeţean a Arhivelor Naţionale Maramureş, fond Consiliul Naţional Român Baia Mare
Documente din arhiva personală a istoricului dr. Viorel Ciubotă
Nagybanyai Hirlap, anul XII, nr. 46 din 18 noiembrie 1919.
Szatmármegyei közlöny, anul 45, nr. 21 din 29 iunie 1919; anul 46, nr. 3 din 8 ianuarie 1920.
Iancu 1985 – Gheorghe Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918–1920)*, Editura Dacia, 1985.
Iancu 2006 – Gheorghe Iancu, *Justiţie românească* în *Transilvania (1919)*, Editura Ecumenică Press, Cluj-Napoca, 2006
Ciubotă 2004 – Viorel Ciubotă, *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918–1919)*, Editura Muzeului Sătmărean, 2004.
Iancu 1995 – Gheorghe Iancu, *The Ruling Council. The integration of Transilvania into Romania 1918–1920*, Cluj-Napoca, 1995.
Ciubotă 1989 – Viorel Ciubotă, *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea statului naţional unitar român. Documente 1848–1918*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1989.

[62] Ştampila are inscripţia în limba română.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNCERCĂRI DE MODERNIZARE A RURALULUI SĂLĂJEAN ÎN ULTIMUL DECENIU AL PERIOADEI INTERBELICE

MARIN POP*

ATTEMPTS TO MODERNIZE THE RURAL AREA IN SALAJ IN THE LAST DECADE OF THE WAR PERIOD

ABSTRACT: *The process of modernization of the rural Salaj, started in the first decade of the interwar period, continued in the period under our study. At the beginning of the third decade, it was seriously affected by the great world economic crisis (1929–1933), but we find that, nevertheless, in the villages of Salaj, the infrastructure modernization works continued, albeit at a much lower intensity.*

The second stage of modernization of the rural Sălaj, which overlaps with the exit from the world economic crisis and the liberal government (1934–1937), was characterized by the implementation, both in Sălaj and at national level, of an ambitious project of modernization of the rural environment, and not only, especially on the basis of the law on the conversion of agricultural debts into public benefits. The project also benefited from good coordination by the state, with all the bureaucracy that existed during that period. We note, in particular, the activity of the prefect of Sălaj county at that time, Mihail Gurzău, but also of the praetors, of the village elite, priests and teachers, who tried to convince the peasants of the need to modernize the infrastructure, the education system and health system, etc., although they often clashed with the conservatism of the Romanian peasant.

The third stage of modernization of the villages of Sălaj corresponds to the authoritarian Carlist regime, established on February 10, 1938. Regarding the rural environment, it can be seen that the modernization works continued, sometimes even being imposed, more or less, by the representatives of the authoritarian regime established

REZUMAT: *Procesul de modernizare a ruralului sălăjean, început în primul deceniu al perioadei interbelice, a continuat și în perioada supusă studiului nostru. La începutul deceniului trei, el a fost serios afectat de marea criză economică mondială (1929–1933), dar constatăm că, totuși, în satele sălăjene lucrările de modernizare a infrastructurii au continuat, chiar dacă la o intensitate mult mai mică.*

Cea de a doua etapă de modernizare a ruralului sălăjean, care se suprapune cu ieșirea din criza economică mondială și guvernarea liberală (1934–1937), s-a caracterizat prin punerea în practică, atât în Sălaj, cât și la nivel național, a unui ambițios proiect de modernizare a mediului rural, și nu numai, în special în baza legii de conversie a datoriilor agricole în prestație publică. Proiectul a beneficiat și de o bună coordonare din partea statului, cu toată birocrația care exista și în perioada respectivă. Remarcăm, în mod deosebit, activitatea prefectului județului Sălaj din acea perioadă, Mihail Gurzău, dar și al pretorilor, al elitei satelor, preoți și învățători, care au încercată să-i convingă pe țărani de necesitatea modernizării infrastructurii, a sistemului de educație și sănătate etc., cu toate că de multe ori s-au lovit de conservatorismul țăranului român.

Cea de a treia etapă de modernizare a satelor sălăjene corespunde regimului autoritar carlist, instaurat la 10 februarie 1938. În ceea ce privește mediul rural, se poate constata că lucrările de modernizare au continuat, uneori fiind chiar impusă, mai mult sau mai puțin, de către reprezentanții regimului autoritar instaurat de regele Carol al II-lea, fiind întreruptă de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

* Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zalău; email: marinpop07@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

by King Carol II, being interrupted by the outbreak of the Second World War. Of course, we must not forget the main actor of this process – the Romanian peasant – who performed all these works, sometimes voluntarily, sometimes through public service in exchange for agricultural debts, sometimes imposed by the state. Although the older rural generation was conservative and opposed to change, the younger, more educated generations understood the need to modernize the villages.

KEYWORDS: *rural environment, Sălaj county, modernization, Sălaj Chamber of Agriculture, schools*

Desigur că nu trebuie uitat nici actorul principal al acestui proces – țăranul român –, care a efectuat toate aceste lucrări, uneori benevole, uneori prin prestație publică în schimbul datoriilor agricole, uneori impuse de către stat. Cu toate că generația mai în vârstă din mediul rural era conservatoare și se împotrivea schimbării, generațiile mai tinere, și mai educate, au înțeles necesitatea modernizării satelor.

CUVINTE CHEIE: *mediul rural, județul Sălaj, modernizare, Camera de Agricultură Sălaj, școli.*

După Marea Unire din anul 1918, în județul Sălaj, la fel ca în întreaga țară, s-au înregistrat importante mutații, caracterizate prin accelerarea procesului de modernizare a societății, dezvoltarea învățământului, științei și culturii, creșterea complexității activității administrativ-birocratice.

Pentru mediul rural, și nu numai, un moment de referință l-a reprezentat adoptarea reformei agrare din 1921, care a produs o schimbare profundă în structura proprietății funciare. Pentru țăranul român, ea a avut consecințe pozitive, dar și negative. Primind pământ, țăranii și-au ameliorat situația, fapt reflectat și în modificările survenite în imaginea satului românesc. Dar, foarte curând, țăranii s-au confruntat cu mari greutăți financiare. Nu dispuneau de fondurile necesare achiziționării unor utilaje agricole moderne, practicând, în continuare, o agricultură rudimentară.[1] Nu au fost sprijiniți nici de către stat, în acest sens, aceasta fiind o problemă majoră a reformelor agrare din România, de la Cuza și până în postcomunism. În plus, aplicarea în practică a reformei agrare din 1921 s-a făcut greoi, cu foarte multe procese intentate de proprietarii supuși exproprierii, care și-au angajat avocați renumiți pentru a obține un preț cât mai mare din partea statului român sau a diminua proporțiile suprafețelor supuse exproprierii. În acest context, în județul Sălaj, în anul 1938, aplicarea în practică a reformei agrare nu era încheiată. Mai era de măsurat și parcelat o suprafață de 34.000 jugăre. În anul 1937 erau împroprietăriți 28.757 țărani, din care 19.496 români, 6.695 maghiari, 2.141 germani, 78 evrei și 348 cetățeni de alte naționalități. În șapte localități, țăranii nu erau puși în posesie definitivă, deoarece nu erau terminate lucrările de împroprietărire, iar în 19 localități nu s-a făcut împroprietărirea din cauza lipsei de pământ.[2]

În urma reformei administrative din anul 1925, în componența județului Sălaj au intrat plasa Valea lui Mihai, luată de la județul Bihor, plasa Carei și încă trei localități, luate de la județul Satu Mare, și opt localități de la județul Cluj. În acest context, județul Sălaj devenea județ de graniță și administra o suprafață de 5.191 km^2, cu 286 localități rurale, care la vremea respectivă aveau rang de comună, cu primărie și consiliu local propriu, și doar trei comune urbane: Zalău, Șimleu Silvaniei și Carei.

Populația totală a județului Sălaj, conform recensământului din anul 1930, era de 343.347 locuitori, din care în mediul urban domiciliau doar 31.830, restul de 311.517 persoane locuiau în mediul rural. După origine etnică, românii erau majoritari (56,16%), urmați de maghiari, evrei, germani etc.[3]

În ceea ce privește natalitatea și mortalitatea populației din mediul rural, din analiza monografiilor sanitare se observă natalitatea crescută a populației, dar și o mortalitate foarte mare, în special în rândul copiilor (mortalitatea infantilă). Relevant este și cazul lui P. N. din localitatea Șumal: „Am fost șaișpe copii la părinți … opt au murit de mici, opt am rămas".[4]

Medicul Ioan Bârcă, directorul spitalului din Șimleu Silvaniei, alături de alți medici sălăjeni, au efectuat o serie de anchete sanitare în localitățile județului Sălaj, în perioada 1934–1935. Personal,

1 Scurtu 2012, pp. 51–54.
2 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 17.
3 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 8.
4 Inf. P.N., n. 1936, bărbat, Șumal, interviu realizat în anul 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

medicul Bârcă a efectuat o anchetă mai îndelungată în localitatea Cs, în care trăiau 222 familii, cu 963 persoane, constatările fiind foarte triste: cele 222 familii aveau 513 copii vii, 350 morţi şi 134 avortaţi; 123 copii au decedat în primele 90 de zile după naştere, 124 între trei luni şi doi ani, iar 103 nu au putut rezista mult peste vârsta de doi ani, din cauza slabei constituţii, neîngrijirii şi subalimentaţiei.[5] Într-o altă localitate sălăjeană, situaţia mortalităţii infantile era şi mai gravă: în perioada 1 ianuarie – 4 mai 1938 s-au înregistrat 17 naşteri, dar, din păcate, şi 20 de copii decedaţi (10 sub vârsta de 2 ani, 8 între 2–12 ani şi doi peste 12 ani).[6]

Şi din aceste cifre se pot constata problemele dificile de igienă şi sănătate cu care se confrunta mediul rural în perioada interbelică. Principalele cauze erau cele legate de starea materială a ţăranilor, de mentalităţi, dar şi de lipsa de preocupare a guvernanţilor pentru promovarea unui sistem sanitar funcţional la sate.

Deşi în perioada interbelică încep să fie construite locuinţe cu două-trei camere, toţi membrii familiei locuiau într-o singură cameră. Iarna, nu de puţine ori, în cameră erau aduse şi animale proaspăt fătate (viţei, miei, purcei), iar primăvara cloştile îşi aveau cuibul pentru clocit sub pat. Locuinţele erau insalubre, „gozul", adică gunoiul, era strâns cu mătura într-un colţ, lângă uşă, şi era aruncat la două-trei zile. Cubajul de aer necesar pentru viaţa igienică era foarte redus în astfel de camere suprapopulate. Umiditatea era foarte crescută, ferestrele mici, fixe şi prost orientate. Ele nu erau deschise de toamna până primăvara. Variaţiile de temperatură din camera de locuit erau foarte mari, deoarece soba se încălzea peste zi până la 28–30°, iar în cursul nopţii se răcea, astfel că dimineaţa se înregistrau uneori şi – 10°, iar geamurile aveau flori de gheaţă. Desigur că aceste variaţii de temperatură se răsfrângea asupra stării de sănătate a populaţiei, mai ales asupra bătrânilor şi copiilor, numărul bolnavilor de plămânii fiind foarte mare în rândul acestor categorii de vârstă, şi nu numai.[7] Vara, în timpul lucrărilor de câmp, ţăranii aveau obiceiul să doarmă la amiază, obosiţi şi înfierbântaţi, pe pământul gol, de multe ori umed şi rece, în urma ploilor. De asemenea, mamele, în timp de munceau, îşi culcau copiii tot pe pământ şi la umbră. Nu în ultimul rând, amintim că marea majoritate a locuinţelor din mediul rural nu erau padimentate, având pe jos doar pământ lipit, ceea ce constituia un alt factor generator sau favorizant al bolilor.[8]

La acestea se adaugă şi alimentaţia defectuoasă a ţăranilor, a cărei bază o constituia mămăliga, pâinea şi slănina. Dacă iarna era o perioadă de acumulări cantitative de grăsimi, în urma sacrificării porcului din gospodărie, vara se caracteriza prin lungi perioade de subnutriţie, ceea ce genera maladii acute gastro-intestinale. De asemenea, consumat de multe ori necopt, porumbul genera boala de pelagră.

Aprovizionarea cu apă se făcea din fântâni, iar de multe ori animalele beau apă din aceeaşi găleată sau căldare folosită şi de către oameni.

Spălatul consta în utilizarea unei căni cu apă rece, din care se turna în palmă şi se uda faţa. Utilizarea săpunului era o raritate, fiind folosit doar săpunul de casă, în general la spălatul rufelor, alături de leşie. În ceea ce priveşte pasta de dinţi, în mediul rural era cvasinecunoscută.[9]

În aceste condiţii de igienă, bolile precum tuberculoza, enterocolitele şi pneumoniile erau destul de frecvente.

Statul român a încercat să modenizeze sistemul sanitar, în anul 1930 fiind adoptată Legea sanitară şi de ocrotire, care avea la bază concepţia potrivit căreia trebuia realizată o colaborare strânsă între serviciile sanitare şi de ocrotire. Conform legii, Ministerul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale avea atribuţii ştiinţifice şi de tehnică aplicată, iar asistenţa sanitară revenea autorităţilor locale, în seama cărora se aflau şi alocaţiile bugetare. Însă, din păcate, bunele intenţii ale legiuitorului s-au lovit de crunta realitate: marea

5 Bârcă 1938, pp. 40–41.
6 Bârcă 1938, p. 20.
7 Bârcă 1938, p. 25; Scurtu 2012, pp. 210–211.
8 Bârcă 1938, pp. 25- 26.
9 Scurtu 2012, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro

majoritate a bugetelor autorităților locale erau deficitare. De asemenea, se înregistra o lipsă acută de personal calificat și infrastructură deficitară (dispensare, spitale etc). În județul Sălaj existau doar 26 medici de circumscripție, adică un medic la 14–18.000 de locuitori așezați prin sate distanțate la 10–20 km, legate cu drumuri impracticabile, chiar inaccesibile în timpul ploilor. În acest context, deși salariul medicilor de circumscripție a fost îmbunătățit, nu aveau efectiv timpul fizic necesar pentru a inspecta satele din circumscripție, să examineze bolnavii, să ia măsurile de poliție sanitară, să cerceteze localurile publice, școli, elevi, fântâni, restaurante, cârciumi, să consulte bolnavii, să se deplaseze de urgență la o naștere grea sau la un accidentat etc.[10]

În localități nu existau moașe calificate, salariul acordat de stat fiind foarte mic. În județul Sălaj existau doar 10 moașe care au absolvit școlile de specialitate după 1918, restul de 152 fiind „moașe bătrâne și improvizate de pe vremea trecutei stăpâniri, când se făcea un curs de câteva luni". Medicul Ioan Bârcă afirma că mai era nevoie de încă 225 moașe calificate.[11] În acest context, în mediul rural existau foarte multe moașe necalificate, „empirice", care, pentru a putea supraviețui, mergeau la sapă sau alte munci agricole, „iar de acolo chemată în grabă la o naștere, ușor se face criminală inconștientă: pune mâna cu tetanos (din pământ) pe ață, leagă buricul copilului, care moare peste câteva zile cu diagnosticul de crampe … Apoi – infecțiile puerperale se țin lanț; nu mai vorbim de alte infecții mai ușoare și de oftalmiile nouilor născuți condamnați la orbire, numai pentru că baba n-a știut să-i pună în ochi nitrat de argint".[12]

Plata moașelor sătești, necalificate, se făcea mai mult în natură, iar obligația lor era de a îngriji femeia lăuză până când reușea să-și îngrijească singură noul născut: „După ce vine îi dăde de familie …, îi dăde o ștergură d-acee dîn cui, care-i cu un cui și o țâitore, știi, dă șters pă mânuri, o ștergare ș-o pită dă casă, o găină, acee era plata. Da moșe vine și moșe era obligată pântu plata acee, era obligată și vie până când bolnava (lăuza – n.n.), adică maica copilului să să potă scula să-și ciupăie ie pruncu … da, vine moșa, ie îl îmbrăca, nu cum îs amu cu hăinuță, cu nu știu ce, atunci ave oamenii gaci d-ale larji, apu dîn gacile ale făce cârpe, ș-apu îl lega cu ață pă micuț, stăte cu mânile strânsă, ia așe (arată cu mâinile – n.n.), cu mânile drepte, să ste mânile drepte și-n leagăn".[13]

Un alt aspect care ar trebui subliniat este acela că din cauza penuriei financiare, în rândul populației din mediul rural se poate observa un adevărat miraj al orașului. Se îndreptau spre orașele mari și, în special, către capitala țării. Odată cu izbucnirea marii crize economice mondiale, în mediul rural se constată un adevărat exod al populației către București. Cei cu studii căutau un loc de muncă la stat, iar cei fără studii încercau să se angajeze ca gardieni publici sau servitori în casele proprietarilor mai înstăriți. Mulți se stabileau la oraș și se întorceau doar după ce au strâns o anumită agoniseală, pe care o investeau în special în cumpărarea de pământ.[14] La fel și cei care plecaseră în America, să urmeze „visul american", la început de secol XX, după Marea Unire s-au reîntors și au investit în pământ, care le-a fost confiscat de către stat, după instaurarea regimului totalitar comunist.

Fenomenul sclaviei moderne, a tinerilor care se angajau ca servitori sau slugi, cum se mai spunea în epocă, este surprins magistral de către tânărul jurnalist Corneliu Coposu, care observă acest fenomen și în Cluj. Astfel, în curtea primăriei din Cluj, în locul în care fusese cândva cinematograf se petrecea „un spectacol rar și interesant". Este vorba de angajarea „la stăpân" a tinerilor veniți de la sate în căutarea unui loc de muncă. Corneliu Coposu descrie negocierile dure care se duceau între angajatori și „concurenți", un adevărat târg modern de sclavi. Cei care nu aveau șansa de a se angaja, se întorceau „cu boarfele subsuoară" și cu „pas tărăgănat spre vetrele lor, în așteptarea celui mai apropiat soroc al târgului".[15]

10 Bârcă 1938, p. 18.
11 Bârcă 1938, p. 14.
12 Bârcă 1938, p. 12.
13 Inf. G.D., n. 1936, bărbat, Derșida, interviu realizat în iunie 2019.
14 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 14.
15 *România Nouă*, nr. 19/1936, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Cei întorși în satele natale aduceau cu ei și multe boli sociale, având în vedere că în mediul urban exista un anumit libertinaj, față de morala creștină în care fuseseră crescuți.[16]

Ocupația principală a locuitorilor din satele sălăjene era agricultura și creșterea animalelor. În general, se practica o agricultură extensivă, iar pământul era lucrat în special cu animale (boi, cai, etc.). În regiunile de deal, țăranii întrebuințau numai pluguri, rarițe, coase, seceri, etc. În schimb, la șes, pe proprietățile mai mari, cultura pământului începe să devină intensivă și să fie practicată cu mașini agricole. Micii cultivatori se asociau și cumpărau mașini de treierat, semănători, etc. Mașinile de treierat erau în special ale evreilor, care mergeau cu batoza din sat în sat. Foarte rare erau cazurile în care țăranii de la șes mai treierau cerealele cu animalele.

În privința îngrășămintelor folosite, marea majoritate a proprietarilor foloseau doar gunoiul de grajd. Doar unii dintre marii proprietari foloseau și îngrășăminte chimice, care erau foarte scumpe.

O problemă majoră o constituia și atunci modul de depozitare al cerealelor. Micii proprietari depozitau cerealele în podul casei sau în lăzi mari, cei mijlocii în coșare și mai rar în magazii, doar marii proprietari le depozitau în magazii, dar care nu aveau mijloace moderne de aerisire.

Semănăturile erau adeseori afectate de inundații, secetă, grindină și de boli precum mălura, în special culturile micilor proprietari.[17]

La munca câmpului erau folosiți și zilierii, care erau plătiți diferit de la un sat la altul, după cum se poate observa din studiul monografiile sanitare ale localităților sălăjene, în medie cu 40–60 lei/zi. Tot aici observăm că la munca câmpului participau, alături de bărbați, femeile, chiar și cele însărcinate, precum și copiii, care pe perioada muncilor agricole nu erau lăsați să frecventeze școala.

Pentru cei care lucrau la obositoarea muncă din câmp, ca și clăcași, în unele localități mai dezvoltate existau anumite obiceiuri culinare: „Ei mâncau dimineața, țin minte ... era sticla cu țuică și beau câte un păhărel, așa, de pălincă de asta, dimineața, și mâncau slănină cu ceapă, cu brânză, caș .... Și la ora 10 li se ducea următorul lucru: se făcea, nu știu dacă se frământa cu lapte sau nu, cocă de pâine d-astea umplută cu brânză de vaci, se cocea în cuptor și când se scotea din cuptor se turna smântână, peste asta fierbinte, se turna smântână și se chema cocoradă, aia. Și asta li se ducea la câmp la ora 10. Pe urmă, la prânz, li se ducea două feluri de mâncare, nu știu ce, iar seara se făcea la masă ... că seara mâncau acasă. Bineînțeles pălincă și vin pe masă era întotdeauna, mâncare nu știu ce făcea, dar de obicei se făceau și niște gogoși pripite, care se făceau cu marmeladă de măcieșe".[18]

Totalul zilelor lucrătoare într-un an se ridica la aproximativ 213 zile, restul zilelor fiind sărbători religioase, cu anumite superstiții sau zile în care ploua.[19]

Prin intermediul Camerei de Agricultură a județului Sălaj s-a încercat educarea țăranilor plugari, în cadrul unor consfătuiri agricole practice ținute în mai multe sate. De asemenea, prin răspândirea publicațiilor și revistelor de specialitate în satele sălăjene și afișarea diferitelor ordonanțe cu caracter agricol.

Prin șefii de Ocoale, a înființat loturi demonstrative, cultivându-se soiuri noi, pentru a-i convinge pe țărani de superioritatea lor.

Camera Agricolă Sălaj a distribuit și subvenționat semințe de trifoi, lucernă, semințe de bumbac, cânepă, orz și sfeclă de nutreț. De asemenea, a subvenționat achiziția de mașini agricole ca: pluguri, semănători, prășitori, vânturătoare, batoze, tocătoare de sfeclă, grape, unelte viticole, separatoare de lapte, trioare sau rarițe.[20]

În domeniul pomicol a căutat să răspândească diferite soiuri de pomi fructiferi, combaterea diferiților dăunători și în domeniul industrializării fructelor. A distribuit pomi altoiți, o parte gratuit, și a

16 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 14.
17 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 21
18 Inf. R.C., n. 1933, femeie, București, interviu realizat în decembrie 2009.
19 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 22.
20 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

suportat cheluielile de plantare în tot județul a 13.100 bucăți meri, trimiși de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.[21]

Remarcăm aici rolul elitei satelor, al preoților și învățătorilor, de a introduce noi ocupații, pe lângă cele tradiționale, sau cultivarea unor noi soiuri de plante și pomi fructiferi, cu scopul de a spori rentabilitatea și a crea un mic profit țăranilor, care duceau o lipsă acută de bani. De asemenea, rolul specialistului în agricultură, al inginerului agronom, care îi sfătuia pe țărani ce era mai rentabil să cultive pentru tipul de sol pe care-l dețineau și pentru ce puteau găsi piață de desfacere: „Și acuma, în ordinea asta a ridicării nivelului de trai, tata (protopopul Valentin Coposu –n.n.) avea un fost coleg de liceu, care o ajuns inginer agronom și care era șeful Ocolului Agricol și Silvic din Șimleu. Unul pe care-l chema Sima ... Laurențiu Sima. Ăsta, țin minte că venea tot timpul la noi în casă. Nu știu de ce țăranii îi ziceau Fișcu. Ei, acest Fișcu venea în fiecare primăvară. S-adunau (oamenii – n.n.) la Primărie, s-anunțau cu doba că vine domnu inginer și începea să le spună la fiecare ce să cultive. La început, bineînțeles că nu se uita nimeni la el. Mi-aduc aminte foarte bine de o perioadă în care el făcând niște analize de sol, a constatat că n-are rost să pună ăștia mălai și grâu că nu să face, că pământul era lutos (argilos – n.n.) și i-a sfătuit să pună tutun și in și cânepă. În ce privește tutunul, le asigura desfacere și distribuție. Era greu de plantat tutun, foarte greu, pentru că trebuia săpat, trebuia cules pe rouă sau pe nerouă, îl înșirau pe sfori. Da, mă rog, era foarte, foarte greu ... dar i-a convins. I-a convins să cultive rapiță, pe care o dădeau la diverse întreprinderi industriale, in, pe care îl cultivau. Multă vreme, multă vreme s-a cultivat la noi (în Bobota – n.n.). Și tot vedeam șire d-alea, garduri pline de tutun uscat...așa".[22]

Dacă la început nu au avut încredere în sfaturile inginerului agronom, după ce au văzut că reușesc să obțină profit, situația s-a schimbat: „Și Fișcu ăsta venea foarte des. Începuse atuncea să aibă încredere în el, mai ales că primii doi ani de cultură de tutun a fost un succes mare. Într-adevăr au vândut tutunul și au luat niște bani serioși și au putut cumpăra câte ceva, mă rog. Da în sat exista mâncare, da bani nu prea erau. Că ei au fost obișnuiți cât era mina (mina de cărbuni, închisă din cauza crizei economice mondiale – n.n.), la o leafă. Și din pământ ... era lutos (argilos – n.n.). Nu era bun".[23]

Încercările elitei locale de a contribui la modenizarea ruralului sălăjean se lovesc de conservatorismul țăranilor, în special al generațiilor mai în vârstă, care reprezentau un adevărat „sfat al bătrânilor". Relevant, în acest sens, este cazul satului Bobota, unde protopopul Valentin Coposu, cu ajutorul directorului de la mina de cărbune, Konig, și a primarului, Nicolae Ciocean, încearcă să introducă electricitatea în sat, în condițiile în care nici un alt sat sălăjean nu dispunea, încă, de lumină electrică. Evenimentul este plasat în timp de Flavia Coposu în anii 1937–38. Protopopul Valentin Coposu a discutat cu directorul de la mină, cu care era în relații foarte bune. Aveau la mină un dinamo electric, cu care luminau galeriile și linia ferată până la halta din Derșida. Valentin Coposu îi propune să mărească capacitatea electrică și noaptea, când nu se lucra în mină, să fie iluminat satul. Cei doi, împreună cu primarul satului, Nicolae Ciocean, au început să facă și calculele economice ale investiției: „S-au făcut proiectul, spune Flavia Coposu, calculele economice, iar în final sătenii trebuiau să presteze muncă voluntară pentru săpat gropile, pentru adus pietriș de la râu etc. Primăria urma să plătească conductele și izolatorii, iar sătenii care doreau să-și instaleze lumina în casă trebuiau să plătească costurile respective. Entuziasmul a fost mare, atât din partea lui (Valentin Coposu, tatăl său – n.n.) cât și a Domnului Konig și a primarului. Baciu Nicolae (Ciocean – n.n.) a început munca de lămurire din casă în casă, și, când credea că a reușit să-i convingă pe câțiva săteni, care au adus câteva cărușe de nisip (...)".[24] Totul părea că merge conform planului până într-o zi de duminică: „Și într-o duminică oarecare s-au dus la biserică, că venea toată lumea ... absolut toată lumea venea la biserică. După ce se termina slujba era obiceiul că ieșeau în țințirimul bise-

21 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 25.
22 Inf. F.C., n. 1924, București, interviu realizat în decembrie 2009.
23 Inf. F.C., n. 1924, București, interviu realizat în decembrie 2009.
24 Coposu 2011, pp. 87–88.

https://biblioteca-digitala.ro

ricii, acolo se făcea politică și tot ce vrei. Și tata repetă rugămintea lui de a merge și face muncă voluntară. Nu știu ce mai era de adus. Și era baciu Fer, care era unul dintre fruntașii satului, un tip bătrân care avea o mutră deosebită și era bogat și zice: <- D-apoi, mă rog la domnu protopop, nici moșu, nici tata n-o avut viloane (curent electric – n.n.). Nu ne trabă>. Și în clipa aceea lumea din jur imediat o acceptat formula și s-a dus naibi tot proiectul cu vilonul. Tata ce să zică săracul, o venit acasă. Baciu Nicolae ăsta era distrus. Ăsta o fost un tip extraordinar. Ce doritor era să facă, să-și ridice satul oricum, muncea ca un disperat. Și vine seara la noi, că venea în fiecare seară și zice: <-Tulai doamne domnule protopop ce năcaz pă noi, cât am muncit și ăștia nu vor. Atâta-s de năcăjit> Și tata, care avea filozofia lui, zice: <-Ascultă Nicolae. N-o venit încă ceasul să aibă Bobota viloane>" și continuă Flavia Coposu, făcând o paralelă în timp: „Așa nici la noi în țară n-a venit încă ceasul. Ați văzut că a avut dreptate Brucan că 20 de ani n-o ajuns?"[25]

Un adevărat fenomen social în lumea satului îl constituia consumul excesiv de alcool. Preoții și învățătorii satelor încercau să tempereze acest consum, înființând, chiar înainte de 1918, o serie de reuniuni de temperanță. Printre ei s-a numărat și protopopul Valentin Coposu, care căuta soluții pentru a-i face pe credincioșii din Bobota să consume alcoolul cu moderație. O soluție provizorie era aceea că în timpul postului Crăciunului sau al Paștilor, foarte mulți credincioși mergeau la preot, la începutul postului, și se legau în fața lui Dumnezeu că nu vor consuma alcool tot postul. O altă soluție pe care a încercat-o protopopul Valentin Coposu a fost aceea de a-i face pe țărani să cultive și alte soiuri de pomi fructiferi (meri, peri, cireși, vișini, etc), deoarece se cultivau foarte mulți pruni, din care se făcea pălincă pentru consum. Aici, însă, se lovește, din nou, de dezinteresul și conservatorismul țăranului român, reticent la înnoire: „Tata, spune Flavia Coposu, ca să-i facă pe ăștia (pe credincioșii din Bobota – n.n.) ca să nu mai beie, că erau tare bețivi săracii, a vorbit cu Fișcu (inginerul Laurențiu Sima – n.n.) și trimitea în fiecare primăvară o căruță cu Ioane (Ioan Seran, vizitiu la familia Coposu – n.n.) ... și aducea o căruță întreagă de pomi fructiferi: cireși, piersici, nuci ... gratis. Și-i punea în curte la Primărie să vină oamenii gratis, ... așa. Și, mă rog, tata o tot pus la vișini și erau acolo o grămadă. Și veneau și se mirau. Și-i întreba: – <Măi oameni buni, de ce nu vă puneți și voi?> Că, mă rog, nici tata n-o pus" (răspundeau credincioșii – n.n.).[26]

Camera de Agricultură Sălaj s-a implicat și în celelalte domenii de care răspundea. De exemplu, în domeniul silvic a cheltuit sume importante de bani cu puieți, pe care i-a distribuit la Școlile primare.

În domeniul zootehnic a desfășurat o activitate intensă pentru a îmbunătăți rasele de animale, simțindu-se o lipsă acută în special de reproducători bovini. De asemenea, au activat pentru a combate bolile la animale, aducând diferite seruri pentru combaterea pestei porcine, călbezii sau antraxului (dalac).[27]

În ceea ce privește valorificarea cerealelor, ea se făcea prin vânzări în târguri, direct de la magazia negustorilor, în gări, prin intermediul comercianților și foarte puțin prin cooperativele agricole. Micii proprietari erau speculați tot timpul de comercianți, față de marii proprietari, care aveau posiblități de depozitare și negociau prețuri mai bune cu 5–10%, având și produse mai de calitate.

În Sălaj existau, la anul 1938, 316 mori, din care patru mori sistematice comerciale în funcțiune, care produceau mai multe sortimente de făină, două la Carei, una la Șimleu Silvaniei și una în Tășnad, două mori sistematice scoase din funcțiune, una la Ip și una la Zalău. De asemenea, existau 79 de mori sistematice cu volțuri, denumite mori țărănești, care măcinau pentru „vamă" și nu aveau voie să producă decât un sungur fel de făină, cu excepția sărbătorilor de Crăciun și Paști. Celelalte mori țărănești din Sălaj, în număr de 232, erau cu piatră. Erau puse în mișcare de forța apei din râuri sau gârle și măcinau un singur fel de făină, tot cu vamă, adică plata era făcută în natură (făină) de către cel care măcina. [28]

În ceea ce privește suprafața terenurilor cultivate, din studiul monografiilor sanitare ale localităților sălăjene se poate observa preponderența culturii mari (grâu, porumb, secară și ovăz) și mai puțin a celor

[25] Inf. F.C., n. 1924, București, interviu realizat în decembrie 2009.
[26] Inf. F.C., n. 1924, București, interviu realizat în decembrie 2009.
[27] SJANSJ, FBNRAZ, dosar nr. 44/1937, f. 25.
[28] SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, ff. 26–27.

https://biblioteca-digitala.ro

tehnice. Suprafețele cele mai mari de cereale și porumb se cultivau în zonele mai joase ale văii Crasnei. De exemplu, la Supurul de Jos, în anul 1937, s-au cultivat 2.100 jugăre de cereale (un jugăr = 57 ari) și 400 jugăre porumb.[29] La Acâș, s-au cultivat 876 ha de grâu, 570 ha porumb, 108 ha orz și 175 ha secară.[30] De asemenea, suprafețe mari de cereale se cultivau în plășile Tășnad, Carei și Valea lui Mihai.

Deși județul Sălaj poseda, în general, teren prielnic pentru zarzavaturi, existau doar 80 ha. cultivate, în special în jurul orașelor. Proprietarii grădinilor de zarzavaturi le cultivau rar de unii singuri, arendându-le în special bulgarilor și evreilor.

O creștere importantă a suprafețelor se observă la livezi, dar se observă că pepinierele comunale înființare de specialiști sau autoritățile locale, cei din urmă mai mult pentru a avea ce raporta, nu erau îngrijite corespunzător. În consecință, s-a intervenit ca pepinierele comunale să treacă treptat la școli, unde vrednicii învățători chiar se pricepeau și aveau posibilitatea să-i învețe și pe elevi.

În ceea ce privește valorificarea industrială a produselor, în întreg județul Sălaj nu existau fabrici de conserve, de magiunuri, dulcețuri, compoturi, țuică, etc. În urma intervenției Ministerului Agriculturii au fost construite 7 cuptoare de uscat fructe, după sistemul bosniac, cu o capacitate de încărcare de 7–800 kg., în localitățile Cățelușa (azi Meseșenii de Sus), Buciumi, Horoatul Crasnei, Valcăul de Jos, Șimleu Silvaniei, Moiad și Ulmeni. În anul 1937, de exemplu, cea mai mare cantitate de fructe a fost uscată în cuptorul din Cățelușa: 4.518 kg. prune și 1.350 kg mere. La Buciumi s-au uscat și 320 kg. pere.

Explicația faptului că nu se uscau cantități mai mari de fructe constă în faptul că țăranii fabricau, în primul rând, țuică sau pălincă, în limbajul popular, existând în Sălaj nu mai puțin de 442 cazane, oficiale, în marea lor majoritate evreiești. În cursul anului 1936, în Sălaj s-au produs, conform cifrelor oficiale, 495.288 litri țuică din prune, 212.922 litri țuică din alte fructe și 5.321 țuică din drojdie. Producția era pusă în vânzare direct de către producător.[31]

Pe lângă cultivarea pomilor fructiferi, în Sălaj era destul de bine dezvoltată și cultura viței de vie, recunoscute fiind satele Borla, Măieriște și Dealurile Șimleului. Suprafața cultivată, la nivelul anului 1937, era de 5.190 ha, cu o producție de 1.350 litri la ha. Din cantitatea totală a producției pe anii 1932–1937, s-au vândut pe piață 20.000.000 litri și s-au reținut pentru consum tot cam atât (19.288.300 litri). Pentru comercializare, cantitatea cea mai mare de struguri și vin se trimitea în orașul Cluj, în Dej, Gherla și Huedin. Pentru industrializare, exista și o fabrică de oțet, care producea anual 1.300 hectolitri. [32]

În ceea ce privește plantele industriale, în Sălaj se cultiva in, cânepă, rapiță, sfeclă furajeră, soia și tutun. În anul 1937 s-a încercat și cultivarea bumbacului, dar solul nu era prielnic pentru o asemenea cultură. Țăranii cultivau în gospodăriile proprii în special cânepă. Nu existau topitorii specializate pentru in și cânepă, țăranii întrebuințând râurile și gârlele. Produsul finit, adică pânza de in și cânepă, era destinată în general consumului casnic. Abia în anul 1937, Oficiul Național de Textile a luat măsuri în vederea achiziționării pânzei de cânepă.

Celelalte plante tehnice, precum soia sau tutunul, erau comercializate în totalitate, tutunul fiind preluat de CAM.

Plantele medicinale se industrializau la scară foarte redusă. Doar în localitatea Ulmeni exista un cuptor, construit de Camera de Agricultură Sălaj, folosit pentru uscarea plantelor medicinale, dar și a fructelor.[33]

Cunoscut și ca „Țara Silvaniei", Sălajul deținea o suprafață de 80.357 ha. pădure. Exploatarea pădurilor se făcea „rațional cu respectul legilor asigurându-se regenerarea". Tăierile se făceau cu plata zilnică a muncitorilor, iar uneori în schimbul crăcilor obținute de la lemnele pentru construcție. Conform

---

29 SJANSJ, FPJSJMS, dosar nr. 206.
30 SJANSJ, FPJSJMS, dosar nr. 1.
31 SJANSJ, FBNRAZ, dosar nr. 44/1937, ff. 33–34.
32 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, ff. 34–35.
33 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Decretului Regal No. 3681/1937, toate pădurile de pe teritoriul județului Sălaj au fost cuprinse în zona pădurilor pentru Apărarea Națională.

Țăranii își procurau lemne de foc și construcții din pădurile comunale, composesorale, păduri proprii, de pe piață și din exploatările particulare, care se făceau pe bază de autorizație. Din cantitatea totală a producției pe anii 1932–1937, s-a vândut pe piață aproximativ 8.900 vagoane, ceea ce reprezenta 20%.

Valorificarea producției neindustriale de lemn se făcea prin vânzarea ca material combustibil și lemn de lucru, pentru traverse, doage, scânduri etc. Valorificarea prin industrializare se făcea prin vânzarea de cherestea, parchete, celuloză, mobilă sau lemn de construcții. Existau mai multe societăți, firme sau comercianți, care se ocupau cu explotarea lemnului: Întreprinderea „La Roche și Darvas" Nușfalău, firma „Rupea" Cluj, „Beltiug", Coloman Brüll, Weiss Lautman etc. toți minoritari.

Din lemnele tăiate se fabrica cherestea, parchete, celuloză, mobilă, lemn pentru construcția caselor și podurilor, traverse pentru calea ferată etc. În Sălaj existau și următoarele fabrici: 1) Fabrica de hârtie din Carei; 2) Fabrica de cherestea „La Roche și Darvas" din Nușfalău, cu sediul principal în Oradea; 3) Fabrica de cherestea S.A. Beltiug, cu exploatare în localitățile Ariniș și Ghilvaci, dar cu sediul principal în Satu-Mare.[34]

Pe lângă agricultură, creșterea animalelor era o ocupație de bază a sălăjenilor, „iubitori crescători de animale, de cari se servesc în agricultură, le servesc ca hrană și le întrebuințează la transporturi".[35] Se creșteau bovine, ovine, cabaline, porcine, păsări, dar și albine. De asemenea, se ocupau și cu creșterea viermilor de mătase, însă din cauza prețului derizoriu cu care au fost plătiți de către Filatura din Lugoj, numărul celor care practicau această ocupație era în scădere.

Din informațiile publicate de către medicii de circumscripție în monografiile sanitare ale localităților sălăjene, se poate observa numărul mare de animale domestice care se creșteau, dar și bogăția vânatului cu păr și pene. Vânatul cu păr era reprezentat de cerbi, căprioare, mistreți, iepuri și vulpi, iar la cel cu pene de fazani, rațe și gâște sălbatice, potârnichi, dropii și sitari.[36]

Producția animalieră era valorificată în târguri sau direct de la producător. Valorificarea industrială se făcea prin cele 45 de abatoare, câte existau în Sălaj la vremea respectivă, dar aici se făcea numai tăierea, nu și prelucrarea mezelurilor. Fabrici de conserve nu existau.

Pieile se prelucrau în tăbăcării rudimentare, dar și în fabrici precum era cea din Cehu Silvaniei. Ea se numea „Mercur" și aparținea lui Gavril Borghida, evreu. Capitalul inițial la înființare a fost de 50.000 lei. Fabrica producea toval, piele, curele de transmisiune, curele de cusut, crupon, opinici, etc. În anii 1936–1937 a înregistrat următoarea producție: piele neagră – 250 kg.; opinci – 250 kg.; curele cusut – 700 kg.; curele transmisie – 700 kg.; toval – 300 kg.; cupron – 250 kg. Evoluția prețurilor la materialele fabricate a fost următoarea: Opinci – de la 145 lei /kg. în anul 1936, la 155 lei; curele cusute, de la 185 la 225 lei; curele transmisie, de la 210, la 275 lei; tovalul, de la 150, la 185 lei; cruponul de la 185 la 225 lei; pielea neagră, de la 155 la 170 lei.[37]

În județul Sălaj erau 34 lăptării sistematice, care preparau unt și caș. Cele mai multe dintre ele se aflau în plasa Carei și Valea lui Mihai. Producția era valorificată în orașele sălăjene, dar și din județele învecinate[38].

În privința exploatării bogățiilor subsolului, în Sălaj existau mine de cărbuni și cariere de piatră, de var, ghips, alabastru, cretă, argilă și gaz metan. Minele de cărbuni aflate în exploatare erau cele de la Surduc și pe Valea Agrijului, ultima cu sediul în Jibou. Mai existau câteva mine care au fost închise din cauza crizei economice mondiale din 1929–1933, cum erau cele de la Bobota, Tihău și Romita, redeschise în anii

34 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, ff., 41–43.
35 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, ff. 47–48.
36 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 49.
37 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, ff. 50–53.
38 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

1937–38. De asemenea, exista o concesiune de exploatare particulară, a lui dr. Augustin Pordea, avocat în Cluj, în hotarul localității Chieșd.[39]

Izvoare cu ape minerale erau semnalate la Someș-Odorhei, Iaz-Hodod, Ghenciu, Chieșd, Biușa, Cean, Chegea, Naimon, Mânău, Leleiu, Corond, Ip, Asuajul de Sus, Hurezul Mic și Motiș.

Stațiuni balneare amenajate existau la Jibou, Zalnoc, Zăuan, Cățel (Meseșenii de Jos), Mocirla, cu iod și sulf în primele trei și pucioasă în celelalte două.[40]

Industria casnică era o îndeletnicire patriarhală și se practica mai mult pentru nevoile gospodăriilor proprii. În această categorie intrau țesătoriile de in, cânepă, bumbac și lână. Topirea, spălarea, frângerea și melițatul cânepii constituia o ocupație a femeilor. Tot ele erau cele care torceau fuiorul, în special iarna, și apoi țeseau pânza necesară realizării îmbrăcăminții femeilor, bărbaților și copiilor lor. Se spunea că femeile din regiunile munților Meseșului, a Rezului și sub Codru erau foarte harnice, ocupându-se cu brodatul și cusutul unor modele frumoase, specifice regiunii, pe rochii, pe cămășile bărbaților sau pe perinile din casă. Aceste produse se comercializau foarte puțin în unele târguri.

Alte ocupații aparținând industriei casnice erau uscatul fructelor și legumelor. La Ulmeni se uscau și ciuperci, care se comercializau. Dulcețurile și magiunul se făcea în cantități mici, din cauza zahărului, care era foarte scump, în comparație cu produsele agricole comercializate de țărani. Totuși, exista o adevărată tradiție în satele sălăjene ca toamna să se facă magiun, care era consumat în special în timpul perioadelor de post. Un astfel de exemplu îl întâlnim în relatările Flaviei Coposu, care își aduce aminte și acum de bucuria pe care o aveau copiii în momentul când se făcea magiun, se culegea via sau se coceau dovleci în cuptor. Era anotimpul recoltei, după un an de muncă istovitoare: „Începea toamna, cu tot cortegiul ei de evenimente care ne preocupau și pe noi, copiii: culesul viei, al prunelor, făcutul magiunului de prune bistrițe, care se făcea afară, în curte, și care dura o noapte întreagă". Flavia Coposu mai reține, cu lux de amănunte, modul în care se prepara dulceața de prune, căreia la Bobota i se spune silvoiz: „Se făcea o groapă de aproape un metru adâncime, spune Flavia Coposu. Pe fundul gropii se instala un grătar de metal și un burlan. Peste grătar se așeza un cazan mare de aramă, prevăzut cu un capac și cu o vergea groasă de lemn. Vergeaua avea montată, pe cele două capete, câte o rolă, iar coada se scotea afară printr-o gaură din capac. Prunele, spălate și fără sâmburi, se puneau în cazan, sub grătar se făcea focul – întreținut și ventilat prin burlan – și, după ore și ore de fiert mocnit, era gata minunatul magiun de prune, numit și silvoiz. Această ocupație, în amintirea mea, era legată de nana Ana, care punea pe una din trepte cojocelul ei de blană, ședea pe el și amesteca fără încetare fructele din cazan. Copiii, cu toții, ne adunam în jurul cazanului, atrași de flăcările și de scânteile ce ieșeau pe burlan, și așteptam, cu felii groase de pâine în mână, momentul în care nana Ana scotea capacul ca să vadă stadiul fierturii și să ne împartă cu paleta marmelada nefiartă".

Tot toamna era anotimpul în care se culegea porumbul, iar între rândurile de porumb se cultivau dovlecei sau ludăi, cum se spune la Bobota. Culesul dovleceilor însemna o mare bucurie pentru copii: „Ne adunam mulți copii în bucătăria încăpătoare, unde, în cuptorul dublu (blouder), se coceau bucăți mari de dovleac, care, fierbinți, se împărțeau la toată ceata de copii".[41]

Pâinea se făcea în casă, populația românească de la șes învățând să pregătească pâinea după modelul șvăbesc și maghiar, care realizau o pâine de 4–5 kg., coaptă bine la cuptor și era de bună calitate. În schimb, în regiunile de deal și munte se mânca mai mult mămăligă.

La fel, produsele realizate din lapte, precum brânza, smântâna și untul erau consumate în gospodăriile țărănești și doar o mică parte era comercializată de către femei în târgurile cele mai apropiate.

Uleiul din semințe de floarea soarelui sau dovleac se prepara în cantități însemnate, în special în presele care funcționau pe lângă morile țărănești. El satisfăcea consumul local, dar servea și ca materie

[39] SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 56.
[40] SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 59.
[41] Coposu 2011, pp. 36–37.

https://biblioteca-digitala.ro

primă la unele fabrici.[42] Uleiul era consumat de către țărani, în special în vremea posturilor, când nu se folosea untura de porc.

La realizarea produselor finite din carnea de porc (cârnați, slănină afumată, etc.) se pare că tot populația șvăbească se pricepea mai bine decât cea românească, care era mai săracă. Pe lângă consumul casnic, produsele era comercializate și prin diferite târguri. Tot din grăsimea de la porcii care se îmbolnăveau sau nu erau comestibile (intestine, unsori, etc.), femeile făceau săpun, care era folosit în gospodării.

Din lemn erau realizate o serie de unelte agricole precum furci, lopeți, roți, căruțe, etc., care erau vândute în cadrul târgurilor săptămânale. De asemenea, unii bărbați se pricepeau la cioplitul lemnului, realizând cruci de lemn, șindrilă pentru acoperiș sau chiar biserici realizate de țăranii români.

Din prelucrarea lânei se obțineau cojoace, sumane, țoale și dimia pentru haine, care era pregătită cu ajutorul piuelor, unde se și spălau aceste produse.

Cel mai dezvoltat meşteşug casnic era împletitul nuielelor de răchită, care se realiza pe valea Someşului, în 16 sate, cu centrul la Ulmeni. Se confecționau coșuri, scaune, mese, damigene impletite cu nuiele, etc. Aceste produse erau puse în valoare și comercializate în special de către fabrica de sticlărie din Ulmeni, a cărei proprietar era de origine evreiască.[43]

Numărul total al meșteșugarilor din județul Sălaj era de 2484. Toți meseriașii erau înscriși ca membri la Camera de Muncă Zalău, iar în anul 1937 s-a realizat o revizuire a tuturor meseriilor existente în Sălaj. Instituția a încercat să-i sprijine și încurajeze pe meseriașii români, mult mai slab reprezentați decât cei ai etniilor minoritare, prin acordarea unor facilități, precum scule și unelte, ajutoare de șomaj și subvenții acordate instituțiilor profesionale.[44]

Din punct de vedere administrativ, subliniem faptul că în perioada interbelică fiecare localitate avea rangul de comună, având conducere proprie (primar, Consiliu local). Principalele clădiri publice erau primăria, școala și biserica. În perioada interbelică, în mai multe sate s-au construit dispensare, școli, cămine culturale, denumite în epocă Case Naționale, biserici și alte stabilimente de interes public.

În ceea ce privește perioada supusă studiului nostru, ultimul deceniu interbelic poate fi împărțit în trei etape de modernizare: perioada 1929–1933, grav afectată de criza economică mondială; perioada 1934–1937, când în Sălaj, ca de altfel în întreaga țară, se derulează un proiect ambițios de modernizare a ruralului, sub guvernarea liberală; perioada regimului autoritar personal al regelui Carol al II-lea (10 februarie 1938 – 4 septembrie 1940), caracterizat prin centralism excesiv și birocrație, dar în care a continuat procesul de modernizare a ruralului, uneori impus cu forța, mai mult sau mai puțin, de căte regimul carlist.

La 10 noiembrie 1928, prin Înalt Decret Regal, Iuliu Maniu a fost numit președinte al Consiliului de Miniștri și însărcinat cu formarea guvernului. În privința mediului rural, noul guvern național-țărănist venea în fața electoratului cu proiecte de modernizare foarte ambițioase. Se prevedea descentralizarea administrativă, printr-o nouă lege, reorganizarea departamentelor și a tuturor instituțiilor autonome. Având în vedere imensul potențial agricol și faptul că în acest sector era angrenată majoritatea populației, s-a stabilit că agricultura era ramura economică prioritară în care trebuia investit, catalogând-o ca bază a economiei naționale. Se preconiza înființarea creditului funciar, în scopul valorificării produselor agricole și pentru achiziția mașinilor și utilajelor moderne atât de necesare gospodăriilor agricole și modernizării agriculturii. De asemenea, creșterea animalelor, viticultura și pomicultura urmau să constituie o preocupare specială a guvernului național-țărănesc, datorită rolului lor fundamental într-un regim al proprietăților funciare mici și mijlocii. Urmau să fie puse în valoare terenurile inundabile prin îndiguiri, înființarea de pescării. Se prevedea, de asemenea, exploatarea pădurilor.[45]

42 SJANSJ, FBNRAZ, dosar nr. 44/1937, f. 64.
43 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 65.
44 SJANSJ, FBNRAZ, dosar 44/1937, f. 66.
45 *Patria*, nr. 263/1928, pp. 1–2.

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate, prima guvernare a P.N.Ț. (10 noiembrie 1928–17 aprilie 1931)[46] a fost serios afectată de izbucnirea marii crize economice mondiale. S-au adoptat reforme importante, prevăzute în programul partidului, dar ele nu au fost adaptate noii situații de criză.[47]

Numit în fruntea guvernului de către regele Carol al II-lea, nici marele istoric Nicolae Iorga nu a rezistat în fața crizei economice decât un an de zile. Lipsit de o bază de masă, de sprijinul unui partid puternic, guvernul Iorga demisionează, la data de 31 mai 1932.[48] În scrisoarea de demisie înaintată regelui Carol al II-lea, se înscria următoarea motivație: „Sire, în fața greutăților bugetare pe cari nu văd cum le-ar putea rezolva deplin un guvern care nu se reazimă pe un partid puternic, rog pe Majestatea Voastră să primească demisia cabinetului pe care un an de zile am avut dureroasa sarcină de a-l prezida".[49]

La rândul ei, cea de a doua guvernare național-țărănistă (6 iunie 1932–13 noiembrie 1933)[50] a fost profund afectată de criza economică mondială. P.N.Ț. a adoptat o serie de reforme economice, unele destul de impopulare, pentru a ieși din criză. A fost nevoie de noi împrumuturi externe, care au dus la creșterea datoriei publice a țării. Se remarcă, totuși, eforturile guvernelor conduse de Iuliu Maniu și Vaida Voevod de a ajunge la zi cu salariile bugetarilor și a nu le diminua. De asemenea, se remarcă noile ajustări care au fost aduse legii conversiunii datoriilor agricole și adoptarea unor noi legi menite să scoată țara din criză.[51]

Cu toate că mediul rural se confrunta și el cu marea criză economică, proiectul de modernizare a satului sălăjean, început în primul deceniu al perioadei interbelice, a continuat, chiar dacă nu la aceeași intensitate.

Importante informații, în acest sens, aflăm din „Cartea de aur a județului Sălaj". Din păcate, nu toți prim-pretorii au respectat structura raportului cerut de către Prefectura județului Sălaj, în privința modernizării localităților, sărind peste realizările perioadei din primul deceniu interbelic, care constituia un capitol al raportului, la realizările guvernării liberale (1934–1937). Totuși, găsim astfel de informații la plășile Cehu Silvaniei, Supuru de Jos, Valea lui Mihai și Tășnad.

Observăm că a continuat proiectul construcțiilor școlare inițiat de ministrul Constantin Angelescu, în special în localitățile-colonii, înființate în urma reformei agrare din anul 1921 în plasa Valea lui Mihai. Astfel, în Scărișoara Nouă, prima grijă a noilor locuitori, coloniști veniți din munții Apuseni, a fost aceea de a-și construi un edificiu pentru educarea copiilor, care a fost inaugurat în anul 1933.

În localitatea Tarcea, noul local școlar a fost construit în anul 1929, iar în localitatea Valea lui Mihai, în anul 1933, încep lucrările de modernizare a școlii primare de Stat nr. 1, căreia i se adaugă două săli spațioase de învățământ, împreună cu încăperile accesorii. Lucrarea a fost definitivată și inaugurată în vara anului 1934.[52]

În localitatea Orbău, plasa Tășnad, construirea localului Primăriei, în care funcționa școala de stat, ridicată în perioada 1930–1931, era socotită cea mai importantă realizare de după Marea Unire. Lucrarea a costat suma de 55.000 lei.[53]

In localitatea Supuru de Jos, în anul 1930, s-a construit, pe lângă localul vechi, proprietatea confesiunei greco-catolice, un nou local de școală, cu o sală de învățământ și o sală festivă, unde funcționa grădinița de copii. În anul 1932 s-a construit școala primară din Babța, cu două săli de învățământ și locuința directorului. De asemenea, în anul 1929 a fost reparată capital școala primară din localitatea Derșida și a fost construită locuința pentru directorul școlar.[54]

46 Neagoe 1995, pp. 95–100.
47 Pop 2014, pp. 248–249.
48 Scurtu 1994, p. 170–172.
49 Vezi, printre altele, Țurlea 2010.
50 Neagoe 1995, pp. 103–109.
51 Pop 2014, pp. 309–310.
52 SJANSJ, FPJSJCA, plasaValea lui Mihai, documentele nr. 10, 15 și 16.
53 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Tășnad, documentul nr. 7.
54 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Supuru de Jos, documentele 10, 18 și 22.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1932 începe construcția școlii din Nușfalău, plasa Șimleu Silvaniei, cu trei săli de învățământ și unui birou școlar. Construcția a fost definitivată în toamna anului 1933.[55]

A continuat și opera de construire sau reparare a lăcașurilor de cult. În plasa Cehu Silvaniei, în localitatea Ariniş, în perioada 1929–1930 a fost definitivată construcția bisericii greco-catolice.[56] De asemenea, în localitatea Cehu Silvaniei, sediul plasei, în anul 1933 a început construcția unei impozante biserici româneşti, greco-catolice. Terenul destinat edificării a fost cumpărat cu preţul de 220.000 lei, din subvențiile obţinute de la Prefectura judeţului Sălaj, în sumă de 100.000 lei, de la Eparhia Baia Mare, iar 20.000 lei din contribuția enoriașilor.[57]

În anul 1929, în localitatea Pir, plasa Tășnad, se inaugurează și sfințește noua biserică greco-catolică, construită din fondurile parohiei, cu ajutorul și contribuția tuturor credincioșilor. Lucrările au costat 675.00 lei, plus munca benevolă prestată de locuitori. În anul următor, parohia a fost înzestrată cu locuință pentru preot. În noua clădire s-a investit suma de 120.000 lei, în afara prestației în natură a credincioșilor.[58]

În plasa Supuru de Jos a fost definitivată construcția bisericii din Mihăeni, în anul 1929. În anul 1932 au fost reparate bisericile greco-catolice din Corund și Racova. De asemenea, au fost renovate cele două biserici, greco-catolică și reformată, din localitatea Ser.[59]

Tot în plasa Valea lui Mihai s-au realizat cele mai importante lucrări edilitar-gospodărești, construcții de drumuri, poduri, clădiri noi pentru primării, notariate, cazarme de jandarmi sau clădiri pentru pompele contra incendiilor, linii telefonice și sedii pentru oficiile P.T.T. etc.

În anul 1929 se deschide drumul care lega localitatea Adoni de șoseaua județeană Valea lui Mihai – Marghita, creindu-se astfel o nouă arteră de comunicație.[60]

În localitatea Andrid, cea mai mare realizare de după Marea Unire este considerată a fi construirea unei fântâni arteziene, în partea locuită de români, care fusese lipsită de apă potabilă, ceea ce a creat probleme importante de igienă și sănătate. Până la acel moment exista o singură fântână în localitate, în partea satului locuită de maghiari, construită încă din anul 1906, dar care nu asigura necesarul de apă și crea anumite animozități inter-etnice. Lucrarea a fost terminată și inaugurată în anul 1929, fiind considerată și „o operă de artă edilitară, simbolizând progresul și stadiul de dezvoltare a comunei".[61]

În localitatea Dindești, prioritară s-a dovedit a fi construirea unui sediu nou de primărie și notariat, o clădire compusă din trei încăperi, două birouri și o sală de ședințe pentru consiliu, construită în anul 1929. Transporturile și diferitele lucrări auxiliare la construcție au fost executate de locuitori cu prestație gratuită.[62]

Fiind o zonă de câmpie, cu soluri nisipoase, mai multe localități inițiază un proiect pentru împădurirea acestor terenuri și a celor neproductive din punct de vedere agricol. În localitatea Șilindru, de exemplu, în anul 1931 se plantează cu puieți de salcâm, crescuți în pepiniera locală, un teren de 50 jug, „fixându-se nisipul sburător și ameliorând regimul umidității".[63]

Prin reforma agrară din anul 1921, localitatea Cheniz a fost împroprietărită și cu o suprafață de pădure, pe care au început să o defrişeze pentru nevoile comunității locale, dar după câțiva ani de exploatare irațională și-au dat seama de pericol și au început să o regenereze. Astfel, în anul 1931 se reîmpădurește un teren de 15 jugh. cad., în anul 1932 un teren de 30 jug., în anul 1933 un teren de 60 jug., în

55 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 25.
56 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Cehu Silvaniei documentul nr. 1.
57 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Cehu Silvaniei, documentul nr. 18.
58 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Tășnad, documentulul nr. 13.
59 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Supuru de Jos, documentele 2, 11, 12 și 17.
60 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentul nr. 1.
61 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentul nr. 2.
62 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentul nr. 5.
63 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentul nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1934 un teren de 20 jug., în anul 1935 un teren de 20 jug., iar în anul 1936 un teren de 30 jug. cad. Lucrările de împădurire erau menite să asigure necesitățile în material lemnos pe un timp îndelungat, dar și să faciliteze regimul ploilor, într-o regiune nisipoasă și lipsită de păduri.[64]

În zona Codrului, care aparţinea din punct de vedere administrativ, în marea ei majoritate, plasei Cehu Silvaniei, cele mai importante lucrări edilitar-gospodărești s-au realizat în Ulmeni. Astfel, în anii 1929–1930 s-a construit locuința medicală, pe un teren din centrul comunei. La ridicarea acesteia au contribuit toate localităţile din circumscripţie, cheltuielile făcute urcându-se la cca. 700.000 lei. Procentul de contribuţie a localităţii Ulmeni a fost fixat la 37 %. În perioada 1932–33 s-a construit un local pentru cazarma de jandarmi, pe un teren de pe șoseaua comunală Ulmeni – Mânău, atribuit în acest scop prin reforma agrară. Tot aici, în anul 1931, pentru a cinsti memoria eroilor căzuţi în prima conflagraţie mondială, Societatea culturală „Tinerimea din Ulmeni", cu sprijinul Societăţii „Cultul Eroilor" din Bucureşti şi cu a Primăriei Ulmeni, a ridicat un „măreţ" monument, „pe un loc potrivit din faţa celor două biserici creştineşti din comună". Monumentul a fost inaugurat la data de 23 Iulie 1934 „în cadrul unor frumoase serbări, la care au asistat pe lângă reprezentanții fraților din Vechiul Regat, mult popor din jur și autoritățile bisericești și administrative din județele din Nordul Ardealului".[65]

În plasa Supuru de Jos, cele mai importante lucrări au fost realizate în localitățile Dobra și Derșida. În Dobra, în anul 1930, a fost construită o „Casă culturală", care era proprietatea comunei. Aici urmau să fie organizate toate adunările importante ale comunității locale, dar și alegerile. În localitatea Derșida, în anul 1931, s-a reușit realizarea unei lucrări importante: construirea drumului care lega localitatea de șoseaua națională. Lucrarea era foarte importantă, deoarece în sezonul ploios drumul era impracticabil, iar satul complet izolat de căile importante de comunicație.[66]

Ajuns la putere, la 14 noiembrie 1933,[67] noul guvern liberal a adoptat, la rândul lui, Legea conversiei datoriilor agricole nr. 33/1934, prin care se încerca o îmbunătățire a situației economice a țărănimii. La 31 august 1934, Consiliul de Miniștri trimitea Prefecturii județului Sălaj copia Decretului lege nr. 1788, adoptat la 30 aprilie 1934, prin care autoriza comisiile județene și comunale să transforme în zile de lucrări efectuate în natură, după normele indicate de ministrul de Finanțe, toate rămășițele de plată datorate de contribuabili pentru exercițiile trecute, până la data de 1 aprilie 1934, din următoarele categorii: 1) cotele adiționale cuvenite județelor și comunelor rurale în baza legii contribuțiilor directe; 2) cotele adiționale cuvenite județelor și comunelor rurale în baza legii drumurilor; 3) taxele pășunilor comunale; 4) din orice taxe și impozite comunale.

În vederea realizării unei acțiuni unitare, decretul prevedea înființarea unui comitet județean, compus din prefectul județului, în calitate de președinte, primarul orașului de reședință, inginerul şef al Serviciului Județean de Drumuri, precum și administratorul financiar de încasări și plăți.

Articolul 3 al decretului enumera categoriile de lucrări care urmau a fi executate: șosele, poduri, podețe, amenajări și îmbunătățiri la izlazurile comunale. De asemenea, „pentru orice lucrări de artă sau edilitare de interes obştesc", adică şcoli, biserici, dispensare, sedii de primării, notariate etc.

Pentru uniformizarea plăților și „încurajarea sătenilor" se fixau următoarele prețuri: 60 lei/zi de lucrător cu brațele; 200 lei/zi cu căruța pentru transport, „cu conductor și două vite trăgătoare".

Locuitorii care nu doreau să „uzeze de facultatea de a-și achita sumele datorate județelor și comunelor", urmau să plătească datoriile în bani.[68]

A doua zi, 1 septembrie 1934, are loc ședința Comisiei interimare a județului Sălaj, sub conducerea prefectului Dr. Mihail Gurzău, asistat de Dr. Victor Supuran, secretar general delegat al prefecturii. A fost

[64] SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentul nr. 13.

[65] SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, plasa Cehu Silvaniei, documentul nr. 34.

[66] SJANSJ, FPJSJCA, plasa Valea lui Mihai, documentele nr. 16 și 22.

[67] Neagoe 1995, p. 109.

[68] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 16.955/1934, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

dezbătută propunerea prefectului de răscumpărare în natură a cotelor adiționale cuvenite județului și comunelor, pe exercițiile financiare închise. Din referatul prezentat de șeful Serviciului Financiar rezultă că pentru județ, în data de 1 aprilie 1934, la cotele de drumuri exista o restanță de 10.931.742 lei, din care s-a încasat, până la 30 august 1934, numai 776.612 lei, iar pentru comune o restanță de 4.795.604 lei, din care s-au încasat numai 382.585 lei.

În acest context, având în vedere că de la populația județului și îndeosebi de la țăranii agricultori, în situația de criză în care se găsea întreaga țară, nu se puteau încasa aceste restanțe în numerar, de asemenea că drumurile județene și comunale reclamau reconstruiri și reparări urgente, Comisia Interimară a județului Sălaj aprobă ca fiecare locuitor din județ să presteze serviciu în natură pe drumurile județene și comunale, în contul sumelor datorate statului până la 31 martie 1934.[69]

În data de 17 septembrie 1934, Ion Inculeț, ministru de Interne, trimitea o telegramă prefectului Mihail Gurzău, prin care îl convoca la o conferință cu toți prefecții din țară, care urma să aibă loc în data de 21 septembrie, la sediul ministerului. Totodată, îl informa că la respectiva ședință trebuia să prezinte o statistică referitor la lucrările noi sau de reparații de școli, biserici, șosele, poduri, spitaluri, dispensare etc, realizate în perioada 15 noiembrie 1933, când începe guvernarea liberală, până în septembrie 1934, arătând și costul lucrărilor efectuate în Sălaj.[70]

În urma primirii acestui ordin telegrafic, Mihail Gurzău trimite tuturor instituțiilor deconcentrate din subordine o adresă, cerându-le să comunice de urgență cele cerute în telegramă de ministrul Inculeț.[71]

Din raportul înaintat de Dumitru Mărgineanu, revizorul școlar șef (inspector general) al învățământului sălăjean aflăm că în perioada 15 noiembrie 1933–18 septembrie 1934 în județul Sălaj 24 de școli au primit sume cuprinse între 5.000 lei (Bănișor) și 300.000 (Nușfalău). Din tabelul înaintat se observă că marea majoritate a sumelor a fost acordată școlilor din plășile Valea lui Mihai și Carei, intrate în componența județului Sălaj în urma reformei administrativ-teritoriale din anul 1925. Probabil că în aceste două plăși, cu populație majoritar maghiară, învățământul românesc a fost neglijat, în special în noile-sate colonii înființate în urma reformei agrare din anul 1921, iar situația localurilor școlare, acolo unde existau, era una precară. În acest context, în perioada menționată mai sus, au fost acordate, pentru construcția de școli sau repararea celor existente, următoarele sume de bani: Căpleni (240.000 lei), Domănești Colonie (170.000), Ghenciu (265.000), Marna Nouă (40.000), Urziceni-Pădure (80.000), Valea lui Mihai (230.000), Resighea (140.000), Cheniz (60.000), Moftinul Mare (180.000), Ciumești (200.000). De asemenea, plasa Tășnad a primit și ea sume importante: Pir (160.000 lei), Eriu-Sâncrai (80.000), Căuaș-Rădulești (60.000), Sărăuad-Ghilești (85.000). În schimb, școala Zalău nr. 2 primește doar suma de 11.500 lei pentru reparații.[72]

Bisericile din județul Sălaj au primit, la rândul lor, sume importante de bani. Cea mai mare sumă (544.000 lei) a fost acordată definitivării lucrărilor la biserica greco-catolică din Zalău, care a fost sfințită la 9 septembrie 1934.[73] Pe lângă această sumă, mai primește și Protopopiatul greco-catolic din Zalău suma de 280.000 lei. Urmează două biserici care au legătură cu prefectul Gurzău: biserica greco-catolică din Dumuslău, satul său natal, care primește suma de 400.000 lei și cea din Moiad, unde a păstorit socrul său, protopopul greco-catolic Emil Ostate, care primește suma de 350.000 lei. Sume mai mici, respectiv 100.000 lei primesc bisericile greco-catolice din Cehu Silvaniei și Jibou, Protopopiatul ortodox Zalău etc.[74]

---

69 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 16.955/1934, f. 7.
70 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, f. 1.
71 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, f. 3.
72 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, ff. 14–15.
73 Pop 2007.
74 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, f. 16 v.

https://biblioteca-digitala.ro

În domeniul sanitar, spitalele din Șimleu Silvaniei și Zalău au efectuat reparații în valoare de aproximativ 100.000 lei, iar cel din Carei raporta că nu a efectuat nici o lucrare în această perioadă.[75]

Serviciul Județean de Drumuri Sălaj trimite prefectului un raport cu lucrările realizate, care se ridicau la suma de 821.974 lei. De asemenea, Camera de Agricultură a județului Sălaj raporta următoarele cheltuieli: procurarea și distribuirea de reproducători (286.366 lei); combaterea epizotiilor (32.106); procurarea și distribuirea de semințe selecționate (340.235); organizarea de expoziții de animale (2.935), procurare și distribuire de pomi roditori (89.000), întreținerea stațiunilor de montă cu armăsar (216.546); procurarea și subvenționarea de mașini agricole (169.479), combaterea bolilor criptogamice (8.397); construirea a șase cuptoare de uscat fructe (220 lei).[76]

În urma participării lui Mihail Gurzău la conferința prefecților, toți notarii și primarii din județul Sălaj au fost convocați la o conferință, care a avut loc la Zalău, în data de 28 septembrie 1934.[77]

Înainte cu o zi, la 27 septembrie 1934, Serviciul Financiar din cadrul Prefecturii județului Sălaj îi anunța pe prim-pretorii și notarii sălăjeni că pentru îndeplinirea dispozițiilor ordinului Consiliului de Miniștri din 31 august 1934 au fost luate o serie de decizii la nivelul conducerii județene. În primul rând, îi informează despre decizia Comisiei Interimare a județului Sălaj de a transforma restanțele cuvenite județului, din cotele adiționale și din cotele de drumuri, în zile de prestație. Notarii erau obligați să dea dispoziții ca toate consiliile comunale să se întrunească și să procedeze imediat la transformarea în zile de prestație a restanțelor cuvenite comunelor rurale, din cotele adiționale, din cotele drumurilor și, eventual, din taxele pășunilor și din orice taxe și impozite comunale.

Imediat după ce comuna era avizată din partea Serviciului Județean de Drumuri despre data începerii lucrărilor, notarii, împreună cu primarii, dispuneau ca toți contribuabilii să se prezinte pe drumul desemnat pentru începerea lucrărilor. Primarul, sau un consilier comunal desemnat de către primar, împreună cu delegatul Serviciului Drumurilor care urma să asiste la executarea lucrărilor și va conduce lucrările, urmau să țină o evidență a lucrărilor executate în fiecare comună.

Lucrările realizate urmau să fie recepționate de comisii de recepție înființate pe comune și care erau formate dintr-un delegat al Serviciului Drumurilor, primarul comunei și perceptorul respectiv.

Pe baza lucrărilor efectuate și recepționate se întocmeau tabele care cuprindeau locuitorii care au efectuat lucrările și valoarea în bani a lucrărilor. Ele erau înaintate, prin primăriile respective, Prefecturii județului Sălaj, iar după verificarea și aprobarea lor de către Comitetul județean erau trimise Percepțiilor financiare pentru descărcarea locuitorilor de sumele datorate.[78]

La 29 septembrie 1934 era expus programul lucrărilor de drumuri ce urma să fie realizat de către săteni, subliniindu-se că reușita lucrărilor preconizate era „de o importanță și urgență deosebită pentru a se îndrepta starea drumurilor noastre, atât în interesul județului, cât și economiei țării".

Zilierii sau „pălmașii" puteau lucra cu brațele la ridicări de șanțuri, regularizări de acostamente, extracția de piatră, pietrișuri de râuri, la așternuturi de piatră sau pietriș. De asemenea, la lucrările edilitare de interes obștesc ca: biserici, școli, case naționale etc.

Pentru o zi de muncă, un zilier era obligat să execute 15 m. liniari de șanț și nivelarea banchetei, fiind plătit cu suma de 60 lei sau 4 lei la fiecare metru liniar de șanț lucrat și executat după dimensiunile regulamentare arătate de delegatul Serviciului Județean de Drumuri. La extracția pietrișului din râuri, un zilier avea norma de patru metri cubi pietriș din râul Someș, trei m.c. din văile Agrij, Almaș, Valea Banului, Valea Crasnei până la hotarul comunei Vârșolț, Valea Barcăului până la hotarul comunei Boghiș și Valea Fizeșului, doi metri cubi de pietriș din Valea Barcăului de la hotarul Boghiș până la hotarul comunei Ip și din toate alte balastiere unde stratul de pietriș era abundent sau văi care aveau un depozit mai

[75] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, ff. 8–10.
[76] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.222/1934, f. 16 v.
[77] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 16.955/1934, f. 5.
[78] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 16.955/1934, ff. 1–3.

https://biblioteca-digitala.ro

mare de piatră sau pietriş. Pentru lucrările edilitare, cuantumul muncii era fixat de către delegatul comunei, împreună cu delegatul Serviciului Drumuri. Pentru așternerea pietrișului era fixată norma de cinci m.c. pe zi, iar la extragerea pietrei din carieră cinci m.c., unde se extrăgea cu explozibil, și doi m.c. unde se extrăgea „numai prin forța brută". Munca cu căruța era calculată de delegat în funcție de depărtarea de comună a materialului trasnportat. Nu se considera ca muncă depusă pentru răscumpărarea impozitului de drumuri munca efectuată pe drumurile din vatra satului, deoarece art. 101 din legea pentru drumuri, adoptată în anul 1932, prevedea că în comunele rurale, pe întinderea vetrei satului, fiecare locuitor era dator să se îngrijească de șanțul, rigola și zona șoselei din dreptul proprietății sale. De asemenea, orice material pământos sau nisip ce se transporta pe șosele sau drumuri era considerat fără valoare, prin urmare se aproviziona numai cu piatră de calitate bună, pietriș de râu sau balastieră bine cernut.

Comunele situate pe șoselele din plășile Tășnad, Carei, Valea lui Mihai, unde nu se găsea nici piatră brută nici pietrișuri de râu sau balastieră, urmau să execute doar lucrări de terasament, ridicări de șanțuri, nivelări de drumuri, de acostamente și lucrări edilitare la școli, biserici etc, iar pentru piatră și pietrișul necesar urma ca Prefectura județului Sălaj să asigure transportul ei în gările respective, de unde să fie transportate, cu prestație, pe șosele.[79]

În acest context, întreg județul Sălaj devine un adevărat șantier în lucru, după cum raporta la București prefectul județului Sălaj, Mihail Gurzău, la 12 octombrie 1934: „Întreg județul Sălaj este mobilizat. Se lucrează la șosele, școli, biserici și tot ce este de utilitate publică. Lucrările se fac chiar și de locuitorii cari nu au restanță la impozite". Sublinia că de la începutul guvernării liberale, în județul Sălaj s-au construit 4 biserici, 32 de școli, 6 cuptoare de uscat fructe, s-au reparat drumuri, „fără ajutoare bănești". De asemenea, garanta „reușita întocmai a legii conversiunei".[80]

Populația din mediul rural trecea printr-o perioadă foarte grea, în urma marii crize economice mondiale, existând nu numai o gravă penurie financiară, ci și una alimentară, neavând nici măcar porumbul cel de toate zilele, din care făceau pâine sau mămăligă. În acest context, printre alții, prim-pretorul plasei Jibou, Gavril Ursu, îi scria prefectului județului Sălaj, la 5 iunie 1934, cu rugămintea de a realiza lucrări în infrastructură de mai mare amploare, unde să fie angajați și cei nevoiași: „Avem onoare a Vă raporta că o bună parte a populației din această plasă este în mare suferință neavând alimente mai ales porumb și nici bani pentru a-și-l procura.

Situația este și mai disperată în acele familii cu copii numeroși unde părinții nu găsesc nicio ocupație și astfel flămânzesc.

Pentru a veni în ajutorul acestei populații nenorocite, Vă rugăm a aproba să se facă în județ lucrări mai importante la drumul județean unde să fie angajați un număr de locuitori cei mai săraci din toate comunele plășii.

Vă raportăm că suntem asaltați zilnic de acești locuitori flămânzi și nu mai știm ce să le răspundem".[81]

Cele mai afectate culturi de porumb se pare că au fost cele din localitățile situate pe Valea Almașului. De asemenea, localitățile Buciumi și Bogdana. În acest context, prefectul Mihail Gurzău a intervenit la Ministerul Agriculturii și localitățile au fost ajutate cu diverse cantități de porumb, la un preț convenabil sau în contul unor lucrări de prestație publică.

Locuitorii din Bălan au fost „foarte mult ajutorați", prin faptul că li s-a dat, la un preț convenabil și pentru lucru, cinci vagoane de porumb, în valoare de 30.000 lei. În contul porumbului, primit ca hrană de către locuitori, s-au refăcut toate șanțurile de pe lîngă drumul județean.[82] La fel s-a întâmplat și în localitățile Gălpâia, Chendrea și Racâș.[83]

79 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 16.955/1934, f. 10.
80 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 2.290/1934, f. 3.
81 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 1.576/1934, f. 2.
82 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Buciumi, documentul nr. 1.
83 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Buciumi, documentele nr. 2, 3, 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Localitatea Buciumi a primit 1.700 kg porumb, care a fost distribuit în mod gratuit populației sărace, iar pentru lucrările executate de locuitori la drumul județean au mai primit 500 kg. La rândul lor, locuitorii din Bogdana au primit 600 kg de porumb pentru populația săracă, iar 3.000 kg. pentru lucrările executate la drumul județean.[84]

În data de 12 februarie 1936, la sediul Prefecturii județului Sălaj are loc o ședință foarte importantă, în cadrul căreia a fost dezbătută problema continuării programului de modernizare a ruralului sălăjean pe anii 1936–1937. Deschizând lucrările ședinței, prefectul județului Sălaj, Mihail Gurzău, expune, „în termeni hotărâți și pătrunzători", proiectul programului de lucrări edilitar-gospodărești pe care dorea să le implementeze în perioada 1936–1937, care avea ca scop „ridicarea materială a satelor" și țăranilor. Despre țăranul român, pe care îl consideră, pe bună dreptate, „talpa țării", el afirmă următoarele: „Țăranul este talpa Țării. Aduce sacrificiile ce i-se cer, întotdeauna. E gata, în orice moment, aşi sacrifica chiar viața pe altarul Patriei. Cuvine-se deci să-i dăm cea mai mare atențiune posibilă, conlucrând la îmbunătățirea și bună starea spirituală și materială a lui".

La finalul dezbaterilor proiectului elaborat de prefectul Gurzău se iau o serie de decizii importante. În privința lucrărilor pentru grădinile de zarzavat și a pomiculturii, se decide continuarea lucrărilor sub dirijarea și supravegherea lui Victor Supuran, secretarul general al Prefecturii județului Sălaj. Camera de Agricultură Sălaj urma să pună la dispoziția fiecărei localități câte 125 de puieți, până în luna martie, înafară de plasele Carei și Valea lui Mihai. Se preconiza ca plantația să se facă, pe cât va fi posibil, „în ziua sădirii pomilor", care urma să fie organizată în acel an conform ordinului Ministerului Agriculturii și Domeniilor. De asemenea, era preconizat să fie organizate cursuri de altoit, în luna august, iar participanți primeau drept recompensă câte 10 din cei mai frumoși pomi ai pepinierei comunale.

Controlul și supravegherea lucrărilor în domeniul construirii de străzi și trotuare comunale urma să fie făcut de către prim-pretorul Iosif Pop. Drept model, fiecare localitate avea obligația să construiască o porțiune cât de mică de stradă, cu fundație de piatră. De asemenea, fiecare localitate avea obligația de a construi minim un trotuar pe strada principală, spre biserică. Fondurile necesare subvenționării acestor lucrări urmau să fie alimentate din economiile realizate în bugetul județului, prin exploatarea pietrei pentru drumurile județene.

O altă direcție de acțiune era cea legată de construirea unor grajduri comunale moderne, care urmau să adăpostească reproducătorii de rasă, tauri, armăsari, vieri, berbeci etc., de care urma să răspundă Ioan Danciu, șef secție în cadrul Prefecturii județului Sălaj. Făceau excepție de la această acțiune doar comunele care erau prea ocupate cu construcția de școli sau biserici. Grajdurile existente urmau să fie renovate după modelele elaborate de către inginerul arhitect județean Pentek, în vederea uniformizării arhitecturii acestor construcții la nivelul întregului județ, sau după modelul dat de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Noile construcții urmau să fie realizate în regie proprie sau să fie date în licitație. Materialul lemnos era pus la dipoziție gratuit din pădurile statului, iar cărămida era arsă pe loc. Manopera, înafară de cea specializată (zidărie, tâmplărie, fierărie) era executată prin prestație publică de către locuitorii satelor.

Cheltuielile urmau să fie acoperite din bugetul Eforiei județene de pășuni, pe anii 1935, 1936 și din subvenția Camerei de Agricultură a județului Sălaj. De asemenea, mai exista o sumă de 226.221 lei, prevăzută în bugetele Eforiei diferitelor comune pentru astfel de scopuri, care nu a fost utilizată până în acel moment. În vederea începerii construcțiilor urma să fie făcută o analiză clară privind situația la nivel de județ: comunele care aveau nevoie de grajduri; în care comune existau deja; ce sumă putea prevedea Eforia comunală în bugetul anului 1936; ce economie s-a realizat din bugetul anului 1935; cu ce sumă va putea contribui județul și Camera de Agricultură; ce sumă se va prevedea în bugetul Eforiei județene pe

[84] SJANSJ, FPJSJCA, plasa Buciumi, documentele nr. 19 și 21.

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1936. Pentru procurarea, întreținerea și combaterea epizotiilor la reproducătorii de rasă era prevăzută în bugetul Camerei de Agricultură, pe anul 1936, suma de 700.000 lei.[85]

În urma adoptării acestor decizii importante, la 19 februarie 1936, prefectul județului Sălaj trimite o notă de „urgitare" telefonică tuturor prim-pretorilor de plasă, anunțându-i că s-a hotărât continuarea „încă cu o mai mare intensitate" a lucrărilor de amenajare a comunelor cu străzi „circulabile și cu trotoare potrivite".

Instrucțiunile necesare în această privință le-au primit toți pretorii, cu ocazia diferitelor conferințe administrative, urmând a fi aplicate în întregime. Erau îndemnați să depună „toată stăruința" pentru ca în fiecare comună aceste lucrări să fie demarate imediat ce începea primăvara. Pentru a putea urmări mersul lucrărilor, erau rugați să comunice următoarele date: 1) în care comună, ce lucrări de această natură s-au efectuat până la momentul respectiv, în ce constau lucrările, arătând condițiile de spațiu, calitatea materialului și data terminării; 2) în ce comună și ce lucrări erau proiectate a fi executate în primăvara anul 1936, modul de execuție, dimensiunile plănuite, calitatea materialului și modul de executate. Termenul de trimitere a acestor date era 10 martie 1936.[86]

Având în vedere importanța proiectului, prefectul revine cu o nouă adresă, la 26 februarie 1936. Subliniază faptul că s-a deplasat personal în teritoriu și până la momentul respectiv lucrările erau începute doar într-o localitate din plasa Buciumi și câteva din plasa Crasna. În restul județului n-a găsit nicăieri vreo activitate pe teren în această direcție. În consecință, bazat pe convingerea că acum era sezonul cel mai potrivit pentru executarea acestor lucrări, deoarece odată cu începerea campaniei agricole țăranii erau ocupați la munca câmpului, le atrage atenția asupra problemei și îi roagă ca neîntârziat să dispună începerea lucrărilor în toate comunele: „Ce se va putea face acum și nu ne îndoim că se va putea face numai dacă Dv. Veți pune suflet în cauză, va fi tot ce putem face în privința aceasta până la toamnă, pentru că mai târziu după începerea lucrărilor agricole va fi imposibil și irațional de a constrânge populația satelor la lucrări de drumuri".[87]

Într-adevăr, după cum reiese din rapoartele trimise de către prim-pretori, în lunile iunie și iulie 1936, în special, lucrările au fost sistate din cauza campaniei agricole, fiind perioada secerișului și a altor lucrări agricole.[88]

O problemă importantă care a afectat buna desfășurare a proiectului de modernizare a ruralului sălăjean a fost aceea că bugetele comunale nu erau încă întocmite și votate în consiliile locale. Anul financiar începea doar la 1 aprilie. De acest lucru se plânge și prim-pretorul plasei Crasna, care subliniază faptul că în aceste condiții primarii nu puteau angaja cheltuieli de investiții pentru lucrări, neștiind dacă sumele vor fi aprobate de Prefectură. În acest context, afirmă că lucrările vor stagna până la aprobarea bugetelor, urmând ca după aprobarea lor să înceapă „adevărata epocă de edificări", conform programului preconizat.[89]

Cu toate acestea, din raportul plasei Crasna reiese că, în anul 1935 și până în luna martie 1936, s-au realizat mai multe lucrări edilitar-gospodărești. În aproape toate localitățile au fost realizate trotuare, lucrări de lărgire a străzilor și alinierea lor, acolo unde a fost cazul. În alte câteva localități lucrările erau în curs de executare. Se spera ca în anul 1936 localitățile Crasna și Vârșolț să aibă toate străzile pietruite și trotuare.[90]

În plasa Jibou s-au deschis trotuare în localitățile Jibou, Năpradea, Cheud, Rona, Poptelec și erau în curs de execuție în Someș-Odorhei, Domnin, Cuceu, localități în care s-au realizat, concomitent,

---

85 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, ff. 1–3.
86 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 4 v.
87 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 5 v.
88 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, ff. 7, 25, 27, 55, 66.
89 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 40.
90 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

lărgiri de străzi, pentru care s-a întrebuințat piatră și nisip transportat benevol de către locuitori. Excepție făceau localitățile Vădurele și Muncel, situate pe dealuri.

În multe localități au întâmpinat rezistența locuitorilor, care nu erau de acord să-și mute gardurile pentru a fi realizate trotuare sau lărgirea străzilor, „amenințând chiar pe conducătorii primăriei". Prim-pretorul plasei subliniază că a încercat personal să-i convingă pe mulți dintre contestatari, dar nu întotdeauna a reușit, constatând „o pornire a multora fie de natură politică fie familiară, fie din invidie, pentru cei ce intenționează a face ceva pentru comună". De asemenea, a observat și „îndemnul reprezentanților politici adverși cari le-au băgat în cap că primăria nu are drept să ia din grădini, să înlăture garduri etc. și i-au îndemnat să se adreseze judecătoriei". Consideră că dacă Prefectura va trimite un delegat al Serviciului Tehnic în comunele unde existau contestatari, aceasta va avea ca efect diminuarea rezistenței lor.

Prefectul îi răspunde că greutățile semnalate de prim-pretor le erau „binecunoscute", dar nu intra în analiza lor, „fiindcă arta de a creia și a construi înseamnă tocmai de a învinge și trece peste greutăți și cu cât mai mare și mai frumos este rezultatul cu toate piedicile întâmpinate cu atât mai mult face dovada capacității maestrului". Totodată, îl anunță că îi va pune la dispoziție munca inginerului specialist și le va satisface toate cererile concrete, cu care putea ajuta, însă rămânea ca primpretorul să găsească „mijloacele cele mai potrivite pentru a trece și învinge cu toate obstacolele ce vi se pun în cale, așa după cum cu bucurie constatăm că se procedează și în celelalte plăși".[91]

În comunele plasei Supurul de Jos s-a pus accent pe construcțiile publice, ca școli și grajduri pentru tauri de rasă. De asemenea, pe transportul pietrei pe șoseaua județeană. În acest context, lucrările de lărgire a străzilor și realizarea de trotuare nu au fost terminate până în luna martie 1936, urmând a fi definitivate în noul interval, 1936–1937, prin prestația în natură a locuitorilor, dar se va ține cont ca ele să nu afecteze muncile agricole.[92]

În plasa Șimleu Silvaniei, una dintre cele mai mari realizări a reprezentat-o regularizarea râului Crasna. Proiectul a început să fie pus în practică în anul 1935, în zona localității Pericei. În data de 26 martie 1935, locuitorii s-au oferit să lucreze în mod gratuit pentru regularizarea văii Crasna. Planurile pentru regularizarea acestei văii erau întocmite încă din anul 1896 și aprobate din anul 1903. Ele se găseau la Serviciul Apelor din Satu Mare, dar nimeni nu le-a pus în aplicare. În urma acestei inițiative, Consiliul local a hotărât începerea lucrărilor, „cu orice chip". Astfel, până în anul 1937 s-a reușit regularizarea văii râului Crasna pe o întindere de 3 km. A fost îndreptată albia râului, „după putință", curățindu-se de sălcii și lărgindu-se peste tot la 20 m lățime. S-au construit poduri noi și s-au reparat cele vechi, au fost tăiate cotiturile periculoase ale râului, iar pe malurile văii s-au plantat aproximativ 4.000 de pomi fructiferi. Regularizarea a început din hotarul orașului Șimleu Silvaniei și avea ca obiectiv atingerea hotarului localității Vârșolț. Până în anul 1937, lucrările de regularizare se prezentau în modul următor: zilele prestate în mod benevol erau cca 24.500, iar în bani s-a achitat suma de 122.000 lei.[93]

Inițiatorul vastului proiect de regularizare a râului în zona Șimleului Silvaniei, și cel care l-a dus la bun sfârșit, a fost profesorul Dr. Emil Lobonțiu, deputat de Sălaj, din partea P.N.L., ajuns în onoranta funcție de vicepreședinte al Camerei Deputaților. În calitate de primar al orașului Șimleu Silvaniei „a avut marele curaj să purceadă la fapte". Cu concursul populației, și printr-un împrumut de 2.000.000 lei, a regularizat cursul râului Crasna, de la hotarul localității Pericei, prin Șimleu, până în hotarul localității Cehei. Au fost construite noi albii, malurile au fost ridicate, lucrările întărite prin iazuri etc. Valoarea lucrărilor a fost evaluată, conform devizelor specialiștilor, la suma de 20.000.000 lei.

După regularizare, malurile râului au fost semănate cu iarbă și împrejmuite cu plantații de arbori (plop, tei și castan), „astfel că regularizarea și din punct de vedere estetic are un aspect frumos".

În strânsă legătură cu regularizarea râului Crasna au fost executate lucrări în văile „Măgurii". Prin

[91] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 53.
[92] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 57.
[93] SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

construirea mai multor diguri și prin plantarea de salcâmi s-a împiedicat ca aceste văi să se distrugă mai departe cu ocazia ploilor torențiale, pe de altă parte, ca nisipul și pietrișul adus de apă din Măgură să nu ajungă în albia regularizată a râului.

Emil Lobonțiu a fost sprijinit și de prefectul județului Sălaj, Dr. Mihail Gurzău, care „alăturându-se cu entuziasm inițiativei Dlui Dr. Emil Lobonțiu a continuat lucrările pe teritoriul rural". Astfel, s-a realizat o asanare a râului Crasna pe o întindere de 20 km, „o formidabilă lucrare", a cărei realizare reprezenta „e o mare mândrie românească": „Astăzi deja s-a pus capăt primejdiei râului, râul este închis în albia lui și a devenit neputincios de a mai periclita prin revărsările lui periodice, casele și terenurile agricole situate pe malurile lui".[94]

La data de 16 septembrie 1936, de exemplu, în comuna Bobota, în prezența prefectului județului Sălaj, Mihai Gurzău, au început lucrările de irigare și îndiguire a râului Crasna, pe o întindere de 2,5 km, în valoare totală de 200.000 lei.

La îndiguire se lucra încă în anul 1938, când s-a scris „Carte de Aur". Era „muncă grea, istovitoare", se spune în document, „dar încununată de succesul care va veni, datorită hotărârei și încrederei celor ce-și irosesc forțele, rădicând bulgării grei de pământ".[95]

Cu ocazia lucrărilor de îndiguire a râului Crasna s-a făcut și o importantă descoperire arheologică. În data de 6 aprilie 1937, un locuitor din Bobota, în timp ce muncea la îndiguire, a descoperit un tezaur monetar, din care au fost recuperate 36 piese, care se păstrează la Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.[96]

Tot în plasa Șimleu Silvaniei, în anul 1936 a fost îndreptată Valea Cerîșa, care curgea prin mijlocul localității. A fost săpată o albie nouă, pe dreapta cursului, iar pe stânga s-a construit un drum, umplut cu pământ și așternut cu piatră. Lucrările au fost efectuate prin prestație publică, o parte, iar cealaltă parte în contul impozitelor restante.[97]

Altă vale la care au fost efectuate lucrări de regularizare a fost cea a Zalăului, începute în anul 1935. În zona localității Sărmășag, în special, hotărârea a fost luată de către consiliul comunal, care a și coordonat lucrările, executate prin prestație publică. Era necesară o astfel de lucrare, deoarece valea Zalăului era afectată de inundații dese și producea „pagube enorme, distrugând o bună parte din recolta întregului ținut".[98] Lucrări de regularizare a văii Zalăului au fost realizate și în zona localității Câmpia, pe o întindere de 900 m., tot prin pestație publică.[99] De asemenea, în anul 1936, în zona localității Lompirt au fost executate lucrări însemnate.[100]

O problemă importantă în cadrul proiectului de modernizare a ruralului sălăjean o constituia și lipsa zăcămintelor de piatră sau pietriș de râu, cum era cazul unor comune din plasa Cehu Silvaniei. Într-un raport înaintat Prefecturii județului Sălaj, la 18 martie 1936, prim-pretorul plășii cerea ca județul să acorde în mod gratuit aceste materiale, care să fie transportate cu trenul, tot gratuit, în stațiile CFR Cehu Silvaniei, Băsești, Ulciug etc.[101]

Prefectul îi răspunde și critică modul nesistematic în care a întocmit raportul și faptul că organele subalterne considerau „toată această acțiune mai mult ca o muncă impusă și făcută de silă la ordinul nostru, în loc să fie pătrunși de necesitatea imperioasă a cauzei în fond și să desvolte această acțiune frumoasă după cum va trebui în interesul bine priceput al populațiunei pe care o administrează". Subliniază faptul că o acțiune impusă nu avea șanse de reușită și să dea „rezultate mai frumoase, fiindcă dacă primăriile

94 SJANSJ, FPJSJCA, comuna urbană Șimleu Silvaniei.
95 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 1.
96 Chirilă, Ardevan 1985, pp. 301–303.
97 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 22.
98 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Zalău, documentul nr. 29.
99 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 14.
100 SJANSJ, FPJSJCA, plasa Șimleu Silvaniei, documentul nr. 15.
101 SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

însăși nu sunt convinse de utilitatea scopului vizat, nu pot convinge la rândul lor nici populațiunea la care îi trebuește să-i fie ridicat moralul pentru a aduce jertfe și munca concretă necesară". Îi recomandă să încerce, „prin energie și stimulare, eventual sancțiuni unde trebuesc", să convingă autoritățile locale de importanța acestui proiect de modernizare a satelor sălăjene. Să insiste îndeosebi asupra localităților Ariniș, Asuajul de Jos, notariatul Băița, Oarța etc., unde rezistența populației era „atât de fățișă și inexplicabilă încât cu tot dreptul putem să deducem că nu a fost luminată în mod suficient și corespunzător". În ceea ce privește cererea comunelor din notariatul Sălățig, ca județul să le facă din fondurile sale trotuare și „străzi bune", care aveau „un interes strict local", îi răspunde că intrau în competența lor, și știau acest lucru, „dar i-a fost mai ușor să ceară totul de la noi, decât să se pună pe muncă". Comunele care aveau nevoie de fonduri pentru achiziția de piatră aveau obligația de a cuprinde în bugetul local, pe care urmau să le întocmească, sumele necesare, prim-pretorul fiind rugat să controleze cu deosebită atenție acest lucru, cu ocazia întocmirii bugetelor comunale. La final, face un nou „apel călduros la energia și priceperea" sa, „fără de care pe teren se va produce prea puțin", și îl roagă ca până la 1 mai 1936 să înainteze o nouă situație, din care speră să constate „o muncă mai febrilă, mai sistematică și mai plină de rezultate".[102]

Plasa Valea lui Mihai fiind situată în regiune de șes, localitățile erau construite în așa fel încât străzile aveau dimensiunile și lărgimea necesară unei circulații „fără piedici". Consiliile din toate localitățile plasei s-au ocupat de această problemă și, exceptând localitatea Dindești, au constatat că nu existau străzi care să nu aibă lărgimea necesară. În Dindești a fost o singură stradă, dar și aceea era deja în ordine, având nevoie numai de o mică îndreptare a gardurilor și de așezarea nouă a șanțurilor. În privința trotuarelor, localitatea Valea lui Mihai avea trotuar de piatră pătrată veche, iar Sălacea avea trotuar de asfalt. Trotuare noi au fost construite în localitățile Andrid și Tarcea, din piatră, cu dimensiunea de 60 cm. Urmau și alte localități, în cadrul programului preconizat pentru anii 1936–1937.[103]

Cea de a treia etapă de modernizare a ruralului sălăjean corespunde perioadei regimului autoritar carlist. Din punct de vedere administrativ, noul regim instaurat de regele Carol al II-lea, la 10 februarie 1938, a creat o nouă structură intermediară între prefecturi și ministere, care se numea Ținut, ceea ce mărea și mai mult birocrația, și așa destul de sfufoasă. Relevant, în acest sens, este raportul înaintat de către prefectul județului Sălaj, colonelul Gheorghe Petrescu, la 5 februarie 1939, Rezidentului Regal al ținutului Someș, un raport privind starea generală (administrația, economia, învățământul, sănătatea, cultura, starea de spirit a populației etc.) a județului Sălaj, pe anul 1938. De multe ori, se susține în raport, dată fiind lipsa căilor de comunicație adecvate, corespondența nici măcar nu ajungea la destinatar în termenul solicitat pentru rezolvare și răspuns. De asemenea, era nevoie de foartă multă „hârțogărie", care punea în pericol termenul de execuție al lucrărilor. De exemplu, pentru construirea unui simplu podeț în valoare de 1.000 lei era nevoie de îndeplinirea unor formalități prealabile (aprobări, avize, devize, licitații etc.), care durau cel puțin 5–6 luni de zile, de unde rezultă că în nici un caz lucrările nu se puteau începe înainte de 1 septembrie sau chiar 1 octombrie a anului în curs. Dacă luăm în considerare că lucrările de beton nu se pot executa după 1 noiembrie, precum și că pentru executarea în bune condiții a fiecărei lucrări trebuie acordat un termen de 2–3 luni de zile, autoritățile locale se vedeau puse în situația de a nu putea executa lucrările prevăzute în anul curent. Față de această birocrație stufoasă, prefectul județului Sălaj propune simplificarea procedurii și a „formalismului exagerat", care „nu numai că stânjenește, dar de multe ori paralizează cu desăvârșire orice activitate pe acest teren". Propune suprimarea obligativității comunelor de a întocmi devize cu organele tehnice oficiale, pentru lucrări de mai mică importanță, precum și înserarea anunțurilor în Buletinul Ținutului a acestor lucrări de interes local, urmând ca ele să fie executate fie în regie proprie, fie prin negocieri directe, pe bază de notificări individuale, cu meșterii locali.[104]

---

[102] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 34 v.

[103] SJANSJ, FPJSJPA, dosar 813/1937, f. 92.

[104] Grad, Goron, 1999, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

O altă problemă pe care am semnalat-o și în cadrul etapei precedente (1933–1937) o constituia întocmirea bugetelor localităților, deoarece anul bugetar începea la 1 aprilie și nu la 1 ianuarie a anului respectiv. Dacă anul bugetar ar începe la 1 ianuarie, se susține în raport, în timpul iernii, când nici așa nu se putea lucra în teren, se puteau îndeplini lucrările pregătitoare (proiecte, devize, publicații, licitații, contracte etc.), așa încât la 1 aprilie sau cel târziu la 1 mai să fie începute lucrările în teren, și astfel ele se puteau definitiva până la apariția ploilor de toamnă sau a gerului.[105]

Cu toate aceste piedici birocratice, lucrările de modernizare a ruralului sălăjean continuă și în anul 1938, după cum rezultă și din raportul amintit mai sus. Astfel, în privința lucrărilor publice efectuate pe drumurile naționale din Sălaj, din bugetul Direcției Generale a Drumurilor au fost efectuate următoarele lucrări: 1) aprovizionarea și așternerea a 2.032 mc. pietriș și piatră spartă pe drumurile naționale din cuprinsul județului, în valoare de 897.777 lei; 2) construirea unui pod de betoan armat, în valoare de 168.511 lei; 3) repararea a două poduri, în valoare de 22.987 lei; 4) repararea drumurilor naționale în valoare de 40.190 lei. La drumurile județene au fost efectuate următoarele lucrări: din creditul de 250 milioane lei, deschis pe seama Ministerului Lucrărilor Publice, s-au terminat lucrările de aprovizionare a 1.405 mc. pietriș pe drumurile județene, în valoare de 352.345 lei; din bugetul județului s-a realizat aprovizionarea a 1.823 mc. pietriș și piatră spartă, în valoare de 903.279 lei și s-au construit patru poduri, în valoare de 372.745 lei. De asemenea, se aflau în curs de executare o serie de lucrări importante precum drumul județean Zalău-Crasna, drumul Valea lui Mihai-Otomani, construcții și reparații de poduri, aprovizionarea cu pietriș etc.. La acestea se adaugă lucrări de plantație de puieți în terenurile degradate, reparări de fântâni, nivelări de drumuri, alinieri de străzi, îngrădiri de cimitire, construiri de linii telefonice, garduri, podețe, bariere etc., în valoare de 2.393.553 lei. Împreună cu lucrările aflate în curs de execuție, suma se ridica la 9.940.454 lei.[106] De asemenea, au fost terminate lucrările de construire a unui pavilion la Spitalul de Stat din Șimleu Silvaniei, plătite din fondurile județului, în valoare de 300.000 lei și s-au distribuit, sub formă de ajutor, pentru construcții de biserici suma de 500.000 lei, iar pentru școli suma de 250.000 lei.

În domeniul agricol, Camera de Agricultură a județului Sălaj a căutat ca, în paralel cu educarea și îndrumarea agricultorilor, să întreprindă acțiuni de ajutorare a lor. Educarea plugarilor s-a făcut prin consfătuiri agricole, ținute în timpul iernii în diferite localități de către specialiștii instituției, cursuri agricole de 3–4 zile, care au fost ținute în 9 localități sălăjene, publicațiile cu caracter, în special în revista agricolă „Drum Nou" și în cadrul unei rubrici economice deschise în ziarul „Gazeta Sălajului". De asemenea, au fost înființate câmpuri de experiență în 35 de localități, în anul agricol 1937–1938, și 30 câmpuri în anul agricol 1938–1939, cu scopul de a se studia, la fața locului, modul cum se comportă diferite soiuri de grâne selecționate, în diferite regiuni.

Ajutorarea agricultorilor s-a făcut prin distribuirea de semințe selecționate, distribuindu-se 640 kg de trifoi și 80.000 kg. grâu de sămânță selecționat, dându-se o subvenție totală de 132.761 lei. Insecticidele și pesticidele au fost subvenționate cu suma de 41.161 lei. De asemenea, s-au subvenționat 300 bucăți pluguri, cu suma de 124.720 lei și s-au distribuit gratuit 11 semănători și trei trioare, primite de la Ministerul Agriculturii. Camera Agricolă a mai pus la dispoziția agricultorilor și cele trei tractoare primite de la minister, care au arat suprafața de 400.000 jug. Cu acțiunea pomicolă și viticolă s-au cheltuit în total 67.585 lei, iar cu cea silvică, care a presupus plantări în terenuri degradate, s-au cheltuit 48.620 lei.

În domeniul creșterii animalelor, Camera de Agricultură s-a ocupat cu întreținerea a 13 stațiuni de montă, subvenționându-se achiziția a 22 tauri (97.948 lei), seruri și vaccinuri 23.718 lei. Cu subvenționarea Sindicatelor de creștere a animalelor, păsărilor, cornutelor etc., s-au cheltuit 12.738 lei.

Din fondul de 311.000 lei pus la dispoziție de Prefectura județului Sălaj s-au cumpărat 114

[105] Grad, Goron 1999, p. 41.
[106] Grad, Goron 1999, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

berbecuți de rasă țurcană și s-au subvenționat 44 tauri, doi vieri, cheltuindu-se suma de 238.237 lei, iar cu suma rămasă disponibilă se continua subvenționarea taurilor și vierilor de prăsilă.

Tot Prefectura județului Sălaj a pus la dispoziția Camerei de Agricultură suma de 47.500 lei, cu care au fost plantați pomi de-a lungul drumurilor Cehu Silvaniei-Benesat și spre Ulmeni.

Nu în ultimul rând, Camera de Agricultură a organizat un concurs al grâului, în cadrul căruia au fost premiați cultivatorii care au obținut cele mai bune rezultate, atât în ceea ce privește calitatea grâului, cât și producția la jugăr obținută.[107]

În ceea ce privește starea sanitară a populației din ruralul sălăjean, continuau să persiste aceleași probleme legate de igienă, starea materială precară, alimentație defectuoasă, mentalitate, ceea ce genera diverse maladii. Din raportul amintit mai sus reiese că în anul 1938, Sălajul a fost afectat de următoarele boli contagioase: febra tifoidă, 131 cazuri, cu 7 cazuri mortale; tifos exantematic – 14 cazuri suspecte, dar care s-au dovedit în cele din urmă că nu au fost cazuri de tifos; rujeolă (pojar) – 612 cazuri, cu 16 cazuri mortale; scarlatină – 163 cazuri, cu 13 cazuri mortale; tusa convulsivă –374 cazuri, cu două cazuri mortale; difteria – 28 cazuri, cu cinci cazuri mortale; dizenteria – 96 cazuri, cu patru cazuri mortale; erizipel – 9 cazuri fără morți; antrax – 28 de cazuri, unul mortal; tetanos – 11 cazuri, cu șapte cazuri mortale; oreion – 27 cazuri, fără morți. Multe decese au provocat și bolile medico-sociale: în primul rând tuberculoza, sub diferite forme – 1.508 cazuri, cu 88 cazuri mortale; cancer – 157 cazuri, cu 127 decese; sifilis – 291 cazuri, cu două cazuri mortale; pelagră – 6 cazuri, fără morți; malarie – 165 cazuri, fără morți; conjunctivită granuloasă (trachom) – 7 cazuri, fără morți; gonoree, 69 cazuri, fără morți.

În mediul rural sălăjean existau doar două dispensare în funcțiune, la Bășești și Pericei. De asemenea, mai existau cinci dispensare, la Bocșa, Galoșpetreu, Otomani, Vășad și Sălcea, care urmau a fi dotate cu mobilier și puse în funcțiune.[108]

În acest context, Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale, prin prefecturile de județ, a încercat să impună o modernizare a serviciului sanitar din mediul rural. Astfel, pentru ca medicii de circumscripție să-și poată desfășura activitatea în condiții mai bune, în interesul populației rurale, la sfârșitul lunii martie 1938, prefecturile și medicii primari județeni cer tuturor autorităților locale, dar și medicilor, preoților și învățătorii, să ia o serie de măsuri în vederea îmbunătățirii situației sanitare în mediul rural. În primul rând, le cere să ducă la bun sfârșit construcția dispensarelor, acolo unde lucrările erau deja începute. La sediile de circumscripții medicale unde nu existau astfel de dispensare, ci numai camera de consultație particulară a medicului, aveau obligația de a iniția construirea unor dispensare, arătând posibilitățile materiale locale, sau cumpărarea unor clădiri corespunzătoare, acolo unde existau.

Pe lângă dispensarele de la sediul circumscripțiilor medicale, aveau obligația de a amenaja, „de îndată", la sediul fiecărui notariat, câte o cameră de consultații, care să fie puse la dispoziția medicului de circumscripție. Aceste camere de consultații trebuiau dotate cu mobilierul strict necesar desfășurării actului medical, fiind date, în detaliu, lista și dimesiunile mobilierului, totul vopsit în alb: o masă cu pupitru de dimensiunile 180 cm lungime, 80 cm lățime și 80 cm înălțime; o bancă pentru odihna pacienților care așteptau să fie consultați, de 180 cm lungime; o canapea din lemn, cu căpătâi, pe care erau așezați bolnavii în timpul consultației medicale, de dimensiunile 180 cm lungime, 80 lățime și 60 înălțime; un dulap pentru instrumente și medicamente, având în interior patru polițe, de dimensiunile 100 cm înălțime, 70 cm lățime și 60 cm adâncime; un rezervor pentru apă din tablă zincată, cu robinet, având capacitatea de cel puțin 10 l, pentru spălatul pe mâini; o cuvetă din tablă zincată, care să fie instalată sub rezervorul de apă; cel puțin patru prosoae și săpun.

În aceste camere, medicii urmau să ofere consultații gratuite pentru copiii sub 14 ani, indiferent

[107] Grad, Goron 1999, p. 42.
[108] Grad, Goron 1999, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro

de starea materială a părinților. De asemenea, pentru adulții săraci. Consultațiile urmau să fie stabilite de medici, după un anumit program săptămânal, „ pentru anumite zile și ore fixe, după posibilități".

Pentru consultațiile medicale din localitățile care nu erau sedii de circumscripție sau notariat, medicii aveau sarcina de a găsi o cameră care să fie al dispoziția lor.

Un aspect important al acestui ordin îl reprezenta confidențialitatea consultațiilor, care până atunci se făceau în public: „trebuie să se asigure la bolnavi să poată fi văzuți de Medic între patru ochi și să nu fie nevoiți a se consulta cu medicul în public la primării așa cum se practică până în prezent". De asemenea, părinții erau obligați să-și ducă copiii la vizitele medicale cât mai des „chiar dacă ei nu au nici o boală". În special copiii mici, sub un an, în rândul cărora mortalitatea era foarte mare, fiind vizați de „bolile copilăriei".

Medicul de circumscripție avea sarcina de a întocmi la sediul fiecărei primării tabele cu toți copiii satului, după vârstă, și să treacă în dreptul fiecăruia data când a fost consultat.

Părinții care nu își duceau copiii la medic, nu urmau sfaturile date de către acesta și nu cumpărau medicamentele prescrise, și în urma acestor fapte copilul a decedat, urmau să fie amendați cu sume cuprinse între 100 și 20.000 lei, conform art. 356 din legea sanitară.

Tot în legătură cu acțiunea sanitară, la care autoritățile locale aveau obligația de a participa activ, le trasa și sarcina de a studia posibilitatea înființării unor băi publice „în comunele fruntașe", care ar fi costat între 100 și 500.000 lei.

Noi reguli sanitare erau prevăzute și în domeniul medicinei veterinare. Acolo unde nu exista medic veterinar, care avea obligația de a examina animalele sacrificate, înainte de a se pune în consumație carnea lor, autoritățile locale aveau sarcina de a dispune respectarea legii sanitare, respectiv art. 335 al legii sanitare adoptate în anul 1935, adică să intervină și să exercite singure atribuțiile sanitare, prin agenții sanitari, pentru a evita îmbolnăvirea populației.[109]

Toate proiectele de construcție a locuințelor trebuiau să aibă avizul medicului. Nu se admitea „sub nici un motiv", construirea de locuințe sub înălțimea de 2,80 m. O altă condiție era ca noile locuințe să aibă dușumea din scânduri și ferestre mobile, cu suprafața de cel puțin un metru pătrat. Pentru construcția noilor grajduri existau, de asemenea, anumite condiții: să fie construite la anumită depărtare de fântâni și să aibă ferestre, față de cele vechi, în care nu pătrundea lumina solară. Lângă grajduri urma să fi amenajate gropi de bălegar, care să îndeplinească următoarele condiții: groapa să aibă o adâncime de 2,20 m și un acoperiș de scânduri, care să fie deschisă numai în timpul când în ele se punea sau se scotea bălegarul. Aceste măsuri privind gropile de bălegar erau obligatorii și pentru cei care aveau deja grajduri. Imediat ce gropile se umpleau, proprietarii aveau obligația de a evacua conținutul și a-l duce la câmp. Nu se mai permitea ca bălegarul să fie lăsat în aer liber, neacoperit, „unde să roiască și să se înmulțească muștele și nici zeama de bălegar să se scurgă în bună voie".

Şcolile, instituțiile și localurile publice, precum și fiecare gospodărie particulară, aveau obligația de a-și construi „un closet cu groapă proprie". Nu se admitea construirea closetelor deasupra râurilor și pâraielor, deoarece contaminează apa și constituie un pericol de răspândire a epidemiilor. Ghereta closetului să fie închisă totdeauna, în așa fel încât să nu se permită intrarea în ele a muștelor, țânțarilor și altor insecte, iar şezutul să aibă capac „potrivit pentru același scop". Se menționa, din nou, că muștele și țânțarii sunt capabili să transmită diferite infecții, în special dizenteria și diferiți microbi din materiile fecale, bălegar și „alte murdării", care provoacă gastro-enterită, „și alte îmbolnăviri, care bântue într-o măsură foarte mare la țară".

Cimitirele trebuiau așezate la depărtare de sat, în așa fel încât să se infiltreze în pânza freatică sau fântâni. De asemenea, cimitirul trebuia împrejmuit. Era „absolut interzis" accesul vitelor sau porcilor în cimitire, iar iarba să fie cosită.

[109] SJANSJ, FPGCS, dosar 10/1915–1938, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Morții aduși de la spital, sau din alte localități, să fie îngropați în coșciug dublu, așa cum au fost transportați, fără a fi desfăcute, după cum era tradiția la înmormântări. Organele administrative erau obligate să întocmească proces verbal, ori de câte ori vor constata desfacerea coșciugelor sau sustragerea de la îngropare a coșciugului exterior.

În privința școlilor, autoritățile aveau obligația de a lua măsuri ca ele să dispună de fântâni igienice. Apa de băut pentru elevi urma să fie păstrată în butoiașe din stejar, cu capac și cu robinet. Fiecare elev urma să dispună de un pahar propriu, care să fie păstrate într-o lădiță, cu despărțituri separate, iar pe fiecare pahar să fie trecut numele elevului. Lădița cu pahare urma să fie prevăzută cu lacăt și se deschidea doar în pauze.

Reguli speciale se prevedeau și în privința organizării „danțului" în mediul rural, un obicei care se derula în fiecare duminică sau zi de sărbătoare, de obicei în șurile unor gospodari mai înstăriți. În unele sate erau chiar două „danțuri": „danțul mare" și „danțul mic". Noile reguli sanitare prevedeau ca la fiecare „sală de dans" dușumeaua să fie unsă cu ulei, „pentru a elimina praful atât de dăunător sănătății".

Nu în ultimul rând, pentru ca populația din rural „să se încadreze într-un nou ritm de activitate și o grijă mai intensă pentru ridicarea stării lui sanitare, culturale și economice", autoritățile locale aveau obligația de a înființa o asociație a intelectualilor rurali, care să susțină o serie de conferințe, sfaturi și demonstrații practice. Acolo unde exista o filială a „Astrei", aveau obligația de a activa în cadrul ei. De asemenea, în cadrul „Ligii Temperanței", care avea ca scop combaterea alcoolismului.

Populația satelor trebuia determinată „la un spirit de gospodărie, muncă și economie sistematică, o grijă mai mare pentru progres și pentru asigurarea unei creșteri bune a copiilor și cu o îndrumare a lor spre meserii și cariere practice unde se resimte lipsa lor".[110]

Procesul de modernizare a ruralului sălăjean a fost stopat de izbucnirea celei de-a doua conflagrații mondiale, la 1 septembrie 1939, și evenimentele politico-militare care au urmat. După cel de-al Doilea Război Mondial și acapararea puterii în Stat de către comuniști, cu ajutorul Moscovei, mediul rural a fost supus și el procesului de comunizare forțată, proces care s-a încheiat în anul 1962 și a însemnat, practic, sfârșitul satului tradițional interbelic.

În concluzie, procesul de modernizare a ruralului sălăjean, început în primul deceniu al perioadei interbelice, a continuat și în perioada supusă studiului nostru. La începutul deceniului trei, el a fost serios afectat de marea criză economică mondială (1929–1933), dar constatăm că, totuși, în satele sălăjene lucrările de modernizare a infrastructurii au continuat, chiar dacă la o intensitate mult mai mică.

Cea de a doua etapă de modernizare a ruralului sălăjean, care se suprapune cu ieșirea din criza economică mondială și guvernarea liberală (1934–1937), s-a caracterizat prin punerea în practică, atât în Sălaj, cât și la nivel național, a unui ambițios proiect de modernizare a mediului rural, și nu numai, în special în baza legii de conversie a datoriilor agricole în prestație publică. Proiectul a beneficiat și de o bună coordonare din partea statului, cu toată birocrația care exista și în perioada respectivă. Remarcăm, în mod deosebit, activitatea prefectului județului Sălaj din acea perioadă, dr. Mihail Gurzău, dar și al pretorilor, al elitei satelor, preoți și învățători, care au încercată să-i convingă pe țărani de necesitatea modernizării infrastructurii, a sistemului de educație și sănătate etc., cu toate că de multe ori s-au lovit de conservatorismul țăranului român.

Cea de a treia etapă de modernizare a satelor sălăjene corespunde regimului autoritar carlist, instaurat la 10 februarie 1938. În ceea ce privește mediul rural, se poate constata că lucrările de modernizare au continuat, uneori fiind chiar impusă, mai mult sau mai puțin, de către reprezentanții regimului autoritar instaurat de regele Carol al II-lea, fiind întreruptă de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

Desigur că nu trebuie uitat nici actorul principal al acestui proces – țăranul român –, care a efectuat toate aceste lucrări, uneori benevole, uneori prin prestație publică în schimbul datoriilor agricole,

110 SJANSJ, FPGCS, dosar 10/1915–1938, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

uneori impuse de către stat. Cu toate că generația mai în vârstă din mediul rural era conservatoare și se împotrivea schimbării, generațiile mai tinere, și mai educate, au înțeles necesitatea modernizării satelor.

BIBLIOGRAFIE:

SJANSJ, FBNRAZ – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Banca Națională a României, Agenția Zalău.

SJANSJ, FPJSJMS – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Prefectura județului Sălaj. Monografii sanitare.

SJANSJ, FPJSJCA – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Prefectura județului Sălaj. Cartea de Aur.

SJANSJ, FPJSJPA – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Prefectura județului Sălaj. Prefect-administrative.

SJANSJ, FPGCS – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Parohia Greco-Catolică Sfăraș.

Patria, nr. 263, 30 noiembrie 1928.

România Nouă (Cluj), nr. 19, 26 ianuarie 1936.

Bârcă 1938 – Ioan Bârcă, *Considerațiuni asupra stării sanitare din județul* Sălaj.1928–1938, Șimleu Silvaniei, 1938.

Chirilă, Ardevan 1985 – Eugen Chirilă, Radu Ardevan, *Două tezaure monetare din Sălaj*, în *Acta Musei Porolissensis.*, IX, Zalău, 1985.

Coposu 2011 – Flavia Coposu, *Amintiri povestite. Amintiri trăite*, Cluj Napoca, Editura Dacia XXI, 2011.

Grad, Goron, 1999 – Cornel Grad, Doru E. Goron, *Un raport despre situația Sălajului* în *anul 1938*, în *Limes*, anul II, nr. 1–2 (5–6), Zalău, 1999.

Neagoe 1995 – Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la* începuturi – *1859 până* în *zilele noastre – 1995*, Editura Machiavelli, București, 1995.

Pop 2007, Marin Pop, *Istoricul construcției bisericii Adormirea Maicii Domnului din Zalău*, în *Caiete Silvane*, nr. 9 (32), septembrie 2007.

Pop 2014 – Marin Pop, *Viață politică* în *România interbelică (1919–1938). Activitatea Partidului Național* și *Național-* Țărănesc *din Ardeal* și *Banat*, Editura Mega și Editura Porolisum, Cluj-Napoca, 2014.

Scurtu 1994 – Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național* Țărănesc, Editura Enciclopedică, București, 1994.

Scurtu 2012 – I. Scurtu, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918–1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2012.

Țurlea 2010 – Petre Țurlea, *Carol al II-lea* și *Camarila regală*, Ed. Semne, București, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

RACISM IN INTERWAR ROMANIAN PRESS. DISSEMINATORS AND INFLUENCES IN *SOCIETATEA DE MÂINE*: A CASE STUDY

FLAVIA CRAIOVEANU*

RASISMUL ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. PROPAGATORI ȘI INFLUENȚE ÎN *SOCIETATEA DE MÂINE*: STUDIU DE CAZ

ABSTRACT: *This study analyses the particularities of the racist discourse from an interwar Cluj press magazine, in order to identify the manner and the openness with which the modern notion of race was taken over in the Romanian public discourse. To this end, a quantitative, qualitative and discursive analysis was conducted on the Romanian periodical Societatea de mâine. First of all, the study measures the amount of racist articles and the frequency with which they were published. Secondly, it makes collective and individual portraits of the authors of racist articles and interprets their discourse and the level of "radicality" of the messages conveyed by those articles. From a theoretical point of view, the study tries to frame the production and dissemination of racist ideas in the interwar Transylvanian press in the context of Transylvania's peripheral position in relation to the Western world. The peripheral position referred to in this article is not just a geographical one, but rather one of ideas and currents of thought. The results of this study show that, in the periodical analysed, racist articles were published with an average frequency of two articles in each issue of the magazine in the first half of the 1920s, then decreasing to about one article per issue in the second half of the decade. Most of the time, the racialising discourse had three main topics. First of all, the affiliation of the Romanian ethnic group to the western, modern culture, and the denial of the Balkan heritage of the Romanian people. Secondly, the Romanian ethnic superiority over the Roma population, considered subhuman, and, thirdly, the racial struggle against the Jewish population, seen as a dangerous invasion for the supremacy of the Romanian element, dominant in the new state of Greater Romania.*

REZUMAT: *Studiul analizează particularitățile discursului rasist dintr-o revistă de presă clujeană interbelică, pentru a identifica modul și deschiderea cu care a fost preluată noțiunea modernă de rasă în discursul public românesc. În acest scop, am realizat o analiză cantitativă, calitativă și discursivă asupra publicației periodice Societatea de mâine. În primul rând, studiul măsoară cantitatea articolelor rasiste și frecvența cu care au fost publicate. În al doilea rând, realizează portrete colective și individuale a autorilor de articole rasiste și interpretează discursul acestora și nivelul de „radicalitate" al mesajelor transmise prin articolele respective. Din punct de vedere teoretic, studiul încearcă să încadreze producția și diseminarea de idei rasiste din presa transilvăneană interbelică în contextul poziției de periferie a Transilvaniei în raport cu lumea occidentală. Poziția periferică la care facem referire nu este doar una geografică, ci mai degrabă una a ideilor și curentelor de gândire. Rezultatele studiului arată că, în cadrul periodicului analizat, articolele rasiste erau publicate cu o frecvență medie de două articole în fiecare număr al revistei, în prima jumătate a anilor '20, scăzând apoi la aproximativ un articol per număr, în a doua jumătate a deceniului. De cele mai multe ori, discursul rasializant avea ca subiect trei teme principale. În primul rând, apartenența grupului etnic românesc la cultura occidentală, modernă, și renegarea moștenirii balcanice a poporului român. În al doilea rând, superioritatea etnică românească față de populația romă, considerată subumană, și, în al treilea rând, lupta de rasă dusă împotriva populației evreiești, văzută ca o invazie periculoasă pentru supremația elementului românesc, dominant în noul stat al României Mari.*

---

* Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, flavia.hatiegan@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

KEYWORDS: *racism, eugenics, ethnic superiority, modernity, press*

CUVINTE-CHEIE: *rasism, eugenism, superioritate etnică, modernitate, presă*

INTRODUCTION

The topic of Romanian racism started to receive attention in Romanian historiography only in the post-communist period. Maria Bucur[1] described the formation environment of the Cluj eugenic community, as the most important group of its kind in the country, and raised the issue of scientific racialisation within the interwar Romanian eugenics movements, without however deepening the issue of race in public discourse. Marius Turda[2] published an article dedicated to the relationship between the fear of "racial degeneration" of Romanians and anti-Semitism, a problem first raised in Romania in the second half of the 19th century by the Romanian medical community and introduced in other scientific fields in the interwar period. In a larger work, which tries to synthesise the phenomenon of Romanian interwar racism, Lucian Butaru[3] wrote about Romanian anti-Semitism, analysing it from political, legal and scientific perspectives, by trying to identify if its dominant component was a racial one, from the point of view of biological determinism, or just a cultural one. In conclusion, Butaru argues, on the one hand, that the impact or weight of Romanian racism for the history of interwar Romania is more or less insignificant. However, the sources he uses to argue this conclusion are limited to the public discourse of the people he considers to be the main actors of Romanian racism. Although he claims that scientific or biological racism has found fertile ground in Cluj, among the eugenics community led by Iuliu Moldovan, Butaru omits from his study the possible means of popularisation of these ideas in Cluj. While historians have managed to draw particularities of the concept of race in the Romanian scientific environment, an attempt to measure the penetration of these ideas into the Romanian collective imagination was not identified so far.

Consequently, in order to answer the question, "Was there racism in interwar Romania or not and what impact did it have on the Romanian collective memory," one must investigate those sources that allow us to approximate the level of protrusion of racism in press, literature or other fields to which especially the large, non-elite population had access. One also needs to look at the types of racism that have spread in these information media and the evolution thereof. Therefore, this paper carries out a case study that contains a quantitative, qualitative and discursive analysis of the Cluj interwar press. First, the study measures the amount of racist articles and the frequency with which these were published. At the same time, it interprets the discourse of racist authors and the level of "radicality" of the messages transmitted through racist articles. Discourse analysis consists in interpreting texts that make racist references, trying to identify a common topic or message. The research for the present study was focussed on the interwar magazine *Societatea de mâine* (*The Society of Tomorrow*), published in Cluj between 1924–1934 and managed by Ion Clopoțel[4], due to its so-called independent political character, but with strong peasant and liberal inclinations, and to the alleged tolerant discourse towards minorities.

The choice of a press publication from Cluj is due to the fact that the city was an important centre of the eugenics movement, among which an important form of Romanian scientific racism developed, and due to the fact that some of the most prominent leaders of the movement published the works and carried out their scientific activity here. In order to understand the way in which racist ideas overcame the intellectual circles in which they were formulated and the way in which they were spread among the large Romanian population, one considers that it is necessary to understand who were the actors

1 Bucur 2002.
2 Turda 2003.
3 Butaru 2010.
4 Clopoțel 1924, p. 5–6.

https://biblioteca-digitala.ro

involved in this popularisation process. Consequently, this study is an attempt to depict both a collective portrait of the authors involved in the dissemination of racism in the press and their individual portraits. Increased attention has been paid to articles that make direct racist references to Jews and Roma, but those articles that make general remarks on the concept of race have also been considered. However, future research is needed in order to identify and modulate the relational matrices between the press authors and the leaders or members of the racist group from Cluj, most of the times eugenic.

From a theoretical point of view, the present study tries to frame the production and dissemination of racist ideas from the interwar Transylvanian press in the context of Transylvania's peripheral position in relation to the Western world. The peripheral position referred to in this article is not just a geographical one, but rather one of the ideas and currents of thought and of the trajectory of these ideas. The theoretical model used in this paper operates in the paradigm of the centre and the periphery as a ratio of economic, intellectual, social and political powers, based on the theory of global systems developed by Immanuel Wallerstein[5]. The studies conducted by Manuela Boatcă and Anca Pârvulescu[6] on racism in Transylvania and Eastern Europe in relation to the status of periphery of Europe bring new and original contributions on the social issues in the Romanian territories, derived from the complex economic and political relations of the 19th century, which are relevant to this paper. Therefore, the analysis in our study considers the state of coloniality of Transylvania, according to the theory applied by Manuela Boatcă to the whole of Eastern Europe in relation to the colonial centres of power[7], with three types of Europe defined by the centre, namely a so-called heroic one in the West, a decadent one in the South and a poorly developed Europe in the East[8]. The modernity towards which the countries of Eastern Europe tended in order to get as close as possible to the European economic and political model – or to the "civilised" Western centre – also meant accepting the categories of social classification of racial, ethnic or national superiority and inferiority[9]. Thus, this article looks at the Romanian racism in Transylvania, developed at the beginning of the 20th century, as to an epistemological import from the West, as part of the region's efforts to try to place itself as close as possible to the centre from a scientific and intellectual point of view.

RACIAL DEGENERATION, BASES OF RACISM IN ROMANIA, AND TERMINOLOGY

The Romanian medical community has been marked by an import of ideas, models and principles from the centres of power, since the origins of the modern Romanian health system. According to a study conducted by Călin Cotoi[10], multiple scientific loans were carried out by Romanian doctors, taken from the Russian Empire, the Austrian Empire and France in the 19th century, both in order to modernise the Romanian health system and to create new health institutions and laws, adapted to local needs[11]. The process of sanitary modernisation in Romania was initiated, on the one hand, by the Russian Empire and, on the other hand, by the central European powers[12]. Therefore, the foundations of the institutionalised Romanian medical system were laid in response to the cholera epidemic of the 19th century, which affected most of Europe. But the inability of the new Romanian medical system to manage the social, demographic and health crises caused by the cholera epidemic, as well as the eco-

5 Wallerstein 2013.
6 Boatcă 2019; Boatcă, Pârvulescu 2020.
7 Boatcă 2019.
8 Boatcă 2020, p. 14.
9 Boatcă 2019, p. 19–20.
10 Cotoi 2016.
11 Cotoi 2016, p. 162.
12 Cotoi 2016, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro

nomic issues arising because of the quarantine of the Romanian Principalities, located at the intersection of the Russian, Ottoman and Habsburg empires, had led to the development of certain nationalist concepts within the medical community. Among them, one mentions the concept of *racial degeneration,* an issue first raised for the Romanian public by the Romanian doctor and chemist Constantin I. Istrati (1850–1919), considered to be caused by the Jewish population, based on erroneous and anti-Semitic arguments[13]. Another important concept is the *Romanian element*, firstly outlined during the cholera epidemic, when the disease had become the only common denominator between Romanians from urban and rural localities[14].

However, the concept of race degeneration was not produced in Romanian medical circles, but was borrowed from France at the end of the 19th century[15]. Most Romanian intellectuals from the middle of the 19th century studied in France, and, after 1870, in Germany as well. Therefore, the idea of racial degeneration was taken from the French medical schools, where a demographic problem similar to that of Romania marked by cholera epidemics was debated, namely depopulation[16]. Romanian doctors viewed the issue of the degeneration of the Romanian race as a competition between the excessive mortality of the predominantly rural Romanian population and the increased birth rate of the urban Jewish population, with better access to public hygiene services[17]. Therefore, the medical community was the first to warn against the danger of racial degeneration, since the second half of the 19th century, in a context marked by epidemics, by waves of immigration of the Jewish population to Romanian territories[18] and by the development of racist thinking, facilitated by nineteenth-century nationalism[19]. Later, in the first half of the 20th century, eugenics gave racism an alleged scientific dimension, following the development of the idea of biopolitics, by which a conceptual biologisation of the nation was achieved, as formulated by Iuliu Moldovan, prominent leader of the eugenic community in Cluj[20].

To eliminate the risk of being accused of presentism[21] or anachronism in terms of how this article refers to interwar concepts of race, ethnicity, or racial degeneration, it will review various meanings of the terms, as they appear in the dictionaries of the times. From a lexical point of view, in the Romanian dictionaries from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century[22], one notices the presence mainly of the word *rassă*, taken from the Germanic *rasse*. After an interweaving of this form with the form adapted to the Romanian spelling, *rasă*, the Romanian form gets to be used almost exclusively at the beginning of the 30s. In a Romanian dictionary of neologisms, published in 1929, the word "race" is defined as "lineage, kin, kind"[23]. One can deduce, on the one hand, that this is the period in which, in parallel with the popularisation of racist eugenics and racial anthropology[24], the concept of race had settled in the collective consciousness. On the other hand, the synonyms used in the 1929 dictionaries to describe the concept of race suggest that the Romanian race was seen as an extended family, or as a nation with a common origin, united by language, history, religion and common suffering.

However, the explanatory dictionaries of the late 1930s offer a much more accurate definition of race, as "kin, family" or a "constant variety that is preserved from generation to generation: the *human*

13 Cotoi 2016, p. 172.
14 Cotoi 2016, p. 184.
15 Bărbulescu 2015, p. 272.
16 Bărbulescu 2015, p. 273.
17 Bărbulescu 2015, p. 274; Cotoi 2016, p. 172.
18 Bărbulescu 2015, p. 222–226.
19 Turda 2003.
20 Turda 2015, p. 296–299.
21 Back, Solomos 2000, p. 30.
22 Pop 1909, p. 178.
23 Hodoș 1929, p. 172.
24 Turda 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

races"[25]. The family, in turn, at a more restricted level was defined as "kin, race, all persons of the same blood, as children, siblings, grandchildren [...]," and at a broader level the family represented "race, group of nations or languages of the same origin: *the Indo-European family*" [26]. This definition confirms the biologisation of the nation and the resemblance of the nation to a homogeneous living organism, also found in *Societatea de mâine*, which, in the end, has led to a well-defined separation of the Romanian nation from everything that was not Romanian. The peculiarity of the Romanian race is given by the example: "Romanians are of Latin race"[27]. As for racial degeneration, in 1939 it was considered to refer to the "degeneration by bad mixing," which results in a "bastard race"[28]. In the same year, the term "ethnic" was defined as "referring to race, national"[29], which indicates that racial differentiation was both considered an ethnic differentiation and a national differentiation. Therefore, one can see that the idea of race was closely linked to common family, ancestral, and linguistic origins, and that the inappropriate or "bad" racial mixing was seen as a degenerative act.

THE POPULARISATION OF RACIAL THINKING IN *SOCIETATEA DE MÂINE*

Very important for the discourse analysis within this study is that, conceptually, though not entirely, the term race largely overlaps with ethnicity, nation, or nationality. For this reason, this analysis includes the topics of eugenics, especially the negative one, and biopolitics because the articles written on these topics have contributed to the phenomenon of biologisation of the nation and strengthened the idea that ethnicity or nation is a living, unitary organism. Therefore, it is considered that the two concepts supported and were part of the public discourse that wanted to racialise the Romanian nation as opposed to other external nations or internal ethnic groups. Consequently, for this study were selected for analysis only those articles that contain the terms: "race," "eugenics," "biopolitics," "Jews," "Gypsies," "ethnicity". The purpose of the selected texts was also taken into account, by correlating the title of the articles with the importance given by the authors to each of the key terms, thus grouping the texts into articles dedicated to key topics and articles that only include key topics.

Racist ideas were not limited to the medical community. Although it was the eugenicist community that initiated the popularisation of scientific racism, many articles written by intellectuals outside the relatively small eugenicist circle propagated racist ideas. In fact, in *Societatea de mâine*, the authors who developed and popularised the concept of race more than eugenics scholars or researchers in medicine were historians, philologists, and philosophers. Surprisingly, before the members of the eugenic community published articles related to race in the main body for the popularisation of the Romanian eugenics, *Buletin eugenic și biopolitic*, published in Cluj between 1927–1947, the periodical was already active in publishing articles on racial issues. Of the total articles written on the topics covered by this study, about 40% refer either in a dedicated or tangential manner to the concept of race, followed, in descending numerical order, by articles on the concepts of biopolitics, eugenics, Jews, ethnicity and gypsies, all being interconnected with the topic of race.

RACE AND ETHNIC SUPERIORITY

The definitions of race that one can extract from *Societatea de mâine* are vague and use ambiguous language. Race represents a biological category, but at the same time a spiritual one. They referred to race

25 Scriban 1939, p. 491.
26 Scriban 1939, p. 491.
27 Scriban 1939, p. 1089.
28 Scriban 1939, p. 153.
29 Scriban 1939, p. 477.

https://biblioteca-digitala.ro

as part of human, personal consciousness, with causal effects on individual and collective behaviour[30]. Among the general qualities of the Romanian race the intellectual spontaneity, the democratic feeling and the longing for freedom were listed[31]. In another instance, the race was defined as "an aggregate of common traits and feelings, which are increasingly strengthened by heredity"[32]. As for the Romanians, the articles of the periodical suggest that they were in a reasonable position in the racial hierarchy, since the inferiority of the race is irremediable if it exists in a people[33]. In a chapter in *Evoluția umanității* (*The Evolution of Humanity*), by Eugene Pittard, dedicated to Romanians, translated and published in *Societatea de mâine*, the origin of the supposed Romanian race was identified in the Neolithic. The Romanian race or population was described as solid, hardworking and prolific, made up mostly of peasants[34]. In fact, the Romanian peasant was seen as the depository of the highest qualities of the Romanian race[35]. In a comparative article between Romanians and Serbs, Romanians were considered morally and ethnically superior, being described as patient, calm, peaceful, and gentle, while Serbs were categorised as savage, hateful, and violent[36].

Sometimes, the race was mistaken for the ethnic nation, by the use of expressions such as "persons of Romanian race"[37], and other times it was delimited from it, the racial mixture within a people being highlighted[38]. Although there were theories that tried to dismantle the idea of racial purity, they were invalidated by the will to attain Romanian ethnic supremacy in all areas of the new Romanian state. The formation of Greater Romania and the takeover of the governing of the Romanian territories by the Romanians were seen as evidence of racial health[39]. It was considered that the Romanian people had a great purpose, which was predestined by "their racial qualities"[40]. In a 1926 article, it was suggested that the Romanian people, who cared about the purity of their race, should adopt restrictive immigration measures, following the model of the United States of America, in order to "increase the strength of the population and protect it from harmful influences"[41]. According to the US model, people with disabilities were prohibited from entering the country and only the immigration of people of European descent was preferable.

In many of the articles addressing the issue of race or ethnic superiority of Romanians, attempts were made to place Romania, from a racial point of view, in the Western world and to delimit it from the Slavic, Eastern world, seen as in direct opposition to the "Latins" in the West[42]. It was considered that the Romanian people, of Latin race, were surrounded, on the one hand, by Slavic peoples and, on the other hand, by the Hungarian, Turanian people. In other words, they were surrounded by different races, whom the Romanians – Latins – were opposed to[43]. Thus, Romania could be seen as an oasis of European civilisation in the midst of "poorly developed" peoples with extra-European origins. Regarding the relations between races, it was considered that there were mental incompatibilities between different types of races, caused by cultural differences, by differences of language, faith, customs, etc. and that, within

30 Preda 1925, p. 355–356.
31 Clopoțel 1930, p. 128–129.
32 Brăileanu 1926, p. 331–335.
33 Bucur 1924, p. 355.
34 Trandafir 1924, p. 634–635.
35 Ghiulea 1926, p. 485–486.
36 Mehedinți 1924, p. 191–192.
37 Dașcovici 1925, p. 1924.
38 Popoviciu 1924, p. 48.
39 Agârbiceanu 1924, p. 65.
40 Manuilă 1925b, p. 680–681.
41 Voina 1926c, p. 540.
42 Ghibu 1924d, p. 495–496.
43 Boitoș 1927a, p. 34–37.

https://biblioteca-digitala.ro

the same race, communication could be made easier than between different races[44]. It was believed that by the migration and mixing of races, the "magical power of preserving the type," that is, the essence of the race was lost[45]. The Romanians were therefore tasked with the ancestral responsibility to carry forward the blood of the Latins who once ruled the world, avoiding the "undesirable mixture of races"[46].

EUGENICS AND BIOPOLITICS

Societatea de mâine had a column dedicated to biopolitics and eugenics, since the first issue of the periodical[47]. Eugenics was defined as the "science which deals with the factors that can change for better or worse the racial qualities – mental or physical – of future generations. The purpose of eugenics is the qualitative improvement of the race"[48] and it was seen as a saving mission for the Romanian people[49] and as an element of consolidation of the Romanian nation[50]. Biopolitics was described as the "politics of life"[51] and was theorised by Prof. Iuliu Moldovan (1882–1966), a famous hygienist and leader of the eugenic community in Cluj[52]. According to his biopolitical programme, all ministries had to be subordinated to the Ministry of Health, because, first of all, each initiative had to take into account the well-being and health of human capital. They also wanted to set up a ministry for national vigour, which would be concerned with the quality and quantity of the population. Among the duties of the proposed ministry, one shall mention:

> (1) monitoring the quantitative and qualitative evolution of human capital, (2) guiding the biological energies of the nation where needed, (3) guiding and protecting hereditary defective individuals, with the supervision of the matrimonial act, (4) protecting superior families with numerous children, (5) controlling the rational distribution of food in the interest of human capital, (6) national-biological education with the awakening of racial consciousness, (7) organising the physical education, (8) regulating the immigration of foreign elements, emigration, (9) the fight against subversive actions meant to harm the nation from a biological point of view, etc.[53].

In *Societatea de mâine*, the most active author on biopolitical and eugenic issues was I. Moldovan's collaborator, Aurel Voina (1896–1967)[54]. One of the main eugenic and biopolitical concerns manifested by A. Voina and other doctors and hygienists in *Societatea de mâine* was the defence of the national biological capital against increased mortality[55], on the one hand, and against the effects of alcoholism, on the other[56]. But the biopolitical theory from *Societatea de mâine* also contained negative aspects, such as the idea that the individual's right to participate in democracy and public life should be limited by individual biological abilities, taking into account so-called biological inequalities between individuals[57]. Also, the periodical included articles that promoted negative eugenics, supporting the idea of sterilising "individuals with intellectual and moral defects"[58].

---

44 Preda 1924, p. 20–21.
45 Borza 1926, p. 416–418.
46 Popoviciu 1928, p. 443.
47 Preda 1924, p. 20–21.
48 Moldovan 1927, p. 3–4.
49 Stanca 1924a, p. 641–644.
50 Stanca 1924b, p. 660–663.
51 Voina 1926a, p. 225.
52 For details regarding the life and activity of I. Moldovan, see Turda 2015.
53 Voina 1926b, p. 361.
54 Turda 2015, p. 275.
55 Iacobovici 1924, p. 305–306.
56 Vlădescu-Răcoasa 1924, p. 137–138.
57 Voina 1926b, p. 361.
58 Manuilă 1924, p. 484.

https://biblioteca-digitala.ro

JEWS AND ROMA

In *Societatea de mâine*, the Semitic race was described as easily adaptable and assimilable[59], and the Jew illustrated with fleshy lips, "drowned in moustache and beard," "dirty, ill-dressed, and with a rough face of filth"[60]. Among the topics most often encountered in the articles of the periodical is the so-called invasion of the Jewish population, who was accused of "invading" Hungary as "a second Canaan"[61]. In another instance, the presence of the "wandering element of the Jews expelled from Galicia to Maramureș"[62], or the immigration of Jews from Russia to Bessarabia, illustrated as an invasion[63], was lamented. Sometimes, in the periodical, pejorative terms such as "jidan" or "jidov" were used to refer to the Jewish population[64]. As part of the so-called racial struggle or for ethnic supremacy, many of the periodical articles emphasise the numerical overrepresentation of urban Jews[65] and the need for Romanian colonisation of cities[66], for the consolidation of the new Romanian leadership in the territories annexed through the Great Union[67]. On the other hand, the presence of Jews in Romanian universities and in certain liberal professions in Romanian cities were considered to be a threat to Romanianism[68]. In the rural area, the Romanian peasant was considered a victim of Jewish innkeepers, their over-representation in the alcohol-producing industry being emphasised[69]. However, the articles in the periodical denied that anti-Semitism was a "racial struggle" carried out by the Romanians against the Jews, but an act of nationalism[70]. In Transylvania, the association of Hungarianised Jews with Hungarian culture was a problem for Romanian intellectuals. In the articles of *Societatea de* mâine, Jews were accused of deeds of corruption committed in collaboration with members of the Hungarian population[71].

The Roma were called almost exclusively as "Gypsies". The word "Gypsy" was used as a synonym for "dirty man"[72], and they were considered to be of poor quality, stultified[73]. In a 1924 article, gypsies were used as a metaphor to illustrate a fungus in symbiosis with certain trees, described as the strongest social class of forests, contaminated by the fungus called "forest Gypsies," ruled by rotten morals[74]. The Gypsies, through their "Gypsiness," were used as an antithetical element in relation to the institution of the army. They were described as lowly and inferior, while the army was noble and made up of elites[75]. Due to an alleged innate biological incapacity, gypsies were seen as unable to pay attention, learn and wash[76]. Another alleged innate feature of Gypsies was criminality, with the authors of *Societatea de mâine* advocating for forced labour projects for the Gypsies in order to stabilise the so-called useless elements of the state[77]. The gypsy was also portrayed as a "parasite that sucks the blood of villages and spreads diseases"[78].

59 Suciu 1924, p. 471–475.
60 Cehan-Racoviță 1926, p. 802–806.
61 Suciu 1924a, p. 471–475.
62 Pușcariu 1925, p. 737–738.
63 Giurgea 1924a, p. 240.
64 Lupaș 1924, p. 387–389.
65 Mureșanu 1924, p. 199.
66 Bogdan-Duică 1924b, p. 88.
67 Gherasim 1924, p. 324–325.
68 Suciu 1924b, p. 512–517; Giurgea 1924b, p. 536.
69 Manuilă 1925a, p. 112.
70 Ghiulea 1928, p. 132–133.
71 Ghiulea 1925, p. 342.
72 Pușcariu 1924, p. 89.
73 Boitoș, Breazu 1926a, p. 163.
74 Borza 1924, p. 328.
75 Redacția 1925, p. 359.
76 Redacția 1927a, p. 243.
77 Redacția 1927b, p. 402.
78 Dumitreanu 1929, p. 203–206.

https://biblioteca-digitala.ro

In a 1930 article, an analysis of the ethnic and national character of the Roma was made. These were put in antithesis with the Romanians, just as the Jews were put in antithesis with the Aryans: "all the forms of physical and spiritual life so characteristic of the Gypsies are profoundly different from those of the Romanians"[79]. At the same time, the Roma were likened to the Jews by their "fate" of being tireless travellers and having the same Asian origin. They were described as primitives and the opposite of social progress, people promoting the false idea that Gypsies were cannibals. Also, Roma individuals were described as incapable of making their own decisions, hence their alleged talent or alleged natural inclination towards slavery. They were also considered incapable of understanding concepts such as homeland or religion[80].

The Gypsy race was described by traits such as lying, stealing, begging, stealing children, counterfeiting money, drunkenness, smoking, etc.[81]. In a 1933 article on woodworker Gypsies, the author portrayed them as a kind of wild animal that lived in the forest. The author considered that, following the mixing with the Romanians and the fact that they did not use the Romani language, the woodworkers were not part of the "Gypsy race," but had become Romanians[82]. They were described as being of medium stature, "mostly brunettes, with a platyrrhine nose and a deeply sunken root, a sign of their racial primitivism"[83]. The diligence, calm temperament and honour of the woodworkers were considered to be traits taken over from the mixing with the Romanian race.

COLLECTIVE AND INDIVIDUAL PORTRAITS OF RACIST AUTHORS OF *SOCIETATEA DE MÂINE*

For *Societatea de mâine*, 1924–1925 seem to be the most prolific years in terms of the weight of racist articles. In order to determine the frequency of the articles covered by this study, a sample of 10 volumes of *Societatea de mâine* was chosen, respectively from 1924 to 1933, representing the period of publication of the periodical in Cluj, before the moving of the editorial office to Bucharest. By analysing the topics, it was found that in 1924 and 1925, 100% of the issues of the periodical directly or indirectly addressed the topics of race, eugenics, biopolitics, Jews, Roma and ethnicity or ethnic superiority, with an average frequency of 2 articles per issue. In the following years, however, between 1926–1933, the average frequency decreased to about 1 article per issue. The decrease in frequency could be due, on the one hand, to the gradual reduction in the number of issues of the periodical per year, from over 33 in 1924 to below 10 in 1933. On the other hand, it could be a result of the reduced activity of some of the most fervent authors on racial issues among the periodicals' contributors. Despite the decrease in frequency, in the 30s, the racial concept seems to have been already well known, well disseminated and well established in the mentality of the Romanian urban society. By defining, clarifying and establishing a biological meaning of the term "race" in the 1930s, as it is employed in the press, one can get a clearer picture of how the idea of Romanian race developed in the collective imagination. The same can be observed in relation to the concepts of biopolitics or eugenics. For example, in a 1931 article written by Ion Clopoțel in *Societatea de mâine*[84], the author only mentions the eugenic rules, but does not go on to list them, which suggests that he was addressing an audience already familiar with the concept of eugenics.

The authors of the articles collected from *Societatea de mâine* for this study amount to 54. Of these, only 33% worked in the medical field, while the remaining 67% worked in various fields, such

79 Pașca 1930, 445–446.
80 Pașca 1930, 445–446.
81 Pașca 1930, 445–446.
82 Chelcea 1931, p. 311–313.
83 Chelcea 1931, p. 312.
84 Clopoțel 1931, 336–338.

https://biblioteca-digitala.ro

as humanities, social, artistic, military, sports field and others[85]. From the point of view of academic training, the authors included in this analysis attended Western foreign universities in a proportion of almost 70%, while the remaining 30% studied in Romanian universities, in Cluj or Bucharest, but not exclusively. Although they completed their undergraduate studies in the country, most of them obtained their doctorate in universities abroad.

Among the authors who wrote the largest number of articles on the subject of the race one shall mention, in alphabetical order, Ion Agârbiceanu, Odiseu Apostol, Ion Băilă, Valeriu Barbu, Olimpiu Boitoş, Alexandru Borza, Traian Brăileanu, Gheorghe Brânduş, Vasile Bucur, Nicolae Buta, Petre Drăghici, Ion Chelcea, Ion Clopoţel, Radu Dragnea, Gheorghe Bogdan-Duică, Onisifor Ghibu, Nicolae Ghiulea, Ştefan Paşca, Gheorghe Popoviciu, Gheorghe Preda, Petru Suciu, Aurel Voina and Emil Zinveliu. Taking into account the small size of this study, in order to make the individual portraits of the mentioned authors, four authors were selected, namely, Olimpiu Boitoş, Traian Brăileanu, Gheorghe Bogdan-Duică and Onisifor Ghibu. Their selection was made taking into account both the large number of articles published by them and the quality of the articles, as they were among the authors who most clearly outlined their views on the concept of race in the periodical.

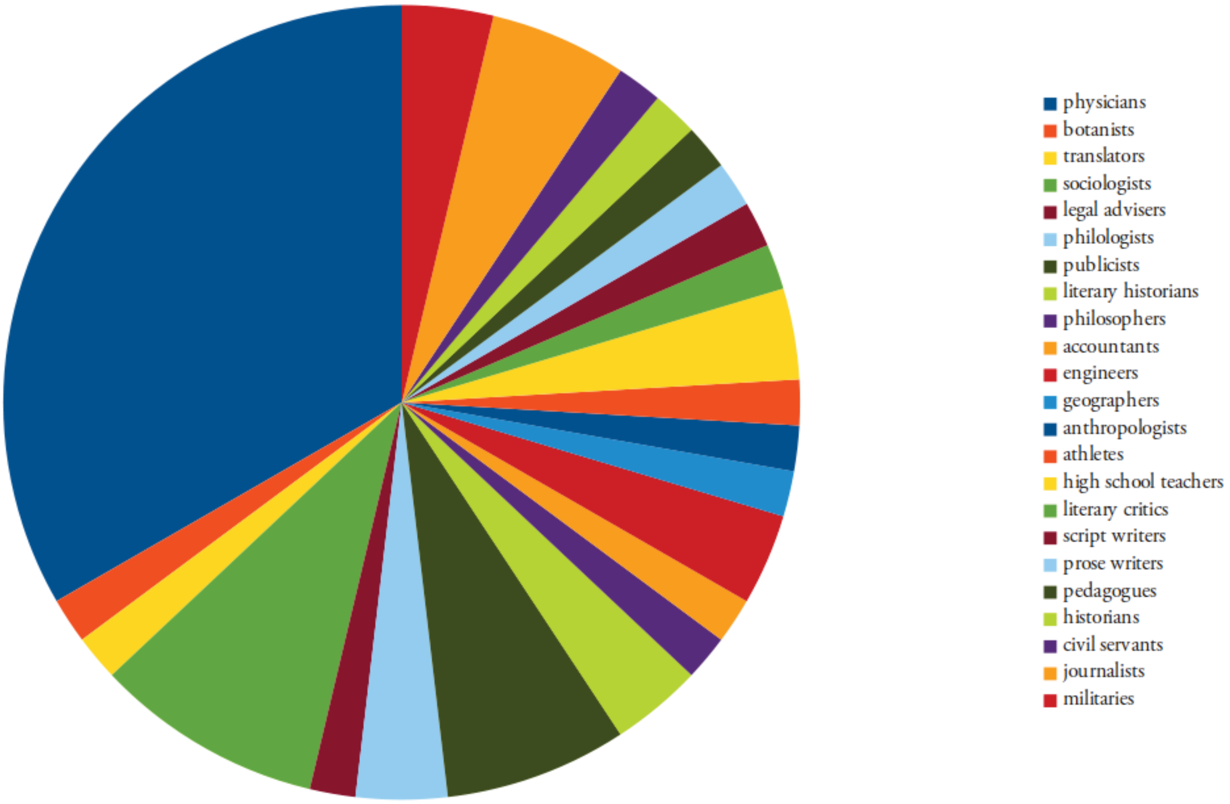

Fig. 1: The professions of authors from the periodical "Societatea de mâine," who wrote articles on the topics covered by this study.

GHEORGHE BOGDAN-DUICĂ

Gh. Bogdan-Duică was born in 1865 in Braşov, in a family of civil servants and merchants, and died in 1934, in the same locality. He attended high school in his hometown, and his university studies in history and philology in Budapest, Jena, Vienna and Bucharest, where he graduated in 1897[86]. From a professional point of view, in 1919 he became a member of the Romanian Academy and the first dean of

[85] See *Fig. 1.*

[86] Sasu 2006, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro

the Faculty of Letters, within the University of Cluj[87]. Regarding his political presence, he was a member of the National-Liberal Party, led by Ion C. Brătianu[88]. He had collaborated with several magazines and newspapers, including *Gazeta Transilvaniei*, *Tribuna*, *Convorbiri literare*, *Societatea de mâine*, *Românismul* and others. In *Societatea de mâine*, in 1924 and 1925, he wrote over twenty articles that are either dedicated to the concept of race or refer to this concept in the sections devoted to social issues and literary discussions. As a founding member of the League of Cultural Unity of All Romanians[89], an instrument created for disseminating the idea of Romanianism as a racial feature[90], Gh. Bogdan-Duică was one of the most active authors on the topic of race in the editorial staff of *Societatea de mâine*.

The topics approached by Gh. Bogdan-Duică in his press articles were mainly related to the ethnic supremacy of the Romanians, especially of the Transylvanian Motzen (moți), who, according to him, had to be supported by the state[91]. He encouraged the Romanianisation of Transylvanian cities through the colonisation from rural to urban areas and supported the adoption of ethnic policies at the national level. Like O. Ghibu, he believed that the Jewish population was the greatest threat to the urban environment.

> It's about the Transylvanian cities. We have long complained about the fact that these cities are foreign; that Romanians represent a small percentage of the population within them; and that this must change. [...] And what is serious is that in some parts the conditions continue to change to our detriment; sometimes to the detriment of the main population, for example the Saxons in Bistrița, where the Jewish element is greatly advancing, much to the chagrin of the Saxons. [...] Colonisation would flourish richly if a *collective* power said to itself: "*This* city can be conquered". [...] Another form of colonisation would be that of the state. It will happen someday![92]

For Gh. Bogdan-Duică, the concept of race seems to be the main paradigm which he used in order to express his ideas. He almost always used the German spelling of the term race (*rassă*), which suggests the epistemic influence on the author coming from the German rather than from the Romanian area. Although, in many cases, he used the term race in a neutral way, namely without making discriminatory statements regarding other racial groups, by the frequency of using this term, Bogdan-Duică managed to populate with the concept of race a relatively large number of issues of the periodical in the years 1924–1925. On the other hand, according to Bogdan-Duică, each nation was considered to have racial qualities and defects[93]. Using expressions such as "race instincts," "race health," "race emancipation," "race characteristics," "delayed races," he promoted the existence of racial differences specific to each people. In a review of the book *Democrații moderne* (*Modern Democracies*) written by the liberal James Bryce (1838–1922), describing the racial character of the French, Bogdan-Duică stated that: "the French unity of soul strongly supports itself, thanks to its *origin, race and love of country*"[94].

From a racial point of view, in a 1924 article entitled *Politică și rassă* (*Politics and Race*)[95], in which he promoted a pan-European alliance against Russia, Gh. Bogdan-Duică positioned Romania on the side of the Western world as its defender: "Wouldn't it be better to have the appearance of a people aware of its place as neighbour of Russia and border guard of Europe?"[96]. Being among the greatest supporters of

87 Sasu 2006, p. 180.
88 Mateiu 1934, p. 2–3.
89 Pârâianu 2007, p. 355.
90 Pârâianu 2007, p. 366.
91 Bogdan-Duică 1924a, p. 59–60.
92 Bogdan-Duică 1924b, p. 87–88.
93 Bogdan-Duică 1925b, p. 599.
94 Bogdan-Duică 1925a, p. 18.
95 Bogdan-Duică 1924c, p. 129–130.
96 Bogdan-Duică 1924c, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro

the European character of the Romanians, this time, Bogdan-Duică minimised the importance of racial distinctions in the discussion on European integrity, in order to support his point of view according to which Russia or the East was the greatest danger to Europe and, implicitly, to a European Romania.

ONISIFOR GHIBU

O. Ghibu was born in 1883 in the commune of Săliște in Sibiu County, in a family of peasant furriers, and died in 1972 in Sibiu. He completed his secondary education at the Hungarian state high school in Sibiu, at the Romanian high school in Brașov and at the Theological Institute in Sibiu[97]. He attended higher education at the University of Bucharest, at the University of Strasbourg and at the University of Jena, obtaining a doctorate in philosophy, philology and history in 1909. Throughout his academic career as a pedagogue and memorialist, he taught at the Theological Institute in Sibiu and, from 1919, at the University of Cluj, where he became dean of the Faculty of Letters, between 1928–1929[98]. Within Astra (The Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People), he was president of the School Department[99]. He was a corresponding member of the Romanian Academy and published articles in periodicals, such as *Luceafărul, Tribuna, Transilvania, Ardealul,* and others. In *Societatea de mâine*, where he was a member of the steering committee, he published articles related to racism, anti-Semitism, or Romanian ethnic supremacy in various columns, such as *Actualități* (*News*), *Unitate națională* (*National Unity*), *invățământ și educație* (*School and Education*), and *Problema culturii* (*The Problem of Culture*).

Having a nationalist orientation, O. Ghibu's racist concerns were closely related to the numerical overrepresentation of Jews in universities and in the economic field, promoting the idea of the struggle for cultural and numerical supremacy between Romanians and Jews[100]. The tendency observed in the case of Ghibu, as in the case of other authors, was to hold the Jewish population responsible for the poor governance of the state. Combined with demographic and social imbalances, following the unification of Romanian territories in 1918, and the implementation of modern work organisation, based on the Western model, in the context of a predominantly peasant Romania, the impression of the need for a racial and cultural struggle generated in the media, but not only, a hate speech against the Jewish population. In the Romanian urban environment after the Union, in the principalities annexed to the Old Kingdom, the desire for the "Romanian element" to obtain numerical superiority in cultural and educational institutions, but also in other fields of liberal professions, generated an ethnic or racial struggle carried out, in particular, by intellectuals and opinion formers.

In the case of Transylvania, according to Ghibu, the new rights of the majority population had to limit the rights of minorities, caught between the inferiority complexes of Transylvanian Romanians in relation to Hungarians and the Romanian state's efforts to "Romanianise" the urban environment[101]. In Transylvania, the Hungarianised Jews from the former Austro-Hungarian province, with a higher affinity for Hungarian culture than for the Romanian culture, were also considered an obstacle to Romanianisation[102]. Against the background of Jewish immigrations from Russian areas to Bessarabia, the "Jewish problem" generated difficulties not only for the process of Romanianisation of the cities in Transylvania, but also in Bessarabia[103]. According to a Bessarabian professor quoted by Ghibu in a 1924 article, he confessed that:

---

97 Sasu 2006, p. 651.

98 Sasu 2006, p. 651.

99 Sasu 2006, p. 651.

100 Ghibu 1924a, p. 71; Ghibu 1924b, p. 151–154; Ghibu 1924c, p. 235–236.

101 Ghibu 1924b, p. 151–154.

102 Livezeanu 1998, p. 165.

103 For more on the particularities of Bessarabian nationalism and the province's relationship with the Jewish population,

https://biblioteca-digitala.ro

> we work chaotically. We have in Chișinău an opera and operetta troupe subsidised with I don't know how many millions by the Ministry of Arts, on account of the Jews, and for the soul of the poor Moldovan they don't give a single penny. Not only that nothing is added to what we have left Romanian, after the Russian opression, but even that is weakened[104].

In a 1925 article, in which he ethnically and numerically analysed the situation of university students, O. Ghibu lamented the large number of Jewish students in Romanian educational institutions, although in Cluj the "Jewish danger" was not as great as in Iași or as in Chernivtsi because, in Cluj, after the "anti-Semitic perturbations," the number of Jewish students fell by almost half[105]. However, the anti-Semitic perturbations from the early 1920s, to which Ghibu attributed the positive result of the decline in the number of Jewish students at the University of Cluj, were violent attacks, especially physical ones, against the local Jewish population[106]. By using this rhetoric, Ghibu thus went from the hate speech to supporting violence against Jews.

Regarding the concept of race, O. Ghibu overlapped it with religion. In a 1924 article on a potential union of Eastern and Western churches, he stated:

> The Greeks will outrightly oppose any tendency of the reunification of the Church. And probably the Slavic Orthodox peoples will do the same, because they never wanted to get close to the "Latins" of the West[107].

Ghibu also included Romanians in the category of the Western Latin race and proposed a religious "modernisation" by detaching Romania from the East and by its annexation to the West. The only barrier left in the way of the westernisation or complete modernisation of Romania was the Orthodox religion:

> in matters of such decisive importance to our whole future, should we link our fate only to these peoples with whom we have nothing in common but a long-buried past, from which almost no spark of life springs forth? Isn't this the time to emancipate ourselves on the religious grounds from prejudices that have kept us in place for so long?[108]

For Ghibu, the malleability and ambiguity of the concept of race in the 20s meant that it could be used as a category that could bring the Romanian nation closer to the Western world even biologically, not only politically, institutionally and economically. Race thus became a means by which the origins of the Romanian nation could be traced in the West, but was forcibly captured in Eastern Europe.

> Our people, who, by religion are connected with the Eastern peoples, and by race and cultural and political tendencies are connected with the Western peoples, are predestined by Providence to form the bridge between the two sides that stood and still stand today face to face as enemies, and to gather them together[109].

see the chapter „Basarabia: naționalism intr-o provincie arhaică" (Bessarabia: Nationalism in an Archaic Province) in Livezeanu 1998, p. 111–156.

[104] Ghibu 1924a, p. 71.

[105] Ghibu 1925, p. 863–864.

[106] For more about the student anti-Semitic attacks in Cluj, from 1922–1927, see the subchapter „Studenții" (The Students) in Gidó 2014, p. 138–148.

[107] Ghibu 1924d, p. 495–496.

[108] Ghibu 1924d, p. 496.

[109] Ghibu 1924e, p. 580.

https://biblioteca-digitala.ro

TRAIAN BRĂILEANU

Traian Brăileanu was born in 1882 in the commune of Bilca from Suceava County, in a family of Romanian teachers, and died in 1947, in the Aiud penitentiary. He completed his middle school at the German high school in Rădăuți, and his higher education studies in philosophy at the University of Chernivtsi where, in 1909, he obtained a doctorate in philosophy[110]. He lived for ten years in Vienna, where he developed professionally and attended courses at the Faculty of Law within the University of Vienna. After the First World War he returned to Chernivtsi, where he became a university professor. Politically, he was a member of the People's Party, led by Alexandru Averescu, in whose government he served as secretary general of education in Bukovina[111]. In the first half of the 1920s, he joined the Nationalist Party, led by Nicolae Iorga, after which he resigned and, in 1927, he joined the legionary fascist movement, the Legion of Archangel Michael[112], being the friend or "old companion" of Corneliu Zelea Codreanu[113]. During 1931–1933, while he was dean of the Faculty of Sociology in Chernivtsi, T. Brăileanu retrained in sociology, becoming famous both nationally and internationally[114].

T. Brăileanu has led many Chernivtsi magazines, such as *Cugetări, Poporul* and *Gazeta Poporului*. In *Societatea de mâine* he contributed with articles in the column dedicated to social issues, promoting his nationalist and racist views, writing on topics related to race, biopolitics, Jews and corruption. Convinced of the racial superiority of Romanians over national minorities, in his articles, T. Brăileanu urged the Romanian population to fight for economic, social or cultural supremacy[115]. Philosophically, Brăileanu was influenced, among others, by the social hierarchy of Kant and Aristotle[116], by the positivism of Auguste Comte[117], and by the social Darwinism of Herbert Spencer[118]. In a synthesis on crowd psychology drawn up by Gustave Le Bon, published in *Societatea de mâine*, Brăileanu defined race as "an aggregate with common traits and feelings, which are increasingly strengthened by heredity"[119]. In fact, in his career as a sociologist, T. Brăileanu developed his own theoretical model, according to which society was considered a living organism, and social problems had to be treated as such[120].

In his public discourse, as it appears in *Societatea de mâine*, Brăileanu was convinced of the cultural superiority of the Romanians in Bukovina, as compared to the Germans and Jews in the region, whom he considered clearly inferior to the Romanian intellectuals[121]. In a 1924 article, Brăileanu presented the Jews as the main culprits for the precarious situation of Romanians in Bukovina, especially from an economic point of view, but also intellectually, considering that there was a Jewish numerical overrepresentation in education, in the media and in the Bukovina bourgeoisie, in general, to the detriment of the Romanian element. For T. Brăileanu, Romanian anti-Semitism was a natural reaction to the "tricks" committed by Jewish bankers, who supposedly lived off the Romanians through methods such as fraud[122]. The use of medical terms for corruption, such as "social pathology," and the blaming of Jews as an ethnic group[123] suggests that his anti-Semitism had a component of internal racism, that is,

110 Schifirneț 2009, p. 51–52.
111 Schifirneț 2009, p. 55.
112 Schifirneț 2009, p. 55.
113 Schmitt 2017, p. 11.
114 Schifirneț 2009, p. 53.
115 Brăileanu 1924b, p. 478–481.
116 Schifirneț 2009, p. 58.
117 Brăileanu 1924b, p. 478.
118 Brăileanu 1925b, p. 654.
119 Brăileanu 1926, p. 331–335.
120 Schifirneț 2003, p. 20.
121 Brăileanu 1924a, p. 455–457.
122 Brăileanu 1924b, p. 478–481.
123 Brăileanu 1925a, p. 594–595.

https://biblioteca-digitala.ro

in relation to a minority within state borders[124]. At the same time, Brăileanu accused the entire Jewish ethnic group of racism, due to the promotion by some Jewish intellectuals of the concept of *Klassenvolk,* through which "Jews [...] would represent an ethnic unit and at the same time a class unit, the bourgeois class of our cities"[125]. For Brăileanu, this meant an incompatibility between the two groups, Jewish and Romanian, which would inevitably lead to a conflict between Jews and the Romanian nation, as in the case of any other majority nation in a state where Jewish citizens live as well[126].

In Brăileanu's articles one can observe a gradual radicalisation of his discriminatory messages. Thus, in an article from 1927, Brăileanu came to promote the exclusion of minorities from the political and social life of the state. Implicitly, the political rights of state minorities had to be limited in order to maintain the unity and authority of the state over other states. By opposing the pacifist and humanist ideas circulated in his time, Brăileanu believed that:

> As long as differences of race, religion, language persist and manifest themselves in the state, the political obligations can only be fulfilled by the dominant nation, so the political rights belong to it too. [...] Religion? Ask the Turks why they do not admit Christians into the army. Race? Ask the English and French how many black or yellow officers they have in their armies and how many ministers? Let the British try to make free elections and entrust the helm of the State to a government coming out of that parliament! It would be an interesting experience for pacifist and humanitarian sociologists[127].

OLIMPIU BOITOȘ

Olimpiu Boitoș was born in 1903, in the commune of Blăjel in Sibiu County, in a family of Romanian peasants, and died in 1954 in Cluj, where he spent most of his life. He completed his secondary education in Blaj and Sibiu and graduated with a Bachelor's degree in 1925 and a doctorate in 1931 at the Faculty of Letters and Philosophy of the University of Cluj. In the 1930s, during his career as literary historian, after making his debut in the magazine *Dacia Traiană* in 1921, O. Boitoș was editorial secretary at the *Gând Românesc* publication and contributed to magazines such as *Luceafărul, Cosânzeana, Gazeta Transilvaniei*, and others. He was part of organisations and institutes of the Romanian Academy, such as the Institute of National History in Cluj and the Linguistic Institute of the Academy, Cluj branch[128]. Internationally, he was in close contact with French literary organisations, being a member of the Romanian School in France, a member of Société d'Histoire Littéraire de la France, and contributed to studies on Romanian-French relations[129]. Within Astra, he was secretary of the Literary and Scientific Department[130]. Since 1924, in the periodical *Societatea de mâine*, he published articles on racial and ethnic issues, both individually and together with Ion Breazu, under the B&B signature[131].

From a racial point of view, quoting a fragment from a work written by sociologist Mihail Șerban[132], O. Boitoș considered the peasant as "the most Romanian part" of the Romanian ethnic body[133]. Ever since his Bachelor's degree studies, he had expressed his nationalist ideals, arguing that the Romanian people must be the only national leading people. His statements on ethnicity were part of a kind of ethnic struggle against "greedy foreigners," which allegedly represented a threat to the ethnic and economic

124 Balibar, Wallerstein 1991, p. 38–39.
125 Brăileanu 1924b, p. 479.
126 Brăileanu 1924b, p. 478–481.
127 Brăileanu 1927, p. 303.
128 Sasu 2006, p. 184.
129 Sasu 2006, p. 184–185.
130 Sasu 2006, p. 184.
131 Sasu 2006, p. 185.
132 Şerban 1925.
133 Boitoş, Breazu 1926c, p. 666.

https://biblioteca-digitala.ro

existence of the Romanian people[134]. In addition to ethno-nationalist beliefs, among the objects of his publicist fascination there was the concept of race, sometimes expressing concerns about the degeneration of race, influenced by French Gobinism racism[135]. The ideas of Arthur de Gobineau (1816–1882), who promoted the idea of the Aryan race and who was one of the founders of an early scientific racism, had a great impact on European racist thinking and, implicitly, on Romanian racism[136].

Another French personality who had an influence on Boitoș's articles was the positivist Auguste Comte, the founder of modern sociology[137]. Citing his contemporary, the philosopher and psychologist Constantin Rădulescu-Motru (1868–1957), in reference to the need to introduce a science such as sociology among the interests of the state, Boitoș urged the adoption of a scientific nationalism in exchange for the romantic one, because he considered the nation to be a social and biological organism that had to be treated as such[138]. Like other thinkers who were contemporary with him, Boitoș supported a government based primarily on science, not so much on politics, because science was supposed to be infallible[139]. In the scientific nationalism promoted by C. Rădulescu-Motru, however, race (*rassa*) had an essential role:

> The material influences of the cosmic environment and of the race are engraved on the primitive homogeneity of the soul; then the spiritual differentiations follow, which remain, because they are the most enduring. The last word in the leadership of the nationalist movement will therefore belong, not to the well-intentioned, but to the well-skilled in terms of the truth[140].

However, this kind of racial differentiation had the potential to divide *nations* or peoples into "good-origin" or "bad-origin" races. On the one hand, when referring to the Roma, he called them, paraphrasing, "stultified shoddy Gypsies"[141]. On the other hand, in a praise brought to some portraits of Motzen persons, made by the Szekler painter Nagy Istvan, Boitoș talks about the "strong race characters" imprinted on the face of the Romanian peasants, which he sees as "illuminated by an inner spirit"[142]. The topic of the good-bad dichotomy in relation to the Romanian peasant with a noble soul and the "dirty Gypsy" was not new in the Romanian public discourse. But the importance of highlighting this differentiation in the present study is that, in the interwar period, the peasant-Roma opposition was given a new, scientific dimension.

The biopolitical theory formulated by I. Moldovan was another influence on articles signed by O. Boitoș. The impact of Moldovan's biopolitics on Boitoș can especially be seen in his articles that talk about the biological stratification of the society. Boitoș therefore supported Moldovan's theory, which, although denying the existence of races in the modern European sense, promoted the idea of biological social stratification, hereditarily inherited. According to this theory, the social status was considered to be closely linked to the biology of the individual, which, in turn, had an influence on the nation from an economic point of view. Thus, social differences were perceived as biological differentiators, and the transition from a lower to a higher social status could only be achieved if the individual was able to overcome his biological condition or the hereditary destiny in which he was born[143].

134 Boitoș 1924, p. 697.
135 Boitoș 1925, p. 902.
136 Turda 2003, p. 339.
137 Boitoș 1926, p. 54–55.
138 Boitoș 1926, p. 54–55.
139 Boitoș 1926, p. 54–55.
140 Rădulescu-Motru 1925, p. 94.
141 Boitoș, Breazu 1926a, p. 163.
142 Boitoș, Breazu 1926b, p. 363.
143 Boitoș 1927b, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

Using terms of similar ambiguity, due to the conflict in Romanian scientific communities between the adoption of modernity and the preservation of traditionalism, as well as to the need to set the Romanian nation on a favourable position in relation to other European races, O. Boitoș recommended a racial classification system that took into account the "elements of the soul"[144]. Summarising the content of a conference in Cluj on biological and racial topics, held by biology and hygiene professor Mihai Botez[145], in which they discussed about the theory of racial degradation based on Gobinism of the so-called superior races, namely dolichocephalic or Germanic, as opposed to the inferior brachycephalic ones, Boitoș refused the Western proposal of a strictly biological improvement of the race[146]. He condemned the adoption of a pure biological racism and called for a form of racism that would take into account the multilateralism of the human issue, namely both the biological elements and the human elements of the soul[147]. In another article, referring to the political ideas of Ioan Slavici, O. Boitoș stated that the spiritual aspect was integral to the idea of race:

As opposed to the Hungarian people, the Romanian people are better endowed with cultural skills. Aware of his spiritual superiority, the Romanian looks with contempt on the peoples around him. Lacking a political conscience, he has a living national conscience [...][148].

CONCLUSIONS

The racism analysed in this study was one that originated in nationalism. The relationship of dependence between nationalism and racist thinking is an inevitable phenomenon in the history of modern nation-states, as Etienne Balibar remarks with regard to modern mechanisms for the formation of racism. According to Balibar, racism is constantly derived from nationalism, as a component part thereof, not only in relation to external groups, but also to ethnic elements or internal groups[149]. According to Balibar, the nationalisms of Third World countries resulted as a reaction to colonial racism[150]. If one were to extrapolate his theory to the case of Greater Romania, one could say that Romanian nationalism was born as a result of multiple external factors that gave the Romanian principalities a status of colonialities. First of all, one of the causes for the development of the Romanian nationalism-racism pair would be, on the one hand, Romania's exit from the Ottoman and then Russian imaginary space and, on the other hand, the entry into the European imaginary space. In accordance with this theory, one notices that, even in *Societatea de mâine*, the racialising discourse came mainly from actors who promoted the Westernisation of Romania and the detachment from the Eastern, Slavic or Balkan cultural heritage. Romania's entry into the European world, even if never complete, created a need for an identity which would position the Romanian people in a positive light in relation to other European "civilisations". On the one hand, Romanian racism can be interpreted as a reaction to the superiority of Northern European racism over everything that was not Northern, namely, implicitly, to the nations detached from the former Ottoman Empire and which became peripheries of Europe or, in the case of Romania, "agrarian province of Western Europe"[151]. On the other hand, it can be seen as a reaction to Hungarian racism, manifested through a discourse of ethnic superiority over Transylvanian Romanians, which generated among Romanian intellectuals their own racial theory destined to combat Hungarian

144 Boitoş, Breazu 1926d, p. 784.
145 Turda 2008, p. 38.
146 Boitoş, Breazu 1926d, p. 784.
147 Boitoş, Breazu 1926d, p. 784.
148 Boitoş 1927a, p. 34–37.
149 Balibar, Wallerstein 1991, p. 53.
150 Balibar, Wallerstein 1991, p. 53.
151 Boatcă 2019, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

superiority. Developed since the end of the 19th century, it served then as basis for the Romanian racial thinking of the 20th century[152].

Secondly, along with the formation of European nationalisms in the 19th century and the creation of an international European Christian category which, at least theoretically, included Romania, an otherness came to being, as object of European international racism, namely that of the uprooted Jewish person[153], which was inevitably adopted by Romanian nationalism. In the case of Romanian racism, the hatred towards the uprooted Jewish was accompanied by the contempt towards the nomadic Gypsy. Although anti-Semitism and anti-Gypsyism existed in the Romanian territories even before the unification of the principalities, Romania's entry into the modern, Western, civilised world also presupposed the adoption, among others, of the racialising discourse in relation to non-Romanian groups. Jewish people were seen as Romania's greatest enemy because they were considered a threat to the integrity of the state, both because of the Jewish immigration from Russian areas and their presence in cities, in Romanian universities and in certain liberal professions. In addition to these reasons, the Jewish people from Transylvania represented a presumed double danger for the Romanianisation of the territories annexed to the Old Kingdom, due to their affinity to the Hungarian culture which, for Transylvanian Romanians, generated an inferiority complex. The Roma, freed from slavery after about half a millennium, were now seen as dispensable, subhuman, and with no economic, biological or intellectual value for the modern Romanian state.

One can consider the articles analysed in this paper as an integral part of the studies essential for a more complete understanding of interwar public discourse. The frequency of about 2 articles on racist topics in each issue of the periodical indicates that racial ideas have had a significant impact on readers. Also, the gradual decrease in the 1920s of the explanations for the racial, eugenic, and biopolitical terms suggests that the public had already become familiar with the theories behind them. On the one hand, one considers that the biologisation of the individual and of the nation in eugenic and biopolitical discourses, by resembling the nation to a living organism and the society to a cellular organism, had an influence on the way in which the individual related to human existence. As programmes created only for the welfare of the Romanian population, without taking into account the multiethnic character of the Romanian state, eugenics and biopolitics had the potential to encourage the emergence of racialised thinking. On the other hand, the direct use of racial terms in the eugenic and biopolitical discourse, the discouragement of racial mixing, and the popularisation of theories on racial characteristics, the differences between human races, and racial hierarchies have had negative consequences. These have generated discriminatory discourses against other ethnic groups, discourses of segregation and debates on the inability of minority groups to assimilate to the majority group in such a way as to result in a homogeneous Romanianised population. As Ion Clopoţel, the editor-in-chief of *Societatea de mâine*, remarked in a 1932 article that the eugenicist leader I. Moldovan "enchanted the society with his formulas of *biopolitics* and *biological capital*"[154]. All these conclusions force us to re-evaluate the role, importance, and impact of the concepts of race, eugenics and biopolitics on the interwar Romanian imaginary and collective identity, both in the process of Romanian cultural identity formation and in relation to the minorities from Romania.

REFERENCES:

Agârbiceanu 1924	I. Agârbiceanu, *Un colț de liniște*, in: *Societatea de mâine*, 1/3, 1924, p. 65.
Back, Solomos 2000	L. Back, J. Solomos (eds.), *Theories of Race and Racism. A Reader*, Londra, 2000.

152 Turda 2016, p. 149–156.
153 Balibar, Wallerstein 1991, p. 63.
154 Clopoțel 1932, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Balibar, Wallerstein 1991	E. Balibar, I. Wallerstein, *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*, Londra, 1991.
Bărbulescu 2015	C. Bărbulescu, *România medicilor: Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, 2015.
Boatcă 2019	M. Boatcă, *Laboratoare ale modernității. Europa de Est și America Latină in (co)relație,* trans. O. Țichindeleanu, Cluj-Napoca, 2019.
Boatcă, Pârvulescu 2020	M. Boatcă, A. Pârvulescu, *Creolizing Transylvania. Notes on Coloniality and Inter-imperiality*, in: *History of the Present*, 10/1, 2020, p. 9–27.
Bogdan-Duică 1924a	Gh. Bogdan-Duică, *Restaurarea moților*, in: *Societatea de mâine*, 1/3, 1924, p. 59–60.
Bogdan-Duică 1924b	Gh. Bogdan-Duică, *Orașele Ardealului*, in: *Societatea de mâine*, 1/4, 1924, p. 88.
Bogdan-Duică 1924c	Gh. Bogdan-Duică, *Politică și rassă. Pan-Europa*, in: *Societatea de mâine*, 1/6, 1924, p. 129–130.
Bogdan-Duică 1925a	Gh. Bogdan-Duică, *Democrațiile moderne*, in: *Societatea de mâine*, 2/1–2, 1925, p. 18–20.
Bogdan-Duică 1925b	Gh. Bogdan-Duică, *P. P. Panaitescu*, in: *Societatea de mâine*, 2/34–35, 1925, p. 599.
Boitoș 1924	O. Boitoș, *Unitatea națională: o sărbătoare uitată?*, in: *Societatea de mâine*, 1/35, 1924, p. 697.
Boitoș 1925	O. Boitoș, *Pe marginea unei traduceri. „Renașterea" de Gobineau, trad. de A. Toma*, in: *Societatea de mâine*, 2/51–52, 1925, p. 902.
Boitoș 1926	O. Boitoș, *Sociologia în Ardeal*, in: *Societatea de mâine*, 3/4, 1926, p. 54–55.
Boitoș 1927a	O. Boitoș, *Activitatea lui Ioan Slavici la „Tribuna" din Sibiu (3)*, in: *Societatea de mâine*, 4/3, 1927, p. 34–37.
Boitoș 1927b	O. Boitoș, *I. Moldovan: Stratificarea biologică a societății*, in: *Societatea de mâine*, 4/15–17, 1927, p. 224.
Boitoș, Breazu 1926a	O. Boitoș, I. Breazu, *Meșterul Manole, de Victor Eftimiu in turneu*, in: *Societatea de mâine*, 3/9, 1926, p. 163.
Boitoș, Breazu 1926b	O. Boitoș, I. Breazu, *Expoziția pictorului Nagy Istvan*, in: *Societatea de mâine*, 3/19, 1926, p. 363.
Boitoș, Breazu 1926c	O. Boitoș, I. Breazu, *M. Șerban: Tendințele de evoluție a clasei țărănești*, in: *Societatea de mâine*, 3/43, 1926, p. 666.
Boitoș, Breazu 1926d	O. Boitoș, I. Breazu, *M. Botez: Progresul și selecțiunea valorilor umane*, in: *Societatea de mâine*, 3/49–50, 1926, p. 784.
Borza 1924	A. Borza, *Câteva noțiuni de fitosociologie*, in: *Societatea de mâine*, 1/15–16, 1924, p. 328.
Borza 1926	A. Borza, *Curente „sociologice" in studiul sistematic al plantelor*, in: *Societatea de mâine*, 3/23, 1926, p. 416–418.
Brăileanu 1924a	T. Brăileanu, *Structura societății bucovinene inainte de unire*, in: *Societatea de mâine*, 1/23, 1924, p. 455–457.
Brăileanu 1924b	T. Brăileanu, *Structura societății bucovinene*, in: *Societatea de mâine*, 1/24, 1924, p. 478–481.
Brăileanu 1925a	T. Brăileanu, *Corupția (un capitol din patologia socială)*, in: *Societatea de mâine*, 1/34–35, 1925, p. 594–595.
Brăileanu 1925b	T. Brăileanu, *Corupția (un capitol din patologia socială)*, in: *Societatea de mâine*, 2/38, 1925, p. 654.
Brăileanu 1926	T. Brăileanu, *Psihologia mulțimii*, in: *Societatea de mâine*, 3/18, 1926, p. 331–335.
Brăileanu 1927	T. Brăileanu, *Antagonismul politic*, in: *Societatea de mâine*, 4/23–24, 1927, p. 303.
Bucur 1924	V. Bucur, *Câmpia ardeleană*, in: *Societatea de mâine*, 1/17–18, 1924, p. 351–355.
Bucur 2002	M. Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, 2002.
Butaru 2010	L. T. Butaru, *Rasism românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România, până la Al Doilea Război Mondial*, Cluj-Napoca, 2010.
Cehan-Racoviță 1926	C. Cehan-Racoviță, *Vieți irosite*, in: *Societatea de mâine*, 3/51–52, 1926, p. 802–806.
Chelcea 1931	I. Chelcea, *Originea rudarilor*, in: *Societatea de mâine*, 8/16–17, 1931, p. 311–313.
Clopoțel 1924	I. Clopoțel, *Chemarea noastră*, in: *Societatea de mâine*, 1/1, 1924, p. 5–6.
Clopoțel 1930	I. Clopoțel, *Figuri reprezentative: Alexandru Papiu-Ilarianu*, in: *Societatea de mâine*, 7/7, 1930, p. 128–129.
Clopoțel 1931	I. Clopoțel, *Socialdemocrația și problemele României contimporane*, in *Societatea de mâine*, 8/18, 1931, p. 336–338.
Clopoțel 1932	I. Clopoțel, *Criza de directivă și de organizare a Astrei*, in: *Societatea de mâine*, 9/11–12, 1932, p. 163.
Cotoi 2016	C. Cotoi, *Cholera, Health for All, Nation-Building, and Racial Degeneration in Nineteenth-Century Romania*, in: *East Central Europe*, 43, 2016, p. 161–187.

https://biblioteca-digitala.ro

Dașcovici 1925 — N. Dașcovici, *Politica externă. Coloniștii unguri la Societatea Națiunilor*, in: *Societatea de mâine*, 2/39, 1925, p. 672.

Dumitreanu 1929 — Z. Dumitreanu, *Tragedia satelor, după sociologul Fodorosi*, in: *Societatea de mâine*, 6/12–13, 1929, p. 203–206.

Gherasim 1924 — V. Gherasim, *Cari sunt interesele specific bucovinene?*, in: *Societatea de mâine*, 1/15–16, 1924, p. 324–325.

Ghibu 1924a — O. Ghibu, *Muzica populară românească în străinătate*, in: *Societatea de mâine*, 1/3, 1924, p. 71.

Ghibu 1924b — O. Ghibu, *Universitatea românească a Daciei Superioare*, in: *Societatea de mâine*, 1/7, 1924, p. 151–154.

Ghibu 1924c — O. Ghibu, *Există o chestiune basarabeană?*, in: *Societatea de mâine*, 1/11, 1924, p. 235–236.

Ghibu 1924d — O. Ghibu, *Conferința de la Sinaia a alianței universale pentru înfrățirea popoarelor prin biserică*, in: *Societatea de mâine*, 1/25, 1924, p. 495–496.

Ghibu 1924e — O. Ghibu, *Rostul politic al vizitei patriarhului dela Ierusalim în România*, in: *Societatea de mâine*, 1/29, 1924, p. 580.

Ghibu 1925 — O. Ghibu, *invățământul nostru superior, în graiul cifrelor*, in: *Societatea de mâine*, 2/50, 1925, p. 863–864.

Ghiulea 1925 — N. Ghiulea, *Proprietari și chiriași la Oradea-Mare*, in: *Societatea de mâine*, 2/19, 1925, p. 342.

Ghiulea 1926 — N. Ghiulea, *Minoritarii în politica românească*, in: *Societatea de mâine*, 3/27–28, 1926, p. 485–486.

Ghiulea 1928 — N. Ghiulea, *Drepturile și datoriile studențimei*, in: *Societatea de mâine*, 5/6, 1928, p. 132–133.

Gidó 2014 — A. Gidó, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, 2014.

Giurgea 1924a — E. Giurgea, *Mosafirii veniți de peste Nistru*, in: *Societatea de mâine*, 1/11, 1924, p. 240.

Giurgea 1924b — E. Giurgea, *Presa românească în Ardeal*, in: *Societatea de mâine*, 1/27, 1924, p. 536.

Hodoș 1929 — E. Hodoș, *Mic dicționar pentru școale și particulari. Ediția I*, Sibiu, 1929.

Iacobovici 1924 — I. Iacobovici, *Biopolitica*, in: *Societatea de mâine*, 1/14, 1924, p. 305–306.

Livezeanu 1998 — I. Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*, București, 1998.

Lupaș 1924 — I. Lupaș, *Cum trăiește amintirea lui Horia și a lui Avram Iancu în sufletul moților*, in: *Societatea de mâine*, 1/19–20, 1924, p. 387–389.

Manuilă 1924 — S. Manuilă, *Sterilizarea eugenică în Statele Unite*, in: *Societatea de mâine*, 1/24, 1924, p. 484.

Manuilă 1925a — S. Manuilă, *Consumația alcoolului și situația brevetelor in Transilvania*, in: *Societatea de mâine*, 2/7, 1925, p. 112.

Manuilă 1925b — C. Manuilă, *Ce ar trebui să facă statul român pentru educația fizică*, in: *Societatea de mâine*, 2/39, 1925, p. 680–681.

Mateiu 1934 — I. Mateiu, *Funerariile Prof. Gh. Bogdan-Duică*, in: *Renașterea*, 22/39, 1934, p. 2–3.

Mehedinți 1924 — S. Mehedinți, *Ura sârbească*, in: *Societatea de mâine*, 1/9, 1924, p. 191–192.

Moldovan 1927 — I. Moldovan, *Eugenia – Igiena națiunei*, in: *Buletin eugenic și biopolitic*, 1/1, 1927, p. 3–4.

Mureșanu 1924 — T. Mureșanu, *Din Turda*, in: *Societatea de mâine*, 1/9, 1924, p. 199.

Pașca 1930 — Șt. Pașca, *Țiganii*, in: *Societatea de mâine*, 7/23–24, 1930, p. 445–446.

Pârâianu 2007 — R. Pârâianu, *Culturalist Nationalism and Anti-Semitism in Fin-de-Siècle Romania*, in: M. Turda, P. J. Weindling (eds.), *"Blood and Homeland". Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*, Budapesta, 2007.

Pop 1909 — Șt. Pop, *Dicționar ortografic al limbii române*, București, 1909.

Popoviciu 1924 — Gh. Popoviciu, *Rasele și popoarele*, in: *Societatea de mâine*, 1/2, 1924, p. 48.

Popoviciu 1928 — Gh. Popoviciu, *Biopolitica, puericultura și schimbarea de sistem în conducerea statului*, in: *Societatea de mâine*, 5/22–24, 1928, p. 443–444.

Preda 1924 — Gh. Preda, *O apropiere între nouile descoperiri fizice și științele biologice medicale*, in: *Societatea de mâine*, 1/1, 1924, p. 20–21.

Preda 1925 — Gh. Preda, *O lucrare de importanță socială și politică*, in: *Societatea de mâine*, 2/20, 1925, p. 355–356.

Pușcariu 1924 — S. Pușcariu, *Cum să scriem*, in: *Societatea de mâine*, 1/4, 1924, p. 89.

Pușcariu 1925 — V. Pușcariu, *În munții Rodnei*, in: *Societatea de mâine*, 2/42, 1925, p. 737–738.

Rădulescu-Motru 1925 — C. Rădulescu-Motru, *Naționalismul*, in: *Societatea de mâine*, 2/6, 1925, p. 94.

Redacția 1925 — Redacția, *O palmă cu urmări politice*, in: *Societatea de mâine*, 2/20, 1925, p. 359.

Redacția 1927a — Redacția, *Succesele unei școli țigănești*, in: *Societatea de mâine*, 4/18, 1927, p. 243.

Redacția 1927b — Redacția, *Problema țiganilor în Cehoslovacia*, in: *Societatea de mâine*, 4/33–34, 1927, p. 402.

Sasu 2006 — A. Sasu (ed.), *Dicționarul biografic al literaturii române*, 1, Cluj-Napoca, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

Schifirneţ 2003	C. Schifirneţ, *Sociologie. Ediția a III-a revizuită și adăugită*, București, 2003.
Schifirneţ 2009	C. Schifirneţ, *Sociologie românească modernă*, București, 2009.
Schmitt 2017	O. J. Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și căderea „Căpitanului,"* trans. W. Tauwinkl, București, 2017.
Scriban 1939	A. Scriban, *Dicționaru limbii românești. Edițiunea intâia*, Iași, 1939.
Şerban 1925	M. Şerban, *Tendințele de evoluție ale clasei țărănești*, Brașov, 1925.
Stanca 1924a	D. Stanca, *O anchetă sanitară la un liceu*, in: *Societatea de mâine*, 1/32, 1924, p. 641–644.
Stanca 1924b	D. Stanca, *O anchetă sanitară la un liceu*, in: *Societatea de mâine*, 1/33, 1924, p. 660–663.
Suciu 1924a	P. Suciu, *Restaurare integrală*, in: *Societatea de mâine*, 1/24, 1924, p. 471–475.
Suciu 1924b	P. Suciu, *Problema orașelor ardelene*, in: *Societatea de mâine*, 1/26, 1924, p. 512–517.
Trandafir 1924	H. Trandafir, *Antropologia românilor, după Pittard*, in: *Societatea de mâine*, 1/32, 1924, p. 634–635.
Turda 2003	M. Turda, *Fantasies Of Degeneration: Some Remarks On Racial Anti-Semitism In Interwar Romania*, in: *Studia Hebraica*, 3, 2003, p. 336–348.
Turda 2008	M. Turda, *Eugenism și antropologie rasială în România,1874–1944*, București, 2008.
Turda 2015	M. Turda, *Romania*, in: M. Turda (ed.), *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945*, Londra, 2015, p. 271–361.
Turda 2016	M. Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar, 1880–1918*, trans. Attila Varga, Cluj-Napoca, 2016.
Vlădescu-Răcoasa 1924	Gh. Vlădescu-Răcoasa, *Antialcoolismul nostru (scrisori din București)*, in: *Societatea de mâine*, 1/6, 1924, p. 137–138.
Voina 1926a	A. Voina, *Biopolitica*, in: *Societatea de mâine*, 3/12, 1926, p. 225.
Voina 1926b	A. Voina, *Biopolitica, de prof. Dr. I. Moldovan, Cluj, 1926*, in: *Societatea de mâine*, 3/19, 1926, p. 361.
Voina 1926c	A. Voina, *Dela congresul internațional de eugenie*, in: *Societatea de mâine*, 3/31–32, 1926, p. 540.
Wallerstein 2013	I. Wallerstein, *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume*, trans. O. Țichindeleanu, Cluj-Napoca, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

FEMEI SUB JURĂMÂNTUL LUI HIPOCRATE. DOCTORIȚELE SĂLAJULUI INTERBELIC

MIHAELA SABOU[*]

WOMEN UNDER THE OATH OF HYPOCRATES. THE DOCTORS OF THE INTERWAR SALAJ

ABSTRACT: *This study surprises a series of aspects about professional emancipation of the women between the First and the Second World War. The focus is on doctor women who worked in Sălaj county during the interwar period and it prezent biographical details about them but, at the same time, it shows unique events starring these astonishing women. Also, not only does this study emphasize the hostility for their desire of modernization but the satissfaction of proving their skills as well.*

KEYWORDS: *sanitary, doctors, constituency, emancipation, hospital.*

REZUMAT: *Studiul de față surprinde o serie de aspecte referitoare la emanciparea profesională a femeilor în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale. Accentul cade pe femeile medic care au profesat în Sălajul interbelic și prezintă detalii biografice ale acestora dar și intâmplări inedite ale căror eroine au fost. De asemenea, din acest studiu transpare ostilitatea manifestată uneori în legătură cu dorința de modernizare a femeilor dar și aprecierea de care s-au bucurat la capătul eforturilor lor de a-și demonstra abilitățile profesionale.*

CUVINTE CHEIE: *sanitar, doctorițe, circumscripție, emancipare, spital.*

După Marele Război urmat de evenimente politice care au condus la mutații istorice importante, societatea românească a rămas pentru încă o vreme tributară unor manifestări de factură paternalistă care inhibau procesul de emancipare al femeilor ceea ce a declanșat un amplu proces de militare în scopul afirmării acestora în viața publică. Trecerea peste perioada de război le-a întărit femeilor credința că pot gestiona singure probleme care, altă dată, ar fi fost doar apanajul bărbaților. Această constatare le dă șansa să perceapă că neputința pe care erau învățate s-o accepte ca trăsătură definitorie a calităților lor fizice sau intelectuale era doar un clișeu. Mai mult decât atât, femeile devin pe deplin conștiente de efortul pe care acestea l-au depus în slujba*"....Patriei Mame"*[1]. Pe cale de consecință, într-o lume dominată de bărbați, fenomenul emancipării feminine pare să fie una dintre cele mai mari provocări sociale. Evoluția societății de după război nu mai poate refuza femeilor nevoia de modernizare care avea să le deschidă apetitul nu doar spre manifestări avangardiste în modă sau divertisment, ci și orizonturi noi care produc un clivaj inevitabil, desprinzându-se de cutumele tradiționale și plasând femeia în centrul unor acțiuni revendicative pentru dreptul la muncă dar și pentru drepturi politice egale cu ale partenerilor lor. Ele realizează faptul că rolul lor în societate nu mai putea fi unul pasiv, și prin urmare își vor manifesta noua identitate asociindu-se în diverse organizații caritabile prin care promovau nu doar acțiuni filantropice, ci și militează în același timp pentru recunoașterea drepturilor lor. Astfel, femeile atrag atenția asupra schimbărilor care determină reconfigurarea parcursului lor și-și proclamă egalitatea cu bărbații, con-

[*] Consilier superior Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj; email: salaj@arhivelenationale.ro

[1] Mihăilescu 2002, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro

vinse fiind de faptul că *"femeia* și *bărbatul* își *sunt necesari unul altuia* întocmai *ca cele două lame ale unei perechi de foarfeci"*[2]. Dorința lor de emancipare nu este în general disprețuită, dar se lovește de o oarecare adversiune care transpare din atitudinea bărbaților. Această metamorfozare este sancționată uneori prin articole de presă în care se relevă imoralitatea acestei evoluții. Ca o răbufnire de orgoliu, unii nu văd cu ochi buni aceste schimbări și consideră că acceptându-le, femeile *„cu putere subsapă familia* și *cari- dacă le vom permite- vor zdruncina* și *temelia Statului nostru"*[3]. Pe când, în viziunea unora, activismul femeilor părea să submineze poziția dominantă de până atunci a bărbaților, alții, mai vizionari, sprijină tot acest efort de autodeterminare al femeilor și pledează pentru ca*"...femeia... să muncească alături cu bărbatul"*[4]. Prin urmare, femeile, care în general erau educate pentru a-și prelua rolul de bune soții și mame, încep acum să-și etaleze intențiile de a urma școli care să le pregătescă pentru activități și profesii care le-au fost refuzate până atunci. Fără îndoială, numărul celor care au accesat, printre altele, pregătirea în domeniul medical a fost unul modest, iar acest lucru s-a datorat, *"prejudecăților conform cărora femeile nu ar putea* îndeplini *decât munci inferioare"*[5] ceea ce le sădește în subconștient teama de eșec. În ciuda inechităților din societatea românească interbelică prin care se acreditau opinii divergente față de capacitatea femeilor de a îmbrățișa meserii considerate a fi, în mod discreționar, destinate exclusiv bărbaților, unele au curajul să abordeze modele de educație prin care să-și depășescă condiția.

Meseria de medic, față de care se produse deja un precedent încă din secolul al XIX-lea prin italianca Florence Nigthingale, care *"pe terenulu higienicu a prestatu tocmai atăta câtu ori care altu medicu bărbătescu"*[6], devine una dintre preocupările profesionale prin care femeile se vor descătușa de limitările impuse de societate.

Plecând de la aceste realități proprii unei societăți în evoluție și Sălajul interbelic se află sub zodia schimbărilor de mentalitate și se bucură de prezența unor femei medic care, deși puține, reușesc să se achite onorabil de îndatoririle profesionale și să fie la fel de performante ca mult mai consacrații lor colegi. Capacitatea femeilor medic de a empatiza cu nevoile pacienților lor le face pe acestea de multe ori mai accesibile și mai dezirabile decât pe bărbați. Pentru acestea acomodarea cu realitățile nu tocmai fericite pe tărâm medical ale Sălajului interbelic, n-a fost un proces foarte confortabil, iar preluarea unor structuri sanitare în care tratau sau consiliau din punct de vedere medical un număr de pacienți care putea depăși uneori și 10.000 de suflete, a fost o provocare neașteptată. Nu numai numărul mare de pacienți le îngreuna misiunea ci mai ales ignoranța acestora care-i făceau vulnerabili în fața atacurilor epidemiologice. De aici un întreg cortegiu de provocări cărora sunt nevoite a le face față. Cu toate acestea, cu foarte mici excepții, reușesc să-și ducă la îndeplinire sarcinile profesionale, ba mai mult implementează metode menite a organiza și eficientiza activitatea medicală în circumscripțiile pe care le gestionau.

Sursele documentare identifică pentru perioada cuprinsă între cele două războaie prezența a câtorva doctorițe care și-au desfășurat activitatea în circumscripțiile sanitare sau în spitalele care funcționau din vechiul județ Sălaj, unele doar tranzitoriu, iar altele rămânând să-și dezvolte cariera în aceste locuri.

Una dintre primele doctorițe care au profesat în Sălaj a fost Laura Cozac originară din localitatea Dej. Aceasta, absolventă a Facultății de Medicină din Cluj, specialitate stomatologie, era și o bună cunoscătoare a limbilor maghiară, franceză și germană. [7]

În ciuda specializării ei, este numită prin decizie ministerială 15105[8], ca medic la circumscripția

---

[2] *Gazeta de Duminecă*, nr. 3–4–5/1933, p 2.
[3] *Gazeta de Duminecă*, nr. 19/1930, p. 2.
[4] Mihăilescu 2002, p. 193.
[5] Mihăilescu 2002, p. 16.
[6] *Higiena* și Școala, nr. 1/1878, p. 35.
[7] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 1.
[8] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Șimian, județul Sălaj unde depune jurământul de fidelitate în 7 aprilie 1926[9]. Va fi confirmată, începând cu 1 aprilie 1927, cu titlul de medic stagiar[10] al circumscripției mai sus menționate prin decretul regal numărul 747 din martie 1927. Circumscripția Șimian avea în componență șase localități și un număr de 8927 pacienți[11]. Judecând după numărul mare de pacienți arondați la un singur medic, Sălajul nu evoluiază foarte mult față de perioada dinaintea războiului, dar cu toate acestea Laura Cozac n. Rațiu, după evaluările făcute de către prim medicul județului de-alungul carierei sale, se remarcă ca fiind *"... o funcționară conștiincioasă. Inspectează comunele* în *toată luna.* În *combaterea epidemiilor* și-*a pus toată nizuința. A luat toate măsurile de izolare* și *prevenire conform dispozițiilor legale* și *a ordinelor primite."*[12] De asemenea, conduita sa față de societate în general și în particular față de bolnavi este considerată a fi bună.[13]

Prin nota informativă încheiată în urma deplasării echipei de control a Serviciul Sanitar și de Ocrotire al județului Sălaj în scopul inspectării activității din circumscripția sanitară Șimian, în luna mai a anului 1936, pe lângă însemnările tehnice referitoare la activitatea medicului se remarcă faptul că Dr. Laura Cozac are *"prestigiu* și *inspiră* încredere*"*[14]. Fără îndoială că determinarea lor în a-și îndeplini cu succes angajamentul profesional determină schimbări de mentalitate din partea societății care începe să renunțe la prejudecăți și să le aprecieze la adevărata lor valoare.

Lista femeilor medic din fostul județ Sălaj este completată de către Elena Goldstein care și-a obținut dreptul de liberă practică în anul 1926, iar prin decretul regal numărul 741 din 17 martie 1928[15] va fi numită ca medic al circumscripției Camăr. O circumscripție greu de administrat, iar gradul de dificultate era determinat de numărul mare al pacienților care intrau în responsabilitatea medicului de circumscripție. Din această perspectivă cei peste 12.000 de locuitori trebuiau monitorizați și tratați după necesitate cu costul unui efort fizic și profesional remarcabil din partea medicului Elena Golstein. Despre aptitudinile sale profesionale aflăm dintr-un memoriu înaintat de către medicul primar al județului Sălaj către Ministerului Muncii Sănătății și Ocrotirilor Sociale, în scopul definitivării pe funcție a acesteia la capătul celor trei ani de stagiu. Evaluarea nu excelează în apelative elogioase exagerate ci este mai degrabă o prezentare așezată care evidențiază calitățile de *"funcționară bună"*[16] care *"redactează bine tabelele oficioase. Ține* în *ordine registrele. Desfășoară o activitate bună pe terenul bolilor sociale. A desfășurat o activitate foarte bună* în *depistarea* și *combaterea epidemiilor"*[17]. Drept urmare, femeile medic sunt în general conformiste, nu se abat de la obligațiile pe care le au și din această perspectivă îndeplinesc *"conștiincios dispozițiunile legei* și *ordinele primite"*[18]. Fără îndoială că elementul care prevala în atribuirea de calități profesionale unui medic era relația pe care acesta reușea s-o dezvolte cu propriii pacienți. În cazul Elenei Goldstein, această legătură se dezvăluie a fi una de atașament care derivă tocmai din devotamentul cu care își îndeplinea rolul profesional, iar opinia evaluatorului tranșează fără echivoc această realitate catalogând *"conduita sa atât* în *societate cât* și *față de bolnavi ca fiind bună"*[19].

Prezența Ellei Blum-medic în circumscripția Andrid contrastează izbitor cu cele două exemple anterioare, în sensul că ni se prezintă un model complet diferit, de femeie puternică extrem de combativă

---

9 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 18.
10 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 20.
11 SJANSJ, FSSJSJ, R. I/91/<1925–1940>, f.7v.
12 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 14
13 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520, f. 5.
14 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 520 f. 9.
15 SJANSJ, FSSJSJ, R. I/91<1925–1940>, f. 2.
16 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. III/1600/1931, f. 6.
17 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. III/1600/1931, f. 6.
18 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. III/1600/1931, f. 6..
19 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. III/1600/1931, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

și fără disponibilitatea de a face compromisuri. Atitudinea ei o va plasa într-o poziție divergentă cu autoritățile administrative și sanitare ale județului, dar și ale Regiunii Sanitare Cluj.

Ella Blum originară din Valea lui Mihai a absolvit Facultatea de Medicină din Cluj, iar pe lângă limba română, posedă cunostințe de maghiară și germană[20]. A fost numită prin decretul regal numărul 747 din 14 martie 1927, ca medic al circumscripției sanitare Andrid și depune jurământul de fidelitate în 1 aprilie 1927[21].

Ca proaspăt medic numit prin decret regal pentru a-și desfășura activitatea în Andrid, fostul județ Sălaj, Ella Blum se izbește încă de la începutul carierei sale de o atitudine vădit ostilă din partea comunității din această localitate care în mod sfidător contractează serviciile altui medic, Dr. Rosemberg, considerat a fi *"foarte corespunzător* și *pedant* în *serviciul său"*[22]. Mai mult, reprezentanții comunității locale prin vocea pretorului Plasei Valea lui Mihai, pentru a-și justifica atitudinea, încearcă să acrediteze ideea că Dr. Ella Blum *"nu corespunde* întru *toate recerințelor, iar prin* ținuta *sa chiar scandalizează publicul"* [23].

Intră repede în conflict deschis cu mai marii sistemului sanitar, dar și cu autoritățile locale, militând cu acribie pentru afirmarea propriilor principii. Solicitarea unei locuințe a fost transformată într-o dispută care degenerează, aducându-i critici și sancțiuni din partea unei autorități dominant masculină care nu întârzie s-o execute prin diferite forme, imputându-i neglijență în serviciu *"prin nerespectarea ordinelor primite referitoare la combaterea epidemiei de febră tifoidă* în *localitatea Irina"*[24]. Tânăra doctoriță contestă sancțiunea pe care o consideră nejustificată, acuzând autoritățile de superficialitate. Interpretarea tendențioasă a unei telegrame[25], o va costa pe Ella Blum *"pierderea salariului pe 10 zile"*[26].

Atitudinea autorităților față de ea tradează o luptă de orgolii, în care diriguitorii sistemului sanitar ai județului folosesc întreg arsenalul de argumente și expun ostentativ presupusele deficiențe profesionale ale Ellei Blum, înainte de a i se oferi șansa pentru a-și etala abilitățile dobândite în domeniul medical. Mai degrabă se insistă pe zugrăvirea unei imagini în care se prezintă un antimodel profesional ce se opune medicului Rosemberg considerat, potrivit pentru a-și exercita actul medical în Andrid. De altfel, devine ținta preferată a autorităților care o supun oprobiului pe cea care a cutezat să nesocotească ordinele și regulamentele superiorilor și să perecliteze aranjamentele acestora.

Societatea extrem de sensibilă la chestiuni de etică este manipulată cu ușurință și transformată în instanță morală față de Ella Blum. Aceasta este demonizată după ce este denunțată de către una dintre locuitoarele din Andrid că i-a *"tulburat liniștea familială"*[27], situație pentru care i se cere explicații din partea medicului șef al județului. La capătul diverselor întâmplări care o au ca țintă directă pe Dr. Ella Blum, efortul colectiv al detractorilor ei va fi încununat de reușita de a o fi înlăturat în foarte scurt timp, în anul 1929, când prin *"Decizia ministerială nr. 115023 din 11 decembrie 1929"*[28] *"funcțiunea domnișoarei Ella Blum cu 15 decembrie 1929* încetează*"*[29].

Pe lângă cele trei doctorițe care au preluat gestionarea problemelor sanitare în unele dintre circumscripțiile sanitare de pe teritoriul fostului județ Sălaj, și spitalele încep să se bucure de serviciile femeilor medic. Nu este mai puțin adevărat că acestea rămân pentru foarte scurte perioade de timp în aceste instituții dar prezența lor este semnalată de diferite surse documentare.

De pildă, dintr-o adresă a Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale -Direcția de Personal

[20] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 1.
[21] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, ff. 3–4.
[22] SJANSJ, FSSJSJ, dosar III 1247/1928, f. 2.
[23] SJANSJ, FSSJSJ, dosar III 1247/1928, f. 2.
[24] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 2v.
[25] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 3.
[26] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 7.
[27] SJANSJ, FSSJSJ, dosar 1284/1928, f. 1.
[28] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 9.
[29] SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 173, f. 2v.

https://biblioteca-digitala.ro

transmisă către Oficiul prim medicului județului Sălaj, ni se dezvăluie faptul că Vasilescu Elena este numită prin „Înalt *Decret Regal*"[30]ca medic la Spitalul Mixt din Șimleul-Silvaniei urmând a-și prelua îndatroririle începând cu 1 martie a anului 1928.[31]

Din păcate, dintr-o vădită problemă de comunicare, nu i s-a adus la cunoștință faptul că spitalul la care urma să-și desfășoare activitatea era în acel moment inexistent. Pentru înființarea unui spital mixt ar fi trebuit să se aloce o sumă de bani în cuantum de 240000 lei care însă nu erau disponibili ceea ce face ca stabilimentul acestuia să existe doar teoretic. Cu toate acestea în statul de funcții al presupusei instituții spitalicești a fost prevăzută bugetarea unui post de medic.[32] Postul acesta îi va reveni Elenei Vasilescu. În ciuda faptului că autoritățile județului încearcă să găsească o soluție pentru a *"nu refuza acceptarea Dsale"* [33] sunt puse în dificultate neștiind *"ce serviciu să-i* încredințeze"[34].

Vizibil ofensată de încurcătura produsă, Elena Vasilescu va aduce la cunoștința autorităților superioare situația a cărei victimă a fost fără voia ei, și cere să i se plătească *"salariul pe luna martie de la spitalul* Șimleul *Silvaniei"*[35].

Refuzul pentru plata salariului este argumentată de către prim medicul județului Sălaj, încercând a prezenta probe care pot trece drept circumstanțe atenuante, dar care nu scuză cu nimic ridicolul situație ce o are drept protagonistă pe dr. Elena Vasilescu. Mai mult, o dă drept răspunzătoare tocmai pe cea cere căzuse victima încâlcitelor probleme administrative ale județului Sălaj. Aceasta ar fi fost, în viziunea autorităților sanitare ale județului, cea care ar fi declanșat întreaga intrigă prin prezentarea la post *" cu 10 zile* înainte *de a fi numită stând o zi* și *a plecat. Apoi s-a prezentat după numire când a stat tot o zi* și *iar a plecat fără a spune hotărât dacă rămâne sau nu* în Șimleu*"*[36].

Spre finalul perioadei interbelice ni se semnalează prezența tot la Spitalul din Șimleu al unei alte doamne medic, Melania Breazu, care după finalizarea cursurilor Facultății de Medicină din Cluj, obține drept de liberă practică în 8 Mai a anul 1939[37]. Melania Breazu, originară din Teiuș, Județul Alba, va profesa ca medic primar la spital din Șimleul Silvaniei începând din 1 iunie 1939 dată la care depune și jurământul de credință.

Cu toate că femeile își fac loc în sistemul de sănătate profesând în calitate de medici în structurile sanitare ale județelor, numărul lor rămâne în continuare modest în comparație cu cel al colegilor lor bărbați. De asemenea, deși au responsabilități al căror grad de dificultate este identic cu cel al colegilor lor, nu se semnalează nicio situație în care, femeile medic din Sălaj să fie cooptate în structurile de coordonare ale sistemului sanitar. Cu toatea acestea, ele rămân, fără îndoială, o pată de culoare în acest sector dominat de bărbați, reușind să dovedească că sunt demne de cel puțin același grad de respect ca și aceștia din urmă.

Etalarea calităților lor derivă din dorința de a demonstra că pot gestiona situații care să le desprindă de regulile absurde ale unei societăți cu viziuni învechite. Este, în fapt, o declarație de independență care le acordă posibilitatea de a avea inițiativă și de a acționa după propria lor voință, ieșind din captivitatea unor modele sciale depășite.

---

30 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 3.
31 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 3.
32 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 3.
33 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 3.
34 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 3.
35 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f.1.
36 SJANSJ, FSSJSJ, dosar. 1236/1928, f. 2.
37 SJANSJ, FPJSJ-DP, dosar 170, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE:

SJANSJ, FPJSJ-DP – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Prefectura județului Sălaj-dosare de personal
SJANSJ, FSSJSJ – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Serviciul Sanitar al Județului Sălaj
Mihăilescu 2002 – Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838–1929)*, București, 2002.
Higiena și Școala, An. III, nr. 1, Gherla, 1878.
Gazeta de Duminecă, Șimleu Silvaniei, 1930–1933.

https://biblioteca-digitala.ro

PERIFERII SIMBOLICE: LOCALISM, DEZ-IDEOLOGIZARE ȘI DE-NAȚIONALIZARE ÎN CLUJUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

SORIN MITU[*]

SIMBOLIC PERIPHERIES: LOCALISM, DE-IDEOLOGIZATION AND DENATIONALIZATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN CLUJ

ABSTRACT: *The article analyzes the way in which the historical memory of the city of Cluj was built in the last decades. For this purpose, the author deals with the monuments, the lieux de mémoire and the urban toponymy. The conclusions of the article highlight the erosion of traditional ways of building historical memory under the impact of multicultural diversity and consumer society.*
KEYWORDS: *Urban History, localism, symbolic romanization, de-ideologization, Cluj*

REZUMAT: *Articolul analizează modul în care a fost construită memoria istorică a orașului Cluj, în ultimele decenii. În acest scop, sunt analizate monumentele, locurile memoriei și toponimia urbană. Concluziile studiului evidențiază erodarea modalităților tradiționale de construire a memoriei istorice, sub impactul diversității multiculturale și al societății de consum.*
CUVINTE CHEIE: *istorie urbană, localism, românizare simbolică, dez-ideologizare, Cluj*

După 1918, orașul Cluj a cunoscut un proces profund de românizare, atât sub aspect demografic, cultural sau economic, cât și din punct de vedere simbolic. Timp de aproape o sută de ani, sub noua administrație românească, nu s-a modificat doar compoziția etnică a orașului, ci a fost rescrisă întreaga sa istorie. Monumentele orașului, locurile memoriei sau toponimia urbană au fost transformate radical, în vederea edificării simbolice a unui Cluj cât mai românesc[1]. În articolul de față, ne propunem să analizăm modul în care această tendință seculară a fost continuată, nuanțată sau chiar erodată în anii din urmă. Vom aborda mai întâi modul în care a fost gestionată memoria istorică a personalităților clujene și felul în care localismul și regionalismul s-au intersectat cu tendințele centralizatoare, panromânești. În al doilea rând, ne vom apleca asupra „politicilor numirii" practicate mai ales în perioada administrației Boc, care au dus la o anumită dez-ideologizare, fie ea și limitată, a spațiului simbolic urban.

În mod normal, locurile memoriei – și cu atât mai mult cele instituite de o comunitate relativ restrânsă și bine delimitată, cum este aceea a Clujului românesc – au o dimensiune locală esențială, înseamnă ceva în primul rând pentru localnicii care le construiesc. Cu toate acestea, pentru românii din Cluj cele mai multe simboluri transcend localismul sau, chiar dacă se leagă de trecutul urbei, au fost citite, în mod tradițional, într-o cheie mai generală, panromânească. Pentru români, Clujul nu a fost, cel puțin până în anii din urmă, în primul rând un oraș al clujenilor (deoarece clujenii puteau să fie și maghiari), ci un oraș al românilor; ca urmare, acești „clujeni" puteau să fie de oriunde din spațiul românesc.

[*] Prof. univ. dr. Universitatea „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca: email: sorinmitu2@yahoo.com

[1] Pentru procesul de românizare simbolică a Clujului vezi: Feischmidt 2003; Jakab 2009; Brubaker et al 2010, pp. 97–128; Györke 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă încercăm să alcătuim un top al celebrităților clujene[2], din optică românească, observăm că el nu cuprinde aproape deloc „clujeni" născuți la Cluj, ci, în cel mai bun caz, celebrități adoptate. S-a vorbit, spre exemplu, până și despre „clujeanul" Adrian Marino (al cărui nume îl poartă astăzi una dintre noile străzi ale orașului), un perfect moldovean – nici măcar ardelean – alungat de vitregia vremurilor comuniste la Cluj, unde a creat o operă importantă.

Obiectiv privind lucrurile, cel mai important român (și nu numai) născut la Cluj ar putea fi regele Matia, dacă identitatea sa „etnică" problematică (de fapt total nesemnificativă pentru un rege din Evul Mediu) nu l-ar scoate din cursă. În orice caz, este o ironie a istoriei faptul că statuia sa a rămas totuși cel mai puternic simbol vizual al orașului, după un secol de românizare simbolică a acestuia.

Descalificându-l însă pe fiul lui Huniade, este evident că personajul cel mai prezent în simbolistica românească a Clujului este Avram Iancu. O piață, o stradă, un liceu, aeroportul, inspectoratul pentru situații de urgență, câteva sucursale și agenții bancare și cine mai știe câte alte instituții îi poartă numele! Deși Iancu nu s-a născut la Cluj, în cazul său totuși localismul este cel care înclină balanța. Pe de o parte, Avram Iancu este eroul favorit al românilor ardeleni, iar pe de altă parte numele său se leagă în mod natural de oraș, prin anii studiilor sale.

Totuși, în mod evident, Iancu nu poate fi considerat un clujean. În aceste condiții, poziția în discuție – cel mai faimos clujean român al tuturor timpurilor – pare a fi ocupată de Lucian Blaga. Blaga nu este un personaj eroic, dar profilul său intelectual se suprapune cu atât mai convingător peste imaginea faimosului centru universitar, leagăn al culturii, artelor și științelor (mai nou și al IT-ului), care constituie până astăzi principala marcă a Clujului. Nu una, ci două dintre instituțiile culturale majore ale orașului, Teatrul Național și Biblioteca Centrală Universitară (amplasată în piața omonimă), îi poartă numele. În mod firesc, statuile poetului (cea de-a doua, un bust) le flanchează pe amândouă; Blaga a fost și un dramaturg important, iar la BCU a citit și a lucrat ca bibliotecar. În mod semnificativ, în poezia intitulată *Dor de Cluj* (devenită o piesă folk populară în perioada Cenaclului „Flacăra"[3]), principala calitate atribuită de Adrian Păunescu orașului (care seamănă în noapte cu un creier luminos) este aceea de spațiu în care nu se aud decât pașii sfioși ai lui Blaga[4]. Filosoful care a teoretizat matricea culturală a spațiului mioritic ilustrează cel mai convingător imaginea ardelenismului profund, intelectual, serios, inspirat de cultura germană, dar în același timp cât se poate de românesc. Evident, Blaga este un clujean român tipic și prin faptul că nu s-a născut la Cluj, dar aici a predat, a creat și a suferit marginalizarea din timpul regimului comunist.

Alți scriitori ardeleni din aceeași familie culturală, care și-au împletit și ei destinul cu orașul de pe Someș, au busturi sau statui la Cluj: Coşbuc, care a studiat la „Magyar Király Ferenc József Tudományegyetem"; Goga, care a fost Doctor Honoris Causa al Universității „Regele Ferdinand I din Cluj"; Agârbiceanu, cel mai „clujean" dintre ei (s-a stabilit, a lucrat și a murit aici), care are o statuie frumoasă, de Romulus Ladea, în apropierea casei sale din cartierul Andrei Mureșanu. Rebreanu, imortalizat de asemenea într-una dintre cele mai reușite creații ale omniprezentului Ladea, este la fel de ardelean, deși nu împărtăşeşte nimic special cu Clujul[5]. Ploieşteanul Caragiale ar putea face notă discordantă, cu bustul său din parcul care îi poartă numele (de fapt un tribut adus temei unității românești, din anul 1957), dar până și el a avut la un moment dat intenția să se stabilească la Cluj, ceea ce pentru totuși provincialul oraș de la marginea monarhiei austro-ungare – ca să nu mai vorbim despre restrânsa comunitate românească de aici – ar fi însemnat foarte mult[6].

Numeroase alte personalități, locale, ardelene sau panromânești, sunt comemorate prin busturi

2 Vezi Fornade 2007.

3 Vezi Mamina 2020.

4 Păunescu 2003, p. 402.

5 Buta, Bodea, Edroiu 1989, pp. 77–78, 81.

6 Petraş, Pecican 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

amplasate în spații publice, iar alteori în interiorul instituțiilor de învățământ. Cei mai numeroși sunt „clujenii" adoptați, de cele mai multe ori profesori universitari care s-au afirmat aici. Se disting primii profesori care au predat la noua universitate românească, Emil Racoviță (lângă liceul care îi poartă numele) și moldoveanul Vasile Pârvan (în decanatul Facultății de Istorie), botaniștii Alexandru Borza și Florian Porcius (firește, pe aleile ctitoriei lor, în Grădina Botanică), Iuliu Hațieganu sau Constantin Daicoviciu (cu două busturi, unul public și altul în clădirea muzeului pe care l-a condus), stomatologul Bilașcu și mulți alții. Încă din perioada Andrei Marga, pentru a-și consolida identitatea instituțională și pentru a prelua modelul universităților de tradiție ale lumii, UBB a înființat în curtea sa interioară un Parc al Memoriei Universitare, care începe cu patronii eponimi ai universității, Victor Babeș și Bolyai János, și sporește an de an.

Relația local–ardelenesc–panromânesc este bine ilustrată de această categorie de locuri ale memoriei. Mai ales perioada comunistă este cea în care s-au ridicat busturi ale unor personalități care nu au avut chiar nicio legătură cu Clujul, cum ar fi Cantemir sau Vlahuță (școlile secundare cultivă adeseori asemenea denumiri preluate din canonul literar oficial), dar și ale unor cărturari ardeleni, ca Nicolaus Olahus sau Iacob Mureșianu. În anii din urmă (2015), orașul s-a îmbogățit cu un bust al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, alt „neclujean" notoriu, adoptat însă printr-un proces de filiație inversată. Mai întâi a existat o stradă, denumită absolut întâmplător Hasdeu, ea a dat numele faimosului complex studențesc construit ulterior aici (generator de folclor goliardic: „în Hașdeu, pe o cărare,/ Mă-ntâlni c-o fată mare..."), iar acesta și-a descoperit acum un naș ilustru, care nu avusese de fapt nicio relație cu finul său postum[7].

O pierdere importantă pe care a suferit-o localismul clujean este cea a numelor medievale de străzi și piețe, multe dintre ele abandonate încă din perioada dualistă, pentru că nu erau socotite suficient de nobile, iar ulterior pentru că trebuiau să facă față desantului eroilor români. Vechea stradă a Lupilor (Platea Luporum, Farkas utca), numită așa, după unele păreri, de la lupii care coborau până în oraș în Evul Mediu[8], stradă care adăpostește astăzi Universitatea, poartă fără niciun sens evident numele lui Mihail Kogălniceanu, dat de autoritățile românești încă din anul 1920. Au mai supraviețuit, prin locuri mărginașe, uitate de edili, o stradă Cotită, o stradă Piezișă; dar strada Dubălarilor, spre exemplu (Timár utca, numită așa de la pielarii care „dubeau" pieile pe marginea Canalului Morii), ultima care a mai păstrat o denumire tradițională prin centrul orașului, a primit și ea, în 1990, numele marelui mitropolit ortodox Andrei Șaguna, care, nici el, n-a prea avut nimic de-a face cu Clujul.

Un exemplu spectaculos de *dez-ideologizare* a spațiului public îl oferă toponimia stradală[9] de la sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70, aplicată marilor cartiere de locuințe construite în această epocă (perioadă care coincide cu instaurarea comunismului „național"), o tendință surprinzătoare la prima vedere, deoarece, în principiu, realitatea socialistă nu putea funcționa dacă nu era suprasaturată de ideologie. În primele două decenii ale noului regim, spațiul public fusese umplut până la refuz cu simboluri comuniste (străzile 1 Mai, 6 Martie, Colectiviștilor), nume de eroi ai clasei muncitoare (la Cluj, un procent important era reprezentat de maghiari ca Józsa Béla sau Herbák János), alături de eliberatori sovietici „îndrăgiți", cum au fost Viaceslav Molotov ori mareșalul Rodion Malinovski. La sfârșitul epocii Dej și la începuturile „domniei" lui Ceaușescu, regimul și-a fixat cel puțin trei ținte ideologice noi, strâns legate între ele: eliminarea simbolurilor sovietice (cu câteva „linii roșii" care nu puteau fi trecute, cum era, de pildă, numele lui Lenin); promovarea unei tendințe naționale românești, ceea ce presupunea epurarea drastică a denumirilor maghiare; transmiterea unui mesaj de relaxare ideologică, de renunțare la „dogmatismul" din „obsedantul deceniu" al anilor '50, relaxare asociată optimismului provocat de

7 Vezi http://www.clujazi.ro/ubb-a-dezvelit-astazi-bustul-lui-bogdan-petriceicu-hasdeu-in-campusul-studentesc-ce-i-poarta-numele/, accesat: 26.09.2020.

8 Herepei 2004, pp. 37–38.

9 Vezi *Nomenclatorul stradal*, versiunea 2019, disponibil online la adresa https://files.primariaclujnapoca.ro/2019/09/16/Nomenclator-Stradal–2019.pdf, accesat: 26.09.2020.

https://biblioteca-digitala.ro

prosperitatea relativă și de avântul economic al acelor ani. Noile politici ale numirii, care slăbeau presiunea ideologică, dădeau o impresie de normalitate, arătând că socialismul se consolidase la putere, că își permite să facă aceste lucruri și că nu se mai teme de nimic. Prin asemenea instrumente subtile a fost construit sentimentul public, tipic tuturor dictaturilor, care îi făcea pe oameni să creadă că regimul va fi unul veșnic, întipărit în cotidian, și nimic nu se va mai schimba de acum înainte. Într-un fel, nu este de mirare că numele date atunci au supraviețuit până astăzi, în bună parte și datorită neutralității lor ideologice.

Cum au transpus în practică „indicațiile prețioase" primite de la centru activiștii de partid din primăria Clujului? Foarte simplu, ei au botezat noile alei înguste presărate cu blocuri-turn, adăpostind zeci de mii de „oameni ai muncii" înghesuiți în cartiere-dormitor, într-un mod care li s-a părut neutru, depersonalizat, incapabil să ridice orice întrebare care „s-ar putea interpreta". Ca urmare, pentru că toate acestea (după cum spunea un vers celebru al vremii) „trebuiau să poarte un nume", edilii clujeni au ales *denumiri geografice din România*: mai exact, *nume de munți* sau alte toponime montane, urmărind, după toate probabilitățile, filele unui atlas geografic.

În cartierul Gheorgheni, cel dintâi construit în anii '60, primii munți (sau alte toponime din proximitatea acestora) la care s-au gândit culturnicii urbaniști, dintr-un reflex localist probabil inconștient, au fost totuși cei din apropiere, din Munții Apuseni: Detunata, Băișoara, Scărișoara, Padiș, Meseș, Bizușa, Băița, Albac. Când li s-a părut prea mult, au întors filele atlasului și au ajuns la stațiunile Azuga, Bușteni, Slănic sau Herculane; Snagovul s-a rătăcit și el cumva pe aici, dat fiind că pe hartă nu era prea departe. Când peste câțiva ani a venit rândul Mănăștului, s-a recurs în primul rând la ceea ce a mai rămas, respectiv la Carpații Meridionali, exploatați din greu, pentru a se ajunge apoi la lanțul Carpaților Orientali, cu scurte reveniri prin Apuseni: Parâng, Mehedinți (masivul muntos), Retezat, Moldoveanu, Negoiu, Vidraru, Bâlea, Rucăr, Cioplea, Bucegi, Clăbucet, Ciucaș, Gurghiu, Brateș, Padin, Peana, Iezer, Meziad... În lipsa unor mărturii memorialistice, nu putem spera să aflăm vreodată care a fost atlasul pe care edilii l-au răsfoit. Cert este doar faptul că toate aceste nume nu aveau nicio legătură cu vreo caracteristică intrinsecă a locurilor pe care le-au amprentat (așa cum ar pretinde o regulă elementară de toponimie urbană), semănând, într-un fel, cu numele străzilor botezate cu cifre, din New York-ul imperialist.

Pe de altă parte, acest bazin toponimic nu avea totuși o neutralitate ideologică absolută. Denumirile geografice evocau frumusețile patriei, „România pitorească" imaginată de literați de la Vlahuță încoace, așa că nimeni nu i-ar fi putut acuza pe edili de lipsă de patriotism socialist. Alăturarea repetitivă a acestor denumiri de atlas școlar făcea trimitere la corporalitatea și la unitatea patriei, sugerând contururile unui spațiu românesc monolitic și omniprezent, numai că făcea acest lucru într-un mod mai rezervat, fără să recurgă la emblemele emfatice, puternic ideologizate, ale eroilor sau voievozilor. Valoarea ideologică a acestor înșiruiri de alei cu nume de munți era doar apropiată de valoarea zero, dar fără ca din fundal să lipsească totuși un mesaj simbolic discret, ca un zgomot de fond.

Altă tendință onomastică similară, răspunzând acelorași nevoi de relaxare ideologică, era ilustrată de numele preluate din mitologia greco-romană, rezervate complexelor comerciale ale vremii: Hermes, Mercur sau Diana în Gheorgheni, Minerva, Sirena sau Flora în Mănăștur. Ele sunt prezente în întreaga Românie din acei ani și se regăsesc, de asemenea, în numele salbei de stațiuni turistice construite pe litoralul Mării Negre, Saturn, Venus, Cap Aurora, Jupiter, Neptun, culminând cu Olimp. Ce semnificație avea vehicularea acestor denumiri, în peisajul simbolic de obicei lipsit de inocență al socialismului? În primul rând, erau (relativ) neutre ideologic, deși în anii '50 s-ar fi făcut vinovate chiar și ele de misticism, elitism sau cosmopolitism burghez. Dar în noul climat de „deschidere" ceaușistă, denumirile mitologice nu mai erau asociate în mod obligatoriu cu universul decadent al lumii capitaliste, iar pe de altă parte, pentru că ieșeau din cenușiul simbolurilor comuniste, dădeau un aer de prospețime și o notă de culoare atmosferei urbane, extrem de convenabilă propagandei optimiste a momentului. În același timp, ele aveau legătură și cu prestigiul de care se bucura încă mitologia, în universul cultural al unor oameni care mai puneau preț pe educația umanistă.

https://biblioteca-digitala.ro

După cum s-a putut vedea, așadar, această tendință de dez-ideologizare de la cumpăna anilor '60-'70 ascundea de fapt, și ea, anumite mesaje și nevoi de legitimare simbolică, în contextul diminuării temporare a presiunii ideologice. Pe la jumătatea deceniului opt era însă clar pentru toată lumea că respectiva perioadă de deschidere limitată luase sfârșit, iar ideologia urma să revină în forță, mai ales sub forma naționalismului protocronist. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a regimului Ceaușescu formează un continuum ideologic și simbolic cu epoca Funar. Iar numele care datează de atunci au rămas moștenire zecilor de mii de clujeni care locuiesc, până astăzi, pe străzile cu nume lipsite de sens pentru memoria locală, izvorâte din imaginația propagandiștilor comuniști[10].

În ultimul deceniu și jumătate, sub administrația Boc, primăria a depus eforturi pentru a mai împrospăta memoria istorică a orașului, recurgând din nou la modalitatea cea mai ieftină și mai simplă, toponimia stradală, și profitând, de asemenea, de un nou avânt al construcției de locuințe. Numeroase străzi de la periferii, apărute uneori în plin câmp, au primit numele unor profesori nu de mult decedați, cum ar fi Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, Adrian Marino, Mircea Zaciu sau Marian Papahagi, al faimoasei parașutiste Smaranda Brăescu sau chiar ale unor cântăreți clujeni de muzică rock, cum au fost Iuliu Merca ori Teo Peter[11]. Această re-valorizare recentă a localismului coexistă însă cu atenția acordată simbolurilor general-românești și chiar unora internaționale. Noile orientări conferă o notă de diversitate memorială și erodează astfel, într-o oarecare măsură, monotonia repertoriului naționalist tradițional, care a suprasaturat oricum denumirile și monumentele din centrul orașului.

Spre exemplu, harta stradală a noului cartier nu întâmplător denumit „Europa" oferă un cocktail toponimic reprezentativ pentru tendințele actuale de echilibrare a mesajelor comemorative. Nucleul îl oferă gloriile literare românești, expresie a unei anumite neutralități ideologice. Centrul de greutate cade pe cele mai recent redescoperite, Eugen Ionesco sau Nicolae Steinhardt, dar nu lipsesc nici referințele canonice panromânești (complet irelevante pentru Cluj), ca Arghezi, Bacovia, Duiliu Zamfirescu ori Alecu Russo, care dau impresia că edilii au răsfoit de data aceasta paginile unui manual școlar de literatură. În schimb, nota de specificitate clujeană este subliniată puternic prin vedetele rock, Iuliu Merca și Teo Peter, dar și prin poetul local Aurel Gurghianu ori medicul Victor Papilian. Maghiarii l-au primit și ei pe iubitul lor episcop, Márton Áron, iar prin numele lui Vasile Stoica, erou ardelean al Marii Uniri, diplomat interbelic și victimă a închisorilor comuniste, s-a plătit tributul cuvenit simbolisticii istorico-naționale de factură tradițională. Toate acestea, pe un deal mărginaș, acoperit încă de pajiști înverzite.

În alte zone nou construite, printre numele profesorilor clujeni apare câte o stradă Mozart, Goethe sau Hegel, de regulă nume sonore, menite să ilustreze deschiderea față de spațiul internațional, în paralel cu gloriile românești sau locale. Doar în vechiul cartier muncitoresc Iris a mai supraviețuit câte un militant comunist sadea, cum a fost Karl Liebknecht, probabil fiindcă nimeni din Primărie nu mai știa, sub administrația Funar, cine fusese acesta.

În ultimul deceniu și jumătate, caracterizat de abandonarea naționalismului strident al epocii Funar, de integrarea în Uniunea Europeană și de dezvoltarea modernă a orașului, noua administrație Boc, deși a patronat cu succes aceste tendințe, a fost nevoită totuși să execute un balet complicat printre simbolurile și tradițiile comemorative moștenite. Deși majoritatea intelectualilor de astăzi le critică pentru caracterul lor ostentativ (reproșul cel mai frecvent invocat este acela că sunt „urâte"), niciunul dintre monumentele lui Funar nu a fost dărâmat și probabil nici nu va fi vreodată, mai ales că publicul, în mod evident, s-a obișnuit cu ele și le consideră familiare. Oricât de cosmopolit ar părea orașul populat acum de hipsteri și de corporatiști, adepții vechilor simboluri reprezintă și ei porțiuni consistente de electorat, de care orice primar are nevoie.

În 2004, la preluarea primului mandat, una dintre promisiunile noului primar Emil Boc a fost

[10] *Exempli gratia*: autorul acestui studiu, care a locuit de-a lungul timpului, la Cluj, pe străzile Parâng, Băișoara și Detunata.

[11] Vezi *Nomenclatorul stradal...*, citat anterior; de asemenea, Google Maps.

https://biblioteca-digitala.ro

aceea că nu va mai schimba nume de străzi, așa cum o făcuse la nesfârșit predecesorul său (un anunț din anii '90 atrăgea atenția: „strada Burebista, fostă Decebal"). Boc dorea să transmită un mesaj de revenire la normalitate, criticând implicit manipularea memoriei urbane, dar invoca un argument pragmatic în sprijinul deciziei sale: în acest fel, clujenii nu vor mai fi nevoiți să-și preschimbe mereu documentele de identitate, așa cum se întâmpla înainte. Rezultatul a fost însă că majoritatea inovațiilor toponimice ale lui Funar au rămas neatinse, iar noul primar a fost probabil fericit că nu mai trebuia să tulbure apele.

Uneori, acest lucru era totuși inevitabil. O situație mai delicată a apărut în anul 2017, când, presată de politicienii maghiari, de un proces pe această temă în justiție (și, probabil, chiar de un anumit bun-simț), Primăria s-a hotărât în sfârșit să pună la intrarea în oraș o tăbliță care să amintească și denumirea maghiară a acestuia[12]. În epoca Funar, s-ar fi putut crede că o asemenea tentativă va provoca un război civil, deși chiar și atunci, după toate probabilitățile, emoțiile populare pe această temă fuseseră supraestimate și inflamate în mod artificial[13]. Pe de altă parte, dând o asemenea „satisfacție istorică" maghiarilor, primarul Boc a avut grijă să îi neutralizeze efectul, pe cât i-a stat în putință. În primul rând, a inscripționat și denumirea în limba germană a orașului (deși astăzi germanii din Cluj sunt o minoritate insesizabilă, iar romii, de exemplu, sunt de șapte ori mai mulți), invocând argumentul *politically correct* al multiculturalismului. În al doilea rând, deasupra tăbliței cu denumirile actuale a fost plasată încă una, care evocă denumirea municipiului din epoca romană. Pentru că numele oficiale ale orașelor romane erau destul de complicate, dar mai ales pentru că primarul a ținut să fie acoperit, folosind expertiza specialiștilor în epigrafie și istorie romană (care, bineînțeles, nu s-au putut abține să nu facă paradă de erudiție), rezultatul final a fost o inscripție emfatică, nu departe de cele din perioada Funar, menită să arate tuturor cine a fost înaintea și deasupra bietului Kolozsvár: „Municipium Aelium Napocense ab imperatore Hadriano conditum (117–138)"[14].

Pe de altă parte, argumentația primarului Boc era una de bun-simț, anevoie de contestat:

> „Vom avea prima tablă, care reflectă denumirea administrativă în cele trei limbi, și cea de-a doua tablă, deasupra, care reflectă dimensiunea istorică a municipiului nostru. Această formulă subliniază dimensiunea istorică a orașului nostru, din antichitate până în prezent, precum și caracterul multicultural și european al municipiului nostru. Soluția propusă de Primărie reflectă o realitate istorică validată științific și, nu în ultimul rând, este o soluție care își propune în continuare să unească și nu să dezbine comunitatea clujeană. Este o soluție europeană a timpului prezent."[15]

Pe ansamblu, era o evoluție pozitivă, care arăta că lucrurile se schimbau, dar în același timp că moștenirea naționalistă dăinuia și ea, asemenea statuilor lui Funar, adaptându-se la noile realități. Tranziția de la vechea memorie istorică la una nouă nu se făcea printr-un proces de negare, ci printr-unul de încorporare a celei dintâi în noile formule comemorative. Pe de altă parte, ne putem întreba și cine se mai uită astăzi la noua inscripție vizibilă prin parbrizul mașinii, în orizontul suprasaturat de mesaje și de reclame colorate.

Uneori, chiar trecerea timpului mai șterge câte ceva, așa cum este cazul inscripției amplasate de primarul Funar pe statuia lui Baba Novac, care amintea că, în anul 1601, bravul căpitan fusese „ucis în chinuri groaznice de către unguri". Acum câțiva ani, într-o noapte, cineva a martelat cuvântul „unguri" (amprenta literelor încă se mai distinge, ca într-un palimpsest), dar nimeni nu s-a mai încumetat nici să refacă inscripția deplasată și provocatoare, nici să pună alta nouă, care să ducă în uitare mesajul lui

12 Pentru problema revenirii la vechea denumire românească a orașului, vezi Györke 2017, pp. 188–194.

13 Este una dintre tezele principale ale cărții semnate de Rogers Brubaker et al. 2010, *passim*.

14 Györke 2017, pp. 325–328.

15 http://www.ziare.com/emil-boc/primaria-cluj/ce-va-sta-scris-pe-placutele-de-intrare-si-iesire-din-cluj-anuntul-facut-de-emil-boc–1460821, accesat: 26.09.2020.

https://biblioteca-digitala.ro

Funar[16]. În memoria istorică a orașului, nici astăzi nu este clar cine l-a omorât pe Baba Novac: ungurii, nobilii, dușmanii? După toate probabilitățile, vinovați au fost clujenii[17]...

În orice caz, diversificarea bazinelor comemorative, ca și a funcțiilor simbolice pe care le îndeplinesc acestea conturează în ultimii ani un Cluj memorial diferit. Chiar și atunci când sunt duse mai departe teme, personaje sau simboluri tradiționale, ele se integrează mai natural atât în peisajul urban, cât și în conștiința publică, iar competiția simbolică purtată cu „ceilalți" se atenuează.

Un bun exemplu în acest sens îl furnizează *statuile episcopilor* (cinci la număr!) apărute la Cluj în ultima vreme. În anul 2009, comunitatea romano-catolică maghiară amplasa în spațiul verde de lângă biserica Sfântul Mihail o statuie reușită a episcopului Márton Áron, care se integra în mod fericit în contextul său eclezial. Peste nouă ani, cu prilejul centenarului Unirii, atât românii ortodocși, cât și cei greco-catolici (aflați la începutul anilor '90 într-o competiție – nu doar simbolică – virulentă), au ridicat și ei statui similare, dezvelite în aceeași zi, cu participarea comună a prelaților din ambele confesiuni[18]. Ortodocșii îi etalează pe episcopul Nicolae Ivan și pe mitropolitul Bartolomeu Anania, străjuind intrarea în Catedrala ortodoxă, ctitorită de primul și desăvârșită de cel de-al doilea. Greco-catolicii nu s-au lăsat mai prejos, ridicând statuia episcopului Iuliu Hossu (simbol complex, religios, dar și politic, ca artizan al Unirii din 1918 și martir anticomunist); statuia cardinalului Hossu a fost amplasată la fel de inspirat, privind peste trecători spre biserica sa episcopală. În fine, după câteva luni, maghiarii unitarieni au dezvelit și ei statuia fondatorului confesiunii antitrinitariene transilvane, episcopul Dávid Ferenc, plasată între biserica lor și liceul unitarian János Zsigmond[19].

La prima vedere, am putea crede că avem de-a face din nou cu tradiționalele dispute dintre români și maghiari (sau dintre ortodocși și greco-catolici ori chiar dintre maghiarii catolici și cei unitarieni, care s-au izgonit reciproc, de-a lungul istoriei, din biserica Sfântul Mihail), pentru adjudecarea dominației simbolice asupra orașului. Dar de data aceasta lucrurile stau altfel, măcar din simplul motiv că, spre deosebire de competițiile anterioare, aceasta nu mai are un câștigător. Acum, pur și simplu, statuile coexistă, la fel cum coexistă confesiunile care au atâtea scaune episcopale în același oraș, iar impresia pe care o lasă alăturarea lor nu mai este de concurență neloială, ci de emulație pozitivă. Multiculturalismul, aflat astăzi în suferință în multe părți ale lumii, primește un sprijin neașteptat de la Cluj, pentru că majoritatea localnicilor nu mai percep aceste statui ca pe niște semne ale unei rivalități acerbe. Fără îndoială, ele au o dimensiune identitară fundamentală, fiecare comunitate dorește să își marcheze adânc teritoriul prin intermediul lor și se descurcă pe cont propriu (de pildă, ortodocșii au două statui, maghiarii și-au folosit terenul pe care îl au în proprietate, în timp ce românii s-au instalat în spațiul public etc.), dar cel mai important este faptul că nimeni nu și-a mai propus acum să-l disloce la modul simbolic pe celălalt, așa cum s-a întâmplat mereu până astăzi.

Și alte reprezentări memoriale recente, extrem de tradiționale și de românești în conținut, au acum o naturalețe care le lipsea celor din perioada Funar. Alexandru Vaida-Voevod (în paranteză fie spus, cel mai important om politic român pe care l-a dat Clujul până la ora actuală, chiar dacă Gheorghe Funar și Emil Boc îl întrec astăzi cu mult în notorietate) are și el un bust discret, care privește – frumoasă recunoaștere simbolică – peste drum, spre casa impozantă pe care a construit-o. Statuia lui Andrei Mureșanu nu ar fi nici ea altceva decât un simbol național obișnuit, dacă nu ar fi fost plasată, de asemenea în mod inspirat, la intrarea în cartierul plin de comori arhitecturale care i-a împrumutat numele. Iuliu Maniu (care a studiat și el la Universitatea din Cluj), un simbol esențial pentru memoria istorică actuală, în calitatea sa de

16 https://ziare.com/cluj-napoca/stiri-actualitate/primaria-se-teme-sa-mai-puna-cuvantul-unguri-pe-statuia-lui-baba-novac-din-cluj-aceasta-a-fost-vandalizata-de-doua-ori-in-trei-luni–5521713, accesat: 26.09.2020.

17 Vezi Sălăgean 2010, pp. 49–52.

18 https://www.mediafax.ro/social/trei-statui-de–270-000-de-euro-dezvelite-la-cluj-de-centenar-galerie-foto–17730988, accesat: 26.09.2020.

19 https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/a-lepo-ember-n-david-ferenc-elso-egesz-alakos-szobrat-allitjak-fel-kolozsvaron, accesat: 26.09.2020.

https://biblioteca-digitala.ro

corifeu al unirii din 1918, de politician democrat și de opozant vertical al regimului comunist, veghează de pe cealaltă parte a pieței în care se construiește viitoarea Catedrală greco-catolică, piață care poartă tot numele unui cărturar unit, canonicul Timotei Cipariu, așa după cum greco-catolici au fost și Vaida-Voevod, Andrei Mureșanu sau Maniu.

Diversitatea mesajelor simbolice și erodarea centralității, tipice pentru relativismul postmodern, conduc la o anumită *de-naționalizare* a spațiului urban, pe care românii s-au străduit să îl amprenteze timp de o sută de ani cu pecetea identității lor naționale. Orașul este populat tot mai mult cu studenți ori turiști străini, care vorbesc peste tot englezește și se plimbă destul de indiferenți printre statuile bărbaților români despre care se spune că s-au bătut cu ungurii cu multă vreme în urmă.

Printre reperele esențiale ale orașului nu se mai numără acum doar Universitatea, teatrele sau catedralele, ci, într-o măsură poate mai mare, Cluj Arena sau Iulius Mall. Lângă cea dintâi a fost amplasată statuia unui fotbalist de odinioară, fostă glorie a echipei „U" (tradiționala echipă „românească" a Clujului interbelic)[20], în timp ce obeliscul uriaș ridicat multă vreme în fața celui din urmă nu reprezenta decât o succesiune nesfârșită de cutii de cumpărături; până la urmă, a fost înlocuit și el cu un panou la fel de înalt de reclame luminoase.

Cele mai importante evenimente culturale sau de divertisment care au loc în oraș – și care se bucură de mare popularitate –, *TIFF*, *Untold*, *Jazz in the Park* sau *Opera Aperta*, festivalurile de tot felul, agrementate cu preparate culinare autohtone, dar și internaționale, toate acestea nu au, în general, conotații naționale românești, ci cultivă, dimpotrivă, o deschidere cosmopolită. Sărbătorile naționale (unde folclorul ori imnurile de altădată furnizează elementele de rezistență) atrag și ele mulțimi la fel de numeroase, dar nu mai sunt decât niște evenimente printre altele. Oferta este diversă și pentru toate gusturile, de la paradele gay, nu foarte spectaculoase la Cluj, până la marșurile extremei drepte, și ele, destul de stereotipe. Risipite în noul peisaj urban, printre toate aceste manifestări multicolore, vechile nume, statui și monumente ale Clujului naționalist românesc nu dispar, dar mesajul lor este atenuat în bună măsură, prin încadrarea sa în contextul diversității multiculturale și al societății de consum.

BIBLIOGRAFIE:

Feischmidt 2003 – Margit Feischmidt, *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*, Münster–Hamburg–London, LIT Verlag, 2003.

Jakab 2009 – Jakab Albert Zsolt, *Organizarea memoriei colective după 1989* în *Cluj-Napoca/ The organization of collective memory by Romanians and Hungarians in Cluj-Napoca after 1989*, în *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România/ Working Papers in Romanian Minority Studies/ Műhelytanulmányok a Romániai kissebségekről*, vol. 23, Cluj, ISPMN, 2009.

Brubaker et alii 2010 – Rogers Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea, *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană* într-*un oraș transilvănean*, Cluj, ISPMN – Kriterion, 2010, cap. *De la Kolozsvár la Cluj-Napoca*, pp. 97–128.

Györke 2017 – Zoltán Györke, *Napoca. O istorie recentă a Clujului. Obsesia romanizării sub două regimuri politice. 1974–2014*, Cluj, Mega, 2017.

Fornade 2003 – Dan Fornade, *Personalități clujene (1800–2007). Dicționar ilustrat*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2007.

Mamina 2020 – Alexandru Mamina, *Cenaclul Flacăra. Istorie, cultură, politică*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2020.

Păunescu 2003 – Adrian Păunescu, *Cartea cărților de poezie*, București, Ed. Păunescu, 2003.

Buta, Bodea, Edroiu 1989 – Iuliu Buta, Mihaela Bodea, Nicolae Edroiu, *Ghid de oraș. Cluj-Napoca*, Buc., Ed. Sport-Turism, 1989.

Petraș, Pecican 2010 – Irina Petraș, Ovidiu Pecican, *Clujul* în *legende*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2010, cap. *Clujeanul Caragiale*.

Herepei 2004 – Herepei János, *Kolozsvár történeti helyrajza*, Kolozsvár, Művelődés, 2004.

Sălăgean 2010 – Tudor Sălăgean, *Martiriul lui Baba Novac*, în Ioan Silviu Nistor (coord.), *Legendele Clujului*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2010.

[20] https://www.stiridecluj.ro/sport/statuia-lui-mircea-luca-dezvelita-cu-fast-in-fata-stadionului-cluj-arena-de–1-decembrie-video, accesat: 26.09.2020.

https://biblioteca-digitala.ro

ETNOGRAFIE, NUMISMATICĂ ȘI ISTORII LOCALE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

TEZAURUL MONETAR DE LA ȘIMLEU SILVANIEI, SECOLUL XVIII-XIX

EMANOIL PRIPON*

THE MONETARY HOARD OF ŞIMLEU SILVANIEI, 18TH–19TH CENTURY

ABSTRACT: *The monetary treasure (18th–19th century) was discovered in 1979 in a leather bag, in the drained well in the courtyard of the water mill from Şimleu Silvaniei, Sălaj County. Further details of the discovery are missing. The hoard consists of 30 silver coins (exclusively pieces of 20 kreuzers) issued between 1763 and 1840 in Niederösterreich, Hungary, Transylvania, Bohemia and Nuremberg. The coins were minted during the sovereigns Maria Theresia, Francis I, Joseph II, Francis II and Ferdinand I, in the mints of Vienna, Kremnitz, Baia Mare, Alba Iulia, Prague and Nürenberg, according to the monetary system of the 1753 Convention.*

KEYWORDS: *monetary hoard, Şimleu Silvaniei, 20 kreuzer, mint, double-headed eagle*

REZUMAT: *Tezaurul monetar (secolul XVIII-XIX) a fost descoperit în anul 1979 într-o pungă de piele, în fântâna secată din curtea morii de apă de la Şimleu Silvaniei, județul Sălaj. Alte detalii privind descoperirea lipsesc. Tezaurul este compus din 30 de monede din argint (în exclusivitate piese de 20 de creițari) emise între anii 1763 – 1840 în Niederösterreich, Ungaria, Transilvania, Boemia și Nürnberg. Monedele au fost bătute în timpul suveranilor: Maria Theresia, Francisc I, Iosif II, Francisc II și Ferdinand I, în monetăriile din Viena, Kremnitz, Baia Mare, Alba Iulia, Praga și Nürnberg, după sistemul monetar al Convenției din 1753.*

CUVINTE CHEIE: *tezaur monetar, Şimleu Silvaniei, 20 kreuzer, monetărie, vulturul bicefal*

Tezaurul monetar a fost descoperit la Șimleu Silvaniei, județul Sălaj, în data de 19 august 1979, după secarea fântânii din curtea morii de apă, situate pe malul stâng al râului Crasna. Tezaurul se afla inițial într-o pungă din piele, dar care din păcate nu a fost păstrată de către descoperitor sau descoperitori. În anul 1980 monedele au intrat în posesia lui George Buzdugan (1902–1980), cunoscut colecționar de monede și medalii, secretar general al Societății Numismatice Române în perioada 1953–1980, coautor la volumele *Medalii* și *plachete românești* (1971) și *Monede* și *bancnote românești* (1977)[1]. Alte detalii în legătură cu descoperirea lipsesc[2].

Monedele ce compun tezaurul sunt în exclusivitate piese cu valoarea de 20 de creițari din argint, emise în Niederösterreich, Ungaria, Transilvania, Boemia şi la Nürnberg.

Lista monedelor este următoarea[3]:

---

* Emanoil Pripon, cercetător științific II, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, județul Sălaj; emanoilpripon@yahoo.com

[1] Smaranda 1976–1980, pp. 735–736.

[2] Tezaurul a fost oferit spre vânzare la începutul anului 2020 de către moștenitorii lui George Buzdugan, decedat în anul 1980, la scurt timp după ce a intrat în posesia tezaurului.

[3] Pentru identificarea monedelor din componența tezaurului au fost folosite următoarele determinatoare și cataloage: Ludwig Herinek, Österreichische *Münzprägungen von 1740–1969*, Wien, 1970; Lajos Huszár, *Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute*, München, Battenberg, 1979; *** *Austria Münzkatalog-Münzen ab 1780 mit banknoten ab 1759* (AMK), Wien, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

I. NIEDERÖSTERREICH

MARIA THERESIA (1740–1780)
Viena
20 Kreuzer, 1767
Av. **M**(aria)**·THERESIA·D**(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)· – I**MP**(eratrix)·HU(ngariae)·
BO(hemiae)·REG(ina)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bustul împărătesei spre dreapta, într-o coroană de palmier și laur.
Rv. **ARCHID**(ucissa)·AUST(riae)·DUX· – **BURG**(undiae)·CO(mittisa)·TYR(oliae)·1767·X
Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal încoronat, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei. Sub ghearele vulturului, literele **I·C·** – **S·K.** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 și coroană de laur și palmier.
Herinek 846.

1. AR ↑ 6,432 g; 28,00 mm. Nr. inv. c.c. 765/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 1**).

20 Kreuzer, 1770
Av. **M**(aria)**.THERESIA**·D(ei)**:G**(ratia)·R(**omanorum)·** – **IMP**(eratrix)**.HU**(ngariae)·
BO(hemiae)·REG(ina)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bustul împărătesei spre dreapta, într-o coroană de palmier și laur.
Rv. **ARCHID**(ucissa) **·AUST**(riae) **·DUX·** – **BURG(**undiae)**.CO**(mittisa)**.TYR**(oliae) **·1770.X**
Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal, încoronat, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei. Sub ghearele vulturului, literele **I.C·** – **S.K.** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 și coroană de laur și palmier.
Herinek 851.

2. AR ↑ 6,494 g; 28,00 mm. Nr. inv. c.c. 766/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 2**).

20 Kreuzer, 1772
Av. **M**(aria)·THERESIA·D(ei) **·G**(ratia)·R(omanorum)· – **IMP**(eratrix)·HU(ngariae)·
BO(hemiae)·REG(ina**)·**
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Bustul împărătesei spre dreapta, într-o coroană de palmier și laur.
Rv. **ARCHID**(ucissa)·AUST(riae)·DUX· – BURG(undiae)·CO(mittisa)·TYR(oliae)·1772·X
Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal imperial, încoronat, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei. Sub ghearele vulturului, literele **I·C·** – **S·K·** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 și coroană de laur și palmier.
Herinek 851.

3. AR ↑ 6,349 g; 28,00 mm. Nr. inv. c.c. 767/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 3**).

20 Kreuzer, 1772
Av**. M**(aria) **·THERESIA·D**(ei)**:G**(ratia) **R**(omanorum)· – IMP(eratrix)·HU(ngariae)·
BO(hemiae)·REG(ina)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte, între al patrulea și al cincilea cuvânt lipsă punct. Bustul împărătesei spre dreapta, într-o coroană de palmier și laur.
Rv. **ARCHID**(ucissa)·AUST(riae)·DUX· – BURG(undiae)·CO(mittisa)·TYR(oliae)·1772·X
Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal imperial, încoronat, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei. Sub ghearele vulturului, literele **I·C·** – (s.k.)[4] (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 și coroană de laur și palmier.

[4] Inițialele supraveghetorului monetăriei sunt ilizibile datorită circulației intense a monedei.

https://biblioteca-digitala.ro

Herinek 851.

4. AR ↑ 6,247 g; 28,00 mm. Nr. inv. c.c. 768/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 4**).

20 Kreuzer, 1777

Av. **M**(aria)·THERESIA·D(ei) **·G**(ratia)·R(omanorum)· – **IMP**(eratrix)·HU(ngariae)·
BO(hemiae)·REG(ina)**.**

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Bustul împărătesei spre dreapta, într-o coroană de palmier și laur.

Rv. ARCHID(ucissa)·AUST(riae)·DUX· – BURG(undiae)**.CO**(mittisa)**.TYR**(oliae)·1777·X

Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal imperial, încoronat, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei. Sub ghearele vulturului, literele **I·C.** – **F·A·** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 și coroană de laur și palmier.

Herinek 851.

5. AR ↑ 6,442 g; 28, 00 mm. Nr. inv. c.c. 769/2020. Starea de conservare: bună(**Pl. I, nr. 5**).

IOSIF II (1780–1790)

Viena

20 Kreuzer, 1788

Av. **IOSEPH**(us)·II·D(ei)·G(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GERM**(aniae)·HV(ngariae)·BO(hemiae)·R(ex)·

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri deschisă. Sub gât, sigla monetăriei **A**.

Rv. **ARCH**(idux)·AVST(riae)·D(ux)·BVRG(undiae)·LOTH(aringiae)·M(agnus)·D(ux)·HET
(ruriae)·1788·X·

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea 20 în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.

Herinek 223.

6. AR ↑ 6,478 g; 27,30 × 26,80 mm. Nr. inv. c.c. 770/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 6**).

FRANCISC II (1792–1835)/*FRANCISC I* (ca împărat al Austriei:1804–1835)

Viena

20 Kreuzer, 1819

Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **A**.

Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX· A(rchidux)·A(ustriae)·1819·

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.

Herinek 742.

7. AR ↑ 6,601 g; 28,00 × 27,60 mm. Nr. inv. c.c. 782/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 7**).

20 Kreuzer, 1823

Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)**·G**(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **A**.

Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)· IL(lyriae)·REX· A(rchidux)·A(ustriae)·1823·

https://biblioteca-digitala.ro

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 742.

8. AR ↑ 6,540 g; 27,20 mm. Nr. inv. c.c. 783/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. I, nr. 8**).

20 Kreuzer, 1828
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)**·G**(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **A**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX· A(rchidux)·A(ustriae)·1828·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 742.

9. AR ↑ 6,569 g; 28,00 mm. Nr. inv. c.c. 784/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. II, nr. 9**).

20 Kreuzer, 1831
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, cu panglicile fluturând. Sub gât, sigla monetăriei **A**. Muchie zimțată.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1831·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20**.
Herinek 800.

10. AR ↑ 6,639 g; 26,00 mm. Nr. inv. c.c. 785/2020 . Starea de conservare: foarte bună (**Pl. II, nr. 10**).

20 Kreuzer, 1832
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, cu panglicile fluturând. Sub gât, sigla monetăriei **A**. Muchie zimțată.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET **VEN**(etiae)· **GAL**(iciae)·**LOD**(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1832·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20**.
Herinek 801.

11. AR ↑ 6,605 g; 26,00 mm. Nr. inv. c.c. 786/2020. Starea de conservare: foarte bună (**Pl. II, nr. 11**).

20 Kreuzer, 1832
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, cu panglicile fluturând. Sub gât, sigla monetăriei **A**. Muchie zimțată.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET **VEN**(etiae)· **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1832·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20**.
Herinek 801.

12. AR ↑ 6,537 g; 26,00 mm. Nr. inv. c.c. 787/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. II, nr. 12**).

https://biblioteca-digitala.ro

FERDINAND I /FERDINAND V (1835–1848)
Viena
20 Kreuzer, 1840
Av. **FERD**(inandus)·I·D(ei)·G(ratia)·AVSTR(iae)·IMP(erator)·HVNG(ariae)·BOH
(emiae)· R(ex)·H(ujus)·N(ominis)·V(Quintus)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta. Sub gât, sigla monetăriei **A**. Muchie zimțată.
Rv. **REX·LOMB**(ardiae)·ET·VEN(etiae)·DALM(atiae)·GAL(iciae)·LOD(omeriae)·
ILL(yriae)·A(rchidux)·A(ustriae)**·1840·**
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea 20.
Herinek 230.
13. AR ↑ 6,616 g; 27, 00 mm. Nr. inv. c.c. 794/2020. Starea de conservare: foarte bună (**Pl. II, nr. 13**).

II. UNGARIA

1.
MARIA THERESIA (1740–1780)
Kremnica
20 Kreuzer, **1763**
Av. **M**(aria)·THERESIA·D(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)· – IMP(eratrix)·GE(rmaniae)·
HU(ngariae)·BO(hemiae)·REG(ina)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bustul împărătesei spre dreapta, încadrat de o ramură de palmier în stânga și o ramură de laur în dreapta.
Rv. **PATRONA·REGNI·** – **HUNGARIAE· 1763·X** (ultimele două litere în ligatură).
Legenda în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Madona într-o coroană radiată, cu pruncul Isus în partea stângă. Lateral stânga-dreapta, ramură de laur și palmier; pe soclu cifra 20 și în partea de jos marcajele monetăriei: **K** – **B**.
Herinek 969; Huszár 1699.
14. AR ↑ 6,408 g; 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 772/2020 . Starea de conservare: bună (**Pl. II, nr. 14**).

FRANCISC I (1745–1765)
Kremnica
20 Kreuzer, **1765 (= 1780)**, emisiune postumă
Av. **FRANC**(iscus)·D(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)·IMP(erator)·S(emper)·A(ugustus)·
GE (rmaniae)·**IER**(osolymae)·REX·LO(tharingiae)·B(ohemiae)·M(agnus)·H(ungariae)·D(ux)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt un punct. Între al doilea și al treielea cuvânt două puncte. Bust laureat spre dreapta, încadrat de o coroană de lauri. Sub bust, sigla monetăriei **B·**și litera corespunzătoare anului emisiunii **P·**.
Rv. **IN TE DOMINE** – **SPERAVI 1765 X**
Legendă circulară în cerc de perle. Vulturul bicefal imperial ținând sabia și globul cruciger, purtând pe piept un scut cu armele Lorenei și Toscanei, așezat pe un soclu cu cifra 20. În partea de jos, stânga-dreapta inițialele **S.K.** – **P.D.**
Herinek 342; Huszár 1799.
15. AR ↑ 5,887 g; 27,04 mm. Nr. inv. c.c. 771/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. II, nr. 15**).

IOSIF II (coregent 1765–1780)
Kremnica
20 Kreuzer, 1775

https://biblioteca-digitala.ro

Av. **IOSEPH**(us)·II·D(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
GE(rmaniae)·**REX·A**(rchidux)·A(ustriae)·LO(domeriae)·&·M(agnus)·H(etruriae)·D(ux).
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bust laureat, spre dreapta, cu capul de leu pe umăr, într-o coroană de lauri. Sub bust, sigla monetăriei **B**.
Rv. **VIRTUTE ET – EXEMPLO 1775·X**
Legendă circulară în cerc de perle. După milesim un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. De-o parte și de alta siglele **S.K**. – **P.D.** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea 20 în cartuș, încadrată de o coroană de laur și palmier.
Herinek 204; Huszár 1841.

16. AR ↑ 6,486 g; 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 773/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. II, nr. 16**).

FRANCISC II (1792–1835)
Kremnica
20 Kreuzer, 1804
Av. **FRANC**(iscus)·II·D(ei)·G(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GERM**(aniae)·HV(ngariae)·BO(hemiae)·R(ex)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **B**.
Rv. **ARCH**(idux)**·AVST**(riae)**·D**(ux)**·BVRG**(undiae)·LOTH(aringiae)·M(agnus)·D(ux)·
HET(**r**uriae)·1804·X·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 640; Huszár 1964.

17. AR ↑ 6,536 g; 28,00 × 27,30 mm. Nr. inv. c.c. 778/2020. Starea de conservare: bună. (**Pl. III, nr. 17**).

FRANCISC II (1792–1835)/*FRANCISC I* (ca împărat al Austriei:1804–1835)
Kremnica
20 Kreuzer, 1830
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **B**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·
LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1830·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 793; Huszár 1979.

18. AR ↑ 6,474 g; 27,90 × 27,20 mm. Nr. inv. c.c. 788/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. III, nr. 18**).

20 Kreuzer, 1835
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, cu panglicile fluturând. Sub gât, sigla monetăriei **B**. Muchie zimțată.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET **VEN**(etiae)·GAL(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1835·

https://biblioteca-digitala.ro

Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20**.
Herinek 808; Huszár 1982.

19. AR ↑ 6,446 g; 26,00 mm. Nr. inv. c.c. 789/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. III, nr. 19**).

2.
IOSIF II (coregent 1765–1780)
Baia Mare
20 Kreuzer, 1778
Av. **IOSEPH**(us)·II·D(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GE**(rmaniae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·LO(domeriae)·& M(agnus)·H(etruriae)·D(ux)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bust laureat, spre dreapta, cu capul de leu pe umăr, într-o coroană de lauri. Sub bust, sigla monetăriei **G**.
Rv. **VIRTUTE ET – EXEMPLO 1778·X·**
Legendă circulară în cerc de perle. După milesim un
punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Penele cozii divid siglele **I B – I V** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană de laur și palmier.
Herinek 162. Huszár 1844.

20. AR ↑ 6,455 g; 28,00 × 28,6 mm. Nr. inv. c.c. 774/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. III, nr. 20**).

IOSIF II (1780–1790)
Baia Mare
20 Kreuzer, 1786
Av. **IOSEPH**(us)**·II·D**(ei)·**G**(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GERM**(aniae)·HV(ngariae)·BO(hemiae)·R(ex)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **G**.
Rv. **ARCH**(idux)·AVST(riae)·D(ux)·**BVRG**(undiae)·LOTH(aringiae)·M(agnus)·D(ux)·
HET(ruriae)·**1786·X·**
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 270; Huszár 1882.

21. AR ↑ 6,491 g; 27,80 mm. Nr. inv. c.c. 775/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. III, nr. 21**).

FRANCISC II (1792–1835)/*FRANCISC I* (ca împărat al Austriei:1804–1835)
Baia Mare
20 Kreuzer, 1809
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **G**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·GAL(iciae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·
– **D**(ux)·**LO**(domeriae)·SAL(isburgiae)·WIRC(burgiae)·1809·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg, Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 713; Huszár 1972.

22. AR ↑ 6,459 g; 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 790/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. III, nr. 22**).

https://biblioteca-digitala.ro

III. TRANSILVANIA

FRANCISC II (1792–1835)/*FRANCISC I* (ca împărat al Austriei:1804–1835)
Alba Iulia

20 Kreuzer, 1824
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **E**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)·-**GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1824·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 766; Huszár 1977.

23. AR ↑ 6,389 g; 27,50 × 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 791/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. III, nr. 23**).

IV. BOEMIA

IOSIF II (coregent 1765–1780)
Praga
20 Kreuzer, 1767
Av. **IOSEPH**(us)·II·D(ei)**:G**(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GE**(ermaniae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·LO(domeriae)·& M(agnus)·H(etruriae)·D(ux)**.**
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Între al treielea și al patrulea cuvânt două puncte. Bust laureat, spre dreapta, cu capul de leu pe umăr, într-o coroană de lauri. Sub bust, sigla monetăriei **C**.
Rv. **VIRTUTE ET** – **EXEMPLO·1767·X**
Legendă circulară în cerc de perle. Milesimul încadrat de două puncte. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Penele cozii divid siglele **Ev** S· – **A·S·** (inițialele monetarului și ale supraveghetorului monetăriei). Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană de laur și palmier.
Herinek 162.

24. AR ↑ 6,488 g; 27,50 × 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 776/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. III, nr. 24**).

FRANCISC II (1792–1835)
Praga
20 Kreuzer, 1802
Av. **FRANC**(iscus)·II·D(ei)·G(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GERM**(aniae)·HV(ngariae)·BO(hemiae)·R(ex)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **C**.
Rv. **ARCH**(idux)·AVST(riae)·D(ux)·BVRG(undiae)·LOTH(aringiae)·M(agnus)·D(ux)·
HET(ruriae)·1802·X·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea 20 în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 644.

25. AR ↑ 6,333 g; 28,00 × 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 779/2020. Starea de conservare: relativ bună (**Pl. IV, nr. 25**).

https://biblioteca-digitala.ro

20 Kreuzer, 1804
Av. **FRANC**(iscus)·II·D(ei)·G(ratia)·R(omanorum)·I(mperator)·S(emper)·A(ugustus)·
– **GERM**(aniae)·HV(ngariae)·BO(hemiae)·R(ex)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **C**.
Rv. **ARCH**(idux)·AVST(riae)·D(ux)·BVRG(undiae)·LOTH(aringiae)·M(agnus)·D(ux)·
HET(ruriae)·1804·X·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armelele Austriei și Lorenei. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 646.

26. AR ↑ 6,569 g; 26,40 mm. Nr. inv. c.c. 780/2020. Starea de conservare: bună (**Pl. IV, nr. 26**).

20 Kreuzer, 1806
Av. **FRANC**(iscus)·II·D(ei)·G(ratia)·R(omanorum)·
– **ET·HAER**(editarius)·AVST(riae)·I(mperator)·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **C**.
Rv. **GER**(maniae)·HVN(gariae)·BOH(emiae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·D(ux)·
LOTH(aringiae)·VEN(etiea)·SAL(isburgiae)·1806·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal imperial încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept scutul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 685.

27. AR ↑ 6,562 g; 27,40 × 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 781/2020. Starea de conservare: bună. (**Pl. IV, nr. 27**).

FRANCISC II (1792–1835)/*FRANCISC I* (ca împărat al Austriei:1804–1835)
Praga
20 Kreuzer, 1830
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **C**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1830·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.
Herinek 794.

28. AR ↑ 6, 678 g; 27,20 mm. Nr. inv. c.c. 792/2020. Starea de conservare: foarte bună. (**Pl. IV, nr. 28**).

20 Kreuzer, 1830
Av. **FRANCISCVS I·D**(ei)·G(ratia)· – **AVST**(riae)·IMPERATOR·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Cap laureat, spre dreapta, într-o coroană de lauri. Sub gât, sigla monetăriei **C**.
Rv. **HVN**(gariae)·BOH(emiae)·LOMB(ardiae)·ET VEN(etiae)· – **GAL**(iciae)·LOD(omeriae)·
IL(lyriae)·REX·A(rchidux)·A(ustriae)·1830·
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt câte un punct. Vulturul bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Casei de Habsburg-Lorena. Dedesubt valoarea **20** în cartuș, încadrată de o coroană deschisă de laur și palmier.

https://biblioteca-digitala.ro

Herinek 297 (p. 229).

29. AR ↑ 6,654 g; 27,40 × 26,70 mm. Nr. inv. c.c. 793/2020. Starea de conservare: bună. (**Pl. IV, nr. 29**).

V. NÜRNBERG

IOSIF II (coregent 1765–1780)
Nürnberg
20 Kreuzer, 1766
Av. **IOSEPHUS II.D**(ei)**.G**(ratia)**.** – **ROM**(anorum)**.IMP**(erator)**.SEMP**(er)**.AVG(ustus).**
Legendă circulară în cerc de perle. După fiecare cuvânt un punct. Vulturul imperial bicefal încoronat, ținând sabia și globul cruciger, poartă pe piept un scut cu armele Austriei și Lorenei. Sub scut o cruce de Malta. În jurul scutului ordinul lânei de aur.
Rv. **MONETA NOVA REIPVBL**(ica)·NORIMBERGENSIS – **1766**
Legendă circulară în cerc de perle. După al treielea cuvânt, un punct. Armele orașului Nürnberg (jumătatea din stânga a unui vultur și benzi oblice din stânga sus spre dreapta), într-un scut cu ornamente baroce, încadrat de o ramură de laur în stânga și o ramură de palmier în dreapta. Deasupra lor o coroană de turnuri. Sub scut un postament cu cifra **20**. De-o parte și de alta a postamentului, literele **S** – **R** (inițialele supraveghetorului monetăriei și ale gravorului).
Kellner 360.

30. AR ↑ 6,390 g; 27,00 mm. Nr. inv. c.c. 777/2020. Starea de conservare: bună. (**Pl. IV, nr. 30**).

După cum reiese din lista monedelor, tezaurul este compus în întregime din piese cu valoarea de 20 de creițari. Acestea sunt emise după sistemul monetar al Convenției, adoptat de Austria în anul 1750, în urma renunțării la sistemul monetar de la Leipzig în anul 1747. Sistemul monetar al Convenției își trage numele de la înțelegerea (convenția) încheiată în septembrie 1753 între Austria și Bavaria, la care vor adera în anul 1754 și zona franconă a Germaniei, orașul liber Nürnberg și ducatul Württemberg. Până în anul 1763 au aderat la acest sistem monetar și statele germane din sudul și restul teritoriului german, electorii de Saxa și principii saxoni, cu excepția Prusiei[5]. Simbolul „**X**", redat pe revers, după milesim, indică faptul că respectiva monedă a fost emisă conform prevederilor Convenției monetare semnate în anul 1753.

Moneda de bază a acestui sitem monetar este reprezentată de piesele de un gulden și doi guldeni (*Konventionstaler* sau *Speciestaler*), precum și din piese de 20 și 10 creițari. Moneda de 20 de creițari are valoarea unei treimi de gulden (1/3 guldeni). Conform prevederilor Convenției, dintr-o marcă de argint trebuia să se emită 42 de monede cu valoarea de 20 de creițari, cu greutatea de 6,68 grame fiecare și un titlu al argintului de nouă loți și șase grăunțe (583/1000)[6].

Primele 13 piese descrise în catalogul descoperirii sunt emise în monetăria de la Viena. Inițialele **I C** de pe reversul pieselor numerotate de la unu la cinci, emise în timpul împărătesei Mariei Theresia, reprezintă prescurtarea numelui monetarului Johann August von Cromberg, iar literele **S K** și **F A** sunt inițialele supraveghetorilor monetăriei vieneze, Sigmund Klemmer și Franz Aicherau, care au activat aici în perioada 1774–1780[7].

Pe aversul piesei numărul șase și în continuare până la piesa cu numărul de catalog 13, apare sub gâtul suveranului litera **A**, ceea ce indică tot monetăria de la Viena. Odată cu ridicarea lui Iosif al II-lea la rangul de coregent (23 septembrie 1765), monetăriile din Imperiu își marchează emisiunile cu litere. Astfel, litera **A** revine monetăriei de la Viena, litera **B** celei de la Kremnitz/Kremnica, litera **C** monetăriei din Praga, litera **D** monetăriei Graz (din 1766 până în 1772 și mai apoi Salzburg, din 1806 până în 1809),

5 Chirilă, Gudea, Lazăr, Zrinyi 1980, pp. 145–146.
6 Huszár 1979, p. 17.
7 Herinek 1970, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

litera **E** devine marcajul monetăriei din Alba Iulia, litera **F** a monetăriei din Hall, litera **G** corespunde monetăriei din Baia Mare iar litera **M** devine simbolul monetăriei din Milano (Lombardia), conform unei ordonanțe emise la data 9 septembrie 1766[8].

Practic, mai bine de o treime dintre monedele tezaurului (13 la număr), au fost emise în monetăria de la Viena, după cum urmează: cinci în timpul domniei Mariei Theresia (1740–1780), o piesă în timpul lui Iosif al II-lea (1780–1790), șase piese în timpul lui Francisc II (1792–1835) și o monedă în timpul domniei lui Ferdinand I (1835–1848), cea care de fapt și încheie seria emisiunilor monetare prezente în tezaur (1840).

Piesa cu numărul 14 a fost emisă în monetăria de la Kremnica în anul 1763 în timpul domniei Mariei Theresia. Moneda poartă încă siglele tradiționale ale monetăriei: **K** – **B** (Kremnitz – Bergstadt/ Körmöcz – Bánya)[9]. Piesa cu numărul 15 în catalog este emisă tot la Kremnica în numele lui Francisc I (Franz Stephan von Lothringen), soțul Mariei Theresia. Reversul poartă siglele **S K** – **P D**, ce reprezintă inițialele monetarului Sigmund A. Klemmer și ale supraveghetorului Paschal von Damiani[10]. Moneda poartă pe avers litera **B**, sigla monetăriei din Kremnica, așa cum s-a arătat deja, însă împreună cu litera **P**, care de fapt indică anul emisiunii reale a monedei, care nu este identic cu cel înscris pe revers (1765).

După moartea lui Francisc I, Maria Theresia dispune emiterea de monede postume cu numele soțului său (Ordonanța din 21 iulie 1766)[11]. Aceste emisiuni poartă pe revers anul 1765 (ultimul an de viață al lui Francisc I), însă pentru determinarea anului real de emitere, alături de sigla monetăriei de pe avers s-a adăugat, în ordine alfabetică, o literă corespunzătoare fiecărui an scurs de la moartea soțului său. La Kremnica spre exemplu, monedele cu inițiala **B** însoțite de literele de la **A** la **P**, au fost emise între anii 1766 și 1780 (**BA** = 1766, **BB** = 1767, **BC** = 1768, **BD**= 1769, **BE** =1770, **BF**=1771, **BG** = 1772, **BH**=1773, **BI**=1774, **BK**=1775, **BL**=1776, **BM**=1777, **BN** = 1778, **BO**=1779 și **BP** = 1780)[12]. Monetăria de la Kremnica a fost singura care a emis o serie completă de monede postume cu valoarea nominală de 20 de creițari în numele lui Francisc I, din 1766 până în 1780, anul decesului Mariei Theresia. Celelate monetării au emis sporadic, doar pentru unul, până la cinci ani, monede postume cu portretul și legenda lui Francisc I de Lotharingia, soțul Mariei Theresia.

Monetăria din Viena a emis doar o singură monedă postumă cu valoarea de 20 de creițari (în 1773)[13] și la fel monetăria din Alba Iulia (în 1766)[14]. Monetăria din Graz a avut două emisiuni postume (1766, 1767)[15], la fel și monetăria din Praga (1766, 1767)[16], pe când monetăria din Hall (Tirol) a avut trei emisiuni postume (1766, 1767, 1768)[17] iar monetăria din Baia Mare cinci (1766, 1767, 1768, 1769, 1770)[18]. Există de asemenea emisiuni postume sporadice și pentru alte valori monetare din argint, precum cea de XVII creițari de la Baia Mare (1766)[19], cele de 10 creițari de la Graz (1766)[20] și Kremnitz (1766, 1767, 1769)[21] sau cele de trei creițari de la Kremnica (1768–1773)[22] și chiar o emisiune monetară

8 Herinek 1970, p. 130.
9 Huszár 1979, p. 258.
10 Herinek 1970, p. 13; Huszár 1979, p. 272.
11 Herinek 1970, p. 101.
12 Herinek 1970, p. 114.
13 Herinek 1970, p. 112.
14 Herinek 1970, p. 113.
15 Herinek 1970, p.112.
16 Herinek 1970, p. 113.
17 Herinek 1970, p. 113.
18 Herinek 1970, p. 115.
19 Herinek 1970, p. 117.
20 Herinek 1970, p. 119.
21 Herinek 1970, p. 120.
22 Herinek 1970, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro

din cupru cu valoarea de un creiţar, emisă în anul 1769 în monetăria din Hall[23]. La acestea se adaugă evident, emisiunile monetare postume reprezentate de ducați (monede din aur), piese bătute de monetăria de la Viena (care va emite anual din 1767 până în 1780)[24] și monetăria de la Baia Mare (1767)[25].

Conform celor arătate mai sus, piesa cu numărul 15 din tezaurul de la Șimleu Silvaniei (cu sigla **BP** pe avers), a fost emisă în monetăria de la Kremnica în anul 1780, chiar dacă pe revers poartă milesimul 1765.

Piesa cu numărul 16 a fost emisă la Kremnica în timpul lui Iosif al II-lea (în calitate de coregent), așa cum sugerează inițialele monetarului Sigmund A. Klemmer și ale supraveghetorului monetăriei, Paschal von Damiani (**S K** – **P D**). Piesele numărul 17–19, au fost emise tot la Kremnitz, însă poartă pe avers doar sigla monetăriei (**B**)[26], fiind emise în numele lui Francisc al II-lea (1792–1835) ca împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (până în 1806) și împărat al Austriei (din 1804)[27].

Piesele numărul 20 – 22 au fost emise în monetăria de la Baia Mare. Monetăria de la Baia Mare a fost înființată în timpul lui Carol Robert de Anjou (1308–1342)[28], fiind intens disputată după 1526, între regii maghiari, apoi principii Transilvaniei și Habsburgi[29]. Aici s-a emis monedă până la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (1851)[30]. Inițialele **I B** – **I V** de pe reversul monedei cu numărul 20, emisă în timpul coregenței lui Iosif al II-lea, reprezintă numele monetarului Josef Brunner și ale supraveghetorului Josef Vischer[31]. Celelelte două monede emise aici au pe avers litera **G** (sigla monetăriei), fiind emise de Iosif al II-lea în calitate de împărat[32] și Francisc al II-lea (sub denumirea de Francisc I, ca împărat al Austriei)[33].

Moneda cu numărul 23 a fost emisă în Transilvania la monetăria din Alba Iulia[34], așa cum indică prezența literei **E**[35] sub gâtul emitentului (Francisc I, împărat al Austriei).

Piesele numărul 24 – 29 au fost emise în Boemia, la monetăria din Praga. Prima piesă din seria celor emise la Praga identificată în tezaurul de la Șimleu Silvaniei, prezintă pe avers litera **C** (sigla monetăriei)[36] și bustul lui Iosif al II-lea în calitate de coregent, iar pe revers inițilalele **Ev S** – **A S**, ce reprezintă numele monetarului Paul Erdmann von Schwingerschuh și ale supraveghetorului Anton Stehr[37]. Următoarele cinci monede emise la Praga în numele suveranului Francisc al II-lea au pe avers simbolul deja consacrat al monetăriei (litera **C**)[38] și oferă o imagine a profundelor schimbări geo-politice survenite în Europa primilor ani ai secolului al XIX-lea. De pildă, monedele numărul 25 și 26, emise în 1802 și 1804, conțin pe avers titulatura lui Francisc al II-lea (1792–1835) în calitate de suveran al Imperiului Roman de Națiune Germană, moneda numărul 27, emisă în anul 1806, conține pe avers titulatura de împărat ereditar al Austriei, iar monedele numărul 28 și 29 conțin titulatura de împărat al Austriei[39].

---

23 Herinek 1970, p. 128.
24 Herinek 1970, p. 102.
25 Herinek 1970, p. 104.
26 Herinek 1970, p. 130.
27 AMK 2011, p. 35.
28 Huszár 1979, p. 24
29 Butnariu 1994, p. 97.
30 AMK 2011, pp. 68–69.
31 Herinek 1970, p. 14.
32 Herinek 1970, p. 147.
33 Herinek 1970, p. 186.
34 Wollmann 2012, pp. 17–65.
35 Herinek 1970, p. 186.
36 Herinek 1970, pp. 130.
37 Herinek 1970, pp. 13, 140.
38 Herinek 1970, p. 186.
39 Francisc al II-lea (1792–1835) a fost ultimul împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (1792–1806) sub numele de Franciscus II/Franz II (titlu la care renunță în 6 august 1806) și primul împărat al Imperiului Austriac (la 14 august 1804 se declară împărat ereditar al Austriei), sub numele de Franciscus I sau Franz I. Mai târziu, în urma

https://biblioteca-digitala.ro

De fapt, Ludwig Herinek a identificat nouă perioade distincte de emisiuni monetare din timpul domniei lui Francisc al II-lea (Franz II)[40], iar emisiunile de 20 de creițari din aceiași perioadă numără nu mai puțin de nouă tipuri monetare[41].

Piesa cu numărul 30 este emisă la Nürenberg, în timpul coregenței lui Iosif al II-lea. Orașul Nürenberg are dreptul de a bate monedă proprie încă din anul 1062[42]. În anul 1754 orașul aderă la Convenția monetară dintre Austria și Bavaria și va emite monedă în acest sistem până în anul 1807[43]. Literele **S** – **R**, de pe reversul monedei, indică inițialele supraveghetorului monetăriei de la Nürenberg din perioada 1760–1779, Sigmund Scholz și ale monetarului Georg Nikolaus Riedner din perioada 1764–1793[44].

Tezaurul de la Șimleu Silvaniei, format din 30 de monede, în exclusivitate piese din argint de 20 de creițari sau 1/3 gulden, acoperă o perioadă de emisiune monetară de aproape 80 de ani, din 1763 până în 1840. Chiar dacă nu sunt piese cu valoare mare în epocă, așa cum sunt guldenii și talerii, monedele de 20 de creițari sunt tezaurizate, datorită faptului că sunt emise la deplina lor valoare (adică au în compoziție cantitatea de argint corespunzătoare nominalului indicat pe revers)[45].

Seria de monede cu valoarea de 20 de creițari, emise în sistemul Convenției încheiate în septembrie 1753 între Austria și Bavaria, la care vor adera în anul 1754 și zona franconă a Germaniei, orașul liber Nürnberg, ducatul Württemberg, iar până în anul 1763 și statele germane din sudul și restul teritoriului german, electorii de Saxa și principii saxoni, a continuat fără întrerupere și după 1840 (anul ultimei emisiuni din tezaurul de la Simleu Silvaniei), până în anul de grație 1848[46].

Monedele din tezaurul de la Șimleu Silvaniei au fost emise în Imperiul Habsburgic (Niederösterreich, Ungaria, Transilvania, Boemia) și orașul liber Nürnberg, în șase monetării: Viena, Kremnica, Baia Mare, Praga, Alba Iulia și Nürnberg. Faptul că o piesă emisă la Nürnberg circulă până în teritoriile cele mai îndepărtate ale Imperiului, nu trebuie să surprindă pe nimeni, deoarece, așa cum s-a afirmat deja, piesa este emisă după același sistem în care au fost emise și monedele austriece contemporane.

Tezaurele cu monede de 20 de creițari descoperite până acum în România sunt foarte puține, comparativ cu cantitatea mare de monedă de acest tip aflată în circulație în secolele XVIII-XIX în Transilvania, dar și în Principatele Române. Prin Regulamentul Organic s-a stabilit ca *ducatul olandez* din aur și *sfanțul austriac* din argint sau *sfanțigul* austriac (în germană *zwanziger*, adică moneda de 20 de creițari), să reprezinte etaloane monetare în Țara Românească și Moldova[47], acestea fiind singurele monede primite la plata impozitelor de către visteria statului[48].

Valoare totală a acestui tezaur era relativ modestă în epocă: 600 de creițari sau echivalentul a 10 guldeni sau cinci taleri. În București spre exemplu, în anul 1841 un porc se vindea cu 63 de lei[49]. Un sfanț, adică 20 de creițari, erau echivalentul a 2,10 lei[50]. Așadar, cu suma de 600 de creițari se putea cumpăra un porc sau trei care de lemne, ori se putea plătit salariul unui băiat de prăvălie pe șase luni de zile[51].

Congresului de la Viena (1814–1815), Austria reintră în posesia Lombardiei, Veneției și Dalmației, ceea ce-i va asigura ieșire la Marea Mediterană. Titlul de rege al Lombardiei, Veneției și Dalmației etc., de pe reversul ultimelor emisiuni monetare din tezaurul de la Șimleu Silvaniei, reflectă noile realități geo-politice europene.

40 Herinek 1970, p. 187

41 AMK 2011, pp. 40–42.

42 Chirilă, Gudea, Lazăr, Zrinyi 1980, p. 147.

43 Kellner 1956, p. 219.

44 Kellner 1956, p. 242.

45 Chirilă, Gudea, Lazăr, Zrinyi 1980, p. 148.

46 AMK 2011, p. 61.

47 Iliescu 1970, p. 51.

48 Iliescu 1970, p. 53.

49 Ene 2002, p. 109.

50 Ene 2002, p. 107.

51 Ene 2002, pp. 108–109.

https://biblioteca-digitala.ro

Tezaurul de la Șimleu Silvaniei prezintă analogii în ceea ce privește compoziția și datarea, cu tezaurele din Transilvania descoperite la Cluj-Napoca[52] (piese emise între anii 1763–1846), Bărboși[53] (piese emise între anii 1763–1848), Rîciu[54] (cu piese emise între anii 1765–1856) și tezaurul descoperit în Moldova la Somușca[55] (cu piese emise între anii 1764–1847). Pot fi amintite, de asemenea, tezaurele monetare ce conțin pe lângă alte nominale mai vechi și piese de 20 de creițari, precum cel de la Geoagiu[56] (cu piese emise între anii 1661–1789), Câmpeni[57] (cu piese emise între anii 1661–1795) și Cotu[58] (cu piese emise între anii 1764–1818), însă, așa cum se observă, cu *terminus post quem* sfârșitul secolui al XVIII-lea sau primele două decenii ale secolului al XIX-lea.

Ultima emisiune monetară prezentă în tezaurul de la Șimleu Silvaniei datează din anul 1840. Piesa prezintă evidente urme de uzură (circulație), ceea ce ar putea sugera probabilitatea ca tezaurul să fi fost pus la adăpost în contextul tulburărilor create de evenimentele de la 1848. Însă, la fel de bine ar putea exista și alte motive care au dus la ascunderea și apoi nerecuperarea în epocă a tezaurului.

BIBLIOGRAFIE:

AMK – *Austria Münzkatalog-Münzen ab 1780 mit banknoten ab 1759*, Wien, 2011.

Artimon 1983 – Alexandru Artimon, *Un tezaur monetar din secolele XVII-XIX descoperit la Somușca-Cleja (jud. Bacău)*, în *Carpica*, XV, 1983, pp. 169–182.

Butnariu 1994 – Viorel M. Butnariu, *Emitenți și emisiuni monetare: Imperiul Romano-German*, în Viorel M. Butnariu (coord.), *Tezaure din muzeele orașului Chișinău, secolele XVI-*XVIII, Editura Universitas, Chișinău, 1994, pp. 70–99.

Butnariu, Vîlcu 2013 – Viorel M. Butnariu, Aurel Vîlcu, *Tezaure din Moldova. Secolele XIV-XIX*, Editura Stef, Iași, 2013.

Chirilă, Gudea, Lazăr, Zriny 1980 – Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaurul monetar de la Bărboși, sec. XVIII-XIX*, în *Tezaure și descoperiri monetare din Județul Mureș*, Târgu Mureș, 1980, pp. 139–148.

Chirilă, Gudea, Lazăr, Zriny 1980 – Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Al doilea tezaur monetar de la Rîciu, sec. XVIII-XIX*, în *Tezaure și descoperiri monetare din Județul Mureș*, Târgu Mureș, 1980, pp. 149–150.

Chirilă, Gudea, Lazăr, Zriny 1980 Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaurul monetar de la Reghin, sec. XIX-XX*, în *Tezaure și descoperiri monetare din Județul Mureș*, Târgu Mureș, 1980, pp. 151–154.

Chirilă, Musca 1986 – Eugen Chiriă, Elena Musca, *Două tezaure monetare din Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, în *Acta Mvsei Porolissensis*, X, 1986, pp. 229–234.

Ene 2002 – Camelie Ene, *Comercianți, comerț și prețuri* în *București (sf. sec. al XVIII-lea – sf. sec. al XIX-lea)*, în *Materiale de Istorie și Muzeografie*, XVI, 2002, pp. 106–112.

Herinek 1970 – Ludwig Herinek, Österreichische Münzprägungen von 1740–1969, Wien, 1970.

Huszár 1979 – Lajos Huszár, *Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute*, München, Battenberg, 1979.

Iliescu 1970 – Octavian Iliescu, *Moneda* în *România (491–1864)*, Editura Meridiane, București, 1970.

Irimescu-Sofroni 1968 – Rodica Irimescu-Sofroni, *Tezaurul feudal din secolul XVII-XVIII de la Geoagiu*, în *Sargetia*, V, 1968, pp. 165–179.

Kellner 1956 – Hans-Jörg Kellner, *Die Münzen der freien Reichsstadt Nürnberg. Teil II: Die Silbermünzen*, in *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, Band 7, 1956, pp. 139–249.

Pap, Matei 1980 – Francisc Pap, Ștefan Matei, *Un tezaur monetar din secolul XVIII-XIX, găsit la Cluj-Napoca*, în *Acta Mvsei Napocensis*, XVII, 1980, pp. 553–566.

Smaranda 1976–1980 – Aurică Smaranda, *In Memoriam George Buzdugan (1902–1980)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, LXX-LXXIV, 1976–1980, pp. 735–736.

Wollmann Volker – Wolmann Volker, *Din activitatea monetăriei de la Alba Iulia, de la* începutul *veacului al XVIII-lea până* în *anul 1871*, în *Apvlvm*, XLIX, Series Historia & Patrimonium, 2012, pp. 17–146.

52 Pap, Matei 1980, p. 553.

53 Chirilă, Gudea, Lazăr, Zrinyi 1980, p. 148.

54 Chirilă, Gudea, Lazăr, Zrinyi 1980, pp. 149–150.

55 Artimon 1983, p.169.

56 Irimescu-Sofroni 1968, p. 177

57 Chirilă, Musca 1986, p. 229–232.

58 Butnaru, Vîlcu 2013, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. 1.

Nr. 2.

Nr. 3.

Nr. 4.

Nr. 5.

Nr. 6.

Nr. 7.

Nr. 8.

Planșa nr. I.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. 9.

Nr. 10.

Nr. 11.

Nr. 12.

Nr. 13.

Nr. 14.

Nr. 15.

Nr. 16.

Planșa nr. II.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. 17.

Nr. 18.

Nr. 19.

Nr. 20.

Nr. 21.

Nr. 22.

Nr. 23.

Nr. 24.

Planșa nr. III.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. 25.

Nr. 26.

Nr. 27.

Nr. 28.

Nr. 29.

Nr. 30.

Planșa nr. IV.

https://biblioteca-digitala.ro

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ PE VALEA TÂRNAVEI MARI ÎN TRANSCRIEREA FONETICĂ REALIZATĂ DE MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF CEL BĂTRÂN (1773)

ELA COSMA*

ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN ON THE TARNAVA MARE VALLEY IN THE PHONETIC TRANSCRIPT MADE BY MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF THE ELDER (1773)

ABSTRACT: *The article presents monuments of Romanian language spoken in the 18th century on the Târnava Mare Valley, in Central Transylvania, in the Saxon-Hungarian phonetic transcription rendered by Michael Conrad von Heydendorff the Elder. The Saxon autobiographer from Mediaș was an imperial commissary guiding Austrian emperor Joseph II during his first visit in Transylvania, also describing the imperial visit of 1–2 June 1773 in his comprising autobiography. Not only Heydendorff was a fluent speaker of Romanian, but this eminent emperor himself showed a special interest and even mastered in a certain degree the language spoken by the Transylvanian Romanians, as illustrated by numerous fragments offered in our article.*
KEYWORDS: *monuments of Romanian language (18th century), Târnava Mare Valley, Central Transylvania, Michael Conrad von Heydendorff the Elder, Austrian emperor Joseph II*

REZUMAT: *Articolul prezintă monumente ale limbii române vorbite în secolul al XVIII-lea pe Valea Târnava Mare, în Transilvania Centrală, în transcrierea fonetică saxon-ungară redată de Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân. Autobiograful săsesc din Mediaș a fost un comisar imperial care l-a ghidat pe împăratul austriac Iosif al II-lea în prima sa vizită în Transilvania, descriind și vizita imperială din 1–2 iunie 1773 în autobiografia sa cuprinzătoare. Nu numai Heydendorff vorbea fluent limba română, dar însuși acest eminent împărat a manifestat un interes deosebit și chiar a stăpânit într-un anumit grad limba vorbită de românii transilvăneni, după cum ilustrează numeroasele fragmente oferite în articolul nostru.*
CUVINTE CHEIE: *monumente ale limbii române (sec. XVIII), Valea Târnava Mare, Transilvania Centrală, Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân, împăratul austriac Iosif al II-lea*

În mod paradoxal, interesul împăratului Iosif al II-lea față de români a determinat "descoperirea" lor de către națiunile conlocuitoare în Ardeal. Călătoria de cunoaștere întreprinsă de Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 avea la bază, cum am menționat altă dată[1], o documentare anterioară asupra obiectivelor și țintelor de atins. Românii au constituit, într-adevăr, punctul central de interes pentru monarh, care, însă, venea de acasă gata pregătit, având inclusiv anumite cunoștințe de bază într-ale limbii române.

De unde și cum a învățat coregentul românește? Ce i-a atras atenția atât de insistent asupra românilor, încât să-l facă să încerce a le învăța limba? Conform uzanțelor epocii sale, monarhul a stăpânit mai

* Institutul de Istorie "George Barițiu", Cluj-Napoca; email: ela_cosma@yahoo.com

[1] Studiul de față redă, cu adăugiri și completări explicative, un fragment din volumul Cosma 2015, pp. 152–170.

https://biblioteca-digitala.ro

multe limbi: germana, franceza, latina. Iosif a vizitat, ce-i drept, multe provincii ale împărăției sale, ceea ce nu înseamnă însă că a învățat și limbile vorbite acolo. Și totuși, el s-a străduit și a reușit să deprindă, fie și rudimentar, o limbă inutilă, care nu îi aducea niciun folos concret ori imediat, limba unui popor pe care nu-l prețuise niciun antecesor și niciun contemporan al său de oarecare rang!

Printr-un îndemn simplu în limba lui: "*Szkula! Szkula!*" [Scoală! Scoală!], poporul român a fost înălțat de Iosif al II-lea, devenind egalul său. Și, de parcă această *captatio benevolentiae* nu ar fi fost suficientă, ca supremă declarație de dragoste față de acest popor necăjit, împăratul a binevoit a rosti cuvintele magice: "*oj kauta!*" ["oi căuta!", voi cerceta].

Tabloul trebuie să fi fost, într-adevăr, impresionant. Marea tălăzuitoare a norodului, așteptându-și monarhul prima oară în istoria transilvană; venerația profundă, aproape religioasă a mulțimii nesfârșite care îngenunchea și se închina, astfel, împăratului; speranțele și nădejdile transpuse în sutele de memorii fluturate în aer; atenția nemaiauzită a lui Iosif, cel care asculta pe fiecare în limba lui, dar mai cu seamă pe românii pe care nu-i ascultase nimeni niciodată, în nicio limbă...

*

Un moment unic în istoria sinuoasă a Târnavei Mari, ca și a localităților care îi împodobesc cursul în aval, cu puțin înainte de confluența ei cu Târnava Mică, se leagă de vizita aici, în 1–2 iunie 1773, a lui Iosif al II-lea, primul și singurul împărat habsburgic care a vizitat Dumbrăveniul, Hoghilagul, Șaroșul, Biertanul și Brateiul. S-a adăugat vizita în Mediaș, pe acesta din urmă revăzându-l în 11 iulie același an. În 1773, duminica Rusaliilor a căzut în data de 30 mai. Marți, după Rusalii, pe 1 iunie 1773, Iosif al II-lea a părăsit Rupea și a ajuns, prin Sighișoara și Hoghilag, la Dumbrăveni, unde a poposit și a înnoptat, pentru a se îndrepta miercuri, 2 iunie, spre Mediaș.[2]

Memorialistul sas din Mediaș, Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân – care în calitate de comisar însoțitor a fost "ghidul" împăratului, în vizita acestuia de la Sighișoara la Mediaș în zilele de 1–2 iunie 1773 – contura cu măiestrie scenariul hiperbolic, repetitiv până la redundanță de-a lungul întregului drum împărătesc:

> "Toate acestea s-au petrecut pe drumul de la podul din *Ebesfalva* [Dumbrăveni] pe hotarul Șaroșului. De acolo se ajunge pe pajiștea din lunca internă a Șaroșului. În acest loc, ici-colo de-a lungul drumului, îngenuncheau *suplicanți* de toate vârstele, genurile și *națiunile* Transilvaniei, ținându-și *memoriile* în aer. Împăratul s-a oprit lângă fiecare, i-a cerut fiecăruia să se ridice, sasului în germană cu cuvintele: «Steht auf!» [Ridicați-vă!], valahului în valahă cu cuvântul: «*Szkula! Szkula!*» [Scoală! Scoală!], a preluat personal *memoriul* fiecărui *suplicant,* și l-a întrebat scurt pe fiecare dintre ei ce plângere are. Și, după ce primea răspunsul, *Maiestatea* sa spuneau fie în germană, fie în valahă, în funcție de *națiunea suplicantului*: «ich werde untersuchen» [voi cerceta], sau: «*oj kauta*» [oi căuta], apoi punea bine *memorial* într-un *magazin* [loc de depozitare] aflat în interiorul ușii trăsurii. Toate acestea *Maiestatea* sa le-a făcut în cazul tuturor *suplicanților*, al căror număr a depășit 100 de la *Ebesfalva* [Dumbrăveni] până la *Mediaș*, de aceea nu vreau să mai repet acest lucru la fiecare în parte. Dacă plângerea *suplicantului* era de însemnătate, atunci *Maiestatea* sa se lansa în discuții cu *suplicantul*, chestionându-l exact despre toate împrejurările cererii sale, așa cum voi începe să arăt pe cât posibil de-acum înainte."
> (Dieses alles geschah auf dem *Ebesfalver* Brückenweg auf *Scharoser* Hattert. Von dort kommt man auf die *Scharoser* Inwendig Au Wiese. Da knieten an verschiedenen Orten hier und da *Supplicanten* von allerhand Alter, Geschlecht und *Nationen* Siebenbürgens am Wege, ihre *Memorialien* emporhaltend. Bei jedem hielt der Kaiser stille, hieß einen jeden aufstehen, den Sachsen deutsch mit den Worten: "Steht auf!", den Wallachen wallachisch mit dem Wort: "*Szkula! Szkula!*" [Scoală! Scoală!], nahm eines jeden *Supplicanten Memorial* selbst eigenhhändig an, fragte jeden *Supplicanten* kurz: was er klage? Und nach empfangener

[2] Paragraf preluat din Cosma 2015, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro

Antwort sagten Ihro *Majestaet* entweder deutsch oder wallachisch nach Beschaffenheit der *Nation* des *Supplicanten* entweder: "ich werde untersuchen", oder: "*oj kauta*" [oi căuta] und versorgten damit das *Memorial* in einem an der Thüre des Wagens inwendig befindlichen *Magazin.* Das jetzt Gesagte thaten Ihro *Majestatet* überhaupt mit allen *Supplicanten,* dergleichen über 100 von *Ebesfalva* bis *Mediasch* waren, daher will ich es auch nicht bei jedem besonders mehr wiederholen. War aber die Klage des *Supplicanten* von Erheblichkeit, so ließen sich Ihro Majestät mit den *Supplicanten* in Reden ein und fragten ihn um alle Umstände seines Anliegens genau aus, wie ich solches mit nach und nach so viel möglich, hier ansetzen werde.)[3]

Darurile suveranului, însă, nu s-au oprit aici...

Din memoriile lui Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân vom extrage, de aceea, cu precădere episoadele care atestă efortul împăratului de a se exprima în limba română, ca și dorința lui de a o învăța cât mai bine. Aceste episoade indică implicarea afectivă și premeditată a lui Iosif al II-lea în favoarea românilor, fiindcă realitatea vie nu a făcut altceva decât să-i confirme ideile preexistente.

Să nu omitem un detaliu. Când vine vorba despre români și limba română – pe care, dealtfel, o cunoștea și vorbea el însuși, Michael Conrad von Heydendorff a folosit constant termenii de *valahi* ("Wallachen") și *valahă* ("wallachisch"), pe care i-am păstrat ca atare în traducerea românească a pasajelor din memoriile sale.

*

La locul de întâlnire dintre hotarul din Ațel și cel din Biertan, s-au adunat toți românii din Ațel, pentru a-i înmâna împăratului memoriul lor. Primind memoriul acestora, suveranul i-a întrebat "în valahă, atâta cât știa *Maiestatea* sa" (Ihro *Majestaet* fragte sie selbsten Wallachisch, so gut seine *Majestaet* konnten) – după cum specifica Heydendorff – pentru cine muncesc. Oare pentru domnii de pământ? Românii au răspuns că lucrează pentru scaunul Mediaș, la porunca domnilor, dar lucrează și pentru sat, la fel ca și sașii din localitate. Împăratul le-a promis că va cerceta plângerea lor, și a purces mai departe.

Apoi, ca un adevărat despot luminat, încrezător în virtuțile educației și cultivării, l-a întrebat pe însoțitorul său:

"Împăratul (stând în picioare în trăsură): Sunt gospodari buni între valahi?
Eu: *Maiestatea* voastră! Există gospodari buni în rândul lor, numai că cei mai mulți sunt răi și leneși. *Națiunea* în sine e foarte îndemânatică de la natură, dar trebuie șlefuită.
Împăratul: Cum ar putea fi *cultivată?*
Eu: *Maiestatea* voastră, dacă tineretul ei ar învăța la școală bunele deprinderi și bazele curate ale *religiei* creștine, atunci *națiunea* s-ar șlefui de *ruditatea* [grosolănia] ei."
(Der Kaiser, im Wagen stehend: Gibts denn unter den Wallachen gute Wirthen?
Ich: Ihro *Majestaet!* Es gibt gute Wirthen unter ihnen, allein die mehrsten sind doch schlecht und faul. Die *Nation* an sich selbst hat Geschicklichkeit von Natur genug, allein sie braucht Ausarbeitung.
Der Kaiser: Wie könnte man sie *cultiviren?*
Ich: Ihro *Majestaet,* wenn man ihre Jugend in den Schulen gute Sitten und die reinen Gründe der christlichen *Religion* sollte erlernen lassen, so würde sich die *Nation* aus ihrer *Ruditaet* herausarbeiten.)[4]

*

La intrarea în Bratei, un țăran român pe nume Chințe Mișu i-a cerut ajutorul împăratului. Unul din

[3] Theil 1881, p. 450.
[4] Theil 1881, p. 463.

https://biblioteca-digitala.ro

fiii săi fusese înrolat forțat în armată, iar părintele său avea nevoie de acesta în gospodărie. Iosif al II-lea s-a arătat surprins "de o asemenea recrutare", dar a fost asigurat "că s-a întâmplat rar, și numai în cazuri excepționale, atunci când nu s-a reușit înrolarea numărului stabilit de recruți".[5] Fiind întrebat de împărat câți băieți avea, Chințe a căutat să ocolească răspunsul, pentru a-l înduioșa pe împărat. A urmat un dialog, suficient de lung, între monarh și țăranul nostru, în limba română. Apoi, la solicitarea împăratului, notarul Heydendorff – ca translator al împăratului – a continuat dialogul cu țăranul, tot în românește. În final, Iosif l-a sfătuit pe tatăl neliniștit să își lase fiul mai bine în armată, fiindcă aici acela avea șansa de a ascensiona și de a deveni "domn mare", adică ofițer.

Lectura (cu voce tare a) dialogului cu Chințe Mișu – dialog pe care îl redăm imediat mai jos – ne va releva sonoritățile frumoase și moliciunea graiului românesc de pe Târnave, cu unele regionalisme și un caracter specific. Am putea spune că scena descrisă de Heydendorff constituie un monument de limbă română a veacului al XVIII-lea, redat de memorialist într-o grafie proprie.

Să observăm cum Michael Conrad von Heydendorff, vorbitor al limbii române și al limbii maghiare, a transcris fonetic limbajul folosit de vorbitori.

Orientându-se după regulile gramaticale ale limbii germane, el a notat toate substantivele cu majuscule.

Întrucât limba română nu impusese încă reguli ortografice, neavând nici semne diacritice, Heydendorff s-a inspirat și din regulile limbii maghiare scrise, folosind următoarele valori: "sz" = s (*szpunye* = spune); "ts" = ci (*fitsor* = fecior); "tz" = ț (*parintzi* = părinți); "a", "o" sau "e" = ă (*Mariata* = *Măria ta, daue* = două); "e", "i" = î, â (*entriabe* = întreabă, *kitz* = câți); "s" = ș sau j (*stiu* = știu, *asuta* = ajuta); "k" = c.

La un moment dat, Heydendorff a introdus un grafem propriu, "ô", pentru a reda sunetul "ă" (*Dumne Zôu* = Dumnezău, Dumnezeu).

De asemenea, a redat fonetic consoanele palatale folosite în mod curent (și astăzi) în graiul românilor de pe Târnave, astfel: *kopji* (copii), *tinje* (tine), *pecatelje* (păcatele), *domnulje* (domnule).

Tot din limba maghiară el a preluat introducerea unor propoziții secundare prin conjuncția "că".

Iată fragmentul și dialogul cu pricina:

"Imediat după aceea, un valah simplu și sărman, pe nume *Kintze Mise* [Chințe Mișu], a căzut în genunchi, în drum, întinzându-i *Maiestății* sale un *memoriu* pentru eliberarea din cătănie a fiului său. Eu iar m-am ținut deoparte, în spatele trăsurii, fără ca valahul să mă poată vedea. Însăși *Maiestatea* sa l-a întrebat pe *suplicant,* într-o valahă stricată, care e cererea pe care o are de *declarat.*

Împăratul l-a întrebat pe valah: *La tse Regiment Fitsoru?* [La ce regiment /este/ feciorul?]

Valahul: *Entre alui Matskási, Domnu Mariata*! [Întru al lui Matskási, doamne Măria-Ta!]

Împăratul: *Regiment! Regiment*!

La care valahul nu a putut răspunde. Observând acum că *Supplication* [suplica, plângerea] se referă la o chestiune cu totul *indifferente* [indiferentă] mie, am ieșit de după trăsură și am călărit în urma valahului, așa încât acesta se afla între mine și împărat, zicând

Eu (către valah): *Nu spune Compagnia moi, dare Regimentu, en care szluzeste Fitsoru tôu*! [Nu spune compania, măi, dar /spune/ regimentul, în care slujește feciorul tău!]

Valahul (întorcându-se cu fața către mine și cu spatele către împărat, cu mâinile ridicate și împreunate): *Je! Ke bingje emparje, ke jest si Mariata atsi! Szpunye Mariata, la Mariasza Imperatu lukru môu. Ke Mariata sti binje. Ke me entriabe Mariasza, en tse Regiment sluzeste Fitsoru, si jo nustiu al mintrelje fore Matskási.* [Iè[6]! Că bine îmi pare, că ești și măria-ta aci! Spune măria-ta la Măria Sa împăratul lucrul meu. Că măria-ta știi bine. Că mă întreabă Măria Sa în ce regiment slujește feciorul, și eu nu știu almintreli fără[7] Matskási.]

---

5 Ittu 2010, p. 194.

6 *Iè* = da (confirmativ, afirmativ). Pe Valea Târnavelor se spune și astăzi "iè" în loc de "da".

7 *Fără* = decât, în afară de.

https://biblioteca-digitala.ro

Eu: *Maiestatea* voastră! Fiul lui slujeşte la [regimentul] Gyulai; pe căpitanul lui îl cheamă Matskási.
Împăratul: Ce vrea omul?
Eu: *Maiestatea* voastră! El are un fiu care a fost luat *recrut* cu forța.
Împăratul: Cu forța?
Eu: Da, *Maiestatea* voastră! Așa a fost porunca.
Împăratul (căzând pe gânduri): Da, asta a fost cu ani în urmă.
Eu: S-a poruncit că, dacă într-o casă există un fiu disponibil din mai mulți fii, acela să fie ridicat ca *recrut.* Așa i s-a întâmplat omului acesta și așa a trebuit să-și dea feciorul. Îi cade însă foarte greu, și a încercat orice ca să-l elibereze. În chestiunea aceasta a înaintat *memorii* la *Gubernio* [guberniul transilvan], ca și la Consiliul aulic de război ("Hofkriegsrath"), au fost întreprinse anchete *per Commissiones mixtas* [de către comisii mixte /militar-civile/], dar nimeni nu l-a putut ajuta. El are mai mulți fii. Cel mai mare e însurat și a ieșit din pâinea [tată]lui [a plecat de acasă]; pe acela nu-l pune la socoteală. Al doilea a crescut flăcău mare; nici pe acela nu-l socotește, fiindcă se va însura curând. Al treilea este soldatul. Al patrulea studiază și va deveni *Poppa* [popă], deci nici pe acela nu-l socotește. Al cincilea e încă mic, nici pe el nu-l pune la socoteală, pentru că nu-l poate ajuta.
Împăratul: Întrebați-l, câți copii are cu el?
Eu: *Moi Kintze! Ke te entriabe Naltzata Imperatu, kitz kopji ai ku tinje?* [Măi, Chințe! Că te întreabă Înălțatul Împărat, câți copii ai cu tine?]
Valahul: *Ke nam Domnulje fore el fitsor marje, si daue Fetisoarje, si Fitsorasu el mititel, dare num' pot asuta nimike! Sze ve gjerte Dumne Zôu Peccatjelje, si a Parintzilor.* [Că n-am, domnule, fără ăl fecior mare, și două fetișoare /fetițe/, și feciorașul ăl mititel, dar /ei/ nu-mi pot ajuta nimica! Să vă ierte Dumnezău păcatele, și a/le/ părinților.]
Împăratul: Întrebați-l, câți fii are?
Eu: *Kitz Fitsori ai?* [Câți feciori ai?]
Valahul (se bâlbâie, și nu poate rosti niciun cuvânt): *Dare sti Mariata, numai el Kopjilas.* [Doară știi, măria-ta, numai ăl /acel/ copilaș.]
Eu: *Tse le togodest, kresz k'esz scintz totz!* [/De/ Ce le *togodești* /?, tăgăduiești?/; crezi că-s cinci toți.]
Valahul: *Dare Dumne Zou nyi a dat. Tot as povti Domnulje Fitsoru ela akaze karje en Katanje.* [Doară Dumnezău mi/-i/-a dat. Tot aș pofti, domnule, feciorul ăla acasă, care-i în cătănie.]
Eu: Nu-și găsește vorbele, *Maiestatea* voastră! Este însă foarte sigur că acasă el poate să se lipsească de fiul lui, soldatul. Numai că îi vine greu, îi e dor de el.
Împăratul: Spuneți-i să-l lase pe fecior soldat. Dacă se poartă bine, poate să se facă *Officier* [ofițer], domn mare, poate să se facă domn.
Eu: *Ke zitse Naltzata Imperatu, sze lasz Fitsorul tôu en Katanje, dake sze porta binje, sze fatse Officier, sze fatse Domn marje, sze fatse Domn.* [Că zice Înălțatul Împărat, să lași feciorul tău în cătane, dacă se poartă bine, se face ofițer, se face domn mare, se face domn.]
Valahul: *Dare binje ar chie, mulczenesk Mariaszalje Imperatului, Dumne Zou szel czie. Dare tott me rog! Me rog! Szem laszje fitsoru a kasze.* [Doară bine ar fi, mulțămesc Măriei Sale Împăratului, Dumnezău să-l ție. Dară tot mă rog! Mă rog, să-mi lase feciorul acasă.]
Împăratul (zâmbind): Ce zice?
Eu: Spune, *Maiestatea* voastră, că ar fi bine, dar și mai bine ar fi să-și aibă feciorul acasă.
Împăratul: Întrebați-l, dacă poate pune alt om în locul lui?
Eu: *Potz da alte Katanje en locu Fitsoruluj?* [Poți da altă cătană în locul feciorului?]
Valahul: *De a he nusz harnik Domnulje Mariata!* [De aceea nu-s harnic, domnule măria-ta!]
Eu: De aceasta nu e în stare.
Împăratul: Nici nu ar putea plăti [înlocuitorul] cu bani?
Ich: *Dare ku banyi pute vi fatse lukru?* [Dară cu bani putea-vei face lucrul?]
Valahul: *A he tot tot matiuke as fatse.* [Aceea tot-tot *matiuke* /?[8]/ aș face.]

8 Oare nu e o greşeală de transcriere a editorului? Posibil *matinke* sau *matimke*, adică "mă tem că", o locuțiune verbală frecventă în Țara Târnavelor, care ar corespunde sensului frazei: "mi se pare că", "cred că".

https://biblioteca-digitala.ro

Eu: Aceasta ar putea-o face, poate.
Atunci valahul începu să plângă, şi să se tânguiască, rugându-se din nou pentru liberarea fiului său. Aşa că am spus
Eu: *Maiestatea* voastră! Fiul acesta era preferatul părinţilor săi, şi mai ales al mamei, care plânge întruna după fecior.
Împăratul nu a mai răspuns nimic la acestea, însă i-a dăruit mai mulţi ducaţi. Apoi a zis: «*Ke oj kauta!*» [Că oi căuta!], şi a purces mai departe."
(Gleich davon kniete ein Pretheyer armer einfältiger Wallach, *Kintze Mise* genannt, am Wege, Ihro *Majestaet* ein *Memorial* um die Loslassung seines Sohnes vom Soldatenstand einreichend. Ich hielt mich abermals hinter dem Wagen, ohne daß mich der Wallach sah. Ihro *Majestaet* fragten den *Supplicanten* selber gebrochen Wallachisch um sein Anliegen, welches derselbe denn *declarirte.*
Der Kaiser fragte den Wallachen: *La tse Regiment Fitsoru?*
Der Wallach: *Entre alui Matskási, Domnu Mariata*!
Der Kaiser: *Regiment! Regiment*!
Worauf denn der Wallach nicht Ausweg geben konnte. Weil ich nun vernahm, daß die *Supplication* eine für mich ganz *indifferente* Sache betreffe, so kam ich hinter dem Wagen hervor und ritt hinter den Wallachen, so daß der Wallach zwischen mir und dem Kaiser stand und sagte
Ich (zum Wallachen): *Nu spune Compagnia moi, dare Regimentu, en care szluzeste Fitsoru tôu*!
Der Wallach (sich zu mir und dem Kaiser den Rücken kehrend, mit aufgehobenen und gefaltenen Händen): *Je! Ke bingje emparje, ke jest si Mariata atsi! Szpunye Mariata, la Mariasza Imperatu lukru môu. Ke Mariata sti binje. Ke me entriabe Mariasza, en tse Regiment sluzeste Fitsoru, si jo nustiu al mintrelje fore Matskási.*
Ich: Ihro *Majestaet!* Sein Sohn dient unter Gyulai, sein Hauptmann heißt Matskási.
Der Kaiser: Was will der Mann?
Ich: Ihro *Majestaet*! Er hat einen Sohn, der ist mit Gewalt zum *Recrouten* genommen worden.
Der Kaiser: Mit Gewalt?
Ich: Ja, Eure *Majestaet*! Es war der Befehl.
Der Kaiser (sich besinnend): Ja, das war vor Jahren.
Ich: Es war der Befehl, daß wo irgend in einem Haus ein entbehrlicher und mehr als ein Sohn sei, den sollte man zum *Recrouten* ausheben. Hier bei diesem Mann war das und so hat er einen Sohn hergeben müssen. Es fällt ihm aber sehr empfindlich, und er hat alles versucht, ihn wieder los zu haben. Er hat bei dem *Gubernio,* auch dem Hofkriegsrath deswegen *Memorialien* eingegeben, es sind auch Untersuchungen *per Commissiones mixtas* angestellt worden, allein man hat ihm nicht helfen können. Er hat etliche Söhne. Der älteste ist verheirathet und nicht mehr in seinem Brote; den zählt er nicht mit. Der zweite ist ein großer ausgewachsener Kerl, den zählt er auch nicht mit, weil er bald heirathen wird. Der dritte ist der Soldat. Der Vierte studirt und soll *Poppa* werden, den zählt er auch nicht mit. Der Fünfte ist noch klein, den zählt er auch nicht mit, weil er ihm nichts helfen kann.
Der Kaiser: Fragen Sie ihn, wie viele Kinder er bei sich hat?
Ich: *Moi Kintze! Ke te entriabe Naltzata Imperatu, kitz kopji ai ku tinje?*
Der Wallach: *Ke nam Domnulje fore el fitsor marje, si daue Fetisoarje, si Fitsorasu el mititel, dare num' pot asuta nimike! Sze ve gjerte Dumne Zôu Peccatjelje, si a Parintzilor.*
Der Kaiser: Fragen Sie ihn, wie viel Söhne er hat?
Ich: *Kitz Fitsori ai?*
Der Wallach (stottert, und mit der Sprache nicht heraus wollend): *Dare sti Mariata, numai el Kopjilas.*
Ich: *Tse le togodest, kresz k'esz scintz totz!*
Der Wallach: *Dare Dumne Zou nyi a dat. Tot as povti Domnulje Fitsoru ela akaze karje en Katanje.*
Ich: Er will mit der Sprache nicht recht heraus, Euer *Majestaet!* Es ist aber ganz sicher, daß er seinen Sohn, den Soldaten, zu Hause entbehren kann. Allein es fällt ihm schwer, ihn zu missen.
Der Kaiser: Sagen Sie ihm er soll seinen Sohn Soldat lassen, wenn er sich gut aufführt, so kann er noch *Officier,* er kann noch ein großer Herr, er kann noch ein Herr werden.

https://biblioteca-digitala.ro

Ich: *Ke zitse Naltzata Imperatu, sze lasz Fitsorul tôu en Katanje, dake sze porta binje, sze fatse Officier, sze fatse Domn marje, sze fatse Domn.*
Der Wallach: *Dare binje ar chie, mulczenesk Mariaszalje Imperatului, Dumne Zou szel czie. Dare tott me rog! Me rog! Szem laszje fitsoru a kasze.*
Der Kaiser (lächelnd): Was sagt er?
Ich: Er sagt, Eure *Majestaet,* das wäre alles gut, aber er wollte doch seinen Sohn lieber zu Hause haben.
Der Kaiser: Fragen Sie ihn, ob er einen andern Mann stellen kann?
Ich: *Potz da alte Katanje en locu Fitsoruluj?*
Der Wallach: *De a he nusz harnik Domnulje Mariata!*
Ich: Das wäre er nicht im Stande zu thun.
Der Kaiser: Ob er ihn mit Geld bezahlen könne?
Ich: *Dare ku banyi pute vi fatse lukru?*
Der Wallach: *A he tot tot matiuke as fatse.*
Ich: Das würde er doch vielleicht thun können.
Da fing der Wallach an zu weinen, abermals kläglich um die Entlassung seines Sohnes bittend. Darauf sagte Ich: Euer *Majestaet*! Der Sohn war der Liebling der Eltern besonders der Mutter, die weint fast immer um den Sohn.
Der Kaiser antwortete hierauf nichts, schenkte ihm nun aber mehrere Ducaten; dann sagte er: "*Ke oj kauta!"* und fuhr damit weiter.)[9]

*

După despărțirea de românul din Bratei ce avea feciorul în cătănie, împăratul a simțit nevoia de a-și împrospăta cunoștințele de limba română.

"Pe drum, mi-a zis
Împăratul: Cum se spune mai bine în valahă: Mă voi interesa?
Eu: *K'oi entreba* [Că oi întreba], *Maiestatea* voastră!
Împăratul: Atunci ce înseamnă: *Kauta* [Căuta]?
Eu: Înseamnă: a căuta, *Maiestatea* voastră!
Împăratul: Asta nu înseamnă: Voi cerceta, mă voi interesa?
Eu: Se poate înțelege și așa."
(Im weitern Fortfahren sagte zu mir
Der Kaiser: Wie sagt man gut Wallachisch: Ich werde nachfragen?
Ich: *K´oi entreba,* Ihro *Majestaet!*
Der Kaiser: Was heißt denn das: *Kauta*?
Ich: Das heißt: Suchen, Euer *Majestaet!*
Der Kaiser: Heißt das nicht: Ich werde es untersuchen, ich werde nachfragen?
Ich: Man kann auch das darunter verstehen.)[10]
Mai departe, monarhul a vrut să se convingă de cunoștințele lui Heydendorff într-ale limbii române, întrebându-l:
"Împăratul: Știți bine valahă?
Eu: Această limbă o știu toți sașii acestui scaun, așa cum știu limba lor maternă. Și chiar trebuie să o știm, fiindcă avem zilnic de a face cu valahii, iar ei nu învață limba noastră, deci trebuie noi s-o învățăm pe a lor.
Împăratul: Știți și să citiți și să scrieți în valahă?
Eu: Nu, *Maiestatea* voastră! Asta nu știu. Dar nici nu trebuie s-o știu. În limba valahă sunt prea puține de citit și de scris.

[9] Theil 1881, pp. 467–469.
[10] Theil 1881, pp. 469–470.

https://biblioteca-digitala.ro

Împăratul: Și valahii? Ei știu să citească și să scrie?
Eu: Poporul de rând nu știe, *Maiestatea* voastră!
Împăratul: Dar *popii*?
Eu: Aceia știu să citească, dar nu toți știu să scrie.
Împăratul: Valahii nu au școli?
Eu: Au câteva puține, dar nu în toate locurile, unde locuiesc.
Împăratul: Și atunci nu merg la școlile săsești?
Eu: Nu, *Maiestatea* voastră!
Împăratul: Îi primiți la școlile voastre?
Eu: Da, *Maiestatea* voastră, îi primim cu plăcere.
Împăratul: Și devine vreunul din ei *protestant*?
Eu: Eu nu cunosc niciun *exemplu, Maiestatea* voastră! În chestiuni religioase, valahii nu se justifică. Ei nu știu nimic altceva, în afara vechilor lor tradiții, pe care le sug împreună cu laptele matern, și de la care nu abdică."
(Der Kaiser: Sie können gut Wallachisch?
Ich: Diese Sprache können alle Sachsen im hiesigen Stuhl, wie ihre Muttersprache, und wir müssen sie auch können, denn wir haben täglich mit Wallachen zu thun und sie lernen unsre Sprache nicht, mithin müssen wir ihre lernen.
Der Kaiser: Können Sie auch Wallachisch lesen und schreiben?
Ich: Nein, Ihro *Majestaet*! Das kann ich nicht. Man braucht es aber auch nicht zu können. Es gibt in der Wallachischen Sprache gar wenig zu lesen und zu schreiben.
Der Kaiser: Und die Wallachen? Können die Lesen und Schreiben?
Ich: Der gemeine Pöbel nicht, Eure *Majestaet!*
Der Kaiser: Wie denn die *Poppen*?
Ich: Die können lesen, aber schreiben nicht alle.
Der Kaiser: Haben die Wallachen keine Schulen?
Ich: Sie haben etliche wenige, aber nicht aller Orten, wo sie wohnen.
Der Kaiser: Gehen sie denn nicht in die Sächsische Schulen?
Ich: Nein, Ihro *Majestaet!*
Der Kaiser: Nehmen Sie sie an in Ihre Schulen?
Ich: Ja, Eure *Majestaet,* wir nehmen sie gerne an.
Der Kaiser: Wird denn keiner kein *Protestant*?
Ich: Ich weiß kein *Exempel,* Eure *Majestaet*! Die Wallachen wissen in Glaubenssachen von sich keinen Grund zu geben. Sie wissen nichts, als ihre alten Gebräuche, die sie mit der Muttermilch einsaugen, und von denen gehen sie nicht ab.)[11]
Spre deosebire de români, sașii aveau o rată de alfabetizare mult mai mare, multe dintre săsoaice chiar știind să citească, așa cum am notat cu alt prilej.[12]

*

Împăratul a vizitat cu curiozitate nedisimulată locurile cele mai sărăcăcioase, locuințele cele mai insalubre, adică cele ale românilor, convingându-se cu ochii lui asupra modului de viață și a nivelului scăzut de trai al acestora.

Tot în Bratei, împăratul a văzut "căscioarele valahe" (Wallachische Häusel), aflate lângă malul abrupt al Târnavei, "unde e cel mai mare pericol pentru biserică. La marginea râului Târnava era un gard mic, neacoperit, probabil făcut pentru a nu-i lăsa pe copii să cadă din casă [în apă]. Împăratul s-a sprijinit de acest gard și a contemplat foarte atent *situațiunea* [de la fața] locului și cursul râului Târnavei

[11] Theil 1881, p. 470.
[12] Cosma 2015, pp. 107–116.

https://biblioteca-digitala.ro

de-a lungul malului abrupt". (...wo die Gefahr der Kirche am nächsten ist. Am Rand des Kokelflusses war ein kleiner ungedeckter Zaun, vielleicht deswegen hingemacht, damit nicht etwa die Kinder aus dem Hause hinunterstürzen möchten. Auf diesen Zaun lehnte sich der Kaiser und betrachtete die *Situation* des Ortes und den Lauf des Kokelflusses nebst dem steilen Ufer ganz genau.)[13]

La 1773, românii locuiau acolo în condiții precare, ce puneau în pericol viața copiilor lor. Conform notei marginale din "Autobiografie" din anul 1798, în locul respectivelor căsuțe, chiar Heydendorff a amenajat ulterior grădina școlară sau rectorială.

Împăratul a intrat în două case și a văzut îndeaproape cum locuiau românii din Bratei:

> "Țăranul *Mechel Zemmermann:* Din cealaltă curte se vede și mai bine, *Maiestatea* voastră, cum stă treaba cu pericolul.
> Așa că împăratul s-a dus, fără zăbavă, de la casa aceasta valahă în cealaltă, cea către Mediaș. Eu mă aflam imediat în urma împăratului. Trecând pe lângă odaia valahă a primei case valahe a întrebat
> Împăratul: Aceasta e o casă valahă, și nu una săsească?
> Eu: Este una valahă, *Maiestatea* voastră!
> Împăratul a intrat, deci, în casa valahă învecinată, care era exact pe malul abrupt al Târnavei, și a privit și de acolo foarte atent *situațiunea* locului, dar nu a adăstat prea mult, ci a ieșit curând afară, mergând spre trăsură."
> (Der Bauer *Mechel Zemmermann*: Aus diesem andern Hof hier kann man es noch besser sehen, Ihro *Majestaet,* wie die Gefahr ist.
> Der Kaiser ging also ohne Anstand aus diesem in das benachbarte Wallachische Haus, Mediasch zu. Ich folgte gleich hinter dem Kaiser. Im Vorbeigehen bei der Wallachischen Stube des ersten Wallachischen Hauses fragte
> Der Kaiser: Das wird ein Wallachisches Haus sein und kein Sächsisches?
> Ich: Es ist ein Wallachisches, Eure *Majestaet*!
> Damit ging der Kaiser in das benachbarte Wallachische Haus, hart auf das steile Kokelufer und besah auch von dort die *Situation* des Ortes ganz genau, hielt sich aber nicht lange auf, sondern ging bald heraus, gegen den Wagen zu.)[14]
> Când împăratul se urcase în trăsură, pentru a părăsi Brateiul, "o grămadă de valahi strânși în jurul trăsurii, dintre care îi știam mai ales pe Kirtscheri [?][15], a început să strige că ei nu mai pot să trăiască fără pământul, pe care sașii parțial li l-au luat și parțial nu vor să li-l dea, cerând apărare și ajutor. Împăratul le-a răspuns în valahă, să vină pe 1 iulie la Sibiu, dacă voiau ca *Maiestatea* sa să le dea *rezoluțiuni.* Apoi *Maiestatea* sa a plecat mai departe, luând drumul Mediașului."
> (Ehe Ihro *Majestaet* noch fortfuhren, schrie eine Menge um den Wagen stehender Wallachen, wovon ich besonders die Kirtscher kannte, daß sie aus Mangel der Grundstücke, welche ihnen die Sachsen theils wegnähmen, theils nicht zulassen wollten, nicht leben könnten und baten um Schutz und Hilfe. Der Kaiser antwortete ihnen Wallachisch, sie sollten auf den 1. Juli nach Hermannstadt zu ihm kommen, so wollten Se. *Majestaet* ihnen *Resolutionen* geben. Und damit fuhren Ihro *Majestaet* weiter, die Gasse hinauf gegen Mediasch zu.)[16]

*

În drumul său, chiar împăratul îi văzuse pe români muncind peste tot pământul. Și, invers, aproape exclusiv – cu excepția puținilor iobagi sași de pe pământ comitatens, agricultorii și viticultorii, adică

---

[13] Theil 1881, p. 472.
[14] Theil 1881, p. 473.
[15] Probabil românii care lucrau pentru Kirtscher, despre care Heydendorff ne spune, ceva mai încolo, că era senator în Magistratul din Mediaș; Theil 1881, p. 488.
[16] Theil, pp. 475–476.

https://biblioteca-digitala.ro

lucrătorii pământului, erau românii. Heydendorff i-a arătat monarhului că acolo "unde oamenii îmbrăcați în haine albe sapă cucuruzul" (wo die Leute in weißen Kleidern Kukuruz schaben)[17], deci la săpatul porumbului, erau tot ei, românii, îmbrăcați în portul popular de pe Târnave, cu cămăși și ii albe, brodate simplu cu negru, cu pantaloni și fuste albe.

Soarta iobagilor români de la Boian, de pe moșia contelui Bethlen Miklós[18] am arătat-o[19], împreună cu consecințele ei: fuga de pe moșie și emigrarea în Principatele Române. Iosif al II-lea s-a preocupat de eficiența activității agrare pe pământurile rodnice de-a lungul Târnavei Mari, dar și de motivația lucrătorilor pământului. Împăratul a întrevăzut o soluție, în folosirea terenurilor comunale și în cointeresarea țăranilor. De aceea a vrut să afle:

"Împăratul: Dar sunt multe terenuri de obște?
Eu: Da, *Maiestatea voastră!* După felul localităților, în unele mai multe, în altele mai puține. Localitățile care în timpurile dinainte au scăzut cel mai mult în numărul de locuitori, adică mai cu seamă localitățile de la șosea, au cele mai multe terenuri comune, celelalte au mai puține.
Împăratul: Ce fac cu terenurile de obște?
Eu: Sunt împărțite între sași și valahi, fiind lucrate și folosite de aceștia, cu excepția câmpiilor, din care o parte sunt cosite în funcție de *necesitățile* comune ale localităților.
Împăratul: Sunt împărțite în fiecare an?
Eu: Depinde. În unele localități în fiecare an, în unele o dată la trei ani, în unele în răstimpuri și mai mari. De câtva timp încoace, terenurile comune se vând în unele locuri, acolo unde erau mai multe, și cu banii se plătesc datoriile.
Împăratul: Dar de ce se vând?
Eu: Fiindcă experiența a învățat că țăranul nu prea *cultivă* arătura pe care nu o are în proprietate și despre care știe dinainte că n-o va mai avea după un timp; dar arătura pe care o are în proprietate...
Împăratul (tăindu-mi vorba): O îngrijește, o îngrașă mai bine?
Eu: Da, preamilostive domn!
Împăratul: Și totuși [nu] ar fi mai bine să nu se vândă terenurile comune, ci să fie acordate pe o perioadă mai lungă, de 10, 20 de ani?
Eu: Terenurile comune se vând numai în localitățile unde sunt foarte multe, *Maiestatea* voastră, și unde, în afară de cele vândute, tot mai rămâne o cantitate."
(Der Kaiser: Gibt es viele Gemein-Gründe?
Ich: Ja, Euer *Majestaet*! Doch nach Beschaffenheit der Ortschaften in einigen mehr, in einigen weniger. Die Ortschaften, die in den vorigen Zeiten am meisten von Inwohnern abgenommen hatten, das sind besonders die Ortschaften an der Landstraße, haben die meisten Gemein-Gründe, die andern haben weniger.
Der Kaiser: Was machen sie mit den Gemein-Gründen?
Ich: Sie werden unter den Sachsen und Wallachen aufgetheilt und von denselben angebaut und genützt, außer den Wiesen, von welchen ein Theil auf gemeine *Necessitaeten* der Ortschaften gemäht werden.
Der Kaiser: Werden sie alle Jahre aufgetheilt?
Ich: Verschiedentlich. In einigen Ortschaften alle Jahre, in einigen alle drei Jahre, in einigen auch länger. Von einiger Zeit her, verkauft man die Gemein-Gründe in einigen Orten, wo viele waren, und mit dem Geld bezahlt man Schulden.
Der Kaiser: Aber warum verkauft man sie?
Ich: Weil die Erfahrung gelehrt hat, daß der Bauer den Acker, der ihm nicht eigenthümlich zugehört und von dem er im Voraus weiß, daß er ihn über eine Zeit nicht mehr hat, nicht recht *cultivirt;* der ihm aber eigenthümlich zugehört...
Der Kaiser, mir in die Rede fallend: Den besorgt er, den düngt er besser?

17 Theil 1881, p. 452.
18 Theil 1881, p. 483.
19 Cosma 2015, pp. 119–128.

https://biblioteca-digitala.ro

Ich: Ja, allergnädigster Herr!
Der Kaiser: Aber es wäre ja besser, die Gemein-Gründe nicht zu verkaufen, sondern auf eine Zeit lang, auf 10, auf 20 Jahre zu vergeben?
Ich: Man verkauft die Gemein-Gründe nur in den Ortschaften, Euer *Majestaet,* wo sehr viele sind, und wo noch außer den verkauften eine *Quantitaet* übrig bleibt.)[20]

*

Memorialistul sas ne oferă detalii însemnate şi în ce priveşte religia românilor, dar şi starea lor bisericească în Ţara Târnavelor la 1773. Între românii locuitori în scaunul săsesc al Mediaşului, cei mai numeroşi erau ortodocşii. Aceştia au ieşit în întâmpinarea împăratului cu mare alai, aidoma unei procesiuni religioase, la intrarea în Şaroş:

"Chiar în faţa satului Şaroş, încă dincoace de pârâul Şaroşului către *Ebesdorff* [Dumbrăveni], au îngenuncheat valahii din Şaroş, tineri şi bătrâni, pe mâna dreaptă partea bărbătească, pe mâna stângă cea femeiască. În fruntea părţii bărbăteşti a îngenuncheat *popa* lor neunit [ortodox] în *habit*-ul [veşmântul] său preoţesc, cu prapurul bisericesc în mână. *Maiestatea* sa i-a strigat: «*Szkula! Szkula!*» [Scoală! Scoală!], făcându-i cu mâna."
(Gleich vor dem Dorf *Scharos,* annoch jenseits dem *Scharoser* Bach gegen *Ebesdorff* zu, knieten die *Scharoser* Wallachen, junge und alte, rechter Hand das männliche Geschlecht, linker Hand das weibliche. An der Spitze des männlichen kniete ihr Nichtunirter *Poppa* in seinem kirchlichen Priester *Habit,* mit der Kirchenfahne in der Hand. Ihro *Majestaet* riefen ihm zu: "*Szkula! Szkula!*" mit der Hand winkend.)[21]

Comunitatea greco-catolică avea şi ea preotul ei, cum scrie Heydendorff, "*popa unit* din Şaroş şi *Bratei*" (*Scharos-* und *Pretheyer unirten Poppa*), care i-a înmânat maiestăţii sale un memoriu.[22]

Aproape de Mediaş, protopopul ortodox, aflat în fruntea unei mulţimi de credincioşi, a solicitat împăratului aprobarea pentru construirea de biserici noi şi pentru înapoierea celor care le fuseseră luate când cu trecerea la unirea religioasă, iar pentru satul Bratei cerea restituirea bisericii de care fuseseră deposedaţi ortodocşii în favoarea greco-catolicilor.

Tabloul prezentat de Heydendorff impresionează prin amploare şi prin numărul copleşitor al suplicanţilor neuniţi:

"Foarte curând *Maiestatea* sa a sosit în apropierea Dealului Furcilor (*Galgenberg*). Aici stăteau, pe partea dreaptă, cea către Târnavă, *popii neuniţi* [ortodocşi] din acest scaun cu o mare mulţime a credincioşilor lor, şi în special cu valahii *neuniţi* din *Bratei,* care i-au înmânat împăratului un *memoriu,* rugându-l atât să le dea permisiunea de a-şi construi biserici, cât şi să aprobe *restitution* [restituirea] bisericilor lor, care le-au fost luate, [cum au cerut] mai ales cei din *Bratei.* Împăratul însuşi i-a chestionat în limba valahă asupra a varii aspecte, şi mai cu seamă pe *protopopa* [protopop], [întrebându-l] câte suflete păstoreşte, la care acesta a răspuns: 11.000. Împăratul s-a minunat de aceasta, atunci eu am spus:
Este verosimil, *Maiestatea* voastră, căci scaunul *Mediaşului* are 20.000 de suflete, din care o treime sunt valahi, şi anume aproape toţi dintre ei *neuniţi,* deci aceştia ar fi 7.000. Adăugând şi sufletele pe care bărbatul care este *protopop* trebuie să le păstorească în afara scaunului, ajungem la suma de aproximativ 11.000."
(Gar bald gelangten Ihro *Majestaet* in die Nähe des Galgenberges. Da standen rechter Hand gegen die Kokel zu die *Disunirten Poppen* des hiesigen Stuhls mit einer großen Menge ihrer Zuhörer, inssonderheit aber den *Pretheyer disunirten* Wallachen, gaben dem Kaiser ein *Memorial* ein und baten theils um die Freiheit, sich Kirchen bauen zu dürfen, theils aber, und zwar besonders die *Pretheyer* um die *Restitution*

[20] Theil 1881, p. 464.
[21] Theil 1881, p. 455.
[22] Theil 1881, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro

ihrer weggenommenen Kirchen. Der Kaiser fragte sie verschiedene Umstände in wallachischer Sprache selbst mündlich aus und besonders den *Prothopoppa*, wie viele Seelen er unter sich habe, worauf dieser 11000 antwortete. Als sich der Kaiser darüber verwunderte, so sagte ich:
Das ist wahrscheinlich, Ihro *Majestaet,* denn der *Mediascher* Stuhl hat 20,000 Seelen, hievon sind ein Drittel Wallachen und zwar beinahe alle *Disunirte,* das wären 7000. Wenn nun diejenigen Seelen, die der Mann als *Prothopoppa* außerhalb des Mediascher Stuhls zu besorgen hat, darzu genommen werden, so kommt die Summe von beiläufig 11000 heraus.)[23]

Iosif al II-lea, într-adevăr, avea de ce să se mire. Prin comparație cu populația săsească de 600–700 de suflete a târgului Biertan[24], considerat "mic orășel" de către Heydendorff, care evidenția cu mândrie faptul că acolo se afla sediul superintendentului bisericii evanghelice, pare incredibil numărul de 11.000 de români ortodocși păstoriți de modestul protopop, al cărui nume memorialistul sas nici nu găsește cu cale de a-l aminti.

Ca membru al Magistratului scaunului Mediaș, notarul sas avea noțiuni exacte de statistică, oferind informații credibile despre cei 7.000 de români, majoritatea neuniți, ai scaunului săsesc – dintr-un total de 20.000 de locuitori, la care se adăugau încă vreo 4.000 de români pe pământul comitatens din jurisdicția protopopului.

Dezamăgește soluția împăratului la cererea ortodocșilor din jurul Mediașului. Iosif al II-lea s-a interesat de ce ortodocșii, care nu (mai) aveau biserici, nu mergeau la bisericile greco-catolice. Protopopul și preoții nu i-au răspuns împăratului, pesemne intimidați și sfioși. A urmat apoi o nouă întrebare a suveranului, subtil formulată, referitoare la identitatea celor două biserici românești:

"Împăratul (către mine): Întrebați-i, de ce nu merg la biserica unită [greco-catolică]?
Eu: *Ke entriaba naltzata Imperatu: Ketse nu meretz en beszeretsele unite?* [Că întreabă Înălțatul Împărat, că ce[25] nu mereți[26] în bisericile unite?]
La aceasta, popii n-au răspuns niciun cuvânt.
Împăratul: Întrebați-i, dacă biserica unită și biserica lor nu sunt tot una?
Eu: *Ke entriabe naltzata Imperatu: dare nui tot una beszerike unite ku nu unite?* [Că întreabă Înălțatul Împărat: dară nu-i tot una biserica unită cu nu-unită /neunită/?]
Popa: *Ba ez tot una Domnye*! [Ba este tot una, Doamne!]
Eu: Spune că ar fi tot una, *Maiestatea* voastră."
(Der Kaiser (zu mir): Fragen Sie sie, warum sie nicht in die unirte Kirche gehen?
Ich: *Ke entriaba naltzata Imperatu: Ketse nu meretz en beszeretsele unite?*
Die Poppen antworteten hierauf kein Wort.
Der Kaiser: Fragen Sie sie, ob denn die unirte Kirche und ihre nicht eins wären?
Ich: *Ke entriabe naltzata Imperatu: dare nui tot una beszerike unite ku nu unite?*
Der *Poppa*: *Ba ez tot una Domnye*!
Ich: Sie sagen, es wären eines, Ihro *Majestaet*.)[27]
Gudrun-Liane Ittu consideră că "Împăratului nu-i este clară diferența dintre cele două biserici, întrebând protopopul dacă «dare nui tot una beserike unite cu nu unite?». Cum acesta nu îndrăznește să-l contrazică pe suveran, îl aprobă, iar Iosif al II-lea oferă soluția folosirii uneia și aceleiași biserici."

Dacă cele două biserici nu doreau să participe la aceeași slujbă, atunci biserica urma să fie folosită

23 Theil 1881, p. 484.
24 Theil 1881, p. 471.
25 "Că ce", că de ce.
26 "Mereți", regionalism, mergeți.
27 Theil 1881, p. 484.

https://biblioteca-digitala.ro

pe rând. Împăratului "i se pare firesc ca atunci când unii ies de la slujbă, s-o folosească ceilalți, iar toată lumea să fie mulțumită", conchide Gudrun-Liane Ittu.[28]

De fapt, Iosif al II-lea cunoștea prea bine diferența dintre ortodocși și greco-catolici, altminteri nici Maria Theresia, nici predecesorii ei nu s-ar fi străduit atât de tare să-i convingă pe românii să renunțe la ortodoxie în favoarea bisericii unite cu Roma.

Și, dacă nu poate fi vorba despre ignoranța lui Iosif al II-lea în ce privește diferențele dintre cele două biserici românești, atunci mai degrabă se pune problema ignorării intenționate de către împărat a diferențelor, pentru a minimaliza impactul Contrareformei asupra ortodocșilor.

> "Împăratul: Spuneți-le: să meargă împreună cu *uniții* [greco-catolicii] la aceeași biserică. Atunci când ies aceia, să intre ei. Oare vor asta?
> Când le-am tradus acestea valahilor, ei au fost pe deplin de acord și, drept mulțumire, s-au înclinat adânc, până la pământ. Când i-am înfățișat *Maiestății* sale răspunsul lor, împăratul a glăsuit: «Spuneți-le că voi cerceta», și a plecat mai departe."
> (Der Kaiser: Sagen Sie ihnen: sie sollen mit den *Unirten* in eine Kirche gehen; wenn jene herauskommen, sollen sie hineingehen; ob sie wollen?
> Als ich ihnen dies verdolmetschte, waren die Wallachen vollkommen damit zufrieden und neigten sich zur Dankbarkeit bis tief zur Erde nieder. Der Kaiser aber sagte darauf, als ich Ihre *Majestaet* ihre Antwort auslegte: Sagen sie ihnen, ich werde es untersuchen, und fuhr weiter.)[29]

Cu câtă ușurință au renunțat românii la cererile lor atât de legitime! Ce lipsă de pretenții minime, câtă autorenunțare în masă! Să comparăm situația jalnică a celor 11.000 de români ortodocși din jurul Mediașului, așa cum reiese din episodul de la 1773, cu pronunțata conștiință de sine a sașilor, nedispuși a pierde niciun petec de pământ din ce deținuseră vreodată (precum Heveșul), și cu conștiința hipertrofică a armenilor din Dumbrăveni ori, mai cu seamă, a nobililor unguri, ca în cazul Bethlenilor, gata să obțină prin orice mijloace, chiar și prin rapt, ceea ce nu le aparținea, dar pentru care luptau cu convingere, ca și cum ar fi susținut adevărul și ar fi fost îndreptățiți.

La 1781 a urmat patenta de toleranță, prin care împăratul a făcut dreptate celor care nu știau a se apăra singuri. Chiar dacă a fost o deschidere față de biserica ortodoxă din Ardeal, oprimarea iobăgimii nu a slăbit, ceea ce a condus la marea răscoală din 1784.

Teodor V. Păcățian a deplâns lipsa unor fruntași ai românilor la momentul primei vizite imperiale în Transilvania. "Să ne închipuim acum, că în locul lui *Mișu Chințu,* și a celorlalți suplicanți români, se presentau în fața împăratului Iosif II. alți oameni, alte delegațiuni, cari știau să-i comunice în scris și cu gura, *unde zace răul*, cari sunt durerile și năcasurile neamului român din țeara aceasta; și putem să ne facem imagine și despre frumoasele resultate, pe cari putea să le dee pentru noi călătoria acestui domnitor prin Ardeal."[30]

Păcățian observa că Horea și comilitonii săi, la 1784, "bine și-au jucat rolurile" de conducători ai românilor. Cu toate urmările bune ale răscoalei lor în acest sens, "se poate spune, că între împrejurările favorabile din zilele acelea, resultatul era înzecit mai mare, dacă paralel cu acțiunea lui *Horia* mergea și o acțiune *politică,* bine chibzuită, pentru a stoarce pe cale *pacinică* tot ce *Horia* cu ai săi nu a putut câștiga pe cale revoluționară, adecă: *drepturi politice-naționale pe seama poporului român!*"[31]

---

[28] Ittu 2010, p. 194.
[29] Theil 1881, p. 484.
[30] Păcățian 1904, p. 85.
[31] Păcățian 1904, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE:

Cosma 2015 – Ela Cosma, Împăratul *călător* și *ardelenii* în *memoriile lui Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân*, cu ediție critică și traduceri din limba germană de Ela Cosma, indici îngrijiți de Simona Bala și Ela Cosma, Argonaut Publishing/Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2015, cap. IV. "Transilvănenii în memoriile lui Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân", subcap. IV.8. "Românii", pp. 152–170.

Theil 1881 – *Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie*, editor Rudolf Theil, în "Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", serie nouă, vol. 16, caiet II, Sibiu, 1881.

Păcățian 1904 – Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară,* Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904.

Ittu 2010 – Gudrun-Liane Ittu, Întâlnirile lui Michael von Heydendorff senior (1730–1821) cu suveranii habsburgi 1773, 1783, 1786 și 1817, în "Brukenthal. Acta Musei", nr. V, caiet 1, Sibiu, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE DEMOGRAFICE DIN ȚARA OAȘULUI LA FINALUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

PAULA VIRAG*

DEMOGRAFIC ASPECT OF THE OAS REGION AT THE END OF THE 18TH CENTURY

ABSTRACT: *In 1874 the system of the census changed completely. Changes happened in the harmony with the Joseph II's reforms. For the first time in Hungary's history, the noble population was part of the enumeration therefore, this was the first "modern" population census. At the same time, not only the target population but the whole content, method and practice of the census changed entirely. Civil authorities counted the inhabitants in parallel with military ones settlement by settlement and household by household. In the course of the registration each household has got an own sheet containing data of household members: name, age (only in the case of males), qualification (position in the household, socio-professional status, stature and other physical character in the case of males etc.). At the same time, enumerators had to classify people into prescribed categories relating to sex, marital status, some socio-professional categories, indicating the character of their stay and the permanent absence of the household members. For females, only their marital status and foreign status had to be signed. Special sheet, much simpler household, contained the data of Israelite population.*
Situated in a depression area, delimited by the Oas and Gutai Mountains, wet by the Tur, Lechincoara and Talna, the Oas Region was special for the Satu Mare County. The biggest localities were Negresti, Camarzana, Certeze and Bixad, the latter also being famous for the monastery that was operating on its border. The main occupations were agriculture (livestock and fruit farming) and mining.

KEYWORDS: *Oas, population, occupation, mining, localities*

REZUMAT: *În 1874 sistemul de recenzare a suferit mai multe modificări care au fost strâns legate de reformele lui Iosif al II-lea. Pentru prima dată în istoria Ungariei, nobilii au fost recenzați, motiv pentru care recensământul iosefin a fost considerat primul recensământ modern din această zonă. Față de anii precedenți, au fost schimbate conținutul, metoda și punerea în aplicare a numărării populației. Autoritățile civile și militare au pus recenzat locuitorii din fiecare localitate și gospodărie. În timpul recenzării fiecare gospodărie avea un tabel separat care cuprindeau date despre membrii unei gospodării: nume, vârstă (numai pentru bărbați), calificarea (poziția în cadrul gospodăriei, statutul socio-profesional, statura și alte caractere fizice în cazul bărbaților etc.). În același timp, recenzorii au clasificat persoanele în categorii prescrise legate de sex, stare civilă, unele categorii socio-profesionale, indicând caracterul șederii lor și absența permanentă a membrilor gospodăriei. Pentru femei a fost notat doar starea civilă și dacă era venită din alte zone. Un tabel mult mai simplu cuprindea întrebări pentru populația evreiască.*
Situată într-o zonă depresionară, delimitată de Munții Oaș și Gutâi, udată de Tur, Lechincioara și Talna, Țara Oașului reprezenta pentru comitatul Satu Mare o regiune specială. Localitățile cele mai mari erau Negrești, Cămârzana, Certeze și Bixad, aceasta din urmă fiind renumită și pentru mănăstirea care își desfășura activitatea în hotarul său. Principalele ocupații erau agricultura (creșterea animalelor și pomicultura) și mineritul.

CUVINTE CHEIE: *Oaș, populație, ocupație, minerit, localități.*

Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, asistăm la o îmbunătățire continuă a conținutului documentelor demografice, în sensul efectuării de recensăminte mai ample, moderne. Cifrele furnizate

* Muzeul Județean Satu Mare, pcvirag@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

de documentele demografice trebuie însă analizate cu atenție deoarece ele cuprind destul de multe informații și aprecieri subiective, mai ales când dorim să analizăm compoziția națională a populației care nu este urmărită în mod direct în cadrul recensămintelor sau conscripțiilor oficiale.

Din analiza izvoarelor cunoscute se desprinde faptul că în perioada 1784–1850 asistăm la o creștere neîntreruptă a numărului populației, deși s-au înregistrat pierderi de vieți omenești provocate de războaiele purtate împotriva Franței de către Imperiul Habsburgic, desele epidemii și mai târziu de revoluția de la 1848–1849.

Această creștere demografică se datorează și politicii populaționiste duse de autoritățile de la Viena, care s-a manifestat în două ipostaze: prin stabilirea regimului demografic, în general (implementarea unei legislații care să urmărească și să controleze diferitele fenomene demografice), a populației băștinașe și prin colonizarea unor populații din teritoriile germanice, din alte țări ale Coroanei sau din provincii învecinate. Procesul de colonizare s-a realizat fie sub coordonarea nobililor (de exemplu în comitatul Satu Mare, contele Sándor Károlyi a adus coloniști șvabi din zona de sud a Germaniei), fie sub coordonarea directă a Vienei (de exemplu regiunea Banatului).

În concepția împăratului Iosif al II-lea, populaționismul presupunea creșterea numărului supușilor, stabilizarea acestora, dar și ridicarea calitativă a populației prin creșterea bunăstării economice, ridicarea nivelului intelectual prin instrucție, dezvoltarea sistemului religios și a moralității prin educație, îmbunătățirea asistenței sociale, a locuinței, hranei, îmbrăcămintei, a igienei individuale și sociale.

Legislația populaționistă a adăugat și o serie de prevederi care să favorizeze căsătoria, să reducă divorțul, adulterul, imoralitatea, să preîntâmpine sau să limiteze consecințele dezastroase ale epidemiilor, ale îndelungatelor perioade de foamete[1]. S-a avut în vedere și luarea unor măsuri cu privire la acordarea cetățeniei (decretul din 3 februarie 1786), interzicerea emigrărilor (decretul nr. 5.518 din 2 aprilie 1787), stabilizarea vagabonzilor și cerșetorilor (decretul din 14 februarie 1788), amnistia fugarilor din țară (decretul din 20 ianuarie 1768).

S-a acordat o atenție deosebită și legislației cu caracter profilactic, menită să prevină și să combată epidemiile care aveau efecte negative în plan demografic, instituindu-se un sistem modern de carantină de-a lungul granițelor.

S-au elaborat reguli și proceduri de evidență mai strictă a populației, au fost precizate obligațiile preoților în materie de stare civilă și evidență. Cea mai importantă inițiativă în acest sens a fost organizarea primului recensământ modern al Ungariei, realizat între 1784–1787, ca urmare a decretului nr. 7.868 din 16 iulie 1784.

RECENSĂMÂNTUL IOSEFIN – CARACTERISTICI

Sistemul de organizare a numărătoarei populației s-a modificat complet în 1784. Schimbările au avut loc în contextul reformelor realizate de Iosif al II-lea, care a încercat integrarea Ungariei în cadrul monarhiei austriece. În locul unei înregistrări separate a populației din Ungaria, sistemul austriac s-a adaptat la condițiile din această regiune. S-a realizat și recenzarea populației nobiliare, motiv pentru care recensământul din 1784–87 a reprezentat primul recensământ "modern" al populației din istoria acestei țări. În același timp s-a modificat nu doar populația vizată, ci și întregul conținut, metoda și punerea în practică a înregistrărilor. Așa cum sistemul conscripțiilor militare adaptat pentru Provinciile Coroanei Austriece s-a extins în anii 1770 și în Ungaria, și recensământul a început să servească și în Ungaria scopurilor militare. Autoritățile năzuiau ca și recensămintele generale ale populației să scoată în evidență numărul și distribuția regională a bărbaților de vârsta recrutării. S-au numărat locuitorii în paralel cu militarii, luând localitate cu localitate, gospodărie cu gospodărie. În cursul înregistrărilor, fiecare gospodărie

[1] Bocșan 1995, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

a avut tabelul propriu conținând date despre membrii ei: nume, vârstă (numai în cazul persoanelor de sex masculin), calificarea (poziția în gospodărie, statutul social, statura și alte trăsături fizice ale persoanelor de sex masculin etc.)[2]. În același timp, enumerările trebuiau să clasifice persoanele în categoriile bine stabilite în funcție de sex, statutul material, socio-profesional, indicând caracterul poziției lor (localnici sau străini) și lipsa permanentă a capului gospodăriei. În ceea ce privește femeile se înregistra numai statutul lor material și cel de străină. Tabelele pentru evrei erau și mai simple. Centralizând tabelele pe gospodării, recenzorii au realizat "Populationsbücher" (cărți de populație) ale fiecărei localități. Un exemplar al acesteia trebuia să rămână în localitatea respectivă, pentru a putea fi completat cu modificările care vor apărea în viitor (nașteri, decese sau migrație). Pe baza acestor cărți ale populației, informațiile non-nominative ale așezărilor au fost prelucrate pentru fiecare gospodărie, ele fiind apoi centralizate la nivel regional și național.

În același timp, la nivel regional și național, autoritățile militare și-au făcut statisticile lor pentru organizarea recrutărilor din fiecare regiune. Astfel, pe baza recensământului populației, înregistrarea continuă a acesteia ar fi putut ajuta, cel puțin teoretic, atât la urmărirea evoluției numărului de bărbați care puteau fi recrutați, cât și a migrației acestora. După ce s-au înregistrat toate modificările dintr-un an, o revizuire ar putea verifica și modifica cărțile de populație, astfel încât cărțile militare și civile ale populației să fie aduse la zi.

Noul sistem a trebuit să fie impus în Ungaria cu sprijinul forței militare. Recensământul de bază a fost desfășurat între 1784–85. Majoritatea tabelelor de gospodărie au fost distruse sau pierdute, păstrându-se doar o parte a centralizărilor regionale sau a unor așezări. În ciuda tuturor problemelor apărute, recensământul a acordat o atenție deosebită numărului populației, al gospodăriilor, statutului material etc. Cu toate acestea întregul recensământ a fost pentru Ungaria un mare eșec. În primul rând, după 1787, munca la înregistrare s-a oprit pe măsură ce situația politică a devenit tot mai complicată. În al doilea rând nu se cunoaște exact modul cum funcționa sistemul, existând o mulțime de dovezi cum că el nu a funcționat așa cum a fost imaginat și prevăzut. Autoritățile militare și civile nu au cooperat așa de bine precum s-a dorit, datele lor nu coincideau, iar schimbările de la nivelul populației nu au fost înregistrate în mod continuu, mai ales în orașele mai mari. Există numeroase liste care indică schimbările de populație la nivelul așezărilor (naștere, deces, migrația populației), care dovedesc că modificările demografice au fost înregistrate separat față de cărțile de populație care au fost completate doar o dată sau de două ori pe an, în cursul revizuirii[3].

Putem concluziona că listele întocmite separat sunt cele pe care ne putem baza și pe care se bazau autoritățile în acea perioadă. Aici erau trecute și tabele cu mărimea gospodăriei, limitele ei, poziția ei, vârsta etc. Probabil, înregistrarea schimbărilor a funcționat mai mult sau mai puțin bine, dar clasificarea persoanelor care se putea schimba în urma mai multor evenimente (îmbătrânire, căsătorie, migrație, deces al capului de familie, mobilitatea socială etc.) era un lucru foarte problematic.

CADRU GEOGRAFIC

Țara Oașului se întindea în Depresiunea Oașului, fiind delimitată de Munții Oaș și Munții Gutâi. Era situată în zona de nord-est a comitatului Satu Mare, învecinându-se în partea de nord-vest cu comitatul Ugocea, iar în nord-est cu comitatul Maramureș. În est și sud-est era mărginită de lanțul muntos Oaș-Gutâi, iar în partea vestică se întindea până dincolo de localitatea Călinești. Altitudinile întâlnite în această zonă nu depășesc 400–500 metrii. Așezările sunt amplasate de-a lungul văilor care străbat depresiunea: bazinul Lechincioarei în partea de nord, râul Tur cu afluenții săi, Alb și Rău, în partea de

[2] Péter, Levente 2011, p. 10.
[3] Péter, Levente 2011, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

sud. Înspre vest, regiunea Oașului prezintă o largă deschidere formată de râurile Tur și Talna. În această zonă, depresiunea ia contact cu Câmpia Someșului și a Tisei.

Cele 16 localități[4] care o compuneau (Bixad, Boinești, Călinești, Cămârzana, Certeze, Lechința, Moișeni, Negrești, Orașu Nou, Prilog, Racșa, Remetea Oașului, Târșolț, Trip, Tur, Vama) aveau statutul de comună. Principalele familii nobiliare care dețineau domenii în zona Țării Oașului au fost: Wesseléyi, Károlyi, Kornis, Teleki.

Depresiunea era străbătută de unul dintre drumurile comerciale principale care tăiau comitatul Satu Mare de la nord-est spre sud-vest. Acesta pornea de la granița cu Ugocea și Maramureș, străbătea partea de vest a Țării Oașului și se îndrepta apoi prin orașul Satu Mare spre comitatul Bihor. Prezența acestui drum a avut o influență pozitivă asupra dezvoltării schimburilor comerciale între locuitorii din zona Oașului și cei din celelalte regiuni ale comitatului.

TRĂSĂTURI PRINCIPALE ALE POPULAȚIEI DIN ZONA ȚĂRII OAȘULUI

Potrivit datelor recensământului iosefin, la finalul secolului al XVIII-lea, pe teritoriul Țării Oașului existau 2.075 de case și 1.884 familii. Trebuie precizat că la acestea se mai adăugau și cele din localitățile Boinești și Moișeni, localități despre care nu se mai păstrează informațiile adunate în această perioadă. Comuna cu cel mai mare număr de case (244) și familii (237) era Negrești. Urmează apoi Cămârzana cu 232 de case și 225 familii. La polul opus se situează Lechința. Diferența relativ mare dintre numărul de case și cel de familii se poate explica prin aceea că mai multe case puteau fi locuite de aceeași familie. Se știe că în cadrul recensământului iosefin erau recenzați doar capii de familie. În cazul în care într-o gospodărie locuiau mai multe generații cu soți, soții și copiii, aceștia erau trecuți la o singură familie condusă de partea bărbătească cea mai învârstă.

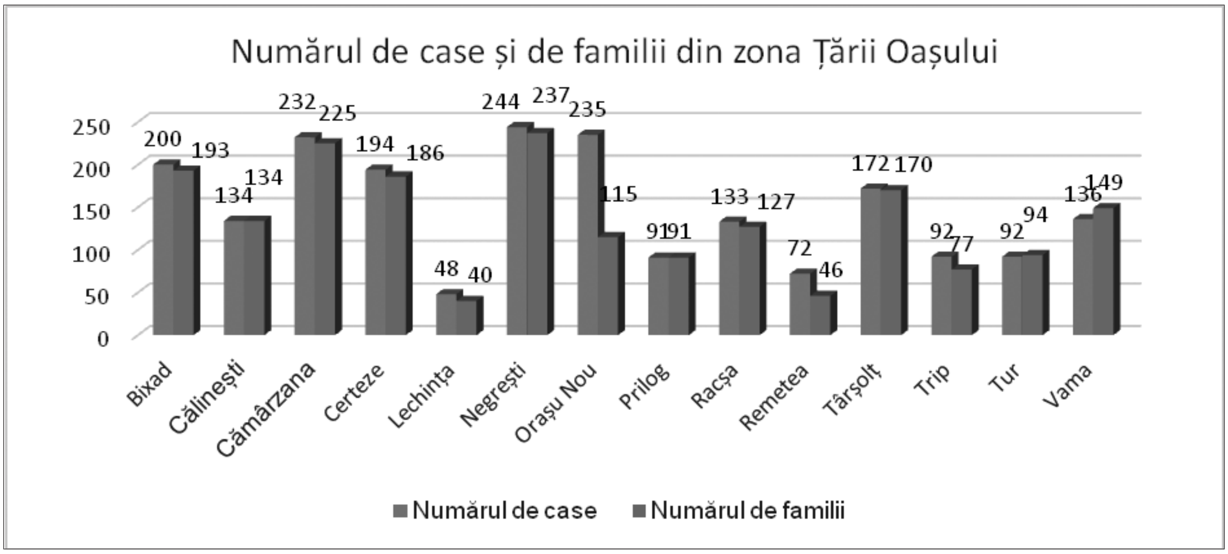

Și la finalul secolului al XVIII-lea, Negreștiul și Cămârzana reprezentau așezări importante, locuite de un număr mai mare de locuitori. În Negrești au fost numărate 1.233 de persoane care trăiau efectiv în această localitate. Cămârzana era populată de 1.165 de locuitori. Certeze depășea și ea, dar nu cu mult, 1.000 de locuitori. Mai precis, aici au fost recenzate 1.004 persoane. Lechința și Remetea, localități mai mici, erau locuite de 190, respectiv 232 de persoane.

[4] Despre localitățile Boinești și Moișeni nu se păstrează informații adunate cu ocazia recensământului iosefin.

https://biblioteca-digitala.ro

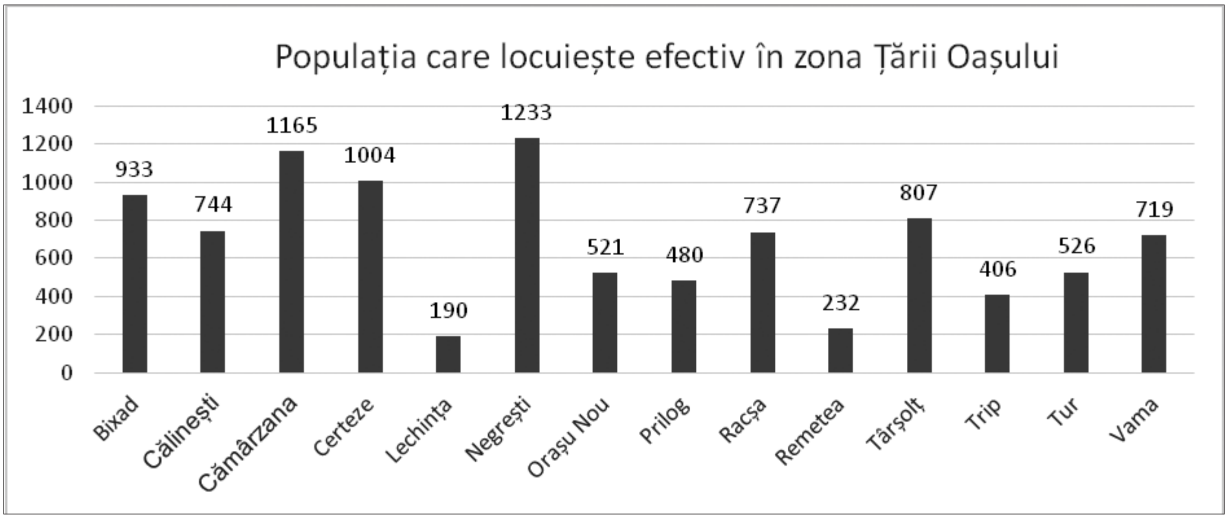

Studiind datele privind evoluţia locuitorilor Ţării Oaşului în funcţie de gen/sex, observăm că numărul total al bărbaţilor (5.068) este mai mare cu 478 decât cel al femeilor (4.590).

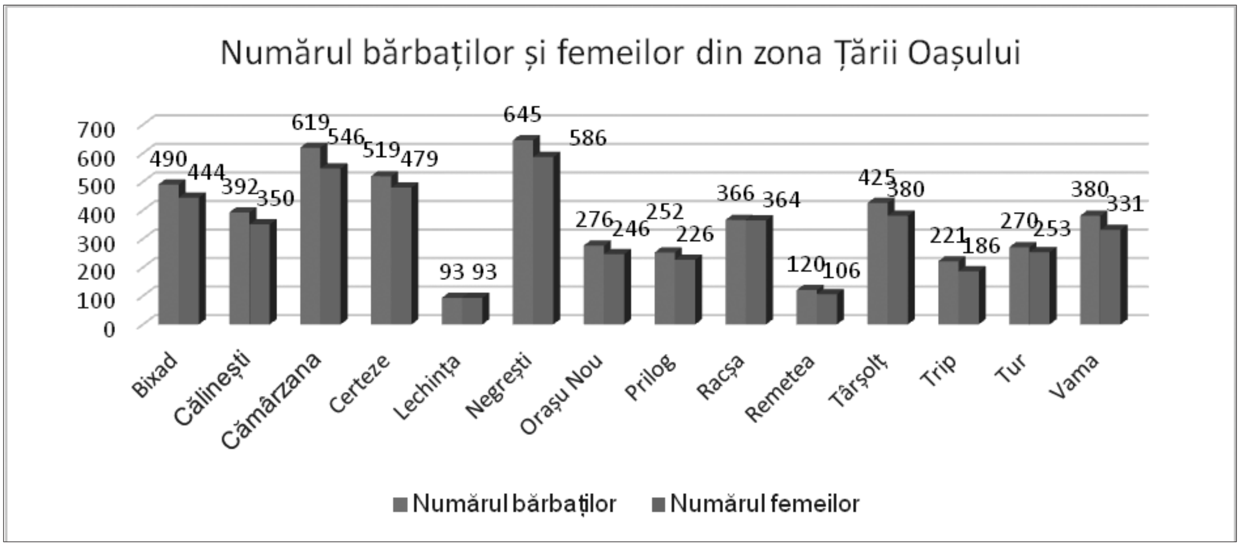

645, cel mai mare număr de bărbaţi, locuiau în Negreşti, fapt explicat prin faptul că această localitatea avea şi cea mai mare populaţie. În Lechinţa s-au înregistrat 93 de bărbaţi şi 93 de femei, acesta fiind singura aşezare în care cele două categorii se aflau în acelaşi număr. Cămârzana se remarcă prin faptul că era locuită cu 73 de bărbaţi mai mult decât femei, fapt care va influenţa mult încheierea căsătoriilor din această localitate, mai ales că dintre cele 619 persoane de sex masculin, 394 erau necăsătoriţi. Influenţa se manifesta fie prin căsătoria cu fete din alte localităţi, fie cu văduve din acelaşi sat sau din localităţi învecinate.

Datele recensământului arată că principala vârstă pentru căsătorie a fost de 22 de ani pentru bărbaţi şi 20 pentru femei[5]. Cele mai multe căsătorii se realizează deci înaintea vârstei majoratului, copiii aflându-se sub dominaţia economică şi socială a părinţilor. Capul familiei este cel care stabileşte strategia matrimonială, el trebuind să îşi dea consimţământul în ceea ce priveşte alegerea partenerului. De cele mai multe ori viitorul partener sau parteneră era ales din interiorul comunităţii, preferându-se ca fiii sau fiicele să nu părăsească satul, sau, dacă erau nevoiţi să o facă, să nu plece la distanţe foarte mari. Alte criterii în alegerea soţului sau a soţiei erau legate de grupul social din care făcea parte, de interesele eco-

[5] Tamás 2011, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro

nomice, dar și de tradițiile și obiceiurile comunității. Foarte des tinerii căsătoriți rămâneau în gospodăria părinților unuia dintre ei.

Unii cercetători care au studiat tema vieții de familie și a copilăriei din perioada secolului al XVIII-lea au subliniat faptul că în acea perioadă a apărut o modificare a atitudinii față de copii, dar și față de viața de familie. Acestor două aspecte a început să li se acorde mai multă importanță, mai multă grijă și afecțiune. Acest punct de vedere este contrazis însă de cercetătorii britanici Foyster și Marten care afirmă că viața de familie putea evolua de la aspecte emoționale și intime la violență și brutalitate la fel ca și în oricare altă perioadă anterioară[6].

Copiii trebuiau să fie întru totul supuși părinților cărora le datorau respect și supunere. Aceste cerințe se prelungeau chiar și după majorat sau după desprinderea lor de celula de bază a familiei și încadrarea într-un alt grup social. Femeia avea și ea o poziție inferioară față de bărbat, statutul ei fiind bine stabilit de către canoanele Bisericii, dar și de tradițiile fiecărei regiuni. Ea trebuia să fie fidelă și supusă bărbatului, aceste două aspecte fiind esențiale în raporturile conjugale. Capul familiei era bărbatul, el având responsabilități față de fiecare membru al familiei. Trebuia să își manifeste controlul asupra fiecărui membru al familiei, având o autoritate deplină asupra soției și fiicelor, asupra fiilor până la căsătorie, dar care se poate prelungi în cazul nerespectării "normelor" minime de comportament social, cerute de comunitate, de societate, de raporturile sociale nescrise, importante însă în reglarea vieții cotidiene[7]. Prima care trebuia să se supună acestei autorități era soția, bărbatului fiindu-i permis să o pedepsească începând de la lovirea cu palma pentru diferite greșeli, putându-se ajunge până la ucidere în cazul adulterului. Controlul asupra copiilor se manifesta de la naștere până la căsătorie, în unele cazuri, mai ales dacă era vorba de fiice, chiar și după aceasta. Însă puterea de care se bucura capul familiei nu vine fără anumite responsabilități. El trebuia să asigure baza economică a familiei și să muncească în folosul celorlalți, să-și hrănească copiii, să le asigure zestre și să îi căsătorească. Dacă era un "slab" și nu reușea să își susțină sau să își controleze familia, el putea fi sancționat atât de către autoritățile civile și ecleziastice, cât și de comunitatea din care făcea parte.

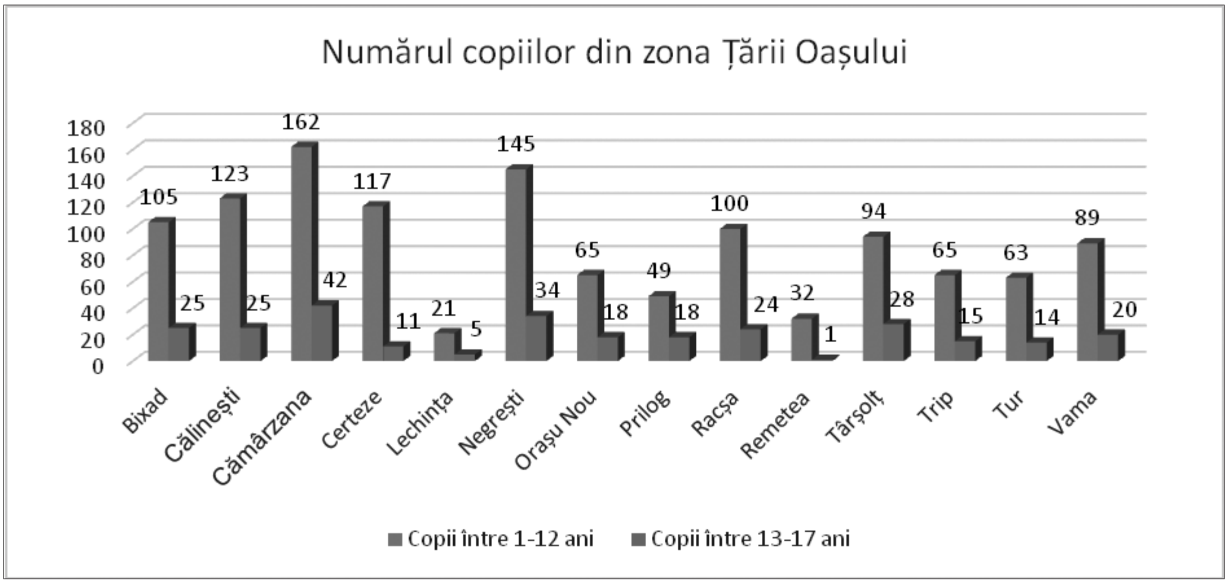

În ceea ce privește numărul de copii din regiunea Țării Oașului de la finalul secolului al XVIII-lea, se remarcă o diferență foarte mare între numărul celor cu vârsta cuprinsă între 1–12 ani (1.230) și cei care aveau vârsta între 13–17 ani (280). Această diferență de 950 de copii, se explică prin rata mare a

[6] Fehér 2013, p. 154.
[7] Vintilă-Ghițescu 2007, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

mortalității infantile. Condițiile grele de viață, igiena precară, lipsa medicilor și a tratamentelor medicale au făcut ca mulți dintre copii să nu treacă pragul vârstei de 12 ani.

Urmărind distribuția lor pe localități, observăm că în Cămârzana s-a înregistrat cel mai mare număr de copii, și anume 204, dintre care 162 erau între 1–12 ani și 42 între 13–17 ani. În Lechința au fost numărați 26 de copii, dintre care doar 1 avea vârsta cuprinsă între 13–17 ani.

OCUPAȚII

Conform recensământului iosefin, principalele categorii sociale din zona Țării Oașului au fost țăranii (1.044), jelerii (610) și nobilii (610). Cămârzana este localitatea cu cel mai mare număr de țărani (168), iar Bixad era locuit de cel mai mare număr de persoane care aveau statutul de nobili (81). În Lechința au fost recenzați 30 de țărani și 7 jeleri.

Potrivit normelor de recenzare țăranii erau agricultori rurali, mici proprietari ai propriilor ferme sau muncitori. Structura socială a țărănimii poate fi clasificată în grupuri mai mici: țăranii liberi și iobagii sunt cele două categorii sociale care intră în grupul recenzat la această categorie. Deși unii aveau propriul lor pământ, ei trebuiau să plătească impozite; taxele erau fie sub formă de bani, fie din culturi. Chiar dacă nu erau legați de pământ, ei erau obligați să lucreze câmpul nobililor două sau trei zile în fiecare săptămână. Totuși, în ierarhia socială, țăranii erau cu un pas mai sus față de un jeler.

Aceștia din urmă (inquilini) erau, în general, țărani fără sesie și gospodărie proprie, lipsiți total sau în cea mai mare parte de mijloace de producție. De multe ori nu aveau nici casă, fiind nevoiți să locuiască în casa altora, în schimbul unei „chirii" plătite în muncă sau în natură. În cadrul categoriilor sociale aservite jelerii formau, în general, o categorie mai slab situată din punct de vedere economic decât iobagii, iar din punct de vedere juridic se aflau într-o situație de dependență totală față de stăpânul feudal.

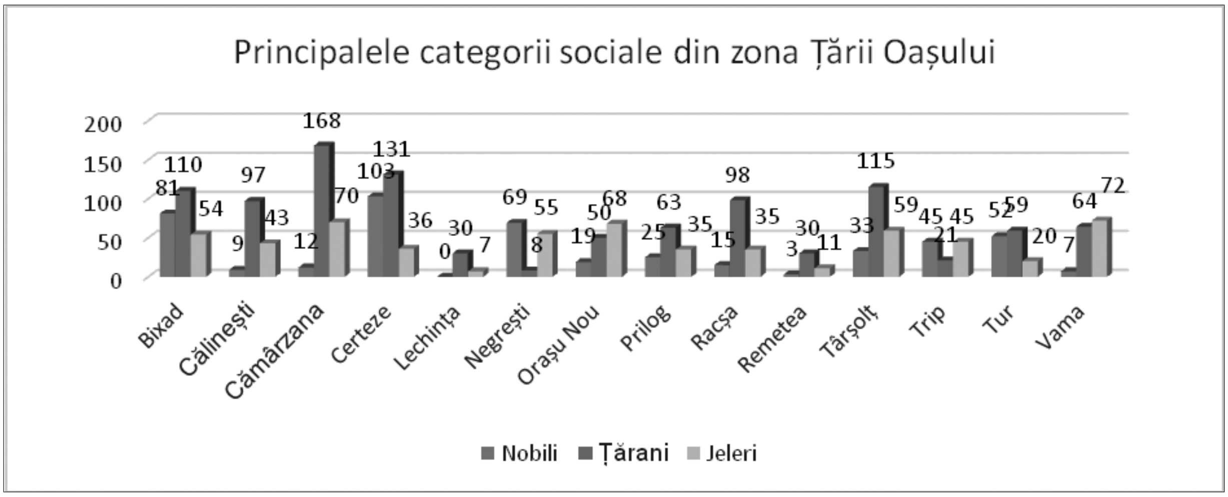

Numărul preoților care slujeau în această regiune a fost relativ mic (16). În localități precum Certeze, Lechința, Negrești, Orașu Nou și Tur nu locuia nici un preot. Probabil serviciile religioase de aici erau celebrate de preoții din localitățile învecinate. La Bixad au fost înregistrați 7 preoți, fapt explicat prin existența mănăstirii greco-catolice cu hramul Sf. Petru și Pavel. Documentele atestă că locașul de cult a fost înființat în 1700 de călugărul Isaia care a venit de la Muntele Athos. În 1701 el a fost ucis în urma unui conflict cu nobilii și preoții locali. În anul următor, călugării greco-catolici aparținând ordinului basilitan au reconstruit mănăstirea și au construit o biserică din piatră[8].

Dacă erau în funcțiune, preoții religiilor recepte, inclusiv preoții și călugării greco-catolici, erau

[8] Szőcs 2007, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

scutiți de obligațiile față de nobili și stat. Ei erau susținuți de comunitatea din care făceau parte, în funcție de posibilitățile și puterea economică a acesteia. De cele mai multe ori acestea erau sărace, la limita pauperității. Pământurile parohiale aveau suprafețe mici și dese ori erau neproductive. Astfel, veniturile preoților erau modice. Starea edificiilor de cult lăsa și ea de dorit. Cele mai multe erau construite din lemn, însă, în general, ele erau dotate cu icoane și cu cele necesare cultului[9].

a. **Agricultura**

Datorită condițiilor de relief și climă puțin favorabile cultivării cerealelor, majoritatea locuitorilor din Țara Oașului nu au reușit să-și asigure necesarul de cereale pentru nevoile casnice și gospodărești. Ei au fost nevoiți să caute alte mijloace pentru asigurarea traiului: cultivarea pomilor fructiferi (pruni, meri, peri, cireși, nuci), creșterea animalelor (ovine, porcine, bovine), cultivarea cânepii etc.

a.1. Cultivarea pomilor fructiferi

Solurile podzolice de pădure având un conținut ridicat de substanțe nutritive au fost favorabile dezvoltării culturii pomilor fructiferi. Ei erau răspândiți în număr mare atât în grădinile din apropierea caselor, cât și în "hotar" (extravilan), dar ponderea cea mai însemnată o dețineau pomii cultivați sistematic în grădini. Livezile cu pomi aflate în hotarul satului erau numite "terti" și se deosebesc după soiul pe care-l adăpostesc: "terti de pruni", "terti de meri" etc. Un număr însemnat de pomi au fost cultivați în "heghiul" cu viță de vie, răspândiți fie în cuprinsul acesteia, fie pe lângă gardul viu numit "prisacă"[10].

Fructele se dădeau ca hrană pentru găini și gâște, dar, în primul rând, erau comercializate în târgurile periodice din Negrești, Satu Mare, Orașu Nou, Carei, Sighet sau în satele din Câmpia Someșului. De obicei, fructele erau vândute imediat după recoltare din necesități financiare, dar și pentru că unele soiuri, cum sunt cireșele", nu stau". Altele, în schimb, cum sunt prunele uscate, merele nucile, puteau fi vândute în orice împrejurare, când aveau timp, după terminarea culesul porumbului sau după încheierea altor activități gospodărești mai urgente[11]. În schimbul fructelor, se preferau cerealele: grâu, porumb, secară și ovăz. Rareori schimbul a avut loc pe cartofi, slab apreciați în satele oșene.

a.2. Creșterea animalelor a reprezentat o altă ocupație importantă pentru locuitorii acestei regiuni. Bovinele, porcinele, dar mai ales ovinele, erau principalele categorii de animale crescute de către locuitorii satelor din Oaș. Dealurile cu culmi domoale le ofereau zone de pășune, iar lâna și produsele lactate obținute erau vândute la fel ca fructele în târgurile periodice din comitat.

Specificul cadrului natural din zona Oașului și-a pus amprenta asupra modului de viață al locuitorilor de aici. Alături de ocupațiile din agricultură menționate mai sus, defrișarea pădurilor de fag și stejar, care acopereau suprafețe mari, era o altă activitate a oamenilor de aici. Începută la finalul secolului al XVIII-lea, defrișarea pădurilor din zonă ia un avânt impresionant în secolele următoare, lemnul fiind valorificat și în afara comitatului.

b. **Mineritul** reprezintă un alt domeniu de activitate din această regiune, domeniu care, potrivit documentelor, începe să se dezvolte în Oaș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cel mai mare interes s-a manifestat față de metalele prețioase: aur, argint și implicit plumb și cositor, metale însoțitoare în această zonă. Activități de cercetare, de explorare și mai rar de exploatare sunt legate de Racșa, Bixad și Vama, dar atenția se extinde și asupra teritoriilor situate în hotarul localităților Cămârzana, Orașu Nou și Lechința, precum și spre zona vecină Maramureșului istoric, între Certeze și Remeți. Exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de pirită, dar mai ales a limitei din jurul localităților Certeze, Moișeni și Negrești, este strâns legată de Asociația din Oaș pentru Fabrica de Fier, care avea sediul la Moișeni[12].

Înspre finalul secolului al XVIII-lea, pe domeniile familiilor Károlyi și Kornis, începe colonizarea slovacilor care sunt adus în special pentru munca în domeniul mineritului. La începutul secolului

[9] Ghitta 1998, p. 103.
[10] Irimieș 1992–1993, p. 226.
[11] Irimieș 1992–1993, p. 238.
[12] Balogh 1992–1993, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro

al XIX-lea comunitățile slovace își sporesc numărul. Membrii ei sunt de confesiune romano-catolică și contribuie mult la intensificarea exploatării minereurilor mai ales în zona localității Certeze.

CONCLUZII

Situată într-o zonă depresionară, delimitată de Munții Oaș și Gutâi, udată de Tur, Lechincioara și Talna, Țara Oașului reprezenta pentru comitatul Satu Mare o regiune specială. Localitățile cele mai mari erau Negrești, Cămârzana, Certeze și Bixad, aceasta din urmă fiind renumită și pentru mănăstirea care își desfășura activitatea în hotarul său. Principalele ocupații erau agricultura (creșterea animalelor și pomicultura) și mineritul.

BIBLIOGRAFIE:

Bocșan 1995 – Nicolae Bocșan, *Populaționismul* în *politica reformistă a Habsburgilor* în *Banat* în *secolul al XVIII-lea*, în Sorina Bolovan, Ioan Bolovan (coord.) "Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX", Cluj Napoca, Centrul de Studii Transilvane-Fundația Culturală Română, 1995

Balogh 1992–1993 – Balogh Adalbert, *Contribuții la istoricul dezvoltării mineritului* în *Oaș* între *anii 1760–1918, (partea I)*, în "Satu Mare. Studii și comunicări", IX-X, Ed. Muzeului Sătmărean, 1992–1993, p. 135.

Tamás 2011 – Faragó Tamás, *Different household formation system in one country at the end of the eighteenth century: variations on John Hajnal's thesis*, MPIDR Working Paper Wp 2011-020, December 2011.

Fehér 2013 – Fehér Andrea, *Family life in eighteenth century Transylvania. Case study: the Halmágyi family*, în "AMN", an 50, II, Ed. Argonaut, Cluj Napoca, 2013.

Ghitta 1998 – Ovidiu Ghitta, *"Un popor superstițios, cu adevărat distinct"*, în Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară (coord.), "Identitate și alteritate. Studii de imagologie", II, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 1998.

Irimieș 1992–1993 – Irimieș, Dumitru, *Cărăușul cu fructe* în *Târșolț – Oaș – Implicații interetnice* și *interzonale*, în "Satu Mare. Studii și comunicări", IX-X, Ed. Muzeului Sătmărean, 1992–1993, p.226.

Péter, Levente 2011 – Őri Péter, Pakot Levente, *Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18–19th centuries*, MPIDR Working Paper Wp 2011-020, December 2011.

Szőcs 2007 – Szőcs Péter Levente (coord.), *Arhitectura ecleziastică din Satu Mare*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2007.

Vintilă-Ghițescu 2007 – Constanța Vintilă – Ghițulescu, *"Să-mi ridic piatra de fată din casă": strategii matrimoniale* și *conflicte familiale* în *societatea românească (sec. al XVIII-lea)*, în "Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)", Presa Universitară Clujeană, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

VALORI DE PATRIMONIU TEHNIC LA ORADEA – FRAGMENTE DIN ISTORIA CELOR DOUĂ OROLOGII UNICE ALE BISERICII REFORMATE „ORAȘUL NOU”

HOCHHAUSER RONALD[*]

VALUES OF TEHNICAL HERITAGE IN ORADEA – CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE TWO UNIQUE CLOCKS OF THE REFORMED CHURCH „ORAȘUL NOU”

ABSTRACT: *The present study is meant to be an episode of the uncommon story of the first and so faronly two clockworks of the Reformed Church from the Orașul Nou district of Oradea. Initially placed, one in the western tower and the other one in the eastern tower of the ecclesiastical edifice, the two cultural assets were manufactured in different periods – 1844 and 1896 – by naturalised locksmith masters in Oradea:* ***Tébi János*** *(1771–1851) and* ***Daday József*** *(1828–1909). The rather unusual set up of the horologe that was first built and raised in mounted state from the outside of the building by means of a pulley system took place in 1872. The second horologe, simpler in design, was put in place in 1897. The clockwork, dating back to an earlier period, was preserved to posterity and reconditioned quite recently, in a self-taught manner. The praiseworthy author of this work is* ***Emődi András****, an expert in old books and archivist of the Reformed Diocese around Piatra Craiului from Oradea. Today, this horologe is part of a permanent exhibition in the eastern steel-lattice mast of the church. The other horologe stands firmly in its place in the eastern tower, rather damaged, still waiting to be reconditioned and included in the exhibition circuit. It should be mentioned that these two historical pieces are likely to become part of the national cultural patrimony.*
KEYWORDS: *horologe, preservation, reconditioning, exhibition, capitalisation*

REZUMAT: *Prezentul studiu se dorește a fi un episod din povestea aparte a primelor și singurelor două orologii-mamă ale Bisericii reformate din cartierul orădean Orașul Nou. Așezate inițial, primul în turnul vestic și cel de-al doilea în turnul estic ale edificiului de cult, bunurile culturale au fost realizate în perioade diferite, 1844 și 1896, de meșteri lăcătuși naturalizați la Oradea: Tébi János (1771–1851) și Daday József (1828–1909). Operațiunea de amplasare mai neobișnuită a primului orologiu, ridicat gata montat pe la exteriorul clădirii, cu ajutorul unui sistem de scripeți, a avut loc în 1872. Cel de-al doilea, construit mai simplu, a fost așezat în turlă în 1897. Orologiul-mamă cu o datare mai veche a fost prezervat posterității și recondiționat destul de recent de către Emődi András, prin forțe proprii. Autorul lucrării, care merită toată lauda, este expert în carte veche și arhivar al Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului din Oradea. Astăzi, acest orologiu este parte a unei expoziții permanente, amenajate în cafasul estic al bisericii. Orologiul din turnul estic stă neclintit din locul său. Aflat într-o stare de avansată deteriorare, încă așteaptă să fie prezervat și inclus în circuitul expozițional. Mai trebuie menționat că ambele piese istorice este posibil să facă parte din patrimoniul cultural național!*

CUVINTE CHEIE: *orologiu, prezervare, recondiționare, valorificare expozițională*

În incinta *Bisericii reformate* din cartierul orădean Orașul Nou, clădire monument istoric, se află două orologii istorice, construite în secolul al XIX-lea[1]. Bunurile culturale tehnice provin din tot atâtea ateliere de lăcătușerie și orologerie locale, aspect constatat la demararea cercetării noastre *in situ*, în urmă

[*] Muzeul Țării Crișurilor Oradea, ronald.hochhauser@.mtariicrisurilor.ro

[1] Orașul Nou – cartier al orașului pe malul stâng al Crișului Repede.

https://biblioteca-digitala.ro

cu aproape un deceniu. Deși nu am reușit să le identificăm imediat, am avut unele presupuneri vizavi de producătorul ceasului din turnul estic al edificiului[2]. Ieșirea din conul de umbră ce a întunecat precizia datării și a atelierelor de proveniență, se pare că s-a produs în toamna anului 2017, la puțin timp după declanșarea procedurii de recondiționare a orologiului mai vechi, montat inițial în turnul vestic. Reluarea subiectului privind orologiile istorice, abordat lacunar în literatura de specialitate din țara noastră, o considerăm absolut necesară în contextul restaurării bunului cultural amintit, dar și al cercetărilor arhivistice recente[3]. Să vedem, așadar, un nou episod din povestea aparte a celor două piese susceptibile de a face parte din patrimoniul cultural național, nu înainte, însă, de a oferi câteva date despre monumentul care le găzduiește!

Biserica s-a ridicat pe locul unde anterior se aflase un grânar transformat în casă de rugăciuni pentru protestanții de rit calvin (**Fig. 1**). Aceasta a fost construită în stil clasicist, în conformitate cu planurile inginerului comitatului Bihor, Szász József. Deși proiectul inițial prevedea o clădire cu două turnuri, între anii 1835 și 1853 s-a realizat doar sala bisericii. Cauza trebuie căutată în faptul că, în toți acești ani, lucrările de edificare au fost perturbate de lipsa de fonduri, dar și de evenimentele *Revoluției de la 1848–1849*. Cele două turle simetrice, prismatice, au fost înălțate destul de târziu după realizarea sălii, în perioada anilor 1870–1871[4].

Fig.1. Vedere generală a Bisericii reformate din Orașul Nou, monument istoric (Cod: BH-II-m-B-01035). Imagine surprinsă în toamna anului 2019.

Unul dintre adepții ridicării acestei construcții a fost **Tébi János** (1771–1851), meșter lăcătuș și orologier naturalizat la Oradea, membru al breslei unificate a tâmplarilor, lăcătușilor, sticlarilor, strungarilor și producătorilor de arme (puști) din oraș. Ales prezbiter al bisericii protestante din Orașul Nou, după 1820, acesta a făcut parte din comisia de supraveghere a construcției, participând activ la strângerea de fonduri și la alte activități conexe, de pregătire a investiției. Deoarece nu avea cum întrezări de la început durata îndelungată a ridicării clădirii, în anul 1843, acesta s-a angajat să realizeze un *orologiu-mamă* pentru noua construcție aflată în lucru[5]. Inițiativa a fost prezentată consiliului parohial care și-a dat imediat acordul pentru proiect. Nimic nu a fost surprinzător, fiindcă **Tébi János** a renunțat la cheltuielile cu manopera din afinitatea sa față de biserică, solicitând finanțare doar pentru piesele componente. Ceasul, poate unul din ultimele sale creații, a fost definitivat în aprilie 1844 și depus într-un depozit, în așteptarea finalizării lucrărilor de construcție a bisericii. Încă înaintea terminării sălii, meșterul **Tébi János** trece la cele veșnice, opera sa fiind trecută cu vederea până în luna mai a anului 1871, când echiparea bisericii cu un ceas de turn a devenit mai mult decât

[2] O foarte scurtă descriere a felului în care au fost construite orologiile și a modului lor de funcționare a fost realizată de noi, încă în acea perioadă (2011), pentru materialul unei expoziții permanente, cu conotații tehnice, sub formă de panouri, amplasate în turnul Palatului Primăriei din Oradea. Din acest motiv, acum și aici, nu mai revenim la această abordare!

[3] Pe această cale ne exprimăm gratitudinea și înalta considerație față de **Emődi András**, expert în carte veche și arhivar al *Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului din Oradea*, pentru disponibilitatea de a ne fi consiliat în demersul întreprins și de a ne fi pus la dispoziție rezultate ale unor cercetări individuale aflate sub protecția legii dreptului de autor, dar și materiale de autor publicate în limba maghiară, cu traducere în limba română, cum ar fi Emődi 2019, pp. 75–88, pp. 167–175.

[4] Pentru mai multe date despre clădire, a se vedea: Péter 2003, p. 28.

[5] Alte lucrări realizate de meșterul **Tébi** János au fost amplasate în biserici, cu preponderență, reformate, din localitățile: Zsadány (1814), Pocsaj, în românește Pocei (1817), Gebe sub actuala denumire Nyírkáta (1822), Körösszegapáti, în românește Apateu (1836) – azi, toate în Ungaria; Cetariu (1817), Beiuș (1826) – azi, în județul Bihor; Mănăstireni (1834) – azi, în județul Cluj.

https://biblioteca-digitala.ro

necesară. Cine altcineva putea susține cu vigoare această cauză decât un lăcătuș fabricant de orologii? Este vorba despre **Daday József** (1828–1909), naturalizat tot la Oradea, cu atelier în imediata apropiere a centrului orașului unificat, încă din 1860[6]. El a primit misiunea de a materializa mecanismul de repartizare a forței la arătătoarele din turnul în care urma a fi amplasat mecanismul construit de **Tébi János**, dar și cele opt cadrane (4+4) și arătătoarele asociate – cu minutarul mai scurt decât orarul (**Fig. 2** și **Fig. 3**).

În opinia noastră, lucrarea astfel terminată s-a numărat printre primele de acest gen din activitatea lui **Daday József** ca fabricant de orologii. Remarcăm însuși faptul că, încă din acel moment, s-au confecționat opt cadrane, semn că se intenționa găsirea unei soluții pentru punerea în mișcare, inclusiv a arătătoarelor din celălalt turn! Cele evocate ne îndreptățesc să considerăm că puține orologii de pe actualul cuprins al României au avut o asemenea soartă, cu referire fie și la următoarele aspecte: punerea în funcțiune la aproape trei decenii de la construire și la peste douăzeci de ani de la moartea executantului, cu componente realizate în premieră de către un alt meșter. Apreciem ca neobișnuită și operațiunea de manevrare a ceasului amplasat în turnul vestic finalizat, dar încă înconjurat de schele, deoarece, acesta a fost ridicat gata montat pe la exteriorul clădirii, cu ajutorul unui sistem de scripeți. Credem, totuși, că înainte de semnalizarea „primei" ore exacte în vara anului 1872, instrumentul de măsură a fost curățat de impurități și gresat adecvat!

La puțin timp după intrarea în exploatare a ceasului, meșterul **Daday** a primit sarcina de a-l arma zilnic, de a-l întreține și, așa cum am anticipat, de a găsi o soluție tehnică pentru punerea în mișcare a arătătoarelor montate pe fațadele turnului estic. După mai bine de două decenii de căutări, acesta a decis fabricarea unui al doilea ceas, de o construcție mai simplă, fără mecanisme de semnalizare sonoră, amplasat în turnul estic, în 1897 (**Fig. 4**).

Oare de ce a recurs meșterul la această rezolvare, care, până la urmă, se constituie într-o particularitate a edificiului de cult? În opinia noastră, unul dintre motivele posibile este distanța prea mare dintre axele turnurilor. Apoi, alegerea a fost făcută din considerentul că orologiul mamă existent s-a dovedit subdimensionat pentru transmisia și repartizarea mișcării la o distanță așa mare și părea, oarecum, depășit tehnic. În final, al treilea motiv îl constituie presupusele rațiuni de ordin pecuniar ce avantajau păstrarea ceasului realizat de **Tébi János**, în detrimentul implementării unui eventual nou orologiu-mamă, dimensionat corespunzător, și a unui sistem modern de transmitere și distribuire sincronizată a mișcării la arătătoarele din ambele turnuri. După ce i s-a încredințat și mentenanța acestui al doilea ceas, **Daday József** s-a preocupat de amândouă, până aproape de sfârșitul vieții sale. Este de remarcat faptul că mecanismele funcționau în mod independent unul față de celălalt. Prin urmare, a fost aproape imposibil de realizat ca ele să indice simultan același timp trecut!

În 1913, activitatea de asistență a fost preluată de **Mezey Dezső** (1867–1949), cândva ucenic al meșterului **Daday**, mai apoi succesor al atelierului condus de acesta. Trebuie spus și că prima reparație capitală a orologiului din turnul vestic, a avut loc în 1912 sub directa îndrumare a mai noului său protector. **Mezey Dezső** s-a îngrijit de ceasuri până la terminarea Marelui Război. În perioada interbelică mecanismul lui **Tébi János** a fost supus mai multor intervenții, curățiri și/sau reparații curente, executate de firme specializate – Bárdos József – Gavallér Dezső – sau de mici meseriași – Cser István.

Primele și singurele orologii din existența bisericii au fost pornite pentru ultima oară în anii 1970. Ulterior, cel din turnul vestic a fost mișcat din locul său, probabil pentru a fi demontat, curățat, reparat și, în cele din urmă, reactivat. Mentenanța nu a mai avut loc, bunul istoric rămânând dizlocat, în așteptarea unei sorți mai bune. Orologiul din turnul estic a rămas neclintit de la locul său, situație în care se află și astăzi! Lipsa unei protecții legale riguroase, dar și indiferența manifestată față de aceste bunuri, a condus la degradarea lor în timp. Semnificația lor istorică și tehnică a fost (re)descoperită de omul de cultură

6 Pentru mai multe date despre meșterul **Daday József**, cetățean respectat al orașului Oradea de altădată, a se vedea: Hochhauser 2016, pp. 17–28.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.2. Orologiul-mamă construit de Tébi János. Imaginea prezintă starea acestuia în februarie 2011 – mişcat din locul de serviciu, cu cadrul și subansamblurile componente originare ruginite și patinate, frânghiile tăiate și eliminate de pe tamburuiri.

Fig.3. Componente ale mecanismului ruinat, de repartizare a forței la arătătoarele celor patru cadrane din turnul vestic, toate realizate de meșterul lăcătuș Daday József. Azi, despre soarta cadranelor și arătătoarelor nu se știe nimic. În februarie 2011, suprafața pieselor menționate era deja puternic corodată.

Emődi András (a se revedea nota de subsol 3) care, în toamna anului 2017, a întreprins demersuri cu privire la prezervarea pentru posteritate a orologiului amplasat în turnul vestic – la 145 ani de la inaugurarea sa. Acesta s-a angajat inclusiv la restaurarea bunului istoric deteriorat. După obținerea avizului favorabil al prezbiteriului *Parohiei din Orașul Nou*, ansamblul orologiului a fost desfăcut piesă cu piesă, in situ[7]. Numerotate în prealabil și coborâte din turn, acestea au fost transportate într-un depozit. Operația de restaurare s-a realizat prin forțe proprii, cu pasiune, vreme de aproape două luni. Re(asamblarea) componentelor originare a decurs în doar două ore, incluzând și fixarea cadrului metalic pe un suport din lemn, în balconul estic al bisericii destinat cândva fostului cor de băieți. De altfel, acesta a fost și locul ales de consiliul parohial pentru expoziția permanentă ce are în centrul atenției orologiul restaurat (**Fig. 5**).Vernisată la 13 mai 2018, pe lângă piesa „cu greutate", ea mai valorifică: mecanismul de repartizare a mișcării la arătătoare și două limbi de ceas, unul orar, altul minutar (**Fig. 6**). De asemenea, mai cuprinde patru planșe în limba maghiară, care furnizează informații, în parte inedite, cu privire la repartizarea orologiilor istorice pe cuprinsul comitatului Bihor, la câțiva meșteri orologieri cu activitate în Oradea, la cele două turnuri ale bisericii și, nu în ultimul rând, la orologiile sale unice.

Fig.4. Orologiul-mamă, cu o construcție mai simplă, gândit și executat de Daday József – nu dispune de mecanisme de semnalizare sonoră. Imaginea reflectă starea acestuia în februarie 2011, când l-am găsit nemișcat din locul său, cu structura și subansamblurile componente atacate de rugină, cu funia tăiată, dar înfășurată pe tambur.

[7] A) Orologiul-mamă: Dimensiuni de gabarit, fără pendul (cm) – 130 × 70 × 110; Masa estimată (kg) – 150; Lungimea pendulului (cm) – 250; Număr componente (după desfacere) – 250; B) Sistemul de transmisie și repartizare, cadrane: Număr componente (după desfacere) – 150.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.5. Orologiul-mamă construit de Tébi János, după restaurare, în primăvara anului 2018.

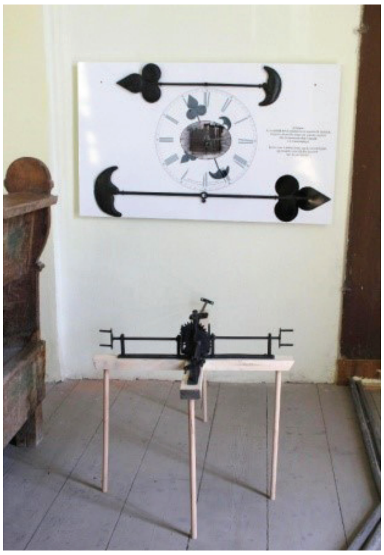

Fig.6. Două limbi de ceas originale (orar și minutar) și subansamblul de distribuție a mișcării la arătătoare, după restaurare (2018).

Încheiem studiul nostru prin acest exemplu pozitiv de prezervare pentru posteritate și de valorificare expozițională a unei piese posibil de a fi clasată, apreciind inițiativa specialistului *Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului din Oradea*, de a aduce mai aproape viitorul față de ce înseamnă cultură și civilizație identificată în tehnică.

BIBLIOGRAFIE:

Emődi 2019 – A. Emődi, *Tébi János nagyváradi lakatosmester toronyórái. Gondolatok régi* óraszerkezetek *lehetséges sorsáról (Orologiile meșterului lăcătuș János Tébi din Oradea. Gânduri despre soarta posibilă a unor vechi mecanisme de ceas)*, în „ISIS. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek" („Caiete ISIS: Revista restauratorilor de etnie maghiară din Transilvania"), nr. 19, Odorheiu Secuiesc, Editura Muzeului Haáz Rezső, 2019

Hochhauser 2016 – R. Hochhauser, *Două orologii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, produse ale aceluiași atelier mecanic din Oradea*, în Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Serie nouă VII, Brăila, Editura Istros, 2016

Péter 2003 – Z. Péter I., *3 secole de arhitectură orădeană*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2003

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

NUMĂRUL ȘI MĂRIMEA DEMOGRAFICĂ A LOCALITĂȚILOR DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1850–1941)

AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA*

NUMBER AND DEMOGRAPHIC SIZE OF THE CEHU SILVANIEI REGIONS' LOCALITIES 1850–1941

ABSTRACT: *The transilvanian habitat is characterized at this time by a fluctuation in the number of places in one region, a numerical reduction in settlements and a slight increase in the number of inhabitants in most localities. The change in the number of localities belonging to Cehu Silvaniei Region was due to administrative reorganizations, in 1820, 36 communes were registered, in 1850 – 40, 1857 – 47, between 1895 – 1938 – 48 and in 1941, 41 localities. The disappearance of any locality was not recorded, only Horoatul Cehului commune was mentioned as belonging to Cehu Silvaniei from 1936. As for the types of villages we notice a decrease in the share of the small and very small ones. The last village under 200 will be placed in the next demographic category in 1880 and the number of small settlements will be halved in this temporary period. If medium villages maintain their share throughout the period, with small variations, the large and very large villages will move substantially forward in number. If in 1850 there were five large localities, in 1941 they will reach 12. More than 2.000 inhabitants were in Cehu Silvaniei, a number reached in the 1869 census, and Hodod, the 1910 census. The increase in the demographic size of the regions' localities was due to the physical-demographic conditions of the area, the state of economic development or other less visible factors.*

KEYWORDS: *Cehu Silvaniei Region, Transilvania, locality, demographic size, censuses*

REZUMAT: *Habitatul transilvan se caracterizează în această perioadă printr-o fluctuație a numărului de localități dintr-o plasă, o reducere numerică a așezărilor şi o creştere uşoară a numărului de locuitori în cele mai multe localități. Schimbarea numărului de localități ce aparţineau plasei Cehu Silvaniei s-a datorat reorganizărilor administrative, în anul 1820 fiind consemnate 36 de comune, în 1850 – 40, 1857 – 47, între anii 1895 – 1938 – 48, iar în 1941 41 de localități. Nu s-a constat dispariția niciunei localități, doar comuna Horoatul Cehului a fost trecută ca aparținătoare la comuna urbană Cehu Silvaniei începând cu anul 1936. În privința tipurilor de sate constatăm scăderea ponderii celor mici şi foarte mici. Ultimul sat sub 200 locuitori va trece în anul 1880 în următoarea categorie demografică, iar numărul așezărilor mici se va diminua la jumătate în acest interval temporar. Dacă satele mijlocii îşi vor menține ponderea pe tot parcursul perioadei, cu mici variații, cele mari şi foarte mari vor avansa substanțial ca şi număr. Dacă în anul 1850 localitățile mari erau în număr de cinci, în 1941 vor ajunge la 12. Cele peste 2.000 de locuitori au fost Cehu Silvaniei, număr atins la recensământul din 1869, şi Hodod, la cel din 1910. Creșterea dimensiunii demografice a localităților plasei s-a datorat condițiilor fizico-demografice ale zonei, stării de dezvoltare economică sau altor factori mai puțini vizibili.*

CUVINTE CHEIE: *Plasa Cehu Silvaniei, Transilvania, localitate, mărimea demografică, recensăminte*

În decursul istoriei, populația a creat localități și unități de habitat în funcție de o serie de factori sociali, economici, geografici, politici etc., a căror importanță și mărime au fost diferite de la o țară la

* Prof. dr. Cehu Silvaniei; email: club_cehu@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

alta, de la o epocă la alta[1]. Habitatul transilvan se caracterizează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea printr-o reducere numerică a așezărilor, în special a celor mai mici, și o creștere ușoară a numărului de locuitori în cele mai multe localități. Această tendință se înregistrează și în plasa Cehu Silvaniei din comitatul Solnocul de Mijloc, respectiv comitatul/județul Sălaj începând din 1876, așa cum se observă din recensămintele dintre anii 1850 și 1941.

Pentru clasificarea satelor plasei, am folosit un criteriu utilizat de istoricii specializați în realitățile demografice și am operat cu următoarea clasificare: sate foarte mici(sub 200 locuitori); sate mici (200–499 locuitori); sate mijlocii (500–999 locuitori); sate mari (1000–1999 locuitori) și sate foarte mari (peste 2000 locuitori)[2]. Dacă în general, în spațiul transilvan se constată o reducere a numărului de localități, în plasa Cehu Silvaniei, numărul acestora se menține neschimbat. Nu avem consemnate nici cătune sau „puste" locuite care să fie înglobate în alte sate învecinate.

Numărul localităților va crește constant până în 1941, dar nu datorită întemeierii de noi așezări, ci datorită reorganizărilor administrative. Dacă în 1820 avem înregistrate 36 de localități[3], treizeci de ani mai târziu numărul acestora este de 40[4]. La recensământul populației din 1857, numărul satelor crește la 47, fiind arondate acum localitățile Coșeiu, Archid, Chilioara, Hodod, Lelei, Nadișul Hododului și Babța[5]. Numărul acestora se menține neschimbat la recensământul din 1869, iar în 1880 satele Aluniș, Archid, Chilioara, Inău și Coșeiu sunt rearondate în plasele vecine, dar localitățile Bulgari, Chelința, Ser, Mineu și Corund sunt trecute în administrarea plasei Cehu Silvaniei[6]. Numărul lor va crește iar în 1900 la 48 și se va menține neschimbat până la recenzarea din 1941 când se va reduce la 41.

Pentru a evidenția mai ușor numărul mediu de locuitori dintr-o așezare și ponderea acestora în privința mărimii demografice a localităților, le voi analiza pe două unități mari de timp, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv prima jumătate a secolului al XX-lea.

Așa cum se observă în *Tabelul nr. 3,* pentru intervalul temporar 1850–1900 constatăm creșterea pe ansamblu a mărimii satelor în concordanță cu tendințele din spațiul transilvan. La 1850 avem un singur sat sub 200 de locuitori (Horoatu Cehului), reprezentând 2,50 % din totalul localităților, sub media localităților rurale din Transilvania(6,6 %)[7]. Tipurile de sate care predomină sunt cele mici și mijlocii. Satele mici sunt în număr de 13 (32,50 %), și au valori apropiate de media Transilvaniei(34,9%), iar cele mijlocii 22(56,41%), valori mult mai mari decât media provinciei (39,4%). Satele mari au ponderi mai mici(3 localități – 7,69%) față de Principatul Transilvaniei (16,4%), iar cele foarte mari lipsesc[8].

Numărul mediu de locuitori ai unei așezări din plasa De Sub Codru este redus cifrându-se la aproape 600 de persoane (592,22 locuitori/așezare) pe localitate. Această realitate demografică este explicată prin așezarea celor mai multe sate în zona deluroasă a Culmii Codrului, acoperită în mare parte cu păduri și terenuri agricole puțin productive.

Tabelul nr. 1. Habitatul rural din plasa Cehu Silvaniei (1850–1900).

Anul	Nr. pop.	Nr. mediu de loc. într-o așezare	Tipul satului										Total sate
			Foarte mic (1–199 loc.)		Mic (200–499 loc.)		Mijlociu (500–999 loc.)		Mare (1.000–1.999 loc.)		Foarte mare (peste 2.000 loc.)		
			Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1850	23.689	592,22	1	2,50	13	32,50	21	52,50	5	12,50	0	0	40

1 Bolovan 2000, p. 95.
2 Bolovan 2000, p. 95.
3 Kovacs 1981, pp. 438–439.
4 Rotariu 1996, p. 339.
5 Rotariu 1997 a, pp. 547–548.
6 Rotariu 1997 b, p. 401.
7 Bolovan 2000, p. 95.
8 Am folosit *Tabelul nr. 14* din Bolovan 2000, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro

Anul	**Nr. pop.**	**Nr. mediu de loc. într-o așezare**	**Tipul satului**										**Total sate**
			Foarte mic (1–199 loc.)		**Mic (200–499 loc.)**		**Mijlociu (500–999 loc.)**		**Mare (1.000–1.999 loc.)**		**Foarte mare (peste 2.000 loc.)**		
			Nr.	**%**	**Nr.**	**%**	**Nr.**	**%**	**Nr.**	**%**	**Nr.**	**%**	
1857	30.771	654,70	2	4,25	14	29,78	25	53,19	6	12,77	0	0	47
1869	37.557	799,08	0	0	9	19,15	29	61,70	8	17,02	1	2,13	47
1880	34.029	724,02	1	2,13	10	21,28	29	61,70	6	12,77	1	2,13	47
1890	36.695	780,74	1	2,13	9	19,15	29	61,70	7	14,89	1	2,13	47
1900	39.110	814,79	0	0	10	20,83	30	62,50	6	12,50	1	2,08	48

Surse tabel: Rotariu 1996, pp. 212–292; Rotariu 1997 a, pp. 328–460; Rotariu 1997 c; Rotariu 1997 b, pp. 224–306; Rotariu 2008, pp. 231–311; Rotariu 1999, pp. 394–530.

La recensământul din anul 1857 se constatată aceiași tendință de creștere numerică a satelor, însă descreșterea procentuală a primelor trei categorii este datorată creșterii numărului total de localități. Numărul satelor foarte mici este de două (4,25 %), iar a celor mici crește numeric la 14, însă procentual scade 29,78 % datorită numărului total de sate din unitatea administrativ-teritorială. La fel este cazul satelor mijlocii, care ajung la 25 de localități(53,19 %), singura creștere reală înregistrând satele de peste 1000 locuitori (12,77 %). În ceea ce privește numărul mediu de persoane dintr-o așezare se constată o creștere medie de aproape 60 de locuitori pentru un sat, de la o medie de 592 locuitori în 1850 la 655 în 1857, destul de însemnată dacă ținem cont că marea majoritate a acestor localități nu depășeau 1.000 de locuitori.

Înregistrarea statistică din 1869 realizează o creștere însemnată a numărului mediu de locuitori. Cauza constă în consecințele reformei agrare din anii 50, populația plasei Cehu Silvaniei avansând în general cu aproape 150 de locuitori într-o localitate. Astfel, dacă în urmă cu 12 ani numărul acestora era de 655, la recensământul din 1869 ajunge la 799 locuitori. „Saltul" demografic se reflectă și în privința ponderii localităților mici, mijlocii și mari. Acum nu mai avem nici o localitate sub 200 locuitori, iar cele între 200 și 499 locuitori sunt în număr de doar nouă (19,15 %). Satele mijlocii, mari și foarte mari consemnează creșteri fiecare față de situația din 1857. Ponderea satelor mijlocii crește de la 53,19 % la 61,70 %, a celor mari de la 12,77 % la 17,02 % și cele foarte mari la 2,13 %. În ultima categorie se încadrează doar târgul Cehu Silvaniei, poziție care o va menține pe întreaga perioadă studiată.

Recensământul populației din 1880 ne arată o tendință contrară, de scădere ușoară a populației plasei, deci și în ceea ce privește mărimea demografică a localităților și numărul mediu de persoane dintr-o așezare. Prin urmare, se remarcă reapariția unui sat foarte mic (2,13 %), precum și creșterea numărului localităților mici la 10 (21,28 %) în paralel cu diminuarea numărului cu două așezări (12,77 %) pentru cele ce au 1.000 și 1.999 locuitori. Singurele care își păstrează aceiași pondere din totalul localităților acestui ținut sălăjean sunt cele din categoria satelor mijlocii (61,70 %) și foarte mari (2,13 %). Este vorba, desigur, de un singur târg – Cehu Silvaniei – ridicat la acest rang încă de pe vremea regelui Matei Corvin în anul 1468[9]. El era și în anul 1850 centrul administrativ și economic al acestei zone, fiind unul din cele 65 de târguri ale Transilvaniei. Va rămâne cu același statut în toată această perioadă, având mai mult un caracter semiurban, mai apropiat de viața din mediul rural decât de cea din marile orașe.

Pentru anul menționat mai sus avea o populație prezentă de 1.845 locuitori[10], reprezentând 7,69 % din populația totală. În 1857 populația târgului crește foarte mult, numărând 2.029[11] persoane dintr-o populație totală de 30.771 locuitori. Deși populația târgului a crescut cu 184 de persoane în numai șapte

[9] Hossu 1988, p. 307.
[10] Rotariu 1996„ p. 272.
[11] Rotariu 1997 a, p. 428.

https://biblioteca-digitala.ro

ani, proporția din totalul populației scade la 6,59%, deoarece plasa Cehu Silvaniei administrează șapte noi localități.

Recensământul din 1880 menționează același trend ascendent al populației urbane din această localitate, la fel ca și tendința populației urbane din Transilvania. Acum locuitorii târgului sunt în număr de 2.451[12], cu 442 persoane mai mult decât în 1857. De asemenea, crește și ponderea populației Cehului Silvaniei în totalul populației plasei(7,34%).

Dacă comparăm numărul mediu al populației dintr-o localitate cu cea din Transilvania sau din comitat vom observa că este inferior. Așa cum am înregistrat în *Tabelul nr. 1*, populația medie în unitatea administrativă studiată era de 724 persoane, pe când la nivelul întregii provincii crește la 967 persoane[13], iar pentru întregul comitat se cifrează la 780 persoane[14]. Această situație dezavantajoasă pentru comunele din zona Codrului, se datorează, în principal, așezării într-o zonă colinară cu mari întinderi forestiere și pământ mai puțin favorabil practicării agriculturii, ramura economică principală în aceste timpuri.

În anul 1890 se reia creșterea populației, realitate care se reflectă și în ceea ce privește numărul de locuitori dintr-o așezare și repartiția acestora pe tipuri de sate. Deși avem o creștere substanțială a numărului mediu de persoane într-o localitate, de la 724 locuitori la 781 la acest recensământ, numărul lor este inferior celui înregistrat în 1869 (799 locuitori/așezare). Și în privința satelor rezultă o situație schimbată, în sensul creșterii ușoare a celor mari în detrimentul celor mici. În consecință, numărul celor mici scade cu o localitate (19,15 %), iar a celor mari cresc cu o localitate (14, 89 %). Celelalte tipuri de așezări își mențin numărul și ponderea ca și-n urmă cu zece ani.

Ultimul recensământ din acest veac, cel din anul 1900, continuă același avans lent al numărului mediu de locuitori și a ponderii satelor mari. Tendința de înmulțire a populației la sate este reflectată și de numărul tot mai mare de locuitori dintr-o așezare. Comparativ cu anul 1890 numărul mediu de persoane „urcă" de la 780 la aproape 815 în acest ultim an al secolului XIX, rămânând în continuare inferior celui înregistrat în Transilvania care era de 1.117 locuitori[15]. Tot acum, Horoatul Cehului, singura localitate sub 200 de locuitori „trece" acest prag, marcând astfel creșterea proporției satelor mici la 20,83 % din ansamblul tuturor așezărilor din plasa De Sub Codru. Localitățile mijlocii au aceiași creștere numerică (62,50 %), iar cele mari au un nivel inferior celui de acum 10 ani. Târgul Cehu Silvaniei rămâne în continuare singura localitate foarte mare, dar cu o pondere puțin diminuată deoarece numărul localităților componente avansează la 48.

Așa cum se poate observa, în limitele ultimei jumătăți a veacului al XIX-lea, populația satelor plasei Cehu Silvaniei are un trend ascendent, crescând continuu ponderea satelor mijlocii, mari și foarte mari în totalul localităților. În sens contrar se constată reducerea ușoară a numărului celor foarte mici și mici. De asemenea, populația urbană din târgul Cehu Silvaniei are creșteri semnificative în cei 50 de ani, ajungând de la o localitate mare la una foarte mare începând din 1869. Comparându-le cu populația întregii provincii, observăm că numărul satelor foarte mici, mici, mari și foarte mari este inferior, doar satele mijlocii din plasă având proporții ce depășesc media Transilvaniei. În privința numărului mediu de locuitori într-o așezare constatăm o creștere aproape neîntreruptă în acest interval temporar. Numărul lor crește de la aproape 600 de locuitori într-o localitate la peste 800, așadar un avans considerabil de peste 200 de locuitori în acest interval temporar. Totuși este mult sub media provinciei, care înregistra la 1900 aproximativ 1.117 locuitori într-o așezare, și sub media comitatului ce consemna în 1880 o medie de 780 persoane.

12 Rotariu 1997 b, p. 291.
13 Rotariu 2010, p. 151.
14 Bolovan 2000, p. 97.
15 Rotariu 2010, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul nr. 2. Habitatul rural din plasa Cehu Silvaniei (1910–1941).

Anul	Nr. pop.	Nr. mediu de loc./așezare rurală	Tipul satului										Total sate
			Foarte mic (1–199 loc.)		Mic (200–499 loc.)		Mijlociu (500–999 loc.)		Mare (1.000–1.999 loc.)		Foarte mare (peste 2.000 loc.)		
			Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1910	42.629	888,10	0	0	10	21,27	25	53,19	11	22,92	2	4,17	48
1920*	41.203	858,40	0	0	10	21,27	28	58,33	9	18,75	1	2,08	48
1930	44.333	923,60	0	0	9	18,75	26	54,17	11	22,92	2	4,17	48
1941	40.263	982,02	0	0	6	14,63	22	53,66	12	29,29	2	4,88	41

Surse tabel: Rotariu 1999 a, pp. 376–510; Manuilă 1930, pp. 384–385; Varga 1850–2002, pp. 3–93, în *Forrás:www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/sjetn02.pdf*, accesat la data de 24.09.2019; Rotariu 2002, pp. 260–319.

Primul recensământ din secolul al XX-lea, organizat în 1910, menține trendul ascendent al creșterii populației. În acest sens se constată și diminuarea numărului de sate mijlocii și creșterea celor mari și foarte mari. Satele mici mențin același număr de localități, iar cele foarte mici au dispărut din această clasificare în toate recensămintele. Satele între 500 și 999 locuitori sunt tot în număr de 25 (53,19 %), mai puține cu cinci față de ultimul recensământ. Creșteri importante înregistrează satele mari și foarte mari. Acestea aproape își dublează ponderea, cele între 1.000 și 1999 locuitori avansează de la 12,50 % la 23,40 %, iar cele peste 2.000 de persoane de la 2,08 % la 4,17 %. În cazul ultimei categorii de sate, intră și localitatea Hodod, situată în apropierea târgului Cehu Silvaniei, așezare ce deținea două mari domenii feudale și avea drept de târg încă din Evul Mediu.

Vizualizând *Tabelul nr. 4* observăm și o creștere ridicată a numărului mediu de locuitori în așezările plasei Cehu Silvaniei. În cei zece ani, această valoare s-a mărit de la 815 locuitori câți trăiau în medie într-o comună, la 888. Totuși, este mult în urma celei calculate pentru comitatul Sălaj care se cifra la 995 persoane[16], dar și mai mult comparativ cu numărul mediu de persoane dintr-o localitate a Transilvaniei care a crescut la 1274 persoane[17].

Înregistrarea statistică din 1920[18], consemnează un „recul" în ceea ce înseamnă mărimea demografică a satelor și numărul mediu de locuitori. Studiind *Tabelul nr. 4* constatăm o stagnare a numărului de sate mici la 10 localități, dar și o creștere a celor mijlocii cu trei așezări (58,33 %) și, prin urmare, o scădere a celor mari cu două (18,75 %), respectiv a celor foarte mari cu una (2,13 %). Diminuarea se constată și în numărul mediu de locuitori pentru o așezare, acesta fiind acum de 858 persoane, cu 32 mai puține decât în urmă cu zece ani. Desigur, această diminuare decurge logic din consecințele Marelui Război șia epidemiei de gripă spaniolă, fapte ce au cauzat moartea a sute de persoane în plasa Cehu Silvaniei.

Recensământul general al populației, realizat de autoritățile statului român în anul 1930, ne arată o situație total schimbată comparativ cu cea din 1920. Populația plasei avansează în mod consistent, mai ales în privința numărului mediu de locuitori dintr-o localitate. Cei aproximativ 924 de locuitori, câți locuiau în medie într-o așezare, demonstrează un avans de 66 de persoane în medie pentru fiecare sat din această zonă a Codrului. Se constată în continuare o rămânere în urmă comparativ cu numărul mediu de locuitori din județ care se cifra atunci la 1.267 de persoane[19]. Diferența de 343 persoane se datorează pe

[16] Bolovan 2000, p. 97.

[17] Rotariu 2010, p. 151.

[18] Varga 1859–2002, pp. 3–93, în *Forrás:www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/sjetn02.pdf*, accesat la data de 24.09.2019. Deși nu este un recensământ bine organizat de autorități, ci doar o statistică a Consiliului Dirigent care administra provizoriu Transilvania, îl consider util în privința acestui studiu.

[19] Manuilă 1930, p. 384.

https://biblioteca-digitala.ro

de o parte includerii în calcul a celor trei comune urbane (Zalău, Şimleul Silvaniei şi Carei)[20], precum şi localităţilor mari şi foarte mari ce se găsesc, de regulă, situate în zona de câmpie a judeţului sau pe lunca Someşului.

În privinţa tipologiei satelor constatăm uşoara descreştere a localităţilor mici şi mijlocii, şi, prin urmare, creşterea celor mari şi foarte mari. Satele între 200 şi 499 locuitori sunt în număr de nouă (18,75 %), iar cele între 500 şi 999 locuitori scad la 26 de aşezări (54,17 %). Comunele mari sunt în număr de 11 (22,92 %), iar cele foarte mari tot de două (4,17 %). Menţionez că ultimele două sunt aceleaşi ca în 1910, respectiv localităţile Cehu Silvaniei şi Hodod.

Ultima recenzare din care am extras date despre numărul localităţilor zonei şi numărul mediu de locuitori este din anul 1941. Deşi avem o scădere a numărului de localităţi componente ale plasei se menţine creşterea demografică atât în privinţa localităţilor mari cât şi a înmulţirii locuitorilor dintr-o aşezare. Numărul localităţilor mici scade cu o treime, ajungând acum să se cifreze la şase (14,63 %), diminuându-se de asemenea şi cele mijlocii la 22 de aşezări (53,66 %). În consecinţă, se ridică ponderea celor 12 localităţi mari (29,29 %) şi a celor două foarte mai (4,88 %).

Persoanele ce trăiau în medie într-o localitate sunt cu 58 mai multe faţă de acum 11 ani. Dacă în 1930 media acestora era de aproximativ 924 locuitori, în 1941 se cifrează la 982 locuitori.

Grafic nr. 1. Numărul mediu de locuitori într-o aşezare din plasa Cehu Silvaniei (1850–1941).

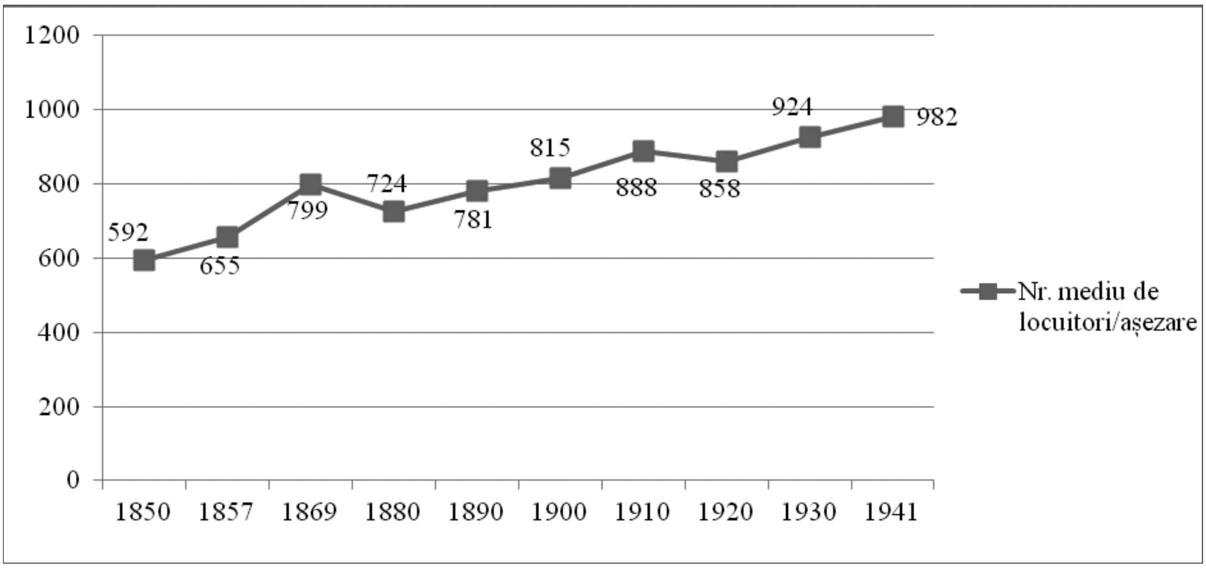

Surse: Rotariu 1996, pp. 212–292; Rotariu 1997 a, pp. 328–460; Rotariu 1997 c, Rotariu 1997 b, pp. 224–306; Rotariu 2008, pp. 231–311; Rotariu 1999, pp. 394–530; Rotariu 1999 a, pp. 376–510; Manuilă 1930, pp. 455–456; Varga 1850–2002, pp. 3–93, în *Forrás:www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/sjetn02.pdf,* accesat la data de 24.09.2019.

Sintetizând informaţiile centralizate pe parcursul acestei perioade pot afirma că populaţia medie a satelor plasei creşte foarte mult. Înmulţirea numărului de locuitori se face într-o manieră alertă de la aproape 600 de persoane în 1850 la aproape 1.000 în 1941. Aşa cum se observă în *Graficul nr. 1,* este o creştere nominală în medie de 390 persoane pentru fiecare aşezare din plasa De Sub Codru. Faptul că populaţia medie a unei localităţi din plasă este inferioară mediei pe comitat/judeţ sau la nivelul Transilvaniei se datorează zonei colinare mai puţin favorabilă practicării agriculturii, precum şi lipsei oraşelor ce se regăsesc în majoritatea comitatelor transilvane. În privinţa tipurilor de sate constatăm, la fel ca şi-n cazul Transilvaniei, scăderea ponderii satelor foarte mici şi mici. Ultimul sat sub 200 de locuitori (Horoatul Cehului) trece în următoarea categorie în 1880, iar cele cuprinse între 200 şi 499 persoane scad la mai puţin de jumătate în perioada de aproape un secol. Din cele 13 localităţi (32,50 %)

[20] Burghele, Ciubotă, Lajos 2014, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

înregistrate la recensământul din 1850 doar șase vor mai rămâne în categoria satelor mici la 1941. Satele mijlocii deși vor deține circa jumătate (52,50 %) din numărul așezărilor în 1850, vor cunoaște un maxim de dezvoltare la 1900 (62,50 %), după care vor scădea în 1941 la valori apropiate de cele de la mijlocul secolului al XIX-lea (53,66 %).

Tipul de localități care vor crește în mod considerabil sunt cele mari și foarte mari. La mijlocul veacului XIX așezările mari erau relativ puține, în număr de cinci (12,50 %) la nivel cercului Cehu Silvaniei, însă numărul lor va urca treptat odată cu creşterea populației zonei. În 1941 sunt consemnate 12 astfel de sate care reprezentau 29,29 % din totalul așezărilor plasei. Prima localitate de peste 2.000 de locuitori se înregistrează abia în 1869, fiind cazul centrului de plasă Cehu Silvaniei, iar a doua în 1910, fiind vorba despre comuna Hodod. La fel ca în alte comitate ale Transilvaniei, creșterea dimensiunii satelor s-a datorat condițiilor fizico-geografice ale zonei, stării de dezvoltare economică, compoziției etnice sau altor factori mai puțin vizibili.

BIBLIOGRAFIE:

Bolovan 2000 – Ioan Bolovan, *Transilvania* între *revoluția de la 1848* și *Unirea din 1918. Contribuții demografice,* Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2000

Burghele, Ciubotă, Lajos 2014 – Camelia Burghele, Viorel Ciubotă, Miszer Lajos, *Solnocul de Mijloc la 1864. Chestionarele academicianului Pesty Frigyes,* Zalău, Editura Caiete Silvane, colecția "Restituiri", 2014

Hossu 1988 – Valer Hossu, „Domeniul Cetății de Piatră (Chioar) în secolul al XV-lea", în *A. M. P.,* vol. XII, 1988

Manuilă 1930 – Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930, Vol. I. Sex, stare civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmități, populație flotantă,*București, Editura Institutului Național de Statistică

Kovacs 1981 – Geza Kovacs, „Situația iobăgimii din Sălaj la începutul secolului al XIX-lea", în *Acta Musei Porolissensis,* vol. V, 1981

Rotariu 1996 – Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1850, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996

Rotariu 1997 a – T. Rotariu (coord), *Recensământul din 1857, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997

Rotariu 1997 b – T. Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997

Rotariu 1997 c – T. Rotariu (coord.), *Recensământul din 1869, Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 1997

Rotariu 1999 – T. Rotariu (coord), *Recensământul din 1900, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999

Rotariu 1999 a – Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1910, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999

Rotariu 2002 – Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1941, Transilvania*, Editura Presa Clujeană Universitară, Cluj-Napoca, 2002

Rotariu 2008 – T. Rotariu, *Recensământul din 1890* și *recensământul* țiganilor *din 1893, Transilvania,* Cluj-Napoca, Editura Staff, 2008

Rotariu 2010 – Traian Rotariu, *Studii demografice,* Editura Polirom, Iași, 2010

Varga 1850–2002 – Varga E. Árpád, *Szilágy megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002*

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PROTOPOPIATULUI ORTODOX UNGURAŞ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. STRUCTURI PAROHIALE, CREDINCIOȘI, PROTOPOPI ȘI PREOȚI

COSMIN-CĂTĂLIN LAZAR*

THE UNGURAŞ ORTHODOX ARCHDIOCESE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. PARISH STRUCTURES, BELIEVERS, DEANS AND PRIESTS

ABSTRACT: *For the area and the period studied, the Unguraş Orthodox Archdiocese was the institution that preserved the perceptions of Orthodoxy in today's Sălaj area. In the first part of this study, based on new and published sources, we will present the evolution of this institution in terms of parish structures, but also the number of believers. At the same time, we will mention the names of the priests who pastored in the parishes of this archdiocese in the second half of the 19th century. In the secondary part of the study we will present short biographies of the archpriests who led this archdiocese in the reference period.*
KEYWORDS: *The Unguraș Orthodox Archdiocese, deans, parishes, priests, believers*

REZUMAT: *Pentru zona şi perioada studiată, Protopopiatul Ortodox Unguraș a fost instituția care a conservat perceptele ortodoxiei în spațiul Sălajului de azi. În prima parte a acestui studiu, pe baza unor surse inedite și edite, vom prezenta evoluția acestei instituții din punct de vedere al structurilor parohiale, dar și al numărului de credincioși. Totodată vom aminti și numele preoților care au păstorit în parohiile acestui protopopiat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În partea secundară a studiului vom prezenta scurte biografii a protopopilor care au condus acest protopopiat în perioada de referință.*
CUVINTE CHEIE: *Protopopiatul Ortodox Unguraș, protopopi, parohii, preoți, credincioși*

Protopopiatul ortodox Unguraş, plasat într-o zonă limitrofă a eparhiei ortodoxe din spațiul transilvănean, a reuşit să perpetueze perceptele credinței ortodoxe într-o perioadă în care, în zona Sălajului majoritară era confesiunea greco-catolică. Această insituție a avut o evoluție aparte determinată de poziția geografică, de structura multiconfesională și de mediul social al zonei[1]. Parohiile care din structura acestui protototopopiat erau situate geografic în mare parte în zona lărgită a văilor Almaş și Agrij din Sălajul de azi. Aria jurisdicțională a protopopiatului fiind dispusă într-o regiune deluroasă, majoritatea satelor din protopopiat erau de dimensiuni mici și mijlocii.

De-a lungul vremii protopopiatul a avut diferite denumiri fiind menționat în documente cu titulatura de protopopiatul Miluanului sau al Dăbâcii. Ultima denumire a luat-o de la localitatea Unguraş, vechea denumire a localității Românași. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sediul protopopiatului a fost la Sânpetru Almașului. Cu denumirea de Unguraș protopopiatul apare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar sediul va fi fixat în această localitate abia în anul 1919 când a fost desemnat protopopop preotul Ioil Ghiurițan, paroh în Românași[2]. Sediul protopopiatului era stabilit de obicei în localitatea unde protopopul ocupa și oficiul de preot paroh.

* Preot dr., paroh la Parohia Ortodoxă Subcetate, Episcopia Sălajului; email: lazar.catalin1987@yahoo.com.

1 Bocșan, Gârdan, Leb 2009, p. 285.

2 Gârdan 2013, pp. 26–30.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform conscripției întocmită de episcopul Dionisie Novacovici în anul 1767 satele din Sălajul de azi intrau în componența a 10 protopopiate ortodoxe, respectiv Banabic, Băsești, Chiuiești, Cig, Dealuri, Giroltț, Miluan, Sânpetru, Șimleu și Zimbor. Protopopiatul Unguraș apare în conscripția din anul 1767 cu titulatura de protopopitul Miluanului sub conducerea protopopului *Gavril Popovici*[3]. La acea vreme, patru protopopiate menționate în această conscripție aveau centrele protopopești în Sălajul de astăzi, respectiv Miluan, Sânpetru, Zimbor și Șimleu Silvaniei. Vizitațiunile canonice ale episcopului Grigore Maior au vizat și satele din fostele comitate Crasna, Solnocul de Mijloc și Dăbâca. Parohiile din fostele protopopiate Miluani, Zimbor și Sânpetru care au reușit să-și păstreze caracterul confesional ortodox în urma propagandei prozelitistă a episcopului Maior au fost înglobate în protopopiatul Miluani[4].

În anul 1794 în teritoriul Sălajului de azi funcționa numai un singur protopopiat ortodox, respectiv protopopiatul Miluani, vechea denumire a protopopiatului Românași[5]. În decursul primelor trei decenii ale secolului al XIX-lea componența protopopiatului a fost instabilă deoarece o parte din parohiile protopopiatului au trecut la Biserica Greco-Catolică[6]. În anul 1805 protopopiatul, cunoscut cu titulatura de protopopiatul Dăbâcii, cercul superior, avea 28 de parohii[7]. În anul 1832 protopopiatul avea în componența sa 22 de parohii: Agrij (în parte), Baica, Bălan, Bodia, Bozna, Bucium (în parte), Brusturi, Ciumărna (în parte), Chendremal, Dol, Gălpâia, Hida, Miluan, Păușa, Rachiș, Romita, Sânmihai (în parte), Sânpetru, Sântă Măria, Stâna, Treznea, Unguraș. Fiecare parohie avea preot, iar numărul credincioșilor se ridica la 7486 de suflete[8]. În anul 1848 protopopiatul avea 15 parohii, respectiv Dol, Miluan, Sânpetru, Hida, Baica cu filia Racâș, Bălan, Gălpâia cu filia Romita, Stâna cu filia Ciumărna, Unguraș, Treznea, Bozna, Bodia, Sântă Mărie, Păușa și Poarta Sălajului[9].

1.A. COMPONENȚA PROTOPOPIATULUI ORTODOX UNGURAȘ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Conform datelor oferite de conscripțiile șaguniene întocmite în anul 1858 în componența protopopiatului Unguraș intrau 20 de parohii: Bălan, Chendremal, Păușa, Bozna, Ciumărna, Stâna, Vașcapău, Jac, Unguraș, Racâș, Baica, Gălpâia, Treznea, Dolu, Romita, Hida, Miluani, Sântă Măria, Sânpetru Almașului, Bodia. Parohiile însumau 10265 de credincioși, și erau păstorite de 21 de preoți[10].

Conform unui conspect întocmit în 11 februarie 1873 în cadrul unui sinod protopopesc protopopiatul avea 19 parohii, respectiv: Baica, Bălan, Bodia, Bozna, Chendremal, Dol, Gălpâia, Hida, Jac, Miluan, Păușa, Poarta Sălajului, Racâș, Românași, Romita, Sânpetru Almașului, Sântă Măria, Stâna cu filia Ciumărna și Treznea.

Sinodul protopopesc din 11 februarie 1873 a propus restrângerea unor parohii prin arondarea lor ca filii la alte parohii pentru o mai bună salarizare a preoțimii. Prin hotărârea sinodului parohia Bodia urma să devină filie la parohia Bozna, parohia Poarta Sălajului urma să fie arondată ca filie la parohia Păușa sau Românași, parohia Chendremal urma să devină filie la parohia Zimbor din districtul Clujului, iar parohia Romita trecea ca filie la parohia Jac. Conform hotărârii sinodului protopopesc din anul 1873 numărul de 19 parohii se reducea la 15[11].

Hotărârea de reorganizare prin sistematizarea parohiilor nu s-a implementat deoarece un an mai

[3] Abrudan 2016, pp. 526–535.
[4] Gârdan 2013, pp. 26–27.
[5] Abrudan 2016, p. 541.
[6] Voileanu 1928, p. 162.
[7] Voileanu 1928, pp. 48–51.
[8] Ghiuruțan 1933, 41, p. 6.
[9] Suciu 2011, p 135.
[10] Cherescu 2008, p. 10.
[11] SJANSJ, FPOR, dosar 21, f. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

târziu, în 1874, protopopiatul avea 20 de parohii, respectiv: Baica, Bălan, Bodia, Bozna, Chendremal, Ciumărna, Dol, Sânpetru, Gălpâia, Hida, Jac, Miluan, Păuşa, Racâş, Romita, Săntă Măria, Stâna, Treznea, Unguraş şi Vaşcapău. Aşadar în anul 1874 faţă de anul 1873, în componenţa protopopiatului Unguraş erau aceleaşi sate, dar numărul de parohii a crescut de la 19 la 20 deoarece filia Ciumărna fiind transformată în anul 1874 în parohie. În anul 1874 protopopiatul avea un total de 10988 de credincioşi, 24 de preoţi, din care 14 erau parohi, 2 erau administratori parohiali şi 8 erau capelani[12].

Un protocol întocmit de protopopul Petru Roşca în 24 decembrie 1876 oferă informaţii despre populaţia protopopiatului Unguraş şi numărul parohiilor. În anul 1876 protopopiatul avea tot 20 de parohii. parohia *Baica*; *Bălan*; *Bodia*; *Bozna*; parohia *Chendremal*; parohia *Ciumărna*; parohia *Dol*; parohia *Fizeş Sânpetru*; parohia *Gălpâia*; parohia *Hida*; parohia *Jac*; parohia *Miluani*; parohia *Păuşa*; parohia *Racâş*; parohia *Romita*; parohia *Săntă Măria*; parohia *Stâna*; parohia *Treznea*; parohia *Unguraş*; parohia *Vaşcapău*. La sfârşitul anului 1876 protopopul Petru Roşca consemna numărul total al credincioşilor din protopopiatul Unguraş la 10660[13].

În anul 1881 protopopiatul Unguraş avea 16 parohii şi 6 filii: Baica, Bălan, Bozna cu filia Bodia, Chendremal, Dol, Gălpâia, Hida, Jac cu filiile Romita şi Brebi, Miluan, Păuşa cu filia Poarta Sălajului, Racâş, Sânpetru Almaşului, Săntă Măria, Stâna cu filia Ciumărna, Treznea, Românaşi cu filia Chichişa[14].

În anul 1882 au intrat în componenţa protopopiatului Unguraş şi satele *Cubleşu Român*, *Dânc, Zimbor* şi *Tămaşa*, preluate de la protopopiatul Cluj, cercul superior[15].

În anul 1894 protopopiatul Unguraş avea 22 de parohii şi 5 filii, respectiv, Baica, Bălan, Bodia, Bozna, Chendremal, Cubleşul Român, Dânc, Dol, Fizeş-Sânpetru, Gălpâia, Hida, Jac cu filiile Romita şi Brebi, Zimbor, Miluan, Păuşa cu filia Poarta Sălajului, Popteleac, Racâş, Săntă Măria, Stâna cu filia Ciumărna, Tămaşa, Treznea şi Românaşi cu filia Chichişa[16].

În anul 1900 protopopiatul Unguraş avea 21 de parohii şi 6 filii: Baica, Bălan, Bodia cu filia Pria, Bozna, Chendremal, Cubleşul Român, Dânc, Dol, Fizeş-Sânpetru, Gălpâia, Hida, Jac cu filiile Romita şi Brebi, Zimbor, Miluan, Păuşa cu filia Poarta Sălajului, Racâş, Săntă Măria, Stâna cu filia Ciumărna, Tămaşa, Treznea şi Unguraş cu filia Chichişa. În anul 1900 satele din componenţa protopopiatului Unguraş însumau un total de 13964 de credincioşi[17].

În ceea ce priveşte organizarea administrativă a localităţilor din componenţa protopopiatului ortodox Unguraş, în anul 1850 erau repartizate la Districtul Militar Cluj. De circumscripţia Dej aparţineau localităţile din cercul Românaşi: Chichişa, Bălan, Baica, Bodia, Ciumărna, Stâna, Gălpâia, Hida, Românaşi, Miluani, Treznea, Păuşa, Racâş, Romita, Sântămăria, Sânpetru Almaşului, Bozna, Poarta Sălajului şi Jac. De circumscripţia Cojocna, cercul Baciu, aparţineau satele Cubleşu şi Dânc, iar din cercul Almaş erau arondate protopopiatului satele Chendremal, Dol şi Zimbor[18].

Conform datelor statistice din anul 1857 localităţile protopopiatului erau subordonate municipiului Cluj, Cercul Hida[19]. Din perioada dualistă până la finele secolului al XIX-lea, comunele protopopiatului Unguraş aparţineau de trei comitate, Sălaj, Cluj şi Solnoc-Dăbâca. Din comitatul Sălaj, plasa Jibou, aparţineau de protopopiat satele Bălan, Gălpâia, Romita, Jac şi Racâş, iar din plasa Zalău aparţineau satele Bodia, Bozna, Ciumărna, Românaşi, Chichişa, Stâna, Treznea, Păuşa şi Poarta Sălajului. Din comi-

12 AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1874*, „Protocolulu Protopopiatului Ungurasiului pe anulu Domnului 1874”, passim.

13 SJANSJ, FPOR, dosar 29, f. 20.

14 AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1881*, „Protocolulu Protopopiatului Ungurasiu pe anulu Domnului 1881”, passim.

15 AMA, Registrul *Protocolul Protopresbiteratelor pe anul 1882*, „Protocolul Protopopiatului Unguraşiu la anul Domnului 1882”, passim.

16 AMA, Registrul *Protocol Parohii 1894*, „Protocolul Protopopiatului Unguraş pe anul Domnului 1894”, passim.

17 Calendariu pe anul comun dela Christos 1900, pp. 90–91.

18 Recensământul din 1850. Transilvania, pp. 337- 346.

19 Recensământul din 1857. Transilvania, pp. 205–206.

https://biblioteca-digitala.ro

tatul Cluj, plasa Almaş, ţineau de protopopiat satele Baica, Chendremal, Cubleş, Dânc, Dol, Sântă Măria, Hida, Tămaşa, Zimbor şi Miluani, iar din Solnoc-Dăbâca, plasa Gârbou, aparţinea de protopopiat satul Sânpetru Almaşului[20].

1.B. NUMĂRUL SUFLETELOR DIN PROTOPOPIATUL ORTODOX UNGURAŞ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Pe baza Recensămintelor și a surselor de arhivă vom prezenta în tabelul alăturat evoluția numărului de credincioşi din ptoropopopiatul ortodox Unguraş dar și situația demografică din punct de vedere confesional:

Nr. crt.	**Localitatea**	**1850**[1]	**1862**[2]	**1875**[3]	**1880**[4]	**1890**[5]	**1900**[6]
1	*Baica*	245	314	328	262	322	328
2	*Bălan*	1033	1118	1228	1115	1311	1184
3	*Bodia*	296	388	342	308	410	394
4	*Bozna*	371	433	512	444	583	147
5	*Brebi*	-	-	-	181	173	45
6	*Chendremal*	183	202	150	145	173	204
7	*Chichișa*	-	-	-	188	31	45
8	*Ciumărna*	205	217	197	258	330	292
9	*Cubleș*	-	-	-	-	260	240
10	*Dâncu*	-	-	-	-	332	329
11	*Dol*	497	603	452	422	468	400
12	*Gălpâia*	576	588	619	543	664	669
13	*Hida*	643	559	506	551	494	581
14	*Jac*	584	390	604	572	669	613
15	*Miluani*	563	656	576	556	655	624
16	*Păușa*	593	514	525	462	462	458
17	*Poarta Sălajului*	196	205	202	195	216	243
18	*Popteleac*	-	-	-	3	-	-
19	*Pria*	-	-	-	-	-	4
20	*Racâș*	743	813	758	686	771	813
21	*Românași*	501	560	562	503	506	548
22	*Romita*	380	400	347	283	312	344
23	*Sânpetru Almașului*	871	953	988	948	1015	1020
24	*Sântă Măria*	540	556	524	487	512	592
25	*Stâna*	494	458	520	606	663	686
26	*Tămașa*	-	-	-	-	540	568
27	*Treznea*	776	888	1045	635	1166	1134
28	*Zimbor*	-	-	-	-	548	508

[1] Recensământul din 1850. Transilvania, passim.
[2] AMA, Registrul Protocolul Parochieloru pe 1862, „Protocolul Protopopiatului Unguraşului pe anul Domnului 1862", passim.
[3] AMA, Registrul Conscripția Protopopiatelor pe 1875, „Protocolul Sufleteloru Protopresbiteratului gr. res. a Unguraşiului pro 1874/5 dela 1 Novembre 1874 – 31 Octobre 1875", passim.
[4] Recensământul din 1880. Transilvania, passim.
[5] AMA, Registrul Conscripția Protopopiatelor pe 1890, „Protocolul Protopopiatului Unguraşului pe anul Domnului 1890", passim.
[6] Recensământul din 1900, Transilvania, passim.

Pe baza informațiilor furnizate de Recensămintele din anii 1850, 1880 și 1900 în tabelul de mai jos putem observa evoluția demografică pe confesiuni a populației din localitățile protopopiatul Unguraș din a doua jumătate a secolului al XIX-lea[21]:

[20] Recensământul din 1880. Transilvania, pp. 384–387, 401–407; Recensământul din 1900, pp. 656–661.

[21] Recensământul din 1850. Transilvania, pp. 272–297; Recensământul din 1880. Transilvania, pp. 290–311; Recensământul din 1900. Transilvania, pp. 502–537.

https://biblioteca-digitala.ro

Anul	Nr. locuitori	Ortodocşi	Geco-catolici	Alte confesiuni
1850	13351	9567	3146	638
1880	14010	11706	988	1316
1900	15890	12609	1751	1530

2.A. PROTOPOPII UNGURAŞULUI DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea protopopiatul ortodox Unguraş a fost condus de protopopii Petru Roşca (protopop între anii 1849–1888) şi Pavel Roşca (protopop între anii 1890–1918).

Protopopul Petru Roşca s-a născut în anul 1822 în Sânpetru Almaşului. A studiat la Cluj şi la Sibiu. În anul 1848, după ce şi-a finalizat studiile, a fost hirotonit preot[22]. S-a căsătorit cu Maria Roşca (fostă Mărgăuan) din Tămaşa, judeţul Sălaj[23]. Au avut doi copii, pe Pavel Roşca, care i-a şi urmat tatălui său la conducerea protopopiatului Unguraş, şi pe Remus Roşca, cel care avea să fie cunoscutul arhimandrit dr. Eusebiu Roşca care a ocupat funcţii importante în administraţia eclezială sibiană având de asemenea şi o activitate prodigioasă la conducerea Institutului teologic-pedagogic de la Sibiu între anii 1895–1928[24]. Preotul Petru Roşca a fost numit de episcopul Şaguna administrator protopopesc în 10 noiembrie 1849, iar în 10 iunie 1853 a fost numit protopop. În anul 1866 protopopul Roşca era lăudat de Şaguna pentru bunul mers al şcolilor confesionale din districtul său. Protopopul Petru Roşca a condus acest protopopiat până în 9 mai 1888 când a trecut la cele veşnice[25]. Cei 39 de ani în care protopopul Petru Roşca s-a aflat la conducerea protopopiatului Unguraş i-au asigurat acestei instituţii stabilitate şi o bună organizare administrativă[26]. Protopopul Petru Roşca a condus această instituţie eclezială cu multă sârguinţă şi vrednicie fiind, după cum îl descria chiar mitropolitul Şaguna, *„preste tot un stâlp puternic al ortodoxiei* în *aceste părţi ale arhidiecezei noastre greco-ortodoxe"*[27].

Protopopul Pavel Roşca (protopop între *anii 1890–1918)*. Protopopul Pavel Roşca era fiul protopopului Petru Roşca. A urmat cursurile de teologie de la Institutul Andreian din Sibiu, între anii 1873–1876. După încheierea studiilor a fost hirotonit diacon în 20 martie 1876, iar în 25 martie acelaşi an a fost hirotonit preot, fiind numit capelan la Sânpetru Almaşului unde a slujit alături de tatăl său[28]. După decesul tatălui său a fost numit preot paroh, în 16 iunie 1888 i s-a dat duhovnicia şi rangul de iconom cu dreptul de a purta brâu roşu[29]. A fost ales protopop de sinodul extraordinar ţinut la Unguraş în 6 mai 1890, iar 16 decembrie 1890 a primit confirmarea mitropoliei din Sibiu. Preotul Pavel Roşca a izbutit să obţină postul de protopop al tractului Unguraş în defavoarea a doi contracandidaţi, preotul Simion Curea paroh la Apahida şi Dr. Remus Roşca, redactor şi funcţionar în Sibiu[30]. Protopopul Pavel Roşca a condus acest protopopiat cu multă responsabilitate şi multă înţelepciune timp de 28 de ani, reuşind să menţină structura şi vitalitatea instituţiei. Deşi legile şcolare date de autorităţile ungare între anii 1873–1907 erau tot mai greu de respectat de români datorită greutăţilor materiale, protopopul Pavel Roşca a reuşit să promoveze educaţia tinerilor şi să păstreze funcţionarea şcolilor confesionale ortodoxe din protopopiatul Unguraş. Protopopul Pavel Roşca a avut un fiu, care a purta numele tatălui său. Fiul protopopului Roşca Pavel a fost o personalitate remarcabilă în lumea universitară şi pedagogică,

---

22 Pop 2002, p. 41.
23 Moraru 2013, p. 394.
24 Gârdan 2010, a, p 645.
25 Pop 2002, p. 41.
26 Gârdan 2010, b, p. 282.
27 SJANSJ, FPOR, dosar 71, f. 58.
28 SJANSJ, FPOR, dosar 49, f. 107.
29 AMA, *Registru de hirotonii 1884–1893*, passim.
30 SJANSJ, FPOR, dosar 110, f. 68–69.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind profesor la Sibiu, Cluj și Brașov. În cariera sa a primit îndrumarea unchiului său arhimadritul Eusebiu Roșca[31].

2.B. ȘIRUL PREOȚILOR SLUJITORI DIN PROTOPOPIATUL ORTODOX UNGURAȘ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

În secolul al XIX-lea multe sate din componența protopopiatului ortodox Unguraș au fost păstorite de adevărate dinastii preoțești, parohia fiind o moștenire dobândită din tată în fiu. În aceste cazuri se observă din documentele vremii că preoții parohi își luau alături la slujire fii, ginerii sau chiar nepoții ca preoți capelani, iar după decesul sau retragerea din oficiile parohiale a preoților seniori, preoții capelani ocupau oficiile parohiale. Transmiterea parohiei din tată în fiu în secolulul al XIX-lea era o tradiție, preoția fiind o profesie de castă dedicată în mare parte unui circuit limitat de familiile preoțești.

În rândurile următoare pe baza unor documente de arhivă dar și a istoriografiei vom prezenta șirul preoților care au slujit în parohiile protopopiatului Unguraș în perioada studiată. Din cele prezentate vom putea observa că multe din satele protopopiatului Unguraș erau păstorite de astfel de dinastii preoțești.

– Parohia Baica

Între anii 1850–1857 satul Baica era filie la parohia Romita. În ambele sate păstorea preotul *Adrian Damșa*. În anul 1857 satul Baica era parohie de sine stătătoare, iar paroh era preotul *Iov Damșa*. Între anii 1860–1868 a păstorit aici preotul *Iosiv Druhora*[32], iar în anul 1868 era hirotonit pentru această parohie preotul *Nicolae Mureșan*, originar din satul Chendremal, care era menționat în acestă funcție și la finele secolului al XIX -lea[33].

– Parohia Bălan

În anul 1850 în parohia Bălan păstoreau preoții *Simion Jorza*, hirotonit în anul 1822, și *Dimitrie Jorza*, hirotonit în anul 1833[34]. În anul 1856 erau hirotoniți de către vlădica Andrei Șaguna *Grațian* și *Ioan Jorza*, ca preoți capelani. În anul 1864 preotul *Dimitrie Jorza* s-a transferat la parohia Voivozi, protopopiatul Luncei din episcopia Aradului. În anul 1869 preotului *Simeon Jorza* primea dreptul să reintre în slujirea preoțească, după ce un an de zile a fost suspendat din oficiul parohial din cauza unor abateri disciplinare[35]. În anul 1874 păstorea aici numai preotul paroh *Ioan Jorza Senior*, hirotonit în anul 1856. În anul 1878 era hirotonit de către mitropolitul Miron Romanul preotul *Ioan Jorja Junior*, care până în anul 1886 a slujit alături de tatăl său ca preot capelan[36]. Între anii 1886–1900 ambii preoți aveau statutul de parohi. În această perioadă, din cauza numărului mare de credincioși, comunitatea ortodoxă din Bălan era organizată în două unități parohiale. Preotul Ioan Jorza Senior a decedat în anul 1900, iar preotul Jorza Junior rămâne singurul preot paroh[37].

– Parohia Bodia

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea în Bodia slujea preotul Ștefan *Bican*, hirotonit de episcopul Vasile Moga în 23 octombrie 1827[38]. Preotul Bican a ocupat parohia Bodia până

31 Moraru 2013, pp. 396–398.

32 AMA, Registrul *Conscripția parohieloru și a sufleteloru din Dieceza ortodocsă greco rasăriteană a Ardealului prea anul Domnului 1857/8*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului pe anul Domnului 1857", passim; Registrul *Protocolul Parochieloru pe anul 1861*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașiului pe anul Domnului 1861 Pona in 30 Noemvrie", f. 39.

33 Filip 2013, p. 555.

34 AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1858*, „Protocolul Protopopiatului Unguraș", 1858, passim.

35 Filip 2013, p. 556.

36 AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1874*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului 1874", passim; Registrul *Protocolul parochielor 1878*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașiu 1878", passim.

37 Cosmuța 2014, p. 687.

38 AMA, Registrul *Conscripția parohieloru și a sufleteloru din Dieceza ortodocsă greco rasăriteană a Ardealului prea anul Domnului 1857/8*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului–1857".

https://biblioteca-digitala.ro

în anul 1858. În anul 1859 parohia fiind vacantă, pentru câteva luni, a fost administrată de preotul *Vasile Hodiş* parohul din Bozna. La 7 septembrie 1859 era hirotonit de către ierarhul Şaguna preotul *Ioan Holhoş*, fiu al satului, care a păstorit aici până în 10 mai 1883. După preotul Holhoş, până în 15 noiembrie 1885 a administrat această parohie preotul *Grigore Curea*. Din anul 1885 parohia Bodia era condusă de preotul *Teodor Puşcaş* care a păstorit aici până în anul 1939[39].

– Parohia Bozna

În anul 1850 parohia Bozna era păstorită de preotul *Vasiliu Hodiş*, hirotonit în anul 1844 pentru această parohie. Din anul 1867 păstorea în Bozna tânărul cleric *Teodor Simoc*, hirotonit la vârsta de 25 de ani de către mitropolitul Andrei Şaguna la cererea preotului Vasile Hodiş. Până în anul 1879 alături de preotul Teodor Simoc a mai slujit şi preotul Vasile Hodiş. Preotul Teodor Simoc a păstorit aici până în anul 1896. În anul 1897 parohia era vacantă. Din anul 1898 păstorea aici preotul *Ioan Pop*[40].

– Parohia Chendremal

Între anii 1851–1874 în Chendremal a păstorit preotul *Petru Câmpean*. Preotul *Petru Câmpean* a fost hirotonit în 1851 de episcopul Andrei Şaguna şi introdus iniţial ca preot capelan. Din anul 1874 satul Chendremal era afiliat la parohia Baica suplinind la Chendremal preotul *Nicolau Mureşan* paroh în Baica, dar născut în satul Chendremal. Între anii 1881–1901 a revenit în această parohie preotul *Petru Câmpean*[41].

– Parohia Cubleş

Parohia Cubleş a intrat în componenţa protopopiatului Unguraş în anul 1882. În anul 1850 aici păstorea preotul *Ioan Boboş*, hirotonit de episcopul Vasile Moga în anul 1818. În anul 1852 era hirotonit pentru parohia Cubleş preotul *Teodor Boboş*, fiul preotului Ioan Boboş. Din anul 1881 parohia era suplinită de preotul preotul *Gavril Mureşan*, paroh în Zimbor, iar din anul 1895 parohia era preluată de preotul *Vasiliu Farcaş*[42].

– Parohia Dâncu

Parohia Dâncu a intrat în componenţa protopopiatului Unguraş în anul 1882. În anul 1850 în parohia Dâncu păstorea preotul *Ioan Popovici*, hirotonit pentru această parohie în anul 1835 era hirotonit pentru această parohie preotul. În anul 1860 era hirotonit preotul *Teodor Popovici*[43], care a păstorit aici până în anul 1886. Până în anul 1890 parohia a rămas vacantă. Din anul 1891 postul de paroh era ocupat de preotul *George Vlaic*, menţionat în oficiul prohial şi la finele secolului al XIX-lea[44].

– Parohia Dolu

În anul 1850 la Dolu păstoreau preoţii *Vasile Pop Bria*, care ocupa oficiul parohial, şi *Ananie Pop Bria*, care ocupa postul de preot capelan. tată şi fiu. După decesul preotului Vasile Pop Bria, din august 1852 oficiul parohial a fost ocupat de de fiul . În anul 1846 a fost hirotonit pentru postul de capelan preotul, fiul preotului Vasile. Până la decesul tatălui său preotul Ananie a slujit ca preot capelan, iar din anul 1852 a ocupat oficiul de paroh. La începutul anului 1868 preotul *Ananie* solicita hirotonia fiului său, *Ioan Pop*, pentru postul de preot capelan. Între anii 1881–1900 a păstorit aici preotul *Gavril Curea*[45].

– Parohia Gălpâia

În biserica din Gălpâia între anii 1844–1874 a slujit preotul *Ioan Gog*. Din anul 1874 oficiul de paroh a fost ocupat de preotul *Vasile Pop*, care a păstorit aici până la începutul anului 1903[46].

---

39 APOZ, dosar *Monografii parohiale*, „ Monografia Parohiei Ortodoxe Române Bodia”, pp. 5–6.

40 AMA, Registrul *Conscripţia parohieloru şi a sufleteloru din Dieceza ortodocsă greco rasăriteană a Ardealului prea anul Domnului 1857/8*, „Protocolul Protopopiatului Unguraşului pe anul Domnului 1857”, passim; Filip 2013, p. 557.

41 Cosmuţa 2014, pp. 689–690.

42 Suciu 2011, p. 129; Cosmuţa 2014, pp. 690–691.

43 AMA, Registrul *Protocolul Protopresbiteratelor pe anul 1882*, „Protocolul Protopopiatului Unguraşiu la anul Domnului 1882”, passim.

44 Filip 2013, p. 557.

45 Filip 2013, p. 557.

46 APOZ, dosar *Monografii parohiale*, „Monografia Parohiei Ortodoxe Sânpetru Almaşului”, pp. 3–4.

https://biblioteca-digitala.ro

– Parohia Hida

În anul 1849 era hirotonit de episcopul Andrei Șaguna preotul capelan *Ioan Popovici*. Din anul 1864 oficiul de paroh era ocupat de preotul capelan *Ioan Popovici*. În anul 1871 era hirotonit pentru parohia Hida preotul *Antoniu Chifa*, care a păstorit aici până în anul 1888. Între anii 1888–1894 parohia era suplinită de preotul *Nicolae Mureșan*, parohul din Baica. În 2 iulie 1895 era hirotonit pentru această parohie de către mitropolitul Miron Romanul preotul *Iuliu Chifa*[47].

– Parohia Jac

În anul 1850 în Jac păstorea preotul *Vasiliu Popovici*, hirotonit pentru această parohie în anul 1836. Din anul 1856 alături de preotul Vasiliu păstorea și fiul său *Ioan Popovici*, ca preot capelan. Din anul 1861 după decesul preotul Vasiliu, preotul Ioan a ocupat oficiul de paroh. La începutul anului 1873 preotul *Ioan Popovici* era suspendat 3 luni de zile pentru încheierea unor căsătorii ilegale. Între anii 1882–1894 în parohia Jac păstoreau preoții *Ioan Gog*, ca paroh, și *Vasile Gog*, ca preot capelan, iar in anul 1895 preotul capelan *Vasile Gog* a ocupat oficiul de paroh[48].

– Parohia Miluani

În anul 1850 la Miluani păstorea preotul *Ioan Damșa*, hirotonit în anul 1844. Preotul *Damșa* a păstorit la Miluani până în decembrie 1866. Între anii 1868–1870 a păstorit aici tânărul preot *Teodor Nosa*, fiu al satului. Între anii 1870–1900 parohia a fost păstorită de preotul *Ioan Pop*[49].

– Parohia Păușa

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea a păstorit în Păușa preotul *Grigore Curea*, hirotonit în anul 1851 de episcopul Andrei Șaguna[50].

– Parohia Poarta Sălajului

În anul 1850 aici în poarta Sălajului păstorea preotul *Gregoriu Curea*, hirotonit de episcopul Moga după anul 1820. În anul 1851 era hirotonit pentru această parohie preotul *Ioan Curea*. Între anii 1882–1900 satul Poarta Sălajului a fost filie la parohia Păușa, slujind aici preotul *Grigorie Curea* din Păușa[51].

– Parohia Racâș

În anul 1850 oficiul parohial din Racâș era ocupat de preotul *Adrian Domșa*, hirotonit în anul 1820. Din anul 1849 preotul Adrian îl avea alături la slujire ca preot capelan pe fiul său *Ioan Domșa*. Din anul 1866 preotul Ioan Domșa ocupa oficiul de paroh. Din anul 1879 păstorea aici preotul *Ioan Andrei*. Preotul Andrei a slujit aici până în anul 1916[52].

– Parohia Românași

În anul 1850 în parohia Românași păstorea preotul *Vasile Ghiuruțan*, hirotonit în anul 1839. Din anul 1862 alături de preotul Vasile Ghiuruțan preotul capelan *Ioan Ghiuruțan* care între anii 1875–1908 a ocupat oficiul de paroh[53].

– Parohia Romita

În anul 1850 satul Romita era filie la parohia Gălpâia, în ambele sate păstorind preotul *Ioan Gog*. În

---

[47] AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1861*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului pe anul Domnului 1861", f. 42; Registrul *Protocolul parochielor 1864*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului pe anul Domnului 1864", f. 40; Registrul *Protocolul parohiilor 1888*, „Protocolul Protopresbiteratului tractului Unguraș pe anul Domnului 1888", passim; Registrul *Protocolul parohiilor 1894*, „Protocolul Protopresbiteratului tractului Unguraș pe anul Domnului 1894", passim; *Protocolul preoților hirotoniți*, 1884–1974, passim.

[48] AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1858*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului–1858", passim; D. A. Filip, „Preoți și învățători ai Protopopiatului Românași ...", p. 559.

[49] AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1858*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului–1858", passim; SJANSJ, FPOR, dosar 49, f. 38–52; dosar 103, f. 1.

[50] SJANSJ, FRȘJSJ, dosar 64, f. 2; Filip 2013, p. 560.

[51] Suciu 2011, p. 135; Filip 2013, p. 562.

[52] AMA, Registrul *Protocolulu protopopiateloru din anulu 1865*, f. 245; Registrul *Protocólele Protopresbiteratelor pe anul 1882*, „Protocolul Protopresbiteratului Ungurașiu pe anul Domnului 1882", passim; Cosmuța 2014, 699.

[53] Ghiurițan 1933, 42, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1854 era hirotonit preotul capelan *Ioan Gog Junior*, fiul preotului Ioan Gog. Din anul 1861 preotul *Ioan Gog Junior* ocupa oficiul de paroh. În anul 1878 parohia Romita a fost arondată ca filie la parohia Racâș, iar preotul *Ioan Gog* ocupă din nou postul de preot capelan, paroh fiind preotul din Racâș *Grigoriu Curea*. În anul 1879 filia Romita era din nou transformată în parohie de sine stătătoare iar preotul Ioan Gog era din nou în oficiul de paroh. În anul 1881 parohia Romita era arondată ca filie la parohia Jac preotul *Ioan Gog* ocupând oficiul de paroh, iar fiul său, preotul *Vasile Gog* hirotonit în anul 1879, ocupa oficiul de capelan. În anul 1894 după decesul preotului Ioan Gog oficiul de paroh a fost preluat de preotul Vasile Gog[54].

– Parohia Sânpetru Almașului

În parohia Sânpetru Almașului între anii 1848–1888 a păstorit preotul protopop *Petru Roșca*. Din anul 1882 alături de protopopul Roșca activa ca preot capelan fiul său, preotul *Pavel Roșca*, care din anul 1889, după decesul tatălui său, a preluat oficiul de paroh. Tot preotul Pavel Roșca a preluat în anul 1890 și conducerea protopopiatului[55].

– Parohia Sântă Măria

În anul 1850 în Sântă Măria păstorea preotul *Vasile Mureșan* hirotonit în anul 1832. În anul 1861 era hirotonit ca preot capelan *Anania Mureșan*, fiul preotului Vasile. Cei doi preoți, *Vasile* și *Anania Mureșan*, au slujit împreună până în anul 1867, când preotul Vasile a trecut la cele veșnice. După decesul tatălui său, din anul 1867 până în anul 1897 preotul Anania a ocupat oficiul de paroh. Din anul 1897 parohia a rămas vacantă[56].

– Parohia Stâna cu filia Ciumărna

La începutul secolului al XIX-lea păstorea la Stână preotul *Urs Popovici*, hirotonit în anul 1782. În anul 1845 era hirotonit pentru parohia Stâna preotul *Gheorghe Olariu*. În anul 1848 era hirotonit *Grigore Olariu* pentru postul de preot capelan. În anul 1849 cei doi preoți erau amenințați de Consistoriu cu pedepse dure pentru oficierea de slujbe locuitorilor greco-catolici din Stâna și Ciumărna. În anul 1859 era hirotonit ca preot capelan *Gavril Olariu*, care până în anul 1858 a fost învățător. În anul 1859, după retragerea preotului *Gheorghe Olariu*, preotul *Grigore Olariu* ocupa oficiul de paroh. În anul 1867 preoții Grigore și Gavril Olariu erau amendați de scaunul protopopesc pentru abateri de la disciplina sacerdotală. Preotul Gheorghe Olariu a trecut la cele veșnice în anul 1871. Din anul 1874 era menționat ca paroh preotul *Gavril Olariu*, iar din anul 1879 parohia avea din nou capelan pe preotul *Gregoriu Olariu*. Preotul Gavril a păstorit aici până în anul 1915, iar preotul Gregoriu, ocupând oficiul de paroh, a mai păstorit aici până în anul 1918[57].

– Parohia Tămașa

Parohia Tămașa a intrat în componența protopopiatului ortodox Unguraș în anul 1882. În anul 1850 la parohia Tămașa slujea preotul *Eremia Roșca*, hirotonit pentru această parohie în anul 1804–1854. Între anii 1849–1854 alături de preotul Eremia a slujit și fiul său, preotul *Ilie Roșca*. După decesul preotului Eremia din anul 1854, preotul Ilie Roșca a ocupat oficiul de paroh până anul 1902[58].

– Parohia Treznea

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea în parohia Treznea ocupa oficiul de paroh preotul *Irodion Labo*, hirotonit pentru această parohie în anul 1845. Între anii 1890–1893 parohia

---

54 AMA, Registrul *Protocolul parochielor 1858*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului–1858", passim; Registrul *Protocolul parochielor 1861*, „Protocolul Protopopiatului Ungurașului pe anul Domnului 1861", f. 42; Registrul *Conscripția protopresbiteratelor 1878*, „Protocolulu Protopopiatului Ungurașiu pe anul Domnului 1878", passim; Registrul *Conscripția protopresbiteratelor 1879*, „Protocolulu Protopopiatului Ungurașiului pe anul Domnului 1879", passim; Registrul *Conscripția protopresbiteratelor 1881*, „Protocolulu Protopopiatului Ungurașiului pe anul Domnului 1881", passim;

55 APOZ, Dosar *Monografii parohiale*, „Monografia Parohiei Ortodoxe Gălpâia", p. 3.

56 AMA, Registrul *Protocolulu protopopiateloru din anulu 1865*, f. 245; Cosmuța 2014, p. 700.

57 APOZ, Dosar *Monografii parohiale*, „Micromonografia Parohiei Ortodoxe Române Tămașa", p. 5.

58 APOZ, dosar *Monografii parohiale*, „Monografia Parohiei Ortodoxe Stâna", p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

a rămas vacantă, suplinind preoții *Gheorghe Olariu* și *Ioan Ghiurițan*. În 22 octombrie 1893 era numit paroh la Treznea preotul *Iovian Mureșan*, care păstorit aici până în anul 1901[59].

– Parohia Zimbor

Satul Zimbor a intrat în componența protopopiatului ortodox Unguraș în anul 1882. Între În anul 1850 la Zimbor păstorea preotul *Grigore Câmpian*, paroh în acest sat din anul 1811. În 30 iunie 1852 era hirotonit pentru această parohie preotul *Ioan* Știrbescu, ginerele preotului Grigore Câmpian. Preotul Știrbescu a păstorit aici până în anul 1864. Trei ani parohia a rămas vacantă, timp în care a fost administrată pe rând de preoții *Teodor Babași*, paroh în Cubleș, *Teodor Popovici* preot capelan în Dânc și *Petru Câmpeanu* preot în Chendremal. În 2 decembrie 1867 era instalat ca paroh preotul *Mureșan Gavril*, care a păstorit aici până în anul 1921[60].

În acest studiu am încercat să prezentăm evoluția protopopiatul ortodox Unguraș în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prezentând structurile parohiale, numărul credincioșilor din satele protopopiatului și persoalul eclezial care au condus instituțiile ecleziale ortodoxe din zona și perioada studiată. Am considerat că prezentarea acestor date, dar și prezentarea protopopilor și a preoților care au condus parohiile protopopiatului este importantă pentru anumite demersuri științifice viitoare care vizează arealul studiat.

BIBLIOGRAFIE:

Izvoare inedite:

AMA – Arhiva Mitropoliei Ardealului, Registre: *Protocoale parohiale 1857–1894*.
APOZ – Arhiva Protopopiatului Ortodox Zalău, Dosar *Monografii parohiale*.
SJANSJ, FPOR – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond *Protopopiatul Ortodox Românași*
SJANSJ, FRȘJSJ – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond *Revizoratul* școlar *al județului Sălaj*

Izvoare edite:

Calendariu pe anul comun dela Christos, 1900. Întocmit după gradurile și clima Ungariei și a României. Anul al patruzeci și nouălea, Sibiu, Editura și tipariul tipografiei archidiecesane, 1900.
Recensământul din 1850. Transilvania, 1996 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Ed. Staff, 1996.
Recensământul din 1857. Transilvania 1996 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Ed. Staff, 1996.
Recensământul din 1869. Transilvania, 1996 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Ed. Staff, 1996.
Recensământul din 1880. Transilvania, 1997 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Ed. Staff, 1997.
Recensământul din 1900. Transilvania, 1999 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Ed. Staff, 1999.

Carte:

Abrudan 2015 – I. Abrudan*„Carte de suflet" pentru Zimbor* și *zimboreni*, Ed. Caiete Silvane, Ed. Ecou Transilvan, Zalău-Cluj-Napoca, 2015.
Cherescu 2008 – P. Cherescu, *Biserica* și școala în *Mitropolia Ardealului –sec. XIX, Studii de demografie istorică bisericească*, Ed. Universității Oradea, Oradea, 2008.
Gârdan 2013 – G. V. Gârdan, *Episcopia Sălajului. 5 ani de activitate (2008–2013)*, Editura Episcopiei Sălajului *„Credință* și *viață* în *Hristos"*, Zalău, 2013.
Pop 2002 – D. Pop, *Biserică* și *societate* în *Sălaj. Protopopiatul Ortodox Românași*, Ed. Caiete Silvane, Zalău, 2002.
Suciu 2011 – D. Suciu, *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc* și *starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848–1849*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2011.
Voileanu 1928 – M. Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1928.

[59] Petrean-Păușan, *Treznea, localitate martir a neamului românesc…*, p. 193.
[60] Abrudan 2015, p. 53–55.

https://biblioteca-digitala.ro

Volume de specialitate:

Abrudan 2016 – M. G. Abrudan, „Organizarea administrativă și dimensiunea demografică a Bisericii Ortodoxe din Sălaj în a doua jumătate a secolului XVIII", în *Credință* și *viață* în *Hristos. Anuarul Episcopiei Sălajului, VIII, 2015*, Editura Episcopiei Sălajului „Credință și viață în Hristos", Zalău, 2016, pp. 501–542.

Bocşan, Gârdan, Leb 2009 – N. Bocşan, G. V. Gârdan, I. V. Leb, Între *centru* și *periferie. Mitropolia* și *protopopiatul Românași* în *epoca* Şaguna, în „Instituţiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (1850–1918), Studii", Editori N. Bocşan, M. Eppel, I.V. Leb, G.V. Gârdan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, p. 285–350.

Gârdan 2010, a – G.V. Gârdan, „Episcopia Sălajului", în *Autocefalie* și *responsabilitate*, Ed. Basilica a Petriarhiei Române, București, 2010, pp. 633–664.

Gârdan 2010, b – G.V. Gârdan, „Viața bisericească ortodoxă pe meleagurile sălăjene", în *Credință* și *viață* în *Hristos, Anuarul Episcopiei Sălajului*, II, 2009, Editura Episcopiei Sălajului„Credință și viață în Hristos", Zalău, 2010, pp. 263–308.

Ghiurițan 1933, 41 – I. Ghiurițan, „Repriviri asupra trecutului parohiei Unguraș, jud. Sălaj", în *Renașterea*, XI, 41, Cluj, p. 6–7.

Ghiurițan 1933, 42 – I. Ghiurițan,, „Repriviri asupra trecutului parohiei Unguraș, jud. Sălaj", în *Renașterea*, XI (1933), 42, Cluj, p. 5–8.

Moraru 2013 – A. Moraru, „Sălăjeni – cadre didactice universitare de teologie ortodoxă românească – Biobibliografii-'', în *Credință* și *viață* în *Hristos, Anuarul Episcopiei Sălajului, V, 2012*, Editura Episcopiei Sălajului „Credință și viață în Hristos", Zalău, 2013, p. 361–408.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

NOUL URBAN E VECHIUL RURAL. CAZUL ARHITECTURII ȚĂRĂNEȘTI „MODERNE”

CAMELIA BURGHELE*

THE NEW URBAN IS THE OLD RURAL. THE CASE OF "MODERN" PEASANT ARCHITECTURE

ABSTRACT: *A filed research in the Sălaj area of the Almaș Valley is the starting point for an analysis on the dynamics of traditional architecture, which returns to the attention of contemporary architects and beneficiaries, after a phase of urbanization, standardization and use of industrially processed materials.*
In the traditional village, the building materials were almost entirely taken form nature: wood, stone, clay; an increasingly visible current in modern architecture – marks a return to these materials, in a trend of ruralization of the urban, finalized by green houses, rustic homes, ecological houses, homes integrated in nature or houses in a traditional style (sometimes built from scratch, other times – the restauration of original village houses, with the initial materials).
Basically, the old rural is the new urban. It is a return to nature, with care for the environment and the desire to integrate architecture into the cultural landscape.
KEYWORDS: *traditional architecture, urbanization, the traditional village, modern architecture, nature, green houses.*

REZUMAT: *O cercetare de teren în zona sălăjeană a Văii Almașului este punctul de plecare pentru o analiză asupra dinamicii arhitecturii tradiționale, care, după o fază de urbanizare, standardizare și apel la materialele prelucrate industrial, revine în atenția arhitecților și beneficiarilor contemporani.*
În satul tradițional, materialele de construcție erau aproape integral luate din natură: lemn, piatră, lut (pământ); un curent tot mai vizibil în arhitectura modernă – arhitectura eco sau bio – marchează o reîntoarcere la aceste materiale, într-un trend de ruralizare a urbanului, finalizată prin casele verzi, casele rustice, casele ecologice, casele integrate în natură sau casele în stil tradițional (uneori construite de la zero, alteori – refacerea caselor sătești originale, cu materialele inițiale).
Practic, vechiul rural e noul urban. Este o reîntoarcere la natură, cu grija pentru mediul înconjurător și dorința de integrare a arhitecturii în peisajul cultural.
CUVINTE CHEIE: *arhitectură tradițională, urbanizare, satul tradițional, arhitectură modernă, natură, case verzi.*

Zona sălăjeană a Văii Almașului conservă numeroase mărturii de arhitectură rurală / tradițională, parte vizibile încă, în case vechi, rămase în vatra satului, chiar dacă de cele mai multe ori sunt părăsite, parte recuperabile din memoria culturală a satelor, destul de conservative, de altfel, din zonă.

Oamenii mai în vârstă își amintesc de casele bătrânești, monocelulare (și era *numa o casă și o tindă),* simplu construite, *cu tărnaț murluit pă jos cu pământ și cu balegă de vacă*, cu încălzirea și sistemul de gătit asigurate printr-un cuptor deschis – *fiteu d-ala deștis;* este vorba despre faza de construcție pe care interlocutorii o apreciază ca fiind proprie copilăriei lor, a anilor 30 – 40.

O localnică face un efort de memorie și descrie remarcabil stadiile arhitecturale locale:

Când am fost io mică, s-o făcut casa ceie bătrânească și o mărs tăți bărbații și o adus piatră dă la Sfăraș, cu

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, cameliaburghele@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

carăle, cu boii, că de acolo să aducea piatră, de la Sfăraș. Acolo o fost un deal mare și dă acolo o tăiat pkiatra. Și aveau oaminii pădure și aduceau lemne mari, groasă, așe să aducea din pădurea fiecăruia. Trăbuia lemn de goron.

Casele erau acoperite cu șindilă și era numa o casă și o tindă, acolo aveam două paturi, în casă, ori trei. În tindă aveam cuptoru unde făceam pâine și țâneam în tindă ce nu ne trăbuia în casă, poate și o ladă cu haine. Că în casă aveam lavițe și pă laviță țâneam hainele așe, împăturate. Aveam și lădoi pântru haine. Casa avea tărnaț murluit pă jos cu pământ și cu balegă de vacă. Avea tărnaț numa în față și pă târnaț erau niște stâlpi la care le zâcea șoși; erau patru șoși de lemn și între ei s-o făcut mai târziu herede, da la casa noastră aceie veche nu o fost herede, ce numa mai târzâu s-o făcut.

În casă aveam fiteu d-ala deștis, de băgam lemne și vedeam focu: jos puneai lemnele și sus era o plită și videam focu, era așe, deschis. Și după el era on undeț unde culcam pruncii aieștea mai mici, și le plăcea colo, că era cald. Cuptoru era zidit din pământ și cu cărămizi din alea de pământ. Erai aici țâgani care făceau cărămidă arsă.

Apoi, își amintește și de faza intermediară, a caselor construite din cărămidă nearsă, variantă aleasă mai ales de oamenii mai săraci din sat:

O fost aici și case din cărămidă nearsă, din vaioaje. Care o fost mai săraci, aciie și-o fost făcută casa din vaioaje. No, alea erau cărămidă nearsă, numa așe, din pământ, nears. Și care o fost on pic mai avuți, mai târzâu și-o făcut casă din cărămidă arsă, nu ca vaioajele.

Remarcabil a fost efortul interlocutoarei noastre de a rezuma sistemele de construcție văzute în satul său, într-un demers demn de un etnograf, la rugămintea noastră:

Știți cum o fost? așe că atunci când am fost io mică, așe, cam pân anii 50, o fost casele din vaioaje și numa după anii 50 s-o băgat casele astea din cărămidă. Da pân anii 50 mai erau încă în sat bugăte case din alea vechi, dă pământ ori de vaioaje, așe, cu tărnaț și cu șindilă.

Apoi, după șindilă o vinit ciripurile, țigla asta, și o fost între ele și plăci din alea de internit. Șindila – cam pân anii 70 u-o țâpat jos și u-o acuperit cu ciripuri. Da bătrânii zâceau că îi mai bună șindila decât ciripurile. Astea să cumpărau de la Turda, da alea o fost cam rele și să duceau la Jimbolia după țiglă, că era mult mai bună. Să ducea cu trenu de la Jimbolia la Huedin și de la gară din Huedin o aduceau până în sat cu carăle. Da știu că ne tăt zâcea tata că aia de la Jimbolia îi bună, da aia de la Turda tare să sfarmă.

Și o fost și cu paie, înainte, și șura și casa. Că prima dată o fost paiele, apoi o fost șindila și apoi numa o vinit ciripurile.

În fine, interlocutoarea noastră își completează rememorarea cu faza următoare de construcții, cea a caselor „în vinclu", de după anii 60:

Apoi o apărut și case mai mari. Aveau două ori trii camere, da tăt tărnaț o avut în față. O fost tăt formatu ala bătrânesc, da o avut două camere cu ieșire așe, la tărnaț. O fost aciie mai înstăriți: o avut pădure mai multă și u-o vândut, ori s-o dăscurcat că o țânut ghiboli și vaci și porci, era unii mai harnici și s-o mai dăscurcat. Tătă familia stătea acolo înt-o casă și avea sclugă, că avea pământ mult și poiata plină de ghiboli. Și scluga să culca în poiată, în iesle. Da tăți durmeau înt-o casă, că erau acolo trii paturi. Și pruncii – în undeț. Iară vara durmeau și în podu șurii[1].

[1] Tiptiș Maria, n. 1946, Fildu de Mijloc – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

O ARHITECTURĂ ADAPTATĂ LA MEDIU. EXPLOATAREA RESURSELOR NATURALE „ÎN REGIM PROPRIU" SAU „ÎN REGIE PROPRIE"

Materialele utilizate la construcția și finisarea casei erau bine alese de localnici, care știau cele mai bune locuri pentru procurarea lor. Observăm încă o dată adaptarea nevoilor umane din sectorul construcțiilor de case la ceea ce oferă natura și, mai ales, împrejurimile caselor:

> Când am fost io mică, s-o făcut casa ceie bătrânească și o mărs tăți bărbații și o adus piatră dă la Sfăraș, cu carăle, cu boii, că de acolo să aducea piatră, de la Sfăraș. Acolo o fost un deal mare și dă acolo o tăiat pkiatra[2]. Pământu pântru căsi îl călcau bine și îl legau cu pleavă și îl aruncau acolo între rude, în părete, până să prindea. Și îl băteau bine cu on mai și îl netezeau on pic cu mâna, așe, cu apă, și iară îl mai murluiau on pic și ala era păretele, nu așe drept, și îl văruiau.
> Îl văruiau cu spoială, nu era atunci var… era la Fildu de Sus on părău, așe îi și zâceau, Părău Spoielii, acolo sus, la Greabăn, și d-acolo luau spoială d-aceie. Era on fel de piatră care să sfarmă și cum o puneai în apă, apa rămânea mai galbănă, cam ca varu, da nu așe de albă. Tătă lumea merea acolo și-și lua spoială, ca varu. Puneai într-o vedire și puneai apă și făceai spoială[3].
> Voioajile să făceau din pământ, da nu de ala negru, ce era spre Romita on fel, care era mai lutos[4].

O mărturie relevantă aparține unui interlocutor aparte, care, la cei 95 de ani ai săi a trăit „live" toate modificările în elevația caselor, de la satul tradițional până la cel actual:

> Am avut casă veche: casa avea talpă și din talpă intrai în tindă și din tindă să intra în stânga și în dreapta în câte-o cameră; no, una era casa dinainte și una era casa dinapoi. În casa dinainte țineau femeile lucrurile cele mai de valoare și în casa de dinapoi stăteam tătă zuua și acolo aveam cuptor cu vatră, da vatră dinaia deschisă, că să vedea focul în vatră.
> Și avea gard de nuiele de jur împrejur. Casa era acuperită cu paie. Cele mai bune paie erau alea de săcară, că erau mai lunji, că alea de grău erau mai scurte. Și să puneau groase, așe, într-on strat cam de un metru grosime. Să începea de la streșină și să urca către vârf. Paiele erau apăsate bine cu picioarele, erau apăsate de bărbați și când ajungea la vârf să făcea ascuțit acuperișu, da cu on pic de creastă. Și ne dădeau fetele paie sus pă casă, cu țăpanele. Era ascuțit acuperișu, să nu steie zăpada pă iel și să băteau bine paiele, să nu intre apa pântre iele.
> La casă nu să folosea numa lemn dă goron, că goronu îi cel mai tare. Și să foloseau cuie de lemn: erau cuie lunji, tăt de goron, că trebuia și fie tari și alea. Și păreții erau din lemn și din pământ.
> Socru mneu o știut tare bine să facă case și făcea o casă de la început până la sfârșit.
> Aduceam piatra cu carăle, că trăbuiau câteva care de piatră la o casă bună. Și aduceam lemn di pădure, și dă doișpe metri lunjime, că să lunjea caru și atunci să putea aduce și lemne mai lunji.
> Să făcea clacă și vineau oaminii la clacă. Și socru mneu o făcut clacă când ne-am făcut noi casa.
> În vărf să punea on buchet de flori și o cruce, să fie casa ferită de trăznet.
> Popa sfințea locu de casă și aibă noroc la casă. Atunci vineau neamurile și stăteau acolo până făcea popa o sclujbă și sfințea locu de casă. Să punea tămâie la temelia casei și să punea în păreke o sticlă și în sticlă să punea o hărtie pă care erau scriși tăți din familie, ca să să știe a cui îi casa și dacă s-a strâca oaricând casa aceie să să știe a cui o fost.
> Și aveam ocol. Aveam șură și poiată în care aveam boi și vaci și ghiboli, că era laptele mai bun. Și șura era înaltă, să intre înăuntru cât de bine on car. Și aveam găinar și coteț, da care nu avea… ședeau găinile în pom, că scuturai câte on pomițar și cădeau tăte găinile jos!

---

2 Tiptiș Maria, n. 1946, Fildu de Mijloc – Sălaj
3 Antal Lenuța, n.1942, Fildu de Mijloc – Sălaj
4 Groza Eugenia, n. 1943, Groza Ioan, n. 1944, Gălpâia – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

Casa să făcea cam cătă răsărit, da să fie pă lângă drum; aici la noi este on părău și casele să făceau cam pă deal, să fie scutit de apă.
Casele să mmnerăiau pă vreme aceie și mnerăiala aceie să lua din târg de la Huedin și stinjeau var să văruiască casa[5].

În concluzie, „Mediul natural și climatic determină în primul rând forma producției agricole, prin aceasta modul de viață și, astfel, și mediul construit, dar determină și materialele de construcții ce stau la dispoziția localnicilor. Totodată, clădirile trebuie să răspundă condițiilor climatice și atmosferice (vânt, ploaie, zăpadă), care variază odată cu poziția geografică"[6].

KNOW HOW LOCAL ÎN CONSTRUCȚIILE VERNACULARE: O ARHITECTURĂ ADAPTATIVĂ / INTEGRATIVĂ. ECO-ARHITECTURA AVANT LA LETTRE

Mai mult sau mai puțin, omul și-a adaptat locuința la natură, atât prin modelarea ei în raport cu relieful, cât și prin apelul la materialele de construcție oferite natural. Folosirea și creșterea performanțelor uneltelor necesare elevației au permis evoluția construcțiilor din materiale naturale mergând de la corturi de nuiele sau bordeie de pământ până la construcții bazate pe piatră, lemn și lut, ce necesitau tehnici verificate și certificate de generațiile anterioare, duse înainte de tehnologii generate de performanțele notabile ale unor meșteri populari.

De exemplu, un meșter de case din Bălan mărturisește:

Io am învățat meserie di la tata, că o fost meșter de case și de butoaie. O fost o echipă de dogari, di la munte, și unu dintre ei era de-odată cu frate-meu, și tăt vineu la noi și l-o învățat, și apoi am învățat și io repide[7].

Arhitectura vernaculară / tradițională venea cu un know how complex, pornind de la chiar soluțiile integrative oferite pentru elevație. Iată câteva exemple, referitoare la structura acoperișului, la realizarea lipiturilor sau la prelucrarea lemnului pentru structura casei:

Acoperișu era din paie de grâu sau de săcară. Prima dată săcara, și apoi o apărut grăul, grăul mai târzâu; le cosea cu coasa, le lega și le duce și le îmblătea. Să făcea streșina și erau bătuți niște țăruși ca o suliță și în alea împlânta paile. Merea cu on rând roată, pă hăizaș la deal, până în vârf. Mai punea pântre ele nuiele de carpăn, ca să facă legătură. În vârf punea paile ca o creastă, făcea creastă, era ca o creastă de cocoș, să nu steie apa, să lunece. Erau groasă paile, nu intra apa, că aluneca, avea cădere mare[8].
Pă jos era liptit cu pământ și pus arină, ca să nu să ieie pă talpă. Lipteam sara și puneam arină și demineața pă când ne sculam era uscat; cam o dată pă săptămână lipteam, sâmbătă sara[9].
Demult, casăle erau din lemn, iară fundația era din piatră, adusă di pă păraie; numa patru pietri în colțuri, nici șanț nu să făcea, ce numa patru pietre mari la colțuri.
Păstă pietrile alea vine talpa din ștejar, să aducea din pădure. Să făceau șeși în colțuri, tăt din ștejar și să făcea loc în talpă unde să băgau. S-o făcut în două feluri: când era bârnă una lângă alta, să bătea pământ, apoi s-o bătut lețuri de goron crepate și pă o parte și pă alta la stâlpi. Între iele să băga pământu, călcat cu vacile, amestecat cu paie. Să lăsau să să uște păreții și apoi să murluieau cu mâna, da cu maltăr de pământ.
Astea vechi am învățat cum îs făcute atunci când le-am stricat![10].

---

5 Pop Ștefan, n. 1925, Fildu de Mijloc -Sălaj
6 Arpad Furu, *Arhitectură rurală în Transilvania. Influențe, evoluții, zonificare* (Cluj Napoca: editură nespecifiată, 2015), 141
7 Haiduc Grigore, n. 1937, Bălan – Sălaj
8 Traica Iosif, n. 1929, Țăudu – Sălaj
9 Pop Veronica, n. 1933, Bălan – Sălaj
10 Haiduc Grigore, n. 1937, Bălan – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

> Lemnu era de goron și de acăț, fag nu s-o pus că fagu traje apă, putrăzește mai iute. Când îi trăbuiea la om lemn pântu casă, merea în pădure și-l tăie. Apoi să cioplea:, avea săcure, bardă de aceie mare, nu era hirează. Talpa să scobea, să poți băga șeșii acolo, și sus tăt așe, aici să zâce dhișeu, era așe mai mare și cu ala făcem gaură (on fel de daltă), îl închiea aci jos, și când era gata îl ridica sus. Scândurile alea de sus erau prinse cu cuie și apoi erau lipite cu pământ[11].

În concluzie: *Nu oricine* știea *acoperi cu jupti de săcară* și *aceia să puneau unu lângă altu, on rând, apoi on rând mai sus, apoi altu, să nu să baje ploia. Scheletu acoperișului era din lemn de goron* și făcut mai *ascuțit, să nu să baje apa*[12].

Acel know how local era reprezentat de un set de practici cu efect garantat, al căror fundament era dat de un imens număr de experimente repetitive, dintre care au fost selectate cele cu finalitate pozitivă; câteva exemple: folosirea paielor mai lungi pentru acoperiș, panta abruptă a acoperișului în zonele cu mai multă ninsoare, presărarea nisipului peste *murluială* pentru a evita lipirea, folosirea pământului mai lutos și, deci, impermeabil, pentru *vaioaje*:

> Acoperișu era din paie de săcară, că erau mai lunji[13].
> Tăte o fost cu paie, de grău și de săcară, că alea erau lunji și în loc de cupe să punea nadă; era legată și să punea acolo în loc de cupe. Acoperișu era așe, înalt, era mai drept, nu ca cele cu ciripuri, ca să ptice omătu[14].
> Erau și case din voioje, la care nu aveau rând, o fost care o făcut din cărămidă și nu le-o ajuns și o pus voioaje. Erau, da mai rar. Voioajile să făceau din pământ, da nu de ala negru, ce era spre Romita on fel, care era mai lutos[15].
> În casă era liptit pă jos și era curat; lipteam cu pământ și balegă di la vacă, ca să nu crepe, să poți netezî bine cu palma, să nu să cunoscă jejetile. Stăteam în jerunți și lipteam, câte o bucată, câte o postată... până când ieșeai cu ie în capăt, cătă prismă, apoi luai altă postată, până gătai. Apoi lăsai să să uște, să te poți băga în casă. La care îi era degrabă să intre în casă, presăra niște nisip, să nu să leje lutu de pticiore. În tătă săptămâna să liptea, sâmbăta ori vinerea, da dacă erau furci, vinerea nu torceam și atunci ne apucam de liptit[16].

La fel, se știa care era momentul cel mai bun pentru tăierea copacilor și fasonarea trunchiurilor, în așa fel încât lemnul să aibă cât mai puțină umezeală și, deci, să necesite o cât mai scurtă perioadă de uscare dar și cele mai ingenioase metode de transport sau asamblare:

> Lemnu de fag țânea ca lemnu de stejar, da să nu aivă mâzga ceie în el: să tăia di la sfârșitu lui noiembrie până pân februarie, ca să reziste, așe nu face carii.
> Tăieam înainte cu jaogăru lemnu, să îmburda, tăiea crenjile cu săcurea, apoi chema mai mulți din sat cu carăle, să făcea clacă; carele vineau numa cu osia dinainte și dinapoie, și lemnile să încărcau pă osiiile alea, cât era lemnu de lung.
> Șura noastă îi dintr-un singur lemn, cât îi de lungă, de 13 meiteri. Să descărca în ocol și meșterii ciopleau cu săcurea. Să făceau grinzâle și le și puneau, și apoi căpriorii. Când era gata tăt, chemau mai mulți oamini din sat și montau lemnile[17].

Tot repetitivitatea operațiunilor era și secretul unei manualități eficiente, ce conducea către un randament ridicat al demersului tehnic:

---

11 Luca Ioan, n. 1946, Chendrea – Sălaj
12 Luca Ioan, n. 1946, Chendrea – Sălaj
13 Galoș Ioan, n. 1936, Gălășeni – Sălaj
14 Turian Nastasia, n. 1941, Gâlgău Almașului – Sălaj
15 Groza Eugenia, n. 1943, Groza Ioan, n. 1944, Gălpâia – Sălaj
16 Turian Nastasia, n. 1941, Gâlgău Almașului – Sălaj
17 Farcaș Ana, n. 1947, Farcaș Ioan, n. 1943, Gălășeni – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

> Astea o fost case din pământ, și fundația era făcută dint-on ptic de piatră. Piatra la tăte casăle de aici să aduce din Șoimeni, îi on fel de carieră, îi piatră calcaroasă care să prelucrează foarte ușor, să poate prelucra din topor. Din piatra ceie să făcea on pic de fundație: să săpa on șanț, cam două rânduri de hârleț, și acolo să punea piatra, până trecea de nivelu pământului de două palme, să nu ajungă ploaia și umezeala la talpă, că aceie era sprijinu principal.
> Acoperișu era din paie; paile de grâu să făceau jupti: erau câțiva oamini care știeau să-l pună, era o tehnică că dacă nu-i puneai cum trebe, plouă. Să pun de-a lungu, ca să nu steie apa, să fugă. Să începe de jos și până sus. Nu să legau juptii între ei, că erau bătuți cu niște maiuri de lemn ca să hie cât mai presați. Era gros acoperișu și înalt să alunece apa și zăpada. Nu aveau opritori la streșini[18].
> Când s-o făcut cărămida cu presa, nu conta ce pământ îi. Io am făcut cărămida cu forma; este o casă la care io cu Măria, sora mea, am făcut cărămida. Să frământa pământu cu apă cu picioarile, apoi îl punea cu sapa pă o masă afară și doi îl puneau în presă; era ladă spartă, fără fund, avea capac și presărai prund și o răsturnai acoale. Apoi o tăt întorceai și păstă două-trii zâle după ce să usca, o puneai în banchet și apoi o ardeai. Voioajile numa să uscau[19].

Practic, construcția se adapta total condițiilor de mediu și se integra perfect în mediul natural, asfel încât nu doar să exploateze la maximum condițiile naturale oferite, dar să și fie supusă la un minimum de presiune generată de posibili factori distructivi (revărsări de ape, alunecări de teren, vânt). Să ne reamintim:

> Casăle să făceau cu fața cătă răsărit sau mniazăzi. Aici vânturile și ploaia vin di către Apus[20].
> Casa să făcea cam cătă răsărit, da să fie pă lângă drum; aici la noi este on părău și casele să făceau cam pă deal, să fie scutite de apă[21].

Simbioza om – mediu înconjurător se putea citi în orientarea casei în teren, poziționarea față de soare, regimul de înălțime, combinarea intrinsecă a materialelor de construcție obținute exclusiv din natura imediată:

> Piatra pântu fundație o aducem di pă pământu lui Șatori, era carieră mare și iară făcem clacă când le aducem, câte 20, 30 de cară de piatră. Îi o piatră cu care să lucră ușor, calcaroasă, de var, sau era și piatră de schinci. Femeia gazdii le făcea de mâncare. Piatra o înșira roată și păstă ie să puneau grinzâle; apoi, șoșii, apoi bârneau, șoșii să îmbucau cu bârnele, era on canal.
> Păstă bârnile alea erau bătute lețuri mai subțârele, apoi lipteau cu pământ cu pleavă. Era făcut în mnijlocu ocolului, on ptic de gropă, pământ, punea apă, pleavă și o călcau acolo cu picioarile până o amestecau bine apoi o puneau pă păreți cu mâna și tăt cu mâna o netezea, de era drept.
> Häizașu să punea pă grinzâle de sus și tavanu era podit cu scândură: era pusă scândură lângăolaltă și pă deasupra era pusă alta scândură între ele, unde era crăpătură. Să lipea și sus podu. Apoi aduceam arină și aruncam pă jos. Häizașu era din căpriori de brad, de plop, apoi lățuit, apoi să acopereau cu paie, cu șindrilă și apoi țiglă. Paile să puneau de care aveau. La marjine era bătut niște țăruși ascuțâți și de aici începea de unde făceau acoperișu. Să merea de jos în sus, erau ascuțâte să nu steie apă[22].

Eficiența energetică era avută în vedere, chiar dacă nu era denumită așa; o susține existența unor suprafețe vitrate minimale (geamuri mici) și construcția ingenioasă a instalației de încălzit și gătit; și

---

18 Cristea Vasile, n. 1951, Cristea Maria, n. 1955, Adalin – Sălaj
19 Groza Eugenia, n. 1943, Groza Ioan, n. 1944, Gălpâia – Sălaj
20 Traica Iosif, n. 1929, Țăudu – Sălaj
21 Pop Ștefan, n. 1925, Fildu de Mijloc -Sălaj
22 Farcaș Ana, n. 1947, Farcaș Ioan, n. 1943, Gălășeni – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

conceperea unui spațiu acoperit – tampon între ușa de intrare în cameră și exterior, prin construirea *tărnațului* și / sau a *tindei*; această dispunere în plan susținea aceeași minimizare a costurilor de întreținere și maximizarea eficienței energetice:

> În casă aveam fiteu d-ala deștis, de băgam lemne și vedeam focu: jos puneai lemnele și sus era o plită și videam focu, era așe, deschis. Și după el era on undeț unde culcam pruncii aieștea mai mici, și le plăcea colo, că era cald. Cuptoru era zidit din pământ și cu cărămizi din alea de pământ. Erai aici țâgani care făceau cărămidă arsă[23].
> Am avut cuptor și în casa mare, așe, din cărămidă, așe, deschisă și cu cuptor lângă ea. Băgai lemnele direct, să vedea focu și dasupra era plită, simplă, fără roate, și lipit era cuptoru. Făceau mâncare pă plită, da și naintea focului, că erau niște tigăi cu picioare. No, cuptoru ăsta o fost în casă, în casa ceie mare, că să și încălzea de la vatra aia. Și avea și undeț.
> Cuptoru era on pic văcălit și undețu avea o vatră de lemn, cioplit, de să prelunjea. La temelia cuptorului era piatră și numa cuptoru era din cărămizi și noi am avut în față și câteva cahle. Erau verzi, cu forme, o tăt fost p-aici pân zona noastră. Bolfa cuptorului era destul de mare și p-acolo ieșea fumu din sobă. Și în casă erau două paturi și laviță mare, pă su jam, cât era casa dă lungă, între paturi[24].
> În cameră era vatră clădită din pământ și în spate avea o vatră, între sobă și părete, acolo durneu pruncii iarna, ungheț. Deasupra avea plită și ler. În casa bună nu să făcea foc, numa de sărbători. Demult, o fost vatră deschisă[25].
> La noi, casăle să făceau tăt la drum, să fie mai aproape și să fie cu fața cătă răsărit, așe-i căldura bună, ca să fie cald, să nu fie umbră[26].
> Ferestrile erau mnicuță, le luam din țâțâni și ca luna le făceam la vale[27].
> În fața cășii era on târnaț lung; casa avea două camere și tindă în mnijloc. Intrai în tărnaț, apoi în tindă și din tindă în cele două camere: casa di la drum și casa di cătă grădină[28].
> Era tărnaț și intrai în tindă și din tindă în casa dinainte[29].
> Casăle aveau tărnaț cât era de lungă, deștis și liptit și acolo pă jos, și puneam prund păstă el. Casa avea o cameră mai mare cătă drum și o tindă și o cameră mai mnică cătă poiată[30].
> Am avut casă de aceie veche, acolo am stat până am fost de șepte ani: o fost casă acoperită cu paie, cu tărnaț. De afară călcai în tărnaț și din tărnaț în tindă și din tindă în cameră, numa o cameră[31].

Ceea ce numim astăzi „costuri de producție" aveau o fundamentare financiară, economică și tehnică extrem de profitabilă: construcția casei era bugetată aproape de zero: pământul, piatra, lemnul, paiele, toate se procurau fie din producția proprie, fie erau pur și simplu luate din hotarul satului, fără nici un fel de costuri de achiziție și cu costuri de exploatare și transport acoperite integral prin mecanismul socio-economic definit în satul tradițional de *clacă*. Mai mult, costurile mici erau direct corelate cu existența unor cantități mari de materiale de construcție în natură:

> Și aveau oaminii pădure și aduceau lemne mari, groasă, așe să aducea din pădurea fiecăruia[32].
> Să făcea clacă la tăt: meream după ciripuri cu carăle. Merea gazda sara pă la vecini și întreba: – Nu-i face bine

[23] Tiptiș Maria, n. 1946, Fildu de Mijloc – Sălaj
[24] Șimon Cornelia, n. 1951, Fildu de Sus – Sălaj
[25] Ielciu Alexandru, n. 1935, Păduriș – Sălaj
[26] Galoș Ioan, n. 1936, Gălășeni – Sălaj
[27] Martin Ana, n. 1940, Fildu de Jos – Sălaj
[28] Ielciu Alexandru, n. 1935, Păduriș – Sălaj
[29] Martin Ana, n. 1940, Fildu de Jos – Sălaj
[30] Pop Lucreția, n. 1944, Chendremal – Sălaj
[31] Trestian Aurelia, n. 1941, Sînpetru Almașului – Sălaj
[32] Tiptiș Maria, n. 1946, Fildu de Mijloc – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

să vii mâini să-mi ajuți? – Ba oi vini! Și îi spuneai la muiere: – No atâția omeni om avea! Și făceam plăcintă, pită, clisă, caș, și la adus piatră[33].
Pă jos să liptea cu pământ amestecat cu balegă de vacă sau bivol, că țâne mai mult, nu creapă, apoi puneam nisip de ala argilos; meream înt-o râpă, rădeam cu sapa dint-o stâncă și aruncam pă jos; așe era de fain, galbân, pân casă, apoi ala să mătura, cât nu intra în pâmânt. Lipteam cam cum începea a să strâca, după cum era muierea de harnică, cam în tătă sâmbăta[34].

Nici „cheltuielile pentru întreținere și exploatare”, denumite azi, generic, „costuri cu mentenanța produsului finit” nu erau mari, dacă stăm să ne gândim că materialul de reparație era ieftin și ușor de procurat și transportat, fiind foarte aproape de amplasamentul casei. Fiecare sat avea un loc bun pentru pământ (mai lutos sau mai argilos, în funcție de specificul lucrării), zone mai pietroase de unde se putea lua piatra (de cele mai multe ori *de pe păraie*, de lângă sat, dar uneori din vreo carieră din apropiere), sau culturi de secară ori grâu, pentru paie:

Păstă cornii aceia di la acoperiș erau bătute lețuri și apoi pusă paie de grău și de săcară, da mai mult de grău. Tăt le scutura, așe, ca să margă înt-o formă. Erau mulți oamini la acoperiș și le călcau paile tăt roată; să adunau din sat mulți oamini și înt-o zî o acopereu. Io am văzut când o acoperit mai multe poieți. Acoperișu era mai ascuțât, ca să cuie apa jos, repide, să nu intre în paie. Dacă să făcea câte on părău pă acoperiș, cărare pă casă, băgau așe, cu bota, alte paie[35].

Toate aceste considerente erau valabile și pentru reparațiile curente, care se executau tot cu materie primă ieftină (practic, fără bani), ușor de procurat și aflată la îndemână:

Fundația era de piatră, da aici la noi nu prea ieste piatră, așe că strânjeam di pă păraie[36].
La acoperit cu paie să făcea o clacă cu tăți oaminii din sat: unii dădeu de jos cu furca, alții erau sus și le călcau și le băteau bine. Paie de grău s-o pus. Paile să puneau gros, după ploi să așezau și unde să strâca, să suia omu cu scara și c-on lemn băga paie așe, pă unde trăbuiea[37].
Să acoperea cu paie de grău, că să pune strat gros, și trăbuieau multe cară, vreo zece cară de paie la o casă. Să ajutau oaminii, strânjeau mai multe paie di la pământurile lor[38].
Clacă să făcea la tăte, la pământ, la piatră, mai mult la căsâle de pământ, la acoperit. La alea de cărămidă erau oamini aice, care făceau cărămidă și-o ardeau și o clădeau zâdarii[39].
Când își făceau oaminii casă, să ajutau oaminii: la adus piatră, lemne, la băgat lutu, la tăt și când s-o făcut casăle de cărămidă, mereau oaminii unu la altu[40].
Casa era pă piatră, da dealurile astea erau pline de piatră și mereau cu carăle și aduceau.
Era lut în răzoru di la vale și mereau bdieții oamini cu caru ori cu sacu, tăt să ducea până umplea fața cu pământ și apoi dădea cu var[41].

Același sistem de asamblare ecologic, natural, cu exploatarea materialelor non-industriale era valabil și pentru porți sau garduri:

33 Țico Lenuța, n. 1943, Țico Nicolae, n. 1938, Ruginoasa – Sălaj
34 Luca Ioan, n. 1946, Chendrea – Sălaj
35 Dumitraș Onița, n. 1933, Ugruțiu – Sălaj
36 Nica Iovian, n. 1928, Miluani – Sălaj
37 Ielciu Alexandru, n. 1935, Păduriș – Sălaj
38 Țico Nicolae, n. 1938, Ruginoasa – Sălaj
39 Trestian Aurelia, n. 1941, Sînpetru Almașului – Sălaj
40 Cheța Victoria, n. 1925, Trestia – Sălaj
41 Druhora Ileana, n. 1941, Baica – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

> Erau porți de lemn și vraniță, cum ne băgam în ocol, din scânduri, pă marjină mai gros on pic, să arădica, și portiță mnică tăt din lețuri. Gardu era din nuiele și să punea pă el paie; fiecare își făcea: să bătea pari deși, și între ei șerpuiea, așe, nuielile de răchită, că să îndoiea, sau de alun[42].

Izolația și ceea ce numim acum „randament termic” erau, de asemenea, avute în vedere: *Casa era din bârne și băgat lut; mai cald era în alea*![43].

Nici transportul materialelor nu era prea costisitor, nici măcar în cazul celor „gabarit depășit”:

> Aduceam piatra cu carăle, că trăbuiau câteva care de piatră la o casă bună. Și aduceam lemn din pădure, și dă doișpe metri lunjime, că mutam loitrele și atunci să lunjea caru și atunci să putea aduce și lemne mai lunji[44]. Tăieam înainte cu jaogăru lemnu, să îmburda, tăiea crenjile cu săcurea, apoi chema mai mulți din sat cu carăle, să făcea clacă; carele vineau numa cu osia dinainte și dinapoie, și lemnile să încărcau pă osiiile alea, cât era lemnu de lung.
> Șura noastă îi dintr-un singur lemn, cât îi de lungă, de 13 meiteri[45].

ȚĂRANUL – MUNCITOR ȘI MUNCITORUL –ȚĂRAN; DISPARIȚIA SATULUI TRADIȚIONAL ȘI CLĂDIREA „SATULUI GLOBAL”

Așa cum se vorbește, în lumea satului tradițional românesc, despre o „magie difuză”, accesibilă, în linii mari, tuturor femeilor, mai ales în ipostaza acestora de mame – generând o magie casnică, domestică, familială, non-agresivă, non-intruzivă și mai ales defensivă, curativă și terapeutică – tot așa putem vorbi și despre un bagaj „difuz”, „domestic”, „casnic” de cunoștințe în domeniul construcției de case țărănești, în spațiul aceluiași sat tradițional.

Sectorul acoperit de arhitectura și elevația caselor în satul tradițional consta, așa cum aminteam, pe de o parte, într-un set de operațiuni derulate cu instrumentarul și recuzita potrivite – un veritabil know how, pe care azi îl folosim în birourile noastre sub formă de „proceduri standardizate”, și, pe de altă parte, într-un ansamblu de „învățăminte și „sfaturi practice”, un soi de knowledge tradițional, de înțelepciune populară transmisă pe cale orală de la o generație la alta.

Meșterii – țărani observau, experimentau, înțelegeau, fixau în practică și aplicau diverse metode, ustensile, materiale, astfel încât să obțină un produs finit (casa), cu materii prime și materiale cât mai ieftine (dacă se poate gratis, preluate din natură), cu transport cât mai simplu (cu mâna sau cu carul cu animale), cu ajutor specializat cât mai puțin (meșteri consacrați) și cu ajutor nespecializat „la schimb” (claca), așadar cu costuri minime și beneficii maxime.

Înțelegem de ce preferința pentru tot ce putea fi preluat din natură era maximă: rezultatul final, produsul finit, era perfect integrat în natură și natural, consecință a unei eco-arhitecturi și a unor activități prietenoase cu mediul înconjurător – nu neapărat ca efect al vreunei admirabile conduite civice pro-natură a țăranului român ci, mai degrabă, ca rod al unui anume weltanschauung, al unui mod de viață perfect racordat la natură și a unei mentalități globale potrivit căreia omul și casa lui erau perfect încadrabili în peisaj, în echilibru și armonie terestră și cosmică.

Meșterii – țărani învățau, așadar, unul de la altul și transmiteau aceste învățături și deprinderi din generație în generație și deseori de la tată la fiu, în cadrul aceleiași familii; acest model s-a păstrat și s-a perpetuat și după anii 50, când au apărut meșterii zidari, tâmplari, pietrari, cei mai mulți cu câteva clase făcute la școala din sat și, poate, cu o specializare la vreo școală profesională de la oraș, care își formau

42 Moldovan Anastasia, n. 1942, Hida – Sălaj
43 Cheța Victoria, n. 1925, Trestia – Sălaj
44 Pop Ștefan, n. 1925, Fildu de Mijloc -Sălaj
45 Farcaș Ana, n. 1947, Farcaș Ioan, n. 1943, Gălășeni – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

„echipe" de muncitori calificați „la locul de muncă" dar fără carte de muncă, adică ajutoare îndrumate direct în „procesul de producție":

O fost meșteri mulți pă aici[46].
Erau meșteri buni atunci, și nu-ți trăbuiea autorizație[47].
Socru mneu o știut tare bine să facă case și făcea o casă de la început până la sfârșit[48].
Socru mneu o fost zidar, n-o avut școală, o avut șepte clase, așe o știut, că învățau unu di la altu. Pă vreme ceie să făceau cu autorizație di la primărie, era mai strict on pic, și aveam on plan[49].
Era echipă de meșteri care făceau casăle după 1960, o făceau de la început până la sfârșit, știeau meserie unii di la alții. Când începeai la casă, vineau meșterii și băteau niște țăruși, pă unde să-ți faci șanț. Di pă o uliță, tăți să orientau unii după alții: on antreu, două camere și o cămară, și din cămară de obicei să urca în pod[50].
Tata o învățat de la bunicu. Tata făcea roate de car și lăzi și moșu făcea războaie de țăsut și lăzi. Nu o avut atelier, lucra în casă.
Tata era meșter tare priceput; merea în pădure cu vacile, cu caru și alejea lemnile în funcție de ce făcea dân iele: unu era bun de picior la ladă, altu de capac, altu de căpătâie; numa din fag, că să lucra mai ușor. Toamna le aducea și iarna le făcea; până primăvara, la noi în casă era on scaun lung, cât îi patu aiesta, pă care tăt cioplea tătă iarna. Aducea lemnu și-l punea pă lângă cuptor în casă să să uște on pic și să punea cu săcurea și cioplea; avea scule multe[51].

Apariția și extinderea pe scară largă a unor materiale străine de cele naturale, precum și evoluția tehnicilor arhitecturale din ce în ce mai elaborate, în paralel cu dezvoltarea mijloacelor tehnice de construcție și a existenței unor mari resurse energetice necesare exploatării, au condus la apariția unor locuințe tot mai îndepărtate de cele ce exploatau resurselor naturale:

Cu teglă o început să să facă pân 1950; erau multe case cu paie și șuri și poieți. Alea cu teglă o avut două camere și on coridor, apoi iară le-am strâcat și în 70 am făcut alta, din bolțari. S-o acoperit cu ciripuri: luai ciripuri pă ouă, di la Turda[52].
Socru mneu o fost zidar, n-o avut școală, o avut șepte clase, așe o știut, că învățau unu di la altu. Pă vreme ceie să făceau cu autorizație di la primărie, era mai strict on pic, și aveam on plan.
Pă dinafară o-am făcut cu nisip cu var și ciment. Aveam sobe de teracotă și ne-am luat șpor pă care făceam mâncare[53].
În 1958, când am făcut casa, numa una mai era în sat din cărămidă, apoi o început la rând. Am făcut două camere, antreu și cămară. Ciripurile le-am adus di la Cluj, de Jimbolia, greu, cu o mașină până înt-on sat de aici și apoi m-am dus cu tăte carăle din sat după ie și o-am adus acasă. Atunci în anu ala m-am și însurat, iară casa o-am gătat la on an după aceie.
Nu mi-o trăbuit acte pă casă[54].
Casa nouă o-am făcut în 1970; o trăbuit proiect, da erau proiecte stas și așe o trăbuit să o fac, am fost la Zalău după proiect. Meșterii erau din Macău; casa îi din bolțari, din zgură cu ipsos, are fundație săpată în pământ: la capătu dinjos are fundație cât îs io de înalt[55].
Să făcea fundație și era și țiment deja. Aici să făceau casăle în vinclu, o cameră sus, una mai jos, la intrare

46 Martin Ana, n. 1940, Fildu de Jos – Sălaj
47 Zdroba Viorica, n.1937, Dragu- Sălaj
48 Pop Ștefan, n. 1925, Fildu de Mijloc -Sălaj
49 Pop Lucreția, n. 1944, Chendremal – Sălaj
50 Cristea Vasile, n. 1951, Cristea Maria, n. 1955, Adalin – Sălaj
51 Cheța Victoria, n. 1925, Trestia – Sălaj
52 Zdroba Viorica, n.1937, Dragu – Sălaj
53 Pop Lucreția, n. 1944, Chendremal – Sălaj
54 Ielciu Alexandru, n. 1935, Păduriș – Sălaj
55 Sarca Ana, n. 1939, Gălășeni – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

era o verandă şi o cămară. Era care aveau între camere o bucătărie mnică. Nu-ţi trăbuiea autorizaţie. Să acoperea cu ciripuri di la Jimbolia. Să aduceau cu trenu până la Aghireş şi apoi mereau cu carăle după ie. Alea erau cele mai bune. Erau două – trii echipe de meşteri zidari. Pă jos să podea cu scândură. Meşterii nu aveau şcoală, învăţau di la tată, di la bunic. Erau meşteri care lucrau cu lemnu, cu ptiatra, zidari.

Casa asta îi făcută în 1948, cu două camere, verandă şi bucătărie. Apoi am făcut bucătărie de vară la poiată. S-o început să să facă bucătăriile şi cămările. În camere să făceau sobe de teracotă pântu încălzit. În Chendremal era meşter care făcea sobă de teracotă.

În Huedin era fabrică de mobilă, era din furnir de nuc cu 10.000 de lei. Erau preşuri ţăsute din rondiuri şi apoi covoare de iută. Foarte greu să aflau, ştiu că am dat on viţăl şi ne-o dat on covor di trei pă patru meiteri, din Cehu.

În anii 50, atunci şi-o făcut tătă lumea casă[56].

Aşa cum reiese din mărturiile de teren, folosirea unor materiale de manufactură sau industriale ţinea şi de starea socială şi de nivelul economic al gospodăriei: „Materialele şi soluţiile structurale utilizate au fost determinate de condiţiile naturale, dar şi de relaţiile sociale şi de bunăstarea materială a locuitorilor. Utilizarea unor materiale ce rezultă dintr-un proces industrial sau caracteristic unor manufacturi, cum este varul, cărămida, ţigla sau sticla sunt determinate direct de bunăstarea materială şi nivelul de dezvoltare economică al comunităţilor"[57]:

Din 1962 o început să să strâce alea vechi şi s-o făcut căşi din teglă, da cei săraci şi-o făcut din voioje[58].

O fost aici şi case din cărămidă nearsă, din vaioaje. Care o fost mai săraci, aciie şi-o fost făcută casa din vaioaje. No, alea erau cărămidă nearsă, numa aşe, din pământ, nears. Şi care o fost on pic mai avuţi, mai târzâu şi-o făcut casă din cărămidă arsă, nu ca vaioajele[59].

Practic, singurul dezavantaj al arhitecturii ţărăneşti tradiţionale şi al elevaţiei aproape exclusiv din materiale naturale era un anume grad de fragilitate în faţa intemperiilor, o anume perisabilitate a elementelor de construcţie (cum ar fi, de exemplu, acoperişul de paie bătute), dar care, până la urmă, erau reparate sau consolidate cu fonduri minime, fiind procurate din natură: „Locuinţele tradiţionale rurale erau construite din lemn, pământ şi trestie sau paie; de aici a rezultat, în decursul timpului, caracterul lor perisabil şi necesitatea reconstrucţiei lor la intervale mici de timp. Casa rurală contemporană reprezintă o îmbinare de construcţie durabilă cu zidărie de piatră şi cărămidă, planşee din beton armat, învelitori din tablă sau ţiglă"[60], reaminteşte un studiu vast, cu punctul de pornire în abordările socio-culturale gustiene şi analiză a elevaţiei până la sfârşitul secolului trecut.

În acest context, arhitectura tradiţională a suferit mutaţii notabile, multe dintre ele justificate oarecum „abuziv", din perspectivă culturală, de „progresul rural " şi „modernizarea satelor".

După 1989 au urmat alte modificări în viziunea arhitectonică, generate de:

• apariţia unor fracturi sociale şi culturale: socialismul şi comunismul şi „crearea omului nou" au generat o arhitectură mult diferită de cea a satului tradiţional, tributară oraşului muncitoresc, blocurilor, caselor „stas", parcelării în „loturi ajutătoare" primite de la CAP;

• migraţia pe paliere sociale multiple: mai întâi migraţia la muncă în ţară, pe şantiere, apoi migraţia de la ţară la oraş şi apoi în statele vest-europene (mai ales în varianta pe care sociologii o numesc „migraţie circulatorie")

56 Ciuca Lia, n. 1946, Zimbor – Sălaj

57 Arpad Furu, *op. cit.*, p. 144

58 Pop Lucreţia, n. 1944, Chendremal – Sălaj

59 Tiptiş Maria, n 1946, Fildu de Sus – Sălaj

60 Trăilă Cernescu, *Schimbări din perspectiva locuirii în mediul rural românesc*, în Ilie Bădescu, Claudia Buruiană, *Ţăranii şi noua Europă* (Bucureşti: Editura Mica Valahie, 2003), 156

https://biblioteca-digitala.ro

• procese accentuate și foarte rapide de modernizare, urbanizare, globalizare: la fel ca multe alte compartimente ale locuirii, arhitectura a luat-o pe drumul Europei fără granițe, contaminându-se cu trendurile europene; viața dublă a migranților a transformat pășunile și râturile sătești în cartiere noi, devenite acum aproape citadine, unde miile de euro sunt convertiți în cărămidă, beton, termopane, țiglă (de cele mai multe ori albastră sau verde)[61] etc.

Pentru comparație, ne reamitim celălat life-style, al țăranului din satul traditional:

> Io-s din Gălpâia. Am fost șepte frați, mama, tata și mama bătrână. Tăți am stat înt-o casă, o fost căsâle faine, mari, pă vremea ceie. Tata o fost meșter lemnar, am avut două căși mari (camere) și o tindă. Trii paturi erau înt-o casă (cameră) și am avut și pătuț pă care-l băgam su pat, și noaptea-l trăjeam. Și când făta oaia – o aducem cu mnielu în casă.
> Hiaba am avut două căși (camere), că nu stăteam numa în una. Numa în una făceam foc, acolo am stat tăți: acolo era leagănu, acolo o fost oaia, și prunci mulți. Odată o băgat on pat în poiată înt-o iarnă, și noi pruncii am durnit acolo. În ceie casă în care nu să făcea foc era ciubere, tocuri și oale, tăte strânsă acolo, că nu aveam grajd. Puțâni o fost care țâneau mândru în casa ceie, nu știu dacă o fost doi-trii în tăt satu[62].

SATUL RE-POPULAT: TRADIȚIE, PSEUDO-TRADIȚIE, ANTI-TRADIȚIE, TRADIȚIE INVENTATĂ, TRADIȚIE ALTERATĂ, TRADIȚIE IMPORTATĂ, TRADIȚIE TRENDY / FANCY / GLOSSY

Ultimul deceniu impune și un alt fel de sat, re-consolidat după o perioadă de diluare, încetinire sau chiar dizolvare a vieții comunitare, fie prin îmbătrânirea populației și migrarea tinerilor către oraș, fie prin migrarea definitivă pentru muncă. Este vorba despre satele mai pitorești, cele mai multe cu o așezare geografică favorizantă, pitorească, de obicei de deal sau munte, ordonate, cu o arhitectură bine definită, de cele mai multe ori foste sate ale sașilor, maghiarilor sau pemilor, dar și sate românești. În aceste sate au început să migreze orășeni supra-saturați de viața urbană stressantă, gălăgioasă și prea alertă, formând mici nuclee comunitare care militează pentru reconsiderarea arhitecturii locale și pentru recondiționarea caselor vechi.

Acest gen de sat re-inventat se opune oarecum *satului de vacanță* dar și *satului turistic*; în ultimele două decenii au apărut sate cvasitotal „achiziționate" de orășeni mai înstăriți, care au transformat vechile case țărănești în case de vacanță perfecte, generând o discrepanță mare între sezonul de concedii și restul anului, când satul re-devine pustiu; s-a ajuns chiar la o anume „specializare" a unor astfel de sate: arhitecții au un sat al lor, artiștii au un alt sat, notarii și avocații un altul; toate sunt însă sate de vacanță, care, deși au conservat foarte bine arhitectura tradițională, originală, sunt marcate de secvențialitatea anuală generată de concediul proprietarilor.

Celălalt tip de sat readus (parțial) la viața patriarhală, cu conservarea notabilă a arhitecturii țărănești este satul turistic, în care investitorii în turism și / sau dezvoltatorii imobiliari au renovat grupuri de case vechi, dându-le o destinație turistică; fără a fi blamabil, acest demers turistic de refacere a profilului arhitectural al satului este imperfect, pentru că nu stimulează deloc viața comunității și destul de puțin implicarea acesteia: comunitatea nu se consolidează (ba chiar uneori poate fi deranjată de afluxul prea mare de turiști gălăgioși și neatenți cu locurile de parcare), ci doar beneficiază de pe urma unui investitor – de cele mai multe ori extern, străin de sat.

Cu certitudine, însă, re-inventarea satului și obsesia patrimonializării și a identității locale trebuie citită eminamente pozitiv: este, practic, singura cale viabilă de salvare a patrimoniului construit și, astfel,

---

61 amintim un studiu remarcabil pe zonă: Eugen Crihan, *„Casele făloase" între instrumental și simbolic*, în (coord.) Camelia Burghele, *Case, oameni și povești. Arhitectură și locure pe Valea Someșului* (București – Zalău: Editura Universitară – Editura Porolissum, 2018), 175

62 Săuca Florica, n. 1937, Racâș – Sălaj

https://biblioteca-digitala.ro

a satelor părăsite, depopulate, îmbătrânite. „Urbanismul și-a arătat limitele, trăiască ruralismul!" exclamă Eugen Vaida și Asociația Monumentum, îndemnând „omul de la oraș" să vină și să se stabilească la țară, în satele părăsite parțial ale Transilvaniei[63]. Părerea arhitectului care a generat acest curent al „ruralismului" este că nuclee formate din câțiva orășeni care să salveze și să re-amenajaze casele țărănești pustii și să se integreze în comunitatea locală ar putea regenera viața satului și chiar i-ar putea decide viitorul.

CASA URBANĂ, CU PĂMÂNT, BALOȚI DE PAIE, VAR ȘI IZOLAȚIE DE LÂNĂ. SATUL REPOPULAT. NOI FORMULE ALE RURALISMULUI

Criza energetică, poluarea exagerată a mediului și contextele tot mai dese ale unor recesiuni economice au orientat din nou arhitectura (la sfârșitul mileniului trecut, în țările occidentale și la începutul acestui mileniu, la noi) spre resursele naturale și exploatarea acestora, fundamentând conceptul de *arhitectură eco* și generând produsul finit: construcțiile ecologice.

Spicuim din prezentarea caselor ecologice, verzi sau pasive[64]:

• casele verzi reprezintă întoarcerea la tradiție;

• casele ecologice sunt construite din materiale naturale, neprocesate, așa cum obișnuiau să facă bunicii noștri odinioară: pământ, lemn, baloți de paie și combinații ale acestora;

• arhitectura bio este o reîntoarcere la materialele tradiționale care respiră și asigură un mediu de viață sănătos locatarilor;

• se asigură un consum redus de energie și scade impactul asupra mediului;

• costurile de ridicare și întreținere sunt mici, materialele fiind naturale;

• materiile prime se găsesc în natură, așa cum se găseau și pe vremea bunicilor noștri;

• pentru finisaje și îmbinări se folosesc împletituri de nuiele, chirpici, baloți de paie sau saci de pământ, precum și adezivi naturali: argilă și lut;

Și mai detaliat, o altă referință digitală oferă toate informațiile despre tehnicile de construcție ale caselor din pământ și eficientizarea randamentului lor termic, pentru că „din ce în ce mai mulți oameni se întorc la soluțiile naturale și caută soluții ieftine de construire. Mai sunt și cei care aleg materialele naturale, fiind conștienți de avantajele acestora. Vrând – nevrând, cu toții ajung să folosească la construcția caselor cel mai vechi material de construcții, pământul, sau mai bine zis lutul"[65].

Punctul de vedere al arhitecților este în același ton: „Arhitectura vernaculară reprezintă condiția dezvoltării durabile a comunităților rurale. Arhitectura vernaculară are calitatea de a fi sustenabilă ecologic prin adaptarea la clima și relieful dintr-un anumit loc și prin utilizarea materialelor de construcție naturale disponibile în acea zonă. Astfel, arhitectura vernaculară are un impact minim asupra mediului natural, fiind sustenabilă și din punct de vedere social, pentru că se bazează pe știința construirii și pe forța de muncă locală. Aceasta stimulează sentimentul apartenenței oamenilor la spațiul respectiv, îi face să simtă că locul lor are ceva aparte și că ei împărtășesc specificul zonei"[66].

Apare și reversul: o prea accentuată întoarcere către arhitectura „naturală" ar putea sabota economia urbană și retail-erii de profil: „Desigur, este foarte posibil ca folosirea pe scară largă a unor materiale naturale (multe dintre ele regenerabile, nepoluante și cu o durată de viață mare) să intre în contradicție cu filozofia societății de consum. Bunăoară, o construcție de lemn și pământ, acoperită cu șindrilă, care

---

[63] „Tu ești salvarea, tu, omul de la oraș, cel care stai în cutiuța ta de beton și mai ieși la o porție de aer «curat» pe balcon, cel care te uiți cu jind la plăsuța bătrânei care vinde roșii sănătoase la colțul străzii, cel care te bucuri ca un copil când prinzi două ore pentru o tură cu bicicleta în afara cartierului, cel care citești o carte bună în loc să te uiți la televizor și, nu în ultimul rând, cel care stai în aceste clipe izolat în apartament și te întrebi «cum mama zmeului ai ajuns în situația asta»", spune Eugen Vaida pe pagia sa de Facebook

[64] https://www.quickshop.ro/despre-casele-ecologice-a72

[65] http://casedinlut.ro/

[66] http://madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/rndr/buletine-tematice/PT35.pdf

https://biblioteca-digitala.ro

rezistă fără intervenții majore mai mult de 100 de ani este o amenințare la adresa unui producător de polistiren sau de acoperiș din tablă, care poate garanta produsul său pentru 10 sau 50 ani”[67].

Pe de altă parte, trăim o epocă a re-inventărilor, a re-definirilor și re-semantizărilor; versatilismul pare a fi maxim: dacă nu te reinventezi, nu ești în trend; ne lovim, pretutindeni, de situații de re-generare de tipul „vechiul X e noul Y” („vechiul verde e noul roșu”!) sau de îndemnuri de genul „fii cea mai bună versiune a ta!”. Păstrând firul logic, în multe privințe, și în arhitectură, la fel ca în fashion, design ambiental sau turism, „vechiul rural e noul urban”: influențele, inspirațiile și tendințele par din ce în ce mai vizibile.

Și din nou un amendament util din partea arhitecților: „Arhitectura nouă nu trebuie s-o imite pe cea veche, producând o pastișă istorică ușor de catalogat drept kitsch, ci trebuie să respecte specificul local, asumându-și în același timp momentul în care a fost creată. Nu e nevoie de construcții ce imită arhitectura de acum o sută de ani, ci de construcții ce respectă spiritul locului”[68].

O referință digitală[69] oferă doritorilor, pas cu pas, schema unei construcții din lemn moderne, dar calchiată perfect după tiparele construcției în stil tradițional, de meșterii țărani, cu toate informațiile și detaliile înregistrate din satele sălăjene: se vorbește despre *talpa casei* și i se recunoaște ingeniozitatea în susținerea casei dar și în permiterea realizării unui spațiu – tampon cu rol de eficientizare termică, despre șipci care se bat întocmai ca *lețurile*, pe princiul „unul da, unul nu”, despre „vălătuci de lut” dar care au o compoziție identică cu *pământul bătut* pomenit de toți subiecții noștri sălăjeni (lut cu paie), despre îmbinarea *în coadă de rândunică* sau importanța uscării lemnului.

În loc de concluzie, citām o femeie din Ciocmani, care face o sugestivă paralelă între *amu* și *atunci*:

> O fost mai frumoasă cu zece părți viața atunci, o fost muzică cu ceterași și duminica dimineața meream la sfânta beserică și am mâncat și am mai stat on pic și ne-am dus la danț la șură, încă părinții mei când meream la danț zâceau: – Tu, dragu mamii, să ne te prindă sfințâta soarelui, să vii iute acasă!
> Și căsile erau altfel atunci: ședeam tăți într-o cameră, durmeam tăți pruncii într-un pat, ori în podu șurii, ori pă tărnaț, da casa o fost casă și masa o fost masă. N-o fost atâtea betoane, atâta amar dă camere, nici mașini, nici televizoare, ca amu, da o fost liniște și pace și înțelejere![70].

BIBLIOGRAFIE

Burghele, Camelia. *Satele sălăjene și poveștile lor*, vol VIII, *Povești și povestitori. Ferestre deschise către memoria satului sălăjean*. București – Zalău: Editura Etnologică – Editura Caiete Silvane, 2016

Cernescu, Trăilă. *Schimbări din perspectiva locuirii în mediul rural românesc*, în Ilie Bădescu, Claudia Buruiană, *Țăranii și noua Europă*. București: Editura Mica Valahie, 2003

Crihan, Eugen. *„Casele făloase” între instrumental și simbolic*, în (coord.) Camelia Burghele, *Case, oameni și povești. Arhitectură și locure pe Valea Someșului*, București – Zalău: Editura Universitară, Editura Porolissum, 2018

Furu, Arpad. *Arhitectură rurală în Transilvania. Influențe, evoluții, zonificare*. Cluj Napoca: editura nespecificată, 2015

Ionică, Pârvu. *Arhitectura tradițională montană din Isverna. Păstrare și punere în valoare*. București: Editura Asociației Sinaptica, 2017

Rapoport, Amos. *Pour une anthropologie de la maison*. Paris: Edition Dunod, 1996

http://madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/rndr/buletine-tematice/PT35.pdf

https://www.quickshop.ro/despre-casele-ecologice-a72

http://casedinlut.ro/

http://madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/rndr/buletine-tematice/PT35.pdf

https://www.revistadinlemn.ro/2018/02/19/lemnul-unul-dintre-cele-mai-vechi-materiale-de-constructii/

https://www.academia.edu/31938851/Arhitectur%C4%83_rural%C4%83_%C3%AEn_Transilvania_Influen%C8%9Be_evolu%C8%9Bii_zonificare_2015

[67] (coord.) Pârvu Ionică, *Arhitectura tradițională montană din Isverna. Păstrare și punere în valoare* (București: Editura Asociației Sinaptica, 2017), 9

[68] http://madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/rndr/buletine-tematice/PT35.pdf

[69] https://www.revistadinlemn.ro/2018/02/19/lemnul-unul-dintre-cele-mai-vechi-materiale-de-constructii/

[70] Jugrestan Ana, n. 1937, Racâș

https://biblioteca-digitala.ro

COMUNITĂȚILE RURALE DE PE VALEA ALMAŞULUI – IDENTITĂȚI ETNICE

OLIMPIA MUREȘAN*

THE RURAL COMMUNITIES FROM VALEA ALMAȘULUI – ETHNIC IDENTITIES

ABSTRACT: *This paper brings to the attention of specialists some aspects related to the traditional village on the Almaş Valley, Sălaj and the multiple transformations it has undergone. Because knowing the reality of contemporary villages is a primary duty of us, field researchers and ethnographers, we have undertaken a research in 2018–2020 in all villages in the Almaş Valley, villages preserving the Hungarian folk costume, indoor textiles, traditional peasant furniture (painted) and the famous wooden gates. In the case of these multiethnic communities, the cultural heritage is well valued and acquires special dimensions. The multiethnicity of this area emphasizes an identity component found in each of the fields of material and spiritual culture.*
KEYWORDS: *village, identity, ethnic, costume, gate*

REZUMAT: *Lucrarea de față, aduce în atenția specialiștilor câteva aspecte legate de satul tradițional de pe Valea Almașului, Sălaj și de transformările multiple suferite de acesta. Deoarece cunoașterea realității satelor contemporane este o îndatorire primordială a noastră, a cercetătorilor și etnografilor de teren am înteprins o cercetare în perioada 2018–2020 în toate satele de pe Valea Almașului, sate păstrătoare ale portului popular maghiar, a textilelor de interior, mobilier tradițional țărănesc (pictat) și a faimoaselor porți de lemn. În cazul acestor comunități multietnice, patrimoniul cultural este bine pus în valoare și capătă dimensiuni speciale. Multietnicitatea acestei zone supradimensionează o componentă identitară regăsibilă în fiecare din domeniile culturii materiale și spirituale.*
CUVINTE CHEIE: *sat, identitate, etnic, port, poartă*

Satul tradițional a suferit transformări multiple. Cunoașterea realității satelor contemporane este o îndatorire primordială a noastră, a cercetătorilor și etnografilor de teren. În cazul comunităților multietnice, dar și în cazul comunităților mai izolate, patrimoniul cultural este, în multe cazuri, bine pus în valoare și capătă uneori dimensiuni speciale. Satele de pe Valea Almașului: Almașu, Jebucu, Tetișu, Petrindu, localități cercetate în perioada 2018–2020, sunt sate păstrătoare ale portului popular maghiar, a textilelor de interior, mobilier tradițional țărănesc (pictat) și a faimoaselor porți de lemn. Multietnicitatea acestei zone supradimensionează o componentă identitară regăsibilă în fiecare din domeniile culturii materiale și spirituale[1].

În cazul locuitorilor acestei zone, conștiința apartenenței este bine fundamentată, aproape fiecare locuitor este în măsură să facă observații generale referitoare la cuplul identitate/alteritate și modul în care acesta se construiește cotidian, pe baza observațiilor simple, de viață[2].

În Băbiu îs și români și unguri, era fain demult, plin satu

Demult o fost tare fain, satu plin de tineri. Amu îi aprope pustiu satu, sunt tare multe case gole, bătrânii o murit, tinerii s-o dus la școli și o rămas pă acolo. Tata era bdirău, atunci fiecare sat ave bdirău lui. Aici

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, piamuresan35@yahoo.com

1 Burghele, 2018, p.149

2 Burghele, 2018, p. 150

https://biblioteca-digitala.ro

pământurile erau împărțâte în tri furdulauă: înt-o parte era grâu, în alta era mălai, în altă parte era imaș. Când să secera și trăbuie adus grău acasă, mere bdirău cu oaminii să întărească podurile, să potă trece cu carăle, că erau cu roțâle de lemn.
Atâta lume stăte pă laiță dumineca după masă, stăteu bătrânile și să uita după tine, era lume în sat, câte 8, 9 erau într-o casă. După ce o vinit Colectivu tăt s-o schimbat, s-o luat pământurile, iosagurile, nu am mai avut mnică. Acolo trăbuie să scrii când merei cu iosagu să-l duci la grajd că-l dai de bună voie. Cum năcaz să-ți dai averea de bună voie?

În Băbiu românii și maghiarii să ințăleg, da nu să căsătoresc între ei
Demult noi nu aparțânem de Sălaj, ci de Huedin, de Cluj. Ca port și obiceiuri, Băbiu îi cu Almașu, cu Stana, cu Petrindu și Țăudu cu Cutișu și cu Mesteacănu îs la fel ca port și obiceiuri, ei erau în partea sălăjană, noi diferim de ei mult chiar dacă îs numa 3 km. Noi ne-am luat după Almaș. Vineu feciorii di pă sate, vineu pă didic, tăți care veneu di pă alte sate. Nu să luau lolaltă românii cu ungurii, niciodată. De corindat să corindau și ungurii. Mereu feciorii, așe era demult și dacă îi chema mere și la fetile de ungur și ungurii la noi. N-o fost ură. La Anu Nou ungurii făceu joc și merem și noi românii. De Bobotează făcem noi românii joc și vineu și ei, că ei n-au Bobotează. Jocuri: învârtita și ciardașu unguresc, ne dădeu pă su mână, ne plăce, ne jucau ungurii. De Crăciun să făce colac umplut cu nucă, îi zâce sucitură sau răsunoi (cozonac) și chiflu – aluat dulce ca de cozonac și îl umplei cu silvoiță, cu nucă, și să rula și în tavă îl punei așe rotund, să coce în tavă de ptită, rotundă. Atunci omu trăie din ce-și lucra, nu să pe cumpăra mnică. Părinții mei o fost chiaburi, o avut bani mulți, bunicu o fost rotar, făce cară, roți, da nu mere să cumpere mnică. Tăt era în casă, avei porc, avei vacă cu lapte, sămânat pă câmp și gata.Când merei la lucru: clisă și brânză, dacă avei timp ț-o frijei pă botă. La coptii să făceu de Crăciun colăcei așe mnici, era așe o scordă, o răsucei, o dădei păstă cap și erau așe ni. Astea o fost mai nainte. Când am fost noi mnici și umblat a colinda numa neamurile ne dădeu, merei la colăcei și nuci și mere. La fete neamurile le dăde pupeză, așe date cu nucă și la feciori, la prunci făce on colac cu împletitură, colac cu pană și să presăra nucă păstă ei sau macși așe să coceu în cuptor, le zâceu colăcei. Mâncăruri era piroște și aituri de Bobotează și de Crăciun să făce supă și friptură. Erau mulți înt-o casă. De Anu nou să străga din deal, să îmbrăcau rokii cu paie, le aprindeu și le dăde drumu din deal în jos și să opreu în vale. Să duceu porțile de la căsâle unde erau fete, le luau feciorii și cine știe unde le duceu. Să făceu păpuși din paie și să agățau sus în pomi și cu botile, aia neînsurați încercau să de dea jos.
Strugurii să culeg după 10 octombrie, merem la sureki, tătă lumea mere odată, era unu cu ceatăra din Almaș, să auze pă tăte dealurile. Di la unguri îi obiceiu aiesta cu surekiu. Merei cu caru cu căzâle acolo, vineu neamurile, ducem mâncare, era tare fain. Ducem papricaș de oaie, pancove, piroște și pălincă, din, de tăte. Să făceu piroște cu păsat, rișcașu era scump, să pârgăle păsatu să pune o jumară bună.

La Băbiu, portu îi unguresc, îi după unguri, românii n-o avut port
Era joc în tătă dumineca, aici la noi o fost port unguresc, avem rokii încrețâte. La noi nu s-o purtat pole, tătă lumea ave rokii, din 4,5 lați și erau încrețâte, o pătură foarte mătuntă, nu o puteai face cu mâna. Punei materialu pă o scândură lată și lungă cât era rokia și o tăt udai cu apă și tăt împăturai. Punei ceva păstă ie să steie așe, presată și apoi o punei la sore. Să cose aici la brău, o cusătură lată, îi zâce „cu bucure". Șorțu tăt așe, cu flori, tăt felu și tăt încrețât era. Rokiile erau: roșii, verzi, mov, albastră, rouzosină și lunji până la nodile pticiorilor. Și sorțu la fel de lung, apoi mai târzău nu să făce mai lung numa până la jumătatea pulpii, apoi tăt s-o mai scurtat. Aici fetile nemăritate puteu umbla cu capu gol, femeile măritate numa când mereu la câmp să legau în spate la năframă. Nu s-o purtat în veci chemeși cu mânecă scurtă, nici vara când merem la seceră și era cald. Nu s-o purtat în veci, nici când eram fete, numa târzâu o apărut bluze. Avem numa 2,3 bluze de purtat, să rupeu și le cosei. Își feșteu femeile pânza acasă din plante. La noi să zâce chimeșe, nu să zâce spăcel. Erau foarte puțâne femei care aveu pole cusute și mai mereu la biserică, alea mai bătrâne, în rest numa rochii, după portu unguresc. Avei o codă împletită și o legai lolaltă jos cu primă și făcei două falduri (fundă) și prima trăbuie să atârne în jos. Trăbuie să ai multe prime, să să asorteză cu rotia cu care erai îmbrăcată, nu oricum[3].

[3] Inf. Brândaș Silvia, n. 1932, Băbiu, Sălaj, 2018

https://biblioteca-digitala.ro

PORTUL TRADIȚIONAL MAGHIAR DIN COMUNITĂȚILE DE PE VALEA ALMAŞULUI

Portul maghiar din comunitățile de pe Valea Almașului (Jebucu, Petrinzel, Stana...) este caracterizat prin amestecul portului tradițional cu piese noi orășenești. Acest proces începe aproximativ de la Primul Război Mondial, odată cu transformarea economiei naturale în economie de schimb și cu separarea producției manufacturilor. Astfel, industria casnică începe să decadă și locul ei îl ia mica producție de mărfuri și meseriile.

Portul femeiesc purtat la marile sărbători variază în funcție de vârstă și ocazii. Astfel, la Jebucu, spre exemplu, femeile poartă fustă albă în prima zi de sărbătoare, roșie în cea de-a doua și verde sau albastră în cea de-a treia.

COSTUM POPULAR FEMEIESC

Portul tradițional femeiesc diferă în funcție de vârsta femeilor. Este compus din cămașă, de regulă scurtă și largă, încrețită la gât și decorată în funcție de vârstă: fetele sau tinerele neveste poartă cămăși decorate cu roșu iar cele mai în vârstă cu negru; fustă plisată, șurţ, pieptar, iar în anotimpul mai rece, haină (buică) albastră, împodobită cu mărgele negre[4]. O piesă mai veche care completa costumul femeiesc și purtat de fetele mai mari și de tinerele neveste era pieptarul din postav, cu căptușală din blană de miel. Acesta se încheia cu nasturi, cusuți într-o parte și pe umăr. Șorțul femeilor este bogat ornamentat. Culoarea fustei diferă în funcție de vârsta femeilor și este ornamentată numai în partea superioară. Pe mâna dreaptă fetele poartă un batic mare, colorat. Costumul femeiesc este completat și accesorizat cu foarte multe mărgele, panglici colorate, lungi, ciucuri, etc, însă, piesa de rezistență rămâne *parto (parta)* – piesa de cap, componentă a portului fetelor tinere, confecționată din multe mărgele și panglici lungi ce atârnă până la marginea de jos a fustei. În picioare fetele și femeile poartă cizme negre (în trecut purtau cizme roșii). Portul femeilor vârstnice nu acceptă culorile vii, fiind folosite culorile maro, verde, violet, negru.

PARTO – PODOABA DE CAP REPREZENTATIVĂ ÎN COMUNITĂȚILE MAGHIARE DE PE VALEA ALMAŞULUI

Parto este o cunună lată din mărgele ce o poartă pe cap tinerele fete maghiare din comunitățile de pe Valea Almașului. Aceasta este bogat ornamentată cu mărgele de culoare albă și panglici lungi. De ea sunt prinși ciucuri mari și lungi de mătase ce atârnă pe spate, ajungând până aproape de marginea de jos a fustei. Aceasta este purtată pentru prima dată la 16 ani când se face confirmarea la biserică și tot această cunună mai este purtată la cununie. Parta mai poate fi purtată de tânăra nevastă până în momentul în care dă naștere primului copil.

> Mireasa purta parto pe cap numai până la ora 12, era cea care o purta la confirmare. După confirmare, fetele purtau parta pe cap în fiecare duminică sau sărbătoare până erau mirese. Fetele confirmau la 16 ani. Pentru a primi confirmarea, era obligatoriu ca fetele să fie „curate", fete fecioare. Dacă se întâmpla ca o fată care poartă parta să rămână însărcinată, renunța la aceasta și nu mai era cununată în biserică. Când purta parta, mireasa avea părul împletit într-o singură coadă iar apoi i se făcea „conci" și i se punea pe cap baticul[5].

4 Arghiri, 2017, p. 86

5 inf. Katalin Rozsa, 1953, Jebucu, Sălaj, 2015

https://biblioteca-digitala.ro

PORTUL POPULAR BĂRBĂTESC

Portul diferă în funcție de vârsta bărbaților**.** Portul tradițional bărbătesc este compus din cămașă albă, simplă, fără guler, pantaloni din stofă, strâmți, de cizmă și pieptar de piele brodat.

Flăcăii poartă pălărie verde ornamentată cu un buchet de mărgele colorate și cu o mulțime de fire albe ale unei plante de stepă numită árvalanyhaj. Cămașa este albă, simplă fără modele și foarte largă. Peste cămașă se poartă un batic colorat aranjat sub formă triunghiulară. Pantalonii sunt albi, largi, pliați care dau aspectul unei fuste, acoperite în față cu un șorț roșu sau albastru cu bobițe. Cizmele flăcăiilor sunt de culoare neagră. Bărbații poartă pălărie verde sau neagră fără nici un ornament. Cămașa albă pliată este simplă, fără modele. Vestonul bărbătesc numit bujka, este confecționat din postav albastru închis, ornamentat în jurul nasturilor și a buzunarelor cu mărgele negre. Pantalonii din material gros, de culoare gri sau verde, în partea superioară sunt largi, iar în partea care intră în cizme sunt strâmți. Bărbații poartă cizme de culoare neagră. Iarna dar și în zilele de sărbătoare, bărbații poartă o haină lungă de postav, un suman lung alb numit szűr. Acesta se poartă doar pe umeri iar în față se încheie cu o curea neagră. Reverele și gulerul mare pătrat ce ajunge în spate până la talie, sunt bogat cusute și decorate cu aplicații din postav negru. Decorațiile au și o încărcătură simbolică. În trecut frumusețea și somptuozitatea sumanelor se remarcau mai ales în zilele de sărbătoare și la nunți, când erau purtate de toți bărbații.

Portul popular maghiar se caracterizează prin bogăția pieselor vestimentare și prin varietatea cromatică, prezentând constant transformări. Arta populară nu scoate din uz formele sale tradiționale specifice, ci, din materialele noi, croiesc piese de îmbrăcăminte caracteristice portului tradițional, deoarece, așa cum am amintit, în portul tradițional maghiar din zonă, predomină materialele textile achiziționate din orașe sau târgurile din apropiere (Huedin) și cusăturile de mașină.

În portul satelor mixte din zonă, se regăsesc urme ale influenței portului maghiar, datorită îndelungatei conviețuiri. Comunitățile românești au adoptat unele dintre piese: șorțul înviespat sau rochia de stofă împăturată. Românii din acestă zonă nu au avut un costum tradițional. În aceste comunități este adoptată denumirea de costum național.

> Noi am avut costum național, numa la serbări. La danț și la beserică nu merem îmbrăcate în costum, nici maica, aici nu o fost obiceiu. Numa fetile o avut costum național, atunci să făceu programuri, să făce la cetate la Almaș. Am avut pole de pânză albă țesută în război și bluză din material cumpărate. Erau pole de jolj împăturate, le împăturam cu apă: era o scândură mare, udam bine și le pliam, le presam cu scândura și să uscau așe, apoi le călcam cu ticlazău cu jar. În cap avem năframă cu flori galbine de păr. Năfrămile rămâneu di la bătrâne, când eram noi fete nu să mai găseu în prăvălii numa ce rămâneu di la mame, di la părinți. Noi am fost 4 fete, mie mi-o rămas di la socra, surorile aveu di la mama.
>
> Catrințăle erau și în față și în spate, erau negre și cusute cu galbân cu ruji, până la jumătate negre și de la jumătate în jos cu dunji. Ale din spate aveu ciucuri la polă și alea din față aveu cipcă neagră cusută rotă. Să legau la brâu cu tricolor. Să leagă una sub ceilaltă. Chemeșă cusută cu negru și laibăr. Aici nu i-o zâs spăcel numa chemeșă, vizipcă îi zăceu bătrânie la lecru (bluză). Năfrămile purtau bătrânile cu negru, la catrintă numa năfrămi nege, năfrămi negre cu marjină roșie fetile. Ale galbine la biserică sau la danț. Când ne logodem primem on rând de hane și năframă.
>
> Bărbații și ei aveu costum național: pantaloni albi și chemeșă faină cusută. S-o purtat opinci la lucru. La noi so purtat cojoc de mniel mai lunguț, nu cusute, numa cu blană rotă, maro[6].

[6] Inf. Bedecean Rodica, n. 1938, petrindu, Sălaj, 2019

https://biblioteca-digitala.ro

MOBILIERUL PICTAT – MARCĂ IDENTITARĂ ÎN SATELE UNGUREȘTI DE PE VALEA ALMAȘULUI

Satele ungurești de pe Valea Almașului au avut mereu farmecul lor. Existența în locuințele private sau mai bine spus în gospodăriile cercetate în satele de pe Valea Almașului a mobilierului pictat este, practic, o realitate care necesită a fi cercetată vizând în primul rând identificarea și salvarea unei realități culturale. Mobila pictată ungurească ce decorează încăperile caselor sunt adevărate capodopere care vorbesc prin culori meșteșugit alese despre pasiune și dragoste de natură. Pictarea mobilelor a devenit necesară la începutul erei moderne când mobilele vechi, cioplite din lemn tare, au fost înlocuite de produsele tâmplarilor, confecționate din scânduri de brad, tăiate cu joagăre de apă. Mobila pictată s-a născut din nevoia de a decora o piesă de mobilier fără a recurge la un lemn de calitate (de esență nobilă) sau fără a se recurge la sculptura, prea scumpă pentru mulți.

Specificul pictării mobilei vechi este determinat de parcelarea pe suprafețe de diferite mărimi, forme și tonuri de culoare a planurilor mari precum și accentuarea cu anumite culori a unor elemente arhitectonice: ușă, cornișă, etc. Unul dintre elementele definitorii ale compoziției ornamentale a fost „pictarea în table". Așezarea simetrică a ornamentelor, adică faptul că cele așezate în dreapta și în stânga ornamentului central, accentuat, sunt identice, este pretinsă de însăși construcția simetrică a mobilelor[7].

Erau mai multe stiluri de pictură pe mobilier: Valea Nadășului, Călata de Sus, Călata de Jos, Macău, Huedin, toate aparținând de zona etnografică Călata.

Caracteristici:

– Mobilierul pictat din zonă se deosebește bine și prin culoarea sa de fond – albastru intens (Călata) sau albastru deschis pe lateral iar pe mijloc alb sau alb-gălbui (Valea Nadășului).

– Compoziția ornamentală este vegetală, compusă în primul rând din motive florale stilizate

– Motivele ornamentale principale sunt cele florale, motive florale mari

– Un element complementar important al compoziției florale propriu-zise este vaza de flori sau ulciorul

– Dintre motivele florale – laleaua este cea mai frecventă, urmată de trandafir, garoafă, lăcrimioară, margaretă sau crin.

– Dintre florile preferate se detașează laleaua – simbol al fertilității și trandafirul.

– Laleaua reprezentată de regulă în două culori: roșu și alb

– Pentru scoaterea în evidență a florilor dar și pentru „umplerea" formei, un rol important îl au frunzele de un verde închis, cele în formă de lance sau cele cu capăt rotunjit.

Din spusele proprietarilor de mobilier din Jebucu, acesta era pictat de pictorul Viskan Laszlo, un pictor de mobilier din Nearșova, județul Cluj între anii 1940–1980. Însă, cea mai mare parte a mobilierului pictat era realizat de pictori veniți din secuime.

Vizi Gabor, un informator din Jebucu ne spune: *„Pictorii care au realizat pictura pe mobilier erau din secuime, veneau în sat, stăteau câte o săptămână-două și după aceea mergeau la altă familie".*

La Almașu a fost un alt stil de pictură, Nadășu.

> Soțu meu o învățat să picteze pe mobilă în antreu de la biserică, de la femeile care știau. La Jebucu, pictura pe mobilier este făcută de pictori din secuime. Aici la Almașu, îi alt stil: Nadășu. Trandafirii sunt altfel reprezentați. Cel mai des reprezentat e pomul vieții, a familiei: a omului care pornește dintr-o familie, înflorește, se dezvoltă și în final moare. Un alt simbol, reprezentat este potcoava – simbolul norocului casei și a familiei. Ca și culori: alb, roșu, verde și cu negru se face prima dată conturul apoi se pictează[8].

[7] Kos, 1999, p.227
[8] Inf. Balint Erzebet, n. 1950, Almașu, 2015

https://biblioteca-digitala.ro

Tradiția mobilei pictate manual s-a transmis din generație în generație și duce mai departe poveștile fără vârstă spuse de formele și culorile sale. Meșterii de mobilier au folosit drept model natura și de aceea mobila pictată nu va fi niciodată demodată ...ba, este o cale încă deschisă către frumos. Mobila pictată din aceste comunități rămâne un reper identitar zonal.

PORȚILE DE LEMN DE PE VALEA ALMAȘULUI – ELEMENTE DE IDENTITATE ZONALĂ

Pentru locuitorii de pe Valea Almașului, poarta din lemn reprezenta cel mai important element de arhitectură tradițională din cadrul gospodăriei, căreia i s-a acordat o importanță deosebită. Atât pentru românii cât și pentru maghiarii din satele din zonă, era o mândrie de a avea poarta cea mai mare și mai frumos sculptată.

În Filduri, marea majoritate a porților au fost făcute de un meșter renumit în zonă, Man Gheorghe: *O fost un bătrân aici, Man Gheorghe, care o predat în școlă sculptură, la Fildu de Mijloc, și di la el o învățat tăți*[9].

> Obiceiu aiesta cu porțâle de lemn sculptate o început di la bătrâni. Când eram io coptil nu erau atâtea, ici și colea câte una. Înainte o fost gard de nuiele, nu ave nime bani să facă porți așe faine. Nu știu cine o început să le facă, cred că din Maramureș. Aici o fost on meșter renumit Man Gheorghe, al o făcut părțâle între județă, vreo 5 porți o făcut la intrarea în județ. De 15 ani îi mort. El o învățat pă Bara Ștefan, îi la Huedin, el îi amu, el o rămas după bătrânu. Io am lucrat cu bătrânu, io le montam că eram tânăr și el le făce. Cam așe ara la tătă lumea: o portă mare pântu car și pă laterală două intrări, după cum era loc, mai era și cu o intrare. Una pântu oamini și una pântu animale. Fiecare poartă are trecut deasupra numele proprietarului gospodăriei și anul realizării. Porțâle să fac numa din stejar, îi mai tare, rezistă mai mult. Porta are acoperiș, asta are internită, înainte era șindilă și șiță. La o portă trebe lemn mult. Meșteru sculpta și după cum îi spune omu: rozetă, viță de vie, funie. Vița de vie era mai demult, amu nu să mai face.
> Man Gheorghe preda la școlă la Fildu de Mijloc, ave scule acolo, le arăta cum să sculpteză. Îi greu de sculptat că îi tare lemnu. Cele mai multe porți îs aci în Fildu de Sus. O portă era cam 40–50 de milioane cum ar fi amu, cu lemnu omului. Era mult de lucru. El lucra acasă, în șură, iarna și în casă, alea mai mărunte. Ave scule multe. Prima dată pregăte stâlpii, îi cioplea, apoi îi jiluie, tăt să făce cu mâna. Io îi cioplem, îi pregătem și el îi ciople. Ave dălți după model. El desena modelu pă stâlpi și când era gata mere cu dalta și funiile pă colțuri. La on stâlp lucra 4 zâle numa desenu, cam o jumătate de metru de model făce înt-o zî.
> Prima dată montam stâlpii apoi luam măsura pântu porți. Acoperișu la porți ave loc pântu păsări. Tot modelu era făcut de mână. Io am montat porți până amu 15 ani[10].

La Petrindu, porțile de lemn erau făcute de meșteri maghiari: *Meșteru care făcea porți aici în sat la noi îi din Inuc, Raț Francisc îl chema, o mai fost încă unu mai bătrân cu el. Aici în sat, de-a rându o avut tătă lumea porți de asta și la români și la maghiari, același tip de poartă, așe era obiceiu, alea mai demult erau de alea înalte. Poarta asta îi făcută în 1961, o făcut socru*[11].

La fel și în Gălășeni, Stoboru, Cubleșu sau Ruginoasa:

> Aici în Stoboru, erau multe porți de lemn, faine, sculptate. Poarta asta îi demult, din anii 50, era meșter Visenț, de ungur. Atunci și gardu era făcut din scânduri, l-o făcut socru, din lemn de goron, în partea din față. Porta îi făcută din inimă de stejar, că dacă îi făcută din marjine coce[12].
> La Gălășeni, aici în sat la noi, n-o fost multe porți de alea sculptate, cam 5 de alea faine. Nu o fost la tătă

---

9 Inf. Gherman Ioan, n. 1949, Fildu de Sus, Sălaj, 2015

10 Inf. Tărău Ioan (meșter de porți din zonă), n. 1942, Fildu de Sus, Sălaj, 2018

11 Inf. Nagy Ilona, n. 1944, Petrindu, Sălaj, 2018

12 Inf. Nuț Vasile, n. 1952, Cubleșu, Sălaj, 2018

https://biblioteca-digitala.ro

> lumea că o fost oaminii săraci și noi am avut da nu așe de asta așe mare, cu acoperiș. Erau meșteri din satu vecin, din Petrinzel, erau meșteri de ungur – Poly Ianoș, ave și ucenici și fecioru lui lucra. Erau scumpe, era lumea săracă de bani. Astea care-s amu o fost făcute pân 1946–1947. Erau făcute din ștejar, modele mai mult laleau și viță de vie[13].

Valoarea artistică deosebită a porților este dată mai ales de motivele decorative care o împodobesc, vădind un dezvoltat simț pentru frumos al meșterilor. Acestea nu aveau însă un rol pur ornamental, purtând o complexitate de semnificații. Cele mai frecvente simboluri sunt cele solare, precum rozetele, cercurile simple sau concentrice – cercurile concentrice reprezintă cele trei ipostaze ale soarelui, la răsărit, la amiază și la apus, vârtejul sau morișca, colacul, romburile și alte motive precum „pomul vieții" (brăduțul), crucea, funia împletită, spirala. Uneori apar și motive din lumea animală, cum ar fi pasărea (porumbelul), căprioara, colții de lup (simboluri puternic apotropaice) dar și figuri antropomorfe.

Faptul că dimensiunile porții erau atât de mari și că omul se dedica atât de mult înfrumusețării ei arată că ea avea pentru țăran o însemnătate deosebită și o valoare spirituală profundă. Împreună cu gardul care împrejumuia casa, ea forma o adevărată „centură de apărare", fiind al treilea prag de trecere după cel al ușii de intrare în casă și cel al prispei.

Porțile din lemn de pe Valea Almașului ocupă un loc privilegiat în creația artistică populară din Sălaj fiind adevărate elemente de identitate zonală. Ea nu este doar un simbol al frumosului, ci și purtătoarea semnelor de viață și bogăție ale familiei. Chiar dacă multe din ele s-au distrus sau au fost înlocuite cu altele mai noi din beton sau fier forjat, cele rămase, străjuiesc falnic gospodăriile localnicilor din zonă, rămânând mărturie nu doar urmașilor ci și pentru viitorii meșteri, să poată valorifica și duce mai departe acest meșteșug.

În zonă au fost câțiva meșteri renumiți: Merca Ioan, Man Iuliu, Man Gheorghe și Raț Francisc care au practicat meșteșugul până prin 1980. În prezent meșteșugul este practicat de un singur meșter Bara Ștefan, care face porți atât la români cât și la maghiari din aceste comunități.

Ca dinamică identitară specifică, istoria acestor comunități justifică diferențele de strategie identitară: în timp ce comunitatea maghiară își cultivă cu tenacitate propria memorie culturală (câteva camere muzeu în care sunt expuse piese de mobilier pictat, costume tradiționale și textile de interior), comunitatea majoritară a românilor își promovează, de asemenea, propria memorie culturală (ca și familiile maghiare, multe familii de români au conservat costume și obiecte tradiționale diverse), iar ca elemente comune, atât românii căt și maghiarii se mândresc cu porțile de lemn sculptate. Viața în comun face ca dialogul mentalitar multietnic să funcționeze cu normalitate și firesc pe Valea Almașului. Așadar, pe baza conștiinței identității, membrii acestor grupuri etnice contruiesc o comunitate specifică, manifestată prin relații strânse și poate doar o ușoară izolare de ceilalți. Caracteristicile etnice sunt învățate și transmise din generație în generație, modificându-și uneori opiniile, sub influența majorității cu care vin în contact. Viața în comun face ca dialogul mentalitar multietnic să funcționeze cu normalitate și firesc, după cum nevoia de autoexpunere a propriei identități ca spectacol dă o dimensiune estetică a vieții împărtășită de cele două etnii din această zonă. Deschise schimburilor materiale și culturale de orice fel, comunitățile de români și maghiari din această zonă desfășoară un veritabil dialog mentalitar, multicultural și multietnic[14].

Prinse în angrenajul globalizării, comunitățile de pe Valea Almașului au încă destule resurse conservatoare, unele latente, altele manifeste, exprimându-și propria structură sau activându-și puterea simbolică în funcție de contextele reale de viață (perpetuând gesturi tradiționale în mod firesc, ca moștenire mentalitară sau prin recursul la o conservare de tip muzeal atunci când apare riscul uitării).

[13] Inf. Fărcaș Ioan, n. 1943, Gălășeni, Sălaj, 2018
[14] Duță, 2017, p. 53

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE:

Anca Arghiri, *Portul tradițional maghiar de sărbătoare din Jebucu, județul Sălaj,* Țărani de ieri și de azi. Dinamica peisajului cultural pe Valea Almașului, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2017

Camelia Burghele, *Reconstrucții identitare: casele de demult și poveștile lor, pe Valea Almașului,* în ACTA MP, XXXX/2, Editura Porolissum, Zalău, 2018

Ilona Duță, *Mentalitățiîn dialog: comunități multiculturale din regiunea Fildurilor,* Țărani de ieri și de azi. Dinamica peisajului cultural pe Valea Almașului, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2017

Karoly Kos, *Studii de etnografie,* Editura Kriterion, București, 1999

https://biblioteca-digitala.ro

Port maghiar, nuntă, Jebucu

Port maghiar, Jebucu

https://biblioteca-digitala.ro

Interior tradițional Jebucu

Mobilier pictat Jebucu

Mobilier pictat Valea Almaşului

Mobilier pictat

https://biblioteca-digitala.ro

Poartă Petrindu

Poartă Fildu de Jos

Detaliu poartă

https://biblioteca-digitala.ro

Parto, Jebucu

Parto cu primă de mireasă, Jebucu

Port maghiar fată Jebucu

Femeie din Jebucu, Valea Almaşului

https://biblioteca-digitala.ro

VARIA

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

RELAȚII CULTURALE DE BUNĂ VECINĂTATE LA FRONTIERA DE NORD-VEST A ROMÂNIEI CU CEHOSLOVACIA. TURNEUL CULTURAL AL CORULUI SMETANA DIN UJGOROD ÎN ROMÂNIA (APRILIE-MAI 1938)

CLAUDIU PORUMBĂCEAN*

GOOD NEIGHBORLY CULTURAL RELATIONS AT THE NORTHWEST BORDER OF ROMANIA WITH CZECHOSLOVAKIA. THE CULTURAL TOUR OF SMETANA CHOIR FROM UJGOROD IN ROMANIA (APRIL-MAY 1938)

ABSTRACT: *The following material presents some cultural aspects of a good neighborly relationship. One can see how two communities, which were located on the Romanian border with the Sub-Carpathian region from the former Czechoslovakia, the present Ukraine, could live together in an exemplary manner. The media of that time as well as other documentary and bibliographical sources captured these friendly relations at both politico-administrative and economical-cultural levels.*

In late April and early May 1938, the Ujgorod Smetana choir formed by 100 persons (men, women and orchestra) undertook a cultural tour in Transylvania, played in concerts at Sighetul Marmatiei, Satu Mare, Cluj and Lugoj. We underline that special relations in this field were maintained during the forerunner period: the" Vasile Lucaciu" choir from Satu Mare, led by Adrian Demian and Emil Tişcă, was invited to perform in Ujgorog and Muncacevo (in the present, both cities are in the Ukraine).

This study will describe in details the visit of Smetana Choir in Satu Mare and the involvement of the Romanian authorities in the organisation of this event.

KEYWORDS: *Smetana Choir, "Vasile Lucaciu" Choir, Ujgorod, Satu Mare, Czechoslovakia, Adrian Demian*

REZUMAT: *În materialul ce urmează vom prezenta câteva aspecte culturale ale unei relații de bună vecinătate la un nivel mult mai mic, dar poate mult mai relevant, în care se poate observa modul în care două comunități situate la granița României cu regiunea subcarpatică din fosta Cehoslovacie, actuala Ucraina, au putut să conviețuiască într-un mod exemplar. Presa vremii, precum şi alte surse documentare sau bibliografice, surprind foarte bine aceste relații amicale atât la nivel politico-administrativ, cât şi pe plan economic şi cultural.*

La sfârşitul lunii aprilie şi începutul lunii mai 1938, Corul Smetana din Ujgorod compus din 100 de persoane (bărbați, femei şi orchestră) a întreprins un turneu cultural în Transilvania, concertând la Sighetul Marmației, Satu Mare, Cluj şi Lugoj. Menționăm că relațiile deosebite în acest domeniu cu județul Satu Mare au fost întreținute şi în perioada premergătoare turneului, Corul "Vasile Lucaciu" din Satu Mare, condus de Adrian Demian şi Emil Tişcă, fiind invitat să concerteze în mai multe rânduri la Ujgorod şi Muncacevo (astăzi ambele localități aparțin Ucrainei).

În acest articol vom detalia vizita de la Satu Mare a Corului Smetana şi implicarea autorităților române în organizarea acestui eveniment.

CUVINTE-CHEIE: *Corul Smetana, Corul „Vasile Lucaciu", Ujgorod, Satu Mare, Cehoslovacia, Adrian Demian*

---

* prof. univ. dr. (C.S. I); Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad şi Muzeul Județean de Istorie Satu-Mare; email: claudiupp@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

În materialul ce urmează vom prezenta câteva aspecte culturale ale unei relații de bună vecinătate la un nivel mult mai mic, dar poate mult mai relevant, în care se poate observa modul în care două comunități situate la granița României cu regiunea subcarpatică din fosta Cehoslovacie, actuala Ucraina, au putut să conviețuiască într-un mod exemplar. Presa vremii, precum și alte surse documentare sau bibliografice, surprind foarte bine aceste relații amicale atât la nivel politico-administrativ, cât și pe plan economic și cultural.

Un loc aparte în relațiile dintre cele două regiuni învecinate, îl reprezintă schimburile culturale. În Cartea de aur a Reuniunii de Muzică și cântări „Vasile Lucaciu" din Satu Mare, președintele acestei instituții, Emil Tișcă, în Raportul președintelui către Adunarea Generală din 25 ianuarie 1934, nota: *„... Pe lângă aceste proiecte ne-am mai luat* în *program, dacă ne vor permite mijloacele materiale* și *vom putea primi sprijinul material al autorităților de aici, darea alor 2 concerte mai mari* în *Cehoslovacia, unul la Kosice* și *celălalt la Praga, cântând de ambele date* în *acelaș timp* și *la Radio. Ar fi* încununarea *anului jubiliar cu cea mai frumoasă cunună de lauri* și *de reminiscențe"*[1]. Un an mai târziu, la Adunarea Generală din 10 martie 1935, Emil Tișcă menționa: *„A urmat la data de 10 Maiu (1934, n.n.)* întreita *noastră sărbătoare: jubileul de 10 ani a Reuniunei, sfințirea steagului reuniunei* și *sărbătorirea prieteniei ceho-române prin prezența legionarilor cehi, veniți la noi* în *vizită* și *cari au avut o primire din cele mai frumoase.*

Concertul jubiliar ce s-a dat cu această ocazie și *care a fost ascultat* în *afară de publicul sătmărean* în *haină de sărbătoare* și *de oaspeții noștri cehi* în *număr de peste 600 inși, prin modul de executare* și *prin programul său select a* întrecut *ori* și *ce așteptări"*[2]. De altfel, în semn de prietenie și respect, cele două părți ale concertului au fost deschise cu Imnul Cehoslovaciei.

La 1 martie 1936, revista „Afirmarea", cea mai importantă publicație culturală interbelică sătmăreană, menționa invitația adresată Corului „Vasile Lucaciu" pentru susținerea a două concerte în orașele Ujgorod și Munkacevo. „Primirea mai mult decât prietenească ce s'a făcut corului a dovedit că între cele două țări sânt legături durabile fiindcă sânt adânci și conștiente. Sub semnul acestor manifestații culturale noi întrezărim vigoarea sufletească a adevăraților iubitori de țară"[3].

Buna colaborare culturală a continuat și în anii următori. Același președinte, în raportul său din 15 mai 1936, amintea: *„A urmat apoi contribuția corului la primirea Asociațiunei Corale a* învățătorilor *Cehoslovaci din* ținutul *subcarpatin, cu sediul* în *Ujhorod de sub conducerea maestrului I. Kaigl dirigentul corului, care au fost așteptați de corul nostru* în *gară cu Imnul Cehoslovac, colaborând* și *la concert cu acest imn,* și *legându-se* în *timpul* șederii *acestui cor aci legături de sincere* și *adâncă prietenie, contribuind* în *largă măsură la tendința de cunoaștere, apropiere* și împretinire *a celor două popoare aliate, atât de mult avizate unul la altul.*

Din partea conducerii lor am primit, după reînapoierea lor din turneu, o scrisoare de mulțumită, de următorul conținut:

„Nous vons remerciosn du chalereux, et amical accueil que vons nous avez preparé pendant notre tournée en Roumanie, les 21–27 Jauvrier 1935. Nous espérons que vous garderez à nos chants et airs nationaux, chantés coeur à coneur, meme a l`avenir un bon souvenir".

Adică pe românește

„Vă mulțumim de primirea amicală și *călduroasă ce ne-ați făcut-o cu ocazia turneului nostru* în *România* în *zilele de 21–27 Ianuarie 1935* și *sperăm că veți păstra cântecelor* și *ariilor noastre naționale cântate din inimă, o bună amintire pentru viitor"*[4].

[1] MJSM, nr. inv. 14.384 C, f. 33–50.
[2] MJSM, nr. inv. 14.384 C, f. 53–72.
[3] *Afirmarea*, nr. 1/1936, p. 154.
[4] MJSM, nr. inv. 14.384 C, f. 75–86.

https://biblioteca-digitala.ro

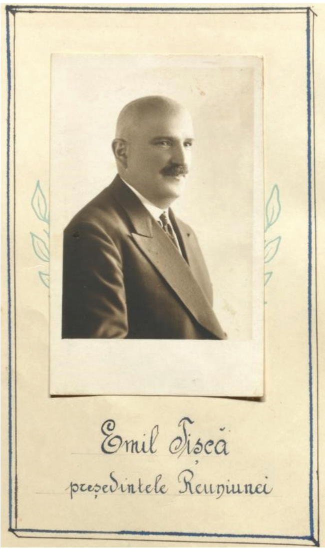

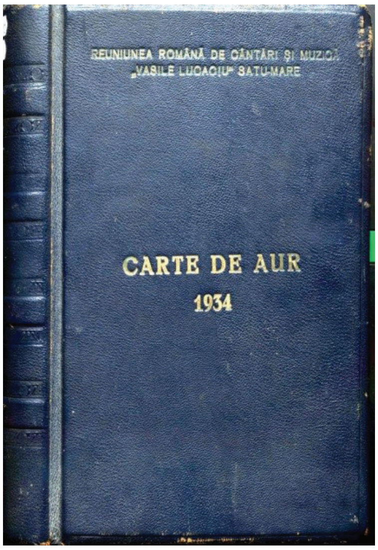

În 30 și 31 ianuarie 1937, la inițiativa Societății „Smetana" corul sătmărean a întreprins un turneu de succes în Cehoslovacia, concertând la Ujgorod și Muncacevo (astăzi ambele localități aparțin Ucrainei). Delegația română, formată din 57de coriști și 14 delegați, era condusă de către reprezentantul prefecturii, Octavian Pop, Adrian Demian, dirijorul corului, Eugen Seleș, președintele Despărțământului Sătmar al „Astrei" și de președintele reuniunii Emil Tișcă. La banchetul de final, după discursul guvernatorului Hrabar, din partea Reuniunii de cântări „Vasile Lucaciu", a răspuns, în limba franceză, Emil Tișcă, dând la sfârșit citire telegramelor trimise președintelui Beneș și prim-ministrului Hodssa[5].

Turneul corului sătmărean „Vasile Lucaciu" în Cehoslovacia

Precum am arătat deunăzi după telegramele ce ni s'au transmis din Cehoslovacia, corul „Vasile Lucaci" din Sătmar a întreprins, la invitația societății „Smetana", un turneu în Podkarpatska Rus, dând la 30 și 31 Ianuarie concerte foarte bine reușite la Ujhorod și la Muncacevo și prilejuind o răsunătoare manifestație romănofilă a publicului și a presei din republica aliată.

După raportul amănunțit ce ni l-a trimis un colaborator ocazional din corul reîntors deunăzi din Cehoslovacia, turneul sătmărenilor a decurs în împrejurările următoare:

Corul a plecat în Cehoslovacia cu 57 membri și cu 14 însoțitori, sub conducerea d-lor dr. Octav D. Pop, delegatul prefecturii, Emil Țișca, președintele Reuniuni, și Adrian Demian, dirigintele corului.

In gara Titulescu a fost întâmpinat de d-nii Andrei Melc, secretarul soc. „Smetana", Karl Pavel, secretarul guvernatorului din Podkarpatska și ziaristul Carol Hostasa, cari încă din tren au luat toate măsurile pentru transport și găzduire.

La sosirea la Ujhorod, ziarul „Podkarpasche Hlasy" le-a făcut o surpriză emoționantă, primindu-i cu urarea: „Trăiască frații Români, Trăiască M. S. Regele Carol II și Voevodul Mihai și Președintele Masaryk și Beneș". — cu portretele M. Sale și ale Președinților Republicei, cu articole omagiale despre Români, despre corul „Lucaciu" și cu fotografiile coriștilor.

PRIMIREA LA UZHOROD

Gara Uzhorod a fost îmbrăcată toată în ghirlande de brazi, cu steaguri românești și cehoslovace. Trenul a intrat în gară în sunetele marșurilor cântate de fanfara pompierilor. La coborîre, oaspeții români sunt primiți cu urale. In sala de așteptare i-au primit reprezentanții autorităților civile, militare și Societatea corală „Smetana". Vice-președintele Vodicka a rostit o cuvântare de bun sosit, după care corul Smetana a intonat Imnul Regal. Le-a răspuns mulțumindu-le călduros d. dr. Octavian Pop. La sfârșit un membru al corului „Smetana" a spus câteva cuvinte de bun sosit în românește.

Oaspeții români au fost încartiruiți apoi la două hotele, iar la orele [...] și a societății „Smetana" și a invitat această societate să dea un concert la Satu-Mare; apoi a vorbit d. Gaiu, vice președintele voluntarilor români, iar ca încheiere d-na Hrabar a salutat pe doamnele române, răspunzându-i d-na dr. Elena Stan Cădariu.

A doua zi conducătorii turneului, d-nii dr. Octavian Pop, Emil Tișca, Adrian Demian și ildr. Eugen Seleș, au făcut vizite d-lui guvernator, d-lui vicepreședent, vizitând totodată splendidul palat al Parlamentului regional, d-lui director financiar, d-lui primar și Ex. Sale Episcopului dr. Stoica.

D. guvernator a invitat la dejun 14 persoane, între cari conducătorii turneului și soțiile lor și pe președinta Asociației femeilor române.

La masă d. guvernator a închinat în sănătatea oaspeților, și i-au răspuns d-nii dr. Oct. Pop și Emil Tișca aducându-i mulțumiri pentru primirea ce a făcut-o românilor.

Membrii turneului au luat parte la masa oferită de primărie la Cercul militar, unde a luat cuvântul d. primar dr. Dudas și mai mulți membri ai societății Smetana și ai reuniunei „V. Lucaciu".

LA MUNKACEVO

In aceiași zi de 31 Ianuarie, la orele 16.30, îmbarcați în autobuze și automobile, coriștii au plecat la Munkacevo, unde i-a așteptat d. comisar guvernial dr. Blecha. La ora 19 li s'a servit un ceaiu, la care au luat parte autoritățile orașului.

La orele 21 s'a desfășurat programul concertului, în sala frumos decorată și arhiplină a cinematografului orașului. La intrarea românilor în sală, publicul aplaudă, strigând: Trăiască România.

Programul este tipărit și aici și se împărțește publicului. La ridicarea cortinei, costumele românești impresionează, se aud murmure de admirație, publicul entusiast aclamă iar Românii, așteaptă semnul ca să arate amicilor ce știu și ce pot.

In pauză ing. Hosek, președintele soc. Culturale, a predat corului o frumoasă liră de lauri, ținând o frumoasă și însuflețită vorbire încheiată cu cuvintele: „Trăiască prietenia româno-cehoslovacă".

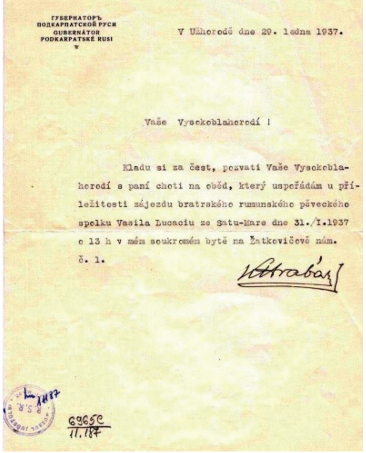

ГУБЕРНАТОРЪ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ
GUBERNÁTOR PODKARPATSKÉ RUSI

V Užhorodě dne 29. ledna 1937.

Vaše Vysokoblahorodí !

Kladu si za čest, pozvati Vaše Vysokoblahorodí s paní choti na oběd, který uspořádám u příležitosti zájezdu bratrského rumunského pěveckého spolku Vasila Lucaciu ze Satu-Mare dne 31./I.1937 o 13 h v mém soukromém bytě na Žatkovičově nám. č. 1.

Hrabar

6965C
11.187

Presa vremii consemnează pe larg evenimentul, făcând referiri concrete cu privire atât la primirea Reuniunii de către autoritățile cehoslovace, cât și la adresa interpretării în cadrul concertelor susținute. Spre exemplu, articolul apărut în „Curentul Ardealului și Banatului", evidențiază „concertele foarte bine reușite ale corului ce cuprinde 57 de membri și 14 însoțitori sub conducerea D-lor Dr. Octav D. Pop,

[5] MJSM, nr. inv. 14.320 C–14.350C, Doc. Nr. 14.346 C; *Curentul*, București, 17 februarie 1937; Porumbăcean, Câmpean 2013, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

delegatul Prefecturii, Emil Tişcă, preşedintele Reuniunii şi Adrian Demian, dirijorul corului", arătând totodată că „spectacolele s-au desfăşurat într-o atmosferă însufleţitoare, publicul spectator elogiind valoarea muzicii corale româneşti şi bogăţia costumelor naţionale"[6].

De altfel, prefectul judeţului Satu Mare, dr. Octavian Ardelean, afirma că *„în interesul neamului şi ţării noastre am căutat prin toate mijloacele ca să cimentăm prietenia cu Cehoslovacia, aliaţii noştri din imediata apropiere"*[7]. În acest sens, după cum s-a putut observa, reprezentanţii regiunii învecinate din Cehoslovacia au fost invitaţi la toate manifestările importante organizate în judeţul nostru, la care au participat în număr foarte mare în frunte cu oficialităţile civile şi militare, răspunzându-se în aceeaşi manieră şi de către autorităţile cehoslovace. Putem aminti aici vizita Inspectorului armatei cehoslovace general Jan Sirovy, care a fost declarat cetăţean de onoare al municipiului Satu Mare, apoi a guvernatorului provinciei Rusia Subcarpatină Hrabar Const. şi a viceguvernatorului Meznic I şi, nu în ultimul rând, decorarea prefectului Octavian Ardelean şi a primarului municipiului Satu Mare Ştefan Benea, de către preşedintele Republicii Cehoslovace Eduard Benes, cu „Leul Alb" în grad de comandor în cadrul unor festivităţi deosebite organizate la Ujgorod[8].

Din păcate, nu avem informaţii referitoare la repertoriul prezentat de cor în Cehoslovacia, decât cele prezentate anterior, însă credem că mesajul muzicii româneşti a găsit ecouri adânci şi în inimile publicului cehoslovac.

Seria evenimentelor culturale continuă şi în anul 1938, care va culmina cu turneul întreprins în ţara noastră de Corul „Smetana" din Ujgorod. Mai precis, la sfârşitul lunii aprilie şi începutul lunii mai 1938, Corul Smetana din Ujgorod compus din 100 de persoane (bărbaţi, femei şi orchestră) a întreprins un turneu cultural în Transilvania, concertând la Sighetul Marmaţiei, Satu Mare, Cluj şi Lugoj. După cum am menţionat, relaţiile deosebite în acest domeniu cu judeţul Satu Mare au fost întreţinute şi în perioada premergătoare turneului, Corul "Vasile Lucaciu" din Satu Mare, condus de Adrian Demian şi Emil Tişcă, fiind invitat să concerteze în mai multe rânduri la Ujgorod şi Muncacevo (astăzi ambele localităţi aparţin Ucrainei).

La 11 aprilie 1938, Uniunea Foştilor Voluntari Români, cu sediul în Cluj Napoca, înaintează prefectului judeţului Satu Mare, col. Simion Coman, o adresă prin care solicită sprijinul Prefecturii Satu Mare pentru primirea Corului Smetana din Ujgorod pentru data de 1 mai 1938. Din acest document rezultă că Reuniunea „Vasile Lucaciu" din Satu Mare a susţinut în anii trecuţi concerte în Cehoslovacia la Praga, Kosice, Ujgorod şi Muncacevo[9].

DOMNULE PREFECT

În anii 1934, 1936 şi 1937 am organizat turneul Asociaţiilor culturale şi corale „ASTRA" din Sighetul Marmaţiei, „Ion Vidu" din Lugoj şi „Vasile Lucaciu" din Satu Mare, în Cehoslovacia la Praha, Koşice, Uzhorod şi Muncacevo.

Corurile noastre au fost foarte bine primite în toată Cehoslovacia, repurtând succese excelente, având tot concursul moral şi material al autorităţilor şi publicului cehoslovac.

Ca revanşă a fost invitat la un turneu cultural în România, corul „SMETANA" din Uzhorod – Cehoslovacia, compus din 100 persoane bărbaţi, femei şi orchestră, care va concerta la:

30 Aprilie 1938 la Sighetul Marmaţiei
1 Maiu 1938 la Satu Mare
2 Maiu 1938 la Cluj
3 Maiu 1938 la Lugoj

[6] Petrovici 1976, p. 37.
[7] *** În *serviciul patriei...*, p. 273.
[8] *** În *serviciul patriei...*, p. 82 şi 273; Porumbăcean, Dulgău 2000, pp. 29–31; Porumbăcean, Câmpean 2014, p. 107.
[9] ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

Corul Smetana va fi însoțit de persoane oficiale reprezentând următoarele autorități: Presidenția Ținutului Subcarpatin, Inspectoratul General Școlar și Cultural, Primăria orașului Uzhorod, Chestura Poliției, delegatul Legionarilor și repr. Pressei.

Domnule Prefect, cu onoare vă rugăm să binevoiți a primi Patronajul concertului din Satu Mare și a da cuvenitele dispozițiuni și tot concursul prețios al Domniei Voastre pentru buna reușită a concertului corului Smetana în Satu Mare.

Prin prezenta Vă mai facem cunoscut că Prea Sfinția Sa, Excelența Sa Părintele Episcop Nicolae Colan, Ministrul Educației Naționale, al Cultelor și Artelor, precum și Excelența Sa Ferdinand Veverka, Domnul Ministru al Cehoslovaciei în România, au binevoit a accepta Patronajul turneului corului Smetana, dând cuvenitele dispozițiuni autorităților și instituțiunilor culturale în subordine, din cele patru orașe.

Prefectul Simion Coman se implică în mod conștiincios în a sprijini acest turneu, grație relațiilor excepționale dintre județul Satu Mare și Zakarpatia. Se îngrijește ca toate autoritățile locale să fie informate și implicate în programul ce urma să fie pregătit, acestea fiind convocate pentru data de 14 aprilie 1938 la sediul Prefecturii la ședința de consfătuire pentru acest eveniment[10]. Pentru data de 20 aprilie 1938 Prefectura a convocat o nouă ședință specială pentru a fi discutat programul vizitei Corului Smetana, fiind invitate toate oficialitățile municipiului și județului Satu Mare, precum și reprezentanți ai vieții culturale sătmărene[11].

Așadar, la 21 aprilie 1938, programul evenimentelor a fost finalizat, și difuzat tuturor autorităților și asociațiilor județene:

Avem onoarea a vă face cunoscut că în ziua de 1 Mai a.c. va sosi în localitate corul cehoslovac „Smetana" din Uzhorod, însoțit de mai multe persoane oficiale.

Programul primirii distinșilor oaspeți s-a fixat după cum urmează:

<u>La 1 Mai 1938</u>

1. Sosirea la ora 13.39 p.m.

2. La ora 14.30, masa în sala mică a hotelului „Dacia"

3. La ora 17 Corul „Smetana" concertează în parcul Lucaciu

4. La ora 19 Ceaiu în sala mică dela „Dacia" oferit de Reuniunea „Vasile Lucaciu"

5. La ora 21.30 Concert la Teatrul „Nottara"

6. La ora 24 Banchetul Oficial la „Dacia"

La 2 Mai 1938

7. La ora 4 dimineața conducerea la Gară

Având în vedere că vizita corului „Smetana" va însemna o nouă manifestare a prieteniei româno-cehoslovace, vă rugăm călduros a participa la primirea oaspeților și la concert împreună cu toți membrii asociației Dvs. spre a asigura reușita serbărilor ce vor avea loc cu această ocazie.

Satu Mare, la 21 Aprilie 1938,

Prefect Colonel S. Coman

Din programul detaliat[12] observăm că la sosirea delegației cehoslovace în gara Satu Mare „muzica militară va cânta marșuri naționale". Urma apoi salutul primarului municipiului Satu Mare, iar Corul „Vasile Lucaciu" va intona Imnul Cehoslovaciei. Urma răspunsul delegatului cehoslovac, iar Corul Smetana intona Imnul Regal Român. După concertul din fața statuii dr. Vasile Lucaciu, delegația oaspete va efectua vizite oficiale la Prefectură, Garnizoană și Primărie, după care urmează apoi concertul Corului Smetana la Teatrul „Nottara", seara urmând să se încheie cu un banchet la Sala „Dacia".

10 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f. 9.

11 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f. 32, 109.

12 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f.11.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru acest eveniment s-a constituit un comitet de organizare format din: dr. Octavian Pop – secretar general al Prefecturii, dr. N. Chişiu, Alexandru Şteer, Roman Grigorovici şi Sălăgeanu Gheorghe din partea Prefecturii, iar din cadrul Primăriei Satu Mare au fost desemnaţi Paul Vârvaş şi Vasile Chira. Poliţia era reprezentată de Cezar Cosma, secretarul instituţiei. Acest comitet s-a ocupat de toate problemele organizatorice ce se impuneau. Gara din Satu Mare a fost decorată şi pregătită pentru evenimentul aşteptat. Au fost rezervate 40 de camere la Hotelul Dacia şi Hotel Victoria şi s-ai pregătit etichete pentru bagajele oaspeţilor şi bilete de „încartuire"[13]. Ce însemna acest lucru? La coborârea din tren, toate bagajele urmau să fie strânse într-un singur loc, de unde vor fi transportate cu autoturisme la cele două hoteluri în camera indicată de etichetă. De asemenea, au fost asigurate mijloace de transport pentru toate persoanele din delegaţia oaspete. Toate cheltuielile, au fost suportate de Prefectura şi Primăria Satu Mare.

Delegaţia cehoslovacă era una numeroasă, pe lângă membrii Corului fiind prezente mai multe oficialităţi din ţara vecină: primarul din Ujgorod, prefectul poliţiei, şeful Inspectoratului Şcolar, comandantul garnizoanei din Zakarpatia ş.a., precum şi reprezentanţi ai presei din ţara vecină.

S-au constituit liste cu oficialii invitaţi la banchetul de seară (peste 150 de persoane), fiecare având obligaţia să confirme participarea şi să „achite tacâmul"[14].

La 27 aprilie, prefectul judeţului înaintează ministrului de interne o adresă prin care îl informează de toate demersurile întreprinse pentru *„ca toate să decurgă* în *cea mai frumoasă* şi *deplină ordine, iar concertul să aibă deplin succes. Va fi o manifestaţiune de o nouă cimentare a prieteniei acestor două popoare pe teren cultural* şi *social"*[15]. Cu siguranţă, turneul s-a bucurat de un succes remarcabil, sala Teatrului Nottara fiind plină, dovadă şi încasările care s-au ridicat la suma de 15.000 lei, publicul sătmărean iubitor de cultură fiind prezent la astfel de manifestări.

Din păcate însă, evenimentele politico-militare care au urmat şi care au schimbat frontierele fixate în urma Primului Război Mondial, au pus capăt unei relaţii de foarte bună vecinătate la frontiera de nord-vest a României, relaţie care astăzi tinde să revină la vremurile interbelice, cu un nou stat – Ucraina.

---

13 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f.12.

14 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f. 35.

15 ANSM, FP, dosar nr. 13/1938, f. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

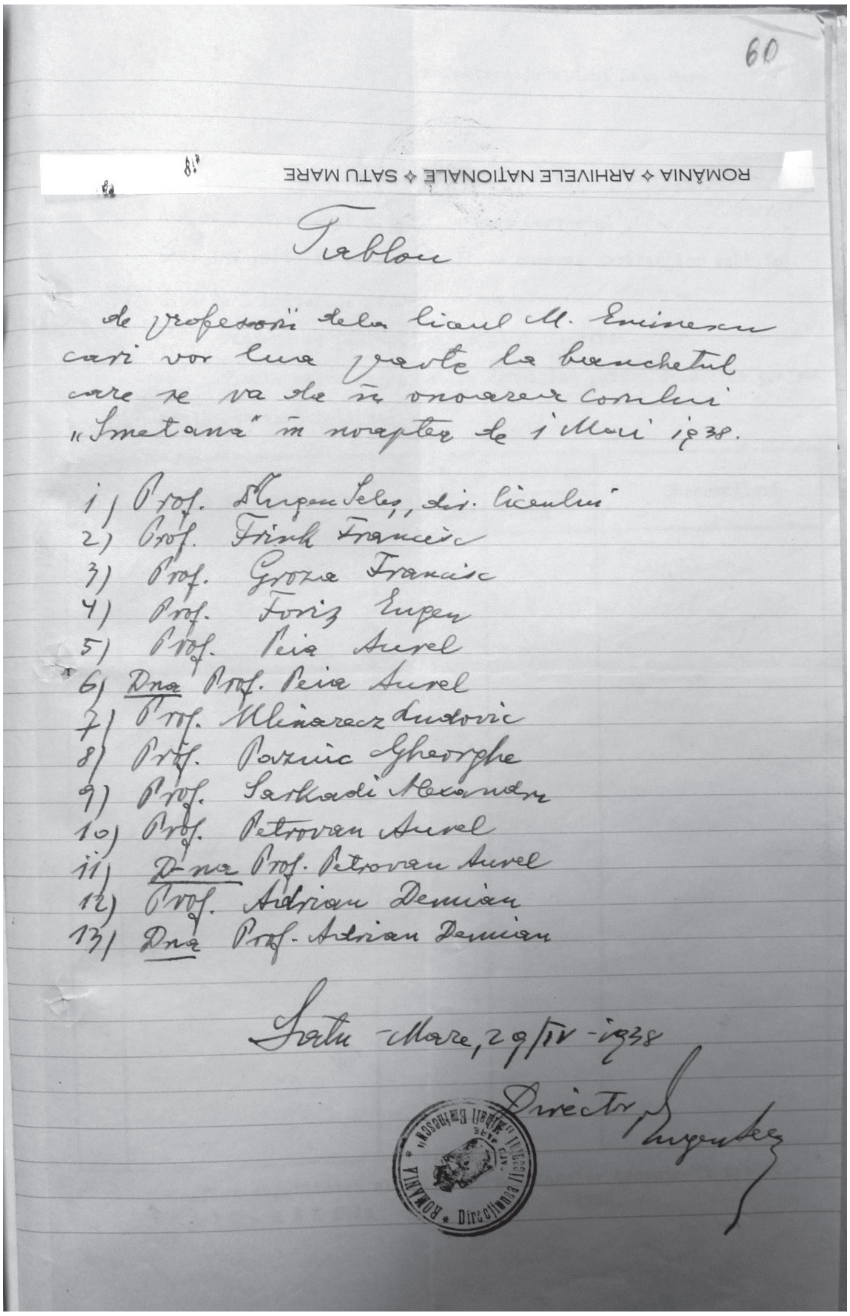

60

ROMÂNIA ✧ ARHIVELE NAȚIONALE ✧ SATU MARE

Tablou

de profesori dela liceul M. Eminescu cari vor lua parte la banchetul care se va da în onoarea corului „Smetana" în noaptea de 1 Mai 1938.

1) Prof. Eugen Seleș, dir. liceului
2) Prof. Fink Francisc
3) Prof. Groza Francisc
4) Prof. Foriș Eugen
5) Prof. Peia Aurel
6) Dna Prof. Peia Aurel
7) Prof. Mlinarecz Ludovic
8) Prof. Pozniuc Gheorghe
9) Prof. Sarhadi Alexandru
10) Prof. Petrovan Aurel
11) D-na Prof. Petrovan Aurel
12) Prof. Adrian Demian
13) Dna Prof. Adrian Demian

Satu-Mare, 29/IV-1938

Director

BIBLIOGRAFIE:

ANSM, FP – Prefectura județului Satu Mare, Fond Prefectura.

MJSM, nr. inv. 14.384 C – Muzeul Județean Satu Mare, *Cartea de Aur a Reuniunii de Cântări și Muzică „Vasile Lucaciu" Satu Mare*, aflată în Colecția de documente a Muzeului Județean Satu Mare, nr. inv. 14.384 C.

MJSM, nr. inv. 14.320 C–14.350C, Doc. Nr. 14.346 C – Muzeul Județean Satu Mare, *Colecția de documente Adrian Demian*, nr. inv. 14.320 C–14.350C, Doc. Nr. 14.346 C.

Afirmarea – *Afirmarea*, Satu Mare, anul I, nr. 1, Martie 1936, p. 154.

Petrovici 1976 – Ioan Petrovici, *Reuniunea de cântări și muzică „Vasile Lucaciu", factor catalizator al vieții cultural artistice sătmărene*, manuscris, 1976.

Porumbăcean, Dulgău 2000 – Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar,* Editura Solstițiu, Satu Mare, 2000

Porumbăcean, Câmpean 2013 – Claudiu Porumbăcean, Viorel Câmpean, *Caietele liberale sătmărene I. Emil Tișcă (1881–1965),* Editura Argonaut, Editura Muzeului Sătmărean, Cluj Napoca, Satu Mare, 2013.

Porumbăcean, Câmpean 2014 – Claudiu Porumbăcean, Viorel Câmpean, *Caietele liberale sătmărene II.* Ștefan *Benea (1889–1961),* Editura Argonaut, Cluj Napoca, 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

THE HISTORY ALIENATION IN ROMANIA IN ’60-’80 OF THE 20TH CENTURY

GABRIEL MOISA*, LIVIA BUCUR**

ALIENAREA ISTORIEI ÎN ROMÂNIA ANILOR 60–80 AI SECOLULUI XX

ABSTRACT: *Between the end of the Second World War and 1989, there is no area of activity in Romania in which the ideology did not intrude changing the initial message. This fundamental characteristic of the totalitarian state is very clear.*
It is a fact the use of the history museums, by the political authority, as a propaganda mean. The museum, which was considered too many times a political institution, was transformed in a very efficient instrument of ideological modeling. Here, the people went beyond the abstract of the books and came direct and visual contact with a national history, as it was presented in the history sections of the exhibitions.
The museum became very quickly a high point of interest for the political authority because it was a direct and very efficient way of informing the citizens on their historic past, according to who had the power. The historic past was permanently a terra incognita, because from one era to another new interpretive valence were added, and we do not talk about the scientific interpretation, but of political and ideological interpretations. In consequence, the Romanian museums knew in this period several changes.
Soon after the communists took complete control over power, the change of the Romanian museum became an important objective in the Romanian culture. Starting with the1948, all the museum which were already open were transformed, while the new ones were in accordance with the new ideology.
KEYWORDS: *Alienation of History, Museums, Exhibition, Propaganda, Ideology*

REZUMAT: *Între sfârșitul celui de-al doilea război mondial și anul 1989, nu există o zonă de activitate în România în care ideologicul să nu se fi intruzionat. Aceasta este dealtfel o caracteristică fundamentală a statului totalitar. În acest context, muzeele de istorie au fost utilizate propagandistic de către autoritățile politice ale vremii.*
Muzeul de istorie, considerat de prea multe ori o instituție politică, a fost transformat într-un instrument foarte eficient de modelare ideologică a populației, în special a celor tineri. În interiorul instituției muzeale oamenii treceau dincolo de abstractul cărților intrând în contact vizual direct cu o istorie națională, așa cum a fost ea prezentată în secțiile de istorie ale expozițiilor permanente.
Muzeul a devenit foarte repede un punct de interes important pentru autoritatea politică, deoarece era un mod foarte eficient de a informa cetățenii despre trecutul, în funcție de contextul ideologic și nuanțele regimului de la București. Trecutul istoric a fost în permanență o terra incognita, deoarece de la o epocă la alta s-au adăugat noi valențe interpretative și nu vorbim despre interpretarea științifică, ci despre interpretări politice și ideologice.
CUVINTE CHEIE: *Alienarea istoriei, muzee, expoziție, propagandă, ideologie*

Between the end of the Second World War and 1989, there is no area of activity in Romania in which the ideology did not intrude changing the initial message. This fundamental characteristic of the totalitarian state is very clear[1].

* Prof. univ. dr. Universitatea din Oradea; email: gabimoisa@hotmail.com
** Profesor, Școala Gimnazială „Dimitrie Cantemir”, Oradea.
1 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului* (București: Editura Humanitas, 1994) p. 448–476.

https://biblioteca-digitala.ro

It is a true fact the use of the history museums, by the political authority, as a propaganda mean. The museum, which was considered too many times a political institution, was transformed in a very efficient instrument of ideological modeling. Here, the people went beyond the abstract of the books and came direct and visual contact with a national history, as it was presented in the history sections of the exhibitions.

The museum became very quickly a high point of interest for the political authority, because it was a direct and very efficient way of informing the citizens on their historic past, according to who had the power. The historic past was permanently a *terra incognita,* because from one era to another new interpretive valence were added, and we do not talk about the scientific interpretation, but of political and ideological interpretations. In consequence, the Romanian museums knew in this period several changes.

Soon after the communists took complete control over power, the change of the Romanian museum became an important objective in the Romanian culture. Starting with the1948, all the museum which were already open were transformed, while the new ones were in accordance with the new ideology.

Actually, the history exhibit in the Romanian museums, during the communist regime was nothing but a permanent change in accordance with what was happening in the Romanian historiography. There is also a close connection between the evolutions of history and the content of the history exhibitions. The themes and the accents presented in the historiography were presented in the exhibitions. These evolutions were closely connected with the political regime existed in Romania in one period or another. All this along the four and the half decades led to several changes which lack in real scientific support. These overlap the great steps of the external and internal Romanian politics. Except the first part of the 50's, perhaps the most intense ideological control, translated in a continuous change of the Romanian museums, was in the 80's, in the context of an exaggerated cult of personality, which regarded the secretary of the Romanian Communist Party.

During the extended plenum of the CC of PCR on 1st of June 1982 Nicolae Ceausescu presented a point of view regarding the "*actual state of socialism edification to theoretical problems, ideological and to the political and educational activity of the party*"[2]. There was stated an idea which was not understood at that time, but which referred directly to the Romania museums. He spoke about "*the unification of the museums in one center of history, which will contain all the important documents, while the museum from other centers will contain document referring to the area in which the museum is*"[3]. The content of the speech is contradictory. The evolution of the situation clears up the statement, actually regarding the unification of the permanent history exhibitions from the Romanian museums, which except a few arguments of local history, were meant to underline the national history as a hole.

Shortly after, Gavrilă Sarafolean, member of the editorial office of the Magazine of Museums and Monuments, was entering into a vast activity for the entire museographic front, to translate "*in life the precious instructions given to the cultural institutions by the general secretary of the party, tovarish Nicolae Ceausescu, to become a center of revolutionary, patriotic education, for our men*"[4]. It is hard to believe that this kind of mobilization was made in its own name. It was more an ideological impulse.

Not long after this moment were to come the necessary instructions, actually the new unique theme for the exhibitions, capable to contribute directly to the configuration of the "new man". In April 1985 museums were receiving the document *The framework theme for the county history museums.* Leaving aside the cacophony in the title, this document contained a unique theme, which left little space for the specific of the county, being elaborated by the Propaganda Section and Press Agency of the Central Committee, of the Romanian Communist Party, led by general Constantin Olteanu, together with

2 Ceaușescu 1982, p. 67.
3 Ceaușescu 1982, p. 67
4 Sarafolean 1985, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Council of Culture and Socialist Education, institution led by Suzana Gâdea and second in command, Iulian Antonescu.

The document sent to all the museums was 45 pages long. From the very beginning this was a disproportion, from the point of view of the balance of the shown objects, since the majority of the exhibition was dedicated to the contemporary history. From 45 pages, only 11 were given to a history, other than contemporary. Actually about 27% of the new exhibition was for the ancient, medieval and modern history, while 73% was for the contemporary history, which according to the theme, started with "*8th of May. The birth of the Romanian Communist Party*"[5]. With few exceptions, the whole part of the contemporary history was dedicated to the communist party. The theme of the other ages, cabined in 11 pages, from which 2.5 ancient history, 4 medieval and 4.5 modern history, with the mention that in the last case, a page was exclusively given for the explanations for the "*birth of the political party of the labour class*"[6].

The big ideological themes of that age were very well put in work, while promoting the exhibitional theme. Actually, the official historiography was promoted. The theme of the continuing living of the Romanian people in this geographic area of contemporary Romania was a red thread along this project. In the very first sub-theme which was supposed to be exhibit "The ancient history or the Romanian people" this thing is very well presented. Even though the theme was referring to the beginnings of the Romanian history, we see that actually the theme is about the Paleolithic and Neolithic, ages which have nothing in common with the notion Romanian people.

The next major sub-themes were dedicated to Dacian people, underlining the idea that they are our ancestry. In this chapter, the importance of the Romans was reduced, because according to the official theme they did not have to be mention as ancestry of the Romanian people. At most what was to be mentioned was the idea of the two nations combined, but with an obvious small number or Romans.

The part dedicated to the medieval age, was meant to underline the idea that the Romanian people had developed as a united nation[7]. It is true that the entire theme was subordinated to this idea. Sub-titles like *The economic affairs between the Romanian countries, The establishment of feudal states the Romanian Country, Moldavia, Transylvania and Dobrogea, The united fight of the Romanian countries for independence, The cultural bounds between the Romanian countries,* etc, underline this constant attention. Other ideological traditions, like the negative influence of the foreign domination and its role in the development of the countries, was present in sub-chapters like *Depredation of the countries*[8]. In the exhibitional project dedicated to the Medieval Period are very well known ideas like: the exacerbation of the peasants in their fight for freedom, the scumble of the leaders role, others then Nicolae Ceausescu, as they are presented in a painting by Sabin Bălaşa, the several attempts to unite the countries, and others, all of this presented in the official documents of the Party, starting with the program of the Romanian Communist Party, the speeches held by the leader from Bucharest, or in the works of the official history men. It is interesting how the problem of continuity, an important aspect of the historiography and ideology during the Ceausescu regime is being solved. They took for granted the idea launched by the Party, that after the roman army retreated, Dacia remained a state with no organization whatsoever and very weak in front of the migrations[9].

The modern time is not that affected by the ideology, at least that is what the project shows. The formation of the modern state is underlined. With all this important aspect of the Romanian history is omitted, while minor aspects for the history, but important for the Communist Party, are underlined. We refer here to the "Falanster" from Scaeni, "The position of the socialist worker movement regarding the

5 MŢCO, inv. 8692.
6 MŢCO, inv. 8692.
7 MŢCO, inv. 8692.
8 MŢCO, inv. 8692, p. 12.
9 MŢCO, inv. 8692, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

war of independence", the birth of the labour party in Romania. All this had to be presented in the exhibitions. If until 1893, the birth of PSDMR, part that talks about the modern history is accepted, but from that historical moment, going on with the XX century, the exhibit fallows almost exclusively the ideology. For example, the period between 1893- 1914 had to be represented by the fallowing sub-themes: *Professional and political worker's organization, The socialist propagandism, The peasantry movement, The social democrat worker's party from Romania and its place in the social- economical life, The great peasantry fight from 1907, International solidarity.* In this way it was suggested that these were the most important historic moments that are worth presented in an exhibition.

The XX century was the one who suffered the biggest changes of all. What is surprising in the document and then in the exhibition is the fact that the period between 1918- 1944 is described in four pages, while the period between 1945- 1985, the rest of 30 pages. This thing will be reflected in the exhibitions as well. Even more striking is the proportions given to the communist period. So for Dej's period we have only two pages, while for the Ceausescu regime we have 28 ages. And what is even more interesting is the fact that the two pages about the period between 1945–1965, 1.75 of the pages is about the period between 23rd of August 1944- 30th of December 1947 and only 0.25 is about the Dej regime. Actually, this period of contemporary history is almost inexistent, the name Dej is not even mentioned.

This comparison is important to understand the trend of that period in the Romanian history. The cult for Ceausescu had to be present in the museums as well as mean of education for the young generation, through the example he gives.

Those 28 pages about "*The Golden Age*", star, of course, with the IX th Congress. Form this moment on everything was presented in detail, being mentioned even the pictures and the texts are about to be exhibited.

Obligatorily, the text which was meant to be at the beginning of the expositional part dedicated this historic period, leaves no doubt on the importance of years during the Ceausescu regime. "*The period started by the IX th Congress, is the most important period from the point of view of achievements, which are closely related to the activity of tovarish Nicolae Ceausescu, general secretary of the Romanian Communist Party*"[10]. The announced is as clear as it can be for the visitors, regarding what is going to exhibit and in which way. Along with this text, of course that it had to be exhibit the picture of Nicolae Ceausescu at the grand stand at the IX th Congress of P.C.R[11].

From now on, the entire theme will try to plea the opening text of the exhibitional part, dedicated to "Nicolae Ceausescu period". Various comparisons, pictures presenting Nicolae Ceausescu talking to the people, the argument for the solid unity, the industrial revolution in the 20's, the welfare of the people, due to the development of work, education, culture, all these presenting people with smile on their face.

The theme of the exhibits is very explicit. All the museums had to reorganize their exhibits, so they can be a tribute to the president of the state. Most of the museums all over the country changed their main history exhibits, one of them completely and others only for that period of contemporary history. That is way in that period all the museums look-a- like. For visitors was enough to see one museum and he could say he saw them all. Few particular aspects accepted by the C.C. of P.C.R. did not change much the idea of the exhibition. So, in this manner the will of the general secretary of P.C.R, from Mangalia in 1–2 June 1982, to unify the museums all over the country comes true.

It seems like the thing would stop here. Few moths later it proved to be wrong. Educating the young Romanian people, through the model presented by Ceausescu in the exhibits, was not enough. The cult for personality had to be underlined with other means too. This thing led to an exhibition

10 MȚCO, inv. 8692, pp. 17–18.
11 MȚCO, inv. 8692, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

named: "*Nicolae Ceausescu period-the age of the greatest achievements of the Romanian people 1965- 1985*". Starting from the title, given by the CCES, the sense and the content of the exhibition is clear.

At the beginning of June 1985, museums all over the country received an address signed by second in command at CCES, Iulian Antonescu, in which museums were invited to organize their exhibitions with the title mentioned above, until 10th of July 1985. The main coordinates for the exhibit were presented in 32 pages. All the pictures, the achievements presented Nicolae Ceausescu as the main character. Nothing around him, just the people, an impersonal, amorphous, mass which he wanted to control and keep close to him.

Along the years 1985–1986, many museums had to change their contemporary history exhibits, and not only that according to the pattern. The end of the exhibitions according to the new orders was an ordeal for the curators. Before opening the exhibits were visited by ideological commission form different levels. Each of them had something to add, so that after they left, the curators had to change things according to them. There were cases when a commission came and said something, another one came to change what the first one said, and the third one came to agree with the first one.

The last years of the regimen were as dark as Romanian museography. In the last five years the role of the museum as an instrument of propaganda grew. The cult of personality manifested directly in museums. New orders came from the propaganda and press section of C.C. from P.C.R.

The last attempt to update the exhibits was released few months before the fall of the Ceausescu regimen. So, on 28th of February 1989 a new document given by the same section of propaganda from C.C. and P.C.R., signed by General Constantin Olteanu. Museum got the document in the first days of March 1989. The order was as clear as possible: "*We send you the selected texts from the meeting of the Central Committee of the Romanian Communist Party, of democratic organizations, given by the general secretary of Romanian Communist Party, tovarish Nicolae Ceausescu, in November 1988, for the update of the history exhibits in county museums*"[12]. As clear was the deadline to finish this action in the museums. The deadline was 30th of March 1989. Not all the museums were receptive at this new idea. The document was received on 4–5 of March 1989, leaving only three weeks to complete the task. Many of the museums did nothing regarding this document, leading to several inconveniences for the administration[13].

In 12 pages it was written in details all the necessary movement to change the exhibition. With no exception all the texts were from Nicolae Ceausescu's speech delivered in the plenary of CC of PCR, from 28–30th of November 1988. Even subtle changes were proposed. For example, it was asked to replace the existing phrase "*the carpato-danubiano-pontic space*", with "*the birth and living space or the Romanian people*" or "*the first Dacian centralized country*" with "*the centralized and free state of Dacian people*".

The main idea underlined by this investigation course, is that like other fields, the Romanian museography was used along the years as a propagandistic mean. This made these institutions to live in very small and controlled horizon. The curators were used in propagandistic way, sometimes with-out their will. There are few things that you could do in a museum and not to be controlled. Even so, museums were a huge resource for research. In a totalitarian political system, like the one in Romania, in order to survive, museums had to go on under the terms given by the political regimen.

BIBLIOGRAFIE:

MȚCO, inv. 8692 – Muzeul Țării Crișurilor Oradea, „Tematica cadru pentru muzeele județene de istorie" și „Notă privind actualizarea muzeelor de istorie" (Colecția de Istoria Instituției).

Ceaușescu 1982 – Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste multilateral dezvoltate* (București: Editura Politică, 1982) vol. 24.

12 MȚCO, inv. 8692, p. 1.

13 Dumitrașcu, Zainea 2003, p. 367.

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitrașcu, Zainea – Sever Dumitrașcu, Ion Zainea, *Operațiunea „Focarul" sau urmărirea istoriografiei române 1987–1991* (Oradea: Editura Universității din Oradea, 2003).
Sarafolean 1985 – Gavrilă Sarafolean, „20 de ani de mărețe realizări ale muzeografiei românești", în *Revista Muzeelor* și *Monumentelor*, nr. 2, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro

RECENZII

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PETRE DIN, *PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. VIAȚĂ COTIDIANĂ ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE*, EDITURA NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2019

FAZAKAS LASZLO[*]

Recentul volum al istoricului Petre Din ne propune o nouă perspectivă asupra unui eveniment crucial din istoria noastră, Primul Război Mondial. Școala Analelor, cea care a adus o schimbare de paradigmă în scrisul istoric încă din deceniul trei al secolului trecut, a avut o influență importantă asupra istoriografiei românești din ultimele decenii. Istoria totală, cea care se apleacă asupra faptelor cotidiene, asupra mentalităților colective, asupra sentimentelor și credințelor actorilor implicați în evenimentele istorice, este una care, inevitabil, face apel la interdisciplinaritate, asigurând în acest mod o viziune mai amplă și mai complexă asupra fenomenului istoric. Pe această direcție se poate analiza și opera lui Petre Din. Marii istorici ai Școlii Analelor (Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Pierre Nora, George Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, Jacques Le Goff-pentru a menționa doar câteva nume) găsesc noi surse pentru scrisul istoric. Registre contabile, scrisori, memorii, opere literare și multe altele devin demne de a primi statutul de izvoare istorice. Având în vedere această persepectivă, putem înțelege de ce Petre Din își construiește lucrarea plecând de la analiza surselor memorialistice. Nu istoria politică este domeniul supus analizei de către Petre Din, ea este doar un fundal de la care pornește investigația asupra faptelor de viață cotidiană, asupra sentimentelor, ideilor, atitudinilor unor personalități implicate în vâltoarea războiului, asupra imaginilor mentale ale soldaților și ale populației civile.

Cele 12 studii cuprinse în volumul profesorului Petre Din au meritul de a surprinde atât mentalul popular, cât și cel al elitelor, atât al celor din Vechiul Regat, cât și al celor din teritoriile ce se aflau sub stăpânirea marilor imperii vecine. Sunt supuse unei investigații minuțioase reflecțiile unor personalități (Octavian Tăslăuanu, Sextil Pușcariu, Lucian Blaga, Grigore Romalo, George Topârceanu și alții) asupra războiului. Mitul bunului împărat, zvonul, teama, sentimentul de insecuritate, speranțele și atitudinile populației în legătură cu deplasarea frontului, dificultățile economice și mutațiile sociale generate de conflict sunt teme centrale în studiile profesorului Din.

Memoriile lui Octavian Tăslăuanu pun în lumină persistența mitului bunului împărat. Autorul mărturisește că mobilizarea românilor ardeleni s-a făcut fără dificultăți, acest fapt datorându-se în special credinței în împărat. Dacă în marile capitale ale Europei războiul a fost primit cu entuziasm, nu același a fost răspunsul românilor din Ardeal. Aici predomină îngrijorarea, teama, tristețea și spiritul datoriei. Memoriile amintite aduc în atenție și tensiunile, resentimentele și neîncrederea dintre români și unguri. Ofițerii unguri proferau frecvent injurii la adresa românilor, acest comportament nefăcând decât să amplifice tensiunea și să îi facă pe unii soldați români să își pună speranța în frații lor de peste munți. Memorialistul arată că, printre soldații români, are un tot mai mare impact ideea națională, iar în

[*] Liceul de Coregrafie **și** Artă Dramatică „Octavian Stroia" Cluj-Napoca

https://biblioteca-digitala.ro

contextul în care sunt obligați să lupte pentru o cauză străină, caută diverse modalități pentru a se eschiva de la obligațiile militare (simularea bolii, a nebuniei etc.). Octavian Tăslăuanu reușește să realizeze o fină analiză a mentalității țăranului român înrolat în armata austro-ungară, dar și acelei a ofițerului român. Dacă pentru primul trecerea Carpaților nu e o soluție, fiind legat de pământ și temându-se de represaliile autorităților, pentru intelectualul român din Ardeal fuga în România poate fi o variantă. Investigând opera memorialistică a lui Octavian Tăslăuanu, Petre Din aduce în atenție tensiunea dintre două credințe, cea în împărat și cea în națiunea română, relevând că prima este în pierdere de influență.

De o analiză minuțioasă se bucură și memorialistica lui Sextil Pușcariu. În cazul marelui filolog primează loialismul dinastic. Aflat în Vechiul Regat la izbucnirea războiului, se întoarce în Transilvania pentru a răspunde ordinului de mobilizare. De o deosebită valoare pentru surprinderea mentalului colectiv sunt scrisorile în care Sextil Pușcariu descrie viața brașovenilor. Victoriile germane sunt privite cu bucurie, dar nu găsim sentimente de ură la adresa francezilor. În împrejurările războiului, presa trebuie să fie un mijloc de propagandă, în consecință, înfrângerea germană de la Marna e mult minimalizată. Brașovenii fac distincție între armata germană, disciplinată și bine organizată, și cea austro-ungară, văzută ca mai ineficientă.

Plecând de la memoriile lui Sextil Pușcariu, profesorul Din pune în evidență impactul pe care îl au zvonurile asupra unei populații cuprinse de teamă și care nu poate conta pe surse credibile. Istoricul subliniază că, în ciuda atașamentului față de monarhie, Sextil Pușcariu, ca și alți ofițeri români din armata Austro-Ungară, refuză să lupte împotriva României. De o atenție aparte se bucură și textele ce pun în evidență caracteristicile psihologice ale poporului român. Memorialistul arată că prudența și răbdarea nu trebuie confundate cu lașitatea. Importante infomații ne oferă memoriile și în legătură cu starea de spirit a trupelor austro-ungare ce luptau pe frontul italian, punând în evidență teama de foame ce cuprinde treptat chiar și corpul ofițeresc. Inevitabilitatea înfrângerii Germaniei și prăbușirea Austro-Ungariei sunt surprinse, cu o deosebită luciditate, în notele din 1918. Marele filolog sesizează dorința de pace și în rândul populației Bucovinei, pace așteptată chiar și cu prețul înfrângerii Germaniei.

De o atenție aparte din partea profesorului Din se bucură memoriile lui Lucian Blaga. De la început, ni se atrage atenția asupra unei particularități importante, marele poet nu împărtășește loialismul dinastic, exprimându-se critic la adresa Austro-Ungariei și dorind intrarea cât mai grabnică a României în război de partea Antantei. În această logică trebuie vazut și comportamentul lui Balaga la începutul războiului. Pentru a evita înrolarea în armata imperială se înscrie la Institutul de Teologie din Sibiu în toamna lui 1915. Evenimentul mult așteptat se produce, trupele române pătrund în Transilvania, iar în acest context, autoritățile austro-ungare iau măsuri împotriva unor intelectuali români. Pe fondul lipsei informațiilor oficiale, pe cel al lipsei de credibilitate a acestora, zvonurile devin de necontrolat. Petre Din remarcă faptul că, în momentele în care viața și securitatea colectivităților sunt amenințate, zvonul devine atotputernic.

Sentimentul identității naționale, foarte bine conturat în memoriile lui Blaga, se bucură de o fină analiză din partea profesorului Din. Intrarea României în război e primită cu entuziasm de Blaga, iar căderea Brașovului trezește speranța unei rapide eliberări. Firește, stoparea înaintării românești, evidența faptului că războiul se va prelungi, nu pot aduce decât dezamăgire. Chiar și în împrejurările în care armatele române suferă înfângeri, Blaga își păstrează credința în cauza românească, având speranța că, la sfârșitul războiului situația României va fi una favorabilă. Profesorul Din reușește să pună în evidență un aspect esențial legat de percepția lui Blaga asupra conflictului mondial, arătând că, pentru marele poet și filosof, războiul este un prilej de regenerare a națiunii române.

Studiul dedicat lui Grigore Romalo reușește să surprindă universul mental al unui ofițer de elită, ghidat în acțiunile sale de înfăptuirea idealului național. Ofițerul, care nu acceptă prevederile draconice ale Păcii de la Buftea (mai 1918) și continuă să lupte ca voluntar în armata franceză, care se lasă purtat de entuziasm la începutul conflictului, are o privire lucidă în analiza deficiențelor trupelor române,

https://biblioteca-digitala.ro

percepute atât la nivelul conducerii, cât și la cel al soldatului de rând. Însemnările sale pun în lumină una din carențele unor soldați, deficitul de educație care aduce după sine diminuarea simțului datoriei. Un alt aspect reliefat de memoriile lui Grigore Romalo, asupra căruia se oprește cu atenție Petre Din, este atitudinea unei părți a societății românești care balansează dinspre entuziasm pentru cauza națională spre simpatie față de germani. Sentimentul lipsei de securitate face ca zvonul să aibă o forță de nestăvilit, iar în aceste împrejurări e nevoie și de un salvator. După cum arată istoricul Petre Din, memoriile lui Grigore Romalo surprind forța mitului salvatorului, în această ipostază conturându-se imaginea generalului Alexandru Averescu.

Analiza consacrată memoriilor lui George Topârceanu relevă aspecte inedite legate de bătălia de la Turtucaia, de universul mental al soldatului român, de condițiile prizonieratului din Bulgaria sau de resentimentele generate printre bulgari de participarea România la cel de-al Doilea Război Balcanic. Profesorul Din ne aduce în atenție impactul avut de zvonuri în dezastrul de la Turtucaia și faptul că, în momente de acută insecuritate, sentimentul dominant este frica. Plecând de la însemnările poetului, Petre Din arată că, în vâltoatrea bătăliei, actele de lașitate se împletesc cu cele de eroism. Memoriile lui Topârceanu permit și câteva concluzii referitoare la cauzele înfrângerii din Dobrogea: forțele superioare bulgaro-germane, incompetența unor comandanți și lipsa pregătirii mentale pentru război a țăranului român. Ostilitatea cu care sunt priviți prizonierii români de către populația bulgară își are cauza în evenimentele din 1913. Întreaga mașinărie propagandistică bulgară făcea din România principala vinovată pentru înfrângerea bulgară, iar în aceste condiții răzbunarea părea o acțiune legitimă. Psihoza colectivă legată de 1913 cuprinsese atât elita bulgară, cât și populația de rând, tratamentul dur la care au fost supuși prizonierii români fiind văzut prin această prismă. Profesorul Din are meritul de a ne aduce în atenție un aspect semnificativ din însemnările lui G. Topârceanu, unul care dovedește că propaganda bulgară afectase mai puțin generația în vârstă. Relevantă în acest sens este discuția pe care o are poetul cu un bulgar bătrân, pentru care România are meritul de a fi contribuit la înlăturarea jugului otoman ce apăsa Bulgaria.

Volumul istoricului Petre Din se distinge dintre numeroasele producții istoriografice consacrate în ultimii ani Primului Război Mondial prin explorarea unor teritorii mai puțin vizitate de istorici, prin folosirea unor surse mai puțin expoatate, prin rigoarea investigației istorice, prin claritatea și frumusețea expunerii. Petre Din, istoric care ne-a obișnuit deja cu studii consacrate mentalităților colective și vieții cotidiene, își reînnoiește convingător pledoaria pentru necesitatea unei reconstituiri ample și complexe a imaginii trecutului. Detaliile semnificative surprinse, redarea atmosferei de epocă, cursivitatea narațiunii, savoarea unor pasaje fac din opera de față una accesibilă și pentru nespecialiști, una menită să trezească interesul tuturor iubitorilor de istorie. Lucrarea reușește să reînvie o lume veche de peste o sută de ani, să aducă o nouă perspectivă asupra vieții, ideilor și sentimentelor oamenilor de rând și unor personalități de seamă prinse în vâltoarea războiului care a dus la formarea României Mari.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

JASON HICKEL, DIVIZIUNEA. *SCURT GHID DESPRE INEGALITATEA GLOBALĂ ȘI SOLUȚIILE SALE*, EDITURA IDEA DESIGN & PRINT, CLUJ, 2019, 287 P.

VALER-SIMION COSMA

În mediul academic din România interesul pentru studierea unor teme precum inegalitatea, mitul dezvoltării și colonialismul economic este mai degrabă marginal, aceste teme fiind considerate prea politice și aducătoare de bătăi de cap pentru cercetătorii deprinși cu un climat de cumințenie academică și focus pe teme „neutre". Există, desigur, câțiva „excentrici" pe la câteva universități și institute de cercetare, dar în peisajul de ansamblu, oricât de vizibili ar fi unii dintre aceștia în anumite cercuri intelectuale, academice și politice, contribuțiile lor par mai degrabă niște accidente. Însă, dinspre alte orizonturi academice continuă să vină producție științifică proaspătă și consistentă pe astfel de subiecte, în așa măsură încât e foarte greu să ții pasul cu articolele și cărțile publicate. Iar în ultimii ani, edituri românești precum Tact, Idea, Art sau Litera au tradus o serie de lucrări clasice sau recente pe astfel de subiecte, facilitând publicului autohton familiarizarea cu analize esențiale pentru înțelegerea unor procese economice, sociale, politice și culturale care ne modelează profund viețile, atât ca indivizi, cât și ca societăți.

Una dintre aceste contribuții, tradusă în 2019 la editura clujeană Idea de Ovidiu Țichindeleanu, neobosit promotor al teoriilor și analizelor decoloniale, este *Diviziunea. Scurt ghid despre inegalitatea globală și soluțiile sale*, publicată în original în limba engleză, în 2017, cu titlul *The Divide. A Brief Guide to Global Inequality and its Solutions*. Despre Jason Hickel, autorul acestei cărți, aflăm din scurta biografie inclusă pe una dintre coperțile traducerii românești și din cuprinsul lucrării că este originar din Swaziland, „o țară mică, fără ieșire la mare, aproape de țărmul estic al Africii de Sud". În prezent este Fellow la Royal Society of Arts din Anglia și coordonează masterul de Antropologie și Politici Culturale de la Universitatea Goldsmiths din Londra, iar o vreme a predat la prestigioasa London School of Economics. O simplă căutare pe internet ne poate ajuta să observăm că Jason Hickel este o voce importantă în cercurile academice cu vederi de stânga, fiind și membru al Comisiei de dezvoltare internațională a Partidului Laburist din UK. În România, traducerea acestei lucrări a fost urmată în acest an de o conferință online organizată de *Institutul pentru Solidaritate Socială*, eveniment care a atras un număr consistent de urmăritori și comentatori.

Pentru început, trebuie specificat că unul din punctele forte ale acestei contribuții rezidă în experiența directă a autorului în inima „industriei dezvoltării", ca angajat pentru o perioadă al World Vision, „una dintre cele mai mari organizații nonguvernamentale de dezvoltare din lume". Angajat al acestui ONG pentru a „analiza de ce rezultatele eforturilor lor de dezvoltare din Swaziland nu se ridică la înălțimea promisiunilor", autorul a ajuns la concluzia că intervențiile acestui ONG, precum majoritatea intervențiilor specifice acestui tip de abordare, „ratau esențialul", concentrându-se asupra „carității" și „anticorupției", în timp ce închideau ochii complice la cauzele structurale ale inegalității și subdezvoltării,

https://biblioteca-digitala.ro

pentru că evidențierea acelor cauze ar fi afectat interesele de business ale unora dintre cei mai importanți finanțatori ai organizației, anume, o serie de corporații occidentale. Autorul ilustrează afirmațiile sale cu exemple concrete, arătând că deși una din misiunile World Vision în mica țară africană viza îngrijirea pacienților muribunzi de SIDA, ONG-ul nu sufla o vorbă despre faptul că „corporațiile farmaceutice refuzaseră să permită Swazilandului să importe versiuni generice ale medicamentelor care salvau vieți, menținând prețurile la niveluri inaccesibile". Un alt exemplu vizează fermierii, pe care angajații ONG-ului încercau să-i învețe noi tehnici pentru a ieși din subdezvoltare, într-un efort care intersectează naivitatea cu ipocrizia, având în vedere că alimentele subvenționate din SUA și UE inundau Swazilandul și subminau agricultura locală. Dar una din cauzele principale, asumată și între temele centrale ale cărții, este datoria și modurile în care prin intermediul împrumuturilor băncile occidentale controlează economic țările în curs de dezvoltare și le impun măsuri sinucigașe din punct de vedere economic și social, dar foarte profitabile pentru creditori și comapniile occidentale: liberalizare, dereglementare și tăieri de cheltuieli sociale.

Cartea începe cu „povestea dezvoltării", prezentând originile postbelice ale acestui mit care îmbracă neocolonialismul occidental și sucește mințile tinerilor care vor să schimbe ceva, devenind parte ai unei industrii oengistice a schimbării care nu face decât să livreze pansamente punctuale, în timp ce contribuie substanțial la perpetuarea și adâncirea inegalităților, dependenței și subdezvoltării. Povestea dezvoltării este examinată și demontată cu date, unele produse chiar de instituții care fac parte din această industrie a dezvoltării. Planurile de eradicare a sărăciei reiterate la diferite intervale de timp de ONU, UNESCO, Banca Mondială, în pofida intențiilor ambițioase, par să se împotmolească într-un PR gros și manipulator, în timp ce sărăcia se perpetuează și extinde.

După ce în prima parte examinează critic iluzia dezvoltării și a combaterii sărăciei, în partea a doua autorul face un excurs istoric prezentând succint istoria colonialismului occidental și eforturile mișcărilor anticoloniale de desprindere a țărilor lor din țesătura dependenței, precum și rolul loviturilor de stat orchestrate și susținute de puterile coloniale în vederea distrugerii acestor mișcări. Așa cum subliniază autorul, politicile de dezvoltare introduse în Sudul Global după sfârșitul colonialismului au reușit să reducă inegalitatea și sărăcia, operându-se după principii diametral opuse celor promovate de artizanii industriei dezvoltării. Inegalitatea și sărăcia nu au fost considerate drept fenomene naturale sau un semn de eșec moral, ci ca pe o problemă legată mai degrabă de injustiție, o problemă politică ce necesita soluții politice. Conform acestei viziuni, țările sărace nu aveau nevoie de ajutor din Occident și nici n-au solicitat, ci cereau un sistem economic global mai just, refuzând să fie terenurile de joacă ale extracțiilor străine. Mișcările anticoloniale din Sudul Global (America Latină, Africa, Asia, Europa de Est) s-au dezvoltat în contextul Războiului Rece, ceea ce le-a influențat semnificativ și, într-un final, a dus la distrugerea lor într-o mare măsură. În contextul Războiului Rece, legislația pro-săraci și naționalizările de resurse operate de diverse guverne din fostele colonii au fost demonizate în mass-media occidentală ca fiind „comuniste", această etichetă gravă permițând guvernelor occidentale să-și aroge dreptul de a folosi chiar și cele mai draconice tactici de subminare. Însă, majoritatea liderilor anticoloniali din Sudul Global, asasinați sau dați jos prin lovituri de stat, nu se identificau ca fiind comuniști. Aceștia se pretindeau în mod explicit ca fiind nealiniați, promovând o a treia cale bazată pe o economie mixtă de inspirație keynesiană.

Partea a treia reia povestea dezvoltării, examinând noul colonialism și modurile în care acesta s-a articulat pe coordonate precum datoria, dereglementarea și comerțul liber, evidențiind atât efectele acestora, cât și dublul standard flagrant al apostolilor unor astfel de măsuri, impuse altora, în timp ce în propriile țări recurg la subvenții și alte măsuri protecționiste. „Ajustarea structurală" instrumentul prin care instituții precum Banca Mondială sau Fondul Monetar Economic consolidează starea de dependență a țărilor sărace, într-un fel de economie a sărăciei planificate, după cum inspirat o numește autorul. Un capitol esențial din această parte a cărții, vizează „jaful în secolul XXI", expunând importanța schemelor

https://biblioteca-digitala.ro

financiare și a unor instrumente precum *offshore*-urile și prețurile de transfer, prin care mari companii și acționarii din spatele lor operează o evaziune fiscală de proporții globale, sărăciind economiile și țările în care își crează profiturile. Un alt fenomen extrem de nociv pentru țările sărace este cel al acaparării terenurilor agricole, care aduce profituri semnificative investitorilor care au cumpărat milioane de hectare de teren agricol în țări sărace, ruinând micile ferme și aruncând populația care cândva trăia din agricultură în categoria proletariatului de rezervă, atât de necesar pentru a ține jos salariile. O altă observație importantă vizează legătura dintre modelul economic actual și criza climatică în care ne tot adâncim. O filosofie economică bazată pe o creștere continuă, într-o lume cu resurse naturale finite, este o absurditate cu consecințe pe care am început să le experimentăm. Doar că, precum și în alte aspecte, până și criza climatică operează cumva inegal, țările sărace și populația mai săracă fiind mult mai afectată și mai vulnerabilă la schimbările provocate.

În ultima parte a lucrării, autorul propune o serie de soluții pentru depășirea acestui model economic și pentru a ieși/evita o criză climatico-economică cu iz de apocalipsă. Este cea mai slabă și naivă parte a cărții, de o cumințenie previzibilă, măsurile avansate fiind mai degrabă deziderate și principii imposibil de impus într-o lume în care violența, directă sau indirectă, este instrumentul cu care operează cei care marile mutații și transformări. A vorbi despre trecerea de la caritate la justiție, despre recuperarea bunurilor comune și impunerea comerțului just, după ce ai evidențiat cinismul și violența cu care au fost distruse eforturi anterioare, este greu de înțeles. Într-o lume ghidată de consum și obsesia hedonist-narcisistă a sinelui, care crede mai degrabă în posibilitatea apocalipsei, decât în posibilitatea sfârșitului unui model economic bazat pe consum crescând și pe exploatarea intensivă a resurselor naturale finite, este greu de crezut că o schimbare se poate produce printr-un fel de revelație colectivă care ar putea crea o presiune solidă asupra factorilor de decizie.

Scrisă într-un stil absolut accesibil și nepretențios, lucrarea de față nu se dorește a fi una academică, ci mai degrabă de popularizare a unor observații, concluzii, date și idei în afara strâmtelor cercuri academice. Este cu adevărat un ghid succint al inegalităților și al cauzelor istorice, economice, politice și culturale ale acestora, pe care ar fi bine să-l citească cât mai multă lume, măcar pentru a ridica nițel nivelul discuțiilor publice despre situația României, nivel rușinos de jos, frizând o plictisitoare autorasializare și celebrare perpetuă a excepționalismului (negativ) românesc.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro